

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

**1908-1934 OSMANLI-TÜRK ROMANINDA
İDEOLOJİK DEĞİŞİM**

SÜLEYMAN YELOCAĞI
11701202

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET HACISALİHOĞLU

İSTANBUL
2019

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

1908-1934 OSMANLI-TÜRK ROMANINDA
İDEOLOJİK DEĞİŞİM

SÜLEYMAN YELOCAĞI
11701202

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET HACISALİHOĞLU

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

1908-1934 OSMANLI TÜRK ROMANINDA İDEOLOJİK
DEĞİŞİM

SÜLEYMAN YELOCAĞI
11701202

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 20. 09. 2019
Tezin Savunulduğu Tarih: 21. 10. 2019

Tez Oy birliği / ~~Oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Unvan	Ad-Soyad	İmza
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu	
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan	
	: Prof. Dr. Elçin Macar	
	: Dr. Öğr. Üyesi Fahriye Dinçer	
	: Dr. Öğr. Üyesi Hazal Papuçular	

İSTANBUL
EKİM 2019

ÖZ

1908-1934 OSMANLI-TÜRK ROMANINDA İDEOLOJİK DEĞİŞİM

Süleyman Yelocağı

Eylül, 2019

Bu çalışma, 1908-1934 aralığındaki Osmanlı-Türk romanının iktidarlara entegre söylem üretip üretmediğini sorgulamaktadır. Ortaya koyduğumuz tez, incelediğimiz eserler bağlamında, Osmanlı-Türk romanının ortaya çıktığı sürece kayıtsız kalmadığı ve dönemin iktidarına entegre söylem ürettiğine yöneliktir. Bu bakımdan, Osmanlı-Türk romanı Althusser'deki devletin ideolojik aygıtlarından birisi gibi hareket etmiştir. Romanların üreticisi olan yazarlar ise Gramsci'deki geleneksel aydın tipine uymaktadır. Bu çalışma, disiplinler arası bir pratiğe dönük olması ve bu yönüyle Osmanlı Türk tarihine farklı bir bakış açısı sunması, romanlar üzerinden bir tarih okuması gerçekleştirilebileceğini göstermesi, yine romanların Osmanlı-Türk tarihinin ayrıntılarına dair daha fazla şey içerdiğini söylediği için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Roman, İdeoloji, İktidar, İttihat ve Terakki, Kemalizm

ABSTRACT

IDEOLOGICAL CHANGE IN OTTOMAN-TURKISH NOVEL BETWEEN 1908-1934

**Süleyman Yelocağı
October, 2019**

This study investigates whether the Ottoman-Turkish novel produces integrated discourse with the political power of the time. In this thesis, we conclude that, in the context of literary works we examined, the Ottoman-Turkish novel is not indifferent to the process that it was born into, and produced an integrated discourse with the political power of the period. In this respect, the Ottoman-Turkish novel acted as an ideological state apparatus as Althusser explains. The authors, furthermore, fit into the traditional intellectual conceptualization of Gramsci. This study is important because it depends on an interdisciplinary approach and in this sense presents a different perspective on Ottoman-Turkish history. It shows that a reading of history can be made through novels and that the novels include more details of Ottoman-Turkish history.

Keywords: Novel, Ideology, Power, Committee of Union and Progress, Kemalism

ÖN SÖZ

Doktora çalışmasının bitme arefesinde, kişiye hissettirdikleri oldukça ilginç. Uzun uzun yazma eyleminden sonra, ön söz bölümünü doldurmaya çalışmak ise, bir o kadar zor. Zorluk, hem duygusal içerikli olması hem de bu süreçte emek verenler ve ihmal edilenlerin hatırlamaya çalışılması ile ilgili. Emek veren kişilerin başında, bana tahammülü konusunda sabrına şaşırdığım tez hocam Mehmet Hacısalıoğlu'na teşekkür ediyorum. Benzer bir durum, zihin açıcı eleştirileriyle tezime katkı sağlayan, tez izleme komitelerinde çokça yordüğüm, Mehmet Ö. Alkan ve Elçin Macar için de geçerli. Onların emekleri olmasa araştırmamı bitirmem mümkün olmazdı. Eğitim hayatımda farklı bir yere konumlandığımda, kendisinden çok fazla şey öğrendiğim Fahriye Dinçer, zihnimde açtığı yeni pencerelerle, hem araştırmaya hem de kişisel hayatıma çok şey katmıştır. Onun için teşekkür kelimesi kifayetsiz kalır. Teşekkürün kifayetsiz kalacağı diğer kişiler annem, Feride Yelocağı ve babam Seyit M. Yelocağı'dır. Kendilerinin emekleri, bugüne gelmemi sağladı. Kardeşlerim Merve ve Ayşe Yelocağı'nı, bu süreçte fazlaca yalnız bıraktım. Bu konuda onlardan özür diliyorum. Dayım Mehmet Şahin ve büyükbabam Nakıp Şahin, eğitim hayatım boyunca beni destekledi ve iyi olacağına dair telkinleri, yaşama umutla bakmamı sağladı. Kendilerine teşekkür ediyorum. Bununla birlikte, Gökhan Turgut ve İsmail Ürgüp, arkadaşlıkları ile zor günlerimde sürekli yanımda oldular. Kendilerine teşekkür ediyorum. Burada anamadığım, hem çalışmamı hem de beni destekleyen kişilerden özür dilemek, sanırım yerinde bir davranış olur.

İstanbul, Ekim 2019

Süleyman Yelocağı

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZ..... iii

ABSTRACT..... iv

ÖN SÖZ..... v

İÇİNDEKİLER..... vi

KISALTMALAR..... xii

1.GİRİŞ..... 1

1.1.Çalışmanın Amacı, Konusu ve Kazanımları..... 1

1.2.Çalışmanın Temel Argümanları, Önemi, Mevcut Literatür ve İçerik..... 3

1.3.Teorik Çerçeve..... 10

1.3.1.Tanımlama Girişimi..... 10

1.3.2. Erken Dönem İdeoloji Tartışmaları..... 15

1.3.3. Marksist Yazın..... 18

1.3.3.1. Egemen Fikirler ve Marx..... 19

1.3.3.2. Hegemonya, Geleneksel Aydınlar ve Gramsci..... 24

1.3.3.3. Devletin İdeolojik Aygıtları ve Althusser..... 28

1.4. Türk Milliyetçiliği'ne Bir Çerçeve Aramak..... 33

2.TARİHSEL ARKA PLAN..... 35

2.1.Klasik Osmanlı Devleti İdeolojisine Kısa Bir Bakış..... 35

2.2.Reformlar ve İdeolojinin Dönüşümü..... 37

2.3.Tanzimat Reformları..... 40

2.4.Yeni Osmanlılar ve Osmanlıcılık..... 42

2.5. Meşrutiyet'in İlanı ve II. Abdülhamid Dönemi..... 44

2.6. II. Meşrutiyet Dönemi ve Jöntürkler..... 47

2.6.1. Jön Türk Dönemi..... 48

2.6.2. İttihat ve Terakki Dış Konjonktür ve Balkan Savaşları..... 50

2.6.3. Birinci Dünya Savaşı..... 53

2.6.4. İttihat ve Terakki Dönemi Reformlar ve İdeoloji..... 55

2.7. Kurtuluş Savaşı Dönemi..... 58

2.8. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi..... 67

2.8.1. Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası	67
2.8.2. Şeyh Sait İsyanı	68
2.9. Kemalizm	71
3.1908-1918 OSMANLI-TÜRK ROMANINDA İDEOLOJİ	80
3.1. Öteki Olamayan Osmanlı	80
3.1.1. Ara Değerlendirme	85
3.2. Ahalinin Başına Bela Olan Padişah: II. Abdülhamid	86
3.2.1. İstibdat ve Zulüm	87
3.2.2. Hafiye Teşkilatı	94
3.2.3. Sansür ve Sürgün	97
3.2.4. Ara Değerlendirme	100
3.3. Özgürlük Vazgeçilmezimizdir: Jön Türkler	100
3.3.1. 1908 Devrimi ve 31 Mart Olayları	101
3.3.2. Bir Tanımlama Girişimi: Jön Türk Kimdir?	106
3.3.3. Eleştiri: Acemi Jön Türkler	111
3.3.4. Ara Değerlendirme	113
3.4. Nasıl Bir Modernleşme ve Nasıl Bir Eğitim	113
3.4.1 . Çözülemeyen Soru: Neyin Ne Kadarını Almalıyız	113
3.4.2. Cahilliğin Çözümü: Eğitim	118
3.4.3. Ara Değerlendirme	120
3.5. Refleks Olarak Ortaya Çıkan Türk Milliyetçiliği	120
3.5.1. Zamanı Geçmiş Bir İdeoloji: Osmanlıcılık	121
3.5.2. Yassı Yanaklı Türkler	125
3.5.3. Tepkisel Bir Uyanış: Geç Kalmış Türklük	128
3.5.4. Kahraman Türkler: Tarihsel Göndermeler	129
3.5.5. Her Türk Asker Doğar	134
3.5.6. Türk'ün Ötekisi: Hizmetli Gayri Müslimler	136
3.5.7. Saf Türklerin Mekanı: Anadolu	138
3.5.8. Yerli Burjuva Gereklidir, Saf Türkçeyi Arıyoruz	140
3.5.9. Ara Değerlendirme	142
3.6. Makbul Kadın	143
3.6.1. Sınırlı Serbestiyet: Makbul Kadın İmajı	143
3.6.2. Kadın Eğitilmiş Olmalıdır	146

3.6.3. Kadın Edilgen Olmamalıdır: Evlilik.....	148
3.6.4. Kadın Meta Olamaz: Cariyeliğin Eleştirisi.....	150
3.7. Genel Değerlendirme	151
4.1919-1928 OSMANLI-TÜRK ROMANINDA İDEOLOJİ.....	156
4.1. Şehvet Düşkünü Padişahlar ve Sultanlar.....	157
4.1.1. Ara Değerlendirme	164
4.2. Zulmün ve Karanlığın Hakimiyeti : II. Abdülhamid Rejimi.....	164
4.2.1. Ara Değerlendirme	169
4.3. Yeni Bir II. Abdülhamid Rejimi: İttihat ve Terakki.....	169
4.3.1. Rejimin Olanaklarının Usulsüz Kullanımı: Adam Kayırmacılık, Rüşvet ve Harp Zenginleri.....	178
4.3.2. Amatörlük: Savaş Şartlarında Jön Türklük.....	182
4.3.3. Ara Değerlendirme	185
4.4. Nasıl Bir Modernleşme ve Nasıl Bir Eğitim	185
4.4.1. Taklit Etmeyelim, Aslına Bakalım: Modernleşme	186
4.4.2. Yabancı Mekteplere Dikkat: Eğitime Bakış	188
4.4.3. Ara Değerlendirme	191
4.5. Toplum Cahil Bırakan Manzume: Dine Bakış	192
4.5.1. Cahil Halk: Hurafelerin Eleştirisi	192
4.5.2. Zamanı Geçmiş Bir Yapı: Medreseler	194
4.5.3. Ahlaksız Hocalar.....	196
4.5.4. Makbul Din	200
4.5.5. Ara Değerlendirme	202
4.6. Milat: Kurtuluş Savaşı Anlatısı	202
4.6.1. Halkı Birleştiren Olaylar: İzmir ve İstanbul'un İşgali	202
4.6.2. Halkın İçinden Çıkan Bir Hareket: Milli Mücadele	205
4.6.3. Fedakarlıklar: Savaş Süreci	209
4.6.4. Domuzlar: Milli Mücadele Sırasında Yunanlılar.....	210
4.6.5. Ara Değerlendirme	212
4.7. Hatırlanan Anadolu, Öteki Olarak: İstanbul.....	213
4.7.1. Türklüğün Merkezi: Anadolu	213
4.7.2. Halkın Savaşına Kayıtsızlık: Olumsuz İstanbul İmajı.....	215
4.7.3. Ara Değerlendirme	218

4.8. Yüce Türk: Türk Milliyetçilği	218
4.8.1. Türklük Doğuyor	218
4.8.2. Aşırılıklar: Türk Askeri	223
4.8.3. Saf Türkü Aramak: Türk Tarihi ve Kültürü.....	225
4.8.4. Türk'ün Müslüman Ötekisi: İptidai Kürtler	230
4.8.5. Türk'ün Ötekisi: Gayri Müslimler	232
4.8.5.1. Fuhuşa Yatkın Toplum: Rumlar.....	232
4.8.5.2. Çirkin Toplum: Ermeniler.....	235
4.8.5.3. Çıkarıcı Toplum: Yahudiler	237
4.8.5.4. Fuhuşun Mekanı: Beyoğlu İmajı.....	238
4.8.6. Ara Değerlendirme	239
4.9. İdeal Türk Kadını	240
4.9.1. Kadınlar Edilgen Kalmasın.....	240
4.9.2. Makbul Kadın	243
4.9.3. Kahraman Kadın	249
4.9.4. Nasıl Bir Evlilik	250
4.10. Genel Değerlendirme	253
5.1929-1934 OSMANLI TÜRK ROMANINDA İDEOLOJİ	258
5.1. Kendini Kaybetmiş Bir Hükümlerlik: Osmanlı.....	258
5.1.1. Sefil ve Nankör Padişahlar	258
5.1.2. Halkı Sömüren Osmanlı.....	262
5.1.3. Vatana İhanet: Kurtuluş Savaşı Sürecinde Osmanlı	265
5.1.4. Şehvet Düşkün Padişahlar	268
5.1.5. Ara Değerlendirme	271
5.2. Kızıl Sultan: II. Abdülhamid	271
5.2.1. Vahşi ve Kindar Hükümlerlik	272
5.2.2. Milletın Kanını Emen Canavarlar: II. Abdülhamid Yönetimi.....	274
5.2.3. Ara Değerlendirme	277
5.3. Yeni Bir II. Abdülhamid Dönemi: İttihat ve Terakki'ye Bakış	278
5.3.1. Mektepli Gençler: Tanımlama	278
5.3.2. Görgüsüz Jönler: Karaktere Yönelik Eleştiriler.....	279
5.3.3. Milletın Başına Üç Kişilik Bela: Yönetime Yönelik Eleştiriler	281
5.3.4. Soyguncu İttihatçılar: İktisadi Eleştiriler ve Harp Zenginleri	284

5.3.5. Ara Değerlendirme	285
5.4. Olumsuzlanan Din	286
5.4.1. Rakı ve Fuhuş Meraklısı Hocalar	286
5.4.2. Sömürü Düzeninin Parçası Olarak Medreseler ve Tekkeler.....	290
5.4.3. Ara Değerlendirme	293
5.5. Romanda Tarih Anlatısı: Kurtuluş Savaşı.....	293
5.5.1. Savaş Öncesine Bakış	294
5.5.1.1. Anadolu'nun Genel Durumu.....	294
5.5.1.2. İstanbul'un İşgali.....	295
5.5.2. Savaş Dönemi	297
5.5.2.1. İzmir'in İşgali.....	297
5.5.2.2. Savaş Süreci: Hazırlık Dönemi	298
5.5.2.3. Savaş Süreci: Anadolu'nun Kurtuluşu	299
5.5.3. Milli Mücadele Karşıtları.....	301
5.5.4. Zafer ve Türklerin Kazanımları	303
5.5.5. Ara Değerlendirme	304
5.6. Yeni Bir Rejim Doğuyor: Kemalizm	304
5.6.1. Mustafa Kemal.....	304
5.6.1.1. Aşırılıklar İçeren Tanımlamalar: Bir Tanrı Olarak Mustafa Kemal	304
5.6.1.2. Türklüğün Kurtarıcısı.....	308
5.6.2. Zaman Dışı Geçerliliği Olan Bir İdeoloji: Kemalizm	310
5.6.3. Yönetim Sistemi Olarak Cumhuriyete Bakış.....	313
5.6.4. Laiklik, Eğitim ve Dil Meselelerine Bakış	316
5.6.5. Bu Kadarı Olmaz: Türk Milliyetçiliği	319
5.6.5.1. Aşırılıklar İçeren Tanımlamalar: Allah Türk'tür.	319
5.6.5.2. Türklüğe Yönelik Genel Göndermeler.....	322
5.6.6. Her Zaman İhtiyaç Duyulan Ötekiler: Gayri Müslimlere Bakış.....	325
5.6.6.1. Ahlaksız Rumlar.....	325
5.6.6.2. Vahşi Ermeniler	326
5.6.6.3. Ötekileştirmekte Zorlanılan Yahudiler	328
5.6.7. Müslim Ötekiler: Hilekâr Araplar.....	328
5.6.8. Ara Değerlendirme	330

5.7. Değişmeyen Kadın İmgesi	330
5.7.1. Eğitimli Türk Kadını.....	331
5.7.2. Kadın Erkeklerle Eşitlenir.....	334
5.7.3. Makbul Evlilik	336
5.8. Genel Değerlendirme	339
6.SONUÇ	344
KAYNAKÇA	356
EKLER	373
Ek 1.....	373
ÖZ GEÇMİŞ	384

KISALTMALAR

DİA:	Devletin İdeolojik Aygıtları
TTT:	Türk Tarih Tezi
İT:	İttihat ve Terakki
age:	Adı geçen eser
vb:	Ve benzeri
bs:	Baskı
ed:	Editör
yay.haz:	Yayına hazırlayan
yy:	Yüz yıl
yyyy:	Basım yılı belirlenemeyen eser

1.GİRİŞ

Roman ne söyler? Romanla ortalama bir okuyucu arasındaki ilişki dikkate alındığında bu soru kolayca cevaplandırılabilir görünür. Bununla birlikte, bahsi geçen sorunun üzerine daha derin ve analitik düşünüldüğünde cevap o kadar kolay verilemez. Karmaşıklık yahut diriftlik, verilecek cevabın içeriğini belirler. Karmaşıklığın nedeni hem okuyucu hem okunan eser hem de yazar ile ilgilidir. Meselenin okuyucu ile ilgili olan kısmında; değişkenler, okuyucunun hangi dönemde yaşadığı, nasıl inşa olduğu, hayata bakışı, roman okuma eyleminde ne aradığı ile ilişkilidir. Mevzunun eser ve yazar ile ilgili olan kısmı ise, eserin niteliği, hangi dönemde yazıldığı, yazarın hayata bakışı ve inşa oluş serüveni, yazıldığı dönemin iç ve dış dinamikleri ile ilgilidir. Bu anlamda, roman ne söyler sorusunun cevabı oldukça karmaşık bir içerik barındırır.

Türkiye tarihinde, roman ne söyler? Sorusunun cevabı da yukarıdaki anlatı bağlamında cevaplandırılabilir. Çalışmadaki sonuçları dikkate aldığımızda, bizim deneyimimizde roman, Türkiye tarihini anlama noktasında çok şey söylemiştir. Bunun içerisine, araştırmanın temel sorunsalını açıklayan, iktidar tarafından toplumun hangi önceliklerle ve nasıl inşa edildiği sorusu da dahildir. Diğer taraftan, bizim yaptığımız, romanlarda kısıtlı bir alana dair soru sormak olmuştur. Bu anlamda, romana dair her farklı soru soruşun cevabı oldukça zengin bir cevaplandırmayı beraberinde getirecektir.

1.1.Çalışmanın Amacı, Konusu ve Kazanımları

Araştırmanın temel sorunsalı anlamında meseleye bakıldığında, çalışmadaki amaç, 1908-1934 aralığındaki tarihsel süreçte, iktidara bağımlı-entegre ortaya çıkan roman yazımı üzerine düşünmek olarak özetlenebilir. Roman yazımı üzerine düşünmekten kasıt, bahsi geçen tarihsel süreçte, iktidarların değişimi noktasında, roman yazımındaki buna paralel dönüşüm, buradaki devamlılıklar ve kopukluklar, Türkiye tarihinde tarihsel anlamda tartışılan önemli meselelerin romana yansımaları olarak ifade edilebilir. Çalışmamız bağlamında bu noktada ortaya çıkan temalar, Osmanlı Devleti, Kurtuluş Savaşı, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki, Kemalizm, Mustafa Kemal, modernleşme, milliyetçilik, eğitim, din, kadın olarak özetlenebilir.

Tarihsel bir anlatının ve buna paralel bir roman yazımı olduğunun dışında, çalışmadaki diğer amaçlardan ilki ve daha verimli olanı, Türkiye Tarihi okumasının romanlar üzerinden de yapılabileceğini göstermektir. Yapılacak böyle bir okumanın kazanımı, verimliliğinin yanında, Türkiye Tarihinde toplum inşasının nasıl gerçekleştiğini daha ayrıntılarda ve farklı bir anlatı dilinde nasıl gerçekleştiğini gözlemlemek olacaktır. İkinci amaç ise, yine Türkiye Tarihinde, bahsi geçen tarihsel aralıkta, söylem düzeyinde devamlılıklar ve kopukluklar üzerine düşünmek olacaktır. Burada, Türkiye tarihinde temel izlekler belirlenecek ve bunların değişimleri ile nedenleri üzerine tartışmalar yapılacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye tarihinde, İttihat ve Terakki ve erken Cumhuriyet dönemi romanlarında 1908-1934 aralığı- roman ne söyler, önermesi bağlamında bizim sorumuz, eserlerde iktidarların söylemine entegre bir söylemin gerçekleşip gerçekleşmediği üzerinedir. Bu sorunun olumlu manada cevaplandırılması, bize iki şey kazandıracaktır. Bunlardan birincisi, iktidarların hareket edişinin izleklerinden birisinin de roman yazımı olacağı üzerinedir. İkincisi ise, roman yazımı üzerinden bir tarih okuması da yapılabileceğine dairdir. Türkiye gibi var olmak için entegre oluşların neredeyse zorunluluk olduğu bir coğrafyada, roman yazarlarının da bu gerçeklikten bağımsız davranamayacağı düşünüldüğünde, her yazışın içeriğinin yukarıdaki araştırma bağlamında sorulan soruya içerik kazandıracacağı oldukça açıktır.

Araştırmanın başlığından da anlaşılacağı üzere, 1908-1934 aralığındaki iktidarların serüvenini anlama bağlamında, roman yazımı üzerinden bizim yoğunlaştığımız alan, onların ideolojileri olmuştur. Dikkatimizi çeken ve asıl odaklandığımız konu ise, anlamaya çalışılan tarihsel aralıktaki ideolojilerin değişimi-dönüşümü meselesidir. Bu konu, bir yönüyle, Türkiye'deki ideolojik serüven üzerinden tartışılan, devamlılık ve kopukluk¹ meselesine kısmi de olsa açıklık getirmeye yöneliktir.

Çalışma sorusunun kapsamı, önelediği mesele, büyük oranda araştırmanın neden yapıldığının cevabını da verir. Bu çalışmada, araştırma sorusu bağlamında merak edilen, Türkiye tarihinde inşa edilmiş olan bizlerin, toplumsal reflekslerinin arka planını anlamaya yöneliktir. Bugünde yaşayan bizlerin, toplumsal reflekslerinin

¹ Özetle ifade edilirse, kurumsal anlamda, Cumhuriyet'in Osmanlı Devleti'nin ne kadar devamı olup olmadığı tartışması.

anlaşılması hem bugünün anlamlı yaşanabilmesi hem de yarının makul ve insani kurgulanabilmesi için oldukça önemlidir.

1.2.Çalışmanın Temel Argümanları, Önemi, Mevcut Literatür ve İçerik

Yirminci yüzyılın erken dönemi, rejimlerin toplumu dönüştürmesi anlamında, eylem bazında yoğunlukların yaşandığı bir dönemdir. Bu durum sadece Türkiye'ye özel olmayıp, dünyada da böyle bir konumlanma mevcuttur. Sürecin bu haliyle oluşmasında, büyük oranda I. Dünya Savaşı sonucu oluşan konjonktür etkilidir. Çalışma bağlamında, bizim sorumuz, romanlar üzerinden pratikte bu sürecin Türkiye özelinde nasıl yürütüldüğü üzerinedir.

Türkiye'de erken yirminci yüzyıl dönemini anlamaya yönelik çalışmalarda yoğunlukla mesele siyasi bir zeminde tartışılır. Buna yönelik literatür, halihazırda oldukça kalabalıktır. Bunun yanında, hikayenin hem başka aktörleri hem de başka zeminleri vardır. Bizim okuma biçimimizde, bu tarihsel aralık, tarihçilerin sık başvurmadığı roman yazını üzerinden yapılmaya çalışılarak, meselenin farklı yönleri anlaşılmasına çalışılacaktır.

İnsan döneminin çocuğudur. Bu önerme, roman yazını oluşturulan kişiler için de geçerlidir.² Yazar olarak addettiğimiz kişiler de, bir dönemde yaşar ve hayatlarını kaybederler. Bu anlamda, diğer insanlarla benzer içeriklere maruz kalırlar. Bu durum, yazarın zihni üretiminin şekillenmesini de belirler. Dolayısıyla, her yazış pratiği, bu roman yazını da olsa, içerisinde yaşadığı döneme ait çok yönlü bir iz taşır. Bizim amacımız, bu izleri, çalışma zeminde anlamaya çalışmak olacaktır.

Türkiye özelinde, roman yazını üzerinden bir tarih okuması yapmanın önemi, onun sunduğu zenginlikle ilişkilidir. Zenginliğin kaynakları üzerine düşünüldüğünde, akla ilk gelen, dönem yazarlarının iktidarlar ile olan bağlantılarıdır. Dönem yazarlarının birçoğu bu anlamda, iktidarlar ile ilişkiye girmiş, zaman zaman bürokratik görevler üstlenirken zaman zaman da iktidarın sivil ayağında yer almışlardır. Bu durumu destekleyen en önemli veri, romanları okunan yazarların önemli bir kısmının destekledikleri iktidardarların yanında meclise girerek milletvekilliği yapmış

² Esra Danacıoğlu, **Geçmişin İzleri**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 37-44; Terry Eagleton, **Eleştiri ve İdeoloji**, çev. Esen Tarım ve Serhat Öztöpaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 73.

olmalarıdır. Romanlarla ilgili anlatıları içeren bölümlerinde bu örnekler, dipnotlar üzerinden verilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte, böyle bir entegrasyonun, roman yazınına yansımamasını beklemek oldukça zordur. Diğer taraftan, bu birlikteliğin, roman yazını bağlamında ürettikleri üzerine düşünmek oldukça zihni açıdır.

Böyle bir çalışmanın sunacağı diğer bir zenginlik, Türkiye tarihinde tartışmalı olan, milliyetçilik, din, II. Abdülhamid-İttihat ve Terakki, İttihat ve Terakki-Kemalizm gibi konuların farklı bir yazın olan romanlarda nasıl sunulduğunu anlamaya yönelik olacaktır. Burada beklenen, bu tür ilişkiler ve konuların, iktidar perspektifindeki ana akım yazına paralellik göstermesidir. Bununla birlikte, roman yazınının buradaki sunacağı zenginlik, meselelerin tartışılma biçimi, sunuluş şekli ve içeriği ile ilgili olacaktır.

Çalışmanın disiplinler arası bir perspektiften bakışı içermesi ve verilerin bu yolla işlenmesi de, araştırmanın çıktılarını zenginleştirecek unsurlardandır. Böyle bir çalışma, her iki disiplinin pratiklerini içereceğinden, insanı, toplumu, devleti anlamaya yönelik daha kapsamlı önermeler sunacaktır. Bu konu, sosyal bilimlerdeki parçalanmışlığı ve bunun ürettiği olumsuzlukları³ önleme anlamında da faydalı olacak; bir arada yapılan bir okuma halinin verimliliği üzerine bir deneme anlamına da gelecektir.

Böyle bir çalışmanın, öncülleri bağlamında ifade edilecek yazına değinilecek olursa, ilk olarak Taner Timur'un ismini zikretmek doğru bir teşebbüs olur. Kendisinin, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*⁴ isimli eseri oldukça zihni açıdır. Çok alanlı yazar Taner Timur, bu eserinde, Osmanlı Türk tarihine dair söylemleri, romanlar zemininde arama yoluna girer. Yazar, roman yazımını, alttan tarih ve Fernand Braudel'deki maddi uygarlık meseleleri bağlamında önemser. Burada, roman yazarının, tarihçiden daha özgür ve ayrıntılara inip eserini oluşturma durumu vurgulanır. Bu anlamda, özellikle, Osmanlı-Türk tarihinin kimlik boyutunu anlamak için romanların önemli olduğuna eğilir. Yazar, kendisinin de belirttiği üzere, romanlar arasında bir sentez ve paralellik kurmamıştır. Bunun yerine, romanlar, tarihsel bir perspektifte müstakil olarak incelenmiştir. Bizim çalışmamız, baktığımız tarihsel

³ Sosyal bilimlerdeki parçalanmışlık ve ürettiği olumsuzluklar hakkında düşünmek, bunun yanında, ilgili parçalanmışlıklara dair çözüm önerilerine göz gezdirmek için bkz. **Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın**, ed. Immanuel Wallerstein, çev. Şirin Tekeli, (İstanbul: Metis Yayınları, 1996).

⁴ Taner Timur, **Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik**, (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1991).

aralıktaki romanlarda, sentez ve eserler arasında paralellik kurma yönüyle bu açığı kapatmaya yönelik olarak değerlendirilebilir.

Erdağ Gökner'in⁵ *Modern Dünyada Türkiye* isimli eserde bulunan makalesi, çalışmamızda dönemselleştirme ve dönem hakkında giriş düzeyinde bilgi edinmemizi sağladı. Yazar, makalesinde, Osmanlı-Türkiye tarihinde öne çıkan yazarların eserlerini tarihi bir bağlama yerleştirme hususunda başarılı olup, çalışmamızı bu konuda desteklemiştir. Yazar ve eserini tarihsel bir çerçeveye yerleştirme hususunda, Kemal Karpat⁶ da çalışmamızı desteklemiştir. Yazar, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum* isimli eserinde, Ömer Seyfettin üzerinden yaptığı okumada, yazarın kişisel hikayesinin ve yaşadığı dönemin eserlerine nasıl yansıdığı hususunda başarılı bir çalışma yapmıştır. Bu anlamda, bizim yaptığımız çalışmaya da bu yönüyle katkı sağlamıştır. Diğer taraftan, bizim çalışmamız, hem dönem hem de yazar itibariyle daha geniş bir dönemi kapsamakta ve bu yönüyle farklılaşmaktadır.

Erol Köroğlu'nun,⁷ Birinci Dünya Savaşı şartlarında, edebiyatın bu süreçte nasıl konumlandığını (propaganda manasında) anlamaya çalıştığı, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)* isimli eseri, hem Türk milliyetçiliğine sunduğu teorik çerçeve hem de yaptığı geniş okuma ile oldukça önemlidir. Eser bize, edebiyata dair nicel verilerin tarihsel bir çerçeveye oturtulması anlamında yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, çalışmamızın genel itibariyle kurgulanması noktasında da eserden faydalanılmıştır.

Çalışmanın erken döneminde, Ömer Türkeş'in⁸ çeşitli metinleri, özellikle araştırma kapsamındaki tarihsel aralığa dair fikir edinmemiz anlamında oldukça faydalı olmuştur. Yazar, döneme dair ayrıntılı incelemeleri ve yorum gücüyle, çalışmamızı desteklemiştir. Bununla birlikte, eserler ve dönemler arasındaki karşılaştırmalı düşünme pratiği, çalışmamızı bu yönüyle de desteklemiştir.

⁵ Erdağ Gökner, "Türkçe Roman: Anlatı Geleneğinden Nobel Ödülü'ne" **Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye**, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhâl Bilgin, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011): 509-545.

⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, çev. Onur Güneş Ayas, (İstanbul: Timaş Yayınlar, 2009), 189-229.

⁷ Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşasına**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

⁸ Ömer Türkeş, "Güdükl Bir Edebiyat Kanonu" **Modern Türkiye'de Düşünce Sözlüğü**, Cilt:2 Kemalizm 2. bs. ed. Ahmet İnel, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002): 425-448.

İmgebilimin sunduğu teorik çerçeve, çalışmamızın çıktılarının anlaşılır hale gelmesi hususunda önemlidir. Bu teorik çerçeveyi, Türk ve Yunan romanlarını incelerken kullanan Herkül Milas,⁹ çalışmamızda imajlar üzerine nasıl düşünmemiz gerektiğinin öncüllerini göstermiştir. Yazar, hazırladığı eserde; öz, kimlik, öteki kavramlarının etrafında, hem Türk hem de Yunan romanlarını incelemiştir. Eser, karşılaştırmalı bir perspektif içermesi, meseleyi hem kronolojik hem de tematik ele alması bağlamında ayrıca önemlidir. Bizim çalışmamız, öteki, kimlik oluşturma süreci, öz meselesini daha değişik bağlamlarda, tarihsel aralıkta ve değişimi dikkate alarak oluşturulacağından bu çalışmadan farklılaşmaktadır.

Araştırmanın erken döneminde yapılan ve çalışmanın nicel kısmını ilgilendiren romanların nasıl seçildiği hususunda temelde iki yol izlenmiştir. Bunlardan birincisi, Türk Edebiyatı Tarihi okumalarıdır. Burada amaçlanan, edebi bir yazın olan romanlara bakışımızdaki niteliği arttırmaya yöneliktir. Dışarıdan bir kişi olarak, roman yazımının Osmanlı-Türk tarihindeki serüvenini anlamaya çalışmak bu okumalarda önceliğimizi oluşturmuştur. Bu süreçte, İnci Enginün,¹⁰ Mustafa Nihat,¹¹ Mehmet Narlı,¹² Nuket Esen,¹³ Bilge Ercilasun,¹⁴ Seyit Kemal Karaalioğlu,¹⁵ Zeynep Kerman,¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar,¹⁷ Cevdet Kudret,¹⁸ Berna Moran'a¹⁹ bakılmıştır.

İkinci okuma pratiğinde ise, çalışılan tarihsel aralığa dair ayrıntılı yapılan, eserleri tema ve yapı anlamında inceleyen eserlere bakılmıştır. Bu bağlamda okunan eserler, Osman Gündüz'ün *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908- 1918 Yapısal ve Tematik*

⁹ Herkül Milas, **Türk Romanı ve Öteki Ulusal Kimlikte Yunan İmajı**, (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, 2000); Araştırmacının, sadece Yunan edebiyatına gönderme yaparak, Türk imajını incelediği başka bir eseri için bkz. Herkül Milas, **Ayvalık ve Venezis Yunan Edebiyatında Türk İmajı**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

¹⁰ İnci Enginün, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2001), 238-381; İnci Enginün, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimattan Cumhuriyet'e (1839-1923)**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2006.

¹¹ Mustafa Nihat, **Türkçede Roman**, Cilt:1 (İstanbul: Remzi Kitabevi). Eser, özellikle, tercüme romanlardan Osmanlı'da ilk romancılığa geçiş sürecini anlamak için önemlidir.

¹² Mehmet Narlı, **Roman Ne Anlatır Cumhuriyet Dönemi 1920-2000**, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007).

¹³ Nuket Esen, **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

¹⁴ Bilge Ercilasun, **Edebiyat Tarihi ve Tenkit**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013).

¹⁵ Seyit Kemal Karaalioğlu, **Türk Edebiyatı Tarihi 3 Cumhuriyet Edebiyatı**, 2. bs. (İstanbul: Anka Yayınevi, 1985).

¹⁶ Zeynep Kerman, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, 2. bs. (İstanbul: Dergah Yayınları, 2009).

¹⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 21. bs. (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013).

¹⁸ Cevdet Kudret, **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman**, 5. bs. (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1987).

¹⁹ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I ve II**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

İnceleme,²⁰ Murat Kacıroğlu'nun *Milli Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanı*²¹ ve Elif Kaya'nın *Harf İnkılabı Sonrası Türk Romanında Yapı ve Tema*²² isimli eserleridir.²³ İkinci okuma pratiğinde, Milli Kütüphane'nin arşivinden de yararlanarak, ek olarak çalışmanın sonunda sunacağımız bir okuma listesi hazırlanmıştır. Çalışmada kullanacağımız eserlerin seçiminde, hem yazar hem de eser bazında bir ayırma gidilmiştir. Öncelikle, yazarların kendi tarihinden yola çıkarak ve iktidarla ilişkisi göz önünde bulundurularak, yazar noktasında bir seçim yapılmıştır. Bu noktada, Aka Gündüz ve Etem İzzet ilk akla gelen örneklerdendir. Diğer taraftan, roman bazında yapılan seçimde, yukarıda bahsi geçen eserlerden sıklıkla faydalanılmış ve bu yazının sunduğu romanlara dair tematik içeriklerden yola çıkılarak çalışmaya dahil edilecek eserler belirlenmiştir. Bu anlamda, çalışma aralığında, seçimimiz dışında kalan yazarlar ve romanlar bulunmakla birlikte, bu literatürün önemli bir bölümü popüler ve aşk temalı eserlerdir. Diğer taraftan, çalışmaya dahil edilen eserlerin tamamının aynı derecede iktidara entegre olup ve yazın ürettiğini varsaymak da yanlış olur. Bu manada, kimi eserlerin entegre oluşu çok belirgin iken, kimi eserlerin ise, bu noktada daha zayıf kaldığını ifade etmek gerekir.

Romanlara dair nicel okumalarda; metinlere eleştirel bakabilmek, eserlerden çıkarım yapmak, çıkarımların üzerine düşünmek, yazarın sunduğunun dışında kaçışlarının izini sürmek, roman sanatının temel dinamikleri olan, zaman-mekan-olay-karakter yaratımlarının anlamlarını kavrayabilmek, romanın tarihsel gelişimini anlayabilmek, roman ve tarih yazımı arasındaki bağlar üzerine düşünmek, roman yazımını tarihselleştirebilmek için ise, Geoerg Lukacs'ın *Roman Kuramı*,²⁴ Philip Stevick'in *Roman Teorisi*,²⁵ A. Mümtaz İdil'in *Gerçeklik ve Roman*,²⁶ Rene Girard'ın *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*,²⁷ Zekiye Antakyalıoğlu'nun *Roman Kuramına Giriş*,²⁸

²⁰ Osman Gündüz, **İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918 Yapısal ve Tematik İnceleme**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013).

²¹ Murat Kacıroğlu, **Milli Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanı**, (İstanbul: Kriter Yayınları, 2008).

²² Elif Kaya, **Harf İnkılabı Sonrası Türk Romanında Yapı ve Tema**, (İstanbul: Gece Kitaplığı, 2016).

²³ Her üç eserde, öncesinde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Eserlerde, dönem romanları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

²⁴ Georg Lukacs, **Roman Kuramı**, çev. Sedat Ümran, (İstanbul: Say Yayınları, 1985).

²⁵ Philip Stevick, **Roman Teorisi**, çev. Sevim Kantarcıoğlu, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1988).

²⁶ A. Mümtaz İdil, **Gerçeklik ve Roman**, (Ankara: Dayanışma Yayınları, 1983).

²⁷ Rene Girard, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat Edebi Yapıda Ben ve Öteki**, çev. Arzu Etensel İldem, (İstanbul: Metis Yayınları, 2001).

²⁸ Zekiye Antakyalıoğlu, **Roman Kuramına Giriş**, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013).

Yavuz Kızılcam'ın *Toplumbilimsel Roman Çözümlemesi*,²⁹ Şerif Aktaş'ın *Roman Sanatı ve Roman İncelemesi'ne Giriş*,³⁰ Charles Plisnier'in *Roman Üzerine Düşünceler*,³¹ Jale Parla'nın *Don Kişot'tan Bugüne Roman*,³² Agâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi*,³³ isimli eserlerine bakılmıştır.

Araştırmanın, nicel verileri tasnif edildikten sonra yazma sürecinde, metin inşa edilirken hem kronoloji hem de temalar dikkate alınmıştır. Burada kronolojik sınıflandırma, dönemler arasında düşünmek ve tarihsel kırılma noktalarının roman yazımını nasıl etkilediğini anlamak için yapılmıştır. Bu anlamda çalışma, 1908-1918, 1919-1928, 1929-1934 aralıklarına ayrılmıştır. Çalışmanın, başlangıç noktasının belirlenmesinde, II. Abdülhamid'in düşüşü ve Jön Türklerin iktidara geldiği tarih olan 1908 yılı baz alınmıştır. Çalışmanın bitirilmesi noktasında seçilen 1934 tarihi ise, Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları nedeniyle ortaya çıkan edebi eser yoğunluğunu görmek için yapılmış ve 1933 yılında basımı yapılan romanlar okunarak araştırmaya son verilmiştir.³⁴ Onuncu yıl kutlamalarında ortaya çıkan eserlerin çoğunluğu, iktidar tarafından bilinçli bir çağrılmayla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda dönemi tanımak için oldukça önemlidir. Takip eden dönemde, çalışmanın sorunsalını ilgilendiren eserler var olmakla birlikte, araştırmanın sınırlılığı ve ortaya çıkması muhtemel verilerdeki aynılık nedeniyle, bahsi geçen yazın dikkate alınmamıştır. Çalışmanın ara bölümlerinde var olan 1918 ve 1929 tarihlendirmesinde, Kurtuluş Savaşı ve rejimin oturması dikkate alınmıştır. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u okuduğu 1927 yılı, bilindiği üzere, tarih yazımında rejimin oturması anlamında dikkate alınan tarihtir. Rejimin oturması noktasında, bizim aldığımız tarihin 1929 olması, roman yazımının süreçleri daha geriden takip ederek bir yazın gerçekleştirilmesi ile ilgilidir. Herhangi bir olay meydana geldiğinde, yazar öncelikle bu durumu düşünüp, sonrasında hacimli olması gereken romanını oluşturmak durumunda kalır.

²⁹ Yavuz Kızılcam, **Toplumbilimsel Roman Çözümlemesi**, (Ankara: Ürün Yayınları, 2005).

³⁰ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, 2. bs. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991).

³¹ Charles Plisnier, **Roman Üzerine Düşünceler**, çev. Hilmi Uçan, (Ankara: Hece Yayınları, 2003).

³² Jale Parla, **Don Kişottan Bugüne Roman**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).

³³ Agâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014).

³⁴ Cumhuriyeti'in onuncu yıl kutlamaları için hazırlanan metinler için bkz. Selçuk Çıkla, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar" **Turkish Studies International Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 1 / Summer (2006): 45-67.

Romanlardaki verinin tasnif edilmesi noktasında, tematik olan metin inşası zaman zaman devam eden zaman zaman da kopuşa uğrayan temaların hem nasıl dönüştüğünü hem de niçin kopukluklara uğradığını gözlemlemek için yapılmıştır.

Yukarıdaki bölümlere ve tasnif meselesi dikkate alınarak, çalışmanın giriş bölümüyle entegre, romanlardan elde edilen nicel verilerin anlam kazanması, bir bağlama oturtması, ve üzerine düşünülebilmesi için teorik çerçeve başlığı altındaki anlatı oluşturulmuştur. Burada, romanlardan çıkarılan verilerin hangi teorik çerçeve yahut çerçevelerle okunabileceğine bakılmıştır. Bu anlamda sıkça Marksist literatüre vurgu yapılarak içerik hazırlanmıştır. Bununla birlikte özellikle, Althusser'deki devletin ideolojik aygıtları ve Gramsci'deki aydın meselesi, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmuştur. Diğer taraftan, Marksist teorik çerçevenin dışında, nicel verilerin işlendiği bölümlerde ayrıca, imgebilim³⁵ ve Oryantalizmden³⁶ de faydalanılmıştır. Oryantalizm ve İmgebilimin sunduğu teorik çerçeve Kürtler ve Gayri Müslimlere yönelik, ötekinin oluşturulma süreçlerinin kavranması hususunda oldukça faydalı olmuştur. Giriş bölümünün ilerleyen kısımlarında; romanlar özelinde ortaya çıkan, Türk Milliyetçiliğine dair sonuçların, hangi teorik çerçevelerde ele alınabileceğine yönelik imkanlara bakılarak, bu bölüme son verilecektir.

Giriş bölümünü takip eden tarihsel arka plan bölümünde, romanların ortaya çıktığı konjonktür verilmeye çalışılmış ve büyük oranda tarihsel bir anlatı sunulmuştur. Bu bölüm, romanlardan yapılan çıkarımları, bir zemine oturtmak önceliği ile oluşturulmuştur. Bununla birlikte, romanların incelendiği bölümlerde de gerekli görüldüğünde, dönem, yazarın tarihi ve eser hakkında tarihsel bilgi gibi notlar, dipnotlar üzerinden sürekli olarak verilmeye çalışılmıştır. Bu göndermeler, romanlardan yapılan çıkarımların üzerine daha nitelikli düşünebilmek adına yapılmıştır.

Tarihsel arka plan kısmını izleyen bölümlerde, romanlardan yaptığımız çıkarımları içeren bölümler gelecektir. İlk bölümü, 1908-1918 aralığındaki romanlardan yaptığımız çıkarımlar oluşturacaktır. Bu bölümde, öteki olamayan Osmanlı, ahalinin başına bela olan padişah: II. Abdülhamid, özgürlük vazgeçilmezimizdir: Jön Türklük, nasıl bir modernleşme ve nasıl bir eğitim, refleks olarak ortaya çıkan Türk

³⁵ Bahar Dervişcemaloğlu, **Anlatıbilime Giriş**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014).

³⁶ Edward Said, **Şarkiyatçılık**, çev. Berna Ülner, (İstanbul: Metis Yayınları, 1999).

milliyetçiliği, makbul kadın başlıkları adı altında, dönem romanlarında bu meselelerin nasıl tartışıldığı, bahsi geçen konulara dair imajların nasıl kurulduğuna bakılacaktır.

1919-1928 aralığındaki romanlardan oluşturacağımız ve sonrasında gelen bölümde, şehvet düşkünü padişahlar ve sultanlar, zulmün ve karanlığın hakimiyeti: II. Abdülhamid rejimi, yeni bir II. Abdülhamid rejimi: İttihat ve Terakki, nasıl bir modernleşme ve nasıl bir eğitim, toplumu cahil bırakan manzume: dine bakış, milat: Kurtuluş Savaşı anlatısı, hatırlanan Anadolu öteki olarak: İstanbul, yüce Türk: Türk milliyetçiliği, ideal Türk kadını başlıklarıyla, hem öncesindeki bölümde devam eden hem de görüldüğü üzere yeni çıkan temalar üzerinden, yine bu başlıkların nasıl tartışıldığına ve imajların nasıl üretildiğine bakılacaktır.

Çalışmanın, romanları içeren son bölümü, 1929-1934 aralığındaki eserlerden yaptığımız çıkarımları içerecektir. Bu bölümde, başlıklar öncesindeki bölümde olduğu gibi, dönemin tarihsel konjonktürüne uygun olarak çıkmıştır. Bu bölümün başlıkları, kendini kaybetmiş bir hükümlanlık: Osmanlı, Kızıl Sultan: II. Abdülhamid, yeni bir II. Abdülhamid dönemi: İttihat ve Terakki'ye bakış, olumsuzlanan din, romanda tarih anlatısı: Kurtuluş Savaşı, yeni bir rejim doğuyor: Kemalizm, değişmeyen kadın imgesi halinde oluşturulmuştur.

Son bölüm olan sonuç bölümünde, çalışmanın dönemlerine ve geneline dair ulaşılan verilere ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Bununla birlikte, araştırma bağlamında edinilen birikimin üzerinden önerilerde bulunulmuştur.

1.3. Teorik Çerçeve

Bu başlık altında, genel olarak araştırmanın başlığındaki ideoloji kavramı anlaşılmasına çalışılacaktır. Araştırmanın teorik çerçevesini ilgilendiren Gramsci ve Althusser'e bu bağlamda ayrıca yer verilecektir.

1.3.1. Tanımlama Girişimi

İdeoloji kavramını tanımlamaya çalışmak, oldukça zor ve riskli bir girişim. Zor olması, ideoloji kavramının sahip olduğu uzun tarihsellik ve değişik tarihsel dönemlerde farklı deneyimlenmiş olmasından kaynaklanır. Mesele açılırsa, ideolojiye dair yaşanmışlıkların içeriği, yoğunluğu, farklılıkları bu günden bir tanımlama girişimini zor kılar. Tanımlamadaki risk ise, tanımlayanın, kavramı tanımladığı zaman diliminde bir dünya görüşüne sahip olması ve kaçınılmaz olarak bir iktidar ilişkileri yumağı

içerisinde bulunmasından kaynaklanır. Bu anlamda, mevzuyu her ifade ediş, içerisinde öznellik ve dolayısıyla da görecelilik barındırır.

Yukarıdaki anlatıda, tanımlamada ortaya çıkan farklılıklar ve öznellik meselesi her ne kadar çözülemez gibi dursa da araştırma özelinde bizim yapmaya çalışacağımız, ideoloji kavramının tanımlanmaları üzerine düşünmek olacaktır.

Zihinde herhangi bir terimi anlamlandırmak, öncelikle üzerine düşünülen kavramın kökenine inmekle başlar. Bu anlamda, ideoloji kelimesi, Grekçe eidos ve logos kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuş, Batı dillerinden İngilizce ve Fransızca da bu hali dikkate alınarak kullanılmıştır.³⁷

Kavramın nasıl ortaya çıktığı noktasında Ergil, insanlar ve topluluklar arasındaki farklılıklara vurgu yapar. Buna göre, bu farklılıkların savaşımı sonucunda, her topluluk yahut insan, düşünsel anlamda kendisini haklı çıkarmak için kendine bazı düşünme haritaları çıkarır. Haliyle, bu tip haritalar, içerisinde ötekileştirme, sahtelik, çıkarımı savunma gibi ögeler barındırır.³⁸

Örs ise, ideolojinin halihazırda kavram icat edilmeden önce toplumların hayatında olduğunu ifade eder. Buna göre, ideolojiden önce de insanlar, dünyayı, doğayı anlamlandırırken bir düşünme pratiği geliştirmişlerdir. İdeolojinin bu husustaki farklılığı, kitleleri harekete geçirmesinde yatmaktadır.³⁹ Yazara göre, ideoloji öncesi bu duruma dair önemli işleve sahip kaynaklardan biri mitlerdir. Mitler, ideoloji öncesi ideolojiler gibi işlemektedir. Fark, ideolojinin söylemlerinde bireyi yakalamaya çalışması ve mantıksal tutarlılıklar içermesidir. Bununla birlikte, ideoloji öncesi bahsi geçen inanç kümelerinin olması oldukça olağandır. Çünkü insanoğluna mevcut toplumsal gerçeklik karmaşık gelmekte ve bunu kendisi yerine açıklayacak bir manzumeye ihtiyaç duymaktadır.⁴⁰

Destutt de Tracy tarafından, 1801 yılında, *Elements d'ideologie* isimli kitapla kullanıma giren⁴¹ ideoloji kelimesinin tanımı üzerine yapılan tartışmalar oldukça yoğun ve bir o kadar da karmaşıktır. Bu durumun oluşmasında, kelimenin insana

³⁷ Kenan Çağan, “İdeoloji”, **İdeoloji**, der. Kenan Çağan, (Ankara: Hece Yayınları, 2008): 11.

³⁸ Doğu Ergil, **İdeoloji ve Milliyetçilik**, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1983), 42.

³⁹ H. Birsen Örs, “İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler**, der. H. Birsen Örs, 7. bs., (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014):6.

⁴⁰ H. Birsen Örs, “Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 40, (Mart 2009): 2.

⁴¹ Reinhard Bendix, “ideoloji”, **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü**, der. William Outhwaite (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 348.

yönelik neredeyse bütün alanları ilgilendiren bir içeriğe sahip olması etkili olmaktadır. İdeoloji, insanoğlunun en temel düşünme alanlarını sorgulayan bir yapıya sahiptir.⁴² Uzun yıllar ideoloji üzerine çalıştığını ifade eden Çelik, kavramın karmaşıklığını şu cümlelerle özetler: “Bir şeyden eminim: Kararsızlık, ideoloji kavramının tarihinin en kararlı ögesi, belirsizlikse kavramın doğasının en belirgin niteleyeni.”⁴³ Örs’e göre, ideolojiyi tanımlamadaki zorluk, kavramın bir çok alanı ilgilendirmesi ve görece sosyal bilimler literatürüne geç girerek, fazlaca anlam değişikliğine uğramasından kaynaklanmaktadır.⁴⁴ Rehmann ise, ideolojinin anlam değişikliğindeki keskinliğine dikkat çekerek kelimenin ortaya çıktığı erken dönemde fikirlerin bilimi anlamına geldiğini, sonrasındaysa dönüşerek bir fikir kümesinin kendisine gönderme yaptığını ifade eder.⁴⁵ Can Şahan, Terry Eagleton’a başvurarak, yine kelimedeki muğlaklığa dikkat çeker ve terimi tanımlamadaki zorluğun onun çok kullanışlı yapısından kaynaklandığını ifade eder.⁴⁶ Çağan, Şahan’a benzer bir perspektifle konuya yaklaşır. Ona göre, ideolojideki tanımlanma zorluğu, kelimenin günlük hayattaki kullanım sıklığı ve yaptırım gücünden kaynaklanmaktadır.⁴⁷

Toplumların tarihinin ideolojilerin de tarihi olduğunu⁴⁸ ifade eden Ergil, ideolojiye, geniş ve dar kapsamlı olmak üzere iki tanım getirir. Geniş kapsamlı tanımda, ideoloji, insanoğlunun evrene ilişkin anlama çabasındaki sistemin bir parçasıdır. Dar tanımda ise, ideoloji, bir düşünceyi, inancı haklı çıkarmak için yapılan bir eylemler bütünüdür. Bununla birlikte, Ergil’de ideoloji, belirli bir topluluğun sıkı inançlarından ve düşüncelerinden oluşur.⁴⁹ Toplumsal koşullarca belirlenir ve iktidarın toplumu dönüştürme araçlarından biridir.⁵⁰

İdeolojiye dair tanımlamaları bir bütün içerisinde sunan Egleton’a göre ideoloji aşağıdaki haliyle içeriklenir:

“a. Toplumsal yaşamdaki anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci; b. Belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi; c. Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan

⁴² David McLellan, **İdeoloji**, çev. Barış Yıldırım, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 1; Terry Eagleton, 2. bs. **İdeoloji**, çev. Muttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 17.

⁴³ Nur Betül Çelik, **İdeolojinin Soykütüğü I**, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 9.

⁴⁴ Örs, **İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak**, 5-6; Örs, **Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü**, 1-2.

⁴⁵ Jan Rehmann, **İdeoloji Kuramları**, çev. Şükrü Alpagut, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2017), 25.

⁴⁶ Can Şahan, **İdeoloji Üzerine**, **İdeoloji Üzerine**, der. ve çev. Can Şahan, (İstanbul: Pales Yayıncılık, 2014):7.

⁴⁷ Çağan, **age**, 10.

⁴⁸ Ergil, **age**, 40.

⁴⁹ **age**, 113.

⁵⁰ **age**, 58.

fikirler; d. Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya hizmet eden yanlış fikirler, e. Sistemli bir şekilde çarpıtılan iletişim; f. Özneye belirli bir konum sunan şey; g. Toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri; h. Özdeşlik düşüncesi; i. Toplumsal olarak zorunlu yanılısama; j. Söylem ve iktidar konjonktürü; k. İçinde, bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam; l. Eylem-amaçlı inançlar kümesi; m. Dilsel ve olgusal gerçekliğin karıştırılması; n. Anlamsal [semiotik] kapanım; o. İçinde, bireylerin, toplumsal yapıyla olan ilişkilerini yaşadıkları kaçınılmaz ortam; p. Toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştürüldüğü süreç.”⁵¹

Örs, ideolojiyi tanımlamaya çalışırken anlaşılır olmaya özen gösterir. Kavramın bir dünya görüşü içerdiğini söyler. Bununla birlikte asıl görevinin içinde yaşadığımız dünyanın anlamlandırılmasını sağlamak olduğunu ifade eder.⁵² Yazara göre, ideoloji, bir düşünme pratiği olup, dünyanın nasıl bir yer olması gerektiğini de açıklamaya çalışmaktadır.⁵³

Dünyada yaşanan maddi toplumsal eylemlerin ideolojilerin kaynağı olduğunu ifade eden Sancar, ideoloji tanımlamasında maddi pratiklere dikkat çeker ve kavramın değişim ve dönüşümleri içerdiğini ifade eder. Diğer taraftan, ideoloji, toplumsal gerilimlerden beslenir ve iktidar ilişkilerini yansıtır.⁵⁴

İdeolojiye dair tartışmalarda kavramı somutlaştırmaktan uzaklaştıran kişi olarak eleştirilen Mannheim, ideolojiyi, toplumsal sınıfların düşüncelerinin bütünü olarak tanımlar. Kısmi ve genel olarak ideolojileri ayıran Mannheim, kısmi ideolojide bireyin yapıcılığına ve özne olma durumuna dikkat çekerken, genel ideoloji de bireylerin etkisizliğini vurgular.⁵⁵

İdeolojinin işlevleri hususunda, literatürde vurgu, kavramın insanlar için yaşamı kolaylaştıran bir manzume olması noktasına yapılır. Bu anlamda Örs, ideolojinin anlaşılması zor meseleleri daha basite indirgeyerek insanlara açıklamalarda bulunduğunu ifade eder.⁵⁶ Dolayısıyla açıklamalar kaçınılmaz bir şekilde, neyin nasıl yapılacağı, doğrunun ne olduğu, gelecek inşası, insan doğası, tarih gibi alanlara gönderme yapmak durumunda kalır.⁵⁷ Hali hazırda bu durumun izlekleri de tarihsel malzemede mevcuttur. Örneğin, ilkel dünyada doğruların sözcüsü, kabilenin büyücüsü yahut lideridir. Antik Yunan’da doğrular çoğu zaman metafizik göndermeler içerir,

⁵¹ Eagleton, *age*, 18.

⁵² Örs, *Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü*, 2.

⁵³ Örs, *İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak*, 10.

⁵⁴ Serpil Sancar, *İdeolojinin Dönüşümü*, 2.bs. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008), 8-9.

⁵⁵ Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, (Ankara: De Ki Basım Yayım, 2009), 21-22.

⁵⁶ Örs, *İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak*, 10.

⁵⁷ Örs, *Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü*, 2.

Orta Çağ'da bu görev kutsal kitaplara verilir, Aydınlanma'da ise meselede rasyonellik ve birey ön plana çıkar.⁵⁸

Çağan, kavramın işlevselliği konusunda, insanları herhangi bir konuda birleştirmesine atıf yapar. Burada, ideolojilerin kavrama, indirgeme, kolaylaştırma özelliklerine değinilir. İdeolojiler, insanlara, tasvir ederek ve buyurarak yaşamı kolaylaştırdığı gibi, toplumların bir arada kalmasını da sağlayan bir fonksiyona sahiptir.⁵⁹

Mahçupyan, Örs'e benzer bir perspektifle mevzuyu yorumlar. Onun için de bireyin görünür ve görünmeyen dünyaya dair inanma ve anlamlandırma ihtiyacı zamanın ve mekanın dışında gerçekleşir. Bu anlamda insan, kendisinin yerine bu eylemi gerçekleştirmiş örgütlü bir yazına yahut söyleme başvurur. Böylelikle ideolojiler, insanın önemli bir ihtiyacını fonksiyonel bir şekilde yerine getirir.⁶⁰

İdeolojinin özellikleri hususunda Thompson'a gönderme yaparak, ideoloji konusunda çalışmanın "egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayan anlamların üzerinde çalışmak"⁶¹ ile eşdeğer olduğunu ifade eden Larrain, ideolojinin en önemli özelliğinin iktidara hizmet etmesi olduğunu anlatır.

Freeden'a göre, ideolojinin en belirleyici özelliği kapsayıcılığıdır. Burada ideoloji, çok alanlı söylemleri gereği bütün bireyleri kapsamaktadır. Dolayısıyla da her insan bünyesinde bir miktar ideologluk taşımaktadır.⁶²

Özellikleri bağlamında kültür ile ideolojinin benzerliğine değinen Örs, ideolojinin temel farklılığının ve belirleyicisinin, insanları harekete geçirmesinde ve geleceğe dair bir proje içermesinde yattığını ifade eder.⁶³ Bununla birlikte, İdeolojiler, dogmatik olup aynı zamanda manipülasyon içermekte ve bireysel kimliklerin oluşumunda önemli roller üstlenmektedir.⁶⁴

Meselede, ideolojinin tutarlıklar içerdiğini ifade eden Çağan, ideolojilerin belirli menfaatler içerdiğini söyler. Diğer taraftan ideolojiler, gerçekliğin sürekli olarak değişmesinden dolayı kendilerini devamlı yenilemektedir. Bunun yanında her ideoloji

⁵⁸ age, 5.

⁵⁹ Çağan, age, 25-26.

⁶⁰ Etyen Mahçupyan, **İdeolojiler ve Modernite**, 3.bs. (İstanbul: Patika Yayıncılık, 2000), 14.

⁶¹ Jorge Larrain, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, çev. Neşe Nur Domaniç, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), 27.

⁶² Michael Freeden, **İdeoloji**, çev. Hakan Gür, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2011), 8.

⁶³ Örs, **Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü**, 3.

⁶⁴ age, 3-4.

kendisine bir öteki bulmak durumunda kalmaktadır. Ötekinin var edilmesi ideolojiler için başat zorunluluklardandır.⁶⁵

Ergil'e göre ideolojiler gerçeği yanlı yansıtan,⁶⁶ bir sınıfın çıkarlarını içeren,⁶⁷ hitap ettiği kitle tarafından kolayca anlaşılması için basit olan,⁶⁸ duygusallık içeren,⁶⁹ otoriteye yönelik olan,⁷⁰ kutsallık içeren,⁷¹ toplumun tarihinden beslenen,⁷² bir simgeler sistemine sahip olmak gibi özelliklere sahiptir.⁷³

1.3.2. Erken Dönem İdeoloji Tartışmaları

Her dönemin iktidar ilişkileri bağlamında ve buna bağlı olarak önemsenen, dikkate alınan, belirleyen ve kendi içinde bir iktidar üreten bir bilgi hiyerarşisi de ortaya çıkar. Eşdeyişle, her iktidar kendisini korumak, devamını sağlamak, yasallaşmak adına kendi bilgisini de üretir. İdeolojinin doğuş serüveni de bu anlatıdan bağımsız değerlendirilemez.

İdeolojinin Fransız İhtilali'nin hemen sonrasında kullanıma girmesini olağan karşılayan Özbek, Tracy öncesi, özellikle önyargıların eleştirisi bağlamında bir yazın üreten Francis Bacon, Adrien Helvetius, Dietrich Holbach'a değinir. Buna göre, ideolojinin temel sorunsalı bahsi geçen yazarlar tarafından öncesinde tartışılmaya başlanmıştır. Tracy ise, bu yazını toparlayan kişi olmuştur.⁷⁴

Aydınlanma ile birlikte yukarıdaki anlatı belirleniminde yeni bir dünya görüşü ortaya çıkar. Bu çağda iktidar olan burjuva, kendisine uygun olarak bir bilgi yönelimini destekler ki, bu yönelim doğa bilimlerinde doğayı anlamak için ampirik bilgiyi ve aklı önemser. Bu durumun sosyal bilimlerde de anlaşılır bir şekilde yansımaları olur. Bu bağlamda sosyal bilimlerde dünyadaki dönüşümün kavranmasında aklı ön plana alır. Bireyin ve bilimin zaferi ile sonuçlanan bu süreçte, yöneten ve yönetilen ilişkileri de değişir ve bilindiği üzere Fransız İhtilali de bahsi geçen olaylar silsilesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Tam da bu konjonktürde geleneksel ve dinsel düşünceler geriler. İdeolojinin ortaya çıkışı, ortaya çıkan bu boşluğun doldurulması ile fazlaca ilgilidir.

⁶⁵ Çağan, **age**, 26-28.

⁶⁶ Ergil, **age**, 14, 15, 39.

⁶⁷ **age**, 15.

⁶⁸ **age**, 16-17.

⁶⁹ **age**, 16.

⁷⁰ **age**, 18.

⁷¹ **age**, 18.

⁷² **age**, 18-19.

⁷³ **age**, 38.

⁷⁴ Sinan Özbek, **İdeoloji Kuramları**, (İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2011), 12.

İdeoloji, kendisini, aklı ön plana alarak, düşünceye dair dinamikleri çözebileceğini ifade ederek ortaya çıkar.⁷⁵ Bu bağlamda ideoloji, zooloji ve biyoloji gibi aklı önceleyerek çalışmaya başlar. Böylece, neyin doğru neyin yanlış olduğu anlaşılabilir ve daha kaliteli bir toplum yaratılacaktır.⁷⁶

Larrain, ideolojinin ortaya çıkışını, feodalizm ile burjuvanın savaşına bağlar. İdeolojinin iki başat özelliği vardır. Bunlardan birincisi akla dair inançtır. İkincisi ise, feodal düzene karşı kullanılan bir silah olmasıdır. İdeologlara göre, feodal dönemin düşünce sistematigi bozuk ve batıl fikirleri içermekte, ayrıca sistemin devamını sağlama öncülü ile hareket etmektedir.⁷⁷

Terimin doğuşunda Fransız Aydınlanmasının etkilerini açıklamaya çalışan McLellan, ideolojinin doğuşunda birey ve vicdanın özgürleştirilmesi hususundaki gelişmelere dikkat çeker. Böylelikle, bireye yapılan vurgu, yeni bir dünya tasavvurunun kapılarını açar.⁷⁸ Yazara göre, ideolojilerin ortaya çıkmasıyla, basın yayındaki gelişmeler ve bilginin dolaşım hızının artması arasında önemli bağlantılar vardır. İdeoloji temelde, öncesindeki dünyanın dinamiklerinin eleştirisi üzerine kurgulanmıştır. Bununla birlikte, ideoloji de kendi çıkar dünyasına bağımlı olarak hareket etmek durumunda kalmıştır.⁷⁹

Habermas da McLellan gibi, ideolojinin, kendi yaptığı eleştirel perspektifle aynı izleri taşıdığını ifade eder. Buna göre, ideoloji de öncesindeki dünyanın iktidar bilgi ilişkilerinin bir yansıması gibi hareket etmektedir. Çalışma disiplinleri neredeyse aynıdır. Öncesindeki dünyada feodal çıkarlar korunurken yeni dönemde burjuvanın çıkarları korunmaktadır.⁸⁰

Terimin ortaya çıkışındaki konjonktür yukarıdaki haliyledir. Bundan sonraki anlatıda, ideolojinin ortaya çıkışında başat rol oynayan Tracy ve erken dönem ideologlar hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Bunun yanında onların ideolojiye bakışları özetlenmeye çalışılacaktır.

⁷⁵ Örs, **Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü**, 7.

⁷⁶ Örs, **ideoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak**, 9.

⁷⁷ Larrain, **age**, 21-22.

⁷⁸ McLellan, **age**, 4.

⁷⁹ **age**, 4-5.

⁸⁰ Jürgen Habermas, **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, 4. Bs. çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 49.

1797 yılında kelimeyi ilk kez kullanan Antonie Destutt de Tracy, devrimci konvansiyon tarafından yeni olan Aydınlanma fikirlerini yaymak için Institut de France'ın başına getirilen filozoflardan biridir. İdeoloji kelimesini ilk defa Paris'teki Ulusal Enstitüye sunduğu *Memorie sur la Faculte de Penser* isimli makalede kullanmıştır. Onun en temel amacı, dinsel metafizik önyargılardan kurtularak, bir yöntem ve akli içeren bir şekilde insan mutluluğunu önceleyen bir sistem kurabilmektir.⁸¹

Özbek'e göre, Tracy, ideolojiyi matematik ve fizik gibi bir bilim dalı olarak tasarlamak istemektedir. Tasarlanan ideoloji bilimi, bütün bilimlerin üzerinde olacak, insan bilincinin nasıl işlediği çözümlenecek, insanlara doğru düşünme yöntemlerinin prensiplerini öğretecek ve böylelikle insanoğlu, önyargılarından kurtulup mutluluğun ve adaletin öncelendiği yeni bir dünya kurabilecektir.⁸²

Materyalist bir açıdan, rasyonel bir toplum düzeni kurmak isteyen Tracy için eğitimin ayrı bir önemi vardır. Bu, üretilen insan doğasına ait doğru bilgilerin yeni nesillere aktarılmasıyla ilgilidir. Elde edilen doğru bilgilerle ve eğitimin bunu sürekli olarak ileri taşımasıyla, yeni kurulacak yapıda, akıl, düzen ve özgürlük sürekli olarak korunmuş olacaktır.⁸³

Kendisini ideolog olarak isimlendiren Tracy,⁸⁴ Kaya'ya göre, öncelikle Fransız Devrimi değerlerinin sürekliliğini sağlamayı amaçlar. Burada kilisenin sınırlarının sürekli olarak daraltılması ve özgürlükçü bir toplum yaratımı dikkate alınır. Yazara göre, Tracy'nin toplumu anlama çabasında, kurmaya çalıştığı disiplinin içeriği bugünkü sosyoloji ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Bu anlamda, daha erken bir yazın olması nedeniyle, ideoloji bilimi sosyolojinin hazırlayıcısı olarak da görülmelidir.⁸⁵

Meseleye eleştirel yaklaşan Taftalı, Tracy'nin kendisinin de ideolojik bir karakter olduğunu ifade eder. Aydınlanma fetişizmi, akli gereğinden fazla ön plana çıkarmıştır. Bundan önce, düşünmek oldukça normal, yemek içmek gibi insani bir eylemdir.

⁸¹ McLellan, *age*, 6; Çağan, *age*, 10-11.

⁸² Özbek, *age*, 34-35, 38-39; Rehmann, *age*, 25-26.

⁸³ Çelik, *age*, 27-28, 33-35, 38; Fatih Yaşlı, *Bir Kavramın İzinde*, (Ankara: Alabanda Akademi, 2016), 10-11; Şahan, *İdeoloji Üzerine*, 7-8.

⁸⁴ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 4.bs. çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2003), 75.

⁸⁵ Ayhan Kaya, "İdeolojiden İdeolojiye Yolculuk: Düşüncebilimden Kimlikbilime", *Doğu Batı*, s. 28 (2004): 68.

Aydınlanma ve Tracy sonrası, düşünme olduğundan fazla abartılmış ve insan eylemlerinin merkezine yerleştirilmiştir. Bu ise, yukarıda değindiğimiz iktidar-bilgi ilişkisiyle ilgilidir.⁸⁶

Türkiye’deki araştırmalarda temel kaynak olarak kullanılan Mardin, eserinde, Tracy’nin ideoloji bilimini kurarken, insanın düşünmesine dair pratiklerin nesnel olarak incelenebileceği savından yola çıktığını belirtir. Tracy’e göre öncesindeki dönemde yapılan yanlış, doğru olmayan öğretim sistemi ve dil kullanımıyla ilgilidir.⁸⁷

Görüldüğü üzere buraya kadarki erken dönem ideoloji kelimesinin kullanımı olumludur. Kelimenin yukarıdaki haliyle olumlu kullanımı çok uzun sürmemiştir. İlginçtir ki, kelimenin olumlu anlam kazanmasında ve kullanılmasında etkin olan Napolyon, kısa bir süre sonra bu süreci tersine çevirmiştir.

Napolyon’un İdeologlara yönelik eleştirisinin temelinde, Fransa’daki karışıklar ve Napolyon’un Moskova karşısındaki yenilgisi etkin rol oynar. İlk süreçte, Napolyon, Tracy ve arkadaşlarının çalıştığı ideoloji biliminin kurulmasında ve etkinliklerinde önemli bir işleve sahip olan Ahlaki ve Siyasal Bilimler sınıfını kapatır. Özellikle Moskova yenilgisinden sonra Napolyon kilise ile ilişkilerini geliştirir. Bu süreçte, ideologlar, din karşıtı, ateist, geveze bir grup olarak tanımlanmaya başlanır. Napolyon’a göre, artık ideologlar, işe yaramaz, soyut fikirlerle uğraşan, pratik hayattan habersiz kişiler olmuşlardır. Özetle, Moskova yenilgisi, Napolyon’u bir günah keçisi aramaya itmiş ve bu durumdan nasibini Tracy ve arkadaşları almışlardır.⁸⁸

1.3.3. Marksist Yazın

Bu başlık altında, araştırmanın temel teorik çerçevesini ilgilendiren literatüre giriş yapılacaktır. Öncelikle, bu yazında önemli tartışmaları başlatmış, kavramı tersyüz etmiş ve hali hazırda tartışılıyor olan meselelere yön veren Karl Marx’a ve onun ideoloji görüşüne yer verilecektir. Sonrasında ise, Marksist literatürde, konumuz bağlamında ve Marksizm’in kendi içerisinde de birçok konuda zihin açıcı olan Antonio Gramsci’ye değinilecektir. Gramsci’nin araştırma bağlamında önemli olan sivil toplum, hegemonya, rıza, geleneksel aydın gibi kavramlarına ayrıca yer

⁸⁶Oktay Taftalı, “Düşüncenin Mutsuz Biçimi” **Doğu Batı**, s. 30 (2004): 275-276.

⁸⁷Şerif Mardin, **İdeoloji**, 14. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 22-23; Freedon, **age**, 11.

⁸⁸Çelik, **age** 28, 35-37; Özbek, **age**, 42-46; McLellan, **age**, 6; Rehmman, **age**, 28-30; Kaya, **age** 68-69; Çağan, **age**, 11-12; Mardin, **İdeoloji**, 24-25; Mannheim, **age**, 86; Eaglaton, **age**, 105-106.

verilecektir. Burada, özellikle roman yazarları dikkate alındığında geleneksel aydın mevzuu oldukça önemlidir. Son olarak, Marksist literatürde, her ne kadar Gramsci'nin teorisinden fazlaca faydalandığı ifade edilse de çalışma açısından oldukça önemli çıkarımları olan Louis Althusser anlaşılmalı çalışılacaktır. Althusser'in araştırma bağlamında özellikle önemli olan, devletin ideolojik aygıtları meselesine ise ayrıca dikkat edilip mevzuu açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3.3.1. Egemen Fikirler ve Marx

Napolyon'un Tracy de dahil olmak üzere ideologları soyut düşüncelerle uğraşan bir grup dinsiz olarak tanımlaması ile ideolojinin olumsuz bir anlam içerdiğine yukarıda değinmiştik. Erken dönem Marksist literatür de temelde, ideolojinin bu olumsuz anlamını kullanır. Marx, ideoloji konusunda ilk sistemli incelemeyi yapan kişidir. Kendisinin ortaya koyduğu alt yapı üst yapı metaforunda, ideoloji üst yapıya ait bir kurum olarak tanımlanır.⁸⁹

Marx kendi döneminde karşıtlarını, ideolojistler olarak tanımlamıştır. Kendisinin ortaya koyduğu ekonomi temelli açıklama ise bilimsel olması nedeniyle ideolojik değildir. Marx'a göre kendisinden önceki felsefeciler, sadece dünyayı soyut olarak belirli ideolojilere entegre olarak açıklamaya çalışmıştır. Kendisi ise somut ilişkilere bakarak insanoğlunun serüvenini anlamaya çalışmıştır.⁹⁰

Marx'da ideoloji kelimesinin kullanımı çeşitlilikler ve muğlaklıklar içerir. Buradaki sorun, Marx'ın hem kelimeyi farkı eserlerinde değişik bağlamlarda kullanması hem de Marx sonrası yazının onu yorumlama çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Larrain, Marx'da düzenli bir ideoloji tanımının bulunmadığını iddia eder.⁹¹ Barrett ise, Marx'ın ideoloji konusundaki çalışmalarının ürkütücü çeşitlikte yorumlandığını ve bunların önemli kafa karışıklıklarına yol açtığını ifade eder.⁹² Althusser'e göre, Marx'daki ideoloji tanımlamalarındaki çeşitlilik, onun pratik hayatındaki konumlanmaları ile ilgilidir. Şöyle ki, onun mücadelesinde karşılaştığı zorluklar ve bu süreçte karşı karşıya kaldığı gruplar, ideolojisinin de ideoloji teriminin de içeriğini belirler.⁹³

⁸⁹ Ergil, *age*, 49-50;

⁹⁰ Bendix, *age*, 349.

⁹¹ Larrain, *age*, 109; Çelik, *age*, 96.

⁹² Michele Barrett, *Marx'dan Foucault'a İdeoloji*, çev. Ahmet Fethi (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004), 11.

⁹³ Althusser, *age*, 75-77.

Çağan'a göre, ideoloji meselesiyle uğraşan herhangi birinin kaçınılmaz bir şekilde Marx'a başvurması gerekmektedir. Tracy, her ne kadar kavramı icat etmiş ve erken dönemde kullanmış olsa da Marx, terime asıl yönünü vermiştir. Yazara göre, bunun en önemli göstergesi, Marx sonrası Marksist yazındaki çeşitliliktir. Çağan, Marksist literatürdeki çeşitliliği olumsuz okumaz. Ona göre, bu çeşitlilik farklı geleneklerin oluşmasını ve ideoloji meselesindeki tartışmalarda çeşitli boyutlarda okuma olanağı sağlamıştır.⁹⁴

İdeoloji ile ilgili literatür her ne kadar Tracy'deki ideoloji kelimesinin olumlu kullanımıyla Marx'daki olumsuz kullanımı arasındaki farklılığa dikkat çekse de Çelik, bu konuda farklı düşünür. Ona göre, her iki düşünür de aslında, aklı merkeze almış ve onun belirleyiciliğine dikkat çekmiştir. Bu anlamda her iki düşünür, ilk çıkış noktaları anlamında birbirine benzemektedir.⁹⁵

Marx, fikirlerini ortaya koyarken sadece Tracy değil öncesindeki değişik geleneklere de bakmıştır. Mardin'e göre, Marx, yetiştiği ortam gereği, Kant, Hegel ve Feuerbach'dan fikirlerini geliştirme anlamında oldukça faydalanmıştır.⁹⁶ Bununla birlikte ideoloji tartışmalarında Marx'ın ortaya koyduğu yenilik, idealist olan felsefi geleneği alt üst ederek, insanı, toplumu, doğayı anlama çabasında maddi pratikleri öncelemiş olmasıdır. Marx, böylece, kafa karışıklıklarına neden olan idealist çizginin dışına çıkmış ve ideoloji meselesini maddi planda açıklayabilmenin de mümkün olduğunu, hatta sadece böyle açıklanabileceğini iddia etmiştir.⁹⁷

Marx'a göre, idealist felsefecilerin yaptığı, Tracy de dahil olmak üzere bilimi iktidarın araçlarından biri haline getirmektir. Pratikte bu süreç, burjuva ideolojisinin yaygınlık kazanarak, maddi gerçekliğin üzerinin örtülmesine yaramaktadır.⁹⁸ Marx'da ideolojinin olumsuz olan anlamının kaynağında iki temel düşünce vardır. Bunlardan birincisi, ideolojinin idealizm ile olan ilişkisidir ki, bu durum yukarıda açıklanmaya çalışıldı. İkincisi ise, ideolojinin toplumdaki paylaşımına dair eşitsizlikleri sürdürme işlevselliğinde kullanılıyor oluşudur.⁹⁹

⁹⁴ Çağan, **age**, 14.

⁹⁵ Çelik, **age**, 32.

⁹⁶ Mardin, **İdeoloji**, 26-27.

⁹⁷ Sancar, **age**, 11-12; Çelik, **age**, 102-103.

⁹⁸ Rehmann, **age**, 63.

⁹⁹ McLellan, **age**, 11.

Marx'ın teorisinde ideoloji üst yapıya ait bir kavram olarak tanımlanır. Üst yapı ise, ekonomik örgütlenme biçimi ve ilişkileri tarafından belirlenir. Eşdeyişle, ekonomik örgütlenme biçimi ve ilişkilerinin bileşimi, üretim tarzını ortaya çıkarır. Üretim tarzı ise, üst yapıda bulunan kurumsallaşmayı (siyasal-düşünsel) meydana getirir. Bu anlamda ideoloji üst yapının içerisinde yer alır. Burada ideolojinin işlevselliği, bahsi geçen paylaşım noktasındaki anlamsızlıkların üzerini örtmesiyle ve mevcut düzene ileriye dönük işlerlik kazandırmasıyla ilgilidir.¹⁰⁰

Örs'e göre, Marx'da ideoloji iki farklı düzeyde kullanılır. Bunlardan birincisi, maddi gerçekliğin insan zihnindeki yansımasıdır. İkincisi ise, Marksist literatürde fazlaca kullanılan, gerçeğin çarpıtılması durumudur.¹⁰¹ Çağan, Raymond Williams'a gönderme yaparak ideolojinin Marx'da üç tanımının bulunduğunu ifade eder. Yazara göre, bunlardan birincisi, bir sınıfın düşünceleridir. İkincisi, yanlış düşüncelerden oluşan bir pratiktir. Üçüncüsü ise, fikir ve anlamların üretim sürecidir.¹⁰² Sancar ve Mclellan, Marx'a göre bir düşüncenin ideolojik olup olmamasının temel kistasının, gerçeklikteki anlamsızlıkların ve çelişkilerin üzerini kapatmasıyla ilgili olduğunu ifade eder.¹⁰³ Marx'taki ideoloji tanımlamalarını dört başlıkta toplayan Şahan, bunları Marx'ın kitaplarına gönderme yaparak açıklar. Buna göre, *Alman İdeoloji*'sinde ideoloji, gerçekliğin çarpıtılarak verilmesi ve bunların yeniden üretilmesini içerir. *Ekonomi Politikin Eleştirisi*'nde ideoloji, sınıf mücadelesinin zihin pratiklerini kapsar. *Kapital* ve *Meta Fetişizm*'inde ise, ideolojinin anlamı, sistemin düzensizliğinin zihne yansıma biçimini olarak tanımlanır.¹⁰⁴ Feeden ve Çelik ise, Marx'taki ideolojinin, iktidarın elinde olan ve gerçekliğin kendi çıkarları bağlamında yorumlanıp sunulmasını ifade ettiğini söyler.¹⁰⁵

Mardin, Marx'ın ideoloji meselesinde, saydam olan ve saydam olmayan toplumlar örneğinden yola çıkarak açıklamalarda bulunur. Buna göre, saydam toplumlarda iş bölümü basit ve kimin ne yaptığı belirlidir. Sömürü söz konusu değildir. Saydam olmayan toplumlarda ise, -ki Marx'ın dikkat çektiği nokta budur- iş bölümü daha karışıktır. Dolaşıma giren ürün ile, onu üreten kişi arasındaki ilişki bu kadar kolay açıklanabilir değildir. Bu anlamda, gerçek üretenin aleyhine işleyen bu sürecin bir

¹⁰⁰ Örs, **İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak**, 15-16.

¹⁰¹ **age**, 15.

¹⁰² Çağan, **age**, 15-16.

¹⁰³ Sancar, **age**, 23; Mclellan, **age**, 15.

¹⁰⁴ Şahan, **age**, 17.

¹⁰⁵ Feeden, **age**, 14; Çelik, **age**, 159.

şekilde yasallaştırılması gerekir. Tam da bu noktada ideoloji ortaya çıkar ve gerçekliği çarpıtarak insanlara anlatır.¹⁰⁶

Literatüre bakıldığında, Marx'ın ideoloji tanımlarına yapılan göndermelerde, iki şey dikkat çeker: Bunlardan birincisi, egemen düşüncelerin egemenlerin fikirleri olduğudur. İkincisi ise yanlış bilinç meselesidir.

Marx'a göre, her dönemin hakim fikirleri, maddi gücü elinde bulunduran egemenlerin fikirleridir. Bu anlamda, hakim olan ideoloji de toplumdaki ekonomik çarpıklıkları gizlemek adına, egemen maddi güçler tarafından üretilmektedir. Burada alt sınıftakiler, üretilen bilgiye sadece maruz kalmaktadırlar. Egemenler bu süreçte, ellerindeki maddi güçlerle elde ettikleri zihinsel dönüştürme araçlarını kullanmaktadırlar. Örneğin, Orta Çağ'da egemen güçler kendi fikirlerini yaymak ve sömürünün anlamsızlıklarını gizlemek için dini ve kiliseyi kullanmışlardır. Egemenlerin fikirleri, bu süreçte tek doğru ve yanlışlanamaz fikirlerdir.¹⁰⁷ Maddi gücü elinde bulunduran hakim sınıf adına bu süreçte, onların fikirlerini yayan bir entelektüel sınıf da bulunmaktadır. Entelektüellerin buradaki görevi, sömürülen sınıflara gerçekliğin çarpıtılarak verilmesidir.¹⁰⁸

Her ne kadar Marx sonrasına dair bir kavram olarak düşünülse de-kökenleri yine de Marx'a aittir- yanlış bilinç kavramı,¹⁰⁹ öncesinde ifade ettiğimiz, egemen düşünceler maddi gücü elinde bulunduran hakim sınıfın fikirleri tezinin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkar. Yanlış bilinç meselesi, Hegel'in de izlerini taşımakla birlikte,¹¹⁰ Marx'ta temel açıklayıcı kavramlardan birisidir.¹¹¹ Bir bakıma, yanlış bilinç, üretim araçlarını elinde bulunduran hakim sınıfın fikirlerini ortaya koyma sürecinde gerçekleşir. Özetle, hakim sınıfın fikirlerine şiddetli şekilde maruz kalan alt sınıf, artık gerçekliğin çarpıtılmış ve kendilerine sunulan dönüştürülmüş biçimiyle düşünmeye başlar. Dolayısıyla, dönüştürülen zihinler kendilerinin sömürdükleri gerçeğinin dışında, bu durumu düşünmeksizin hareket ederler.¹¹²

¹⁰⁶ Mardin, **İdeoloji**, 37-40.

¹⁰⁷ Çelik, **age**, 130; Rehmann, **age**, 43; Kaya, **age**, 69; Yaşlı, **age**, 14-15; Çağan, **age**, 18; Özbek, **age**, 64, 68; Sancar, **age**, 15-16; Barret, **age**, 20-21.

¹⁰⁸ Özbek, **age**, 66.

¹⁰⁹ Çağan, **age**, 16-17.

¹¹⁰ Sancar, **age**, 13.

¹¹¹ Larrain, **age**, 24-25.

¹¹² Ali Akay, "Moderniteyi Yeniden Ele Almak: İdeolojiszleşme", **Doğu Batı**, s. 28 (2004): 12; Özbek, **age**, 63; Mclelan, **age**, 16; Barrett, **age**, 14; Çelik, **age**, 96-97.

Rehmann'a göre, Marx, yanlış bilinç sarmalından insanları kurtarmak için, maruz kalmaları minimize etmek adına, onların hayallerine değil maddi gerçekliklerine başvurulması gerektiğini ifade eder.¹¹³ Burada yöntem, ideolojinin dışında nesnel bir bilim anlayışıyla olacaktır.¹¹⁴ Bu bilim anlayışı, insanların maddi ilişkilerine ve yapılarına, Marx'ın ortaya koyduğu, sonrasında Marksizm olarak andığımız ekonomi temelli açıklama biçimiyle/teorik içerikle yaklaşacak ve analiz edecektir.¹¹⁵

Marx'ın ortaya koyduğu teorik çerçevenin kapsamı ve niteliği, günümüze kadar gelen ideoloji tartışmalarında hâlâ başat rol oynaması nedeniyle, bu yönü, ayrıca açıklanmaya gerek duyulmayacak kadar kendisini kanıtlamıştır. Bununla birlikte, Marx'ın ideoloji teorisine katkıları, a) düşünsel sistemlerin eleştirisinde tarihsel durumların taşıdığı önemin anlaşılması b) ideolojik fikirlerin analiz edilmesindeki yöntem bağlamında yaptığı katkı c) ideolojilerin işlevleri hususunda yaptığı açıklamalar olarak özetlenebilir.¹¹⁶

Marx'ın açtığı yol, kendisinden sonra gelen bir çok Marksist geleneğe de yol gösterici olmuştur. Bu hatlar, ileride değineceğimiz ve bizim de oldukça faydalandığımız Gramsci/Althusser hattı, Lukacs ve Frankfurt Okulunun temsil ettiği hat, Lenin ile birlikte oluşan ve ideolojiye, içeriği/fonksiyonu bağlamında olumlu anlam katan hat olarak belirtilebilir.¹¹⁷

Başlığı bitirirken, son olarak Lenin'in ideolojiye kattığı olumlu anlam üzerinde kısaca düşünmek yerinde olur. Lenin'de ideoloji gerekli bir araç olarak tanımlanır. Nasıl burjuva kendisini hakim kılmak adına ideolojiyi pratik olarak kullanıyorsa, bunu sosyalistler de yapmalıdır. Bu, sosyalist sistemin devamı için ve burjuva ideolojisiyle mücadele etmek için gerekli görülmektedir.¹¹⁸ Lenin'de ideolojinin olumsuz anlamını yitirmesi, onun Marksizm'e atfettiği bilimsellikten ileri gelmektedir.¹¹⁹

¹¹³ Rehmann, *age*, 33; Örs, *İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak*, 17; Freeden, *age*, 12-13.

¹¹⁴ Kürşad Ertuğrul, "Sosyal Teoride İdeolojik Kapanımları Kıрма Arayışları ve Doğu/Batı Ayrımı", *Doğu Batı*, s. 28 (2004): 29.

¹¹⁵ Şahan, *age*, 11; Larrain, *age*, 23.

¹¹⁶ Freeden, *age*, 20-21.

¹¹⁷ Rehmann, *age*, 32; Mclellan, *age*, 23.

¹¹⁸ Özbek, *age*, 73-74, 89-90; Çağan, *age*, 19; Mardin, *age*, 41-42; Rehmann, *age*, 77;

¹¹⁹ Mclellan, *age*, 27-28.

1.3.3.2. Hegemonya, Geleneksel Aydınlar ve Gramsci

Gramsci'de net olarak yapılmış bir ideoloji tanımı olmamakla birlikte,¹²⁰ yazdıklarının tamamı gözden geçirildiğinde ve bu yazın birbiriyle ilişkilendirildiğinde, erken dönem Marx'ın ideoloji tanımlamalarını aşan bir perspektifle karşılaşılır. Gramsci'de net bir ideoloji tanımının olmaması, yazdığı dönemin konjonktürüyle ilgilidir. Bu süreçte, Marksizm Batı Avrupa'dan geri çekilmekte, Rusya'da ise Stalin yükselmektedir. Dolayısıyla, Gramsci'de genel olarak var olan ürkek tavır ve yazınındaki muğlaklık olarak görülebilecek durum, bu konjonktürle ilgilidir. İdeolojiyi olumlu bir perspektiften okuma anlamında etkilendiği, Lenin ve Lukacs'ın yazma dönemi ise, Marksizm'in yükselişte olduğu bir dönemdir.¹²¹

Gramsci'ye göre, ezilen ve ezen sınıf arasındaki ilişki Marx'taki kadar basit işlemez. Ona göre, sömüren sömürülen ilişkisi daha kompleks bir ilişkidir. Gramsci'de ideoloji üst yapıya ait bir kavramdır. Marx'ta ekonomik alana ait olan sivil toplum meselesi yine Gramsci'de üst yapıya aittir. Gramsci'nin teorisinde ideolojiye dair alanda ilişkiler daha karmaşık olarak var olur. Öncelikle, devlet aygıtı sadece baskı aygıtı değildir. Devlet, kültür, sivil toplum gibi aygıtları ile aynı zamanda şiddete başvurmadan toplumu dönüştürmektedir. Gramsci'de devletin sadece şiddete başvurarak toplumu yönetmesi de mümkün değildir. Tarihe bakıldığında, sadece şiddete dayalı sistemlerin ömürleri uzun sürmemektedir. Soru, bu karmaşık sistemin nasıl işlediği üzerinedir. Gramsci'ye göre, devlet ile sivil toplum arasında Marksistlerin göremediği ciddi bir ilişki vardır.¹²² Devlet, sivil toplumun araçları aracılığıyla da daha yumuşak bir şekilde toplumu dönüştürmektedir. Devletin sivil toplumun araçlarını kullanarak kurduğu iktidar, kültürel iktidardır. Kültürel iktidarın kurulmasıyla, toplum artık sadece maruz kalmaktadır. Bu durumda, Gramsci için hayati önemdeki hegemonya ve tarihsel blok kavramlarının da içeriği oluşmuştur. Hegemonya, devletin kültürel iktidarını topluma kabul ettirmesiyle ortaya çıkan durumdur. Bundan sonra ideolojinin taşıyıcısı olan, bizim araştırmamızda, roman yazarları bağlamında oldukça önemli olan "geleneksel aydınlar" ortaya çıkmaktadırlar. Aslında sistemin kuruluş sürecinde de etkili olan geleneksel aydınlar, sistem kurulduktan sonra da meşrulaştırılan sistemin

¹²⁰ S. Hall, B. Lumley, G. Mclellan, "Politika ve İdeoloji: Gramsci", **İdeoloji Üzerine**, çev. Can Şahan (İstanbul: Pales Yayıncılık, 2014), 161.

¹²¹ Mclellan, **age**, 30-31.

¹²² S.Hall, B. Lumley, G. Mclellan, **age**, 178-179.

taşıyıcı/anlatıcı figürleri olurlar. Gramsci'de olumlu anlamı olan organik aydınlar ise bu süreci tersine çevirmek isteyen, çarpıklıklar üzerine düşünüp bir yöntem üretmeye çalışan aydınlardır.¹²³

S. Hall ve diğerlerine göre, Gramsci'nin Marksist çizgide açtığı alan, onun yaşamıyla doğrudan ilişkilidir. Gramsci, 1920'lerde devrimci hareketi incelerken Saldine köyündeki ampirik verilerden oldukça faydalanmış, ideolojideki tartışma alanlarını yere indirmiştir. Böylece, ideolojinin pratikte nasıl işlediğini gözleme şansı edinmiştir.¹²⁴

Özbek, Gramsci'nin ideoloji konusunda Marx'dan çok farklı olmadığını vurgular. Gramsci için de ideoloji toplumsal yaşam pratikleri ile ilgilidir. Bununla birlikte, Marx, alt yapı meselesini açıklamaya çok zaman ayırmıştır. Gramsci ise, üst yapıya yoğunlaşmıştır. Bu yüzden de üst yapıların kuramcısı olarak anılmaktadır. Yazarın, Gerhard Hack'a gönderme yaparak belirttiği üzere, Gramsci'nin meselesi, ekonomik determinizm ile ilgili mücadeledir.¹²⁵

Gramsci'nin ekonomik belirleyiciliğe karşı mücadelesini vurgulayan Barrett, Gramsci'yi yakın dönemin en popüler ve zihin açan Marksist teorisyeni olarak tanıtır. Yazara göre, Gramsci, Marx'ın açılmamış olan teorisini çeşitli biçimlerde ayrıntılı olarak tekrar ele almıştır. Bu bağlamda, onun Marksizm'e getirdiği en önemli katkı, burjuva ideolojisiyle yapılacak mücadelenin daha uzun olacağı ve burada entelektüellere atfettiği artı değerle ilgilidir.¹²⁶

Sancar, Gramsci'nin Marksizm'i açması bağlamında, Gramsci'nin niçin üst yapılarla ilgilendiğini açıklamaya çalışır. Öncelikle, bu durumun oluşmasında Gramsci'nin bulunduğu koşullar etkilidir. Gramsci'nin yaşadığı dönemde, kapitalizm'in niçin yıkılmadığı temel sorulardan biridir. Bu noktada, Gramsci kapitalizmin sürekli olarak kendini yenilediği ve bunu da ideoloji aracılığıyla yaptığını ifade etmiştir. Kapitalizmin, kendini sürekli olarak yenilemesi ise, hegemonyanın kurulması ve devletin baskıya dayanmayan araçları kullanmasındaki işlevsellikte yatmaktadır.¹²⁷

¹²³ Örs, **İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak**, 21-23; Sancar, **age**, 42; Eagleton, **age**, 168.

¹²⁴ S.Hall, B. Lumley, G. Mclellan, **age**, 170.

¹²⁵ Özbek, **age**, 119-120, 126-127; Freedon, **age**, 37-38.

¹²⁶ Barrett, **age**, 46, 75.

¹²⁷ Sancar, **age**, 31, 43.

Gramsci'nin Marksizm'i açması noktasında Freeden, onun kültüre olan ilgisini vurgular. Kültür, Gramsci'de temel çalışma alanlarından biridir. Kültür, sivil toplumun araçlarından biri olması anlamında önemlidir. Kültür yoluyla iktidar hegemonyasını kurabilmekte ve işletebilmektedir.¹²⁸ Bunun yanında, Gramsci, Lenin'den de etkilenip, Marksizm'deki teorik soyut tartışmaları daha anlaşılır bir hale getirerek, ideolojiyi daha görünür kılmıştır.¹²⁹

İdeoloji kavramının, Gramsci'de hegemonya kavramının bir alt birimi olduğunu ifade eden Rehmann, Gramsci'nin asıl meselesinin ideoloji kuramını aşan bir hegemonya kuramı kurmak olduğunu ifade eder. Yazara göre, Gramsci'nin ideoloji anlatımındaki işlevsellik hegemonya kavramını var etmesiyle birlikte düşünülüp anlaşılmalıdır.¹³⁰

Hegemonya kavramını anlamaya çalışan Yaşlı, Gramsci'deki hegemonya kavramının ikna ile ilişkisini vurgular. İktidarın sürekliliğini sağlaması, sadece şiddet aygıtlarına başvurarak yapabileceği bir şey değildir. Bu, aynı zamanda ikna aygıtlarının kullanılmasıyla mümkün olmaktadır. Gramsci'de, bir sınıfın çıkarlarının tüm topluma doğru olarak sunulması hegemonyayı oluşturmaktadır. Sunulma sürecinde, iktidar sadece şiddete değil ikna ve rızaya da başvurarak, hegemonyasını kurabilmektedir.¹³¹

McLellan'a göre, hegemonya kavramı, Gramsci'nin çalışmasının anlaşılmasında kilit rol oynamaktadır. Hegemonyanın en belirgin dinamiği zora dayanmayan bir tahakküm ilişkisi kurmasıdır. Gramsci için hegemonya kavramının önemi, Batılı kapitalist devletlerin niçin ayakta kaldığını açıklaması bağlamında önem kazanmaktadır. Gramsci'ye göre, karşıt bir hegemonya kurulmadığı sürece Marksist mücadelenin başarılı olması mümkün değildir.¹³² Bu noktada, Barrett de, McLellan'ın açıklamasına katılır ve hegemonyanın Gramsci'nin teorisinin anlaşılmasındaki önemini vurgular. Yazara göre, hegemonyanın anlaşılması ise, rızaya dayalı sistemin işleminin anlaşılması anlamına gelmektedir.¹³³

Rıza kavramı, Gramsci'nin hegemonya gibi kilit kavramlarından biridir. Rıza, hegemonyanın işlevselliği ile oluşan iktidarın, toplumu maruz bıraktığı hal olarak tanımlanabilir.¹³⁴ Rıza durumunu sağlayan asıl alan ise, sivil toplumdur. Sivil toplum,

¹²⁸ Freeden, **age**, 32-33.

¹²⁹ **age**, 34-35; Rehmann, **age**, 128, 146.

¹³⁰ **age**, 135, 145, 149.

¹³¹ Yaşlı, **age**, 18-19; Yaşlı, **age**, 20.

¹³² McLellan, **age**, 33-34.

¹³³ Barrett, **age**, 79-80; Freeden, **age**, 33-34.

¹³⁴ Kaya, **age**, 70.

devletin zor içeren araçlarının dışında daha yumuşak bir şekilde toplumu dönüştürür. Bu yolla dönüşen toplumun zora başvurmadan rızası kazanılmış olur.¹³⁵

Rızanın kazanılmasında, çalışmamız açısından da önemli olan geleneksel aydın kategorisi oldukça önemlidir. Geleneksel aydınların, Gramsci'nin teorisinde temel fonksiyonu, rızanın kazanılması sürecinde ortaya çıkar. Bu süreçte geleneksel aydınlar, iktidarın bilgisinin üretilmesinde başat bir rol üstlenirler. Konuştukları ve yazdıkları, kurulan iktidar ilişkilerinin devamını sağlar niteliktedir.¹³⁶ Gramsci'nin geleneksel aydının karşısına konumlandığı aydın tipi, organik aydınlardır. Organik aydınların konumlanması, geleneksel aydınların dışında gerçekleşir. Burada temel farklılık, organik aydınların üretimlerinde daha özgür davranma durumlarıdır.¹³⁷

Hegemonyanın kurulma alanına dikkat çeken Sancar'a göre, iktidarın kendisini tanımlarken/anlatırken kullandığı alan aynı zamanda hegemonyanın da kurulduğu ve işlediği alandır. Sancar'a göre, "Gramsci'nin kuramsal modelinin temeli, sivil toplum ve devlet arasında kurduğu ilişkiyi tarihsel blok kavramı aracılığıyla hegemonya kavramına bağlamasına"¹³⁸ dayanmaktadır. Burada, sivil toplum rızaya dayalı hegemonya alanını, devlet ise şiddete dayalı hegemonya alanını oluşturmaktadır. Gramsci'nin açıcılığı, sivil toplumda vukuu bulan hegemonya üzerine düşünmesinden gelmektedir. Bu anlamda, Gramsci'ye göre ideoloji, "sadece üstyapısal alanda işleyen toplumsal bir pratik olmaktan çok, üretim süreçlerinin şekillenmesinde işlevsel olan ve bu sayede alt yapı ile üst yapının uyumunu sağlayan temel toplumsal pratiklerden biridir."¹³⁹

Özbek'e göre, Gramsci'de ideoloji, sanatta, hukukta, ekonomi vb. alanların tamamında örtük bir şekilde bulunan bir şeydir. Bununla birlikte, Gramsci, ideoloji kelimesinin yerine zaman zaman farklı kavramlar da kullanmıştır. Bunlardan en önemlisi dünya görüşüdür.¹⁴⁰

Gramsci'de ideolojinin ne olduğu sorusu oldukça karmaşık olmakla birlikte, onun asıl yoğunlaştığı alan, ideolojinin üretimsel ve örgütleyici kısımlarıyla ilgilenmek olmuştur. Bu anlamda, ideolojinin değişik alanlarda temsili Gramsci'nin ilgisini daha

¹³⁵ Rehmann, **age**, 147.

¹³⁶ S. Hall, B. Lumbey, G. McLellan, **age**, 172-173, 184; Özbek, **age**, 120-121.

¹³⁷ McLellan, **age**, 31-32; Barrett, **age**, 47, 81, Rehmann, **age**, 149.

¹³⁸ Sancar, **age**, 32.

¹³⁹ **age**, 32.-33.

¹⁴⁰ Özbek, **age**, 128-129.

fazla çekmiştir.¹⁴¹ Bununla birlikte, Gramsci, temsil hallerinin üzerinde yürüdüğü rıza sistemini de açıklamaya çalışmıştır.¹⁴²

1.3.3.3. Devletin İdeolojik Aygıtları ve Althusser

Althusser'i anlama bağlamında belirleyici ifadelerden birincisi, Marksizm'i açması ikincisi ise Gramsci'nin dağınık ve anlaşılması zor ifadelerini somutlaştırmak olduğu söylenebilir. Her iki ifadenin de içeriği oldukça zengindir ve Althusser'e dair yapılan bir okuma, bu durumu kolaylıkla anlaşılır kılar.

Özbek'e göre, Althusser son yılların en fazla tartışılan filozoflarından birisidir. Onun yazımında ideoloji meselesi başat noktayı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Gramsci'nin Althusser üzerindeki etkisi çok belirgindir.¹⁴³ Gramsci'deki tarihsel blok kavramının belirleniminde ortaya çıkan politik ve sivil toplum ayrımı, Althusser'de, devletin baskı aygıtları ve devletin ideolojik aygıtları olarak görülmektedir. Gramsci'nin sivil toplumun üzerine fazla eğilme durumu, Althusser'de de benzer bir şekilde devletin ideolojik aygıtlarına önem verme olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁴

Althusser'deki devletin ideolojik aygıtları listesinin, Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nden alındığını ifade eden S. Hall, Althusser'in Gramsci gibi yeniden üretim mekanizmalarına dikkat kesildiğini söyler. Yine, Althusser'de eğitim kurumlarına atfedilen, toplumu dönüştürme bağlamındaki başatlık, Gramsci'nin teorisinde de bulunmaktadır.¹⁴⁵ Sancar'a göre, iki yazar da ideoloji ile iktidar arasındaki ilişkiye yoğunlaşmaktadır.¹⁴⁶ Burada, her ikisinin de zora dayanmayan iktidar ilişkilerini anlamaya çalışması, önemli bir benzerliktir.

Rehmann'a göre, Althusser temel teorisini Gramsci'nin hegemonya ve sivil toplum kavramları üzerinden kurgulamıştır. Althusser'in devletin baskı aygıtları meselesi, Gramsci'deki politik yahut siyasal toplum kavramsallaştırmasını içermektedir. Bununla birlikte, Althusser'in alternatif grupların sesini duyurmak için devletin ideolojik aygıtları arasındaki çelişkileri kullanması gerektiği tezi, yine Gramsci'deki konum savaşı mevzuunu hatırlatmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴¹ Rehmann, **age**, 154.

¹⁴² **age**, 143, 156.

¹⁴³ S. Hall, B. Lumbey, G. Mclellan, **age**, 163.

¹⁴⁴ Özbek, **age**, 138, 148; Barrett, **age**, 158.

¹⁴⁵ S. Hall, B. Lumbey, G. Mclellan, **age**, 201-202.

¹⁴⁶ Sancar, **age**, 47.

¹⁴⁷ Rehmann, **age**, 158-159.

Althusser'in Marx'ın çizgisini takip ettiği de oldukça açıktır. Althusser bağlamında bu çizginin en önemli unsurlarından biri, ideoloji teorisinde, onun temsillere, ritüellere, sunumlara atfettiği değerdir.¹⁴⁸ Diğer taraftan, Althusser klasik Marksizm olarak adlandırılan yazından, Gramsci ile karşılaştırıldığında daha büyük bir kopuşu temsil eder. Bununla birlikte, her ne kadar kopuş mevzuu olsa da Althusser'i Marx'ın kavramsallaştırmalarının dışında okumak da mümkün değildir.¹⁴⁹

Althusser'de alt yapı ile üst yapı arasında keskin bir ayrım yoktur. Üst yapıya dair kurumlar büyük oranda özerk bir şekilde yapılanmıştır. Althusser, yapısalcılıktan etkilenmiş biri olarak, devleti bir yerlerde toplanmış bir güç olarak görmez. Bunun yerine, örgütlenme biçimindeki çeşitliliğe ve yaygınlaşmasına vurgu yapar. Bu anlamda, ideolojinin anlaşılması için görünenin aksine daha derinlere bakmak gerektiğini ifade eder. Bu durum kendisini Althusser'in tezinde sivil toplumun öğelerine bakmayı gerektirir. Bunun için de en iyi yöntem devletin ideolojik aygıtlarını ve üretimlerini çözümlenmeye çalışmaktır. Althusser'in teorisinde yeniden üretim meselesi temel kavramlardandır. İktidar için önemli olan, devamlılıktır. Bu anlamda, Althusser'in tezinde, devamlılığı sağlayan kurumsallaşma devletin ideolojik aygıtları vasıtasıyla gerçekleşir.¹⁵⁰

Althusser'deki devamlılık meselesi alt yapı üst yapı keskin ayrımının dışında, ekonomik, politik, ideolojik olmak üzere çeşitli düzeylerde işler. Diğer taraftan, bahsi geçen katmanlar arasında da anlaşılması zor bir ilişki mevcuttur. Althusser için ideoloji, özne belirleniminde ortaya çıkmayan fakat, özneyi üreten bir mekanizmadır. İdeolojinin temel fonksiyonu, özneler arasında harç vazifesi görmesi ve yukarıda değinilen devamlılığı sağlamasıdır.¹⁵¹

Althusser'e göre, devamlılığın sağlanması hususunda alt yapıya dair göndermelerdeki yoğunluk problemlidir. O, ekonominin temel belirleyici olarak tanımlanmasına karşıdır. Bununla birlikte, ideoloji alt yapıdan bağımsız değerlendirilebilecek bir manzume de değildir. Diğer taraftan, ideoloji Lenin'de olduğu gibi Althusser'de de gerekli bir yapı olarak görülür.¹⁵²

¹⁴⁸ Larrain, *age*, 91.

¹⁴⁹ Barrett, *age*, 119-120.

¹⁵⁰ Örs, *İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak*, 22-26.

¹⁵¹ Sancar, *age*, 47-50.

¹⁵² Ergil, *age*, 58-60.

İdeoloji, Althusser’de gerekli bir yapı olmasının yanında, ekonomik temelli ve üst yapıya dair bir kavramdır. İdeoloji, sistemin devamlılığını sağlayan, düşünsel üretimlerin ortaya çıktığı alandır. İşlevi, insanların sisteme bağımlılığının sağlanmasıdır. Öyle ki, insanlar mevcut dönemde ideolojinin dönüştürmesi bağlamında sadece özgür yaşadıklarını düşünmektedirler. Diğer taraftan asıl olan şey, öznelerin bunu sorgulayacak yetilerinin dahi kaybolmuş olmasıdır.¹⁵³

Althusser, Marx’daki yanlış bilinç meselesine de katılmaz. Bunun nedeni, Althusser’in ideolojinin işlevine yoğunlaşmasıdır. İdeolojinin işlevi ise, iktidarın sömürü bağlamındaki sürekliliğinin sağlanmasıdır. Dolayısıyla ideoloji, insanların ne düşündüğünü ve düşüneceğini belirleyen bir özelliğe sahiptir.¹⁵⁴ Devletin buradaki fonksiyonu ise gerek baskı aygıtları gerekse ideolojik aygıtları ile ortaya çıkan tahakkümün normalleştirilmesini sağlamaya dönüktür.¹⁵⁵

İdeolojinin menşei Althusser’e göre, üretimin tarzıyla ortaya çıkan sınıfların savaşından kaynaklanır. Bu anlamda ideoloji, maddi bir pratiktir. Gözlemlenebilir, üzerine analitik düşünülebilir. Kendisinin ortaya koyduğu devletin ideolojik aygıtları, teorik açıdan bu işe yaramaktadır.¹⁵⁶

Anlatıdaki, sömürenin iktidarını sağlamlaştıran, sürdüren ideolojiler Althusser’de genel ideolojiler olarak tanımlanır. Genel ideolojilerin sömürü döngüsünden kurtulmanın tek yolu, Althusser’e göre, bilime başvurmaktır. Bilim, sömürü ilişkilerini tersine çevirecek, anlamlı bir dünyanın kurulması için başvurulacak tek yoldur. Böylece, özneler bilinçlenecek ve maruz bırakıldıkları halden kurtulacaklardır.¹⁵⁷ Bu dönüşümü sağlayacak teorik çerçeve ise ancak Marksizm’in yöntemleriyle mümkündür.¹⁵⁸

Althusser’de ideoloji bir temsiller sistemine gönderme yapar. İçerik, mitler, ritüeller, ve düşünceleri kapsamaktadır. Bu anlamda ideolojinin kendine ait bir mantığı vardır. İdeoloji, her toplulukta, topluluğun organik bir parçası olarak ortaya çıkar.¹⁵⁹

¹⁵³ Larrain, **age**, 89; Mclellan, **age**, 35; Rehmann, **age**, 160, 170.

¹⁵⁴ Larrain, **age**, 34-35.

¹⁵⁵ Yaşlı, **age**, 19-21.

¹⁵⁶ Özbek, **age**, 150, 154; Larrain, **age**, 124.

¹⁵⁷ Larrain, **age**, 92-93.

¹⁵⁸ Mclellan, **age**, 36.

¹⁵⁹ Barrett, **age**, 120-121.

Althusser'in ideoloji teorisinin çekirdeğini, özneye atfettiği özel değer ve devletin ideolojik aygıtları oluşturur. Burada özne, somut olarak var olur. İdeoloji, işte bu somutluğun üzerinden kendisini var eder. Bu anlamda her ideolojinin kurulma, var olma ve işlerlik kazanma sürecinde öznelere ihtiyacı vardır.¹⁶⁰ Tabii ki, yığınlar halinde var olan, maruz kalan ve düşünemeyen öznelere.

Althusser'deki özneler; çağrılan, adlandırılan, yapılandırılan öznelerdir. Çağırılma ve adlandırmalar, iktidarın sömürsünün çıkarları bağlamında gerçekleşir. Daha anlaşılır dille, iktidar öznesini ihtiyacına göre adlandırır. Örneğin, nüfusa ihtiyacı varsa doğurgan annelik ön plana çıkarılır. Tam tersi bir durum gerçekleşirse de buna uygun olarak içerik de değiştirilerek sunulur. Bu anlamda, dönemin içeriğine göre, öznelerin inşasının içeriği de değişir.¹⁶¹

İdeoloji, Althusser de her zaman görünür değildir. Bununla birlikte, kapsayıcılığı oldukça geniştir. Öyle ki, öznenin hissettiği ideolojinin dışında var olma hali dahi aslında ideolojinin içerisinde gerçekleşir. Diğer taraftan, özneler daha dünyaya gelmeden özne olarak inşa olmaya başlarlar. Örneğin, çocuk dünyaya gelmeden önce alacağı soyadı, inanacağı din, hangi milliyete sahip olacağı çoktan belirlenmiştir.¹⁶²

İdeolojinin inşa sürecinde, öznelerin çağırılma ve adlandırılması, sıkı sıkıya özneyi boğan bir halde ortaya çıkmaz. İdeolojiler, öznelerin kendilerini gerçekleştireceği bir alan da tanır. Bu alan, ideolojilerin sınırlarını çizdiği bir alandır. Asıl gerçekleşen, öznenin kendisini yaşadığı durumda bile, sınırların çizildiği alan içerisinde hareket ediyor oluşudur.¹⁶³ Örneğin, birçok kişi Datça ve Bodrum'da bir yazlık sahibi olmayı ister. Alternatifi olarak da göl kenarında ormanlık bir arazide oturmayı düşleyebilir. Hayal gücünün sınırlılıkları, kendisine bu kadarcık bir alan açabilir. Daha da marjinal olanlar, yine Ege de, komün hayata geçerler. Öznenin kendine olan inancı, özgürlüğü, marjinal oluşu, sistemin dışında bulunuşu, onu Anadolu'nun herhangi bir yerinde komün hayatına geçmeye ikna edemez. Çünkü, orası özneye inşa sürecinde öğretilmemiştir. Öyle bir yerin varlığından dahi haberdar değildir.

¹⁶⁰ Althusser, *age*, 99-100; Özbek, *age*, 156; Dennis K. Mumby, "İdeoloji ve Anlamın Toplumsal İnşası: Bir İletişim Bakış Açısı" çev. Çiler Dursun, *Doğu Batı*, s. 30 (2004): 133; Eagleton, *age*, 41.

¹⁶¹ Sancar, *age*, 52-53; Rehmann, *age*, 167

¹⁶² Özbek, *age*, 157-158; Althusser, *age*, 105-106.

¹⁶³ McLellan, *age*, 35; Freedman, *age*, 46; Barrett, *age*, 143-144.

Althusser’de öznenin Ben kimim sorusuna verdiği cevap, büyük oranda sistemin inşa etmeye çalıştığı bireyin içeriğini yansıtır. Bu anlamda, özne kurucu bir kategoridir. İdeolojilerin kurulduğu yer olarak özneler, iktidarın vazgeçemeyeceği bir alandır.¹⁶⁴

Araştırmamız bağlamında da önemli olan devletin baskı aygıtları ve devletin ideolojik aygıtları meselesi, Althusser’in ideoloji teorisinde öznenen sonra gelen ikinci kavramsallaştırma. Bu kavramsallaştırma, Althusser’de özne anlatısına bağımlı olarak ortaya çıkar. Öznelerin inşa edilmesi için devletin araçlara ihtiyacı vardır. Bu noktada, devreye devletin baskı ve ideolojik aygıtları girmektedir. Bu araçların temel fonksiyonu, sistemin devamlılığını sağlamaya dönüktür.¹⁶⁵

Althusser’de devletin ideolojik aygıtları ile baskı aygıtları arasındaki fark toplumu dönüştürme yönünde kullandıkları araçlar ile ilgilidir. Her iki aygıtta da şiddet unsuru ortaktır. Bununla birlikte, baskı aygıtlarında şiddet birincil bir konumda iken, ideolojik aygıtlarda ikincil konumdadır. Aygıtlardaki diğer ortaklık ise her ikisinin de ideolojik içeriklere sahip olmasıdır. Burada, baskı aygıtlarında ideoloji ikincil konumda iken, ideolojik aygıtlarda birincil konumdadır.¹⁶⁶ Diğer taraftan, baskı aygıtları, organik bir bütünlük arz eder. Buna karşılık, ideolojik aygıtlar çoğul halde bulunurlar. İdeolojik aygıtların dağınıklığını toparlayan örgütlenme ise ideolojinin işlevselliği ile sağlanır.¹⁶⁷

Devletin baskı aygıtları, devlet erkini, hükümeti, idareyi, kolluk kuvvetlerini, mahkemeleri, hapisaneleri vs. kapsamaktadır.¹⁶⁸ Devletin ideolojik aygıtları ise, Dinsel DİA, Öğrenimsel DİA, Aile DİA’sı, Hukuki DİA, Siyasal DİA, Haberleşme DİA’sı, Kültürel DİA’dan oluşur. Araştırmamızdaki roman yazınının konumlandırılması da bu çerçevede dikkate alındığında, Kültürel DİA’nın içerisinde bulunmaktadır. Bu anlamda roman yazını, bir kültürel dönüştürme işlevi görerek, özneleri biçimlendirmektedir.¹⁶⁹

Althusser, devletin ideolojik aygıtlarından, eğitim DİA’sını daha fazla önemser. Burada sebep, eğitim DİA’sının dönüştürme gücü olarak verilir. Eğitim DİA’sının kapitalizm öncesi fonksiyonunu dini kurumlar ve kiliseler üzerine almıştır. Bu

¹⁶⁴ Ernesto Laclau, **İdeoloji ve Politika**, çev. Hüseyin Sarıca (İstanbul: Belge Yayınları, 1985), 107-108.

¹⁶⁵ Althusser, **age**, 118-173.

¹⁶⁶ **age**, 54-57, 170-171; Sancar, **age**, 50-51; Özbek, **age**, 146-147.

¹⁶⁷ Özbek, **age**, 148.

¹⁶⁸ Althusser, **age**, 134.

¹⁶⁹ **age**, 168-169; Özbek, **age**, 146-147.

kurumların kapitalist dönemdeki karşılığı ise, modern eğitim kurumlarıdır. Eğitim kurumları özellikle öznenin sisteme uyumlu hale getirilmesi hususunda işlevseldirler.¹⁷⁰

Althusser, ortaya koyduğu teorik çerçeve ile Marksizm’de bir açılım sağlamıştır.¹⁷¹ Onun ideoloji bağlamında ortaya koyduğu yenilik, meseleyi somutlaştırmasıdır. Böylece, ideoloji gözlemlenebilir, üzerine düşünülebilir bir mevzu haline gelmiştir.¹⁷² Bununla birlikte, özellikle ampirik çalışmalar anlamında Althusser’in teorik çerçevesi birçok araştırmacı tarafından kullanılmıştır.¹⁷³ Bu, Althusser’deki bahsi geçen teorinin somutluğuyla ilgilidir. Araştırmamız da bu bağlamda ele alınabilir.

1.4. Türk Milliyetçiliği’ne Bir Çerçeve Aramak

Çalışmanın temel temalarından olan Türk Milliyetçiliği meselesi, araştırmanın romanlarla ilgili kısımlarının tamamında karşımıza çıkmıştır. Romanlarda, her üç dönemde de karşılaştığımız Türk Milliyetçiliği teması, özcü ve homojenlik içeren göndermelerle eserlerde yer almıştır. Mesele açılırsa, dozu değişmekle birlikte, Türkler, herhangi bir zamana gönderme yapılmadan ve istisnası olmadan, bütün iyilik hasletlerini içlerinde taşıyan varlıklar olarak tanımlanmıştır.

Günümüzde de güncelliğini koruyan ve tartışılan bir çok konuda merkezi bir yer işgal eden Türk Milliyetçiliğinin, romanlardaki yansımaları dikkate alınarak, hangi çerçeve içerisinde düşünülebileceği sorusu oldukça önemlidir. Bu soruya yönelik cevaplandırmada, bizim yapacağımız, teorik düzeyde yapılan milliyetçilik tartışmalarına kısaca bakmak ve içlerinden hangisi yahut hangilerinin meselemizi daha iyi açıkladığını ortaya koymak olacaktır.

Benedict Anderson’un milliyetçiliğin oluşumuna dair anlatısında, matbaanın kullanımı ve yaygınlaşmasına önemli bir fonksiyonellik yüklenir. Buna göre, öncesinde yaygın olmayan, matbaanın aracılığıyla bilginin dolaşım hızının artması, milliyetçiliğin oluşumunda merkezi bir rol oynar. İktidar, dağınık halde bulunan insanlara, merkezi bir yerden seslenme imkanına sahip olur. Bu imkan dahilindedir ki,

¹⁷⁰ Althusser, *age*, 159, 182; Rehmann, *age*, 160-161;

¹⁷¹ Paul Q. Hirst, “Althusser ve İdeoloji Teorisi” *İdeoloji Üzerine*, der ve çev. Can Şahan, (İstanbul: Pales Yayınları, 2014), 227; Freeden, *age*, 39-40.

¹⁷² Althusser, *age*, 82-83, Freeden, *age*, 40-43.

¹⁷³ Larrain, *age*, 97.

iktidar, aynı zamanda önelediği hayali cemaatini yaratma şansını da yakalar. Bu süreçte, dağınık halde ve birbirlerinden habersiz bir şekilde yaşayan insanların düşünme pratiği aynileşir. Milliyetçilik için, oldukça önemli olan biz söylemi de bu süreçte oluşturulur. Milliyetçiliğin kopyalanabilirliğinin mümkün olması –Türk Milliyetçiliği'nin dinamikleri büyük oranda bir kopyadır- ve roman yazımındaki milliyetçilik söylemlerinin, bizi oluşturmaya dair hayali içeriği de, Anderson'un sunduğu çerçeve üzerinden değerlendirilebilir.¹⁷⁴ Romanlarda, Türklük bağlamında, biz söyleminin üretilmesindeki yaygınlık üzerinden düşünüldüğünde ve bunun hayali göndermelerle oluşturulduğu dikkate alındığında, Anderson'un sunduğu teorik çerçeve kullanılabilirlik açısından manalı görünmektedir.

Anderson'un yanısıra, Eric Hobsbawn'ın sunduğu teorik çerçeve de, romanlardaki Türk Milliyetçiliği'ne dair anlatıları çözümlmek için faydalıdır. Hobsbawn'ın milliyetçiliğin oluşumuna dair anlatısında, milliyetçilik için önemli olan geleneklerin icad edilmişliğine dair söylemi zihin açıcudur. Buna göre, iktidar, kendi çıkarlarını önceleyerek bir toplum mühendisliğine soyunmaktadır. Hobsbawn'a göre, her coğrafyanın değerleri bağlamında üretilen yahut keşfedilen geleneklerin başında milliyetçilik gelmektedir.¹⁷⁵ Meseleye, romanların üretmiş olduğu Türk Milliyetçiliği'ne yönelik söylemler üzerinden bakıldığında, icat kelimesi oldukça önemlidir. Roman yazımında, Türk Milliyetçiliği'ne dair göndermelerde, Türklüğü tanımlamaya yönelik yazın, Hobsbawn'un sunduğu teorik çerçeve ile oldukça uyumludur. Bu anlamda, Türklüğün icadı hususunda, yazarların hassas ve bilinçli davrandıkları çok görünürdür. Yazarların, Türklüğün icadı için kullandığı alanların başında tarihsel içerik gelmesi, yine Hobsbawn'ı destekler nitelikte bir veridir.

¹⁷⁴Ümit Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, (İstanbul: Sarmal Yayınevi: 1999), 167-174.

¹⁷⁵ Özkırımlı, **age**, 136-140; Eric Hobsbawn, "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek" **Geleneğin İcadı**, ed. Eric Hobsbawn-Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006), 15-18.

2.TARİHSEL ARKA PLAN

İnsanoğlunun bir arada yaşama deneyimiyle ortaya çıkan devlet, temelde iki araca ihtiyaç duyar, bunlardan ilki sınırları belirli olan bir coğrafi alan, ikincisi ise bu coğrafya üzerinde yaşayan bir insan topluluğudur. Modern dönemde, sınırları belirli olan mekanlarda yaşayan insan topluluklarını bir arada yaşatma/tutma/yönetme ise, temelde hem bir hukuk hem de topluluğu bir arada tutacak ideolojiyle mümkündür.

İnsan topluluklarını bir arada tutma/yönlendirme/yönetme önceliğiyle işlevselleşen ideolojiler, hem coğrafyaya hem de konjoktüre göre çeşitlilik arz etmiş, içerikleri ise sürekli olarak değişmiştir. Motive edici bir unsur rolünü üstlenen ideolojilerin içeriğini zaman zaman din merkezli yapılan atıflar zaman zaman da milliyetçilik merkezli yapılan atıflar zenginleştirmiştir/doldurmuştur. Konjoktüre göre içeriği değişen ve zenginleşen ideolojilerin vazgeçemediği temel dinamik ise, ötekileştireceği bir yapıya ihtiyaç duyma hali olmuştur.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ideolojik olarak yapılanması da yukarıdaki anlatı perspektifinde ele alınabilecek ve incelenebilecek içeriği haizdir. Bu tarihsel serüvende ideolojik olarak yapılanmaların, konjoktüre göre, iktidar tarafından, hem adlandırılmaları hem de içerikleri sürekli olarak değişim göstermiştir. Öyle ki, devletin ideolojisi, sınırların ve sınırların içerisinde yaşayan insan varlığının daralmasına paralel olarak Osmanlılıktan İslamcılığa buradan ise Türkçülüğe evrilmiştir.

Araştırmanın bu bölümünde, romanlardan yapılan çıkarımların daha sağlıklı anlaşılması için, çalışmanın bağlamına uygun tarihsel bir anlatı sunulacaktır. Bu anlamda, başlangıç noktamız Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi olacaktır. Erken dönemli bu başlangıcın sebebi, tarihsel değişimin anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir. Yapacağımız tarihsel anlatı, Mustafa Kemal dönemiyle sonlandırılacaktır.

2.1.Klasik Osmanlı Devleti İdeolojisine Kısa Bir Bakış

Herhangi bir olayın ya da olgunun anlamlı olarak zihinde yer etmesi, insana ve topluma ait bir çok verinin bir araya getirilip üzerinde kapsamlı bir biçimde

düşünülmesi ile mümkündür. Tarihsel olayların/olguların anlaşılması da bunun dışında bırakılamaz. Bununla birlikte, tarihsel esprilerin anlaşılması için gerekli olan diğer yöntem, geriye dönük okumalardır. Bunun anlamı, tarihsel olayların ve olguların sadece eşzamanlı dönemin dinamikleriyle anlaşılamayacağıdır. Her tarihsel gerçeklik zaman içerisinde olgunlaşır ve gerçekleşir. Osmanlılık fikrinin anlaşılması için de bunun hazırlayıcısı olan sebeplere inmek; geriye doğru da bir okuma yapmak (Osmanlı klasik dönemden itibaren) ve eşzamanlı dünyadaki değişimleri dikkate almak gerekir.¹⁷⁶

Klasik dönemde -15. ve 16. yüzyıllar kastedilmektedir- Osmanlı Devletinin temel yapısı, çok keskin hatlarla bölünen iki sınıftan oluşur: Reaya ve Askeri. Sınıflar arası geçiş neredeyse imkansızdır. Devletin temel felsefesi ve ideolojisi her iki sınıf arasındaki geçişi engelleyen yapıyı korumaktır.¹⁷⁷ Bu konuda devletin uygulamaları oldukça açık ve katıdır.¹⁷⁸ Geçiş engelleyen yapının korunmasını önceleyen devletin, mevcut durumu korumasının temel maksadı, geleceğinin bu sisteme bağlı olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki, devletin zayıflamasına paralel olarak yazılan ilk layihalarda sorun, bahsi geçen sistemin bozulması olarak algılanmıştır.¹⁷⁹ Sistemden kasıt ise, özetlemek gerekirse, toprağa bağımlılık ile ilişkilidir. Toprak, dönüşümün temel sağlayıcısıdır. Gelişen devlet topraklarını genişletir, toprağa bağlı ve çok disiplinli işleyen bir vergi sistemi oluşturur, gelirlerin düzenli artmasıyla oluşan orduyla da yeni topraklar ilhak edilir. Bu bağlamda toprağın işlenmesiyle ilgilenen sınıfın, yaptığı işi çok düzenli bir şekilde icra etmesi gerekir.

Adalet, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminin ideolojisini açıklayan ikinci kilit kavramdır. Osmanlı yönetici eliti için ilk görev, içeride yaşayan İslam toplumunu dışarıdaki düşmanlara karşı korumak olduğu gibi, diğer taraftan bu topluluğu adaletli ve hakka uygun şekilde yönetmektir. Yönetim her ne kadar İslam menşeli şeriat kurallarına göre yapılırsa da, bu hukukun içerisine zaman zaman örfi hukuk denilen sultanın kendi özelinde uygulamaya koyduğu hukuki kurallar da girmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Stanford j. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 3. bs. (İstanbul: E yayınları, 2008), 150.

¹⁷⁸ Yusuf Oğuzoğlu, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, 2. bs. (İstanbul: Eren Yayınları, 2005), 11.

¹⁷⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 10. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 33, 39.

¹⁸⁰ Halil İnalçık, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, 2. Baskı (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005), 46.

İktisadi ideoloji olarak tanımlanabilecek alan, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde yine toprağa bağlı olarak şekillenmiştir. Devletin asli görevi, sınırları içerisinde yaşayan insan topluluğunun refahını sağlamaya yöneliktir. Bununla beraber üretimin devamlılığı esastır ve ekonomiden anlaşılan ülke içi bolluğun sağlanmasıdır.¹⁸¹

Uzun süre bahsi geçen ideolojik konumlanmalarla hareket eden Osmanlı Devleti, 18. yüzyıla gelindiğinde, anlatıdaki koşulları sağlayan hareketliliğini kaybetmiştir. Bu durumun oluşumunu sağlayan dinamikler çok yönlü olduğu gibi, en temel unsur, Osmanlı Devleti'nin çağın gereklerine/ruhuna uygun donanımlara sahip olmamasıdır. Özetlemek gerekirse, uluslar arası konjonktür dikkate alındığında, toprağa bağlı olan zenginleşme hali yerini sanayileşme ve uluslar arası ticarete bırakmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak yeni gelişen sisteme Osmanlı Devleti devlet adapte olamamıştır. Uzun süren ve normalde gelir getiren savaşlar, gelir getirmek bir yana hazineyi boşaltmıştır. Toprak sistemine bağlı olarak gelişen askeri sistem, bu sistemin bozulmasıyla hem disiplin hem de teçhizat olarak çağının yeterliliklerini yakalayamamıştır.¹⁸² Bunlarla birlikte en temel sorun, Osmanlı Devleti'nin değişim hususunda oldukça muhafazakâr davranma halidir.

2.2.Reformlar ve İdeolojinin Dönüşümü

Gerilemeyi durdurmaya yönelik ilk reform hareketleri, yukarıdaki klasik dönemin içeriğini yakalamaya dönük denemelerle olmuştur. Hedeflenen ilerlemek olmasına rağmen, çözümlenemeler mazinin dinamiklerini yakalamaya dönüktür. On sekizinci yüzyılın son çeyreğine rastlayan III. Selim'in reformları ise ilk dönem reformlarının gelenekselliğinin dışındadır.¹⁸³ III. Selim'in yeniliği, özellikle reformlara karşı muhafazakar davranan grupları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu anlamda Nizam-ı Cedid reformları askeri anlamda yeniçerilere paralel olarak kurulacak bir orduyu önceler. Diğer taraftan kurulacak olan ordu, ayanların iktidarına da son vermeyi amaçlar.¹⁸⁴

Her ne kadar III. Selim'in reformları aşama aşama gerçekleşmiş ve radikal olmamışsa da zamanlama açısından erken davranılmış olduğunu, yeniçerilerin merkezinde ve

¹⁸¹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005), 46.

¹⁸² Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri XVIII. ve XIX. Asırlarda**, 2. bs. (Ankara: Atatürk Türk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985), 6-9.

¹⁸³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. bs. (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005), 41.

¹⁸⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 104-105.

ulemanın desteğiyle başlayan isyanla padişahın tahttan indirilmesi gibi ciddi bir şekilde sonuçlanan olaydan çıkarabiliyoruz. III. Selim zamanındaki reformların başarısızlıkla sonuçlanmasının sebepleri, genel olarak, hem giderleri karşılamak için halk üzerine binen yeni vergilerle hem de Selim'in karşısına aldığı sınıfların güçlülüğü ve oturmuşluğu olarak özetlenebilir.¹⁸⁵

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde uygulamaya çalışılan reformların olumlu getirileri de olur. Öncelikle açılan yeni elçilikler vasıtasıyla Avrupa'yı tam olarak anlamasa da, oradaki işleyiş hakkında bilgi sahibi olan yeni bir sınıf yetişir ki, sonraki dönemlerde ciddi reformların sağlayıcısı olan kişiler, bu sınıfın bilgi birikiminden faydalanırlar. Bununla beraber, bahsi geçen süreç, Fransız İhtilâl'inin yeni fikirlerinin Osmanlı düşün dünyası için olmasa da, Sırlar ve Rumlar üzerinde etkili olduğu dönemdir. Bir sonraki süreçte Rumlar ve Sırlar özelindeki bu etki, Osmanlı Devleti'nin Osmanlılık politikasını etkileyecektir.¹⁸⁶

III. Selim'in tahtan indirilmesiyle başlayan süreçte, Osmanlı Devletinin dönüşümünün hızı artar ve radikal değişimler olur. Yeniçeri ve ulemanın işbirliğiyle tahtan indirilen III. Selim'in yerine bilindiği üzere IV. Mustafa tahta çıkar, fakat Balkanlardaki ayanlardan Alemdar Mustafa'nın başkente gelişi ile II. Mahmut iktidarı ele geçirir. Alemdar Mustafa'nın bu eylemi karşılıksız bırakılmaz ve ayanlar ile 1808'de Sened-i İttifak olarak literatüre geçen antlaşma yapılır.¹⁸⁷ Sened, önemli olmakla birlikte hâlâ niteliği konusundaki tartışmalar devam etmektedir. Tartışmalardaki genel kanı, Sened'in padişahın iktidarını sorgulayan ilk belge olması hasebiyle önemli olduğu üzerinedir.¹⁸⁸

II. Mahmut döneminin reformları, III. Selim'in reformlarının devamı niteliğindedir. En önemli fark ise, II. Mahmut'un reformlarını kendisine bağlı sınıfı güçlendirdikten sonra yapmış olmasıdır. Bunu yapmasının temel sebebi ise III. Selim'in düşüşünü gözlemlemiş olmasıdır. Öncelikle ayan sınıfının çeperdeki iktidarı üzerine gidilmiştir.¹⁸⁹ Ayan sınıfının yereldeki gücünün kırılmasının merkezileşmede pozitif

¹⁸⁵ Shaw, *age*, 332-333.

¹⁸⁶ Burada yapılan tarihsel anlatıda, hem tematik hem de kronojik akışın oluşturulmasında Zürcher'in bizardan verilecek eserinden sıklıkla istifade edilmiştir. Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 43-47.

¹⁸⁷ Shaw, *age*, 29-30; Robert Mantran, "Doğu Sorununun Başlangıçları", **Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Robert Mantran, Cilt 2, Çev. Server Tanilli (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 22.

¹⁸⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 142-142, 213; Zürcher, *age*, 50.

¹⁸⁹ Shaw, *age*, 31; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt 5, Çev. Nilüfer Epçeli, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009), 202-203.

katkıları olmakla beraber diğer taraftan devletin, merkez dışında ya da vilayetlerdeki iktidarı da daha az hissedilir olmuştur. Bu durumun görünürlüğü Rum ve Sırp isyanlarının başarıya ulaşması üzerinden gözlemlenebilir.¹⁹⁰

II. Mahmut'un reformlarının III. Selim'inkine oranla daha başarılı olmasının altında yatan en önemli sebep, değişimin karşısında muhafazakâr bir direnç gösteren iki sınıfın –ulema ve yeniçeriler- gücünün kırılmasıyla ilgilidir. 1826 yılına kadar, alternatif bir askeri güç oluşturmayı ve kurduğu yeni yapının olgunlaşmasını bekleyen II. Mahmut, bundan sonra yeniçeri ocağını çok zorlanmadan ortadan kaldırmıştı.¹⁹¹ Ulema ise yeniden düzenlenen bir hiyerarşik sistemle merkeze bağlanmış, mali yeterliliğini sağlayan vakıfların Evkaf Müdürlüğüne bağlanmasıyla da iktidarı oldukça sarsılmıştır.¹⁹²

II. Mahmut döneminin reformlarının asıl odağını merkezileşme ve askeri modernleşme oluşturur. Her iki açılım birbiriyle ilişkili olmakla beraber, beraberinde yeni yapılanmalara da ihtiyaç duyar. Şöyle ki, merkezileşme için, merkezi ve çeperi kontrol edebilecek bir askeri sınıfa ihtiyaç duyulur. Askeri sınıfın giderlerinin karşılanması ise güçlendirilmiş ve disipline edilmiş bir vergi sistemi ile mümkündür. Vergilerin toplanması ise iyi organize edilmiş merkez ve taşra bürokrasisi ister. Bürokrasinin yetişmesi için de ulemanın etkin olduğu eğitim sisteminin dışında yeni bir eğitim düzenlemesine ihtiyaç duyulur.

Yukarıdaki yapının işlerliğini sağlamak için uzun bir sürece ihtiyaç duyulmakla beraber, II. Mahmut döneminde giriş olarak addedilebilecek yenilikler yapılmıştır. Eğitim bağlamında yapılan yenilikler –büyük oranda okullaşmayı içerir- bürokrasinin ihtiyacını karşılamasa da çekirdek bir grubun yetişmesini sağlamıştır.¹⁹³ Buralarda yetişen insanlar Batı'nın yeni ideolojileriyle etkileşime geçmiş, sonraki süreçte imparatorluğun yenilenmesini sağlayan kurumlarda etkin bir güç oluşturmuşlardır. Aynı dönemde kurulan Tercüme Odası'nın da benzer bir fonksiyonu olmuş, yurtdışına giden kişiler, gittikleri memleketlerin işleyişlerini çözümlenmeye çalışmış, geri döndüklerinde mevcut birikimlerini imparatorluk coğrafyası için kullanmaya çalışmışlardır.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 51-52.

¹⁹¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 176-177.

¹⁹² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 44-45.

¹⁹³ *age*, 44-45.

¹⁹⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 183-184.

Modernleşme çabalarının ve getirilerinin yanı sıra II. Mahmut dönemi aynı zamanda İmparatorluğun kapitalizm koşullarına entegre oluşunu da içerir. Özellikle İngiltere ile yapılan 1838 Ticaret Antlaşması ve sonrasında diğer devletlerle imzalanan benzer antlaşmalar bu süreci oldukça hızlandırmıştır. Bununla beraber, Balkanlar'da Rumlar ve Sırlar ayaklanmış, Osmanlı Devleti kendi Mısır valisi olan Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiş, olaya İngiltere'nin Rumlar ve Sırlar lehine dahil olması, Balkanlar'daki bağımsızlık sürecini hızlandırmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın yapmış olduğu yardımlar karşılığındaki istekleri geri çevrildiğinde ise Mehmet Ali Paşa ayaklanmış, payitahtı tehdit ettiğinde, Osmanlı Devleti Ruslardan yardım almış ve karşılığında Karadeniz'in lojistik getirililerini Hünkar İskelesi Antlaşması ile onlara bırakmıştır.¹⁹⁵ Yapılan antlaşma İngilizlerin Asya ve Akdeniz'deki çıkarlarını zedelediği ve Rus'ların hakimiyet alanını genişlettiği için tekrar İngilizler lehine yeni bir antlaşma yapılmıştır.¹⁹⁶ Doğu Sorunu¹⁹⁷ olarak literatüre geçen ve Osmanlı Devleti'ni tampon bir bölge olarak tutma önceliğinde gerçekleşen siyaset de bu yıllardan itibaren etkin olmaya başlamıştır.¹⁹⁸

2.3.Tanzimat Reformları

II. Mahmut sonrasının ve büyük oranda onun reform çabalarının devamı niteliğinde olan döneme verilen ad Tanzimat'tır. 1839 ile 1876 arasını kapsayan dönemde yapılan reformlarda temel hedef, öncesinde geliştirilen sistemin devamı niteliğinde olup merkezileşmeyi ve onu tamamlayıcı unsurları öncelemektir.¹⁹⁹

Tanzimat Fermanı'nın içeriğini, sultanın tebaasına olan sorumluluklarını yeniden gözden geçirmesi oluşturur. Burada, halkın hukuki anlamda eşitlenmesi merkeze alınır. Bunun için tebaanın kişisel güvenlikleri, Gayri Müslimlerin Müslimlerle olan eşitliği, yeni ve adil bir vergilendirme usulü üzerinde durulur.²⁰⁰ 1856 Islahat Fermanı ise Tanzimat Fermanının da vaat edilen ve özellikle Gayri Müslimlerle Müslimler

¹⁹⁵ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 52-55.

¹⁹⁶ Shaw, **age**, 61-64.

¹⁹⁷ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, 3. Bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 98.

¹⁹⁸ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, çev. İdil Eser, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 397.

¹⁹⁹ Carter F. Findley, **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, çev. Güneş Ayas, 3. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 76; Berkes, **age**, 215; Roderic H. Davidson, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, Cilt 2, Çev. Osman Akınhay (İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997), 182-183.

²⁰⁰ Halil İncelik, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992), 2-3.

arasındaki eşitliğin temin edilmesini sağlamaya yönelik kaleme alınır.²⁰¹ Her iki fermanın da hangi dinamiklerle oluştuğu sorusu oldukça önemlidir. Burada kısaca değinmek gerekirse, her iki ferman da hem iç hem de dış değişkenler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Dış dinamiklerle oluşmuştur, çünkü Avrupalı devletler Osmanlı tebaasındaki Gayri Müslimlerin koruyuculuğunu kendi çıkarları doğrultusunda desteklemektedirler.²⁰² Aynı zamanda iç dinamikler de etkin olmuştur ki, Osmanlı Devleti özellikle Balkanlar ve diğer coğrafyalarda yaşayan Gayri Müslim vatandaşlarının devlete olan toplumsal bağlılıklarını arttırmayı düşünmektedir.²⁰³

Reformlar çoğunlukla, askeri, idari, hukuki, vergi ve adli alanlara yoğunlaşır. Askeri anlamda ordu, Batıdan alınan yeni teçhizatlarla donatılmış ve donanmanın geliştirilmesi için ayrı bir çaba harcanmıştır. Bununla beraber, Hristiyanlara askerlik zorunluluğu getirilmiştir.²⁰⁴

İdari anlamda valilerin gücü kırılmaya çalışılmış ve taşrada kurulan meclislerin gücü arttırılmaya çalışılmışsa da bunda başarılı olunamamıştır. Yine idari alanda merkezi güç sultandan bürokrasinin yapılandığı Bab-ı Aliye geçmeye başlamıştır ki, bunda Tanzimat reformlarının temel sağlayıcısı durumunda bulunan Reşit Paşa'nın fonksiyonu çok büyüktür. Özellikle Hariciye içerisinde konumlanan bir grup bürokrat, reformların geliştirilmesi için oldukça çaba göstermişlerdir.²⁰⁵

Vergilendirme hususunda getirilmeye çalışılan en radikal yenilik İltizam sisteminin kaldırılması olmakla beraber merkezden atanan yeni yetkililer, vergilerin düzenli toplanmasında başarısız olmuşlar ve sonuçta tekrar eski sisteme dönmüştür.²⁰⁶

Adli anlamdaki dönüşümlerde ise diğer alanlardakinden daha başarılı olunmuştur. Şeriat neredeyse aile hukukuyla ilgili alanlara indirgenmiş ve laik uygulamalara gidilerek, 1843'de Müslümanlar ile Gayri Müslimlerin eşitliğini tanıyan ceza yasası uygulamaya konulmuştur. Yine Avrupa'dan alınan yeni bir ticaret yasası da pratikte kullanılmaya başlanmıştır.²⁰⁷

²⁰¹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 96-97; Ortaylı, **age**, 92-93.

²⁰² Ortaylı, **age**, 96-97.

²⁰³ Kemal Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, Çev, Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, 2.bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 99-100.

²⁰⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 223-227.

²⁰⁵ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 92-93.

²⁰⁶ Shaw, **age**, Cilt 2, 130-131.

²⁰⁷ Paul Dumont, "Tanzimat Dönemi" **Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Robert Mantran, Cilt 2, Çev. Server Tanilli (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 81-84.

Eğitim alanında medreseler eğitimlerini devam ettirmekle birlikte, üç dereceli bir eğitim ön görölmüş, bunun birinci aşamasını rüştiye mektepleri, ikinci aşamasını idadi mektepleri, üçüncü aşamasını ise sultani mektepleri oluşturmuştur. Bununla beraber, 1859 yılında Mekteb-i Mülkiye kurulmuştur.²⁰⁸

2.4.Yeni Osmanlılar ve Osmanlıcılık

III. Selim'den itibaren yapılan reformların asıl olarak ilgilendiği mesele merkezileşmedir. Dolayısıyla yapılan reformlar üstten ve halkın temel isteklerini karşılamaz niteliktedir. Özellikle Tanzimat reformları, Müslüman halkın tepkisini çekmiş, Gayri Müslimlere verilen yeni haklar eleştirilmiştir. Bununla beraber II. Mahmut ve Tanzimat reformları ulemanın dışında yönetici erkten pay alacak bir sınıf yetiştirmiştir. Bu sınıfın yaşam alışkanlıkları –örneğin giyim kuşam, toplumsal alanlarda Avrupalı davranışlar- ise halk tarafından birebir gözlemlenebilmiş ve eleştirilmiştir.²⁰⁹

Tanzimat reformlarına asıl muhalefet ise yine bürokrasinin araçlarıyla birikim sağlamış, ve bu sınıfın içinde yetişmiş kişilerden gelmiştir. Bu kişilerin asıl rahatsızlıklarının kaynağı ise Reşit Paşa'dan sonra gelen Ali ve Fuat Paşa'ların uygulamaları olmuştur. Genç Osmanlılar olarak tanınan bu kişilerin çekirdek kadrosunu, İbrahim Şinasi (1826- 1871), Ziya Paşa (1825-1880), Namık Kemal (1840-1888) oluşturmuştur.²¹⁰

Genç Osmanlılar olarak tanımlanan grubun fikirlerinin taşıyıcıları olan araç, gazeteler olmuştur. Şinasi, Tercüman-ı Ahval'de başlayan yazılarına sonrasında kendi kurduğu gazetesi Tercüman-ı Efkar'da devam etmiş ve genelde hükümetin politikalarını, özelde ise Tanzimat bürokratlarının uygulamalarını eleştirmiştir.²¹¹

Eleştirinin niteliği ve bağımsızlığı anlamında değerlendirildiğinde, yapılan bu eleştiriler, Osmanlı düşün dünyası için oldukça değerlidir.²¹²

²⁰⁸ Shaw, *age*, Cilt 2, 141-150.

²⁰⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 271, 287.

²¹⁰ *age*, 275-276.

²¹¹ Findley, *age*, 103.

²¹² Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 104-105

Fikirleri bakımından homojenlik arz etmeyen²¹³ Genç Osmanlıların asıl yoğunlaştıkları konu Tanzimat bürokrasinin yarattığı ve Avrupa taklidi olan uygulamalardır. Onlara göre devleti kurtaracak olan, geleneksel İslam ve Osmanlı ideolojisinden vazgeçmeden kurulacak olan liberal ve parlamenter bir sistemdir.²¹⁴ Genç Osmanlılar, iktidarın paylaşılmasını öngören, anayasal bir sistem taraftarıdır. Bunun yanında Tanzimat bürokrasisinin oluşturduğu kültür ikililiğine karşıdır. Onlara göre yenileşmede, geleneğin araçlarının da dikkate alınması gerekir. Yine uygulanacak olan yeni politikalar, Avrupa'dan alınmış olsa bile kopya şeklinde olmamalıdır.²¹⁵

Genç Osmanlıların yoğunlaştıkları ikinci konu, Tanzimat'ın halka karşı uyguladığı ağır ve özellikle ekonomik içerikli politikalarıdır. Tanzimat'tan önce iltizam sisteminden faydalanıp halkı ezen yereldeki güçlü grupların yerini şimdi Tanzimat bürokrasisi almıştır. Halkın politik olarak yönetimi desteklemesi için öncelikle yereldeki ayanların yerini almış yeni derebeylerin gücü sınırlanmalıydı. Yine Gayri Müslimlere verilen ve Müslümanların durumunu kötüleştiren haklardan da vazgeçilmeliydi.²¹⁶

Üçüncü kategoride ele alınabilecek Genç Osmanlıların fikirleri vatan ve buna bağlı olarak millet kavramı üzerine yoğunlaşmaktaydı. Onlara göre vatana sadık bir millet oluşturmak –ki bu Osmanlı millettir- öncelikli bir politika olmalıydı. Çünkü dönem, belirli bir coğrafyada yaşayan insan topluluğunun yaşadığı yeri sahiplenmesini öngörüyordu. Bunun için din ayrımı gözetmeksizin bir Osmanlı toplumu yaratılması gerekiyordu.²¹⁷ Bunun için Namık Kemal'in, konusunu tarihten alan ve Osmanlı kahramanlarını yücelttiği altı adet oyunu vardır.²¹⁸

Yeni düşünürlerimizin siyaset ile ilgili başvuru kaynakları İslam menşelidir. Yazdıkları yazılarda biat, adalet, icma-i ümmet, meşveret gibi İslam kaynaklı kavramlara oldukça sık başvurmuşlardır. Bireysel özgürlüklerin en iyi sağlayıcısı da,

²¹³ Eric Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928**, Çev. Ergun Aydınoglu, 2. bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 74.

²¹⁴ Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim, Nüfus**, 99.

²¹⁵ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 264-265.

²¹⁶ Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, (Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 43; Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 287.

²¹⁷ Jorga, **age**, 470-471.

²¹⁸ Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim Modernleşme Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, (Ankara: İmge Kitabevi), 66.

yine Kuran’da bulunur. Bununla beraber padişaha ve devlete olan sadakat devam etmektedir.²¹⁹

Devletin ekonomik olarak kötüye gidişinin nedenlerini Genç Osmanlılar, yabancı devletlere verilen ayrıcalıklarda ve bürokrasinin işlemeyişinde –rüşvet, adam kayırma...- bulmuşlardır. Halkın ise bu konularda bilinçlenmesi için temel çözümleri eğitim olmuştur. Bilinçlenen halk, artık çevresinde ne olup bittiğinin farkında olacak ve buna göre davranacaktır.²²⁰

Genç Osmanlıların fikirleri dönemin hem iç hem de dış konjonktürüne oldukça uygundur. Çünkü parlamenter sistemler hem düşünsel anlamda hem de uygulamada Kıta Avrupa’sında popülerdir. Yine vatan kavramı, dağılma sürecine giren Osmanlı Devleti’nde farklı unsurları bir araya getirecek kilit bir kavramdır. Diğer taraftan parlamenter sistem içeride, yine, farklı olan unsurları bir araya getirecek araçlara sahiptir.²²¹

2.5. Meşrutiyet’in İlanı ve II. Abdülhamid Dönemi

Meşrutiyetin ilanında her ne kadar Genç Osmanlılar’ın etkisi olmuşsa da, hem içerideki karışıklıklar hem de dış konjonktürde meydana gelen gelişmeler bu sürecin oluşmasında azımsanmayacak öneme sahiptir. Öncelikle 1870’lerden itibaren Anadolu’da meydana gelen kıtlık devlet gelirlerini azaltmış, sorun, kıtlıktan fazla etkilenmeyen Balkanlara daha ağır vergiler koyularak çözülmeye çalışılmıştır. Yine, Ali ve Fuat Paşa’ların ölümü ve Doğu Sorunu’nun Avrupalı devletler özelinde eskisi kadar önemli olmayışı kötüye gidişin temel sağlayıcıları olmuştur.²²²

Bu süreçte, Balkanlarda vergi yüzünden başlayan ayaklanmalar devam ederken, Mithat Paşa öncülüğünde bir hükümet darbesi olmuş, Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine Genç Osmanlılar ile ilişkisi olan V. Murat geçmiştir. Abdülaziz’in intiharı ile –hala tartışmalı bir konudur- V. Murat’ın sağlık sorunlarının ortaya çıkması ise tahta II. Abdülhamid’i getirmiştir. Sırp ve Bulgar ayaklanmalarının çözümü için İngiltere’nin teklif ettiği görüşmeler İstanbul’da olurken de Kanun-u Esasi ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilan edilmesinin akabinde, Balkanlar’da yapılan

²¹⁹ Yazıcı, **age**, 102-103.

²²⁰ **age**, 101.

²²¹ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 264.

²²² Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 127-129.

iyileştirmelerden memnun olmayan Rusya, Avusturya ile anlaşarak ve Osmanlı Devleti'ne savaş açarak -93 Harbi- Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığını kazanmasını sağlamış, Bulgaristan ise özerk bir yapıya kavuşmuştur.²²³ Kars, Ardahan ve Batum ise Rusların hakimiyetine geçmiştir. 93 Harbinin sonuçları böyle ağır olmakla birlikte, II. Abdülhamid bu olayların da etkisiyle içeride çok kısa süreli de olsa yürürlükte kalan Kanun-u Esasiyi kaldırmış ve iktidarı tek başına ele almıştır.²²⁴

Merkezileşme meselesi anlamında II. Abdülhamid dönemi oldukça önemlidir. Yukarıda da değinildiği gibi kendisinden önce yapılmış olan merkezileşme yatırımları onun zamanında olumlu sonuçlar vermeye başlamış, bu durumun en önemli getirisi ise, yetişmiş bir insan gücü olmuştur. Diğer taraftan bu dönemde, merkezileşme için ön koşul olan ve merkezle çeperi birbirine bağlayan araçlar üzerine özellikle yoğunlaşmıştır. Demiryolları bunlardan biridir ki, bu alanda yapılan yatırımlarla imparatorluğun merkezle çeperi arasındaki mesafeler kısalmış lojistik sorunları daha çabuk hallolur hale gelmiştir.²²⁵ Telgraf ağı ise bu araçlardan diğeri olup II. Abdülhamid için özel bir öneme sahiptir.²²⁶ Sebebi ise, II. Mahmut ve sonraki dönemin merkezi politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bürokrat sınıfın II. Abdülhamid'i rahatsız etmesi ve telgrafın ise burada kilit bir rol oynayarak, aracısız bir şekilde Sultan'ı merkezden taşraya bağlıyor olmasıdır. Böylece II. Mahmut'tan sonra Sultan'dan alınan ve Bab-ı Ali'ye geçen nüfuz tekrar Sultan'a geçmiştir.²²⁷

Eğitim konusunda ise II. Abdülhamid döneminde büyük bir atılım yapılmış okullaşma oranı öncesinde görülmeyen bir hız kazanmıştır.²²⁸ Burada da daha önce yapılmış olan eğitim hamleleri sonuçlarını vermiş²²⁹ ve büyük oranda da burada yetişen insanlar kullanılmıştır. Gazete ve basın anlamında da dönemde büyük bir hareketlenme olmakla birlikte, sansürün olması birçok fikrin dolaşım hızını yavaşlatmış ve yer altı örgütlerinin yapılanmasını hızlandırmıştır ki, Jön Türk dediğimiz hareket bunlardan birisidir.²³⁰ Yasaklanan fikirler ise genel olarak Avrupa menşeli Liberalizm, Milliyetçilik ve Meşrutiyetle ilgili olanlardır.

²²³ Findley, *age*, 134; François Georgeon, "Son Canlanış", *Osmanlı İmparatorluğu*, Cilt 2, ed. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 145.

²²⁴ Shaw, *age*, Cilt 2, 216-218.

²²⁵ Georgeon, *age*, 202-203.

²²⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 344.

²²⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 117-118; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 345.

²²⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 367-368.

²²⁹ Findley, *age*, 153-154.

²³⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 348-349; Findley, *age*, 160-164.

Bu fikirlerin karşısına II. Abdülhamid'in ön plana çıkardığı düşünsel pratik, İslamcılık olmuştur. Bu fikir akımının pratikte uygulanabilirliğine olan inancın kaynağını ise, imparatorluk coğrafyasında yaşayan Müslüman nüfusun yoğunluğu oluşturmuştur. Yoğunlaşan Müslüman nüfusun nedeni, büyük oranda kaybedilen topraklardaki Müslüman nüfusun Anadolu'ya gelişidir.²³¹

Başlangıçta Abdülhamid'in İslamcılık gibi bir ideolojik bütünlük arz edebilecek fikirleri yoktur ki, 1882'ye kadar da bu anlamda örnek teşkil edecek olaya rastlanmaz, fakat özellikle 93 Harbi ve Balkanlardaki karışıklıkların durulmasından sonra Sultan'ın politikaları değişir, çünkü elde kalan küçük Balkan coğrafyasını, Anadolu'yu ve Arap coğrafyasını bir araya getirebilecek tek ideolojik aygıt artık İslam'dır. İslamcılık çoğu zaman önüne "Pan" ön eki koyularak anlaşılmaya çalışılsa da –ki bunu destekler nitelikte veriler de mevcuttur, örneğin Hindistan'daki Müslümanlarla ilişkiler- bunun pratikte uygulama alanı oldukça sınırlıdır, İslamcılık daha ziyade İmparatorluğun içerisinde yaşayan insan topluluğunu vatana adapte etme önceliğini taşır.²³²

II. Abdülhamid, kendisinden önce hem Abdülaziz'in hem de V. Murad'ın olumsuz akıbetini tecrübe ettiği için, özellikle saltanatının ikinci yarısında hafiyecilik adı altında bir teşkilat kurmuştur. Teşkilatın asli görevi, devletin içerisinde olan biteni ilk elden Sultan'a iletmek olarak özetlenebilir. Bununla beraber, burada çalışan kişilerin görevlerini kötüye kullanmaları ve yapının halihazırda kuruluş felsefesinin problemliliği II. Abdülhamid'e olan şikayetleri de arttırmış ve bu süreç "istibdad" dönemi olarak anılmıştır. Yine, bürokrasi özelinde görevlerin kötüye kullanımı ve adam kayırmanın hat safhaya ulaştığı zaman da bu dönemdir.²³³

1887 Hınçak ve 1890 Taşnaksutyun Ermeni örgütlenmeleri dönemin iktidarını uğraştıran temel problemlerden biridir. Doğu'da ve Güney'de yoğunlaşan olaylarda iktidar,²³⁴ çareyi Doğu'da yeniden yapılandırılan Hamidiye Alaylarında bulmuş, bu teşkilat ise çoğu zaman bölgede büyük kıyımlara sebep olmuştur.²³⁵

2.6. II. Meşrutiyet Dönemi ve Jöntürkler

²³¹ Findley, *age*, 174-177.

²³² Karpat, *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, 55-56.

²³³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 344-345; Jorga, *age*, 512.

²³⁴ Findley, *age*, 142-143.

²³⁵ Georgeon, *age*, 194-199.

Genç Osmanlıların muhalefetlerini sürdürecektir olan Jöntürkler II. Abdülhamid'in eğitim kurumlarında öğrenim görmüşler, Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye mekteplerinde teşkilatlanmışlardır.²³⁶ Jöntürkler, bu okullarda Batı tarzı bir eğitime tabi tutulmalarının getirisi olarak batılı fikirlerle tanışmışlardır. Bahsi geçen okullarda örgütlenip,²³⁷ Namık Kemal gibi yazarların vatan, millet gibi fikirlerinden esinlenmişlerdir.²³⁸

1889 Tıbbiye'de kurulan İttihat-ı Osmani Cemiyetiyle belirginleşen hareket, II. Abdülhamid'in hafife teşkilatından kendilerini fazla gizleyememiş ve çareyi, ilk kuşak Genç Osmanlılar gibi yurt dışına kaçmakta bulmuşlardır. Paris'de Meşveret gazetesini çıkaran Ahmet Rıza ile tanışan bu grup bundan sonra buradaki faaliyetlerine Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle devam etmiştir. Ahmet Rıza'nın aşırı pozitivistliği hareketçe sevilmemiş, Mısır'da Mizan gazetesini çıkararak Abdülhamid'e muhalefet eden Mizancı Murad'ın Paris'e gelmesiyle, bu durum daha da görünür olmuş, Mizancı'nın ılımlı politikaları ve daha İslami bir tavır sergilemesi onu hareketin başına geçirmiş, Rıza arka plana itilmiştir.²³⁹ Fakat 1897'de Abdülhamid'in yurda dönme çağrısına uyan Mizancı Murad'ın Paris'i terk etmesiyle hareketin başına tekrar Ahmet Rıza geçmiştir.²⁴⁰

1899'da Prens Sabahattin'in Paris'e gelmesiyle birlikte harekette yeniden bir canlanma olur. Bununla beraber, 1902'de, Prens Sabahattin'in katı liberal fikirleri Ahmet Rıza'nın daha merkezîyetçi fikirleriyle bağdaşmaz²⁴¹ ve hareket tekrar ikiye bölünerek, Prens Sabahattin, kendi felsefesine uygun olarak önce Osmanlı Hürriyet ve Pervaran Cemiyetini sonra 1906'da Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet cemiyetini kurar. Bu kopuştaki nedenlerden biri de, Prens Sabahattin'in II. Abdülhamid rejiminin yıkılması için yabancı müdahalesini desteklemesidir.²⁴²

²³⁶ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 4. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2006) 45-46; İbrahim Temo, Ahmet Rıza, **Biz İttihatçılar**, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2009), 28; M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük**, Cilt 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 173; Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 19. Baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 97-98.

²³⁷ Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007), 35.

²³⁸ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, 16. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 50-52.

²³⁹ Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 52-53.

²⁴⁰ **age**, 56-57.

²⁴¹ Mehmet Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu 1890-1918** Çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 130-131.

²⁴² Ramsaur, **age**, 74-75.

Avrupa'daki yapılanmanın dışında İmparatorluğa daha yakın bir bölge olan Selanik'teki örgütlenmenin, hareketin gelişimine katkıları daha büyük olmuştur. Buradaki başarılarda posta memuru Talat Bey'in oynadığı fonksiyon oldukça önemlidir.²⁴³ Yine, bu yapılanmaya II. ve III. ordunun subaylarının katılması harekete Paris'tekinden farklı bir boyut katmıştır. Selanik örgütlenmesinin fikir yapısı Prens Sabahattin'in fikir yapısından ziyade Ahmet Rıza'nın felsefesine daha yakın olmuş ve Selanik grubu 1907'de Paris grubuyla birleşmiştir.²⁴⁴

1908'e doğru imparatorlukta, ekonomik olarak kötüye gidişin baş göstermesi ve buna karşılık küçük çapta da olsa ayaklanmaların meydana gelmesi 1908 Devriminin hazırlayıcısı²⁴⁵ olmakla beraber, asıl tetikleyici unsur, İngiltere ve Rusya'nın Reval Görüşmeleriyle Makedonya üzerindeki görüş birliği olmuştur. Buna göre, İmparatorluğun son Balkan topraklarının da geleceği belirsizleşmekteydi. Reval görüşmelerinden haberdar olan Selanik grubunun bu olaya tepkisi oldukça sert olmuştur. Bu noktada, II. Abdülhamid'den meşruti sistemin geri getirilmesini isteyerek dağa çekilmişlerdir. II. Abdülhamid'in yoğun çabaları başlangıçta başarılı olsa da, kısa zaman sonra, Makedonya üzerine gönderilen askerlerin isteksiz davranmaları, Sultan'ı 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmeye zorlamıştır.²⁴⁶

2.6.1. Jön Türk Dönemi

1908 devrimiyle beraber meşrutiyetin kabulü bütün yurttta ve özellikle Balkanlarda büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Devrimin yankılarının Anadolu'ya ulaşması için ise ayrıca bir çaba sarf edilmiştir. Meşrutiyetten halkın büyük bir kısmı tam olarak bir şey anlamasa da, özellikle Gayri Müslimler ve Müslümanların birlikte kutlamalara katılmaları, uzun zamandan beri beklenen birliktelik havasını oluşturmuş, fakat devamlılığının olmayacağı kısa sürede anlaşılmıştır.²⁴⁷

Meşrutiyetin ilanıyla beraber, kısa zamanda kişisel özgürlük alanlarını geliştirici yasalar yapılmaya başlanmıştır. Abdülhamid yönetiminin devamında bireysel özgürlüklerin arttırımı, özel bir anlam ifade etmektedir ki, bilindiği gibi bu dönem

²⁴³ Eric Jan Zürcher, "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Kimlik Politikaları, 1908-1938" **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, ed. Kemal Karpat Çev. Sönmez Taner, 2. bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 268.

²⁴⁴ Hacısalıhoğlu, **age**, 144-145; Ramsaur, **age**, 119-121.

²⁴⁵ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 97-98.

²⁴⁶ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 135-136.

²⁴⁷ Paul Dumont, François Georgeon, "Bir İmparatorluğun Ölümü" (ed), Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu**, Cilt 2, ed. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 218; Findley, **age**, 194-295.; Kansu, **age**, 132-133.

çoğu zaman halkın ilgili araçlarla disipline edilmesinin hat safhada olduğu bir süreçtir. Meşrutiyetin ilanıyla beraber, öncesinde Abdülhamid yönetiminden dolayı kaçan veya sürgüne gönderilen muhalifler de İstanbul'a gelmiştir. Bununla beraber gelen kişilerin bekledikleri görev yükseltmeleri yapılmamış, yönetimi esas olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik şubesine mensup kişiler devralmıştır.²⁴⁸

Devrimin özgürlükler bağlamında getirilerinin çok kısa süreceği zamanla anlaşılmış ve bu noktada ilk kısıtlayıcı önlemler, İttihat ve Terakki tarafından işçilerin grev hakkını engelleyen yasaların yapılmasıyla kendisini göstermiştir.²⁴⁹ Kısa zaman sonra da 1909 karşı devrimi patlak vermiştir.

1909 karşı devriminde işçilere yönelik yaptırımlar fazla rol oynamasa da, kargaşada en önemli dinamik, Abdülhamid'in kurduğu yapının kaybolmasından rahatsız olan gruplarla ilişkilidir.²⁵⁰ Bu bağlamda, ulemaya yönelik politikalar, Meşrutiyetten beklenen gelişmelerin yaşanmaması, özellikle hafiye teşkilatında görevli kişilerin ve bürokraside gereksiz görülen memurların işten çıkarılması, orduda görevli olan mektepli subaylara ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup subaylara yapılan uygunsuz görev yükseltmeler,²⁵¹ yine orduda görev yapan alaylı subayların yetkilerinin ve rütbelerinin alçaltılması, liberal olan Ahrar Fırkasının eleştirileri²⁵² ve Abdülhamid'in desteği gibi çeşitli sebepler, karşı devrimin hazırlayıcısı olmuştur. Karşı devrimcilerin en önemli isteği şeriatın geri getirilmesidir. Bununla beraber Meclis başkanı olan Ahmet Rıza'nın görevi bırakmasını ve karşı devrime katılan kişilerin affını istemektedirler.²⁵³

Karşı devrimin ilk günlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti olaylara direkt olarak müdahil olmamış, fakat Makedonya'da kurulan Hareket ordusu, 15 Nisan'da Mahmud Şevket Paşa ve Niyazi Bey önderliğinde Makedonya'dan yola çıkmış, 24 Nisan'da şehre girerek ayaklanmayı bastırmıştır. Sonrasında, karşı devrimin liderlerinden Derviş Vahdeti idam edilmiş, olaylara karışan kişiler ise cezalandırılmıştır.²⁵⁴

²⁴⁸ Zürcher, **Modernleşen Türkiyenin Tarihi**, 140-141.

²⁴⁹ Kemal Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi** Çev. Esin Soğancılar (Ankara: İmge Kitabevi, 2007), 18.

²⁵⁰ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918**, Çev. Türkan Yöney, 2. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 82.

²⁵¹ Akşin, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, 188.

²⁵² Hacısalihoglu, **age**, 292-293; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, 5. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), 61.

²⁵³ Akşin, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, 189.

²⁵⁴ Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 66.

Karşı Devrimden sonra yönetim erkinin kontrolü büyük oranda Mahmud Şevket Paşa önderliğinde orduya geçecektir ki, bu ileride yapısal bir probleme dönüşecek ve ordunun siyasetteki rolü sürekli olarak tartışma haline gelecektir. Yine, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin –her ne kadar sözde partiye dönüşse de- meclis'teki gücü artacak ve ileride, bu konu da tartışmalı hale gelecek, kurulan diğer partilerin eleştirilerinin odağını teşkil edecektir. Bu partilerden liberal görüşlü olanlar, Ahrar Fırkası ve Hizb-i Cedid fırkalarıdır. Diğer önemli bir parti ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası olup, İttihat ve Terakki'ye karşı asıl muhalefet buradan gelmiştir. Fırka, temelde liberalleri bir araya getirmekle beraber, bir araya getirdiği insanlar bağlamında oldukça kozmopolit bir yapıya sahiptir.²⁵⁵

2.6.2. İttihat ve Terakki Dış Konjonktür ve Balkan Savaşları

Tarihin kopukluklardan ziyade devamlılıklardan oluştuğu tezi için önemli bir izlek, Meşrutiyetin ilanı ile beraber Osmanlı Devleti'nde meydana gelen olaylar silsilesidir. Öncelikle, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte İttihatçılar, Batı Avrupalı devletlerin nazarında yeni bir döneme girildiği izlenimini uyandırmaya çalışmışlardır. Bu yeni dönemde devlet, tebaasının farklı özelliklerini dikkate almaksızın, hepsini kuşatıcı bir söyleme başvuracaktır. Bu söylemin, pratikte uygulanamaz olduğunu anlamak, çok zaman almayacaktır. Çünkü, Batı Avrupalı devletlerin, halihazırda Osmanlı coğrafyası için, Meşrutiyetin ilanının etkilemeyeceği daha uzun süreli programları vardır. İngilizlerin Mezopotamya üzerindeki planları, Fransa'nın Suriye bölgesindeki planları, Almanların ise Anadolu'daki plan ve programları bu durumla ilgilidir. Dolayısıyla, Meşrutiyetin ilan edilmesi, Batı Avrupalı Devletlerin nazarında Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalar bağlamında bir değişiklik yaratmamış, geçmiş politikaların devamı niteliğinde, kopukluklar yaşanmadan yeni döneme girilmiştir.

Batı Avrupalı Devletlerin mevcut politikalarında değişme gözlenmemekle beraber, İmparatorluk için yıkıcı bir diğer etki İtalyanlar tarafından gelmiştir. İtalyanların Trablusgarp bölgesini güvenlik bahanesi ile işgal etmeleri ve çok zorlanmadan iç bölgelere ilerlemeleri İttihatçılar'da şok etkisi yaratmış fakat cevaben de çok ciddi bir harekâta bulunamamıştır.²⁵⁶ Diğer taraftan, az sayıda genç subayın –içlerinde sonradan parlayacak olan Enver Paşa ve Mustafa Kemal de vardır- ciddi gayretleri önemli başarılar elde edilmesinde faydalı olmuşsa da, İtalyanların Çanakkale boğazını

²⁵⁵ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 103-104.

²⁵⁶ Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 283-286.

bombalamaları, Osmanlıları, İtalyanlar ile bir barış antlaşması yapmak konusunda zorunlu bırakmış ve İtalyanlar Trablusgarp ve On İki Adayı ele geçirmişlerdir.²⁵⁷

Trablusgarp Harbi'nin, ortaya çıkardığı en önemli sonuç, Osmanlı Devleti'nin artık kendisine bağlı toprakları koruyamadığı gerçeğiydi. Bu gerçeğin en önemli yansıması kendisini Balkan Harpleri'nde gösterdi ki, Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunu gözlemlemeleri bağlamında, ilgili devletler kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakıp Osmanlı Devletine savaş açtılar. Balkan Devletlerini bir araya getiren antlaşmalar 1911-1912 yıllarında yapılmış, savaşa ise Makedonya'daki yapılması gereken ıslahatlar bahane edilmiştir. Balkanlardaki neredeyse her karışıklıkta yer alan ve dengelerin tekrar düzenlenmesinde aktif rol oynayan Batı Avrupalı Devletler ise bu dönemde kendi aralarındaki problemlerden dolayı gelişmelerin dışında kalmışlardır. Osmanlı Devleti başlangıçta cephe gerisini güçlü tutup toprak kaybını engellemeye dönük bir politika izlemişse de, sonrasında yönetimdeki değişimlerden dolayı savunma amaçlı planladığı savaşı tersi bir istikamette sürdürmüş ve iki cephede, Sırplar'a ve Bulgarlara karşı yenilmiştir. Bu ağır yenilginin ardından Aralık 1912'de imzalanan antlaşmada,²⁵⁸ Osmanlı Devleti, Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımış ve Balkanlar'da büyük toprak kayıpları yaşamıştır.²⁵⁹

Balkan Savaşları'nın birinci yarısında kaybedilen toprakların büyük bir kısmı Osmanlı Devleti için hayati önem arz etmekle beraber, Edirne'nin kaybedileceğinin belirginleşmesi, İttihatçıları harekete geçirmiş, Bab-ı Ali baskısıyla, Harbiye Nazırı öldürülmüş ve Kemal Paşa hükümeti düşürülerek yerine, Mahmut Şevket Paşa sadrazam ve Harbiye Nazırı olarak, yönetim küçük bir gruba devredilmiştir. Enver, Talat ve Cemal Paşalardan oluşan küçük grup önderliğinde de Edirne'nin kaybedilmesi engellenememiş ve Haziran 1913'de imzalanan Londra Antlaşması ile batı sınırı Enez-Midye hattına çekilmiştir.²⁶⁰

Balkan Savaşlarının ikinci yarısının başlaması, birinci yarıda Osmanlı Devleti aleyhine kazanılan toprakların paylaşımı konusundaki haksızlıkları ki, burada Bulgaristan, topraklarını hem Osmanlı Devleti aleyhine hem de diğer Balkan

²⁵⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 6. bs. (İstanbul: Alkım Yayınları, 2010), 900-904.

²⁵⁸ Findley, **age**, 206.

²⁵⁹ Sina Akşin, "Siyasal Tarih" **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, ed. Sina Akşin, 6. bs. (İstanbul: Cem Yayınevi: 2000), 40-42; Shaw, **age**, Cilt 2, 353.

²⁶⁰ **age**, 354.

Devletleri aleyhine oldukça genişletmişti. Haksızlıkları giderme konusunda ilk harekete geçen devlet Romanya olmuş ve Bulgarların aşırı toprak kazançlarından pay istemiştir. Akabinde, Sırbistan ve Yunanistan, Bulgarlara karşı ittifak kurmuşlar, mevcut konumlanışları gözlemleyen Bulgaristan ise derhal harekete geçme kararı almasına rağmen birden çok cephede savaşa girmesi hasebiyle ilk savaşta edindiği avantajlı durumu kaybetmiş, ilk savaştaki Osmanlı Devleti'nin konumunu paylaşmıştır.²⁶¹ Bu sırada, Bulgaristan'ın birden çok cephede savaşa girmesi, her ne kadar savaş açma konusunda kararsız kalınmış ise de -bu problemi büyük oranda Enver Paşa çözmüştür-Enver Paşa Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi Temmuz 1913'de geri almasında da etkili olmuştur.²⁶²

Edirne, savaşın sonunda her ne kadar geri alınmış olsa da Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sonucunda kaybı oldukça büyük olmuştur. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nin ilk fetihleri Balkanlara doğru olmuştur. Fetihlerin bu yönlü olmasında birden çok nazariye olsa da en önemlilerinden biri, bu toprakların zenginliği ile ilgili olanıdır. Özellikle toprak verimi anlamında bakıldığında, Balkanlar, devlet için birinci önceliktedir ki, vergi gelirlerine bakıldığında bu durum kolayca anlaşılabilir. Toprak verimliliğinin yanı sıra Balkanlar, devletin asıl yatırım yaptığı coğrafyadır. Son dönem yetişmiş insan gücünün kaynağının büyük bir bölümünü Balkanlar sağlamaktadır. Toprak kayıplarının dışında, Osmanlı Devleti'ni Balkan Savaşları sonucunda müşkül durumda bırakan diğer bir mesele, kaybedilen topraklardan akın akın gelen Müslümanlardır.²⁶³ Gelen kişilerin, savaş devam ederken yerleştirilme meselesi, devleti o koşullarda oldukça zor durumda bırakmıştır.²⁶⁴

Bu kayıpların dışında Anadolu'nun tarihi bakımından en önemli mesele, Balkan Savaşları'nın sonuçlarının Osmanlı Devleti'nin ideolojik politikasını ne ölçüde değiştirdiği üzerinedir. Araştırmaların büyük bir çoğunluğu, Türkçülük politikasının başlangıcını Balkan Savaşları sırasında yaşanan, özellikle Müslüman olan

²⁶¹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 159-160.

²⁶² Shaw, **age**, Cilt 2, 355-357; Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 150.

²⁶³ Soner Çağaptay, **Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik, Türk Kimdir?**, Çev. Özgür Bircan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 11.

²⁶⁴ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 161; Mehmet Karakaş, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği" **Doğu Batı**, Sayı 38, (2006), 64-65; H. Yıldırım Ağanoğlu, "Rumeli'de Göçler ve İskan Siyaseti" **Uluslararası Balkan Kongresi Balkan Milletleri Arasındaki Etkileşim Tekirdağ 2008**, ed. Caner Sancaktar, (İstanbul: Tasam Yayınları, 2009), 347.

toplulukların Osmanlı Devleti aleyhine çalışmaları noktasında değiştiğini savunmaktadır.²⁶⁵

İttihatçılar açısından, Bab-ı Ali baskını ile yönetimin tekelleşmesinde bir aşama kaydedilmişse de asıl kritik değişim Mahmut Şevket Paşa'nın Hürriyet ve İtilafçılar tarafından öldürülmesiyle başlamıştır. Bundan sonra İttihatçılar ile hizipleri arasındaki ilişki daha da sertleşmiş ve suikasttan dolayı bazı Hürriyetçiler tutuklandığı gibi tutuklananlardan bazıları da idam edilmiştir. Yine bu dönemde, yönetimi ele alacak üçlü grup belirginleşmiş ve Enver Bey paşa rütbesi alarak Harbiye Nazırı olmuş, Talat Bey ve Cemal Bey de paşa rütbeleri almışlardır. İkinci kritik değişim ve üçlü yönetimin oturmasını sağlayacak olay 1913 seçimleriyle olmuş, İttihatçılar seçimlerden zaferle çıkmışlar –ne kadar adil yapıldığı bir tarafa bırakılırsa- ve meclisin neredeyse tamamını İttihatçılar oluşturmuştur.²⁶⁶

2.6.3. Birinci Dünya Savaşı

Herhangi bir tarihi dönemin anlaşılmasında kullanılacak olan metotlar konusunda tartışmalar devam etmekle birlikte, tartışmaların içeriğini oluşturan en önemli meselelerden biri de tarihi yönlendirici unsurların neler olduğu üzerinedir. Acaba tarihi yapan unsurlar, kişiler midir? Kişilerin aldıkları kararlar doğrultusunda mı tarihi değişimler olmaktadır? Ya da basit bir dille konjonktür mü etkilidir bunun yanında? Veya da olayın incelenmesinde hem yapıya hem de konjonktüre mi bakmak gerekmektedir?

Yukarıdaki soruların Türk tarihi için sorulduğu dönemlerden biri de, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecidir. Tartışmalarda, İttihatçıları sorgulayan ve onları olumsuzlayıcı bir söylem üreten araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinde aktif rolü yapı ve konjonktürden ziyade İttihatçılara yüklerler. Enver, Talat ve Cemal Paşa'lar bir maceraya atılmışlar ve Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek bir savaşa girmişlerdir. Diğer taraftan, bir başka tez, Enver, Talat ve Cemal Paşaların bu süreçte etkinliğini yadsımazken konjonktüre

²⁶⁵ Hacısalıhoğlu, **age**, 367; Çağaptay, **age**, 11; Fındley, **age**, 201; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev. Fatmagül Berkay (Baltalı) 5. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 109-110; Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Çev. M. Tanju Akad (İstanbul: Homer Kitabevi Yayıncılık, 2003, 187-188.

²⁶⁶ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 163-164.

–Doğu Sorunu- ve yapıya da –sömürgeci çağın bir paylaşım savaşı ürettiği- dikkat çekmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinde göze ilk çarpan unsur, öncesinde meydana gelen Balkan Savaşları tecrübesidir. Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'ne, uluslararası politikte yalnız kalınması sonucunda nelerle karşılaşacağını iyiden iyiye öğretmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve bu dönemde aktif rol oynayan İttihatçılar, öncelikle İngiltere ve Fransa'ya ittifak olmak için başvuruda bulunmuşlar, fakat Rusya'nın daha önemli bir müttefik olacağını bilinci ilgili devletleri bu antlaşmayı yapmamaya itmiştir.²⁶⁷ Bundan sonra İttihatçılar Almanlar'ın yanına kaymış ve savaştan önce gizli bir müttefiklik antlaşması yapılmıştır. Antlaşmanın içeriğindeki dikkat çekici hususlar ise şöyledir: Almanların Rusya aleyhinde savaşa girmesi durumunda Osmanlı Devleti de Almanlar lehine savaşa girecektir. Alman nüfuzu Osmanlı topraklarında daha da hissedilir hale gelecektir. Almanlar da bunun karşılığında Osmanlı topraklarını koruyacaklardır. Antlaşmanın yapılmasının ertesinde, İngiltere'den yapılması istenilen iki zırhlı geminin gelmemesi ve Almanların kendilerine ait iki zırhlı geminin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını aşarak, Osmanlı donanmasına katılması ve Rus limanlarını bombalaması Osmanlı Devletini fiilen savaşa sürüklemiştir.²⁶⁸

Birden çok cephede savaşa giren Osmanlı Devleti için, Birinci Dünya Savaşı tam olarak bir yıkım olmuştur. Güneyde, İngilizlere karşı verilen mücadelede, büyük toprak kayıpları olduğu gibi, Arap milliyetçiliği de İngilizlerin vaatleriyle harekete geçmiştir. Batıda, Çanakkale Boğazı'nda yoğunlaşan çatışmalarda, insan kaybı bir yana bırakılırsa, Osmanlı Devleti büyük başarılar elde etmiş, burada kazanılan zafer, Türk ulusal hareketinin doğuşunda büyük rol oynamıştır.²⁶⁹ Doğuda Ruslar ve Ermeniler'e karşı olan çarpışmalar da, Rusları güneyden sarma politikası ile ilgili olarak gerçekleşen Sarıkamış Harekâtı büyük bir hezimet olmuş ve fazlaca insan kaybına –kaynaklar bu konuda oldukça değişik rakamlar vermektedir-mal olmuştur.²⁷⁰ 1917 Rus Devriminin, İttihatçıların doğuda kaybettiği toprakları kazanmasında pozitif katkısı olmakla beraber, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle –lojistik anlamdaki

²⁶⁷ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, 2.bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 413-416.

²⁶⁸ Alan Palmer, **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, 2. bs. (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), 224-227.

²⁶⁹ **age**, 31.

²⁷⁰ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 136.

negatif etkisi önemlidir- Osmanlı Devleti de Ekim 1918'de ateşkes antlaşması imzalayarak savaştan çekilmiştir.²⁷¹

2.6.4. İttihat ve Terakki Dönemi Reformlar ve İdeoloji

İttihat ve Terakki dönemi reformlarında kilit nokta, İttihatçıların, reformların uygulanmasında hem içerideki hem de dışarıdaki muhalefeti büyük oranda engelleyecek yapıyı kurmalarıyla ilgilidir. Bab-ı Ali baskını ile içerideki muhalefet susturulmuştur. Diğer taraftan, savaş koşullarının avantajları kullanılmış ve uzun yıllardır Osmanlı Devleti'nin, özellikle ekonomik bağımsızlığını engelleyen kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Böylece İttihatçılar, yapacakları reformlarda büyük oranda özgür ve rahat davranmışlardır. Özellikle şeriatın alanına giren konularda radikal düzeyde değişikliklere imza atmaları bu rahatlığın göstergesidir.²⁷²

Yeniliklerin uygulanmasında bir karşı kuvvet olarak sürekli belirginleşen ilmiye sınıfının yetiştiği kurumlar olarak adlandırabileceğimiz medreselerin Maarif Nezaretine bağlanması, bahsi geçen şeriat alanındaki önemli yeniliklerden biridir. Böylece ilmiye sınıfının kontrolü ve aynı zamanda merkeze bağlanma işlemi gerçekleşmiştir.²⁷³ Şeyhülislamlık makamının yönetimdeki yetkilerinin kısıtlanması ve işlevselliğinin azaltılması bu bağlamda verilecek ikinci bir örnektir. Yine, Şer'iyye Mahkemelerinin Adliye Nezaretine bağlanması, laikleşme anlamında atılmış önemli bir adımdır.²⁷⁴ Bunlarla beraber, Şer'i hukuk alanında büyük önem arz eden miras hukukunun, dini perspektifin öncüllerinin dışında düzenlenmesi oldukça radikal bir değişimdir.²⁷⁵

Kadınların toplumsal alanlarda görünürlüklerinin artması da bu dönemde oldukça gelişmiştir.²⁷⁶ Bunun temel sebebi ise savaş koşulları olmakla beraber, aynı zamanda İttihatçıların laik uygulamaları da buna zemin hazırlamıştır. Savaş şartlarında, cephelerde erkeklerin olması, cephe gerisindeki faaliyetlerde kadınlara büyük toplumsal roller yüklemiş ve kadınların özgürlük alanları sürekli olarak genişlemiştir. Diğer taraftan, kadınlara yüklenen yeni rollerin, hukuksal anlamda getirileri de olmuş,

²⁷¹ Palmer, **age**, 237-245.

²⁷² Palmer, **age**, 235-236.

²⁷³ Ahmet Kuyuş, "II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye" **Doğu Batı**, Sayı: 45, (2008), 55

²⁷⁴ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 137.

²⁷⁵ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 177.

²⁷⁶ Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 68.

örneğin evlilik yaşı yükseltilmiştir. Eğitim alanında ise, kadınlara daha 1913'te ilköğretim zorunluluğu getirilmiş ve yükseköğretimin yolları açılmıştır.²⁷⁷

Ekonomi-politik, İttihat ve Terakki döneminin düşünsel serüvenini anlamak ve eylemlerini anlamlandırmak için oldukça gerekli bir kavramdır. İttihatçıların, jenerasyon olarak maruz kaldıkları dönem, devletin ekonomik bağımsızlığının ne kadar önemli olduğunu tecrübe etmeleri bakımından gereğinden fazla veriye sahiptir. Onların farkında oldukları en önemli ve birincil anlamda çözülmesi gereken konu devletin ekonomik olarak bağımsızlığının sağlanmasıdır. Çünkü ekonomi üniversal anlamda politikayı ve devletlerarası ilişkileri belirliyordu. Ekonomisi güçlü olan devletler, siyaseten de güçlü oluyorlar, dünya politikasında birçok alanda pazarlıkları belirliyorlardı.

İttihatçıların, ekonomi politikaları, iki temel dönemde incelenebilir ki, bunlardan birincisi devrimden sonra 1913' e kadarki dönemi kapsar. İkinci dönem ise 1913 sonrası ve savaş sonuna kadar devam eden dönemdir. İlk dönemde, politikalar daha liberaldir ve Kıta Avrupası'ndaki devletlerin sistemine ayak uydurma öncülüyle ilişkilidir. Bu bakış açısına göre dünyada merkezi değere sahip olan liberal politikalara uyum sağlamak, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere politik olarak da entegre olması anlamına gelecektir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, daha eşit ve adil koşullarda Avrupalı devletlerle ekonomik ilişkisini sürdürecektir, gelişime engel teşkil eden kapitülasyonlar kaldırılacaktır.²⁷⁸ Bu düşünüşün gereği olarak başta Cavit Bey ve İttihatçılar ticareti ve sanayiye geliştirme ve Avrupalı devletlerle rekabet koşullarını iyileştirme durumunu öncelik haline getirdiler.²⁷⁹ Yine sistemin gereği olarak, üretimi destekleyici büyük üreticilerin politikalarını destekler nitelikte kararlar aldılar.

Liberal politikaların umulan değişimi ve gelişmeyi sağlamaması ve İngiltere ile Fransa'nın desteğinden mahrum kalan İttihatçılar, Almanların da etkisiyle 1913'den sonra "milli İktisat" politikasını benimsemişlerdir. Milli İktisat politikasında öncelenen, kısaca devlet eliyle ilgili girişimlerin yapılmasıdır. Bu anlamda milli iktisat politikası, örnek aldığı Alman sanayileşmesinin pratiklerini anlamaya ve uygulamaya koymaya çalışmıştır. Bununla beraber Milli İktisat politikasının uygulanması için ilgili koşullar da oluşmuştur. İttihatçılar 1913'den sonra yönetimi tekellerine almışlar,

²⁷⁷ Çavdar, **Türk Demokrasi Tarihi**, 137.

²⁷⁸ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 98-99; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 13. bs. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2009), 25-26.

²⁷⁹ Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 68-69; Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 86.

1914'te kapitülasyonlar kaldırılmış, ve yine 1914'de dış borçların ödenemeyeceği duyurulmuştur. Savaş koşulları ise, ilgili politikaların uygulanması için bulunmaz bir fırsattır.²⁸⁰

Milli İktisat politikaları bağlamında İttihatçıların önceliklerinin başında, Osmanlı Devleti'nde Müslüman bir burjuva sınıfı yaratmak gelmektedir. Bunun için, ilk adım 1914'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılmasıyla atılır. Bu kanuna göre, rekabet edemeyen yerli ürünlerin üretimi ve tüketimi öncelenmektedir.²⁸¹

İttihat ve Terakki'nin ekonomik anlamda değişkenlikler içeren politikaları, ideolojileri için de geçerlidir. Bu anlamda, 1908 Devriminin önceliği, çok uluslu Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmaya yoğunlaşmakta ve bunun çözümünü de Osmanlılıkta bulmaktadır.²⁸² Bununla beraber, özellikle Balkan Savaşlarıyla, Müslüman olmasıyla birlikte Türk olmayan toplulukların Osmanlı Devleti'nden kopuşunu hızlandıran süreç, İttihatçıları Osmanlılıktan Türkçülüğe yöneltmiştir.²⁸³

Türkçülük ideolojisinin pratik anlamda uygulamaları, Balkan Savaşlarını bulmuşsa da evriminin tarihselliği daha gerilere dayanır. Bu anlamda, Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesine gönderme yapılabilir. Bu makalesinde Akçura, İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük arasında bir analize girişmiş ve devletin gelecekte, ideolojik olarak Türkçülüğün başka seçeneğinin olmadığını belirtmiştir. Ona göre İslamcılık ideolojisi, Müslümanları bir araya getirmeye çalışırken, sömürgeci imparatorlukların engeliyle karşılaşacaktır. Osmanlılık ise hali hazırdaki deneyimleriyle iflas etmiş durumdadır. Ne Tanzimat ne de Islahat Fermanları Osmanlı ulusunu bir araya getirebilmiş değildir. Diğer taraftan Balkanlardaki uluslar sürekli olarak bir bağımsızlaşma ve devletten kopuş süreci yaşamaktadırlar.²⁸⁴

Türkçülüğün hem iktidar bağlamında en fazla dikkate alınan hem de Yusuf Akçura'nın Pantürkist eğilimlerinden farklılık arz eden fikirlerini Ziya Gökalp üretmiştir. Gökalp'in Durkheim'den etkilendiği bilinmekle beraber ondan aldığı toplum fikrini,

²⁸⁰ Boratav, **age**, 26-27.

²⁸¹ Boratav, **age**, 30-31; Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), 298-302.

²⁸² Hacısalihoglu, **age**, 367-368; A. L. Macfie, **Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 91.

²⁸³ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 110-111; Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim" **Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye'si**, ed. Kemal Karpat. (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 199.

²⁸⁴ Karpat, **Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, 67.

Osmanlı Devleti'nin o zaman diliminde en fazla ihtiyacı olan millet fikriyle değiştirmesiyle ondan farklılaşmaktadır. Gökalp, kültür dediği ve halkın iç dinamiklerine bağlı olarak gelişen olguyu bırakmamakla beraber, Avrupa medeniyetinden de maksimum ölçüde faydalanmayı savunmaktadır.²⁸⁵ Onun fikirleri hem son dönem Osmanlı hem de erken Cumhuriyet dönemindeki iktidarlar tarafından dikkate alınmış ve Türk milliyetçiliğinin felsefi anlamda yapı taşlarını oluşturmuştur.

Esas olarak ideolojinin değişimi yukarıdaki anlatı bağlamında olmuşsa da, İttihat ve Terakki döneminde, İslamcılık ve Batıcılık ideolojileri de etkinliğini sürdürmüştür.²⁸⁶ Halihazırda Batıcılık bütün ideolojilerin sorunsallarında mevcuttur. Problem, Batılılaşmada ne kadar ileri gidileceği ile ilgilidir. Örneğin İslamcıların içindeki "Volkan" gazetesi etrafında konuşlanan grup, Batıcılığı reddeden bir perspektiften bakarken, "Sebilürreşad" gazetesi etrafında ve Mehmet Akif'in başını çektiği grup, İslam ile Batıcılık arasında bir uyum bulmaya çalışmaktadır. Volkancılara göre İslam ve Batının değerleri arasında yapısal farklılıklar bulunurken, daha ılımlı olan İslamcılara göre yapısal farklılıklar yoktur, sadece Batının değerlerinin hangi kısımlarının alınacağı tartışılmalıdır. Bu anlamda İslam ve Batı'nın değerleri birbirine entegre olabilir. İslamcılar için temel dönüşüm ise 1909 karşı devrimle yaşanmıştır. Karşı devrime destek vermiş veya vermemiş olsun, İslamcılar bundan sonra İttihatçıların zihninde sürekli olarak negatif algılanmış ve tehlikeli olarak kodlanmışlardır.²⁸⁷ Diğer taraftan İttihatçılar, yeri geldiğinde İslami değerleri kullanmayı da bilmişlerdir ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında cihatın ilan edilmesi bununla ilgilidir. İslamcılık gibi, Osmanlılık düşüncesinin içerisinde de, Batıcılığa ait değerler bulunmaktadır. Özellikle toplumu bir arada tutacak mekanizmanın nasıl oluşturulacağına dair çözümlenmeler, Batının bu bağlamdaki oluşturduğu değerler sistemi üzerinden tartışılmaktadır.

2.7. Kurtuluş Savaşı Dönemi

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarak, pazarlık koşullarının aleyhine işleyeceği yeni bir döneme girmiştir. Türk tarih yazımının ezici bir çoğunluğuna göre, Kurtuluş Savaşı süreci yeni

²⁸⁵ Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 97-98.

²⁸⁶ Karpat, *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, 108-109.

²⁸⁷ Baran Hocaoglu, *II. Meşrutiyette İktidar Muhalefet İlişkileri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 151-153.

bir dönem olarak addedilse de, birden çok bağlamda, bu dönem kendinden önceki dönemin devamı niteliğindedir. Bu, sonrasında değineceğimiz, Cumhuriyet dönemi için de geçerlidir. Özetlemeye çalışırsak, kültürel, sosyal, idari ve politik olarak bakıldığında birçok eylem bu savı kanıtlar niteliktedir.²⁸⁸ İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yarısından itibaren Anadolu'yu ön plana almaları ve buradaki örgütlenişe çok önem vermeleri ve yine burada kurulan kadroların Kurtuluş Savaşı sırasında oldukça aktif olmaları, ilgili savı güçlendirecek manada verilebilecek en önemli örneklerdendir.²⁸⁹

Yeniden antlaşmaya dönecek olursak, bu antlaşmanın özellikle İtilaf Devletleri'nin hareket alanını genişleten ve muğlak olan maddelerine -7 ve 24- dikkat çekmek gerekir. Bu maddelere göre İtilaf devletleri gerekli gördükleri yerde Osmanlı Devleti'nin herhangi bir bölgesini tekrar işgal edebilecek hakları kazanıyorlardı ki, ileride de görüleceği üzere ilgili maddeler bu manada çok işlevsel bir şekilde kullanılacaktır.²⁹⁰

Antlaşmanın imzalanmasıyla, İttihatçıların çekirdek kadrosu Odessa üzerinden yurdu terk etmişlerdir. Kaçışlarının bu kadar hızlı olmasının arkasında, Ermeni olaylarıyla ilgili olarak yargılanma korkuları yatmaktadır ki, gidenlerin çoğunluğu sonrasında yargılanma imkanına kavuşmadan Ermeni çeteler tarafından öldürülmüştür.²⁹¹

İttihatçıların kaçmasına rağmen öncesinde yurtda kurdukları örgütlenme yerli yerindedir. Özellikle 1913 sonrası, yönetim erkini tekellerine almalarıyla kadrolaşma imkanını çok iyi kullanan İttihatçılar, memleketin bütün alanlarında örgütlenmiş durumdadırlar.²⁹²

Bu süreçte, padişahın önceliği halifelik ve saltanat kurumudur. Bunun için savaşta alınan yenilgiyi kabul etmekte ve İngiliz tarafgirliğiyle ileride yapılacak daha geniş bir antlaşmada kendi konumunu koruma önceliği ile hareket etmektedir. Ona çok yakın ve bu dönemde etkin karakterlerden biri olan Damat Ferit ise, yine İngilizlerle

²⁸⁸ Macfie, *age*, 237.

²⁸⁹ Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoglu, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987), 127-130.

²⁹⁰ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, 2.bs. (Ankara:., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 17; Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012** (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 111.

²⁹¹ Hacısalihoğlu, *age*, 420.

²⁹² Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 239; Çandar, *age*, 143-144.

antlaşma yolunu tutmaktadır. O da Birinci Dünya Savaşı'nın ağır sonuçlarını İttihatçılara yüklemekte ve onları cezalandırma yoluna gitmektedir.²⁹³

Yukarıda da değinildiği gibi İttihatçıların ön plana çıkanları yurt dışına kaçmış olmalarına rağmen örgütledikleri yapı halen işlerliğini sürdürmektedir.²⁹⁴ Bu anlamda verilebilecek en iyi örneklerden biri, İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen mühimmat ve bu silahların İttihatçılar tarafından gönderilmiş olmasıdır. Bununla beraber Anadolu'da direniş hareketini üstlenen grupların önderliğini de büyük oranda İttihatçıların kurduğu yapıdaki kişiler üstlenmektedir.²⁹⁵

İttihatçıların varlığı mecliste de halihazırda varlığını devam ettirmektedir. Özellikle 1919'un sonlarında yapılan seçimlerde, Anadolu'daki örgütlü yapılarını kullanan İttihatçılar seçimlerde büyük başarı kazanmışlar ve meclisteki çoğunluğu yakalayarak, Felah-ı Vatan grubunu kurup, Anadolu'daki direniş hareketini desteklemişlerdir. Bu grubun, en önemli getirilerinden biri Anadolu hareketinin önceliği olan Misak-ı Milli'nin mecliste kabulüne yaptıkları destektir. Misak'ın öncelikleri direniş hareketinin önceliklerini yansıtır niteliktedir. Öncelikle istenen, Arapların buldukları coğrafyanın haricindeki, Mondros Mütarekesi'nde işgal edilmeyen yerlerdeki İslami nüfusun çoğunlukta buldukları bölgelerin bağımsızlığıdır.²⁹⁶ Batı Trakya, Arapların olduğu bölgeler ve Elviye-i Selase de -Kars, Ardahan, Batum- ise halk oylamalarının sonuçlarına göre hareket edilecektir.²⁹⁷

Savaşta kazanan taraf olmalarına rağmen ağır ekonomik ve insan kayıplarına uğrayan İtilaf Devletleri'nin bu dönemdeki temel problemi, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve Anadolu'nun geleceği ile üzerinedir. Aslında her iki problem de birbiriyle ilişkilidir. Çünkü savaş sırasında yapılan paylaşım antlaşmalarına göre hareket edilememektedir.²⁹⁸ Bunun en temel sebebi ise Rusya'nın savaş devam ederken savaştan çekilmesi ve ilgili antlaşmaları umuma açıklamasıdır. Bu antlaşmalara göre, İngilizler ve Fransızlar Rusların İstanbul'u işgalini kabul etmiştir. Fakat Rusların

²⁹³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt 1, 8. bs. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 1.

²⁹⁴ Emel Akal, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, (İstanbul: Tüstav Yayınları, 2002), 168-169.

²⁹⁵ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 134, 136-137, 152.

²⁹⁶ Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 121.

²⁹⁷ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 201-203; Selahattin Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı 1919-1922** (Ankara: Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, 1965), 49-50; Akın, **age**, 102-103.

²⁹⁸ Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, **Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı 1918-1923**, 4. bs. (İstanbul:Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2010), 41.

harpten çekilmeleri İstanbul'un geleceğini belirsizleştirmektedir. Diğer taraftan, İtalya'ya Güney Batı Anadolu, Mekke Şerifine ise, bağımsızlık sözü verilmiştir.

Savaş sonrasında İtilaf Devletlerinin karşılaştığı ve barış görüşmelerinin uzamasında etkin olan tartışmalar bağlamında, Anadolu'ya ait önemli konuların başında Boğazlar, Ermenilere verilen vaatler ve Yunanistan ile İtalya arasındaki Anadolu'nun batısına ait paylaşım kavgalarıdır.²⁹⁹ Özetle, barış görüşmelerinin sonunda, Osmanlı Devleti'ne Sevr Barış antlaşması dayatılmış,-bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'ne sadece İstanbul (boğazların kontrolü hariç) ve Kuzey Anadolu'da küçük bir bölge verilmektedir- İstanbul hükümeti bu antlaşmayı imzalayarak toplumsal kabulünü kaybederken, Anadolu'daki direniş ilgili antlaşmayı yok sayarak ilerideki yaptırımları için avantajlı konuma geçmiştir.³⁰⁰ Bunun karşılığında İtilaf Devletleri ve özelde İngiliz hükümeti Yunanlıları destekleyerek Anadolu'nun işgaline karar vermiştir.³⁰¹

Mustafa Kemal'in Samsun'a geçmesinden dört gün önce gerçekleşen, Yunanlılar tarafından İzmir'in işgali, Anadolu direniş hareketinin dönüşümünde ve Anadolu halkının harekete geçmez ise ne ile karşı karşıya kalacağını göstermesi bağlamında kilit bir rol oynamıştır.³⁰²

İzmir işgalinden önce Trabzon, İzmir, Batı Trakya, Erzurum ve güneydeki bölgeler de dahil Anadolu'da yerel müdafaa örgütlenmeleri kurulmuş bulunmakla beraber, bu yapılanmalar işleyiş disiplinleri anlamında iyi durumda değildir. Yunanlıların İzmir'in işgalinden sonra ilerlemelerine kısmen engel olabiliyorlarsa da uzun vadede başarılı olmayacakları açıktır.³⁰³ Bu müdafaa yapılanmalarının oluşumunda ve sonrasında görüleceği gibi bir araya gelişlerinde İttihatçıların rolü oldukça büyüktür. Öncesinde de değinildiği gibi, İttihatçılar ülkeden ayrılmadan önce, bir sonraki süreçte Anadolu'nun önemini kavramışlar ve buraya büyük bir insan yatırımı yapmışlardır. Bu ise, ilgili yapılanmaların savaş sonrası hızlı bir şekilde organize olmalarına imkan vermiştir.

Bu süreçteki yapılanmaların nasıl bu kadar hızlı olduğunun diğer bir cevabı ise Wilson İlkeleri ile ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'ın savaş sonrası

²⁹⁹ Rıdvan Akın, **Türk Siyasal Hayatı 1908-2000**, 2. bs. (İstanbul:On İki Levha Yayıncılık, 2012), 214.

³⁰⁰ Akın, **age**, 215-216.

³⁰¹ Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 128.

³⁰² Belen, **age**, 58; Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 128; Akın, **age**, 95.

³⁰³ Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 117.

yapılanmalarda, bölgesel olarak nüfus çoğunluğunun dikkate alınacağını belirtmesi, Anadolu'da karşılığını bulmuş ve Ermenilere karşı Doğu'daki örgütlenmelerde bu durumun çok büyük bir etkisi olmuştur.³⁰⁴

Direnış hareketinin, bir araya gelmesini başlatan süreç Amasya Tamimi ile birlikte olmuştur. Burada alınan ve bütün yurda duyurulan kararlara göre, öncelikli problem Anadolu'nun geleceğinin, İtilaf Devletleri özelinde tehlikede olduğu ve bunu çözücü kurum olan Padişahın bu görevi artık yerine getiremediğidir. Bu görevi, millet kendi imkanları ile yapmak zorundadır.

Sonrasında yapılan Erzurum Kongresi, temelde Ermenilerin oturduğu bölgelerdeki Müslüman-Türk çoğunluğu kanıtlamaya dönük olsa da, burada alınan kararlar, direniş hareketinin, karar alıcı mekanizmasını oluşturması –Heyet-i Temsiliye- bakımından önemlidir. Diğer taraftan, direniş hareketi bu kongre ile, Padişah'a ve Halifelik kurumuna saygısını belirtmekte ve temelde bu kurumların koruculuğunu üstlendiğini ifade etmektedir. Yine bu kongreye göre, Mondros Mütarekesi'yle işgal edilmeyen yerler bölünmez bir bütündür.³⁰⁵

Eylül 1919'da yapılan Sivas Kongresi'nde, İstanbul hükümetinin baskılarıyla katılım az olmakla beraber, Erzurum Kongresinde alınan kararlar onaylanmış ve Heyet-i Temsiliye'nin başkanlığına tekrar Mustafa Kemal getirilmiştir. Bu şunun için önemlidir ki, Mustafa Kemal askerlik mesleğinden istifa etmiştir ve dolayısıyla otoritesini sağlayan koşulları da beraberinde kaybetmiştir. Bununla beraber, Karabekir öncülüğündeki subay grubu Sivas Kongresi'nden önce onun otoritesini tekrar tanımıştır. Bu kongrede de, Padişah ve Halife'nin otoritesi tanınmakta ve var olan direniş hareketi temelde bu kurumların otoritesini sağlamlaştırmak için mücadele etmektedir.³⁰⁶

Bundan sonra, Heyet-i Temsili'ye olarak direniş hareketinin karar alma mekanizmasını oluşturan grup güvenlik ve lojistik sebeplerinden dolayı Aralık 1919'da Ankara'ya taşınır. Bu sırada son Osmanlı seçimleri yapılır ve meclisin çoğunluğunu İttihatçılar kazanır. Bu son meclisin en önemli icraatlarından biri, direniş hareketinin ruhunu yansıtan Misak-ı Milli'nin kabulüdür. İstanbul'un işgali ile beraber ilgili meclis dağılmış ve çoğunluğunu İttihatçılar'ın oluşturduğu büyük bir grup

³⁰⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 215-216.

³⁰⁵ Tansel, *age*, 45; Akın, *age*, 98.

³⁰⁶ Akın, *age*, 98-99.

sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne gönderilen milletvekillerinin bir kısmının Ankara'ya gelmesi ve burada çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin temsilcilerinin seçtiği grupla birleşmeleriyle de 23 Nisan 1920 yılında Millet Meclisi kurulmuş ve artık Ankara hükümeti, kendi özelinde kararlarını alacak yapıyı vücuda getirmiştir.³⁰⁷

Ankara hükümetinin elinin güçlenmesi demek olan meclisin kuruluşu, bir taraftan da halihazırda devam etmekte olan yürütme ikililiğini daha da derinleştirilmiş olur ve İstanbul hükümetinin başında bulunan Damat Ferit, bir taraftan Şeyhülislam üzerindeki nüfuzunu kullanarak Ankara hükümetini illegal ve vatan haini bir grup ilan ederken –ki gıyaben idam kararlarının verilmesi buna dâhildir- diğer taraftan hem çeteleri kullanarak hem de düzenli bir ordu kurarak –Kuva-yı İnzibatiye- Ankara hükümetinin yetkilerinin sınırlandırılmasına yönelik eylemlerde bulunur. Ankara hükümeti ise bunlara karşılık halen, İslami çizgisini vurgulamaya devam ederken, bununla beraber benzer yöntemle Ankara müftüsü aracılığı ile İstanbul hükümetini ötelemeye çalışır.³⁰⁸

Ankara hükümetini, İstanbul hükümeti dışında uğraştıran konulardan diğeri ise, bölgesel ve Ankara hükümetine karşı olan ayaklanmalardır.³⁰⁹ Bu ayaklanmaların temel sebebi Anadolu halkının yıllardır süren savaşıardan dolayı yaşadığı sefalettir. Diğer sebep ise düzenli ordunun kurulmasından rahatsız olan çetelerdir. Çözüm olarak hükümet, her ne kadar baskı ve adil olmayan uygulamaları beraberinde getirse de, Hıyanet-i Vataniye kanunu çıkarır ve daha sonraki süreçte iktidarın karşısındaki yapıları sindirmede fazlaca etkin olacak İstiklal Mahkemeleri'ni kurar.³¹⁰

Yukarıdaki gelişmelerle beraber Ankara hükümetinin bu süreçteki asıl problemi, doğudaki Ermeniler ve yayılmaları devam eden Yunanlılarla ilgilidir. Farklı iki cephede savaşmaya çalışmak ise Ankara Hükümetini oldukça zorlayan bir konudur. Bu durumda, ilk öncelik doğuya verilir ve Kazım Karabekir öncülüğündeki doğudaki düzenli birliklerle ilk hareket Ermeniler üzerine yapılır ve kazanılan başarı sonucunda Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalanır.³¹¹ Sovyetlerle uzun süredir yapılmaya çalışılan ittifak antlaşması ise, Mart 1921'de yapılır ve bu antlaşmayla direniş hareketi için silah ve mühimmat desteği sağlanır. Karşılığında ise Batum,

³⁰⁷ Akın, *age*, 104-105; Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 126.

³⁰⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 222.

³⁰⁹ Tansel, *age*, 85-86; Belen, *age*, 194-199

³¹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 223.

³¹¹ Belen, *age*, 250-251.

Nahçıvan ve Boğazlar konusunda Ankara hükümetinin aleyhine tavizlerde bulunulur. Yine bu antlaşmayla Sovyetler, politik anlamda direniş hareketini tanımış da olur.³¹²

Doğu'da Ermenilere karşı verilen mücadeleden başarı ile çıkıldıktan sonra, askeri yığınak Batı cephesine kaydırılır. Yunanlılar'a karşı ilk büyük hareket İnönü öncülüğünde Ocak 1921'de yapılır ve Yunan ilerlemesi durdurulur. Bu kazanımın sonucunda, Şubat 1921'de barış görüşmelerine karar veren İtilaf Devletleri kendi aralarında Anadolu'nun geleceği konusunda antlaşmaya varmaya çalışır. Antlaşmanın muhatabı olarak ise öncelikle İstanbul hükümetini sonrasında ise Ankara hükümetini görüşmelere çağırır. İstanbul heyetinin başkanı olan Ahmet İzzet Paşa, başlangıcından itibaren direniş hareketini desteklemekte ve bu konuda Damat Ferit Paşa ile anlaşamamaktadır. Görüşmeler sırasında da bu tavrını koruyan Ahmet İzzet Paşa, İtilaf Devletlerinin muhatabı olarak Ankara hükümetini gösterir. Görüşmelerde Ankara Hükümeti'nin önceliği Misak-ı Milli üzerine yoğunlaşmış, buna karşılık İngiliz Hükümeti merkezinde Yunanistan hükümeti ise Hristiyan bir yöneticinin olduğu İzmir merkezli bir bölge üzerinde ısrar etmiştir.³¹³

Görüşmelerde pasif durumda kalan Fransız ve İtalyan hükümetleri mevcut durumdan oldukça rahatsız olmuşlardır. Çünkü Yunanlıların istekleri temelde İngiliz hükümetinin çıkarlarıyla örtüşüyordu. Durumun farkında olan Fransız ve İtalyan hükümetleri İngiliz ve dolayısıyla Yunanistan hükümetlerinin isteklerini aşırı buluyor ve ileride şartları aleyhlerine işleyebilecek bir antlaşma yapmak istemiyorlardı ki, bu görüşmelerden sonra ilgili hükümetler direniş hareketine daha pozitif bakmaya başlamışlar ve çıkarları doğrultusunda antlaşmalar –çoğunlukla ekonomik çıkarlar-yaparak İngiliz ve Yunan hükümetlerine karşı, Ankara hükümeti lehine yalnızlaştırma politikası gütmüşlerdir.³¹⁴

Ankara hükümeti bundan sonraki süreçte, bütün gücünü Yunanlılar üzerine kullanır; Yunanlıların Eskişehir'i işgalinden sonra Mustafa Kemal, meclisin askerlik ve ordu ile ilgili yetkilerini kendi üzerine alarak ve Tekalif-i Milliye emirlerini çıkarırır –halkın elindeki malzemelerin üçte birinin orduya aktarılmasını içerir- sonrasında ise, Yunanlılar ile yapılan Sakarya Meydan Muharebesinde (Eylül 1921) onları kesin bir yenilgiye uğratır. Bu süreçte Fransızlar ile yapılan antlaşmayla güney bölgesi

³¹² Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 223-224.

³¹³ Belen, **age**, 274-279, 297-302; Akın, **age**, 216-217.; Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 132.

³¹⁴ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), 171-172.

kurtarılır; Yunan hükümetindeki değişiklilerden de faydalanan Mustafa Kemal, Ağustos 1922’de Büyük Taarruz ile Yunanlıları Anadolu’dan göndermeyi başarır ve Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi imzalanır.³¹⁵

Lozan’da Kasım 1922’de başlayacak olan ve direniş hareketinin kazanımlarının kabul edileceği görüşmelerden önce Mustafa Kemal’in iktidarı tek elde toplama isteği belirginleşmiş durumdadır. Bu bağlamda, öncelikli hizip grubunu İttihatçılar oluşturmaktadır. Yapılanmaları uzun süredir devam eden ve Birinci Dünya Savaşı sonrası direniş hareketi’nin oluşmasında birinci derecede etkin olan İttihatçılarla Mustafa Kemal arasındaki temel görüş ayrılığı çeşitli olmakla beraber öncelikli konuyu, yeni oluşan yapıda yönetim erkinin nasıl paylaşılacağı hususu oluşturmaktadır. Başlangıçta direniş hareketinin temel sorununu, işgal edilmiş bir ülkedeki problemlerin nasıl aşılabacağı oluşturduğundan, İttihatçılarla yaşanan bu hizipleşme hususunda derin çıkmazlar yaşanmamıştır. Bununla beraber, daha direnişin silahlı safhası başlamadan, kongreler döneminde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İngilizlerin, İstanbul’u işgaliyle birlikte İttihatçıların önemli kişilerini Malta’ya sürmeleri ise onların gücünü kısmi de olsa kırmıştır.³¹⁶

İttihatçıların Malta’dan dönmesiyle birlikte, Mustafa Kemal’in mecliste kurduğu Müdafaa-i Hukuk grubuna karşılık onlar da İkinci Grubu oluşturmuş fakat Mustafa Kemal’in meclisin yetkilerini üzerine alarak önderlik ettiği Sakarya ve Büyük Taarruz harpleri ile iktidarını güçlendirmesi, İttihatçıların aleyhine işleyecek süreci başlatmıştır. Bundan sonra, 1923’ün ikinci yarısında yapılan seçimler iki dereceli yapılmış, Mustafa Kemal burada bizzat adayların seçiminde etkin olmuş ve bütün İttihatçıların adaylığını engellemiştir. Meclise giremeyen İttihatçıların yokluğundan faydalanılarak, zaman kaybedilmeden, Müdafaa- i Hukuk grubu Halk Partisine dönüştürülmüş ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin bütün birikimi Halk Partisi’ne aktarılmıştır.³¹⁷

Mustafa Kemal’in, Lozan görüşmelerine İsmet İnönü’yü gönderirken İttihatçıların geçmişteki var olan yapısı oldukça zayıflamıştı. –İttihatçıların mevzu bahis olan durumu İzmir Suikastı sonrası onların aleyhine çözülmüştür-³¹⁸ Bununla beraber İtilaf

³¹⁵ Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 131-133; Akın, **age**, 219-220.

³¹⁶ Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 232.

³¹⁷ **age**, 232-233.

³¹⁸ Hacısalıhoğlu, **age**, 421; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931**, 3. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, 170-172.

Devletleri'nin muhatap olarak hem İstanbul hem de Ankara hükümetini görüşmeye çağırımları, her ne kadar görünüşte de olsa devam eden iki başlı yönetim problemini, yeniden daha ciddi bir şekilde Mustafa Kemal'in karşısına çıkarmıştır.³¹⁹ Bunun karşılığında görüşmelerden önce, Mustafa Kemal, öncesinde de sözel olarak girişimde bulunduğu saltanatı kaldırmış ve Lozan görüşmelerinde sadece Ankara hükümetinin muhatap alınmasının koşullarını oluşturmuştur.³²⁰

Lozan'da Ankara hükümetini İsmet İnönü temsil eder; İtilaf Devletlerinden ise İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan hükümetleri görüşmeye katılır. İtilaf Devletleri'nde, İngilizlerin görüşmelerdeki etkinliği bariz bir şekilde ortadadır. Lozan görüşmelerine, Birinci Dünya Savaşı'nın devamında yapılan antlaşmalar perspektifinde bakan İngilizlere göre direniş hareketinin kazanımları çok da önemli değildir. Türk tarafı ise görüşmelere bu durumun tam tersi bir perspektifte, Misak-ı Milli'yi ve tam bağımsızlığı önceleyerek görüşmelere katılır. Dolayısıyla başlangıçta belirli olan tek şey varsa, o da görüşmelerin oldukça sıkı pazarlıklara sahne olacağıdır.³²¹

Böylelikle görüşmelerin ilk bölümü 20 Kasım'da başlar ve içeriğini, sınırlar, ekonomi ve azınlık konusu oluşturur. Şubat'a kadar devam eden görüşmelerin ilk bölümünde, sınırların nasıl şekilleneceği büyük oranda karara bağlanır ve Misak-ı Milli'den çok az ödün verilerek ilk safha kapanır.³²²

Nisan'da başlayan ve Temmuz'da sonuçlanan görüşmelerin ikinci bölümünde ise mali problemler ve azınlıklar konusu tartışılıp karara bağlanır. Nihai kararlara göre, Ege adalarından İmroz ve Bozcaada dışındaki Ege Adaları İtalya ve Yunanistan'a bırakılır. Uzun yıllar Osmanlı ekonomisini sömürgeci devletlerin pazarı haline getiren ve Osmanlı üretiminin gelişmemesinde başat rolü oynayan kapitülasyonlar kaldırılır, fakat gümrük tarifelerinin belirlenmesi hususu 1929 tarihine kadar İtilaf Devletlerinin özelinde kalır.³²³ Azınlıklar konusunda, Türk tarafı sınırları içerisinde yaşayan topluluklara dil, din ve milliyet farkı gözetmeksizin eşit bir şekilde davranılacağı şartını kabul eder.³²⁴ Antlaşmanın sonucunda İstanbul'da bulunan İngiliz kuvvetleri Ekim 1923'te yurdu terk eder.

³¹⁹ Nil Türker Tekin, **Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 2. bs. (İstanbul: Çantay Yayınları, 2003), 123.; Kili, **age**, 199-200.

³²⁰ Karpat, 2012, 135; Şamsutdinov, **age**, 345-346.

³²¹ Kili, **age**, 201-202.

³²² Akın, **age**, 233-234.

³²³ **age**, 236-239.

³²⁴ Kili, **age**, 209.

Lozan Antlaşması'nın getirdiği kazanımlarla birlikte, Anadolu toplumu on yıllardır devam eden savaşlardan oldukça bitkin bir şekilde çıkmıştır. En önemlisi Anadolu insanı, bu savaş döneminde nüfusunun iş gücü bağlamında önemli olan büyük bir kısmını yitirmiştir. Diğer taraftan Osmanlı topluluklarından Gayri Müslimler yurttan gönderilmiş –son kalanlar da nüfus mübadelesiyle- böylece bir çok zanaat ve ticaret dalındaki büyük bir birikim de kaybolmuştur.

2.8. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Lozan sürecinden her ne kadar Misak-ı Milli'den bazı ödünler vererek de olsa çıkmayı başaran Mustafa Kemal, artık dikkatini memleketteki laikleştirme ve modernleştirme programlarına yoğunlaştırmıştır. Toplumu yukarıdan ve devrimci bir şekilde dönüştürmeyi içeren bu programda işlevsel bir öneme sahip, merkezi gücün kontrolü de büyük oranda artık kendi şahsında bütünleşmiştir. Toplumların zihinlerinin dönüşümünün uzun süreçleri kapsadığının farkında olan Mustafa Kemal, halifelik kurumunun toplum nezdinde ne kadar önemi haiz olduğunu da bilincindedir. Bunun içindir ki, Osmanlı Devleti'ne ait birçok kurum kaldırılırken halifeliğe dokunulmamış³²⁵ ve buradaki değişim daha sonraya bırakılmıştı. Diğer taraftan ilgili merkezi güçleri şahsında toplayan Mustafa Kemal, dönemin konjonktürel yapısına uygun olarak öncelikle Ekim 1923'te cumhuriyeti ilan etmiş, sonrasında Mart 1924'te de halifelik kurumunu kaldırmış ve Osmanlı Hanedanı yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Ardından da, Nisan 1924'de yeni anayasa ilan edilmiştir..³²⁶

2.8.1. Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması gibi radikal dönüşümlere eleştiriler gecikmemiş ve halkın tepkilerinin yanında direniş hareketine büyük emek veren Kazım Karabekir ve diğer önemli komutanların birçoğu da ilgili değişimlere sert tepkiler vermişlerdir.³²⁷ Bu tepkiler meclise de yansımış, İsmet İnönü'nün güvenoyunu

³²⁵ Kurt Steinhaus, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, çev. M. Akkaş, 2. bs. (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), 102.

³²⁶ Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset 1923-1946**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 66-68; Tunçay, **age**, sy. 88-90; A. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 3. bs. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 131-132; Kili, **age**, 281-283.

³²⁷ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Devrimler ve Tepkileri 1924-1930** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007), 13-24.

büyük bir çoğunlukla aldığı meclis oylamasında 32 milletvekili yeni bir grup oluşturarak,³²⁸ Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır.³²⁹

Yeni partiyi bir araya getiren temel yönelim, iktidarın radikal dönüşümlerine olan tepkiler olmuştur. Parti kendisini liberal tanımlamakla beraber, iktidarın laik ve milliyetçi programından rahatsız da değildir.³³⁰ Temel rahatsızlık, iktidarın bu politikalarında uyguladığı yöntemdir.³³¹ Bu bağlamda Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, daha otoriter olmayan bir yönetimden yanadır.³³² Diğer taraftan bu modernleştirici eylemlerin radikal bir tarzda değil zamana yayılıp yapılmasını savunur.

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın halka ait yönünün ve ileride meclis içi parçalanmalarda işlevselliğinin farkında olan Mustafa Kemal'in bu konuya yönelik öncelikli tedbiri, politikalarında ve söylemlerinde sert olan İsmet İnönü'nün yerine daha ılımlı olan Fethi Okyar'ı hükümetin başına getirmek olur. Diğer taraftan bu önleme gerek kalmaz, çünkü Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait İsyanı, iktidarın dışındaki bütün alternatif seslerin kesilmesinde çok işlevsel bir şekilde kullanılır.³³³

2.8.2. Şeyh Sait İsyanı

Kürtlerin buldukları coğrafyadaki tarihsellikleri Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerine gitmekte ve iktidarın, adem-i merkezîyetçi politikaları savunduğu dönemlerde merkezle olan ilişkileri, payitahta vergi vermek ve onu tanımaktan ibaret bulunmaktaydı. III. Selim ve özellikle II. Mahmut döneminde ise merkezileşme politikaları çerçevesinde Kürtler de, ilgili uygulamalardan nasiplerini almış bulunmaktaydılar ve ilk kez ciddi olarak iktidarla karşı karşıya gelişleri de bu dönemlerde olmuştu. II. Abdülhamid'in etkin olduğu süreçteyse, Kürt aşiretlerin yapısı kullanılarak Hamidiye alayları oluşturulmuş ve bu güç Ermenilere karşı kullanılmıştı. Yine II. Abdülhamid döneminde kurulan aşiret mektebiyle –başlangıçta kuruluş amacı bu olmasa da- Kürt asilzadelerinin çocukları payitahtta okutulmuş devlete kazandırılmaya çalışılmıştı. İttihat ve Terakki sürecinde ise, ilgili alaylardan

³²⁸ Ertunç, **age**, 92.

³²⁹ Goloğlu, **age**, 71.

³³⁰ Kili, **age**, 292; Ertunç, **age**, 91;

³³¹ Goloğlu, **age**, 93-94; Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 148.

³³² Steinhaus, **age**, 105.

³³³ Kili, **age**, 292-293.; Ertunç, **age**, 96.

yararlanılarak oluşturulan yeni askeri kuvvetler, bu dönemde meydana gelen savaşlarda kullanılmış ve oldukça faydalı olmuşlardı.³³⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda büyük emekleri olan Kürtler, direniş hareketine de destek vermişler, fakat Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasıyla beraber yeni oluşan konjonktürde kendilerine vaat edilen kazanımları sağlayamamışlardı. Bu bağlamda 1923 öncesinde de örgütlenen Kürtler – 1908 Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 1912 Umut Cemiyeti, 1918 Kürt Teali Cemiyeti (kuruluş amaçları ve politik duruşları birbirlerinden farklı olmakla beraber)- 1923 yılında Azadi Cemiyeti'ni kurmuşlar ve 1924 yılında yapılan ilk kongrelerinde almayı umdukları kazanımları sorgulamaya başlamışlardır.³³⁵

Direniş hareketinin kazanımlarını Kürtlerle paylaşılmamasının yarattığı problemlerin yanı sıra, Türklerle Kürtler arasındaki kilit olumsuz dönüşümün sağlayıcısı halifelik kurumunun kaldırılması olmuştur. Bu bağlamda, halifelik kurumu Türk toplumu ile Kürt toplumunu birbirine bağlayan önemli araçlara sahipti. Yine Kürtçenin yasaklanması ve ulus yaratma projeleri kapsamında Kürtlere yönelik politikalar bahsi geçen olumsuz dönüşümde oldukça etkili oldu.³³⁶

Şeyh Sait İsyanı yukarıda belirtilen sebeplerin bir sonucuydu. İsyanın çıkış tarihi olarak belirlenen takvim mayıs olmasına rağmen şubat'ta isyan başlamış ve büyük bir bölgeye yayılmıştı.³³⁷ Buna rağmen ele geçirebildikleri tek vilayet Elazığ olmuştu. İsyanın toplumsal tabanı düşünüldüğü gibi bütün Kürtleri kapsamamaktadır. Aşiret örgütlenmesine bağlı olarak bazı Kürt aşiretleri ve özellikle de Alevi Kürtler isyana destek vermemişti. Alevi Kürtlerin, isyana destek vermemesi, hükümetin Aleviler'e yönelik pozitif uygulamalarıyla ilgiliyken, Sünni Kürtlerinse halifelik bağlamındaki isteklerinin karşılanması onlara yeterli görünüyordu.³³⁸

İktidarın isyana karşı refleksi oldukça sert olmuş, ilk önlem olarak İsmet İnönü tekrar hükümetin başına getirilmişti. Diğer taraftan ilgili isyan, hükümetin iktidarını sağlamlaştırmak ve alternatif sesleri susturması için büyük olanaklar sağlıyordu. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun çıkarılması ve İstiklal Mahkemeleri'nin tekrar

³³⁴ Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, Çev. Nevzat Kırac, Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 126-128, 138-140.

³³⁵ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 247-249.

³³⁶ Bruinessen, **age**, 123-124.

³³⁷ Ahmet Süreyya Örgüç, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemeleri**, (İstanbul: Temel yayınları, 2002), 11-13.

³³⁸ Zürcher, **Moderneleşen Türkiyenin Tarihi**, 249.

kurulması bu durumla³³⁹ ilişkiliydi.³⁴⁰ Nisan 1925'te Şeyh Said ve taraftarlarının yakalanması, isyan için bir dönüm noktası olmuş ve çok geçmeden Şeyh Said idam edilmişti. Bundan sonra isyan gerilla hareketleri biçiminde devam etse de eski yoğunluğunu tekrar kazanamamıştı. Bölgedeki yaklaşık olarak yirmi bin Kürd'ün ülkenin batısına sürülmeleriyle de isyanın toplumsal tabanı cezalandırılmaya çalışılmıştı.

Yukarıda belirtildiği gibi, Şeyh Said isyanı, hükümetin alternatif sesleri susturmada elini güçlendirmişti. Bu bağlamda hükümetin kendi iktidarını sağlamlaştırma misyonunu yüklenen gazeteler dışındaki basın kapatılmış hatta bazı gazete sahipleri ve yazarları İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmışlardı.³⁴¹ Daha da önemlisi iktidara karşı ilk örgütlü parti deneyimi olan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası da bu vesileyle kapatılmıştı.³⁴²

İstiklal Mahkemeleri'nin, bu süreçte çok işlevsel bir şekilde kullanıldığından ayrıca bahsetmek gerekir. Bu mahkemelerde vuku bulan yargılamaların en önemli özelliklerinden biri davaları kısa sürede sonuca ulaştırmalarında yatıyordu. Diğer taraftan mahkemelerde karar verici konumda bulunan kişiler, hükümetin birebir ilişkide bulunduğu kişilerdi. Yargılanmalardaki usulsüzlüklerin dışında, çoğu zaman kararlar ilgili yargılama süreçlerinden önce verilmiş oluyordu. Bununla beraber, İstiklal Mahkemeleri'nin bir sonraki süreçte, radikal dönüşümleri içeren kararların uygulanmasına verilen tepkilerin susturulmasında da kullanılması,³⁴³ ilgili mahkemelerin iktidar bağlamındaki önemlerini ve işlevselliklerini ortaya koyar niteliktedir.³⁴⁴ Böylelikle, bu dönemde, 1926'da takvim değiştirilmiş, yeni ceza ve medeni hukukla ilgili değişiklikler yapılabilmisti.

İktidarın alternatif ve kendince tehlikeli gördüğü sesleri susturma girişimlerinin sonuncusu İzmir'de olmuştur. Buraya gelecek olan Mustafa Kemal'e suikast girişimi tertibi öncesinde haber alınmış ve ilgili kişiler tutuklanmışlardır. İlginçtir ki, burada

³³⁹ Hakan Özoglu, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası**, Çev. Zühal Bilgin, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 113-115.

³⁴⁰ Aşan, **age**, 20-21.

³⁴¹ Tunçay, **age**, 149.150.

³⁴² Bahadır Kurbanoglu, **Şeyh Said Bir Dönemin Siyasi Anatomisi**, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 327, 358-361; Steinhaus, **age**, 106.

³⁴³ Özoglu, **age**, 188.

³⁴⁴ Tunçay, **age**, 174-175; Kurbanoglu, **age**, 369-371.

tutuklanan kişilerin neredeyse tamamı eski İttihatçılardan oluşmaktadır ve içlerinde çok yetenekli olan Cavit Bey gibi kişiler de bulunmaktadır.³⁴⁵

2.9. Kemalizm

Farklı alanlara ait sert politikaları içeren dönemlerin rejimleri, genel olarak iki süreçten oluşurlar. Erken dönemler, bu rejimlerin oturma dönemidir. Bu dönemde, eleştiri yapabilecek kapasiteye sahip ve toplumsal tabanı güçlenmeye müsait yapıların üzerine gidilir. Bu dönemde öncelik, üzerine gidilen yapıların çözülmesine ve iktidar tarafından kullanılacak yapıların inşasına verilir. Bu süreçte hukuk oldukça işlevsel bir şekilde kullanılır. Var olan hukukun prensipleri, teoride olduğu gibi işletilmez çoğu zaman, iktidar tarafından illegal ve tehlikeli görülen yapıların yok edilmesi bağlamında tekrar dizayn edilir. Hukukun yeterli olmadığı durumlarda ise devletin işleyişi için çok önemli olan kolluk kuvvetleri harekete geçirilir. İkinci dönemde, iktidar, kendisine alternatif olabilecek ve eleştiri yöneltebilecek neredeyse bütün örgütlenmelerin varlığını yok etmiş durumdadır. Yok olmayanların ise büyük oranda toplumsal görünürlükleri azalmıştır. İkinci dönemin içeriği, iktidarların geleceğe yönelik tasavvurlarıyla şekillenir. Gelecekte, nasıl bir yapı öngörülüyorsa - toplumsal, ekonomik, hukuksal, siyasal- bu durumu yaratabilecek muhtemel eylemlerde bulunulur. Kemalizm'in tarihsel içeriği de yukarıdaki anlatı perspektifinde şekillenir.

Kemalizm, yapılanma sürecinde birden çok ideolojinin etkisi altında kalmış ve zaman içerisinde olgunlaşmıştır. Başlangıçta belirlenmiş teorik bir çerçevesi yoktur. En önemli önceliği Batıya yönelmektir. Bu öncül çoğu zaman, “çağdaş” medeniyetlerin seviyesine ulaşmak olarak ifade edilir. Konjonktürel değişimlerden etkilenmeye müsait bir yapıya sahiptir. Politik bağlamda da içerik çoğu zaman benzer bir döngüye sahiptir. Örneğin bu dönemde, Kıta Avrupa'sında etkin olan faşist uygulamaların tamamını olmasa da bazı araçlarını ödünç almıştır.³⁴⁶

Kemalizm'in yapılanması üç dönemde incelenebilir ki, bunlardan halihazırda iki dönem yukarıda anlaşılmalı çalışılmıştır. Özetle, ilk dönem, iktidar odaklarıyla pazarlıkların devam ettiği ve zihinlerdeki geleceğe dair politikaların hâlâ zihinlerde

³⁴⁵ Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 127-131.

³⁴⁶ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, 2. bs. (İstanbul:Agora Kitaplığı, 2012), 39.

kaldığı dönemdir. Bu dönem, direniş hareketiyle birlikte 1923'e kadar olan tarihsel dönemi kapsamaktadır. İkinci dönem, birinci dönemin sonundan, İzmir Suikastına kadar olan dönemi içine alır. Üçüncü dönem ise ikinci dönemin sonundan başlar ve İkinci Dünya Savaşı'yla sonlanır. Bundan sonra da Kemalizm'in oluşturduğu yapı, Kemalist eylemlerin savunuculuğunu üstlenir ve Türkiye tarihi, bu yapıyla temelde muhafazakar-liberal yapının diyalektiği bağlamında –günümüze kadar getirilebilir- oluşur/ilerler.

Kemalizm'in üçüncü döneminde Halk Parti örgütlenmesi, devletin kurumsal anlamda örgütlenmesini de kendi üzerine –Parti-Devlet Örgütlenmesi- alır.³⁴⁷ Bu yolla, üçüncü dönemin içeriğini şekillendirecek, öncesinde de kısmen başlanmış olan kültürel, hukuksal, sosyal dönüşümlerin uygulanması hususundaki doğabilecek problemleri engelleyici yapı oluşturulmuş olur.³⁴⁸

Parti-Devlet örgütlenmesinin Türkiye ölçeğinde, hem eş zamanlı hem de daha sonraki Türkiye Tarihi açısından en önemli çıktısı “bürokrasi”dir. Bürokraside görevli olan memurlar çoğu zaman hem devletin hem de partinin görevlileri gibi hareket etmektedirler. Devletin başkanı partinin de başkanı olmakla beraber, bu süreçte, örgütlenmenin temel yapı taşını valiler oluşturmaktadır. Valiler il bazında hem yörenin ilgili kurumsal işleyişini sağlamakta hem de Halk Partisinin örgütlenmesi ve yapılanmasında başat rolü üstlenmektedirler.³⁴⁹

Parti-Devlet örgütlenmesinde parti içi çekişmelerin minimalize edilmesi gerekir. Yapının kurulumu ve sonrasında işleyişinde özellikle bu duruma fazlaca dikkat edilir. Çünkü, partideki çok sesliğin var olması demek, aynı zamanda ülkedeki çok sesliği de beraberinde getirmesi demektir ki, bu sistemin işleyişiyle temelde çelişen bir durumdur. Bu anlamda, Halk Partisi, mecliste tartışılacak ve karara bağlanacak önemli konuların öncesinde yapılan gizli oturumlarla ilgili konulardaki parti içi görüş birliğini sağlar, sonrasında sadece onaylama etkinliği kalırdı. Diğer taraftan, bu sürece gelmeden önce milletvekillerinin çekirdek bir kadro tarafından -çoğu zaman Mustafa Kemal- belirlenmesiyle, ilgili aşamalara da gerek kalmıyordu.

³⁴⁷ Akın, *age*, 290-291; Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, (Ankara: İmge Yayınları, 1993), 150-151; Ertunç, *age*, 273-274.

³⁴⁸ Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 98-99.

³⁴⁹ Kahraman, *age*, 99-100

Dinamik ve işlerliği sağlam olan bu yapının muhalif hareketleri tamamen engellediğini de düşünmemek gerekir. Bu dönemde meclis içi muhalefet – kısa ömürlü olan Serbest Cumhuriyet Fırkası dışında- olmamakla beraber, meclisin dışında muhalif yapılanmalar ve iktidara karşı eleştiriler devam etmektedir. Kürtler, Şeyh Said’le kıyaslanmayacak düzeyde olsa da iktidarı rahatsız edici boyutlara ulaşan fakat sonuca ulaşmayan sürekli bir hareket halindedirler. Bu ayaklamalardan en önemlisi Dersim ayaklamalarıdır ki, 1937-1938 arasında iktidarı oldukça uğraştırmıştır.³⁵⁰ Sosyalist yapılanmaların görünürlük ve eylem düzeyi her ne kadar Kürt Hareketi kadar olmasa da, var olmuş ve yer altı örgütlenmeleri yolunu tercih etmiştir.³⁵¹

Meclis içindeki muhalefet yukarıda da değinildiği gibi kısa bir dönemle de olsa sadece Serbest Cumhuriyet Fırkası ile sınırlı kalmıştır. Partinin kurulunda –ki direkt olarak iktidar direktifleriyle kurulduğu bariz bir şekilde ortadadır- 1925 sonrası devrimlerinin halk bazında oluşturduğu tepkileri anlamak, 1929 ekonomik buhranı ile oluşan tepkilerin en azından siyasi yansımalarını kontrol edebilmek, liberal seslerin çıkmasını sağlayarak Halk Partisi’nin katı devletçilik anlayışının karşısında güç odağı oluşturmak -güdümlü olmak şartıyla- gibi faktörler etkili olmuştur.³⁵²

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın liberalliği sonrasında oluşacak olan sağ popülist siyaset yapma pratiğinin liberalliği örtüşmektedir. Bu pratikte liberallik, devlete rağmen değil devlete entegre bir şekilde ve onun eliyle yürütülen bir liberalliktir. Liberallik, daha çok dönemin de şartlarıyla birlikte şekillenmekte, içeriğini ise çoğu zaman özgürlük kavramı doldurulmaktadır.

İktidarın çatısı altında muhalefete soyunmasına rağmen³⁵³, Serbest Fırka daha ilk toplantılarında büyük bir halk kalabalığı ile karşılaşır. Bu anlamda Halk Fırkası tasavvurlarında yanılmaz, toplum, hem 1925 sonrası devrimlerine hem de 1929 ekonomik bunalımındaki doluluğunu meydanlara taşımıştır. Diğer taraftan mevcut rahatsızlıklar farklı alanlara ait olmasına rağmen, toplumun gideceği alternatif bir partinin olmaması, muhalefeti tek sesli bir hale büründürmüştü³⁵⁴ ve Serbest Fırka bu yönüyle Halk Fırkasını oldukça korkutmuştur. Asıl dönüşüm ise İzmir mitingi ile

Mahmut Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937-1938**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 133-140.

³⁵¹ Tunçay, **age**, 134-135.

³⁵² Goloğlu, **age**, 199; Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 155.

³⁵³ Demirel, **age**, 107.

³⁵⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, (Ankara: İmge yayınları, 1993), 161.

yaşanmıştır. Burada, yine beklenenin çok üzerinde meydana toplanan toplum, Halk Partisi'nin aleyhtarlığının dozunu kaçırmıştır.³⁵⁵

Ekim 1930 seçimlerinden güçlenerek çıkan Serbest Fırka, meclisteki tartışmalarda Halk Partisi aleyhine getirdiği suçlamalarla –çoğu zaman yolsuzlukları içerir- iktidarın öncesinde de dolmuş olan sabrını zorlamış olur ve Mustafa Kemal'in de İnönü yanlısı davranması, fırkanın başındaki Fethi Okyar'ı istifaya ve aynı zamanda da Kasım 1930'da partiyi kapatmaya sürükler.³⁵⁶

İktidar, Serbest Fırka deneyimiyle kendi yönettiği halka ne kadar yabancılaştığının farkına varır. Devrimler oturmamış, halkın geçmişle bağı koparılamamış, ekonomik uğraşlar ülkenin çeperinde gerekli dönüşümleri sağlayamamıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nı bu problemlili alanlardan en çok ilgilendiren ise devrimlerin oturmamasıdır.

Bu bakımdan Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra iktidar, kültürel ve sosyal devrimler alanlarına yoğunlaşır. Özellikle Mustafa Kemal, dönemin aydınlarıyla beraber yaptığı konuşmalarda bu alanlara yoğunlaşır. Artık yeni dönemde toplumun direkt olarak dönüşümünde işlevsel olacak devrimlere girişilecektir. Kemalizm dediğimiz olguya içerik kazandıracak eylemler de yoğun olarak bu dönemde hayat bulur.

Öncelikle Türk Ocakları'nın üzerine gidilir. Bu kurum, uzun süredir hem Türk modernleşmesi hem de Türk milliyetçiliğinin oluşumunda büyük emekleri olan bir yapıdır. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi Türk milliyetçiliğinin önemli yapı taşları bu kurumda bilgi üretimlerini sağlamışlar ve halka bu yolla ulaşmışlardır. Diğer taraftan, kurumun genel perspektifi ve bilgi üretimi Kemalist felsefeyle de çelişmez durumdadır. Her iki yapı da pozitivist, laik, modern perspektiften bu inşa süreçlerini gerçekleştirmek istemektedir.³⁵⁷ Bütün bu birlikteliklere ve beraberliklere rağmen 1931'de Türk Ocaklarının şubeleri kapatılır³⁵⁸ ve kurumsal yapısı ileride Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ideolojisinin çeperdeki yayılmasına hizmet edecek Halk Evleri ile Halk Odalarına dönüştürülür.³⁵⁹ Bununla beraber, Türk Kadınlar Birliği ve Türk

³⁵⁵ Demirel, *age*, 109.

³⁵⁶ Steinhaus, *age*, 106; Timur *Türk Devrimi ve Sonrası*, 162.

³⁵⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 144; Demirel, 156-157.

³⁵⁸ Ertunç, *age*, 277.

³⁵⁹ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 141; Demirel, *age*, 157; Tunçay, *age*, 306-309.; Kili, *age*, 315-316.

Mason Locaları da ilgili süreçten nasibini alır ve 1935 yılında kapatılır yahut kendilerini feshederler.

Toplumsal değişimin yönünü tayin etme/buna yön verme noktasında Kemalist ideoloji sadece bahsi geçen kurumları ortadan kaldırmakla kalmaz, diğer taraftan kendi perspektifinde şekillendireceği topluma uygun olan yeni kurumlar da kurar. Bu perspektifte kurulan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu hem dönemin konjonktüründe hem de ihtiyaç duyulan insan tipinin yetiştirilmesinde kilit roller oynar. Türk Dil Kurumu kurulmadan önce hali hazırda 1928 yılında Latin alfabesine geçiş kararı alınarak radikal bir sürecin başlangıcı yapılmıştır. Her ne kadar bu kararın alınmasında Türk dilinin ses yapısına uygun olabilecek alfabe arayışı etkili olmuşsa ve aslında bundan önce de Tanzimat'tan itibaren bu bağlamda çalışmalar yapılmışsa da,³⁶⁰ bu değişikliğin temel sebebi ve de sonucu, basit bir dille ifade edilecek olursa, geçmişle alakalı tarihsel birikime duyulan olumsuz ilgiyle bağlantılıdır.

Latin alfabesine geçildikten sonra dil anlamındaki temel öncelik kullanılan dili sadeleştirme/arileştirme çalışmalarına verilmiştir. Buna yönelik ilk büyük çalışma, 1932'de Türk Dil Kurultayı ile başlar.³⁶¹ Burada, dili sadeleştirme anlamında yapılacak çalışmalarda ne tür bir yöntemin kullanılacağı temel tartışma konusu olur ve Kemalist devrimlerin kritik bir özelliği olan radikallik usul olarak benimsenir. Bundan sonra dilde sadeleştirme ve öze dönme çalışmaları ağırlık kazanır. Yeni fakat toplumun zihninde neredeyse hiçbir şey çağrıştırmayan kelimelerin dile kazandırılma süreci böylelikle başlamış olur. 1935'de Kvergic adında Viyanalı bilim insanı tarafından ortaya atılan Güneş-Dil teorisi ise Kemalistlerin dil konusundaki çalışmalarını desteklemekle kalmayıp ona büyük bir ivme kazandırır. Bu teoriye göre özetle, bütün diller Orta Asya'daki öncü bir dilden türemiştir.³⁶²

Türk Tarih Kurumu'nun kurulumu da Türk Dil Kurumu'nun kuruluş felsefisiyle örtüşmektedir. Yeni aydınlık, berrak zihinlerin geçmişten faydalanması gerekiyordu fakat Kemalist felsefenin öngördüğü ölçüde ve sınırlılıktadır. Laik bir toplum yaratırken İslam tarihiyle ilişkili anlaşılan Osmanlı tarihine gitmenin bir faydası yoktu, hatta bu birikimden uzaklaşılması temel gereksinimdi. İlgili tarih kitapları bu perspektifte yazılmalı ve Osmanlı tarihi kısa ve Kemalistler için gerekli görüldüğü biçimde ele

³⁶⁰ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, Çev. Zeki Doğan (İstanbul: Fener Yayınları, 1998), 77-82.

³⁶¹ Demirel, **age**, 61.

³⁶² Akın, **age**, 294; Demirel, **age**, 161; Steinhaus, **age**, 112; Kili, **age**, 316-318.

alınmalıydı.³⁶³ Türk Tarih Tezi işte bu bakış açısıyla ortaya atılmıştı. Bu teze göre, Türkler Orta Asya'dan bilindik iklimsel şartlar dolayısıyla ayrılmışlar ve dünyanın dört bir tarafına hatta Amerika kıtasına bile ulaşmışlardı.³⁶⁴ Türklerin geldikleri yerlerden biri de Anadolu idi. Anadolu'ya çok eski tarihlerde gelişin pozitif çıktısı ise, Anadolu'nun Türkleştirilmesiydi. Dolayısıyla Anadolu'nun en eski halkları olan Sümerler ve Hititler eski Türk kavimleriydi.³⁶⁵

Kemalizm'in ürettiği ideolojik bilgi üretiminin çepere de ulaşması gerekiyordu ki, bunun gerekliliği Serbest Fırka deneyimiyle oldukça iyi anlaşılmıştı. Bunun için uygun olan kurumlar Halk Evleri idi. Halk Evleri ilgili bilgi üretiminin çepere taşınmasında uygun fonksiyonlara sahip olup, buralarda basılan dergiler, oynanan tiyatrolar,³⁶⁶ yapılan söyleşilerin merkezinde ilgili ideolojik perspektif oldukça ağır basıyordu.³⁶⁷

Bilgi üretiminin çepere taşınmasında işlevsel olan başka bir kurum Köy Enstitüleri idi. İsmail Hakkı Tonguç'un önderliğinde kurulan enstitülerin çalışma sistemi, köylerin hem zihinsel hem de teknolojik gelişmelerini önceliyordu. Pratikte de oldukça başarılı olan bu kurumlar, köylü çocukların eğitimini tamamladıktan sonra tekrar köye dönüşünü planlıyordu. Bu bakımdan köyü tanıyan ve köylünün dilinden anlayan yabancılaşmamış bireyler köydeki ilgili ideolojik dönüşümün öncülüğünü üstleniyordu.³⁶⁸

1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası, ilgili kurumsallaşma sürecinde, ideolojik yapılanmasının içeriğini özetleyen altı okunu parti programına yerleştirmişti. Temel ilkeler de diyebileceğimiz bu oklar, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Devletçilik, Laiklik, Halkçılık ve İnkılapçılık'tan oluşmaktaydı³⁶⁹ ve Milliyetçilik ile Laiklik Kemalist ideolojinin iskeletini meydana getirmekteydi. Özellikle Milliyetçilik, tarihsel mitlerin yaratılmasında kullanılıyor, bir önceki dünyaya ait ve toplumsal bağların

³⁶³ Alkan, **age**,

³⁶⁴ Demirel, **age**, 160-161.

³⁶⁵ Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 143-145.

³⁶⁶ Halk Evleri'nin çıkardığı dergilerde yayınlanan tiyatro eserlerini inceleyen ve bunlar üzerinden dönemin ideolojisini anlamaya çalışan bir eser için bkz. Esra Dicle Başbuğ, **Resmi İdeoloji Sahnedeyiz**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013). Başbuğ'un eserinde ortaya koyduğu içerikle bizim çalışmamızda ortaya koyduğumuz içerik oldukça benzerdir. Özellikle, Osmanlı Devleti ve Mustafa Kemal'e yönelik atıflardaki aşırılıklar dikkat çekici derecede benzerlik göstermektedir.

³⁶⁷ Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, 3.bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 283-285.

³⁶⁸ Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, 4. bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 2002), 316-318; Steinhaus, **age**, 121-122.

³⁶⁹ Steinhaus, **age**, 116; Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, 156.

örgütlenişinde başat rol oynayan dinin fonksiyonunu üstleniyordu. Yukarıda da açıklandığı üzere Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Köy Enstitüleri milliyetçiliğin uygulamadaki araçları gibi hareket ediyordu.³⁷⁰

Cumhuriyetçilik, yönetim biçimiyle ilgili olsa da, Osmanlı birikimine sahip bir toplumun dönüşümünde oldukça önemlidir.³⁷¹ İnkılapçılık beş oku tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda yapılan devrimlerin halk bazında zihinsel kabullerinin arka planını hazırlamaktadır.

Halkçılık, devletçilik ile beraber düşünüldüğünde anlaşılır hale gelmektedir. Halkçılık, ulus yaratma projesinde, sınıfların çatışmasını öteleyen bir perspektiften topluma bakışı içermektedir.³⁷²

Laiklik ilkesinin gelişimi ve uygulamaları her ne kadar terminolojik olarak laiklik olarak anlaşılmissa da Kemalist dönemin öncesine gitmektedir. Bu süreç, aslında II. Mahmut ile başlamış olup, bu dönemde yapılan hukuk ve eğitim alanındaki yenileşme hamleleri laik bir perspektif içermekteydi. İttihat ve Terakki, bu alanda daha radikal değişikliklere giderek laiklik ilkesinin gelişimi hususuna katkı sağlamıştır. Bu anlamda, Kemalist döneme, öncesinde başlatılan dönüşümü tamamlayan/noktalayan eylemlerde bulunmak kalmıştır. Bu bağlamda, saltanat ve hilafet kurumları zamanlamasına çok dikkat edilerek tasfiye edilmiş, 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kaldırılıp eğitim sistemi laikleştirilmiş, yine 1924'te Şeyhülislamlik ve Şeriyye ve Evkaf Vekaleti Diyanet İşleri Başkanlığı ile Evkaf Umum Müdürlüğü'ne dönüştürülerek iktidarın kontrolü altına sokulmuş,³⁷³ 1925'te de fesin yerine şapka takma zorunluluğu getirilerek görsellik bağlamındaki dönüşüm sağlanmaya çalışılmıştır.³⁷⁴ Son olarak, 1926'da İtalyan Ceza Yasası ve İsviçre Medeni Kanunu kabul edilir³⁷⁵ ve akabinde 1928'de ise devletin dini İslam ibaresi anayasadan kaldırılarak Şeriata ait bütün kurumsal izler silinir.

Devletçilik ilkesi, kalkınmanın nasıl gerçekleşeceği üzerine yoğunlaşmaktaydı. Tarihsel birikim, Kemalistler'e devletin topyekün gelişiminde ekonominin ne kadar önemli olduğunu kavratmıştı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde nasıl

³⁷⁰ Kongar, **age**, 284.

³⁷¹ Kili, **age**, 333.

³⁷² **age**, 334-335.

³⁷³ Tunçay, **age**, 221-227.

³⁷⁴ Steinhaus, **age**, 115.

³⁷⁵ Demirel, **age**, 111; Steinhaus, **age**, 115.

sömürgeleştğini, bunun ekonomik kalkınmayı nasıl engellediğini, yabancı devletlere verilen imtiyazların geri dönüşünün nasıl olduğunu, verilen imtiyazların geri alınmasında -Lozan'da bile hala çözülebilmemiş değildi- ne kadar zorlandığının farkındaydılar.

İzmir İktisat Kongresi'nden çıkan kararlara göz atıldığında, devletin temel sorununun sanayileşme olduğu anlaşılır. O güne kadar Türkiye, büyük bir tarım ülkesidir. Her ne kadar savaş şartlarında tarımsal üretim artmış ve büyük karlar elde edilmişse de ham mamul üretiminin yaygınlaşması ekonominin temel lokomotifliğini üstlenecek düzeyde değildir. Diğer taraftan halihazırda tarım ve bu alandan alınan vergilerle devamlılığını sürdüren devletler çağı kapanmış, sanayi çağına geçilmiştir. Bu anlamda, kongreden sonra sanayileşme ile ilgili temel hamleleri devletin atacağı kararı alınmış ve bununla beraber aksak da olsa konjonktürün gereği olarak güncel politik gelişmeler dikkate alınarak hareket edilmiştir.³⁷⁶

Üretilen sanayi ürünlerinin pazara yönlendirilmesi için en temel gereksinim yollardır ve yeni Cumhuriyetin bu yolda yapması gereken çok şey vardır. Bu dönemde sanayi taşımacılığının önemli bir bölümü demiryolları tarafından yapılmaktadır. Anadolu'da var olan demiryolları Kıta Avrupa'sındaki devletlere kıyasla oldukça yetersizdir.³⁷⁷ Diğer taraftan işletilmelerini ise Avrupalı devletler üstlenmiştir. Yabancı yatırımlara ayrıcalıksız yatırım hakkı verilmesine rağmen iktidar bu alanda başlangıçtan itibaren tekelleşme yoluna gider ve var olan demiryollarını satın alarak, yeni yapılan yollarla birleştirilir.³⁷⁸

1929 ekonomik buhranına kadar liberal politikalarda yoğunlaşan –büyük yatırımları devlete bırakarak- Cumhuriyet, dönemin şartları dikkate alındığında oldukça yeterlidir.³⁷⁹ Öncelediği, düşük enflasyonu çıkışlar olmakla birlikte koruyabilmiş, dengeli bir bütçede ise önceki dönemlerle kıyaslandığında başarılı olmuştur. Sanayi tesislerinin kurulumu anlamında da önemli atılımlar yapılmış –özellikle şeker fabrikaları ve dokuma endüstrisi- fakat 1930'lara kadar Cumhuriyet, tarım ülkesi olma konumundan kurtulamamıştır.³⁸⁰

³⁷⁶ Demirel, *age*, 158-159.

³⁷⁷ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987), 23-24.

³⁷⁸ Steinhaus, *age*, 124.

³⁷⁹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929* (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), 184.

³⁸⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 284-286

1929 ekonomik yıkımı ile Cumhuriyet'in ekonomik politikaları değişmeye başlar. Bu süreçte Cumhuriyet'in önünde iki seçenek belirir. Bunlardan birincisi var olan liberal politikalara devam etmek ikincisi ise Milli İktisat olarak terminolojiye geçmiş olan daha ağır devletçi politikaları benimsemektir. Tercih zor olmaz ve bu dönemde liberalliğin savunucusu olarak ortaya çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla karar verilmiş olur.

3.1908-1918 OSMANLI-TÜRK ROMANINDA İDEOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma kapsamında ulaşılan nicel veriler üzerine düşünölmeye başlanacaktır. Bu bölümün tamamı beş kısımdan oluşmakta ve aşağıdaki alt başlıklara ayrılmaktadır. Bölümleme oluşturulurken hem tarihsel hem de tematik bir yol izlenmiştir. Tarihsel bölümlemede Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid ve Jön Türkler konuları ortaya çıkarken tematik bölümlemede, milliyetçilik ve kadın konuları ortaya çıkmıştır. Araştırmanın temel sorusu bağlamında bakıldığında ortaya çıkan başlıklar ve içerikleri, günün iktidar koşullanmalarıyla paralellik göstermektedir. Bu anlamda, bölümün ilerleyen kısımlarında, incelenen romanlar bağlamında Osmanlı Devleti'ne dair nasıl bir imajın çizildiği, II. Abdülhamid'in nasıl tanımlandığı, Jön Türklere dair söylemin içeriği, milliyetçilik ve kadın meseleleri anlaşılmaya çalışılacaktır.

3.1. Öteki Olamayan Osmanlı

1908-18 diliminde araştırmaya dahil edilen romanlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun ele alınışı büyük oranda olumsuz öğeleri içerisinde barındırmakla beraber, devletin kuruluş ve gelişme dönemi pozitif resmedilir. İlk döneme yapılan pozitif atıfların eksenini ise, devletin Türk unsuru bünyesinde barındırması ve sonrasında bu gurubun aleyhine gelişecek tarihsel esprilerin yaşanmamış olması belirler. Bununla beraber, ilk dönemin olumlu içeriğini zenginleştiren diğer öğeler, devletin dinamikliği, sınırlarını sürekli olarak genişletmesi, padişahların fedakârlıkları ve kararlılıkları, adaletin tesisi ve fethedilen yeni coğrafyalara yapılan yatırımlardır.

Son dönem Osmanlı Devleti'ne, romanların olumsuz bakışının içeriğini oluşturan öğeler, öncelikle yukarıda bahsi geçen, devletin Türkler'in aleyhine yaptırımları olmakla birlikte, diğer taraftan, iktidarın ilk dönemlerdeki dinamikliğinden uzaklaşması ve medeniyetin gelişimine karşı alınan lakayt tavidir.

Büyük oranda yazarın kişisel tecrübelerinin anlatıldığı Bekir Fahri'nin 1910 yılında yayımlanan *Jönler* isimli eseri, konuyu roman kahramanı Necip üzerinden ele alır. Eserde, Necip, II. Abdülhamid'in istibdat yönetiminden dolayı Mısır'a kaçmış ve

orada bulunan iktidar aleyhtarı harekete katılan bir karakter olarak sunulur. Roman yazımı dikkate alındığında –karakter inşa ediş, mekan ve zaman kullanımı vs.- başarılı olmayan *Jönler*'de, bu durum yazarın ideolojik olarak anlatmak istediği meseleye yoğunlaşmasıyla ilgilidir.³⁸¹ Bu bağlamda, romanda Osmanlı Devleti'ne yönelik atıflar bahsi geçen öncellemelerin ekseninde gerçekleşir.

Bekir Fahri, eserinde Osmanlı Devleti tarihini iki kısma ayırıp ele alır. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'nin ilk dönemidir. Bu dönemde Osmanlılar, ilk beş altı padişah zamanında oldukça iyi işleyen bir sistem kurmuşlar ve devletin inşası için herhangi bir fedakarlıktan çekinmeden oldukça özverili davranmışlardır. Yazar, özetle, ilk dönemin pozitif içeriğini, Balkanlarda Gayri Müslimlerin İslam'ı seçerek Osmanlı Devleti bünyesinde yaşamaya başlaması, yeniçerilik sisteminin kurulması ve Anadolu'da oluşturulan sipahilerin yeterlilikleri ile oluşturmuştur. Bekir Fahri için, bahsi geçen ilk dönemde bir Osmanlı olmak şeref duyulacak bir şey haline gelmiştir.³⁸²

Osmanlı Devleti'nin ikinci dönemi, yazara göre, birçok olumsuzluğu içerisinde barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi, hem toplum bazında hem de devlet nezdinde ortaya çıkan, dönemin mevcut gelişmelerine olan kayıtsızlıktır. Uyuşukluğu içerisinde barındıran kayıtsızlık hali, yazarın kendisini zorlamasına rağmen açıklayamadığı bir durumdur. Ona göre, devletin ilk yıllarındaki verimliliğin böyle bir lakaytlığa dönüşümü kolay açıklanabilir değildir.³⁸³

Halide Edip, 1913 yılında basımı yapılan *Yeni Turan*'da Osmanlı Devleti tarihine Bekir Fahri'ye benzer bir çerçevede bakar. Yazar için, Osmanlı Devleti, ilk dönemi hariç, Türklerin oradan oraya sürüldüğü, bilinçsiz ve hedefsiz hırpalandığı tarihsel bir süreci kapsamaktadır.³⁸⁴

Yazara göre, Osmanlı Devleti'nin “temel atmak devrindeki sima-yı hüviyetlerini, hiç bir devirde bulamayacağımız bir büyüklük, bir kabiliyet ve istikbal bina edici bir

³⁸¹ Eserin edebi değeri ve yazar hakkındaki daha ayrıntılı bilgilere şu kaynaklardan ulaşılabilir: Bekir Fahri, **Jönler**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 7-16; Cevdet Kudret, **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman I**, (İstanbul: Varlık Yayınları, 1965), 345-353.

³⁸² Bekir Fahri, **Jönler**, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012) 132-133; Erken dönem Osmanlı Devleti'nin örgütlenmesi ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgiye, editörlüğünü Mehmet Öz ve Oktay Özel'in yaptığı şu eserden bakılabilir: **Söğüt'ten İstanbul'a**, ed. Oktay Özel ve Mehmet Öz, (Ankara, İmge Yayınları, 2000). Özellikle, Halil İnalçık'ın burada bulunan, “Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi” isimli makalesinden, bahsi geçen hareketli ve enerjik dönem hakkında bilgi edinilebilir.

³⁸³ Fahri, **Jönler**, 132-133.

³⁸⁴ Halide Edip Adıvar, **Yeni Turan**, (İstanbul: Can Yayınları, 2014), 30.

siyaset ve temeddüne doğru şıtab eden bir isticalle dolu³⁸⁵ görmekteyizdir. “Dört yüz atlıyla, kendilerine nispeten pek büyük bir sahaya hükmetmeye başlayan ecdadımız, Türk ırkının başka yerlerde gösterdiği kabiliyetten –Macarlar, ve Finovalarla bir dereceye kadar, Hint’teki Türk hükümdarları müstesna daha yüksek bir kabiliyetle işe³⁸⁶ başlamışlardır. Halide Edip, “Osmanlı Türklerini, kadim Gal ve Almanya, bütün Avrupa’ya dağılıp –ilk kırıp harap etmelerine rağmen- teşkilat ve hükümet bina etmek kabiliyetini en çok gösteren şimal adamlarının derece-i temeddününde³⁸⁷ bulunmaktadır.

Halide Edip’e göre Osmanlı Türkleri, diğer Türk Devletlerinden farklıdır. Örneğin Cengizler, Atillalar çoğunlukla büyük coğrafyaların fethini gerçekleştirirler de buralarda kalıcı olamamışlardır. Kısa süre içerisinde fethedilen yerler elden çıkmış ve eski düzen tekrar canlanmıştır. Osmanlı Türkleri “Türk aşiretlerin ve Selçukluların üzerine şayan-ı hayret surette esaslı bir hükümet bina³⁸⁸ etmişler, kanunlar, yollar, binalar, mektepler, medreseler yapmışlar; yeni bir edebiyat ve kendi hususi değerlerini ilgilendiren yeni bir zihniyet ortaya çıkarmışlardır. “Kendilerinde olmayan şeyleri büyük bir tevazuyla Arap’tan, Acem’den, Selçuk’tan, eski bakiyesinden, hülasa nereden bulurlarsa³⁸⁹ almışlardır.³⁹⁰ Yazar, bahsi geçen çok yönlü gelişmeyi Amerika’daki sisteme benzetir. Buna göre, ilk dönemdeki pozitif içerik, birçok toplumu bir araya getirmeyi başarmış ve yüzlerce sene görülmeyen adilane bir idareyi vücuda getirmiştir. Bununla beraber, yazar için asıl önemli husus, ilgili idareyi kuran ve yönetenlerin Türk ırkına mensup olmalarıdır. Edip’e göre, “bu kavi, adil ve binası sağlam hükümetin unsur-u asliyesi, temeli yekpare bir Türk ırkı, ötekiler o ırk, o temel etrafına³⁹¹ toplanmaktadırlar. Bahsi geçtiği üzere, gelişmenin ve sağlamlığın asıl var edicisi Türk ırkı olması hasebiyle meselenin içeriği böyle şekillenmiştir.³⁹² Halide

³⁸⁵ age, 36.

³⁸⁶ age, 36.

³⁸⁷ age, 36.

³⁸⁸ age, 36.

³⁸⁹ age, 36-37.

³⁹⁰ Halide Edip hakkında önemli ilmi çalışmaları olan İnci Enginün, Halide Edip’in Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemine özellikle ilgi duyduğunu ve bu dönemdeki ilk kurucu karakterleri “*müstesna yaratılışlı insanlar*” olarak tanımladığını ifade eder. Bkz. İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar**, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 7-8.

³⁹¹ Adıvar, **Yeni Turan**, 37.

³⁹² Adıvar’ın *Yeni Turan* romanındaki Türklüğe yönelik atıfları, dönemin Türkçü karakterleri ve yapılanmalarından etkilenmiştir. Bu dönemde Adıvar, Ziya Gökalp’e büyük hayranlık duyar ve aynı zamanda Türk Yurdu dergisinde yazıları yayınlanır. bkz. Enginün, **age**, 10.

Edip'e göre "bu Türk ırkı o gün için maddi manevi bütün faziletlerle cidden mücehhezdir."³⁹³

Halide Edip'in üç döneme ayırarak incelediği Osmanlı Devleti'nin ikinci safhasında, Sırplar, Bulgarlar, Arnavutlar gibi unsurlar topluma dahil olmuşlardır. Bu birliktelik, devletin hali hazırda oturmuş bir programı ve hedefi olması nedeniyle sorunlu değildir. Bu dönemde, devlet, asli amacından sapmamış ve "anasırı muhtelif toprakları ve kabiliyetleri çok ülkeler üzerinde...bu ülkeleri toplayarak, kavi bir elle Osmanlı Türk hükümetine kalb ederek büyümek..."³⁹⁴ siyasetini geliştirerek var olmaya devam etmiştir. Yazara göre, sözü edilen iki devrin içeriğinin benzer şekilde devam etmesi durumunda, son dönemde yaşanan millet, din ve politika kavgası vuku bulmayacaktır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin,

"ilk devirlerindeki katiyet ve isticial sonra azalmış, bütün bu ırkları ve hükümeti, idare eden kuvvet tembelleşmiş, ağırlaşmış, maksadını kaybetmeye başlamıştır. Bundan sonra Sultan Süleyman'da dahil olduğu halde Osmanlı Türk hükümdarlarının ve hükümetin siyaseti maksatsız ve muzır olmaya"³⁹⁵

başlamıştır. Yazarın, maksatsızlık ve kavga devri olarak nitelediği bu dönemde, Osmanlı Devleti, artık "kafi derecede büyümüş, teşkilatı zayıflamış[tır]"³⁹⁶

Yazar için, son dönem Osmanlı Devleti maksadını şaşırılmış, bir taraftan hedefsiz bir şekilde Viyana kapılarına gitmekte ve bir taraftan da Ruslarla harp etmektedir. Halide Edip'in maksatsız savaş sürecini eleştirmesinin temel sebebi, Türk ve Müslümanların hayatlarını kaybetmesi ve bundan faydalanan Hıristiyan unsurların hem nüfusça hem de bilinç olarak gelişmesidir. Halide Edip'e göre, bu unsurlar sonraki süreçte kendi milli devletlerini kurma adına hareket etmişlerdir. Devletin, kötü gidişatın farkına varması ve özellikle II. Mahmud ve III. Selim'in dönemlerinde süreci engellemek

³⁹³ Adıvar, **Yeni Turan**, 37.

³⁹⁴ **age**, 36.

³⁹⁵ **age**, 38.

³⁹⁶ **age**, 38.

adına gösterdiği çabalar ise gerek ihtiraslar gerekse de tembellikler ve ahlaksızlıklar nedeniyle³⁹⁷ sonuca ulaşamamıştır.³⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin Türkler'e zarar verdiğine dair söyleme Ömer Seyfeddin³⁹⁹ de katılır. 1918 yılında basımı yapılan *Eshab-ı Keyfimiz* isimli eserinde roman kahramanlarından Niyazi Bey üzerinden verilen örnekte, Osmanlı Devleti, "Türk milletini Türklere" unutturan bir yapılanma olarak tanımlanır. Bu hususta özellikle Tanzimatçılar zarar vermişler "bir kalemde milliyetleri"⁴⁰⁰ silmişlerdir. Yazara göre, Osmanlılar, "Türk kelimesini tarihlerden, edebiyatlardan, Türkiye kelimesini coğrafyadan"⁴⁰¹ kaldırmıştır. Bunun sonucunda Türk milleti, kendi benliğini unuttuğu gibi milliyetinin ismini bile hatırlayamayan bir toplum haline gelmiştir.⁴⁰²

Ahmet Mithat Efendi, 1910 yılında basımı yapılan *Jön Türk* isimli eserinde, Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştirilerinde rüşvet mevzuunu merkeze alır. Roman kahramanlarından Nurullah Bey ve Ceylan Hanım'ın mülakatı üzerinden verilen örnekte, Osmanlı Devletinde rüşvet, kamu kurumlarında yükselmenin temel aracı haline gelmiştir. Rüşvet ve el öpmeden bir mevkiye ulaşmanın yolları kapatılmıştır. Yazara göre, asıl ilginç olan bu durumun artık hem devlet hem de toplum nezdinde normalleşmiş olmasıdır.⁴⁰³

³⁹⁷ Halide Edip'in Osmanlı Modernleşmesine yönelik söylemleri, dönemi inceleyen tarih yazını ile paralellik gösterir. Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin gerilemesi bütün çabalara rağmen durdurulamamıştır. Bahsi geçen durumun sebebi, dönemin ruhunu yakalayamamak olarak özetlenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1978), 87-119; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 23-29; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008), 104-179; Paul Imbert, *Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları*, çev. Hasan Ferhat, Muallim Angel, (İstanbul: Profil Yayınları, 2007), 111-148; Roderic H. Davison, *Osmanlı Türk Tarihi*, çev. Mehmet Morali, (İstanbul: Alkım Yayınları, 2003), 145-163; Carter F. Finley, *Modern Türkiye Tarihi*, çev. Güneş Ayas, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 23-75.

³⁹⁸ Adıvar, *Yeni Turan*, 38-39.

³⁹⁹ Ömer Seyfettin'in erken döneminde İttihat ve Terakki yanlısı olduğu bilinmektedir. Bu anlamda, bahsi geçen dönemde yazdığı romanlarda bu bakış açısı hissedilmektedir. Burada, Osmanlı Devleti'nin yorumlanması yine bu perspektif ile ortaya çıkar; Osmanlı Devleti, Türklere zarar vermesi yönü ile eleştirilir. Konu için bkz. M. Fatih Andı, *Ömer Seyfeddin*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1999), 34-35; Ömer Seyfettin'in Türkçülüğü hususunda, Murat Belge, onun bu konuda idolojik davrandığını açık bir şekilde belirtir. Buna göre, Ömer Seyfettin, Türkiye'de faşizan sağ milliyetçiliğinin üreticisi konumunda önde gelen bir yazardır. Ömer Seyfettin, yazdığı koşullarda, Türk'e bir öz arayan ve bu özü de Türk kanında bulan bir karakterdir. Geniş okur kitlesi bulmasında, hali hazırda Türkiye'nin bulunduğu koşullar ve kullandığı dilin sadeliği etkindir. Konu için bkz. Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994), 246-251.

⁴⁰⁰ Ömer Seyfeddin, *Eshab-ı Kehfimiz*, (İstanbul: Sahhaflar Sarayı, 2011), 120.

⁴⁰¹ *age*, 64.

⁴⁰² *age*, 64.

⁴⁰³ Ahmet Mithat Efendi, *Jöntürk*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 78-79.

Fazlı Necib ve Ebu'l Akif Hatib Mehmed Hamdi, eserlerini yazdıkları günün koşulları gereği, yükselen merkezileşme ile ilgili değerler bağlamında, Osmanlı Devletinin bir zamanlar asli askeri unsuru olan Yeniçerileri eleştirirler. Mehmed Hamdi'nin 1911 yılında basımı yapılan *Define*'sinde II. Mahmud pozitif resmedilirken, Yeniçeriler merkeze zarar veren bir kurum olmaları ileri sürülerek eleştirilirler.⁴⁰⁴

Fazlı Necib'in 1909 yılında basımı yapılan *Dehşetler İçinde* isimli eserinde, Yeniçerilere yönelik değerlendirmeler oldukça ağırdır. Roman kahramanı Kadı Abdurrahman Paşa üzerinden verilen örneklerde, Yeniçeriler, “yağmacı, zorba, canı, katil sürüsü”⁴⁰⁵ olarak tanımlanırlar. “Onlar, kavgaya vazife uğrunda gitmez, ya şehid, ya gâzi olma şerefini”⁴⁰⁶ düşünmemektedirler. “Onların mütemmah-ı nazarı tahakküm etmek, çalmak, yağmacılığa koşmak! Irz ve namusa tasallut etmektir.”⁴⁰⁷

Yazara göre, yeniçeri ocağına katılanlar insanlıktan çıkmakta ve birer canavara dönüşmektedirler. Ocak, itaatsizliğin, ahlaksızlığın merkezi haline gelmiştir. Bu bağlamda, hiçbir yeniçeri kalmamak suretiyle onları öldürmek gerekmektedir. Tek bir yeniçerinin dahi memlekette yaşaması, devletin geleceğini ciddi tehlikelere atacaktır.⁴⁰⁸ Ana akım tarih yazımına göre, merkeze zarar veren unsurlardan bir başkası ayanlardır.⁴⁰⁹ Fazlı Necib, bu mesele üzerine de düşünmüş ve onları, yeniçeriler gibi merkeze zarar veren bir grup olarak eserine yerleştirmiştir.⁴¹⁰

3.1.1. Ara Değerlendirme

1908-1918 aralığında, çalışma bağlamında bakılan eserlerde Osmanlı Devleti imajına yönelik söylemler iki kısma ayrılmaktadır. Birinci söylem olumlu olup, Osmanlı Devleti'nin erken dönemini kapsamaktadır. Burada Osmanlı Devleti, kuruluşu sırasında dinamik bir yapıya sahip olması ve Türkleri birincil derecede önemsemesi nedeniyle olumlu inşa edilir. İkinci söylem ise olumsuz olup Osmanlı Devleti'nin sonrasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Burada Osmanlı Devleti, devletin kurucu

⁴⁰⁴ Ebu'l Akif Hatib Mehmed Hamdi, *Define*, (Konya: Aybil Yayınevi, 2012), 24-30.

⁴⁰⁵ Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, (Konya: Palet Yayınları, 2014), 79.

⁴⁰⁶ *age*, 79.

⁴⁰⁷ *age*, 79.

⁴⁰⁸ *age*, 86-87.

⁴⁰⁹ Buradaki bahis, Osmanlı Devleti tarihinin ulus-devlet pratiği ve öncelikleri bağlamında okunma halidir. Böylelikle ayanlar, ulus devlet pratiğinde önemli olan merkezileşme meselesi etrafında tartışılır. Bu anlamda ayanlar, her ne kadar Osmanlı coğrafyasının çeperinde merkezi destekleyen unsurlar olarak var olmuşlarsa da –özellikle Balkanlarda Rusya ile olan harplerde sağlanan lojistik ve askeri yardım-Osmanlı Devleti tarihinde merkeze zarar veren gruplar olarak tanımlanırlar. Bkz. Rifa'at Ali Abou-El Haj, *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), 32-35.

⁴¹⁰ Necip, *Dehşetler İçinde*, 67.

unsuru olan Türkleri ötelemesi ve eski dinamik durumunu kaybetmesi nedeniyle eleştirilir. Osmanlı Devleti'ne yönelik diğer eleştiri alanları, rüşvet, yeniçerilik ve ayanlık kurumları üzerinden gerçekleşmektedir. Diğer taraftan, eleştirilerin içeriği ve ötekileştirmeye dair kullanılan dil, bu dönemde yumuşaklığını korumaktadır. Bununla birlikte, Türklerin imparatorluk içerisindeki değerlendirilişi günün iktidar koşullanmalarına uygun olarak gerçekleşmektedir.

3.2. Ahalinin Başına Bela Olan Padişah: II. Abdülhamid

Araştırmanın temel problemi olan, dönemin iktidarının söylemine paralel roman yazımı bulunup bulunmadığı sorusu için, 1908-1918 aralığındaki eserlerde II. Abdülhamid'e dair söylemler oldukça önemlidir. Bunun sebebi, bilindiği üzere, İttihatçılar ve II. Abdülhamid rejimi arasındaki olumsuz ilişkidir. İttihatçılar, II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık siyasi hayatında büyük baskılara uğramışlar, birçoğu yurt içinde barınamayıp faaliyetlerini yurt dışında yürütmek durumunda kalmışlardır.⁴¹¹ 1908 devrimi sonrası iktidarı ele geçiren İttihatçılar, II. Abdülhamid ile hesaplaşmaları noktasında onun rejimini eleştirel perspektiften önceleyen birçok sosyolojik, kültürel ve politik karar almışlardır. Bu bağlamda, araştırmanın sorusunun içeriğiyle düşünüldüğünde beklenen, İttihatçıların iktidarda kaldığı zaman diliminde basımı yapılan roman yazımında da, benzer bir şekilde dönüşümün olması yönündedir.

⁴¹¹ II. Abdülhamid dönemi, birçok İttihatçı'nın kişisel hatıralarında oldukça kötü tanımlanır. Bunlardan birisi olan Dr. Nazım, II. Abdülhamid'i bütün kötülüklerin sorumlusu olarak tanımlar. bkz. Ahmet Eyicil, **Doktor Nazım Bey**, (Ankara: Gün Yayıncılık, 2004), 49; İttihatçı Enver Paşa da Doktor Nazım Bey gibi düşünmektedir. Bununla beraber onun ifadeleri daha serttir. Örneğin, II. Abdülhamid rejimi, "İdare-i zâlîme-i Hamîdi'ye" olarak adlandırılır. bkz. M. Şükrü Hanioğlu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, İstanbul: Der Yayınları, 1989), 174, 255, 257, 259, 264, Halil Erdoğan Cengiz, **Enver Paşa'nın Anıları**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 39-44; II. Abdülhamid'e yönelik olumsuz bakış açısı Kazım Karabekir'in anılarında da mevcuttur. bkz. Kazım Karabekir, **Hayatım**, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995), 149-150; İsmet İnönü de meseleye benzer bir çerçeve de yaklaşır. bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, 6. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 43; Hüseyin Cahit Yalçın, **Talat Paşa**, (.....Yedigün Neşriyatı, 1943), 14; İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 29-30; İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), 39-40; Mustafa Çolak, **Komitenin Ruhü Talat Paşa**, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 29; Osman Selim Kocahanoğlu, **Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa**, (İstanbul: Temel Yayınları, 2008), 5-6; II. Abdülhamid rejiminin baskısı sonucunda Jön Türklerin örgütlendiği meselesi için bkz. Nevzat Artaç, **Cemal Paşa**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), 14-15; Bahaeddin Şakir Bey'in II. Abdülhamid'e yönelik eleştirileri oldukça ağırdır. "*Padişah, hilafet ve saltanat makamını hile ve desise ile gasp etmiştir. Zulme ve istibdadı karşı engel olan Millet Meclisini kapatmıştır. Mebusları hapis ettirmiş ve sürgün yerlerinde boğdurmıştır. İleri gelen devlet adamlarını kahir ve mahvetmiştir. Osmanlı saltanatının istişare ve idare merkezi olan Bab-ı Aliyi adı bir kalem odasına dönüştürmüştür...*" bkz. Alaattin Uca, **İttihat ve Terakki liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey**, Konya: Kömen Yayınları, 2015), 165.

Bu başlık altında, II. Abdülhamid rejiminin nasıl tanımlandığı, rejim aleyhtarı kişilerin sistem tarafından nasıl karşılandığı ve sistemin işleyişinin nasıl sağlandığı gibi konulara değinilecektir.

3.2.1. İstibdat ve Zulüm

Eserlerde, II. Abdülhamid'e yönelik söylemlerin ve şikayetlerin başında rejimin disiplini gelir. İstibdat⁴¹² olarak addedilen yönetim, zulüm, baskı, keyfi idare, ağır vergiler, memlekette bihaber olan padişah gibi konular üzerinden eleştirilir. II. Abdülhamid'e yönelik eleştirilerin içeriği oldukça ağır ve zaman zaman da hakaretler içermektedir. Bu durum, rejimin insanlarda bıraktığı nefret ile ilişkilendirilebilir.

1910 yılında basımı yapılan, toplumun aydınlanmasını hedef edinmiş birkaç kişinin 1908 sonrası gazete açma deneyimlerinin anlatıldığı, Tahir'ül Mevlevi'nin *Teşebbüsü Şahsi* isimli romanında, II. Abdülhamid dönemi, istibdat rejimi olarak tanımlanır. Buna göre, II. Abdülhamid rejiminde, topluluk olarak bir meselenin tartışılması ve bir araya gelmesi mümkün değildir.⁴¹³ “Devr-i Sâbık-ı istibdat”⁴¹⁴ zamanında, II. Abdülhamid, “medîd fi mahuf bir kâbus gibi zavallı milletin üzerine çökerek müfteris dişleriyle kalbini ısırıldığı halde müthiş pençeleriyle gözlerini örtmüş, müthiş yumruklarıyla dehân-ı iştikası”⁴¹⁵ tıkamıştır. Bu süreç, herkesin “korkunç bir rüyanın taht-ı tesirinde kıvrınır da çektiği sıkıntıya rağmen hâb-ı ıztrabından davranıp”⁴¹⁶ kalkamadığı bir dönemdir. Bu bağlamda, bahsi geçen kişiler, “otuz üç sene süren şita-yı istibdat”⁴¹⁷ sürecinin etkisiyle açtıkları gazeteye *Yeni Bahar* ismini vermişlerdir.⁴¹⁸

Eleştirel bir perspektiften, II. Abdülhamid dönemi Anadolu'sunun olumsuzluklarını dile getirmeye çalışan Ebubekir Hazım Tepeyran, 1910 yılında basımı yapılan *Küçük Paşa* isimli eserinde bir çocuğun hikayesine yoğunlaşır.⁴¹⁹ Burada, II. Abdülhamid

⁴¹² II. Abdülhamid'in istibdat rejimine karşı eleştirel bakış, bu süreçten olumsuz etkilenen bir çok kişi tarafından dile getirilmiştir. bkz. Necmettin Alkan, **Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jön Türkler**, (İstanbul: Selis Kitaplar, 2009), 63.

⁴¹³ Tahir'ül Mevlevi, **Teşebbüs-ü Şahsi**, (Ankara: Kurgan Edebiyat, 2014), 72.

⁴¹⁴ **age**, 71.

⁴¹⁵ **age**, 71.

⁴¹⁶ **age**, 71.

⁴¹⁷ **age**, 33.

⁴¹⁸ Tahir'ül Mevlevi'nin hatıratına bakıldığında, onun II. Abdülhamid'e olan olumsuz tavrı daha anlaşılır olur. Mevlevi, yazın hayatına başladığı yıllarda II. Abdülhamid rejimiyle oldukça sorun yaşamıştır. bkz. Tahir'ül Mevlevi, **Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri**, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1990), 23-27.

⁴¹⁹ Ebubekir Hazım Tepeyran, 1864 yılında Niğde'de dünyaya gelir. *Küçük Paşa*'daki hikayesinde, Anadolu'ya dair güçlü ve realist anlatının arka planını onun Anadolu'ya dair edimlerini oluşturur.

döneminin içeriğine de değinilir. Benzetmelerle dönemin içeriğine atıfta bulunulurken, roman kahramanı küçük Salih'in penceresinden bakılır ve döneme dair göndermeler onun üzerinden verilir. Buna göre, Salih için köyde bulunduğu zor zamanlarda geçirdiği her gün bir istibdat yılı kadar uzun sürmektedir.⁴²⁰ Eserde, köylülerin, kışın uzamasıyla beraber yaşadıkları zorluklar, istibdat zulümlerine benzetilirken⁴²¹ baskının şiddetinin sınırının olmadığından da bahis açılır.⁴²²

Zulüm meselesine Halide Edip'in 1912 yılında Tanin gazetesinde tefrika edilen *Handan* isimli eserinde de değinilir. Anlatma zamanı 1902-1906 aralığı olan eserde, üst sınıf kişilerin çoğu zaman yurt dışında geçen hikayeleri konu edilir. Eserde, roman kahramanları Cemal ve Selim Bey arasındaki mülakat üzerinden verilen örnekte, II. Abdülhamid rejimi, zulmün hakim olduğu bir dönem olarak adlandırılır.⁴²³ Roman kahramanlarından Handan ve Nazım üzerinden verilen farklı bir örnekte ise, Handan, iktidarın yol açtığı toplumsal geriliği önleme adına Anadolu'ya gitme kararı alır. Bununla beraber, Nazım Handan'ın aldığı kararı desteklemez. Ona göre, "ruhlarını, dimağlarını yükseltmek için bu adamların evvela bu siyasi zincirden kurtulmaları, başka bir idare altına girmeleri"⁴²⁴ gerekmektedir.

II. Abdülhamid'in valiler aracılığı ile Anadolu'da yaptığı zulümler, Bekir Fahri'nin 1910 yılında basımı yapılan *Jönler*'inde de ele alınır. Anadolu'da her ne kadar istibdat hakim olsa da, yazara göre, İstanbul ile karşılaştırıldığında, zulmün hissedilişi merkezde daha ağırdır.⁴²⁵ Eserde, roman kahramanlarından Ermeni Apik Efendi ve Necib arasındaki mülakat üzerinden verilen örnekte, II. Abdülhamid dönemindeki "hükümet padişahın keyfinden başka bir şey"⁴²⁶ olmamakla birlikte, içeriğine anarşi hakimdir.⁴²⁷ Diğer taraftan, Bekir Fahri'ye göre, Yıldız istibdadının sağlayıcısı ve

Burada, babasının memuriyeti vasıtasıyla Niğde, Antalya ve Isparta gibi kentleri görebilmesi yazarın bahsi geçen yeteneğini geliştirir. bkz. Abdülkadir Hayber, **Ebubekir Hazım Tepeyran**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 1-18.

⁴²⁰ Ebubekir Hazım Tepeyran, **Küçük Paşa**, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2015), 115.

⁴²¹ **age**, 149.

⁴²² **age**, 139.

⁴²³ Halide Edip Adivar, **Handan**, 17. bs. (İstanbul: Can Yayınları, 2015), 32.

⁴²⁴ **age**, 27.

⁴²⁵ Fahri, **age**, 54-55.

⁴²⁶ **age**, 117.

⁴²⁷ **age**, 117.

koruyucularından önde gelenler Arnavutlardan oluşmakta⁴²⁸ ve genel olarak Sultan'ı koruma ile görevlendirilmektedirler.⁴²⁹

Eserlerde, yazarların II. Abdülhamid'in zulmünü ortaya koymak adına başvurdukları yöntemlerden biri de, romanın bağlamına uygun benzetmeler yahut karşılaştırmalar yoluyla örnekler vermektir. Ali Kemal'in 1913 yılında basımı yapılan *Fetret*'inde böyle bir karşılaştırma, II. Abdülhamid ve Napolyon dönemlerinin benzerliği üzerinden yapılır. Buna göre, Napolyon dönemi, her ne kadar Fransa tarihinde güçlü bir dönemse de içeriğini zulüm ve baskı oluşturmaktadır. Bunun için, Napolyon Moskova çıkarmasındaki başarısızlığı sonucunda kısa bir süre içerisinde tahtını kaybetmiştir. Yazara göre, istibdat yönetimlerinin yıkılması tahtta oturan kişinin küçük bir başarısızlığına bakmaktadır.⁴³⁰

Ahmet Mithat Efendi'nin 1910 yılında basımı yapılan *Jön Türk*'ünde konu, düğünlerde verilen yemeklerin yoruculuğu ve bu adetin kaldırılması gerektiği üzerinden verilir. Buna göre, bu adetin kaldırılması hususunda, ev sahibesinin hissettiği sevinç, istibdat yönetiminin kaldırılması ve özgürlüğün kazanılmasındakiyle çok benzerlik taşıyacaktır.⁴³¹

1910 yılında basımı yapılan *Küçük Paşa*'da mesele, Salih ve onun İstanbul'dan sonra döndüğü köy hayatı üzerinden örneklendirilir. Salih, yeni giysileri ve köyde hiç bulunmayan yiyecekleri ile taşraya dönmüştür. Bahsi geçen eşyalar, iktidarın vergileriyle bir türlü kendine gelemeyen köylü için oldukça lüktür. Bu anlamda, yazara göre, bu lüksler ulaşılmazlık açısından, köylüler için hangi anlamı ifade ediyorsa, II. Abdülhamid'in istibdat rejiminde hürriyet beklentisine girenler için de özgürlük aynı anlamı ifade ediyordur.⁴³²

Bekir Fahri'nin⁴³³ 1910 yılında basımı yapılan *Jönler* isimli eserinde, II. Abdülhamid'in zulmünün bir aracı olan ve hürriyet için mücadele edenler ile alternatif

⁴²⁸ Arnavutların II. Abdülhamid döneminde diğer uluslara nazaran konumlarından daha memnun oldukları ve bu anlamda padişahla aralarının iyi olması anlaşılır bir durumdur. bkz. Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 67.

⁴²⁹ Fahri, **Jönler**, 47.

⁴³⁰ Ali Kemal, **Fetret**, (Ankara: Hece Yayınları, 2003), 136-137.

⁴³¹ Efendi, **age**, 34.

⁴³² Tepeyran, **age**, 104.

⁴³³ Bekir Fahri, 1876 yılında Midilli'de doğar. 1897'de Mülkiye'yi bitirir. 1900 yılında İzmir'de kaymakamlığı sırasında İttihat ve Terakki'ye katılır. Bu durumun anlaşılması üzerine önce Atina'ya sonrasında ise Paris'e kaçar. Bundan sonra ise, *Jönler* isimli romanının da anlatma mekanı olan Mısır'a geçerek oradaki İttihatçılar ile ilişkiye geçer. Bu anlamda, Bekir Fahri, romanında kendi hayat

düşünenlerin uğrak yeri olan Bab-1 Zabtiye hakkında da malumat verilir. Fahri'ye göre,

“burası bilgisizlik ile istibdâdın, garaz ile gizli düşmanlığın kaynakığı dipsiz bir çukur, bir gayya [dır]”⁴³⁴ “Bu köhne binayı idare edenler onun için birer cehennem zebanisi, dinsiz imansız, nefesine düşkünlük ile hareket eden, zulm ile kirlenmiş insanların en bayağı”⁴³⁵ takımındır. “Burası mabeyn takımının baskı isteklerinin aracılığını, yıkıcılık arzusunu, cinnet ve cinayetini yürüten kör aletlerin toplandığı bir hafiyeye”⁴³⁶

deposudur. Bununla beraber, “buranın tevkifhanesini dolduranlar arasında ne için tevkif olunduklarını bilmeyen biçâreler, ötekinin berikinin kinciliğine uğrayanlar, aylardan beri unutulmuş yolcular, mektep çocukları, düşkün hafiyeler”⁴³⁷ vardır.

Yazara göre, Bab-1 Zabtiye'deki zulümler ve baskılar dikkate alındığında, “İslamiyet cinnet ve cinayetin kurbanı olmuş, hilafet bütün değersiz emeller ve dünyanın değerini arttırma aracı kesilmiştir.”⁴³⁸ Bununla birlikte, “hükümetin bu derece alçaklığına karşı kayıtsız davranan millet eşek”⁴³⁹ olarak addedilir.

Ebubekir Hazım Tepeyran için, II. Abdülhamid'in zulmü sadece Bab-1 Zabtiye ve etrafında kurulan baskı sistemi ile sınırlı değildir. Bu bağlamda yazar, *Küçük Paşa*'da toplum için önemli olan ekonomik meselelere de değinir. Buna göre, II. Abdülhamid, Anadolu'dan halihazırda zor şartlarda yaşamını sürdürmek durumunda kalan insanlardan zorla vergi almakta ve karşılığında ise neredeyse hiç yatırım yapmamaktadır. Yazarın diliyle,

“İnsan sığınakları oldukları, ancak kapıları önünde kışın karlar, yazın gübreli çamurlar içinde görülen çıplak insan ayakları izlerinin yardımıyla anlaşılın bu pek miskin taş, toprak, çalı, çırpı yığınlarından hane diye vergi almak, bu acıklı manzaraları görüp de bir iyileştirme çaresi düşünmemek asırlar da geçse hiç affolunmaz bir cürümdür.”⁴⁴⁰

Tepeyran'a göre, köylünün üzerindeki vergi yükü sadece nakit alınan vergilerle sınırlı değildir. Bunun yanında, amele-i mükellefe olarak adlandırılan bir vergi türü daha vardır ki, devlet ilgili emeği kullanma hususunda oldukça pervasızdır.⁴⁴¹ Örneğin, amele-i mükellefe ile yapılan bir köprü, aradan sadece bir yıl geçmesine rağmen büyük mühendislik hatalarından dolayı yıkılmakta ve sonrasında aynı köylü tekrar inşa için

hikayesini anlatmış olur. bkz. Murat Koç, **Bekir Fahri (İdiz) Hayatı Sanatı ve Eserleri**, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2011), 13-14.

⁴³⁴ Fahri, **age**, 59.

⁴³⁵ **age**, 59.

⁴³⁶ **age**, 59.

⁴³⁷ **age**, 57.

⁴³⁸ **age**, 59.

⁴³⁹ **age**, 59.

⁴⁴⁰ Tepeyran, **age**, 13-14.

⁴⁴¹ **age**, 78.

zorunlu olarak çalıştırılmaktadır.⁴⁴² Dolayısıyla, köylünün devlet denildiği zaman aklında, köylerden vergi ve asker alan, kendisi gelmeyen, bunun yerine “kuduz gibi zaptiyeler...zift gibi yapışkan tahsildarlar”⁴⁴³ gönderen bir yapı belirir.

Ermeniler, Ahmet Mithad Efendi’ye göre, II. Abdülhamid’in zulmüne en fazla maruz kalan topluluktur.⁴⁴⁴ II. Abdülhamid, onları cezalandırmak adına “Kürd cellatlarını”⁴⁴⁵ kullanmaktadır. Bu yetmezmiş gibi hafiyeler için de Ermeniler, kolay zengin olmanın bir yöntemi haline gelmiştir.⁴⁴⁶

II. Abdülhamid, mevcut kötü gidişata, “çarkları artık levsten (pislikten) ihmalden ve kan pıhtılarından dönmek istemeyen ve belki bir gün zordan kırılacak olan bu memleketin”⁴⁴⁷ haline kayıtsız halde yaşamaktadır. Halide Edip’in 1912 yılında basımı yapılan *Handan*’ında II. Abdülhamid,

“kendi yeşil ve sakit yuvasının haricinde bir şey bilmek istemiyor. Anaları, büyük anaları gibi burada sakit yaşayıp ölürlen etrafında bütün bir ırkın, bütün bir mülkün döküldüğünü, sefaletten, her türlü fena ve çaresiz dertten döküldüğünü duymuyordur bile!”⁴⁴⁸

Bahsi geçen bihaberliğe gönderme yapan Ebubekir Hazım Tepeyran’a göre, roman kahramanlarından Salih üzerinden verilen örnekte, “altın kafes içinde bulunan”⁴⁴⁹ II. Abdülhamid, paşa rütbelerinin dağıtımını hususunda da benzer kayıtsızlık içerisindedir. Salih gibi daha çocuk yaşta bulunan biri paşa rütbesini alabilmekte ve padişah, bunun gibi nice örneği olan durumlardan bihaber kendi konforlu hayatına devam edebilmektedir.

Çocuk yaşta paşa olabilmenin örneği üzerinden II. Abdülhamid’in kayıtsızlığını eleştiren diğer eser, Reşad Nuri’nin⁴⁵⁰ *Harabelerin Çiçeği* isimli romanıdır. Roman

⁴⁴² age, 80.

⁴⁴³ Tepeyran, age, 36.

⁴⁴⁴ Ermeniler’in kontrol altına alınmasına yönelik kurulan Hamidiye Alayları, Ahmet Mithad Efendi’nin yukarıdaki bahsini doğrular. Hamidiye Alayları, çoğunlukla Kürtlerden oluşturulmuş ve başlarına da aşiret reisleri geçirilmiştir. Disiplinin eksik olduğu Hamidiye Alaylarında, zaman zaman Ermeniler’e yönelik şiddet ve yağma eylemleri gerçekleşmiştir. II. Abdülhamid bu hususta meseleye çözüm üretici bir perspektiften yaklaşmadığı gibi ilgili duruma çoğu zaman kayıtsız kalmıştır. bkz. Alan Palmer, **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu**, 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları), 177-178; Janet Klein, **Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 25-26; Nihat Karademir, **Sultan Abdülhamid ve Kürtler**, 2.bs. (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2016), 217-218.

⁴⁴⁵ Efendi age, 18.

⁴⁴⁶ age, 206.

⁴⁴⁷ Adıvar, **Handan**, 27.

⁴⁴⁸ age, 27.

⁴⁴⁹ Tepeyran, age, 89.

⁴⁵⁰ Reşad Nuri, 1893 yılında İstanbul’da dünyaya gelir. Yüksek öğrenimini İstanbul Edebiyat Fakültesinde tamamlar. Uzun yıllar eğitim alanında öğretmenlik ve bürokratik yapar. 1939- 46 yılları arasında Çanakkale milletvekilliği yapar. bkz. Olcay Önertoy, **Reşad Nuri Güntekin**, (Ankara: Türk

kahramanı Süleyman Kemal aracılığı ile verilen örnekte, o, daha çocuk yaşta babasının Padişaha ricası vesilesiyle Paşa rütbesini kazanmıştır. Yazara göre, meselenin daha hazin yönü, Süleyman Kemal gibi nice örneklerin paşa rütbesine layık görülmesidir.⁴⁵¹

1918 yılında basımı yapılan *Harabelerin Çiçeği*'inde, roman kahramanı Hilmi Bey üzerinden verilen örnekte, II. Abdülhamid'in ilgili kayıtsızlığının devam etmesi ve önlem alınmaması durumunda koca devlet çok uzun sürmeden ömrünü tamamlayacak ve tarih sahnesinden çekilecektir.⁴⁵²

Roman yazımının genel pratiği düşünüldüğünde, eserin içerisine şiir yerleştirmek yaygın olmayan bir yöntemdir. Bununla beraber erken dönem Osmanlı-Türk romanında bu durumun örnekleri ile karşılaşılmaktadır. II. Abdülhamid'in eleştirisi bağlamında bahsi geçen yöntemi kullanan Bekir Fahri, *Jönler* isimli eserinde rejime yönelik en ağır eleştirilerini bu yolla yapar. Eserinde, üç ayrı yere yerleştirdiği, şiirlerin içeriği oldukça ağır olmakla birlikte zaman zaman hakaretleri de bünyesinde barındırmaktadır.

“Şuûrumda hâlel var mübtelâyım
Ahâlinin başında bir belâyım
Eâliyi bitirdim ezdim amma
Ahâlinin başında bir belayım
Cihâna yirmi yıldır pâdişâhım
Muhîb düşmanım, hasım ilahım
Çoğaldıkça benim cürmüm, günâhım
Ahâlinin başında bir belâyım”⁴⁵³

Yukarıdaki haliyle, ilk şiirde II. Abdülhamid, memleketin başına gelmiş bir bela olarak tanımlanır. Sonraki dizelerde II. Abdülhamid, bir türlü ölmek bilmeyen, kızıl, öz itibarıyla öldürme içgüdüsünü içerisinde barındıran, zamanında her yerin mezara döndüğü bir hükümdar olarak verilir.

“Müellefât-ı Ebu-i-fidâ dan edip de istişhâd
Bütün memâliki zulümle eyledim âbâd
Duyulmaz oldu bu mülkte sadâ-yı istimdâd

Dil Kurumu Yayınları, 1983), 7-8; Reşat Nuri Güntekin hakkında yapılan başka bir araştırma da yazarın doğum yılı 1889 olarak verilir. Yazarın, yazdığı dergiler olan, Türk Yurdu, Yeni Türk, Ana Yurt, Türk Dili gibi yayın organları onun siyasi kimliği hakkında malumat verir. bkz. Birol Emil, **Reşat Nuri Güntekin**, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1-9.

⁴⁵¹ Reşat Nuri Güntekin, **Harebelerin Çiçeği**, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011), 25.

⁴⁵² **age**, 27.

⁴⁵³ Fahri, **age**, 125-126.

Benim mezâlim-i aczimle edilmez yâd
Sütü de menkabe-i Cengiz Hazret-i Şeddâd

Timur zâlim idi ilk hayli ekmel idi
Deminde ehl-i hüner ser-te-ser mübeccel idi
Sütûn-ı şânı dahi muhteşem müheykel idi
Neron hakim idi bir şâir-i mükemmel idi
Bu şâh-ı kâsır ise bir acîb sifle nihâd⁴⁵⁴

İlk şiirin perspektifine uygun olarak kaleme alınmış ikinci şiirde de, II. Abdülhamid'in zalimliğine vurgu yapılır. Sonraki dizelerde, II. Abdülhamid'in döneminde etmiş olduğu zulümler ve cehalet gibi konular ön plana çıkarılmaya çalışılır.

“Sümûm-ı mihneti içtim leben leben diyerek
Vatan türâbını öptüm semen semen diyerek
Vatan harâbesi bence behişt-i âlâdır;
Harâbeler gezerim çemen çemen diyerek

Mezar ve mahbesi arz eylemekte istibdâd
Hamiyet ehline şimdi beğen beğen diyerek
Akıttı seyf-i mezâlim dimâ-ı mazlûmı
Aransın ehl-i hamiyet kefen kefen diyerek⁴⁵⁵

Görüldüğü üzere, ilk iki dördlüğü verilen son şiirde de, II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine vurgu yapılır. Burada ve devam eden şiirin ilerleyen bölümlerinde, II. Abdülhamid rejimi, zulüm yapmakla, memleketi yaşanmayacak bir yer haline getirmekle suçlanır.⁴⁵⁶

Şiirler yoluyla ortaya koyulan II. Abdülhamid'in zulüm içeren istibdat yönetiminde, hayatta kalmanın yolu, Ahmet Mithat Efendi'ye göre, kişinin kendi köşesine çekilip gidişata duyarsız kalmasından geçmektedir. Roman kahramanlarından Nurullah Bey ve babası Kaşif Efendi üzerinden verilen örneklerde yazar, akli başında bir karakterin

⁴⁵⁴ age, 127.

⁴⁵⁵ Fahri, age, 124.

⁴⁵⁶ II. Abdülhamid'e yönelik tarih yazımında karşılaşılan sorun, onun ya gereğinden fazla yüceltilmesi ya da gereğinden fazla alçaltılmasıdır. Bunun en önemli sebebi, II. Abdülhamid'in bıraktığı mirasın, hali hazırda güncel siyasi konumlanmalarda işlevsel olarak kullanılabilirliği olmasıdır. Yukarıda verilen şiirlerde de benzer bir durumla karşılaşılır. Bu anlamda benzetmeler ve olumsuz göndermeler oldukça ağırdır. Bahsi geçen, karşıtlıklar içeren ve meseleyi zıt yönlü abartan II. Abdülhamid yazını için bkz. Hakan Özdemir, **Abdülhamid'i Deviren Kurşun**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014); Fahri Maden, **II. Abdülhamid Dönemi**, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2014), 9-10; Mehmet Aydın, **II. Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları**, 4. bs. (İstanbul: Okumuş Adam yayıncılık, 2005), 15-17.

hürriyeti sevmemesini düşünemez fakat bununla birlikte bahsi geçen hürriyet aşkı ona mevcut özgürlüklerini kaybettirecek düzeye de ulaşmamalıdır.⁴⁵⁷

Ahmet Mithat Efendi'ye göre, kişiler hürriyet aşkının dozajını düzenleyemediğinde, her ne kadar hali vakti yerinde olsa da, bunun imkanlarından faydalanamamakta, konaklar, yalılar, köşklere yaşayacakları yerde ömürlerini hapishanelerde çürütmektedirler. Hapishaneye girmeyenler ise, konaklarında bir mahpus hayatı sürmekte ve yaşamlarının her anı gözetlenir bir halde hayatlarına devam etmektedirler.⁴⁵⁸

Jön Türk'te bahsi geçen roman kahramanlarından Kaşif Efendi, hürriyet aşkını sınırlandırıp, kendi içinde yaşayan ve dolayısıyla istibdat yönetimini karşısına almadan birinci yolu tercih edip, köşesine çekilen karakterlerdendir. Bu bakımdan, yaşamına devam ederek kendisini şanslı saymakla birlikte, buna rağmen ileride ne ile karşılaşacağı hususunda da belirsizlikler devam etmektedir.⁴⁵⁹

3.2.2. Hafıye Teşkilatı

Yıldız istibdadının asıl sağlayıcı kurumlarından olan, şikayet ve korku mekanizması üzerine kurulu Hafıye Teşkilatı'nın içeriği hususunda, Ahmet Mithat Efendi'nin⁴⁶⁰ 1910 yılında basımı yapılan *Jön Türk* isimli eseri oldukça kapsamlı bilgileri ihtiva eder. Bu anlamda, teşkilatın işleyişi, hangi gruplardan oluştuğu, şikayet sisteminin nasıl yürüdüğü, suçsuz insanların nasıl yargılanmadan cezalandırıldığı, korku sisteminin nasıl işlediği, hafiyelerin aşağılıkları gibi konulara değinilir. Görünen o ki, bahsi geçen sistemlere zaman dışı bir perspektiften bakıldığında, işleyiş prensibi birbirine çok benzemekte ve insanların birbirine olan güvensizliğinden beslenmektedir.⁴⁶¹ Mevzunun daha ilginç tarafı ise, sistem kendi içerisinde kendisini

⁴⁵⁷ Efendi, *age*, 65.

⁴⁵⁸ *age*, 175-176.

⁴⁵⁹ *age*, 64.

⁴⁶⁰ 1844 yılında dünyaya gelen Ahmet Mithat Efendi, yazdığı eserlerin miktarı düşünüldüğünde bir çok kişi tarafından yazı makinesi olarak addedilir. Her ne kadar eğitim hayatı düzensiz olsa da üç lisan öğrenmiş ve dünyayı anlamayı anlatmayı kendisine görev addetmiştir. Bununla birlikte, çalışmada incelediğimiz *Jön Türk* isimli romanı kendisinin bu entelektüel karakterinin dışında tutulmalıdır. Bu eser, büyük oranda II. Abdülhamid aleyhtarlığı içermekte ve Jöntürklerin genel bakış açısını yansıtmaktadır. bkz. Şevket Rodo, **Ahmet Mithat Efendi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986), 3-7; Seval Şahin, **Hayatı Romancılığı Bir Eseri "Şeytankaya Tılsımı" Ahmed Mithat Efendi**, (İstanbul: Mimar Sinan güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları, 2013), 7-26.

⁴⁶¹ Hafıye teşkilatının tarihsel anlamda nasıl kurulduğu ve işlediği hususunda bkz. Emre Gör, **Abdülhamid Döneminde İstihbarat**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 63-94. Bu kaynakta, II. Abdülhamid dönemi hafıye teşkilatı ve işleyişi hakkında bilgi verildiği gibi öncesindeki istihbarat ile ilgili Osmanlı Tarihi'ndeki gelişmelere de değinilir. II. Abdülhamid'in istihbaratı önemseydiği ve bu hususta hafıye teşkilatı üzerine fazlaca düşündüğü ve bu kuruma güvendiği oldukça açıktır. Diğer bir

yok etmekle beraber bir taraftan da insanın devlete ve topluma güvenini azaltmaktadır. Dolayısıyla, meseleye geniş bir perspektiften bakıldığında, bu süreçte asıl gerçekleşen, devletin gelecekte karşılaşacağı varlık problemi olmaktadır. Bu bağlamda, hafiye teşkilatının gerisinde bıraktığı mirasla beraber düşünüldüğünde, devletlerin sorumlu olduğu insanlara güvenmesinin zorunluluğu gerçeği, bariz bir biçimde, vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jön Türk'te Ahmet Mithat Efendi, meseleyi kendisini şahit göstererek açıklar. Buna göre, hafiye teşkilatında görevli olan kişilerle kendisi bizzat görüşmüş ve eserinde yaptığı aktarımlar da bu şahitlik tecrübesinde edindikleriyle oluşturulmuştur.⁴⁶²

Ahmet Mithat Efendi'ye göre, hafiyeler iki kısımdan oluşmaktadır. “Birinci sınıfı asıl murdar hafiyelerdir ki gezip dolaştıkları yerlerde veyahut hazır buldukları mahafilde bir zerre işitseler onu kubbe kadar büyültüp jurnal⁴⁶³ etmektedirler. “Hiç bir şey görüp işitmeseler işkembe-i kübradan⁴⁶⁴ uydurmaktadırlar. “Masumlar aleyhine iftira bunlar için eser-i maharet⁴⁶⁵ sayılmaktadır. “Yolda gördükleri bir adamın cebine veyahut ber-takrip hanesi içine evrak-ı muzır ve dinamit ve bomba gibi eşya-yı memnua koymak⁴⁶⁶ bunların en önde elen hünerlerindedir. “Diğer sınıfı kendilerini asıl asdikadan⁴⁶⁷ addetmektedirler. “Fakat hangilerinin hakayık-ı hususiyesi tetkik olursa birinci sınıfa az çok aidiyetleri tebeyyün⁴⁶⁸ etmektedir.⁴⁶⁹

Jön Türk'te roman kahramanlarından yüksek rütbeli hafiye Feyzullah Efendi, teşkilatta ikinci kısımda bulunanlardandır. Feyzullah Efendi'ye, yüzlerce şikayet mektubu gelmekte ve kendisi her ne kadar bunların önemsiz olduğunu bilse de, sadece

kaynak için bkz. Vahdettin Engin, **Asayiş Sultan II. Abdülhamid'in İç Güvenlik Politikası**, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013), 33-39. Bu kaynaktan, II. Abdülhamid'in jurnalcilere önemli miktarda ödemeler yaptığı ve istihbarat meselesini oldukça önemseydiği ifade edilir.

⁴⁶² Efendi, **age**, 203.

⁴⁶³ **age**, 203.

⁴⁶⁴ **age**, 203.

⁴⁶⁵ **age**, 203.

⁴⁶⁶ **age**, 203.

⁴⁶⁷ **age**, 203.

⁴⁶⁸ **age**, 203.

⁴⁶⁹ Emre Gör'ün eserine bakıldığında, Ahmet Mithat Efendi'nin bahsi daha anlaşılır olur. Ahmet Mithat Efendi gibi Emre Gör de konuyla ilgili çalışmasında, hafiyelerin sınıf sınıf olduğunu belirtir. Emre Gör için bu sınıfların sayısı dört iken Ahmet Mithat Efendi'ye göre iki sınıf hafiye vardır. Ahmed Mithat Efendi'deki hafiye teşkilatına dair içerikle, Emre Gör'ün tarihsel anlamda ortaya koyduğu içerik oldukça benzerdir. bkz. Emre Gör, **II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği**, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 139-143.

affedici konumunda bulunmak istediği için şikayet edilen kişileri konağına çağırarak onlara öğütler savurmaktadır.⁴⁷⁰

Roman kahramanlarından, Kazım Efendi ise, birinci sınıf hafiyeler grubuna girmektedir. Hafiyeler teşkilatının işleyiş prensiplerine göre, alt sınıf hafiyelerin yükselişi ve dikkate alınması verdiği jurnallerdeki içeriğe göre şekillenmektedir. Bunu dikkate alan Kazım Efendi, mesleğe ilk başladığında küçük jurnallerle işe başlamış fakat meselenin işleyişinin farkına vardığından sonra Feyzullah Efendi'ye olan şikayetlerinin niteliğini ve şikayet edilen kişilerin rütbelerini artırmak yoluna gitmiştir.⁴⁷¹ İlerleyen süreçte, Kazım Efendi, Feyzullah Efendi'nin takdirlerini toplamış ve sınıfının yükselmesiyle beraber, aynı zamanda zengin olma yolunda da epeyce yol kat etmiştir.⁴⁷²

Kazım Efendi'nin zenginleşmesi, Feyzullah Efendi ile karşılaştırıldığında neredeyse yok hükmündedir. O, hafiyeler teşkilatına girmeden önce rüsumat dairesinde memur olarak çalışmakta ve maaşı sadece beş altı yüz kuruş civarındadır. Bununla beraber teşkilata girdikten sonra, sadece konağını tamir için dört beş bin lira harcayabilmektedir. Paranın kaynağını ise, teşkilat için gösterilen ödeneklerden karşılamaktadır. Yazara göre, ilginç olan, Feyzullah Efendi'nin hikayesine benzer daha nice örneklerin bulunmasıdır.⁴⁷³

Eserde, roman kahramanlarından, Nurullah Bey, hafiyeler teşkilatındaki ahlaksızlıklardan muzdarip olan bir karakter olarak verilir. Buna göre, Nurullah Bey'in evinde kendisine ait olmayan sistemce yasaklanmış kitaplar ve evraklar bulunmuştur. Sadece birkaç evrakı evinde buldurmak suçundan tevkif edilen Nurullah Bey, herhangi bir makama şikayet hakkı verilmeksizin ve yargılanmaksızın Fizan'a sürülmüştür.⁴⁷⁴

Farklı bir örnekte, teşkilatın cüretinden çekinen, bu anlamda sonunun Nurullah Bey gibi olmasını istemeyen, Reşat Nuri Güntekin'in *Harabelerin Çiçeği* isimli eserinde roman kahramanlarından konağın aşçısı ise hafiyelerin nereden geleceği belirli olmayan şikayetlerinden sakınmak istediği için işini bırakmak ve İstanbul dışına çıkmak durumunda kalmaktadır.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Efendi, **age**, 203.

⁴⁷¹ **age**, 201-202.

⁴⁷² **age**, 201.

⁴⁷³ **age**, 198-199.

⁴⁷⁴ **age**, 197.

⁴⁷⁵ Güntekin, **Harabelerin Çiçeği**, 30.

3.2.3. Sansür ve Sürgün

Baskıyı içeren rejimlerin, korunma refleksi anlamında kullandığı yöntemlerden ikisi olan sansür ile sürgün, toplumun bilgiye ulaşmasını engellemeyi ve halkın disipline edilmesini önceler. Her ikisinin de yaptırım gücü yüksek olmakla birlikte aynı zamanda işlevseldir de.

Eserler bağlamında meseleye bakıldığında, istibdat dönemi olarak tanımlanan II. Abdülhamid rejiminde de sansür ve sürgün mevzularının tartışıldığı görülür. Sansür konusunda, bu uygulamanın eleştirildiği, hangi kitapların yasaklandığı, kuralları uymamanın getirdiği yaptırımlar gibi meselelerin eserlerde bahis konusu edildiği görülür. Sürgün konusu ise, sansür konusu ile ilişkili tartışılmakla beraber özellikle hangi sebeplerin sürgün konusuna dahil edildiği ve sürgün yerleri hakkında bilgi verilir.⁴⁷⁶

Halide Edip'in 1912 yılında basımı yapılan *Handan* isimli eserinde, roman kahramanlarından Nazım üzerinden verilen örnekte, o, asıl mesleği hocalık olan bir karakter olmakla beraber, mesleğin icrasına dair zorlukları dikkate aldığı işini severek yapmamaktadır. Çıkış yolu olarak düşündüğü ve kendisini başarılı bulduğu yazı yazma hususunda ise ilgili yasaklar onun önünü kapatmaktadır. Bu bağlamda sansür, Nazım'ın hayatını kazanması için gerekli olan yolları engellemekte ve onu muhterip etmektedir.⁴⁷⁷

1910 yılında basımı yapılan *Jönler*'de roman kahramanı Necib de Nazım gibi sansürden dolayı hayatı zorlaşanlardandır. Esere göre, sansür uygulaması özellikle sistemin baskısından dolayı arayış içerisinde olan gençleri etkilemektedir. Necib de bunlardan biri olması hasebiyle, "birkaç özgürce şiiri içeren bir yazı, şöyle ehemmiyetsiz sarf olunan bir sözden dolayı"⁴⁷⁸ nice gençler gibi hayatını yurt dışına kaçarak kurtarmaya çalışmıştır ve hayatına orada devam etmek durumunda kalmıştır.

Ahmet Mithat Efendi *Jön Türk* isimli eserinde konuyla ilgili daha tafsilatlı bilgi verir. Örnekler, roman kahramanı Nurullah Bey üzerinden verilir. Buna göre, Nurullah Bey,

⁴⁷⁶ II. Abdülhamid dönemi sansür uygulamaları için bkz. Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık 2007), 43-58. Bu eserde, II. Abdülhamid dönemi sansür uygulamalarının ayrıntılı bir içeriği ve sistemin nasıl işlediği hususunda bilgiler mevcuttur. Eser dikkate alındığında, romanlardaki anlatılar her ne kadar abartılar taşısa da tarihi gerçeklik ile uyumluluk taşımaktadır. Meselenin daha ayrıntılı anlaşılması için bkz. Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990), 48-79.

⁴⁷⁷ Adıvar **Handan**, 75.

⁴⁷⁸ Fahri, **age**, 55.

aşkına karşılık bulamayan Ceylan Hanım tarafından oyuna getirilip, evine yerleştirilen sansüre tabi yayınlar yüzünden, sorgulamaya dahi tabi tutulmadan Akka'ya sürülür.⁴⁷⁹

Romanda, Nurullah Bey aracılığı ile değinilen yayın yasağına tabi olan eserler hakkında da bilgi verilir. Buna göre, Kemal Bey'in eserleri, topyekûn yasaklı kitaplar arasında olup birinci derecede sakınılması gereken "asar-ı muzır ve memnua"⁴⁸⁰dan addedilmektedir. Ayrıca, Ziya Paşa'nın Girit Zafernamesi, Şinasi zamanından kalma dahi olsa Tasvir-i Efkar koleksiyonları, "Kemal ve rüfekasının Avrupa'da neşrettikleri Muhbir ve Hürriyet koleksiyonları... Ahmet Rıza Bey'in, Murat Bey'in vs. Jön Türklerin Avrupa'da Mısır'da neşrettikleri gazeteler"⁴⁸¹ sansüre dahil olan eserlerdendir.⁴⁸²

Ahmet Mithat'a göre, sansür ile ilgili yaptırımlar, II. Abdülhamid rejiminin başlangıcından sonuna doğru sürekli genişleyerek ve yoğunlaşarak devam etmiştir. Durum o kadar abartılmıştır ki, "Kunut duasını ve Kur'an-ı Kerim'in bazı ayat-ı celilesini muzır görenler"⁴⁸³ dahi ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca, "Cevdet Tarihi ve merhum-ı müşarünleyhin Kıyas-ı Enbiyası"⁴⁸⁴ da sansüre tabii olan eserlere dahil edilmiştir.

Feminizm gibi Avrupa'da kadın haklarının gelişimine katkı sağlayan hareketin, Osmanlı Devleti'nde yankı uyandırmaması da, Ahmet Mithat'a göre, yurttaki sansür ile ilgilidir. Feminizmden bir nebze haberdar olabilenler ise, memlekette Fransızca bilenler olup, bunların da gelişmeler karşısında neredeyse yapacakları bir şey yoktur.⁴⁸⁵

Sansür hususunda dikkatli davranmayanlar yahut bu konuda cesaretli davrananların akıbeti tahmin edileceği üzere iyi olmamaktadır. Bu kişiler ya mal varlıklarını kaybetmeleri nedeniyle "eşten dosttan bir eski entari, hatta bir lokma ekmek dilenmek derecelerine"⁴⁸⁶ gelmekte yahut da "Hind'e Yemen'e"⁴⁸⁷ sürgüne gönderilmektedirler.

⁴⁷⁹ Efendi, **age**,179.

⁴⁸⁰ **age**,179.

⁴⁸¹ **age**, 179.

⁴⁸² Ahmet Mithat Efendi'nin kendisi de II. Abdülhamid döneminde yasaklı yazarlar arasındadır. bkz. Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007), 98.

⁴⁸³ Efendi, **age**, 175.

⁴⁸⁴ **age**, 175.

⁴⁸⁵ **age**, 79.

⁴⁸⁶ **age**, 183.

⁴⁸⁷ **age**, 183.

Jön Türk'te roman kahramanı Nurullah Bey'in serüveni ikinci kısma girmektedir. O, Ceylan Hanım'ın kıskançlıkları nedeniyle odasına yerleştirdiği yasaklı yayınlardan dolayı Jön Türk hareketiyle ilişkilendirilip⁴⁸⁸ önce hapsedilmiş sonrasında ise herhangi bir yargılama sürecine tabi tutulmadan Akka'ya gönderilmiştir. Hapishane sürecinde, yazar, Nurullah Bey gibi hikayesi olan daha nice gençlerin herhangi bir suçu olmadan içeride tutulduğunu, soru dahi sormadan hayatlarını devam ettirmek zorunda kaldıklarını da ifade eder.⁴⁸⁹

Nurullah Bey, rejim tarafından cezalandırılanlar arasında görece rahat bir yer olan Akka'ya sürgün edilmiştir. Akka'nın rahat olması koşullarından ziyade mektup gidip gelme sürecinin daha kısa olması ile ilgilidir. Bununla beraber, yazarın kendisini kaynak gösterip ifade ettiğine bakılırsa -Anadolu'da görevli olan oğlu ile mektuplaşmaları- bu da bir şans gibi anlaşılmamalıdır. Çünkü, gönderilen yahut gelen her mektup açılıp okunmakta, sadece rejim tarafından izin verilen mektuplar kişilere ulaşmaktadır.⁴⁹⁰

Sürgün meselesini, Halide Edip *Handan* isimli eserinde, roman kahramanlarından Nazım üzerinden örneklendirir. Buna göre, rejim karşıtı düşünen Nazım, iktidar tarafından yakalanacağını anladığında Avrupa'ya kaçma kararı almıştır. Bu hususta başarısız olan karakter sonrasında hapishaneye gönderilmiş ve Fizan'a sürülmesi kararlaştırılmıştır. Bununla beraber, Nazım Fizan'daki sürgün hayatını kaldıramayacağını düşünmüş ve hapishanede kendisini asarak hayatına son vermiştir.⁴⁹¹

Reşat Nuri, sürgün mevzuunu *Harabelerin Çiçeği* isimli eserinde roman kahramanı Hilmi Bey üzerinden örneklendirir. Hilmi Bey, bir gece yarısı jandarmalar tarafından evinden alınıp Zaptiye Nezaretine götürülmüş sonrasında ise eserlerde sıkça karşılaşılan bir sürgün yeri olan Fizan'a gönderilme kararı alınmıştır.⁴⁹²

II. Abdülhamid rejimi, sadece uzakta bulunan aleyhtarlara değil en yakınındaki görevli kişileri de zaman zaman düşman addetmekte ve onları da cezalandırılmaktadır. Bunun bir örneği, Müfide Ferit'in⁴⁹³ 1918 yılında basımı yapılan *Aydemir* isimli eserinde

⁴⁸⁸ age, 195.

⁴⁸⁹ age, 194-195.

⁴⁹⁰ age, 207.

⁴⁹¹ Adıvar, *Handan*, 90.

⁴⁹² Güntekin, *Harabelerin Çiçeği*, 29.

⁴⁹³ Müfide Ferit, 29 Nisan 1892 tarihinde Kastamonu'da doğmuştur. Babasının görevi nedeniyle birçok yerde zaman geçirmiştir. Trabsusgarp'da İtalyan mektebinde eğitim almıştır. Paris'e gittiğinde Jön

görülür. *Aydemir*'de roman kahramanlarından Nedim Paşa, memleketin ekonomik olarak kötü gidişatından şikayetçi olan ve bunun çözümü için de kafa yoran biridir. Bu anlamda, Jön Türklerin ekonomik tasavvurları ilgisini çekmiş ve Ahmet Rıza ile birkaç defa bu mesele hakkında bilgi almak için mektuplaşmışlardır. Durumdan haberdar olan iktidar, Nedim Paşa'nın iyi niyetine bakmaksızın, kızlarını Avrupa'dan eğitimlerini yarıda bıraktırıp geri dönmeye zorlamış, kendisini ise Ankara Valiliği gibi ikincil bir mevkiye sürgün etmiştir.⁴⁹⁴

Yukarıda hikayesinden sıkça bahsettiğimiz *Jön Türk*'ün Nurullah Bey'i için sürgün yeri olarak Akka gösterilmiştir. Jön Türk tarafgirliği suçlamasıyla yargılanan Nurullah Bey'in Akka'ya gönderilmesi annesi tarafından iyi karşılanmıştır. Bunun sebebi, Akka'ya göre daha zor şartları haiz sürgün yerlerinin bulunmasıdır. Bunların başında, Trablusgarp, Yemen ve Fizan⁴⁹⁵ gibi yerler gelmektedir.⁴⁹⁶

3.2.4. Ara Değerlendirme

II. Abdülhamid dönemi, İttihatçıların hakim olduğu dönemde ortaya çıkan roman yazınında ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Dönemin siyasi içeriğine bakıldığında bu oldukça anlaşılır bir durumdur. İttihatçılar iktidarı ele geçirmiş ve dolayısıyla II. Abdülhamid rejiminin geride bıraktığı mirasla hesaplaşma yoluna gitmişlerdir. Roman yazınında, II. Abdülhamid, kurduğu istibdat yönetiminin içeriği, alınan ağır vergiler, hafiyelik teşkilatı, Ermenilerin maruz kaldığı kötü şartlar gibi konular üzerinden eleştirilmiştir. II. Abdülhamid memleketin kötü gidişatına rağmen kendi konforlu yaşamından vazgeçmeyen bir karakter olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, rejimin aleyhtarı olan kişilerin sürgün meselesi romanlarda yer almıştır.

3.3. Özgürlük Vazgeçilmezimizdir: Jön Türkler

Çalışmanın temel sorunsalı bağlamında düşünüldüğünde, 1908-1918 Osmanlı-Türk romanında, yukarıdaki haliyle II. Abdülhamid'e yönelik söylemin olumsuz

Türk'lerden Ahmet Rıza ile tanışma fırsatı bulmuştur. Eşi Ferid Bey, Türk Ocağı'nın kurucularındandır. *Aydemir* isimli eserini Yusuf Akçura'nın teşvikiyle kaleme almıştır. Eşi Ferid Bey'in Milli Mücadele'ye katılması ile kendisi de hareketin içerisinde yer almıştır. bkz. Müfide Ferit, **Pervaneler**, (İstanbul: Otağ Yayınları, 1974), 7-13.

⁴⁹⁴ Müfide Ferit, **Aydemir**, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 24.

⁴⁹⁵ II. Abdülhamid döneminde sürgünlerin yapıldığı yerlere bakıldığında Fizan, bu yerlerin arasında önde gelen yerlerdendir. Özellikle, İttihatçılıkla suçlanan kişiler için Fizan önemli adreslerdendir. bkz. Ali Fahri, **Emel Yolunda Kandil ve Muhtar Paşa**, haz. Yücel Yiğit ve Mehmet Narlı, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2015), 48.

⁴⁹⁶ Efendi, **age**, 47-48.

gerçekleştiği gibi, tersine Jön Türkler'e ait yazımın olumlu gerçekleşmesi beklenir. Beklentinin sağlayıcısı, Jön Türklerin artık iktidarda olduğu gerçeği ile ilişkilidir.

Bu bölümde, 1908 Devrimi ve 31 Mart olayları, Jön Türkler'in kimlerden oluştuğu ve erken dönem Jön Türklerin hayatları gibi konular tartışılacaktır. Diğer taraftan, Jön Türkler'e yönelik olumsuz göndermelerin içeriğine bakılacaktır.

3.3.1. 1908 Devrimi ve 31 Mart Olayları

1908 Devrimi, eserlerde olumlu anılmakla birlikte, özellikle devrim sonrası kargaşa ortamı ve programsızlık eleştiri konusu edilir. Eleştirel yazının eserlere yansımaları dikkate alındığında ve II. Abdülhamid dönemi ile karşılaştırıldığında, Jön Türkler'in iktidarlarının başlangıcında eleştiriye açık bir grup olduğu ifade edilebilir. Burada, önemli bahislerden biri de, Jön Türklerin az da olsa II. Abdülhamid'in bıraktığı pozitif mirası dikkate almadan hareket etmeleridir. 31 Mart Olayları ise, romanlarda olumsuz okunmakla birlikte, yaptırım gücü az olan bir mesele olarak addedilmektedir.

1910 yılında basımı yapılan Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk*'ünde, roman kahramanlarından, II. Abdülhamid'in zulmünden kaçan ve Mısır'a yerleşen Nurullah Bey üzerinden verilen örnekte, "Mısır gazetelerine dercolunan ajans telgrafnamelerinde Manastır'daki Üçüncü Ordu'nun Kanun-u Esasiyi ilan"⁴⁹⁷ etmesi şaşkınlıkla karşılanır. Nurullah Bey'in haberi İstanbul gazeteleri ile teyit etmesi durumunda şaşkınlığı daha da artar. Burada yazar, II. Abdülhamid'in istibdat rejiminin yarattığı umutsuz ortama gönderme yapmaya çalışır.

Jön Türk'de meşrutiyetin ilanı ile beraber, halk, sevinçten çıldırma derecelerine varan bir duyguyla devrimi kutlamıştır.⁴⁹⁸ Roman kahramanı Nurullah Bey, II. Abdülhamid'in zulmünden dolayı sığındığı Mısır'dan, devrimin ilk günlerini ve kutlamalarını görmek adına, vakit kaybetmeden İstanbul'a dönmüştür.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Efendi, *age*, 258.

⁴⁹⁸ 1908 sonrası hareketlenmelere bakıldığında, romanlardaki çıktılara benzer bir durumla karşılaşılır. Örneğin, Ahmed Mithat Efendi'nin *Jöntürk*'ündeki Nurullah gibi halk öncelikle II. Meşrutiyet'in ilanını şaşkınlıkla karşılar ve inanmakta zorlanır. Hatta, II. Abdülhamid'in bunu bilinçli bir şekilde yaptığına inanılır. Öyle ki, II. Abdülhamid'in meşrutiyeti tekrar yürürlükten kaldıracağı düşünülür. bkz. Kudret Emiroğlu, **Anadolu'da Devrim Günleri**, (Ankara: İmge Yayınları, 1999), 17-18; Devrim sonrası halkın tepkileri için bkz. Said Paşa, Tahsin Paşa, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı 1908**, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008), 12; Mehmet Hacısalıhoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu**, çev. İhsan Catay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 171; Hasan Taner Kerimoğlu, **İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914**. 2. bs. (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2012), 48-50; Devrim kutlamalarının Osmanlı coğrafyasındaki ayrıntılı anlatımı için ve devrim öncesi ve sonrasını anlamak için bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 137-142.

⁴⁹⁹ Efendi, *age*, 259.

“İki yüz elli bin kişinin Cuma günü selâmlık resm-i alisinde isbat-ı vucud eylediklerini ve ahrarane alkışları“⁵⁰⁰ gördükten sonra, “Nurullah Bey İstanbul’u uyku halinde bırakmışken şimdi gördüğü uyanıklık haline karşı âdeta alıklamış“⁵⁰¹ kalmıştır. Bununla beraber, Ahmet Mithat’a göre, II. Abdülhamid’in zulüm içerikli iktidarına eşlik eden ve sağlayıcısı konumunda bulunanlar, devrimle birlikte memlekette tebdil-i kıyafet ile kaçmak durumunda kalmışlardır.

Ebubekir Hazım Tepeyran’ın 1910 yılında basımı yapılan *Küçük Paşa*’sında devrim, bahar aylarının gelişi ile ilişkilendirilir. Buna göre, II. Abdülhamid rejimi uzun ve zorlu geçen kış aylarına benzetilir ve baharın gelişi de bu bağlamda bir o kadar önem kazanır.⁵⁰²

Ali Kemal, meşrutiyetin ilan edilmesiyle oluşan fikri özgürlük ortamına⁵⁰³ ve basın yasaklarının kalkmasına gönderme yapar. 1913 yılında basımı yapılan *Fetret*’de, sansür ve basına dair kısıtlamaların kalkmasıyla beraber, *Selâm*, en fazla okuyucu kitlesiyle buluşan gazete olmuş ve halk bu sınırlamaların kaldırılmasıyla beraber bilgiye ulaşma araçlarına tekrar kavuşmuştur.⁵⁰⁴

Müfide Ferit’in Vedat Bey karakteri devrime ve sonrasına çok fazla anlam yükleyenlerdendir. Ona göre, Meşrutiyet, “beş altı seneye kadar fikir marifeti, harp ve iktisat kudretiyle müstesna ve parlak bir Osmanlı İmparatorluğu“⁵⁰⁵ hazırlayacaktır. “Onun şevket ve haşmeti ile bütün zabt edilmiş memleketler, Girit, Mısır, Tunus, Bosna Hersek,⁵⁰⁶ geri alınacaktır. “Memleketimizde ecnebi eli ecnebi ihracatı, ecnebi istibdadı kalmayacak. Köylünün yüzde ellisi okuyacak. Yüzde ellisi çalışacak. Vatan bir marifet gül bahçesi “⁵⁰⁷ olacaktır.

Vedat Bey’in öngörülerini, Müfide Ferit’in 1918 yılında basımı yapılan *Aydemir* isimli eserindeki roman kahramanı Nedim Paşa için oldukça abartılıdır. Ona göre, “yıldırım

⁵⁰⁰ age, 259.

⁵⁰¹ age, 259.

⁵⁰² Tepeyran, age, 149.

⁵⁰³ Devrim sonrası, yayın yasaklarının kalkmasıyla beraber basında büyük bir gelişme olmuştur. Örneğin, *İkdam* ve *Sabah* gibi gazetelerin baskı sayıları 60.000’lere çıkmıştır. Sayılardaki artışa rağmen gazeteler bulunamamış ve hatta bu gazeteler karaborsaya düşmüştür. Bununla birlikte, gazete sayısı 1909’a gelindiğinde yaklaşık olarak 14 kat artmıştır. bkz. Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, (İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, 2005), 19-21; Uygur Kocabaşoğlu, **Hürriyet’i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını**, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 3-12.

⁵⁰⁴ Kemal, age, 125.

⁵⁰⁵ Tek, **Aydemir**, 33.

⁵⁰⁶ age, 33.

⁵⁰⁷ age, 33.

süratiyle gelen bu Meşrutiyet bir tayfun gibi, bir kasırga gibi bütün Osmanlı mülkünü alt üst⁵⁰⁸ etmektedir. Nedim Paşa'yı asıl kaygılandıran, geçmiş birikimin tamamı ile reddedilmesidir. Birçok kişi “Yeni fikirler, yeni emeller, yeni tasavvurlar⁵⁰⁹ hakkında konuşmakla birlikte, bu değişimlerin memlekete ne sunacağı hakkında kimse fikir sahibi de değildir ki, halihazırda değişim çok yavaş ilerlemekte ve yıkılan sistemin yerine yenisinin inşası da oldukça zaman alacak gibi görünmektedir.

1910 yılında basımı yapılan *Teşebbüs-i Şahsi*'de Tahir'ül Mevlevi, Osmanlı toplumunun yeni gelen Meşrutiyet ile ilgili değerlere yabancılığına değinir. Buna göre, meşrutiyet birçok yeni kavramı halkın hafızasına yerleştirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı toplumu, kavramları ve yenilikleri sadece dilde öğrenmekte, anlamları ile işlevleri hakkında fikir yürütememektedir.⁵¹⁰

Meşrutiyet sonrası belirsizlik ve programsızlığı eleştiren Halide Edip'e göre, hem iktidar hem de muhalefet “muayyen bir emel ve maksat[a]⁵¹¹ sahip değildir. Bunun en önemli sebebi, memleketteki geçmişten kalma ve yeniliğe açık olmayan karakterler ile karşılarında olan grubun anlaşamamasıdır. Diğer taraftan, Meşrutiyet'in ilanı ile ilgili beklentiler, başlangıçta hiç de bu yönlü olmamış, tersine yeni sistemin birçok kavgayı sonlandıracağı düşünülmüştür.⁵¹²

Devrim sonrası beklentilerin azalması, Halide Edib'in 1910 yılında basımı yapılan *Seviye Talip*'inde özellikle, “Bosna Hersek'in ilhakı, Bulgaristan'ın kurtuluşu kavuşması, ve Girit meselesi⁵¹³ ile ilişkilendirilir. Buna göre, mevcut kayıplar, Meşrutiyetin getirileri üzerine düşünmeyi gerektirmiş, ilk günlerdeki halkların kardeşliği zamanları yerini zıttı gelişmelere bırakmıştır.⁵¹⁴ Bununla birlikte, bu umutsuzluk Halide Edib'e göre, ileride toplumun birbirine olan bağlarını kuvvetlendirecek ve biz olma durumunun içeriğini oluşturacaktır. Burada kastedilen, Türklerin, ulus-devlet olma yolunda yaşadıkları ilk adımlara yapılan göndermeler

⁵⁰⁸ age, 24.

⁵⁰⁹ age, 24.

⁵¹⁰ Mevlevi, *Teşebbüs-ü Şahsi*, 179.

⁵¹¹ Adıvar, *Handan*, 13.

⁵¹² Halide Edip Adıvar, *Seviye Talip*, 4. bs. (İstanbul: Atlas Yayınları, 1973), 116.

⁵¹³ age, 13.

⁵¹⁴ 1908 devrimini izleyen zaman diliminde, İttihat ve Terakki, imparatorluk halklarının beklentilerini gerçekleştirmekte zorlanmıştır. Öyle ki, iktidara ilk geldiklerinde ileriye dönük ve pratiğe dair bir yol haritaları yoktur. Bu konuda en önemli sorun, farklı etnik unsurları bir arada tutmaya yönelik program eksikliğidir. bkz. Lütfi Özarlan, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Diğerleri*, (İstanbul: Resse Kitabevi Sahaf, 2016), 195-197.

olmalıdır. Çünkü ilerleyen süreçlerde, Osmanlı Devleti ilgili gelişmelerle beraber, zorunlu olarak ulus-devlet modelini seçip hareket etmek durumunda kalmıştır.⁵¹⁵

Ömer Seyfeddin'in *Ashab-ı Kehfimiz* isimli eserinde Ermeni genci Hayıkyan üzerinden verilen örnekte, Meşrutiyet, Ermenileri Kürt cellatlarına boğazlatan "kırmızı Sultanın kuvveti, iktidarı"⁵¹⁶ sonlandırmış, dinler milletler kaynaşmış, "istibdad bahar sabahlarında uyanan bir adamın kâbuslu rüyası gibi tuhaf, gülünecek bir hatıra bırakarak"⁵¹⁷ silinmiş gitmiştir.⁵¹⁸

Ömer Seyfeddin 1918 yılında basımı yapılan *Ashab-ı Kehfimiz*'de, hikayesinin merkezine Ermeni Hayıkyan'ı bilinçli olarak yerleştirir. Bunun sebebi, Hayıkyan üzerinden Ermenilere ve diğer milletlere gönderme yapmaktır. Yazara göre, meşrutiyet ilan edilmekle beraber, öngörülen kardeşlik, milletlerin kaynaşması esprisi vukuu bulmayacak, tersine Gayrimüslimler, Tanzimat'tan beri edindikleri bilinçle milli varlıklarını koruma yönlü hareket edeceklerdir.

Eserin ilerleyen sayfalarında bahsi geçen konu öncelenir ve Ermeni genci Hayıkyan da dahil Gayrimüslimler Meşrutiyet'in sunduğu imkanlarla kendi milli davalarını merkeze alarak hareket ederler.⁵¹⁹ Buna göre, Meşrutiyet'i istemeyen yoktur fakat "yıkılan eski idarenin înfası korkunç bir dağ gibi"⁵²⁰ halihazırda beklemektedir. Artık, "Meşrutiyetin, hürriyetin sarhoşlukları"⁵²¹ geçmiştir ve memleketin içerisi karmakarışık bir hal almıştır.

Roman kahramanı Hayıkyan'a göre, "patrikhaneler eski hukukumuz, eski imtiyazlarımız"⁵²² diyerek hareket etmeye başlamıştır. Ona enteresan gelen ise, Meşrutiyet'in aslında bu gibi imtiyazları kaldırmış olması ve Türklerin bu konuda oldukça samimi davranmasıdır. Türkler, bu gelişmelere rağmen Tanzimat'tan itibaren

⁵¹⁵ Adıvar, **Seviye Talip**, 13.

⁵¹⁶ Seyfeddin, **Ashab-ı Kehfimiz**, 18.

⁵¹⁷ **age**, 18.

⁵¹⁸ **age**, 18-20.

⁵¹⁹ Devrim sonrası dönemde, İttihatçılar diğer milletlerle olan ilişkilerinde ılımlı davranmaya çalışmışlardır. Bu davranış hali, İttihatçıların zihnindeki Osmanlılık politikası ile ilgilidir. Diğer taraftan, Ömer Seyfeddin'in de bahsettiği üzere, milliyetçilik çağında homojen olmamakla birlikte Ermeniler günün güncel koşullarına göre hareket etmişlerdir. Bu anlamda, Ermenilerin örgütlenmesinde etkin olan Taşnak grubu İttihatçıların Osmanlılık politikalarına uygun davranmamışlardır. Bu ise, ileride yaşanacak ayrışmayı beraberinde getirecektir. bkz. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 3.bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996), 111-115; Dikran Mesrob Kaligian, **Taşnaklar ve İttihatçılar**, çev. Deniz Mutlu Taşyürek, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017), 29-30.

⁵²⁰ Seyfeddin, **Ashab-ı Kehfimiz**, 22.

⁵²¹ **age**, 22.

⁵²² **age**, 24.

kendi benliklerinden vazgeçmiş bir şekilde hareket etmektedirler. Öyle ki, “Mektebde okudukları kitaplarda tarihlerinde gazetelerinde hatta bir tek Türk kelimesi ağızlarından⁵²³ çıkmıyordu.

Halide Edip, 1913 yılında basımı yapılan *Yeni Turan* isimli eserinde meseleye benzer bir perspektiften yaklaşır. Ona göre de, Türkler, ilk milli inkılâpları olan Meşrutiyet ile, medeniyetin gerisinde kalmayacaklarını, Batı’daki medeni toplumlar gibi olmak istediklerini ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, pratikte yaşananlar Türkleri oldukça zorlamakta, Meşrutiyetten, “Rum, Bulgar, Türk, Arap, Arnavut, hepsi başka başka mana⁵²⁴ çıkarmaktadır. “Rumların bir kısmı Yunanistan’a iltihak, Bulgarlar Bulgaristan’a iltihak⁵²⁵ istemekte, “Türkler kendi kudret ve âdetlerinin ve kabiliyetlerinin idare edemeyeceği gayr-ı vazıf bir merkezîyet⁵²⁶ ile uğraşmaktadırlar. Bunun ötesinde asıl gerçekleşen ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun sonu olmaktadır.

31 Mart hadiselerine⁵²⁷ gelindiğinde olaylar, eserlerde olumsuz bir bakış açısıyla sunulur. Ömer Seyfeddin’in *Ashab-ı Kehfimiz* isimli eserinde, 31 Mart, maksatsız, idealsiz bir hareket olarak tanımlanır ki, Hareket Ordusu’nun gelmesiyle, isyancılar “bir sabun köpüğü gibi⁵²⁸ dağılmışlar, sözde kahramanlar “koyunlar gibi kışlalarda tutularak⁵²⁹ hapis edilmişler ve sonrasında ise asılarak hayatlarına son verilmiştir.

Halide Edip’in *Seviyye Talip* adlı eserinde mesele, roman kahramanı Fahir Bey üzerinden örneklendirilir. Buna göre, isyancılar, yurt içini kana boyayan azgın vahşiler olarak görülür. *Ashab-ı Kehfimiz* gibi burada da hadiseler Hareket Ordusu’nun gelmesiyle son bulmuş ve memleket, öncesindeki sessiz haline tekrar kavuşmuştur.⁵³⁰

⁵²³ age, 24.

⁵²⁴ Adıvar, *Yeni Turan*, 39.

⁵²⁵ age, 39.

⁵²⁶ age, 39.

⁵²⁷ 31 Mart hadiseleri, din merkezli bir hareket olarak görülse de merkezinde İttihat ve Terakki karşıtlığı hakimdir. Ayaklanmada Volkan Gazetesi etrafında örgütlenen İttihad-ı Muhammedi grubu etkin olmuştur. Diğer taraftan, ayaklanmanın arka planında liberaller bulunmuştur. Bu ayaklanma ile, askerin yönetime el koyma geleneği de Türkiye tarihinde başlamış olur. Meselenin pratikteki gelişimi, romanlardaki anlatı ile uyumluluk göstermektedir. Bu bağlamda, ayaklanma kısmi alanlarda gerçekleşmiş ve bastırılmasında da zorluk çekilmemiştir. Bkz. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 3. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996), 16-23; Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 125-132; Meselenin ayrıntılı bir okuması için bkz. Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma**, 3. Bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 1994). Bu kaynakta da mesele, Feroz Ahmad’a benzer bir çerçevede ele alınır. Diğer taraftan çok daha ayrıntılı bir okuma yapılmıştır.

⁵²⁸ Seyfeddin, *Ashab-ı Kehfimiz*, 36.

⁵²⁹ age, 36.

⁵³⁰ Adıvar, *Seviyye Talip*, 126-128.

Fazlı Necip, 31 Mart hadiselerine yönelik fikirlerini beyan ederken Victor Hugo'dan alıntı yapar. Buna göre, "her ihtilal beşeriyeti bir hatve ileriye sevk etmiş bir ders-i intibah"⁵³¹ vermiştir. Dolayısıyla, 31 Mart hadiseleri de Osmanlı toplumu için, meşrutiyet değerlerinin oturmasını sağlamıştır.

3.3.2. Bir Tanımlama Girişimi: Jön Türk Kimdir?

II. Abdülhamid'in istibdat rejimini sonlandıran Jön Türkler, eserlerde, özgürlük için mücadele eden, eğitilmiş, vatansever karakterler olarak sunulurlar. Diğer taraftan ilgili mücadele onların açısından kolay olmamış, rejim tarafından fazlaca kötü muamelelere maruz kalmışlardır. Özellikle sürgün ve hapishane, Jön Türk olabilmenin başlıca koşulları haline gelmiştir. Bununla birlikte, Jön Türkler tek tip bir grup olmayıp, içlerinde, ahlaksız, çıkarlarını merkeze alan, alkolik karakterler de bulunmaktadır. Bahsi geçen meselenin anlaşılmasında, Jön Türklerin yurt dışında yaşadıklarını hikayesinin merkezine yerleştiren *Jönler* isimli roman oldukça önemlidir.

Ahmet Mithat Efendi, Jön Türklerin ortaya çıkışı ve hareketin büyümesinin en önemli sebebinin, rejimin insanlar üzerinde kurduğu baskı ve sindirme politikalarında görür. Buna göre, rejimin memurları, "istibdat ve itisafıyla cihanın başına belâ oldukları için herkesi Jön Türk olmaya mecbur"⁵³² bırakmaktadırlar.

Jön Türkler, Bekir Fahri'nin *Jönler* isimli eserinde, vatanını seven ve bu uğurda herhangi bir görev üstlenmeye çalışan karakterler olarak sunulurlar. Roman kahramanlarından, inançlı bir dava insanı olan Necip üzerinden verilen örneklerde Jön Türklerin tek amacı, "vatanın selametini düşünmek...vatanın kurtuluşunu"⁵³³ sağlamaktır. Onlar, davaları için aç kalmayı, kendilerinden vazgeçmeyi hatta ölmeyi bile göze almışlardır. Özgürlük onların vazgeçilmez değeridir. Maruz kalınan bütün zorluklara rağmen, onları yaşatan yegane değer Jön Türklüktür.⁵³⁴

Bekir Fahri'nin kahramanı Necip, İstanbul'da Tıbbiye Mektebi'nde iken memleketin kötü gidişatını görmüş ve Jön Türk olmaya karar vermiştir. Hali vakti de yerinde olan Necip'in imkanlarını bırakması ve bu uğurda Mısır'da sürgün hayatı yaşamasının tek

⁵³¹ Necip, *Dehşetler İçinde*, 300.

⁵³² Efendi, *age*, 253.

⁵³³ Fahri, *age*, 26.

⁵³⁴ Jöntürklerin içinden Mizancı Murat vs. gibi sürekli ayrılanlar olmuştur. Bu durum, Jöntürkleri daha kararlı ve üyelerinin kazanımı noktasında onları daha dikkatli olmaya itmiştir. 1902 kongresi bu hususta belirleyici olmuştur. bkz. Mahir Aydın, "İttihat ve Terakki'nin Türk Tarihindeki Yeri" *İttihat Terakki ve Jön Türkler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 66-67.

sebebi vatan sevgisidir. Yaptığı tercih, birçok zorluğu içerisinde barındırsa da Necip, Jön Türk olarak kalmak için her şeyini feda etmeye hazırdır. Kendince, vatan için verdiği emekler bir gün karşılığını bulacaktır. Bu durumun anlaşılması yahut anlaşılmaması ise önemli değildir. Onu ilgilendiren davasındaki samimiyetidir.⁵³⁵

Necip'in Mısır'da geçirdiği zaman diliminde tanıdığı, Jön Türk olan Ata ve Zülfikâr'ın hikayeleri de kendi serüveni ile oldukça benzerlik göstermektedir. Onlar da sadece memlekete özgürlük getirmek için Jön Türklük yolunu tutmuştur. Her ikisi de eğitilmiş tipler olup, Zülfikâr da Necip gibi Tıbbiye'yi yarıda bırakarak sadece vatanın kurtuluşunu hayatının merkezine yerleştirmiş ve bundan dolayı da Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır.⁵³⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk olan kahramanı Nurullah Bey, Bekir Fahri'nin kahramanları ile benzerlik göstermektedir. Nurullah Bey de eğitilmiş bir karakter olup, insani vasıflar bağlamında da oldukça dürüst, sevilen ve namuslu bir karakterdir. *Jön Türk*'de, Nurullah'ın evinde Jön Türklere dair evraklarla yakalanması ve sonrasında Akka'da hapisanede tanıştığı karakterler de Ahmet Mithat tarafından pozitif inşa edilir. Örneğin, Nurullah Bey'in oda arkadaşlarından Mısırlı Rıfkı Bey, dış görünüş itibariyle sevimli –ideolojik olarak desteklenen karakter aynı zamanda dış görünüş itibariyle de güzel olma kural haline gelmiştir- birisidir. Duyun-u Umumiye memurluğu yapmakta iken birkaç Jön Türk evrakından dolayı yakalanmış ve Akka'da bulunan hapisaneye gönderilmiştir. Kendisi, muazzam bir okuma birikimine sahip olup, özellikle siyaset alanında uzmanlaşmıştır. Nurullah Bey'in diğer oda arkadaşı Hafız Kadri'dir. O da diğer çizilen Jön Türk karakterlerinin çoğunluğu gibi bir Tıbbiye öğrencisi iken, sadece sınıfta okunan jön Türklerle ilgili evraklardan dolayı diğer arkadaşları ile tutuklanıp Akka'ya gönderilmiştir. Akka'da hapisanede bulunan Ziya Bey ise, sadece “hürriyet ve adalete çıldırmasıya bir aşkından”⁵³⁷ dolayı içeri alınmıştır. Yazara göre, Jön Türklerin hapisane hayatı bir mektep hayatını andırmaktadır. Çünkü, burada bulunan insanların neredeyse hepsi eğitilmiştir ve hepsi de ayrı ayrı okuma birikimlerine sahiptir.⁵³⁸ Buna göre, hapisaneler dışarıdan düşünüldüğü üzere

⁵³⁵ Fahri, *age*, 26-27.

⁵³⁶ *age*, 52-53.

⁵³⁷ Efendi, *age*. 218.

⁵³⁸ Jöntürklerin, batılı fikirlere sahip olduğu, eğitilmiş oldukları gibi meseleleri bilimsel bir çerçevede okumaya gayret eden bir anlatı için bkz. M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 37-40. Jöntürklerin geldikleri sınıflar hakkında bilgi sahibi olmak ve onların Tıbbiye ve Mülkiye içerisindeki yeri için bkz. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 66-

Jön Türkler için bir çile çekme mekânı değil, bir öğrenme, olgunlaşma, yetişme yerleri olmuştur.⁵³⁹

Nurullah Bey'in Akka'daki arkadaşlarından olan Fransız Mösyö Kaon üzerinden verdiği örnekte, Ahmet Mithat Efendi'ye göre, "uçurumun ta kenarına gelmiş olan bu memleketi kolundan tutup kurtarabilecek bir kuvvet varsa o da Jön Türklerden"⁵⁴⁰ ibarettir. Bunun için Jön Türkler, kendilerini halihazırda devrim için de hazırlamakta ve memleketin her tarafında Jön Türk şubeleri açarak örgütlenmektedirler.

Ahmet Mithat Efendi, Jön Türkleri iktidarın perspektifinden de tanımlar. II. Abdülhamid'in istibdat yönetimi için Jön Türkler, beklenildiği üzere, fikirlerinden kaçınılması gereken, gençlerin zihinlerini memleketin aleyhine dönüştüren kişilerdir.⁵⁴¹

Bekir Fahri'nin 1910 yılında basımı yapılan *Jönler*'inde, roman kahramanı Necip ve Avni arasındaki mülakat vesile kılınarak, Jön Türkler'in zihni manada beslendikleri kaynaklar hakkında da bilgi verilir. Buna göre, Mısır'da Jön Türkler'e ait matbaada basılan kaynaklar şöyle sıralanır:

"İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tüzüğü, Muallim Mesut'un Nasfet'i, Şerait-i Hilafet, İngiliz Tarih Medenisi, Giyom Tel, Celaleddin Harzemşah, Divan-ı Mahmud Celal, Makedonya Risalesi, Mizan... Osmanlı Nüshaları, Pinti Sultan, Yıldız Sarayından söz eden bir takım ihtilal evrakı ve risaleler..."⁵⁴²

Jön Türkler, yukarıdaki tanımlandığı haliyle sadece bu karakterlerden oluşmamakta, bunun yanında içerisinde birçok ahlaksız karakteri de barındırmaktadır. Bekir Fahri'nin büyük oranda kendi hikayesini anlattığı *Jönler* isimli eserinde bu konuya önemli bir yer ayrılır.⁵⁴³

72; Mehmet Hacısalıhoğlu, Jöntürklerin 1889-1895 aralığındaki dönemini bir öğrenci hareketi olarak tanımlar. bkz. Mehmet Hacısalıhoğlu, **Jöntürkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 33; M. Şükrü Hanoğlu'nun Jön Türk liderlerinden Doktor Abdullah Cevdet Bey üzerinden yaptığı araştırmaya göre, Jöntürklerin ortaya çıkmasında özellikle Tıbbiye Mektebi etkilidir. Bu okulun, Jöntürklerin buradan çıkması bağlamındaki önemi, okulda verilen tedrisatla ilgilidir. Okul, batılı tedrisatı dikkate alarak eğitim vermektedir. Bu anlamda, Tıbbiyeli bir öğrenci aldığı tedrisat gereği batılı fikirleri tanımakta, ziyadesiyle de biyolojik materyalizme dair fikir edinmektedir. Dolayısıyla, Jöntürklerin ortaya çıkmasında, Tıbbiye mektebi, Askeri ve Mülkiye mekteplerinden daha etkindir. Mülkiye ve Askeri mekteplerin bu konuda geri kalması yine bu okullardaki derslerin içeriği ile ilgilidir. bkz. M. Şükrü Hanoğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, (İstanbul: Üçdal Neşriyat,yyyy), 5-18.

⁵³⁹ Efendi, **age**, 216-217.

⁵⁴⁰ **age**, 226.

⁵⁴¹ **age**, 199; Bu eserler, yukarıda II. Abdülhamid dönemi sansür meselesinde değinildiği üzere, yasaklanmış olan eserlerdir. bkz. Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007).

⁵⁴² Fahri, **age**,31.

⁵⁴³ **age**, 28.

Roman kahramanlarından Arif Cemil ve Muallim üzerinden verilen örnekte, onlara yönelik eleştirinin içeriği oldukça ağır ve kullanılan sıfatlar da bir o kadar serttir. Yazar için, onların Jön Türklük ile ilgisi kalmadığı gibi onlar insanlıktan da uzaklaşmışlardır. Arif Cemil, romanda Mısır’da bulunan ve cemiyetin malı olan matbaayı bünyesine geçirmek ve dava arkadaşlarını işçi gibi orada çalıştırmakla suçlanır. Roman kahramanlarından Muallim ise, Arif Cemil’i desteklemesinin yanında cemiyet adına Avrupa’daki örgütlenmeden gelen paraları gasp ettiği gerekçesi ile eleştirilir.⁵⁴⁴

Arif Cemil ve Muallimin suçları, Cenevre Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin reisi Vedat Bey’inki ile karşılaştırıldığında neredeyse yok hükmündedir. Vedat Bey, öncelikle, “saray politikasına boyun kırarak alçakça içeri”⁵⁴⁵ dönenlerdendir. O, “vatanı, Osmanlılığı, Jön Türklüğü, el hasıl hürriyet mesleğini”⁵⁴⁶ satmış, bunun yanında nice Osmanlı gencinin geleceğini karartmıştır.

Yazara göre, Mısır’da bulunan Jön Türkler’in önde gelen problemlerinden biri de, alkoldür. Roman kahramanlarından Şem’i üzerinden verilen örnekte, alkol onun bütün benliğini satın almış ve onu artık Jön Türklük ideallerinden uzaklaştırmıştır. Yine, alkolden muztarip olan İrfan, alkolün o kadar müptelası olmuştur ki, Hidiv’in hafiyeliğini dahi kabul etmiş ve arkadaşlarının şikayeti üzerinden kazanç sağlamaya başlamıştır.⁵⁴⁷

Jön Türklük mesleğini kirletenler arasında sayılan roman kahramanlarından Avadis, Mükerrerem ve Rıdvan ise, zaten davaya hiç bağlı olmamış, serseriliklerini ve ahlaksızlıklarını örtmek amacı ile cemiyeti kullanmış karakterlerdir.⁵⁴⁸

Bekir Fahri’nin *Jönler* isimli eserinin anlatı mekanı Mısır olduğu gibi Ahmet Mithat Efendi’nin *Jön Türk* isimli eserinin de, hikayesinin bir bölümü Mısır’da geçer. Her iki eserde de Mısır’da bulunan Jön Türkler’in durumu hakkında bilgi verilir. Bu bağlamda, Mısır’daki Jön Türklerin yapılanması ve içeriği hakkında malumat sahibi olmak mümkün olur. Bununla beraber, özellikle Bekir Fahri’nin eseri, Mısır’da

⁵⁴⁴ age, 30, 32.

⁵⁴⁵ age, 35.

⁵⁴⁶ age, 35.

⁵⁴⁷ age, 44-45.

⁵⁴⁸ age, 65-66.

bulunan Jön Türklerin sürgünde buldukları zaman diliminde karşılaştıkları zorlukları anlatısının merkezine yerleştirir.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk*'üne göre, Mısır, Jön Türklerin istibdat rejiminden kaçmak için kullandıkları bir memlekettir.⁵⁴⁹ Bu bağlamda, birçok rejim aleyhtarı kişiyi içinde barındırmakla birlikte, Mısırda yaşam Jön Türklere belirli ölçülerde serbestlik de tanımaktadır.⁵⁵⁰ Diğer taraftan birçok Jön Türk, hayatını zor şartlarda devam ettirmektedir.

Bekir Fahri, kendi anılarını kitaplaştırdığı *Jönler*'de, yukarıdaki bahiste Ahmet Mithat Efendi gibi düşünse de, Jön Türkler için Mısır'daki hayatın o kadar da kolay olmadığı kanaatindedir. Özellikle halk, Jön Türklere karşı mesafeli davranmaktadır.⁵⁵¹ Bununla birlikte, Jön Türkler, Mısır'da zor şartlarda yaşamının getirdiği zorluklarla; örgütlenme ve cemiyet için çalışma anlamında da zorlanmaktadırlar.⁵⁵²

Jönler'de roman kahramanı Nurullah üzerinden verilen örneklerde, yoğun bir şekilde Jön Türkler'in Mısır'da yaşadığı zorluklar bahis edilir. Buna göre, Necip, Jön Türk addedildikten sonra Trablusgarp'a hapishaneye gönderilmiş, sonrasında ise Mısır'a sığınmak zorunda kalmıştır. Anadolu'da bir esnafın çocuğu olan Necip, hali vakti yerinde olarak hayatını sürdürmekte ve Tıbbiye'ye devam etmekte iken, sadece Jön Türklüğünden vazgeçmemesi nedeniyle bu zorluklara katlanmıştır. Necip'in Mısır'a ilk ulaştığı zamanlarda durumu oldukça kötüdür. Öyle ki, ne giyeceği elbise ve ne de kalacağı doğru dürüst bir yeri vardır.⁵⁵³

Necip'in erken dönem Mısır hayatında oda arkadaşı olan Hüsnü'nün de durumu ondan farksızdır. Zaman zaman Hüsnü ile beraber üç gün aç kaldıkları dahi oluyor ve sonrasında buldukları üç beş kuruş ile sadece bir çorba tüketerek hayatlarına devam etmek zorunda kalıyorlardı.⁵⁵⁴ Bununla birlikte, Mısır'da bulunan birçok Jön Türk'ün durumu, Necip ve Hüsnü'ye benzemektedir.⁵⁵⁵ Jön Türklerin Mısır'da bir toplanma

⁵⁴⁹ Efendi, **age**, 246.

⁵⁵⁰ **age**, 240.

⁵⁵¹ Fahri, **age**, 25.

⁵⁵² Fahri, **age**, 100-101.

⁵⁵³ **age**, 19-20.

⁵⁵⁴ **age**, 21, 131, 134.

⁵⁵⁵ Jön Türklerin Mısır'daki hayatı oldukça zordur. Jön Türkler, burada bulunmak için ve rejimden kaçmak adına önemli fedakarlıklarda bulunmuşlardır. bkz. Mehmet Fazlı, **Afganistan'da Bir jöntürk Mısır Sürgününden Afgan Reformuna**, çev. Kenan Karabulut, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 3.

yeri haline gelen İstanbul Kahvesi, bahsi geçen hikayeleri haiz insanlarla dolu olup, her birinin durumu Necip ve Hüsni'nünki ile benzerlik taşımaktadır.⁵⁵⁶

Yazara göre, Mısır'da ilgili sorunları çözenin yolu çalışmaktan geçmekle birlikte, bu görüldüğü kadar kolay değildir. Örneğin Necip'in oda arkadaşı Hüsni, Arapça ve Fransızca bilmesine ve çok ucuz şartlarda çalışmaya razı olmasına rağmen iş bulamamaktadır.⁵⁵⁷

Mısır'da anlatıldığı haliyle zor şartlara dayanamayan ve davasında sadakat gösteremeyen Jön Türkler, yurda tekrar dönmeyi ve rejime teslim olmayı seçmektedir. Bununla birlikte, Necip bunu aklından bile geçirmemekte ve burada ölmeyi II. Abdülhamid'in zulmüne tercih etmektedir.⁵⁵⁸

Ali Kemal'in 1913 yılında yayınlanan *Fetret* isimli eserinde roman kahramanı Hakan Bey üzerinden verilen örnekte de, Jön Türkler'in baskı halinde yurtdışına kaçma durumlarında karşılaştıkları zorluklar konu edilir. Buna göre Hakan Bey, istibdat idaresinden kaçmak adına Paris'e gidenlerdendir. Mekteb-i Harbiye'nin son sınıfında iken Paris'e yerleşen Hakan Bey, oradaki ilk yıllarını Fahri'nin hikayesindeki Necip gibi çok zor şartlarda geçirmiş, çok zaman açlıkla savaşmıştır. Fakat Necip gibi, vatanına tekrar dönmeyi, II. Abdülhamid'in zulmünden dolayı tercih etmemiştir.⁵⁵⁹

3.3.3. Eleştiri: Acemi Jön Türkler

Eserlerde her ne kadar Jön Türkler'e yönelik eleştirel bakış az ise de, Halide Edip ve Müfide Ferit gibi yazarlar, rejimi, merkezîyetçi politikaları, zaman zaman uygulanan baskılar, Balkan Savaşları gibi meseleler üzerinden tenkit etmişlerdir. Bununla beraber, eleştirel bakış kapsamına girebilecek devrim sonrası süreci yönetememe bahsi, 1908 Devrimi başlığı altında yukarıda verilmiştir.

Müfide Ferit, 1918 yılında basımı yapılan *Aydemir* isimli eserinde, Jön Türkler'i II. Abdülhamid yönetimi ile karşılaştırarak eleştirir. Buna göre, Jön Türkler de, başlangıçtaki dönemleri hariç tutulursa⁵⁶⁰ II. Abdülhamid'den çok da farklı olmayan

⁵⁵⁶ Fahri, *age*, 23-24, 43, 59.

⁵⁵⁷ *age*, 112.

⁵⁵⁸ *age*, 114-115.

⁵⁵⁹ Kemal, *age*, 174-175.

⁵⁶⁰ İttihatçıların memleketteki özgürlük havasını fazla yaşatamadıkları, bunda dış konjonktürün ve partinin yapısının etkili olduğu açıktır. Bu anlamda, Müfide Ferit'in *Aydemir*'deki eleştirileri anlaşılabilir. bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984), 3.

bir yönetim kurmuşlardır. Bunda her ne kadar memleketteki karışıklıklar etkili olmuşsa da, tek parti yönetimi, yazar için kabul edilemez bir durumdur.⁵⁶¹

Yine 1918 yılında basımı yapılan, *Mev'ut Hüküm*'de Halide Edip, Jön Türkler'i Balkan politikası⁵⁶² ve Balkan Savaşları üzerinden eleştirir. Balkan Savaşları sırasında, İttihatçılar, gerekli lojistik ve askeri hazırlık yapmadan savaşa girmişlerdir.⁵⁶³ Sonrasında ise, ilgili acemilikleri nedeniyle savaş kaybedilmiştir.⁵⁶⁴

Halide Edip *Yeni Turan* isimli eserinde ise, Jön Türklerin merkeziyetçi politikasını eleştirir. Eserin, Tanin gazetesinde yayınlandığı yıl olan 1913 dikkate alındığında ve o tarihlerde Balkan bozgununun yaşanmış olması düşünüldüğünde, Halide Edip'in mevcut eleştirileri daha fazlaca anlam kazanmaktadır. Halide Edip, roman kahramanlarından Oğuz üzerinden verdiği örneklerde adem-i merkeziyetçi bir politik duruşu, Osmanlı Devleti'nin geleceği için daha hayırlı bulmaktadır. Merkeziyetçi politikaların devam ettirilmesi hususundaki tehlike, memleketi parçalayacaktır. Halide Edip, adem-i merkeziyetçi politikanın Osmanlı Devleti özelinde nasıl uygulanacağı hususunda da tafsilatlı bir açıklamaya girer. Buna göre, Türklerin gelişimine ilk yirmi yıl diğer milletlere göre daha fazla mesai ayrılacak, Gayri Müslim ve Gayri Türk unsurların herhangi bir ayrılıkçı hareketi ise şiddetle cezalandıracaktır.⁵⁶⁵

Halide Edip'e göre,

“Nasıl Amerika'da cenup şimalden ayrılmak istediği zaman silahla, topla yola getirildi ve bugün birbirinden kopmaz bir Amerikalılık vasıtasıyla merbut cemahir-i müttetika birbirine öründüyse.... muhtelif akvamı bu büyük imparatorluğun istiklal ve saadetine, kendi menfaat ve istiklalleri yolunda birbirine örmek için”⁵⁶⁶

uğraşmak gerekmektedir.

⁵⁶¹ Tek, **age**, 31.

⁵⁶² Sina Akşin'e bakıldığında, İttihatçıların Balkan Politikası, özellikle Arnavutlar özelinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu coğrafyayı disipline etmeye yönelik atılan adımlar tepkilerin başat noktasını oluşturmuştur. Bunun yanında, İttihatçıların Balkanları Türkleştirme bağlamındaki yaptırımları da bölge insanını rahatsız etmiştir. Diğer taraftan, hali hazırda, ulusçuluk çağına da girilmiştir. Bu anlamda, Balkan milletleri, kendi milli bilinçlerini kazanma anlamında yol kat etmişlerdir. Bu gibi sebepler, Balkan savaşlarının hazırlayıcısı olmuştur. bkz. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 205-208.

⁵⁶³ Balkan Harplerinde İttihatçıların savaşı kaybetmeleri ve bunun nedenleri üzerine düşünen Halide Edip eleştirilerinde haklıdır. İttihatçılar, bu süreçte her ne kadar dış konjonktür aleyhlerine olsa da gerek lojistik eksiklikler gerekse de tecrübesizlikler yüzünden savaşı kaybetmişlerdir. Bununla birlikte, diğer belirleyici unsur ise, II. Abdülhamid döneminde askeri modernleşmenin diğer modernleşme unsurlarına göre geri kalmış olduğu gerçeğidir. bkz. A. L. Macfie, **Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923**, çev. Damla Acar-Funda Soysal, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 78-83; Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973), 137-138.

⁵⁶⁴ Halide Edip Adıvar, **Mev'ut Hüküm**, 4. bs. (İstanbul: Atlas Kitabevi, 1983), 175.

⁵⁶⁵ Adıvar, **Yeni Turan**, 83-85.

⁵⁶⁶ Adıvar, **Yeni Turan**, 83-85.

3.3.4. Ara Değerlendirme

Bu dönemde, romanlar üzerinden Jön Türklerle ilgili yazına bakıldığında, döneme dair pozitif bakış oldukça görünürdür. Eserlerde, 1908 devrimi, olumlu ve şaşkınlıkla karşılanır. Şaşkınlığın sebebi, insanların II. Abdülhamid rejiminin artık yıkılmayacağına dair inancıyla ilgilidir.

Jön Türklerin, devrimi izleyen yıllardaki programsızlığı ise eleştirilir. Burada, Balkan savaşları ve toprak kaybı eleştirel içeriği oluşturur. Diğer bir eleştiri konusu, Jön Türklerin kurduğu disiplin içeren düzen ile ilgilidir. Burada Jön Türkler, zaman zaman II. Abdülhamid'e de benzetilir. Bununla birlikte, Jön Türkler, Gayri Müslimlerin 1908 sonrası milliyetçiliklerinin gelişimini engelleyememe hususunda da eleştirilirler. Romanlarda, Jön Türklere karşı eleştirel içerik dikkate alındığında, Jön Türk döneminin II. Abdülhamid döneminden daha özgür bir dönem olduğu anlaşılır.

Romanlarda, Jön Türklere yönelik tanımlamanın içeriğini, onların özgürlükçü, dava insanı, fedakar olmaları oluşturur. Bunun yanında onlar, II. Abdülhamid rejiminin istibdadına en fazla maruz kalan gruptur. Bu dönemde, sıkça karşılaştıkları sürgün, onların davalarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

3.4. Nasıl Bir Modernleşme ve Nasıl Bir Eğitim

Modernleşme sözcüğünün anlam genişliği düşünüldüğünde ve çalışmamızın sınırlılığı dikkate alındığında, yukarıdaki başlık altında, romanlara yansıyan yönüyle, Batılılaşma meselesinin temel unsurları anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu bağlamda, Batı'nın gelişmişliği ile bunun karşısında Osmanlı Devleti'nin alması gereken tavır ve modernleşirken hangi yöntemin benimseneceği gibi tartışmalara değinilecektir.

Eğitim mevzunda ise, tedrisatın gerekliliği ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin günün şartlarında bulunduğu mevcut durum, eserlerden yola çıkılarak ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

3.4.1 . Çözölemeyen Soru: Neyin Ne Kadarını Almalıyız

Eserlerde, modernleşme mevzuna, Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin önüne geçilecek bir pratik olarak bakılır. Tarım toplumunun dinamiklerini çözümleyerek ve buna uygun sistem geliştirip günün koşullarında büyük bir imparatorluk kuran Osmanlı Devleti, modernleşerek tekrar eski gücüne kavuşacaktır. Bu bağlamda, öncelikle Osmanlı Devleti mevzu bahis olan geriliğini kabul etmek zorundadır. Sonrasındaki süreçte, Osmanlı Devleti, Batı'nın gelişmeye dair olan dinamiklerini anlamaya

çalışacak ve bunları taklitten ziyade kendi tarihselliğine uygun olarak dönüştürüp kullanmaya çalışacaktır.

Modernleşme hususunda, taklit konusu temel eleştiri konusu olmakla birlikte, tartışmanın odağını, Batılılaşmada yerelliklerin ne kadarından vazgeçileceği belirler. Bu konunun çözümü hususunda çoğunlukla orta halli bir yol benimsenir. Bununla birlikte bir kısım yazar, yerelliklerden vazgeçme hususunda daha sert davranır ve ırkların ıslahı gibi radikal görülebilecek konulara eserlerinde yer verir. Burada yerellikten kasıt, din ve kültürün oluşturduğu düşünme biçimi ve buna bağlı olarak oluşan toplumsal birikim yahut yaşam tarzıdır.

Osmanlı Devleti'nin gerilemesini Darwinist bir perspektiften⁵⁶⁷ yorumlayan ve eserinin konusunu Amerika'dan gelen Bayan Clifford ile Osmanlı vatandaşı Şefik Bey üzerinden kurgulayan Mahmut Sadık, 1912 yılında basımı yapılan *Tekamül* isimli eserinde öncelikle yapılması gerekenin, geriliğin kabulü olduğunu belirtir. Böylece, Osmanlı Devleti Avrupa'nın üzerine bilinçli bir şekilde eğilebilecek ve geriliği oluşturan unsurlar üzerine düşünebilecektir.⁵⁶⁸

Batı'nın üstünlüğünün kabulü mevzuu, Ali Kemal'in⁵⁶⁹ 1913 yılında basımı yapılan *Fetret* isimli eserinde de tartışılır. Roman kahramanları Selman Bey ve oğlu Fetret üzerinden verilen örnekte yazar, Batı'nın, edebiyat, sanat, siyaset ve ilimde Şark'tan üstün olduğunu belirtir. Bazı aydınlarca meselenin ciddiyetinin farkına varılmaması, onların dini ve milli gururları nedeniyledir. Diğer taraftan, bahsi geçen aydınların ilmi seviyesi Batı'daki bir lise öğrencisi kadardır. Şark'ın Batı'nın sömürgesi olma durumu da, onların yukarıda geçen üstünlükleri ile ilgilidir. Dengesizliğin giderilmemesi

⁵⁶⁷ Batı'da düşünce dünyasına pozitivistin hakim olduğu dönemde, Mahmut Sadık'ın Darwinist fikirlerden etkilenmiş olması oldukça anlaşılır bir durumdur. Diğer taraftan, özellikle İttihat ve terakki liderlerinden tıbbiyeli Doktor Abdullah Cevdet Bey dikkate alındığında ve yazdıkları düşünüldüğünde, biyolojik materyalizme dair fikirlerin İttihatçılar arasında da bilindiği ve üzerine düşünüldüğü görülür. Bu anlamda, Mahmut Sadık'ın da bu düşünsel zeminden etkilendiği düşünülebilir. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 4.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 228-230; M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, yyyy), 12-14.

⁵⁶⁸ Tugay Ahmet, "Mahmut Sadık'ın Tekamül Romanında Garpcılık ve Sosyal Darwinizm" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013) 21.

⁵⁶⁹ Ali Kemal, 1868 dünyaya gelir. Mekteb-i Mülkiye'de okuduğu zamanlarda Ali Rıza olan adını Namık Kemal'e hayranlığından dolayı Ali Kemal olarak değiştirir. II. Abdülhamid döneminde İttihatçı fikirlerinden dolayı Halep'e sürülmüştür. 1895 sonrasında İttihatçılarla olan bağlığını zayıflatmıştır. *Fetret* 'de geçen İngiltere ve Fransa hakkındaki malumatlarda onun kişisel hayatının etkisi hissedilir ki, hayatının bir kısmını bu ülkelerde geçirmiştir. Faruk Gezgin, **Ali Kemal Bir Muhalifin Hikayesi**, (İstanbul: İsis Yayıncılık, 2010), 13-15, 237-238; Oğlu da dahil farklı kalemlerin dilinden bir Ali Kemal okuması yapmak için bkz. Orhan Karaveli, **Ali Kemal**, (İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2009).

halinde, Osmanlı Devleti Batı'nın sömürgesi olarak devam edecek ve esaretten ibaret olan hayatı gün geçtikçe daha da kötüye gidecektir.⁵⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin gerilemesi, yazara göre, onun kurumsal olarak durağanlaşan bir döneme girmesi ile ilgilidir. Bu dönemde, farkındalığı yüksek bir halde dünyayı takip etmek bir tarafa, sistem içi yenilikler dahi olmamıştır. Osmanlı, kendisinden ve çevresinden bihaber olarak devamını sağlamaya çalışmaktadır. Döngünün kırılması, halka inebilen, inkılap yollu değişimlerle olacaktır.⁵⁷¹ Bu noktada verilen Yunanistan örneğinde, yazar, yenileşmenin aşama aşama gerçekleşeceğini ifade eder. Şöyle ki, her Osmanlı yurttaşı, medeniyete ulaşmak adına elindeki meşaleyi bir sonraki kuşağa aktaracaktır. Böylelikle, zamanla ve aşama aşama, Osmanlı Devleti Batı'nın gelişmişlik seviyesine ulaşacaktır. Tersine bir durumda, devletin gerileyen kurumları çağın dışında kalmaya devam edecek ve Osmanlı Devleti yok olmaktan kendisini kurtaramayacaktır.⁵⁷²

Batılılaşamayan Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını öngören Ali Kemal, bu yolda en önemli engeli taassup olarak görür. Uzun zamandır devam eden gerilemeye önlem alınamaması ve Batı'nın ilerleyişinin kavranamaması, bahsi geçen taassupla ilgilidir. Köhneleşen kurumların kendisini yenileyememesi yahut yerlerine yenilerinin kurulamaması, toplum içerisinde ilerlemeyi düşman olarak gören sözde aydın taifesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁷³

Avrupalıların gelişiminin safha safha olduğunu belirten yazara göre, her ülkenin mevcut koşulları ve toplumsal dinamikleri, yenilenmenin yöntemini belirler. Örneğin, İngiltere'de sistemin yenilenmesi çoğu zaman inkılap yollu olurken Fransa'da ise ihtilal yollu olur.⁵⁷⁴ Roman kahramanlarından, Fetret Bey'in hocası Şeyh Nebhan Efendi'ye göre, Osmanlı Devleti de modernleşme hususunda, kendi dinamikleri ve birikimleri dahilinde hareket etmek zorundadır. Buna göre, öncelikle medeniyetin dünyanın ortak bir birikimi olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu yolla, medeniyetin pozitif birikiminden faydalanılırken seçici davranmamalı ve yukarıda değinildiği haliyle, millet ve din taassubundan kurtulmalıdır.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰Kemal, *age*, 58-59.

⁵⁷¹*age*, 159-160.

⁵⁷²*age*, 63-64.

⁵⁷³*age*, 61-62.

⁵⁷⁴*age*, 158-159.

⁵⁷⁵*age*, 92-93.

Modernleşme karşıtı güruhun kullandığı, Frenkleşme eleştirisini yazar anlamlı bulmaz. Ali Kemal için, Batılılaşmak tam tersi bir süreci başlatıyordur. Millet ve din mevhumlarının anlaşılması ve içselleştirilmesi öncelikle bilinçli olmayı gerektirmektedir. Toplumun topyekûn bilinçlenmesi ise modernleşme ile sağlanacaktır.⁵⁷⁶ Böylece, din, kültür, millet meseleleri daha iyi kavranacaktır.⁵⁷⁷ Bu noktada Osmanlı dilinin gelişmesine ayrı bir önem göstermek gerekmektedir. Çünkü, Batılılar ile bir çok hususta vukuu bulacak alışverişin temelini dil sağlayacaktır. Dolayısıyla, dilde karşılık bulmayan yaşamda da karşılık bulamayacağından, öncelikle dil meselesine yoğunlaşmak gerekecektir. Diğer taraftan analiz içermeyen yüzeysel yenileşme çabaları, tarihin de gösterdiği gibi sadece askeri alanla sınırlı kalacak ve bundan da ilerlemeyi sağlaması bağlamında pozitif manada bir şey çıkmayacaktır.⁵⁷⁸

Modernleşmede, bilinçliliği ön plana alan ve yüzeyselliği eleştiren Halide Edip, 1910 yılında basımı yaypılan *Seviyye Talip*'te, roman kahramanlarından Fahir ve Numan üzerinden mevzuyu örneklendirir. Buna göre, bahsi geçen kahramanlar, bir düğüne katılmışlar ve salonda bulunan sözde Batılılaşmış kişilerin konuşmalarına Fahir, şaşırarak şahitlik etmiştir. Burada, Batılılaşmadan anlaşılan sadece güdük birkaç Fransızca sözcükten ve giyim kuşamdan ibarettir. Yazara göre, Batılılaşmadan anlaşılanın düzeyi o kadar düşüktür ki, taklit dahi anlamlı gerçekleşmemiştir.⁵⁷⁹

Halide Edip için Batılılaşmada taklit konusuyla beraber dikkat edilmesi gereken diğer husus, mevcut toplumsal şartlardır. Bir bakıma Halide Edip, yukarıda Ali Kemal'in gerici güruh olarak addettiği grupla var olan çıkmazını reel düzeyde çözmüş gibidir. Buna göre, toplumda eski ile yeninin kavgası uzun yıllardır yaşanmaktadır. Bu durumda, mantıklı olan, modernleşme meselesinde yeniliklere karşı olan grubu küstürmemektir. Bu bağlamda, yenilikler halka indirgenirken dikkatli davranılmalı ve modernleşmenin, eskiden tamamıyla kopuş olmadığı anlatılmalıdır. Roman

⁵⁷⁶ Batılılaşma, Osmanlı Tarihi okumalarında tercih edilen temel izleklerdendir. Osmanlı Devleti'nde erken diyebileceğimiz 18. yy. dan itibaren, Batı meselesi tartışılmıştır. Tartışmalarının ilk mekanı olarak Kalemiye gösterilebilir. Erken dönem tartışmalarının odağını, askeri modernleşme meselesi oluşturmuştur. Bununla birlikte, tartışmalar, Osmanlı Devleti'ndeki gerilemenin önüne geçilememesiyle diğer sivil alanlara da kaymıştır. Bu süreçte, ne kadar kendimiz kalacağımızdan sürekli olarak taviz verilmiş ve taklit meselesinden uzaklaşmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemi, bu tavizler sürecinin bir parçası olarak okunabilir. Bu dönemde yapılan radikal değişikliklerle süreç büyük oranda tamamlanmıştır. Meselenin anlaşılması için bkz. Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 11-22.

⁵⁷⁷ Kemal, **age**, 185.

⁵⁷⁸ **age**, 73.

⁵⁷⁹ Adıvar, **Seviyye Talip**, 24-25.

kahramanlarından Fahir ve Macide üzerinden verilen örneklerde, Fahir yurt dışında eğitim almış, Batılılaşmayı doğru anlamış bir karakter olarak inşa edilir. Fahir'in eşi Macide ise, tam tersi annesinin izinden ayrılmamaya çalışan ve bunun dışına çıkmak istemeyen bir karakter olarak var edilir. Eserde, Macide'yi Batılılaşma bağlamında dönüştürmeye çalışan Fahir, yukarıdaki pratiğe göre davranmaktadır. Böylece Macide, hem annesi ile ilişkisini sorun çıkmadan devam ettirebiliyor hem de Fahir'in istediği modernleşen bir karakter haline geliyordu.⁵⁸⁰

Ali Kemal'e göre, modernleşme karşıtı güruhun varlığına rağmen Osmanlı Devleti, Şarklı toplumlar içerisinde Batılılaşmaya en meyilli topluluktur. Bunun en iyi örneği yurtdışına gönderilen Osmanlı öğrencileridir ki, onlar kısa zamanda öğrenme hususunda Batılılardan aşağı kalmadıklarını ispat etmişlerdir.⁵⁸¹ Dolayısıyla, ümitli olmak ve Batılılarla olan kötü geçmişi de bir yere bırakıp çalışmak ve sistemi yenilemek gerekmektedir.⁵⁸²

1912 yılında yayınlanan Mahmut Sadık'ın *Tekamül* isimli eserinde, yukarıda da değindiğimiz haliyle modernleşme zorunlu görülmeyle birlikte, meseleye Halide Edip ve Ali Kemal'e göre daha radikal yaklaşılır. Eserin merkezine Darwinist tezin işlenmesi alınır. Yazar, hayvan ırklarının ıslah edilebilirliğinden yola çıkarak insan ırkının da ıslahının gerçekleştirilebileceğini ifade eder. Roman kahramanlarından Amerikalı Bayan Clifford ve Şarklı Şefik Bey üzerinden verilen örneklerde ise, modernleşen ve akli ile hareket eden insan tipi ile karşısında bulunan tekamülünü tamamlayamamış insan tipi karşılaştırılır. Buna göre, Bayan Clifford Batılı modernleşen tipin örneği olarak sunulurken, Şefik Bey Şarklı ve duyguları ile hareket eden karakterin temsili olarak roman girer. *Tekamül*'de, modernleşen ve akli ile hareket eden tipin pozitif olarak ön plana çıkarılması, bir aşk hikayesi yoluyla yapılır. Şefik Bey, Mısır'da bir vapur yolculuğu sırasında Bayan Clifford'a aşık olur. Bayan Clifford evli olmasına rağmen Şefik Bey'in aşkına karşılık verir. Eserin ilerleyen bölümlerinde mevcut şartlar gereği ayrılmak zorunda kalındığında, Bayan Clifford,

⁵⁸⁰ age, 40-41.

⁵⁸¹ Yazarın bakış açısını destekleyen verilere ulaşan Aynur Erdoğan'a göre, Osmanlı Devleti, modernleşmeye dair ilgisinden itibaren yurt dışına öğrenci göndermiştir. Burada, başlangıçta tercih edilen ülke Fransa'dır. Sonrasında ise, bu durum özellikle Almanya ve İsviçre'nin lehine değişmiştir. Yazarın çıkarımları dikkate alındığında, Osmanlı modernleşmesinde ve düşün hayatındaki gelişmelerde yurt dışına gönderilen öğrencilerin oynadığı rol oldukça önemlidir. Ayrıntılı ve istatistikler de içeren çalışma için bkz. Aynur Erdoğan, **Osmanlı'da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme**, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 387-395

⁵⁸² Kemal, age, 142.

aklı ile hareket etmesi gerektiğinin bilinciyle ilişkiyi rahatça bitirebilip memleketine dönme kararı alabilirken, Şarklı ve duyguları ile hareket eden Şefik Bey ise bu konuda oldukça zorlanır. Duygularını merkeze alan ve gerçekliğin dışında davranan Şefik Bey, neredeyse hayatına devam edemez duruma gelir. Bayan Clifford ise, aklını merkeze aldığından ve dolayısıyla sürecin sonuçlarını düşündüğünden, bu konuda neredeyse hiç zorlanmaz.⁵⁸³

Eserlerde modernleşme konusuna yönelik atıflar, ne kadar ve nasıl Batılılaşacağına dair farklılaşan yoğunluklarla pozitif olmakla birlikte, Avrupalıların sömürgeci yönleri de vurgulanır. Bekir Fahri'nin Mısır'da geçen *Jönler* isimli romanında, onların Mısır'ı nasıl sömürgeleştirdiğine de değinilir. Buna göre, Mısır'da işletmeler Avrupalılar'ın elinde bulunuyor ve Araplar onların esiri olarak yaşıyorlardır. Yazarın öngörüsüne göre, II. Abdülhamid rejiminin devam etmesi ve Osmanlı Devleti'nin modernleşememesi durumunda, Osmanlı toplumunun sonu da Araplar gibi olacaktır.⁵⁸⁴

3.4.2. Cahilliğin Çözümü: Eğitim

Romanlarda, eğitim modernleşme ile ilişkili olarak lüzumlu görülmeyle birlikte, eserlerin büyük bir çoğunluğunda pozitif inşa edilen karakterlerin eğitilmiş olduğu görülür. Özellikle yazarların misyon yüklediği ve fikirlerinin taşıyıcısı olarak inşa ettikleri karakterlerde bu durum fazlaca göze çarpar.

1910 yılında basımı yapılan Ebubekir Hazım Tepeyran'ın *Küçük Paşa*'sında, II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi kurumsal olarak eleştirildiği gibi, roman kahramanlarından Selime aracılığı ile de Osmanlı köylüsünün cahilliği yine rejimin görevini yapmaması ile ilişkilendirilir. Buna göre, Selime'nin köyünde bulunan ve öğretmen olarak görev yapan İmam Efendi, eğitim anlamında sadece yılın belirli dönemlerinde bir kaç köy çocuğuna namaz kılmayı öğretebilmektedir. Bunun dışında köy çocukları tarlalarda çalıştırılmakta ve eğitimden bihaber yetişmektedirler.⁵⁸⁵

⁵⁸³ Tugay, **age**, 35, 103; Eserin yazıldığı konjoktürde Sosyal Darwinizm tartışmaları yapılmaktadır. Max Nardou'nun 1915'de Türk Yurdu'nda çıkan makalesi bu anlamda önemlidir. Diğer taraftan, Mahmut Sadık'ın romanı daha önce yayımlanmıştır. Nardou, makalesinde koyun ve aslan üzerinden bir sosyal darwinizm anlatısına girişir. Bu anlatı, Tekamül romanı ile karşılaştırıldığında benzerlikler taşır. Bu konu için bkz. Ümit Kurt, **Türk'ün Büyük, Biçare Irkı Türk Yurdu'nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 67-69.

⁵⁸⁴ Fahri, **age**, 68.

⁵⁸⁵ Tepeyran, **age**, 36-37, 53.

Küçük Paşa'da yazar, hem eğitimin niteliksizliklerini vurgulamak hem de II. Abdülhamid dönemi eğitim politikasını eleştirmek adına, zaman zaman diğer romanlarda da görüldüğü üzere, araya girerek konuya dair kendi fikirlerini aracısız olarak ifade eder. Yazara göre, II. Abdülhamid'in popülist politikası ve bunun ürettiği bilgi bir tarafa bırakıldığında, sadece beş on vilayet ile kaza merkezinde eğitim anlamlı olarak yapılabilmektedir. Bunların dışındaki yerlerde, ahır bozuntusu mekanlara yeni mektep isimleri verilerek sözde okul inşası yapılmaktadır. Memleketin birçok yerinde ise, iptidai mektepler düzeyinde bile okullar bulunmamaktadır. Bahsi geçen ilgisizlik örneklerinin sonucunda Anadolu halkı, çeşitli cahilliklerle yaşamını sürdürmek zorunda kalıyordur. Örneğin, Cebrail'in yanlışlıkla peygamberlik beratını Hz. Ali yerine Hz. Muhammed'e verdiği inandırılıyor; Hindistan'ın Lengam eyaletinde bulunan mum söndü ayini gibi bir ahlaksızlık bir gruba yakıştırılabiliyordu.⁵⁸⁶

Eğitimde nitelik meselesine eserinde yer veren diğer yazar, Ali Kemal'dir. *Fetret* isimli eserinde roman kahramanlarından Selman Bey üzerinden verilen örnekte, yazar, eğitimin niteliksizliğinden ve gelecek vadeden öğrencilerin sistemin kötülüğünden dolayı değerlendirilmemesinden yakınır. Buna göre, özellikle eğitim sistemi içerisinde görevli olan kişiler görevlerini layıkıyla icra etmemektedirler; böylece birçok çocuk kalitesiz bir eğitim almakta ve bu durum da ülkenin gelecekteki durumunu belirlemektedir.⁵⁸⁷

Ali Kemal'in 1913 yılında basımı yapılan *Fetret*'te eğitimle alakalı şikayetçi olduğu diğer alan öğrencilerle ilgilidir. Roman kahramanlarından Hakan Bey aracılığı ile verilen örnekte, yazar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler üzerinden konuya değinir. Ali Kemal'e göre, öğrenciler Avrupa'ya gittiklerinde derslerinde başarılı olmalarına rağmen ilme amaç değil araç olarak bakmaktadırlar. Öğrenciler, ilmi ve öğrenmeyi sadece sınıf edinme bağlamında değerlendirmektedirler; dolayısıyla eğitim süreçleri

⁵⁸⁶ Tepeyran, *age*, 37-38; Ebubekir Hazım Tepayran'ın II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemini eleştirisi, tarihi gerçeklikle büyük oranda bağdaşmaz. Bu dönemde okullaşma oranlarında önemli bir artış vardır. Bu artışa taşra da dahildir. Diğer taraftan, 1890'lardan sonra, II. Abdülhamid rejimi eğitim sistemi üzerinden halkı ideolojik olarak biçimlendirme kararı almıştır. Öncesinde de kısmi olarak var olan, toplumu dönüştürme önceliği, bu tarihten sonra eğitimde nitelik sorunlarına yol açmıştır. Bu anlamda, Tepayran'ın II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi eleştirisi abartılar içermektedir. Bu durum ise, yazarın II. Abdülhamid dönemine genel olarak eleştirel bakması ile açıklanabilir. Eğitimin genel olarak Osmanlı Devleti'ndeki seyri ve konu için bkz. Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 200-236.

⁵⁸⁷ Kemal, *age*, 98-99.

bittiğinde artık çalışmalarına da gerek kalmıyordur. Bu bağlamda, Osmanlı toplumunda öğrenmeyi araçsallaştırmadan merkeze alan, ilim ehli yetişmiyordu.⁵⁸⁸

3.4.3. Ara Değerlendirme

Modernleşme meselesi, romanlarda, Osmanlı Devleti'nin gerilemesini durduracak bir espri olarak yorumlanır. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti, artık Batının kendisinden üstün olduğunu kabul etmiştir. Bununla birlikte, en temel sorun, nasıl bir Batılılaşmanın olacağı üzerinedir. Burada, romanlarda genel olarak orta yollu bir çözüm önerisi sunulur. Batılılaşma da her şeyden vazgeçilmeyecek, gerekli olan alanlarda yenileşmeye gidilecektir. Diğer taraftan bazı yazarlar, bu orta yolun dışında daha radikal çözüm önerileri sunarlar. Burada, içerik zaman zaman, ırkların ıslahı gibi konulara kadar götürülür. Bu bakış açısına göre, Şarklılıktan kopuş, radikallik içermediği sürece başarısızlığa uğrayacaktır. Romanlarda, Batılılaşmanın önündeki en önemli engel, taassup olarak gösterilir. Batılılaşmanın anlamlı gerçekleşebilmesi için, öncelikle din ve milliyet taassubundan vazgeçilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, Batılılaşma hamlesinde, özellikle, yüzeysellik ve taklit konusunu eleştirilmektedir.

Romanlarda, eğitim mevzuu birincil derecede önemli bir mesele olarak görülür. Eserlerde, öncü olan, yazarlar tarafından olumlu inşa edilen karakterler, eğitilmiş karakterlerdir. Diğer taraftan, eğitimin sınıf atlama aracı olarak görülmesi eleştirilmektedir. Eğitim, araçsallaştırılacak bir mesele değildir.

Romanlarda, II. Abdülhamid'in eğitim modernleşmesine eleştirel bir perspektiften bakılır. Onun kurduğu okullar, hem nitel hem de nicel anlamda yetersizdirler. Özellikle taşrada kurulan okullarda, eğitim olanakları oldukça kötüdür.

3.5. Refleks Olarak Ortaya Çıkan Türk Milliyetçiliği

Çalışmanın önemli bir bölümü ve her üç dönemde de temel izlek olan milliyetçilik bahsinde içerik, Osmanlıcılık ideolojisinin geçerliliğini yitirmesi, Türklüğün ortaya çıkışı, Türklüğe pozitif göndermeler, ekonominin ve dilin millileşmesi gibi konularla şekillenecektir.

Eserlerde, Osmanlıcılık meselesi, sunduğu teorik çerçeve gereği günün koşullarında Osmanlı Devleti'ni bir arada tutacak pratiği haiz olmaması, Gayri Müslimlerin milli bağlamda bilinçlenmesi gibi temel sorunlar etrafında tartışılır. Türklüğe dair

⁵⁸⁸ Kemal, **age.** 184-185.

göndermeler, Gayri Müslimleri ötekileştirici söylem, Türklerin anayurdu, cesaretlilikleri, ırkî olarak temiz olmaları, askerlikteki yetenekleri gibi konular bağlamında içeriklenir. Ekonominin millileşmesi, diğer gelişmeler için başat faktör sayılmış, dil ise Osmanlı Türkçesinin gerek gramer gerekse kullandığı Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunluğu gereği eleştirilmiştir.

3.5.1. Zamanı Geçmiş Bir İdeoloji: Osmanlılık

Osmanlılık meselesinde, tarih yazımı ile paralellik taşıyan roman yazımında da bahsi geçen ideolojinin geçerliliğini yitirmesine yapılan göndermeler, Balkan Savaşlarında yaşanan tecrübe ile başlatılır.

Ömer Seyfettin, 1918 yılında basımı yapılan *Ashab-ı Kehfimiz* isimli eserinde, Osmanlılığın günün koşullarında Osmanlı toplumunu bir arada tutacak manzumeyi içerisinde barındırmama durumunu, hikayesinin merkezine alır. Yazar, eserinin başlangıcında romana giriş yapmadan önce okuyucuya romanını niçin yazdığını ifade eder. Buna göre, kendisi Osmanlılığın toplumu bir arada tutamayacağını, 1908 sonrası gibi erken tarihlerde görmüş ve bunu günün aydın taifesiyle de paylaşmıştır. Bununla beraber, Ömer Seyfeddin, kavradığı gerçekliği ilgili kişilere anlatmakta zorlanmıştır. Bunun sebebi, Osmanlı aydınının kafasının karışıklığıdır. Onlar hâlâ Tanzimat zihniyetiyle düşünmekte, Osmanlılığın millet ve din ayrımı yapmaksızın sunduğu ütopyik varsayıma inanmaktadırlar.⁵⁸⁹

Ömer Seyfettin için gülünç olan Osmanlı aydınının durumu, çözümsüzlük bir tarafa Osmanlı Devleti'nin geleceğini de tehlikeye atmaktadır. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin dağılmaktan kurtulmak için yapması gereken, en kısa zamanda Türklerin gelişmesini merkeze alan bir hareket planı hazırlamak ve uygulamaktan geçmektedir.⁵⁹⁰ Bunun için, Türklerin mevcut beş bin yıllık birikimi oldukça yeterli olacaktır.⁵⁹¹

Balkan Savaşları'nın bıraktığı kötü mirasa rağmen bahsi geçen aydınlar, gerçekliğin farkına varamamışlardır. Yazar da yazmış olduğu kitabı o günlerde kaleme almaya karar vermiş, amacı da bahsi geçen aydınlara günün koşullarını hatırlatmak olmuştur.

⁵⁸⁹ Seyfeddin, *Ashab-ı Kehfimiz*, 4.

⁵⁹⁰ Ömer Seyfeddin, Osmanlılığa yönelik eleştirel tutumunu, yazdığı romanların dışında makalelerinde de sürdürür. Burada da, Gayri Müslimler, Osmanlı Türklerine savaş şartlarında verdikleri zarar vs. üzerinden ötekileştirilirler. Bkz. Necati Mert, **Ömer Seyfettin**, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004), 164-165.

⁵⁹¹ Seyfettin, *Ashab-ı Kehfimiz*, 6.

Bununla birlikte uyanış ve farkındalık için beklemek gerekecektir. Ömer Seyfeddin, bunca emeği ve günün koşullarındaki gerçekliğe rağmen sözde aydın taifenin Türkçülük üzerine düşünmemesini bilinçli bir tavır olarak okur. Buna göre, aydınlar zihinlerindeki gizli ve de sakıncalı fikirlerini paylaşmamaktadırlar.⁵⁹²

Ali Kemal, 1913 yılında basımı yapılan *Fetret* isimli eserinde, meseleye Ömer Seyfeddin'in perspektifinden bakar. Roman kahramanı Hakan Bey aracılığı ile devrimin hemen sonrası Avrupa'ya gönderilen öğrenciler üzerinden verilen örnekte, Osmanlı Devleti'nin buradaki maksadının Osmanlılığı üretmek olduğunu fakat bu konuda başarılı olunamayacağını ifade eder. Yazara göre, Ermeni, Türk, Rum, Arap, Arnavut gibi çeşitli milletlerden oluşan kabile, Avrupa'daki tahsilleri sırasında iktidarın düşündüğü gibi birbirleri ile kaynaşıp Osmanlılık ideali altında birleşmeyecek, tersine devam eden parçalanmaya yönelik süreç devam edecektir.⁵⁹³

Meseleye yine yurtdışına gönderilen öğrenciler aracılığı ile değinen Ömer Seyfeddin, konuyu roman kahramanı Ermeni Halakyan üzerinden örneklendirir. Halakyan, 11 Haziran 1909 tarihli hatıratında yurt dışından gelen bir Türk öğrenci ile tanıştığını ve bir müddet zaman geçirdiklerini ifade etmiştir. Yurt dışından gelen öğrenciye göre

“Osmanlılık siyasi bir milliyettir. Tarihiyle anane ile münasebeti yoktur. Tanzimat ile beraber tesis edilmiştir. Bu vaki, bu tarihsiz milliyet son derece terakkiye, inkişafa müsaiddir... Muhtelid unsurlardan bir milliyet.... zaman, meşrutiyet bu hadiseyi doğuracak tarihsiz olunca tabii taasubsuz kalacak olan bu Osmanlı milliyeti yarım asır içinde dev adımlarıyla, tealiye, terakkiye yükselecektir.”⁵⁹⁴

Roman kahramanı Halakyan'a göre, ilgili öğrenci oldukça idealist olup henüz hiçbir şeyin farkında değildir. Ona göre, Osmanlı milleti denilen espiri artık ütöpik bir varsayımdan ibarettir. Bununla beraber, Osmanlılar ilginç bir şekilde bu konuda samimi de davranmaktadır. Eserin ilerleyen sayfalarında da ifade dileceği üzere, Ermeniler ve diğer milletler artık geri dönülemez bir şekilde milli bilinçlerinin farkına varmışlardır. Dolayısıyla, Osmanlılık adıyla anılan ve İmparatorluğun bir arada kalmasını sağlayacak yazın herhangi bir şekilde uygulama bulamayacaktır.⁵⁹⁵

Ömer Seyfeddin, romanının merkezine aldığı Osmanlıcılığı eleştirme misyonunu Ermeni Halakyan üzerinden yapar. Roman, Osmanlı Kaynaşma Kulübü adı altında Türklerin öncülük ederek kurduğu cemiyet etrafında döner. Yazar, hikayesinde,

⁵⁹² age, 6.

⁵⁹³ Kemal, age, 178.

⁵⁹⁴ Seyfettin, *Ashab-ı Kehfimiz*, 54.

⁵⁹⁵ age, 54.

cemiyet üzerinden Türklerin aydın sınıfının saflığını ve Gayri Müslimlerin bilinçlenmiş durumlarını örneklendirecektir. Bununla beraber, Ermeni olan Halakyan gibi karakterler üzerinden de Ermenilerin ne kadar uyanık ve içten pazarlıklı bir millet olduklarını hatırlatacaktır.

İdare heyeti, Rum, Yahudi, Levanten, Arap ve Bulgarlar'dan oluşan Osmanlı Kaynaşma Kulübü'nün programı ve esasları aşağıdaki haliyledir:

- “1. Osmanlı kaynaşma kulübüne Bila tefrik cins ve mezhep her Osmanlı girecek.
2. Osmanlı namı altında toplanan milliyetlere umumi müşterek bir terbiye verilecek, Türklük gibi sair unsur ve milliyet hisleri yavaş yavaş iptal olunacak.
3. Osmanlı vatanının birliği temin, yeni bir Osmanlı vatanlığı ihdas edilecek
4. Bütün Osmanlılar Umumi müşterek bir lisan öğretilecek, bu umumi Osmanlı lisanı maarifin, edebiyatın ilmin lisanı sayılacak.
5. Mekteplerde Osmanlılık haricinde hiçbir kavmiyete milliyete kıymet verilmeyecek. Osmanlı memleketi çocukları kendi eski milliyetlerinin, kavmiyetlerinin tarihini, edebiyatını öğrenmeyecekler.
6. Kulübümüzün gayesine vusul için gazeteler, risaleler çıkaracak konferanslar verilecek, ilk adım olarak izabe-i anasır şubeleri açarak, halk arasındaki müteakabil dini taassubların, milli iştiyakların söndürülmesine çalışılacak“⁵⁹⁶

Yazar, yukarıda ifade edildiği üzere, burada Türk aydınının gerçekleri göremeden hareket edişini eleştirir. Kaynaşma Kulübü'nün programı, gerçeklerden bağımsız ve ütöpik içeriklidir.⁵⁹⁷ Gidişatın farkında olmayan cemiyetin, milletleri birleştirmeye yönelik de bir programları vardır. Buna göre, milletleri kavim olarak hareket ettiren millet, din ve ahlak gibi değerler yıkılmaya çalışılacaktır. Bu ise, kavimleri birey gibi düşünmeye ve onları sadece iktisat ilişkileriyle birbirine bağlayacaktır. Dolayısıyla da Osmanlılık ideolojisi temel bağlılık unsuru olarak ortaya çıkacaktır. Roman kahramanı Ermeni Halakyan'a göre, bunların hepsi geçerliliğini yitirmiş değerlerdir ve Türkler, “bütün mantıklarını, muhakemelerini uyuttmuş“lardır.⁵⁹⁸

Ermeni Halakyan, Osmanlı Kaynaşma Kulübü'ndeki Türklerin Fransız inkılapçıları gibi düşündüklerini ifade etmektedir. Türkler de Fransızlar gibi mantıkları ile düşünmekte, merkeze insaniyet fikrini almakta dinlerini, tarihlerini ikinci plana atmaktadırlar. Bununla birlikte, Fransızlar bu konuda başarılı olamamışlar, insaniyet fikriyle devletin yürütülmesi hususundaki değerlerin birbirinden farklı olduğunu

⁵⁹⁶ age, 68.

⁵⁹⁷ age, 68-70.

⁵⁹⁸ age, 92.

tecrübe etmişlerdir. Osmanlı Türkleri ise aynı yanlış yıllar sonra tecrübe etmekte bir beis bulmamaktadırlar.⁵⁹⁹

Yazara göre, sadece tarihsel birikime bakılması durumunda dahi, Osmanlıcılığın yürümeyeceği oldukça açık bir şekilde görülecektir. Bu yönüyle, mevzuyu farklı milletlerden kız alışverişi gibi gerçek dışı bir yere götürebilen Osmanlı Kaynaşma Kulübü'nün Türk üyeleri, yazar tarafından, esere de ismini veren Ashab-ı Kehf'e benzetilir.⁶⁰⁰

Eserin sonunda Ömer Seyfettin, Osmanlı Kaynaşma Kulübü üyelerinden Ermeni Halakyan üzerinden Ermenilerin güvenilmezliğini örneklemekten de çekinmez. Ermeni Halakyan, cemiyetin kuruluşundan itibaren milli benliğine sıkı sıkıya sarılan bir gençtir. Cemiyetin içerisinde bulunmasının tek sebebi, Türklerin süreç hakkına nasıl düşündüklerini anlama çabasıdır.⁶⁰¹

Yazarı anlattığı hikayede onu haklı çıkaran en önemli gerçeklik, Balkan Savaşları'nda yaşanan tecrübedir. Balkan Savaşlarıyla birlikte memleketteki Gayri Müslim unsurlar Türkler'in cephelerde hayatını kaybetmesine sevinmişler, cephelerdeki geri çekilmelerle birlikte milli hülyalarını hiç çekinmeden aleni bir şekilde kiliselerinde ifade etmişlerdir.⁶⁰²

Osmanlıcılığın geçerliliğini yitirdiğine dair gönderme yapan yazarlardan biri de Müfide Ferit'tir. 1918 yılında basımı yapılan *Aydemir* isimli eserinde, roman kahramanları Demir ve Nafiz Beyler üzerinden verilen örnekte yazar, Gayri Müslimlerin "Kulüpleri, kiliseleri, cemiyetleri, mektepleri, lisanları, birbirine

⁵⁹⁹ age, 94-96.

⁶⁰⁰ age, 164-170.

⁶⁰¹ age, 172.

⁶⁰² Seyfettin, **Ashab-ı Kehfimiz**, 130; Tarih yazımında Türk Milliyetçiliğinin başlangıcı üzerine yapılan tartışmalarda, Ömer Seyfeddin'e benzer bir içerikle mesele tartışılır. Burada, Türk Milliyetçiliğinin başlangıcında Balkan Savaşları'na gönderme yapılır. Örneğin, Mehmet Hacısalıhoğlu bu yazarlardan biridir. "Jön Türk Devrimi ne kadar Osmanlıcılığın bir zaferi anlamına geldiyse, aynı derecede Birinci Balkan Savaşı güçlü bir şekilde bu politik düşüncenin temellerini sarstı" b kz. Hacısalıhoğlu, age. 409; "Buna karşın, Balkan Savaşı yeni bir milli dayanışmaya yol açtı. Ülkenin ağırlık merkezinin Anadolu'ya kayması, Balkanlar'daki sözümona dost toplulukların ihanetine dönük tepki ile birlikte, Türk Milliyetçiliğini körükledi." b kz. Mustafa Gencer, **Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhü 1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 58; Meseleyi edebi yazın üzerinden okuyan Erol Köroğlu da Türkçülüğün diğer ideolojilere göre öne çıkmasında Balkan Savaşları'na gönderme yapar. b kz. Erol Köroğlu, age. 116-117; Türk Milliyetçiliği'nin başlangıcını daha gerilere götüren ve Balkan Savaşlarındaki durumu milliyetçilikte ikinci devre olarak gören yazarlarda vardır. Bunlardan Taner Akçam, Trablusgarp Harbi'ni başlangıç sayar. "İttihat ve Terakki'nin açıktan Türkçülüğe yönelmesi, Trablusgarp harbi ile başlamıştır, denilebilir. b kz. Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu**, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 146.

yardımları, milliyetlerine olan muhabbetleri, taassupları⁶⁰³ nedeniyle Osmanlıcılığı destelemekten çok uzak olduklarını ifade eder. Bununla birlikte, Gayri Müslimler, Türklerin uyudukları zaman diliminde kazandıkları bilinçle, devletin zayıfladığını gördükleri ilk fırsatta “memlekete hücum edecek ve ekseriyet teşkil edecekleri”⁶⁰⁴ yerleri Türklerden alacaklardır.

3.5.2. Yassı Yanaklı Türkler

Bu başlık altında, Türklerin neye benzediği, ne olduğu, nelerin onlar için önem arz ettiği, eserlerde hangi sıfatlarla karşılandığı gibi meseleler tartışılacaktır. Çalışma bağlamında bakılan eserlerde, Türklüğe yapılan bütün göndermeler pozitif içeriklidir. Türklüğe dair pozitif yakıştırmalar hem biyolojik görünüşlerine hem de ahlaklılıklarına yöneliktir.

Moralızade Vassaf Kadri'nin 1915 yılında basımı yapılan *Şimal Rüzgarı* isimli eserinde Türkler, dış görünüşleri itibariyle tanımlanırlar. Burada Türkler, “yassı ve yanak kemikleri dışarı fırlamış biraz küçük ve süzgün fakat parlak bakışlı gözlü ekserisi orta boylu”⁶⁰⁵ olarak verilirler. Bununla birlikte, Kadri'ye göre, Türkler, merhametlilikleri ile tanınmaktadırlar.⁶⁰⁶ Onlarla göz göze gelmek, bakışlarındaki şiddetten dolayı mümkün olmamakla beraber, merhametlerinden dolayı korkulacak insanlar da değillerdir.⁶⁰⁷

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye⁶⁰⁸ göre, Türkler oldukça güçlü insanlar olmakla beraber aynı zamanda içlerinde sakat insana rastlamak da çok zordur. Bunun sebebi, Türklerin yaşam tarzları ve beslenme şekilleridir. Buna göre, Türkler, temiz ve sade yemekler tüketmektedirler. Örneğin, sütü çeşitli şekillerde kullanmaktadırlar. Bunun yanında kebabı çok tüketmekte ve buğday ile pilavlar ve haşlamalar yapmaktadırlar.⁶⁰⁹

⁶⁰³ Tek, **Aydemir**, 30.

⁶⁰⁴ **age**, 30.

⁶⁰⁵ Moralızâde Vassaf Kadri, **Şimal Rüzgarı**, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 70.

⁶⁰⁶ **age**, 70-71.

⁶⁰⁷ **age**, 36.

⁶⁰⁸ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1862/1863 yılında bugün Bulgaristan'ın sınırları içerisinde bulunan Filibe'de doğmuştur. Bulgaristan'da Rüştîye mektebini bitirdikten sonra Galatasaray Sultanisi'nde eğitim almıştır. İstanbul, İzmir ve Beyrut vilayetlerinde posta idaresinde çalışmıştır. Beyrut'ta bulunduğu sırada Jön Türk'lerle tanışmış ve buradan Mısır'a kaçarak *Çaylak* isimli bir dergi çıkarmıştır. 1901 yılında İstanbul'a dönen Filibeli Ahmed Hilmi, burada yine fazla tutunamamış ve siyasi sebeplerle Fizan'a sürgün edilmiştir. bkz. Ahmet Koçak, **Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi**, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), 19-22.

⁶⁰⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **Öksüz Turgut**, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1977), 110.

Ahmet Hilmi’de Türklerin ahlaklılıklarına dair yapılan göndermeler de pozitif içeriklidir. Buna göre, Türkler, çapkınlık nedir bilmemektedirler. Onların içinde, korkak, kancık, ve ahlaksız bir adam⁶¹⁰ yaşayamamaktadır. Bu işlerle uğraşanlar, toplum tarafından dışlanmakta ve onlara Kırgız Kazak adı verilmekte, sonrasında ise, bahsi geçen olaylara katılanlar, Aral, Hazar gölleriyle Ural Dağları arasındaki bölgeye sürgün edilmektedirler. Eserde, Türkler’de adam öldürmenin cezası ya ölüm yahut diyet olarak belirtilmektedir.⁶¹¹

1910 yılında basımı yapılan *Öksüz Turgut*’da, roman kahramanı Turgut üzerinden verilen örnekte kâmil bir Türk’ün içeriği de açıklanır. Hikayede, Turgut’un babası Fırtına Hasan hayatını kaybetmiş ve oğlunu yetiştirmesi için silah arkadaşı Deli Mustafa’ya göndermiştir. Fırtına Hasan’ın Deli Mustafa’dan talebi, oğlunun iyi bir Türk olarak yetiştirilmesidir. İyi bir Türk’ün içeriğini ise, güçlünün önünde eğilmemek, zayıfı ezmek, kadınlara, çocuklara, ihtiyarlara yardım etmek, parasını fakirlerle paylaşmak, hilekar ve korkak olmamak gibi değerler oluşturmaktadır.⁶¹²

Dündar Alp, 1914 yılında basımı yapılan *Timurlenk* isimli eserinde meseleyi özcü bir perspektiften okur. Alp’e göre, Türkler, safkan ırklarında bulunan pozitif özelliklerden dolayı fetihler gerçekleştirmişler ve büyük coğrafyalara hakim olmuşlardır. Bununla beraber yazar, Türklerin Hindistan coğrafyasına hakim olmalarıyla önemli bir tehlike ile karşı karşıya olduklarını belirtir. Bunun sebebi, Türklerin Hint coğrafyasında kalmalarıyla beraber oluşacak yabancı ırklarla yapacakları evliliklerdir. Böylece, Türk ırkı safkanlığını kaybedecek ve dolayısıyla özlerinden gelen özelliklere de veda etmek zorunda kalacaklardır.⁶¹³

Şimal Rüzgarı’nda roman kahramanlarından August ve Vesito aracılığı ile Türkler’in olumlu vasıfları, Bizans yönetimi üzerinden verilir. İstanbul Türkler tarafından alınmış ve şehirde yeni yönetim kurulmuştur. August ve Viseto’ya göre, Bizans yönetimi ile

⁶¹⁰ age, 110.

⁶¹¹ age, 110-111.

⁶¹² age, 26-27.

⁶¹³ Dündar Alp, **Timurlenk**, (İstanbul: Evraca Publishing, 2005), 167; Dönemin ders kitaplarına bakıldığında, Türkler’in ırki temizliğine yönelik atıflarla karşılaşılır. Bu anlamda, Türkler, tarih içerisinde değişik coğrafyalarda yaşamışlar ve farklı ırklarla münasebet içerisinde olmuşlardır. Bununla birlikte Türkler, ırki temizliklerinden ve üstünlüklerinden bir şey kaybetmemişlerdir. Tabiki, Türk ırkının diğer ırklarla karışmaması daha evladır. bkz. Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, (İstanbul: Afa Yayınları, 1992), 109.

Türklerin yönetimi karşılaştırıldığında, Türkler, cesur, namuslu ve haysiyetlidirler. Dolayısıyla, Bizans yönetimi ise karşıt sıfatları haizdir.⁶¹⁴

Bizans yönetimi ve halkı ile karşılaştırmalara devam eden Moralizâde Vassaf Kadri, Türkler'le Bizanslılar'ın çalışma hayatındaki farklılıkları da örnekler. Burada Türkler çok az dinlenen, tatil zamanını sadece Cuma günü bir kaç saate sığdıran bir millet olarak verilir. Bizanslılar ise, uyuşuk, çalışmaktan türlü bahanelerle kaçan bir toplum olarak sunulur.⁶¹⁵

Türklerin iyi hasletleri, Bizanslılar'la karşılaştırıldığında, yazar için bu hususlarla sınırlı değildir. Türkler, ticaret konusunda da oldukça dürüsttüler. Onlar, alım satım sırasında yalan nedir bilmemektedirler. Bir Türk ile alışveriş yapan kimsenin memnun kalmaması gibi bir olay söz konusu değildir.⁶¹⁶ Türklerin diğer iyi hasleti ise, rüşvet yememeleridir. Rüşvet almanın yahut vermenin cezasının ağırlığından dolayı hiç kimse buna cesaret edememektedir. Musevi bir karakterin üzerinden verilen örnekte, fetih sonrası böyle bir olay yaşanmış, bu kişi hemen hapsedilerek mahkemeye gönderilmiştir.⁶¹⁷

Dündar Alp'e göre, Türkler'i diğer milletlerden ayıran başka vasıflar da vardır. Bunların başında yüce tabiatlı ve samimi olmaları gelmektedir. Bunu anlamak için Türkler'in, düğünlerine ve sohbet meclislerine katılmak yeterli olacaktır.⁶¹⁸

Roman kahramanlarından Hamdi Paşa'ya yönelik söylemlerle, yüce tabiatlılığı örneklendiren Halide Edip için Türkler, özellikle başka milletleri tahkir vs. gibi olaylardan kaçınmaktadırlar.⁶¹⁹

Yukarıda da değindiğimiz Ahmed Hilmi, *Öksüz Turgut* isimli eserinde Türkler'i ayrık otuna benzeterek, mesele hakkındaki fikirlerini beyan eder. Buna göre, Türkler herhangi bir coğrafyaya yerleştikleri zaman onları oradan çıkarmak mümkün değildir. Bu bağlamda Türkler, Anadolu'ya yerleşmişler ve bir daha da oradan ayrılmayacaklardır. Bununla birlikte Türkler, Müslümanlığın da koruyucusudurlar. Türkler'in Dünyada zayıflaması noktasındaki tehlike sadece Türkleri

⁶¹⁴ Kadri, **age**, 45.

⁶¹⁵ **age**, 71-72.

⁶¹⁶ **age**, 93.

⁶¹⁷ **age**, 73-74.

⁶¹⁸ Alp, **age**, 25.

⁶¹⁹ Adıvar, **Yeni Turan**, 101.

ilgilendirmemekte, dışında ve özellikle de Müslüman dünyasını alakadar etmektedir.⁶²⁰

3.5.3. Tepkisel Bir Uyanış: Geç Kalmış Türklük

Eserlerde, Türk Milliyetçiliğinin ortaya çıkışına dair atıflar, onun tepkisel bir içeriğe sahip olduğuna yöneliktir. Mesele açılırsa, Türklerin milli anlamda kendilerini merkeze alarak hareket etmeleri, büyük oranda bünyesinde barındırdığı diğer unsurların reflekslerine bağlı olarak şekillenmiştir. Bu anlamda, Ermeniler, Rumlar ve kast edilen diğer unsurlar, milli bilinçlerinin gelişimini merkeze alarak hareket etmişler, bir tepki olarak Türkler de bu duruma karşı refleks geliştirmişlerdir.

Mesele, Halide Edip'in 1913 yılında basımı yapılan *Yeni Turan* isimli eserinde roman kahramanı Oğuz üzerinden örneklendirilir. Buna göre, Oğuz, İmparatorluğun kurtuluşuna dair tezini ortaya koyarken her ne kadar Türkler'i merkeze alsada da, bunun yanında diğer unsurlara karşı ötekileştirici bir söylem de kullanmamaktadır. Araplar, Kürtler, Ermeniler ve Rumlar, Oğuz için imparatorluğun kurtuluşu noktasında emek verdikleri takdirde, Türkler gibi yaşam haklarını ellerinde bulunduracaklardır.⁶²¹

Mevzuya, 1918 yılında basımı yapılan *Ashab-ı Kehfimiz*'de değinen Ömer Seyfeddin, İmparatorluk'ta bulunan Türk dışı unsurların milli bağlamda bilinçlenmesi ve bunun karşılığında Türklüğün gelişimi hususunda herhangi bir adım atılmamasından şikayet eder. Yazara göre, mekteplerde okutulan kitaplarda Türkiye ve Türk ismi geçirilmemektedir. Bununla birlikte, tarih yazımına bakıldığında, eserlerin içeriği Türklük aleyhine oluşturulmuştur. Örneğin, bahsi geçen kitaplarda, Hulagü ve Timurlenk gibi Türk büyükleri ağır eleştirilere tabi tutulurken Sezar, İskender ve Napolyon gibi Türk olmayan karakterler büyük saygıyla anılmaktadır.⁶²²

Bekir Fahri *Jönler*'de, konuya roman kahramanı Necip üzerinden değinir. Necip, kendi ırkı olan Türkleri önemsemekle birlikte, bunda aşırıya kaçmamakta, hatta kendisini hümanist olarak da tanımlamaktadır. Bunun karşılığında, İmparatorluk'ta aynı coğrafyayı paylaştığı Ermeniler ise, kendi milliyetlerini merkeze alarak hareket etmekte ve bu konuda süreç ilerledikçe milli örgütlenmelerini güçlendirmektedirler.⁶²³

⁶²⁰ Ahmed Hilmi, *Öksüz Turgut*, 48-49.

⁶²¹ Adıvar, *Yeni Turan*, 34-35.

⁶²² Seyfeddin, *Ashab-ı Kehfimiz*, 48-50.

⁶²³ Fahri, *age*, 116-117.

Ömer Seyfeddin'in adı geçen *Ashab-ı Kehfimiz* isimli eserinde, Türkler'in mevcut gelişmelere rağmen tepkisiz kalmaları anlaşılacak bir durum değildir. "Eğer Türkiye'deki Hıristiyanlar fazla muteassıb milliyetperverlik göstermeyip onları uyandırmaları meşrutiyet sayesinde yarım asır içinde bir Türk"⁶²⁴ dahi kalmayacaktır. "Servet, ticaret, arazi hatta hükümet Hıristiyanların eline geçecek, Türkler yine çadırlarına girerek yaylalarına çekilecekler, namazlarını daha rahat kılmak için geldikleri tenha, saf, asude Türkistan'a dönecekler... Halbuki Hıristiyanlar milliyetperverlikte taassub gösterdikçe Türklere dahi bu hal aks"⁶²⁵ etmektedir. "Hatta yavaş yavaş Türkçülük diye bir mefkure bile"⁶²⁶ canlanmaktadır.

Türkler'in milli anlamda uyanışlarını sağlayan ve bu duyarsızlık haline son veren iktidar, Halide Edip'e göre İttihat ve Terakki'dir. Buna göre,

"Türklüğü tetkik eden, Türklüğü her noktadan uyandırıp Türklüğü her noktada en büyük maksat edinen bugünkü müessesenin perakende ve birbirine mensup görünmeyen başlangıçlarını, İttihat ve Terakki'nin uyandırdığı temayülât ve cereyanın netayici olarak"⁶²⁷

görmek gerekmektedir. Öyle ki, Türk feminizminin başlangıcı dahi İttihat ve Terakki zamanındaki gelişmelerle ilişkilendirilmelidir.⁶²⁸

3.5.4. Kahraman Türkler: Tarihsel Göndermeler

Tarihsel verilerin günün iktidar koşullanmalarına uygun hale getirilerek umuma arzı meselesi, tarih yazımı bağlamında tartışılmalı bir espri olmasına rağmen, ilgili konu roman yazımında da karşımıza çıkar. Romanlarda, bahsi geçen iktidar koşullanmalarına uygun olarak üretilen tarihsel bilgi aynı amaçlarla fakat farklı bir teknikle kullanılır. Bu bağlamda, rejimin tarihsel atıfları ile romanlardaki tarihsel göndermeler benzerlik taşır. Dönem içerisinde bu durumun en önemli karşılığı, Türkler'in ana yurtlarına, isimlerine, soylarına, tarihte yaşamış Türk büyüklerine yönelik yapılan göndermelerdir.

⁶²⁴ Seyfeddin, *Ashab-ı Kehfimiz*, 114.

⁶²⁵ *age*, 114.

⁶²⁶ *age*, 114.

⁶²⁷ Adıvar, *Yeni Turan*, 14; Tarih yazımına bakıldığında, Türklerin geç kalmış milliyetçilikleri tarihi bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Bu durum, Taner Akçam'a göre, sonrasında gelişecek Türk Milliyetçiliğine dair eylemlerde sertlikleri beraberinde getirecektir. Akçam'a göre, Türk Milliyetçiliğinin geç kalması noktasında en önemli etken, İslam dinidir. Konu için bkz. Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 37-38.

⁶²⁸ Adıvar, *Yeni Turan*, 14.

Şehbenderzâde Filibeli Hilmi, 1910 yılında basımı yapılan *Öksüz Turgut* isimli eserinde, roman kahramanlarından Deli Mustafa'nın babası Küt Boğa üzerinden - isimlerin yaptığı göndermeler önemlidir- Türkler'in soyunun kimlere dayandığını ifade eder. Buna göre, Türkler'in soyu Oğuz Türkmenlerinden gelmektedir.⁶²⁹

Anayurt mevzuunda, Filibeli Hilmi, Türkler'in ilk yerleşim yerlerini, Sibiryâ, Çin ve İran arasındaki boşluklar olarak gösterir. Bununla beraber asıl yurtları Altay Dağları'dır. Türkler, bahsi geçen coğrafyada binlerce kabilelere, ortalara, obalara dağılmış bir şekilde yaşamaktadırlar.⁶³⁰ Yazara göre, Türkler'in ilk yaşam alanları çorak bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu dönemde Türkler, Çin coğrafyasına akınlar düzenlemekte ve yaşamla ilgili ihtiyaçlarını yağma yoluyla buradan elde etmektedirler. Öyle ki, Çinliler, Türkler'den korunmak adına Çin Seddi'ni inşa etmişlerse de bu akınları önleyememişlerdir. Bunun sebebi ise, Türklerin haiz oldukları güçlülük, yiğitlik, cesurluk gibi özelliklerdir.⁶³¹

Türkler'in, kahramanlıklarını hikayesinin merkezine yerleştiren ve fazlaca milliyetçi öge barındıran, Dündar Alp'in *Timurlenk*'inde de Türkler'in ana vatanına gönderme yapılır. Buna göre, Türkler'in asıl vatanı olarak Maveraünnehir civarları gösterilir.⁶³²

Şehbenderzâde, Türkler'in isminin kökeni hakkında da değişik kaynaklara atıfta bulunarak bahis konusu eder. Türkleri uzun süredir tanıyan Çinliler, ilk dönemlerde onlara, Hiyong- Nu ismi ile anmaktadırlar. Kelime, yukarı taraf adamları, barbarları anlamına gelmektedir. Daha sonraları Çinliler, tarih kitaplarında Türkleri, Tukyü ismiyle ifade etmişlerdir. Bununla beraber, aslında Tukyü sözcüğü, Çinlilerde r harfinin olmamasından dolayı Türk kelimesidir. Yazara göre çok eski bir tarihçi olan Herodot Türkleri, Türkus olarak adlandırmıştır. Türklerin yaşadığı coğrafyada ilişki halinde oldukları İranlılar ise, Türklere Turanlı yahut Turan ismini yakıştırmışlardır.⁶³³

⁶²⁹ Ahmed Hilmi, **age**, 14, 28, 114.

⁶³⁰ **age**, 109, 113.

⁶³¹ **age**, 109-110.

⁶³² Alp, **age**, 11.

⁶³³ Ahmed Hilmi, **age**, 113-114; Türklerin tarihsel kökenleri ve coğrafyalarına dair atıflar, dönemin Türk Tarih Tezi ile büyük benzerlik taşır. Türk Tarih Tezi'ndeki içerikle roman yazımındaki içerik karşılaştırıldığında, roman yazımının bu tartışmalardan beslendiği çok açıktır. bkz. Ersanlı, **age**, 145-148; Onur Atalay, TTT anlatısının, yeni kurulan Cumhuriyet'te ortak bağ oluşturma kaygısıyla oluşturulduğunu ifade eder. Yazarın bu noktada sunduğu içerik, romanlardaki anlatıyla benzerlik taşır. Diğer taraftan, romandaki anlatının 1910 gibi erken tarihlerde gerçekleştiği düşünüldüğünde, TTT'nin içerğinin 1920'li yıllardan da önce tartışıldığı ifade edilebilir. bkz. Onur Atalay, **Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 202-223.

Günün koşullarında Türklüğün büyüklüğünü ortaya koymak adına, yazarlar, tarihte yaşamış önemli Türkleri insan üstü varlıklar olarak tanımlamaktan çekinmezler. Bununla birlikte asıl ilginç olan Buda gibi bir karakterin Türk yapılmasıdır.

Müfide Ferit Tek'in *Aydemir* isimli eserinde, bu bağlamda örnekler verilirken ilk uğrak yeri, Odin karakteri olur. Yazara göre,

“Türklük yalnız cihangirler, kahramanlar değil, insanüstüler de yetiştirmiş bir millettir. Mesala Odin! Bugüne kadar baki bir dinin, tabiat perestliğinin kuvvet, şecaat, zeka ve irfan mabudu Odin O, Karedeniz sahillerinden Fin iline akın etmiş bir Türk”⁶³⁴

beyidir. “Cesaretin hükümran olduğu bir memlekette Odin, yalnız bir şecaat timsalı”⁶³⁵ olmamış “tabiatın ilâhi ihtişamını hissederek, hislerini yaşatarak, yazıyı, şiiri, edebiyatı musikiyi halk ederek ulûhiyete kadar”⁶³⁶ yükseltmiştir. Yazar için Odin'in yaptıkları insanüstü bir düşünceyi içerisinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, asıl önemli olan ve bu tür eylemlerde bulunabilmesinin sebebi, Türk olması ve dolayısıyla haiz olduğu zekadır.⁶³⁷

Müfide Ferit'e göre, yaşamakta olan bir dinin kurucusu, Buda da Türk'tür. O, Türklerin cesaret yönünü değil şefkat yönünü temsil etmektedir. Bununla birlikte, Hıristiyanlıktaki İsa'nın öğretisinin kaynağı da aslında Buda'nın ortaya koyduklarından oluşmaktadır. Dolayısıyla, Hıristiyanlığın kaynağının da asıl oluşturucusu ve var edicisi Türklerdir. Fakat, Hıristiyanlık, Buda'nın öğretisinin kötü bir taklidinden başka bir şey değildir. Hıristiyanlık gibi Buda'nın öğretisi sadece insanları değil hayvanları da kapsamaktadır. Yazara göre, “Türkler yalnız harp ve şecaatle değil, zekâ ile, ulviyet ile hattâ ulûhiyetle büyük olmuşlar. Her medeniyeti mucitlerinde temellük etmişlerdir.”⁶³⁸

1918 yılında basımı yapılan *Aydemir*'in ortaya koyduğu çerçeve üzerinden düşünülürse, dünya tarihinde ayırt etmeksizin iyi merkezli bütün olayların, dönüşümlerin, insana ait pozitif içeriklerin asıl sağlayıcısı konumunda olanlar Türkler'dir. Onlar olmazsa iyi ve kötünün savaşımından ibaret olan dünya hayatındaki süreç gerçekleşmiş olmayacaktır. İyiye dair arayışı merkeze alan düşüncülerin

⁶³⁴ Tek, *age*,17.

⁶³⁵ *age*,17.

⁶³⁶ *age*,17.

⁶³⁷ *age*,18.

⁶³⁸ Tek, *age*,18.

mesaisini boş yere harcamasına gerek yoktur. Tek bakılması gereken alan, Türk tarihidir.

Türkler'in büyüklüklerine ve tarihte çıkardıkları önemli şahsiyetlere gönderme yapan diğer yazar, Filibeli Ahmed Hilmi'dir. Bu bağlamda onun başvurduğu alan yoğunluk olarak Selçuklu ve Osmanlı tarihidir. Yazara göre, "Türk milleti çok büyük adamlar yetiştirmiştir."⁶³⁹ Türkler, kendileri ile övünmek için oldukça büyük bir mirasa sahiptir.

Örneğin,

"Milyonluk bir haçlı ordusu, daha doğrusu taasubla kurulmuş sürülerle deliler; âlem-i İslâma saldırdığı vakit; arslan Türkleriyle bu kaçıkları kılıçtan geçiren, Rum kayserini esir tutup sonra da af eden, koca Bizans İmparatorluğu'nu haraca bağlayan Kılıç Arslan namında Konya Selçukilerinden bir Türk Padişahı"⁶⁴⁰ dır. "Gazne'yi dünyanın en büyük kasabalarından biri haline koyan, memleketi medreseler, mescidler, sebiller, çeşmeler, kervansaraylarla donatan, alimleri ihsanlara garkeden, Sultan Mahmud Gaznevi bir Türk"⁶⁴¹ dür. "Melikşah kadar ilmi ve âlimleri seven adam dünyaya az gelmiştir. Melikşah dünyanın en büyük padişahlarından biridir. Büyük Türkler zamanında yüz milyon halk Müslüman olmuştur. Türklerden, Farabi'ler, İbn-i Sina'lar, İbn-i Kemal'ler, Ali Şir Nevâi'ler, Ulug'lar, Evliya Çelebiler gibi her milletin yüz suyu sayılmağa yaradır binlerle, yüzbinlerle büyük âlimler, hekimler, fazıllar yetişmiştir."⁶⁴²

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre, dünya tarihine bakıldığında Türk hükümdarları ile diğerleri arasında büyük farklar bulunmaktadır. Başka ulusların hükümdarları dünyaya zulüm getirip kendi kişisel çıkarları için çalışmışlardır. "Türk Padişahlarının en büyük kayguları ise milletlerini, Türkleri zengin etmek ve rahat yaşatmak"⁶⁴³ olmuştur.

Konjonktürel değişimleri ve iktidarın perspektifini dikkate alan roman yazımı, tarihsel verileri kendi öncelikleri çerçevesinde yorumlarken İstanbul'un fethine dair birikimi bunun dışında bırakmaz. *Şimal Rüzgarı*'nda fetih, Osmanlılık arka plana atılarak ve Türklük öncelenecek yorumlanır. Buna göre, "Türklüğün büyük bir şair ve dâhisi aynı zamanda büyük hakim-i siyasisi, müthiş ve kuvvetli ordularının en büyük kumandanı ve bütün Türklerin bir hakim-i mutlağı olan"⁶⁴⁴ Sultan Mehmed tarafından fetih gerçekleşmiştir.

Moralizâde Vassaf Kadri'nin İstanbul'un fethini vesile kılarak vermeye çalıştığı asıl gerçeklik, Türklerin büyüklüklerine dairdir. Bununla beraber, yazarın işlevsel olarak kullandığı ve araçsallaşan diğer alanda ise Bizanslılar bulunmaktadır. Bizanslılar,

⁶³⁹ Ahmed Hilmi, *age*, 118.

⁶⁴⁰ *age*, 118.

⁶⁴¹ *age*, 118.

⁶⁴² *age*, 118-119.

⁶⁴³ *age*, 111-112.

⁶⁴⁴ Kadri, *age*, 22.

metinde ahlaksızlık, fuhuş, zorba yönetim, uyuşukluk gibi öğelerle özdeşleştirilmektedir.

Moralizâde Vassaf Kadri perspektifinde meseleye yaklaşan Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre Bizans, "Sefil ve kahpe" bir yönetime sahiptir.⁶⁴⁵ 1915 yılında basımı yapılan *Şimal Rüzgarı*'nda, Bizans zamanında, İstanbul halkı çıkar kavgaları arasında korkarak ve sinmiş bir şekilde yaşamaktadırlar. İstanbul'un fethiyle gelen özgürlük ortamında ise, artık bu tür korkular geride bırakılmış ve halk hem ekonomik hem de sosyolojik olarak refaha ermiştir.⁶⁴⁶

Şimal Rüzgarı'nda, Bizans'ın ötekileştirilmesi bağlamında sıkça kullanılan yöntemlerden biri onların ahlaksızlıkları üzerinedir. Yazar, mevcut örneklerinin okuyucu bazında anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak adına hikayenin kurgusunu oldukça basit tutar. Bizans İmparatorluğu'nda rahip olarak görev yapan Teodorof ve İşelyo üzerinden verilen örnekte, her ikisi de gayri meşru ilişki yaşayan karakterler olarak sunulurlar. Bununla birlikte, ilgili gayri meşru ilişkilerden doğan çocuklardan biri ise, prens olarak saraya gönderilir. Hikayeye göre, "ahlaksız, yalancı, edepsiz, dolandırıcı, hain, riyakar, korkak, cüretkar"⁶⁴⁷ olan Rahip Teodorof'un etrafa kız kardeşi olarak tanıttığı kişi, aslında onunla gayri meşru ilişki yaşayan bir kadındır. Rahip İşelyo ise, Rahip Teodorof'un gayri meşru ilişkisinden dünyaya gelen kızıyla beraberlik yaşamaktadır. Buradan sonra hikaye daha da karmaşık ve insanlık dışı bir hal almaktadır. Şöyle ki, Rahip Teodorof'un ikinci çocuğu dünyaya gelmektedir. Onun varlığından haberdar olunması noktasında ise büyük bir kargaşa meydana gelecektir. Rahip Teodorof bu durumda, çözümü kendi çocuğunu öldürmekte bulacaktır. Rahip İşelyo'nun gayri meşru ilişkisinden doğan erkek çocuğunun hikayesi, yazar tarafından bu kadar acı bitirilmez. Çocuğun doğumuna yakın sıralarda hayatını kaybeden Bizans prensinin zevcesi olarak saraya gönderilen Rahip İşelyo'nun eşi, bu vesileyle yavrusunu kurtarmış olur. Bu yolla, Bizans tahtına varis olan kişi de, yazarın deyiimiyle piç yapılmış olur.⁶⁴⁸ Burada yazarın yaratıcılığındaki kısırlıktan ziyade, hikayenin toplumda dolaşıma girdiğinde bırakacağı hafıza dikkate alınmalıdır.

⁶⁴⁵ Ahmed Hilmi, *age*, 20.

⁶⁴⁶ Kadri, *age*, 41.

⁶⁴⁷ *age*, 76.

⁶⁴⁸ *age*, 76-79.

Ahlaksızlıklar içerisinde çürüyen Bizans halkının yardımına, *Şimal Rüzgarı*'nda “neşri hakikat ve insaniyet için teslih edilmiş”⁶⁴⁹ Türk milleti yetişmiştir. Öyle ki, roman kahramanlarından Augus ve Vesito arasındaki konuşmaya bakılırsa, Bizans halkı Türkler'den boş yere çekinmiş ve korkmuştur. Çünkü Türkler, Bizanslıların “istirahat ve saadetlerini temin”⁶⁵⁰ eylemek için İstanbul'un fethini gerçekleştirmişlerdir. Bunun en önemli göstergesi Türklerin fethin hemen akabinde kurdukları mahkemelerdir ki, Bizans halkı uzun süre sürüncemede kalan davaları için Türk hakimlerine başvurmakta ve öncesinde olmayan adilane bir yargılamayla karşılaştıkları için de oldukça şaşırırlar.⁶⁵¹

Şimal Rüzgarı'nda Türklerin bütün adilane ve iyi niyetli davranışlarına rağmen, Bizanslılar özlerinde taşıdıkları kötülük hasebiyle fesatlıklarından vazgeçmezler. Bu bağlamda, ileriye dönük Türk iktidarını önlemek adına, Hıristiyan kızları Türklerle evlendirerek ve bu yolla içlerine fitne sokarak bu sürecin önüne geçmeye çalışırlar.⁶⁵²

3.5.5. Her Türk Asker Doğar

Türklüğün inşası bağlamında kullanılan öğelerin başında askerlikle ilgili yapılan atıflar gelir. Bu bağlamda, Türkler'in askeri anlamda yeteneklerine, cesaretlerine, savaştaki etik anlayışlarına, vatan uğruna ölmenin önemi gibi konular üzerinden mesele değerlendirilir.

Dündar Alp'in 1914 yılında basımı yapılan *Timurlenk* isimli eserinde, “aslan kalpli”⁶⁵³ olarak verilen Türk askerleri; Moralızâde Vassaf Kadri'ye göre, “dünya yıkılsa ve yer yerinden kopsa, semadan zemine cehennemler inse”⁶⁵⁴ askerlikten başka bir şey düşünmemektedirler.

Timurlenk'te “Kalplerinde semavi bir coşku, ruhlarda ilahi bir heyecan yaşayan kahraman Türkler”⁶⁵⁵ için savaş, düğün havasında geçmektedir. Onlar, harbe güle oynaya gitmekte olup, korkmak gibi alçaltıcı güdülerden münezzeh olarak savaş alanlarında bulunmaktadır.

⁶⁴⁹ age, 42.

⁶⁵⁰ age, 42.

⁶⁵¹ age, 26.

⁶⁵² Kadri, age, 86.

⁶⁵³ Alp, age, 11.

⁶⁵⁴ Kadri, age, 68.

⁶⁵⁵ Alp, age, 167.

Öksüz Turgut'ta, Türklerin akınlarının oldukça dehşetli olduğu belirtilir. Yazara göre, “Ölüm seli gibi akıp giden Türk kahramanlarının önünü kesecek, onları yolundan çevirecek”⁶⁵⁶ herhangi millete şu ana kadar rast gelinmemiştir. Bunun sebebi, Türk akınlarının yöntemi ile ilgilidir. Türkler, savaşı uzatmadan bitirmekte ve düzenli bir harpten ziyade, bir kasırga yahut şiddetli bir fırtınaya benzer şekilde hareket etmektedirler.

Niğbolu Savaşı üzerinden verilen örnekte, yazar Türkler'in kahramanlığını ve askeri yeteneklerini ilginç bir matematik hesabı ile ortaya koyar. Buna göre, roman kahramanlarından Doğan ve Turgut Bey Niğbolu kalesinde düşman askerlerini beklerken mülakat halindedirler. Mülakatın içeriği, karşı tarafın askerlerinin yaklaşık yüz yetmiş bin olduğu, Türklerinse sadece altı bin askere sahip olduğu üzerinedir. Mevzu bahis olan niceliksel fark Turgut Bey için önemli değildir. Çünkü, bir adet Türk askeri, gerek yetenekleri gerekse cesurluğu dikkate alındığında yaklaşık on düşman askeri ile eş tutulmalıdır.⁶⁵⁷

Türklerin askeri yeteneklerine abartılarla eserinde yer vermeye devam eden, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, diğer örneğini roman kahramanlarından Deli Mustafa üzerinden verir. Buna göre, Deli Mustafa'nın Oğuz Türkmenlerinden olan büyük dedesi Küt Boğa, savaşlarda sadece deri bir önlük kullanmaktadır. Bunun sebebi, Türklerin korunmak için herhangi bir zırha ihtiyaç duymamalarıdır. Öyle ki, Deli Mustafa'nın büyük dedesi Küt Boğa otuz beş defa savaşa katılmış fakat hiçbirinden yara almadan kurtulmuştur.⁶⁵⁸

Yazara göre, “asker doğmuş, asker yaşaması Allah tarafından takdir edilmiş olan büyük Türk milleti”⁶⁵⁹ nin bayrağına karşı hassasiyeti üst sevededir. Savaş sırasında bir Türk askerinin bayrağını şehit olmadan bırakması mümkün değildir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde, sorumlu kişilerin tekrar toplumun içerisine girmesi mümkün değildir.⁶⁶⁰

Timurlenk'te ifade edildiği haliyle, Türk askerinin birçoğu harp meydanlarında şehit olarak hayatlarını sonlandırmaktadır. Bu, Türkler için bir övünme kaynağıdır.⁶⁶¹ Şehit

⁶⁵⁶ Ahmed Hilmi, *age*, 124.

⁶⁵⁷ *age*, 40-41.

⁶⁵⁸ *age*, 14-15.

⁶⁵⁹ *age*, 117.

⁶⁶⁰ Alp, *age*, 167.

⁶⁶¹ Ahmed Hilmi, *age*, 32-33.

olamayan Türkler ise, devlete hayatlarını feda etmeleri için en az yirmi otuz oğul ve torun bırakarak dünyaya veda etmektedirler.⁶⁶²

Türkler, savaş meydanlarında yukarıda ifade edildiği haliyle cesurluklarından, kahramanlıklarından ödün vermemekle birlikte, harbe dair etik kurallara da sahiptirler. Etik kuralların en başında ise, yaşlıya, kadına ve çocuklara dokunmamak gelmektedir.⁶⁶³

Askerliğe dair fedakarlık bağlamında gönderme yapan, Ahmet Mithat ve Fazlı Necip, meseleyi, yeni evlenen roman karakterleri üzerinden örneklendirirler. Ahmet Mithat'ın *Jön Türk*'ünde Gazanfer Bey⁶⁶⁴ ve Fazlı Necip'in *Dehşetler İçinde* eserinde Şamil Bey, yeni evlenmelerine rağmen eşlerinin sevgisini bir tarafa bırakmışlar ve vatan uğruna şehit olmayı göze alarak harbe gitmişlerdir.⁶⁶⁵

3.5.6. Türk'ün Ötekisi: Hizmetli Gayri Müslimler

Eserlerde, Gayri Müslimlere yönelik negatif imaj üretimi, ahlaksızlık, sarhoşluk, kadın düşkünlüğü gibi olumsuz göndermelerle içeriklenir. Bununla birlikte, Ermeniler ve Rumlar, romanlarda hizmetli vb. düzeyi düşük işlerle uğraşan kişiler olarak verilirken, aynı zamanda milliyetçiliklerine atıfta bulunularak hainlikleri ön plana çıkarılır.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Gayri Müslimleri ötekileştirirken ahlaksızlıklarına vurgu yapar. Bu bağlamda, “diyanet denilen yüksek ve ulvi his ile hiç bir münasebeti olmayan çapkın papaz, fıçı gibi sarhoş”⁶⁶⁶ olarak romana girer. Yazarın devam eden göndermelerinde, papazlar, cahil, ihtiyar, obur, sürekli fuhuş halinde olan, düzenbaz karakterler olarak sunulurlar. 1910 yılında basımı yapılan, *Öksüz Turgut*'ta Hristiyan ordusunda görevli olan şövalyeler ise, benzer şekilde, karargahlarında sürekli kadınlarla düşüp kalkan, sarhoşluk halinde, kendisinden geçmiş karakterler olarak hareket ederler.⁶⁶⁷

Ahmet Mithat Efendi 1910 yılında basımı yapılan *Jön Türk* isimli eserinde, roman kahramanlarından Kazım Bey'in konağının içeriğinden bahis açarken, Rumlara gönderme yapar. Buna göre, Kazım Bey'in konağında görev yapan, hizmetli karakterler Rum'dur. Yazar, Rumları hizmetçilik gibi düzeyi düşük bir görevle

⁶⁶² age, 109-110.

⁶⁶³ Alp, age, 167.

⁶⁶⁴ Efendi, age, 4.

⁶⁶⁵ Necip, *Dehşetler İçinde*, 223.

⁶⁶⁶ Ahmed Hilmi, age, 67.

⁶⁶⁷ age, 63, 68, 77, 79, 87.

ilişkilendirdikten sonra, onların dış görünüşleri hakkında da malumat verir. İlgili karakterlerin, en belirgin özelliği ise “kart” olmalarıdır.⁶⁶⁸

Yazar, roman kahramanlarından hizmetli Despino ve Kıryaku üzerinden, Rum toplumuna yönelik genelleyici göndermelerde de bulunur. Bu bağlamda, Rumlar, nikah ahdine önem vermeden gayri meşru ilişkilerin sıkça yaşandığı bir toplumdur. Zaman zaman, Rum toplumunda düğün öncesi çiftlerin çocuğu olabilmektedir. Mevzunun vahameti ise Rumların bu gibi durumları içselleştirmeleri yahut normalleştirmelerinde yatmaktadır.⁶⁶⁹

Basımı 1918 yılında yapılan *Eshab-ı Keyhfimiz*'de Ömer Seyfettin, Rumların Osmanlı toplumu içerisinde yaşarken yaptıkları hainlik örneklerine değinir. Roman kahramanı Ermeni genci Halakyan üzerinden verilen örnekte, Balkan Savaşları sırasında, İstanbul'da bir Rum anne ile çocuğu vapur yolculuğu yaparken romana girerler. Burada, Rum anne ile çocuğu mülakat halindedirler. Konuşmanın içeriğini ise, İstanbul'un yabancı kuvvetler tarafından işgali beklentisi oluşturmaktadır. Her ikisi de Yunanlıların İstanbul'u işgalini dört gözle beklemektedirler.⁶⁷⁰

Rumlara yönelik ötekileştirme bağlamında kullanılan mevcut göndermelerle, Ermeniler için yapılan negatif imaj üretimi noktasında gerçekleşen atıflar benzerlik göstermektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk*'ünde, Ermeniler de Rumlar gibi hizmetçilik görevini icra etmektedirler. Bununla birlikte yazar, Ermenilerin dış görünüşüne dair yaptığı göndermelerde yine kart sıfatını kullanır.⁶⁷¹

Bekir Fahri *Jönler* isimli eserinde, Ermenileri milliyetçilikleri üzerinden ötekileştirir. Roman kahramanlarından Jön Türk olarak Mısır'da yaşamak zorunda kalan Necip ile yine orada bulunan Ermeni Apik Efendi üzerinden verilen örnekte, Ermeniler, Osmanlılığın dışında hareket etmeleri ve kendi milliyetlerini önemseyerek karar almaları hasebiyle ötekileştirilirler. Ermeniler, artık Osmanlı İmparatorluğu'ndan

⁶⁶⁸ Efendi, *age*, 91; Ermeniler ile ilgili edebi yazını, geniş bir tarihsel aralıkta izleyen Murat Belge, çalışmamızda bizi destekleyen verilere daha ayrıntılı bir şekilde ulaşmıştır. Bu anlamda Ermeniler, bazılarına bizim de baktığımız yazarlarca değişik bağlamlarda sürekli olarak olumsuz resmedilmiştir. Diğer taraftan meseleyi daha nötr kalarak okumayı becerebilen yazarlarda yok değildir. Murat Belge, **Edebiyatta Ermeniler**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013); Ertan Engin, Ermeniler ile ilgili imajları, Türk romanında arar ve üç ayrı dönemde değişen yazını ortaya koyar. Bu anlamda Ermeniler, Cumhuriyet dönemi roman yazınında yoğunlukla olumsuz resmedilir. bkz. Ertan Engin, “Türk Romanında Ermeniler” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010).

⁶⁶⁹ Efendi, *age*, 91-92, 194.

⁶⁷⁰ Seyfeddin, **Ashab-ı Kehfimiz**, 124-126.

⁶⁷¹ Efendi, *age*, 7.

zihinsel olarak ayrılmışlar ve kendi müstakil örgütlenmelerini tamamlamaya çalışmaktadırlar.⁶⁷²

3.5.7. Saf Türklerin Mekanı: Anadolu

Çalışma bağlamında önemli olup, konjonktür gereği eserlere yansıyan temalardan biri de Anadolu'dur. Romanlarda Anadolu, yıllarca cahil bırakılıp yatırım yapılmaması, hakiki Türk'ün bulunduğu yer olması, insanının temizliği ve namusluluğu gibi konular etrafında ele alınır.

1913 yılında basımı yapılan, *Fetret* isimli eserde Ali Kemal, roman kahramanlarından Neriman Paşa ve Selman Bey üzerinden konuya değinir. Anadolu, yazara göre, hakiki, saf, temiz Türkler'in bulunduğu bir mekan olarak tanımlanır. Bozulmamışlığın, kirlenmemişliğin timsali olan Türkleri bulmak için Anadolu'ya yönelmek gerekmektedir. Yazar, Anadolu'nun saflığını ön plana çıkarırken, eğitilmiş olmayı da önemser. Bu bağlamda, roman kahramanlarından Selman Bey, halis bir Anadolu Türk'ü olmakla beraber, İstanbul'da tahsil görmüşlüğü üzerinde durularak romana girer.⁶⁷³

Ebubekir Hazım Tepeyran'ın roman kahramanı Selime, *Küçük Paşa*'da Anadolu'nun geri bırakılmışlığını ve cahilliğini ortaya çıkarma adına romana girer. Süt anne olarak Anadolu'dan saraya getirilen Selime, hiçbir şeyin farkında değildir. Öyle ki, saraya ilk geldiğinde roman kahramanlarından Abdi Ağa'yı paşa zannederek el etek öpmeye çalışır.⁶⁷⁴ Selime'ye dair diğer örnek ise Anadolu insanının cahilliğini daha iyi ortaya koymak adına verilir. Burada Selime sarayda görevli olan Nazikter ile mülakat halindedir. Nazikter'in inançla ilgili suallerine muhatap kalan Selime'nin cevapları oldukça ilginç olup aynı zamanda da Anadolu insanının geri kalmışlığını ortaya koymaktadır. Buna göre, Selime, fazlaca önemsemediği din hakkında neredeyse hiç malumat sahibi değildir. Hz. Muhammed'i Allah'ın torunu olarak bilmekte ve onun

⁶⁷² Fahri, *age*, 118-119.

⁶⁷³ Kemal, *age*, 7-8, 108; Anadoluculuk meselesini dönemin dergileri üzerinden izleyen Metin Çınar, bu söylemin yirminci yüzyılın başlarından itibaren takip edilebildiğini ifade eder. Yazara göre, Anadoluculuk, Osmanlı Devletini'nin sınırlarının daralması ile paralel bir zamansallıkta ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, Anadolucular, gerçekçi kişilerdir ve realiteden uzaklaşmadan bir ideoloji inşası gerçekleştirmeye çalışırlar. İnşa edilmeye çalışılan ideolojinin temelde üretmeye çalıştığı pratik ise Türk Milliyetçiliğidir. Diğer taraftan, dönem romanlarına Anadoluculuk, yazarın çerçevesini çizdiği içerikle yansımıştır. İki yazındaki benzerlikler, saf, ihmal edilen, temiz Türk'ün mekanı olarak Anadolu olarak özetlenebilir. bkz. Metin Çınar, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 11-17, 110-111

⁶⁷⁴ Tepeyran, *age*, 27.

babası olarak da Hz. Adem'i göstermektedir. Selime'ye göre, namaz, sadece erkeklerin muhatap kılındığı bir ibadet olup, kadınlar bu ritüelden muaf tutulmaktadır.⁶⁷⁵

Yazar, *Küçük Paşa*'da Anadolu'nun unutulmuşluğunu ortaya koymak için doktor-köylü ilişkisi üzerinden meseleyi değerlendirir. Buna göre, "hekim adı köylü kulağına bir sıhhat muhafızı gibi değil insan suretinde bir Azrail ismi gibi"⁶⁷⁶ gelmektedir. Bunun sebebi, "Liva merkezlerinin bazılarında bulunan belediye hekimleri köylere ancak katil ve pek ağır bir yaralama gibi hadiselerde savcı ve zabıta memurlarıyla birlikte geldikleri"⁶⁷⁷ içindir. Öyle ki, Anadolu halkı, "hekimleri ölü hayvan leşleri üzerine konan akbabalar gibi telakki"⁶⁷⁸ etmektedirler.

1910 yılında basımı yapılan *Küçük Paşa*'da Anadolu insanı yukarıdaki haliyle geri bırakılmış ve unutulmuş olmasına rağmen vatanseverlik hislerini kaybetmez. Tersine, halk mevcut sefalete, zulme, açlığa rağmen devlet için yapacağı fedakarlıklardan vazgeçmez.⁶⁷⁹ Öyle ki, bir aile üç oğlunu vatan için şehit vermiş fakat, yine de "Allah din ve devlete zeval vermesin"⁶⁸⁰ diyerek dua edebilmektedir. Bunun yanında, yazara göre, Anadolu kadınlar şehrili kadınlar gibi yurtseverlik edebiyatını bilmeseler de, yurtseverliğin ta kendileridirler.

Halide Edip'in Handan ve Müfide Ferit'in Hazin karakterleri, Anadolu'nun mevcut geri kalmışlığını önlemek için romana girerler. Halide Edip'in Handan karakterinin en büyük emeli "bütün Anadolu'da dolaşarak halkın ruhunu, dimağını uyandırmak"⁶⁸¹ tır. Müfide Ferit'in Hazin'i ise "kapalı, kirli evleri, gözlerinin beyazına kadar sararmış sıtmalı benizleri, veremli çocukları, mideleri doymayı öğrenmemiş ihtiyarları, iskelete dönmüş hayvanları, bire ancak bir veren bakımsız tarlaları"⁶⁸² ile yaşamak zorunda kalan Anadolu insanının şartlarını iyileştirmek için bütün fedakarlıklara hazırdır. Bununla birlikte, Anadolu'yu öncelemesi, ileride burayı Türklüğün merkezi olarak görmesi ile ilgilidir.

⁶⁷⁵ age, 35-36.

⁶⁷⁶ age, 138.

⁶⁷⁷ age, 138.

⁶⁷⁸ age, 138.

⁶⁷⁹ age, 154.

⁶⁸⁰ age, 154.

⁶⁸¹ Adıvar, **Handan**, 60

⁶⁸² Tek, **Aydemir**, 14.

3.5.8. Yerli Burjuva Gereklidir, Saf Türkçeyi Arıyoruz

Yazarlar, ekonomi ve dil mevzuunu milliyetçilik bağlamında ve bu durumu önceleyerek tartışırlar. Her iki esri de milliyetçiliğin var olması ve olgunlaşması çerçevesinde önemsenir. Bu anlamda, ekonomi konusunda, Türkler ticarete yönlendirilirken, yerli burjuvazinin oluşumu desteklenir ve Anadolu'nun problemlerinin giderilmesi hususunda temel çözümleyici olarak sermaye eksikliğini giderilmesi görülür. Dil konusunda tartışmaların içeriğini ise, Osmanlı Türkçesindeki karmaşa, yabancı sözcüklerin dilden atılması, halkın anlayacağı düzeyde bir dil oluşturulması gibi konular belirler.

Müfide Ferit, 1918 yılında basımı yapılan *Aydemir*'de ekonomi meselesine roman kahramanlarından Hazin Hanım ve Demir Bey'in arasında geçen mülakat üzerinden değinir. Yazara göre, Anadolu'nun geri kalmışlığının asıl sebebi, "bir sermaye meselesidir."⁶⁸³ Sermayenin olmaması, tarım, eğitim, sağlık gibi problemleri beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, sermaye yokluğu, büyük sanat eserlerinin ortaya çıkmamasında da etkilidir. İlgili problemlerin çözümünde ilk elden yapılması gereken, ekonomik koşulları iyileştirmektir. Bunun için, devlet harekete geçmelidir. Çünkü, böylesi devasa bir problemin çözümünde her ne kadar kişilere bakan emek alanı olsa da, asıl yapıcı olan özne, devlettir. "Hükümet sermaye bulmalı, demir yolları, su yolları yapmalı, ziraat, sanat, ticaret, emlak bankaları tesis etmeli ve bütün bu sermayeler Anadolu'nun"⁶⁸⁴ içine akıtılmalıdır. Böylece, "köylü servet sahibi olunca... kendiliğinden doktor arayacak, kendiliğinden mektep isteyecek, mektepte hak ve vazifesini öğrenecek, milliyetini tanıyacak, vatanını anlayacak"⁶⁸⁵ ve istenilen Türk ortaya çıkacaktır.⁶⁸⁶ Müfide Ferit'e göre, bu gelişmişlikle beraber, aydın kesimi de kendisine çeki düzen verecek, artık eleştirmeye yetkin bir halka göre fikir üretmek zorunda kalacaklardır.

⁶⁸³ age, 14.

⁶⁸⁴ age, 15.

⁶⁸⁵ age, 15.

⁶⁸⁶ Ekonominin millileştirilmesi meselesi, İttihat ve Terakkiciler için başat sorunlardan birisi olmuştur. Burada, Gayri Müslim burjuvazinin lehine işleyen tarihsel süreç tersine çevrilerek, Türk ve Müslüman bir burjuvazi oluşturulmaya çalışılmıştır. İttihatçılar için bu süreçte, tarihi fırsat I. Dünya Savaşı şartlarında yakalanmış ve Türk-Müslüman burjuvazisi özellikle bu dönemde desteklenmiştir. Konu için bkz. Yücel Karadaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Burjuvazi" **İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu**, cilt: 3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 121-123; Savaş şartlarında ekonominin millileşmesi meselesinin daha ayrıntılı bir okuması için bkz. Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003); Zafer Toprak'ın milli sermayenin oluşum sürecini anlatan daha ayrıntılı bir çalışması için bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), 86-93. İttihatçıların, iktisadi egemenliği önemsemeleri ve savaş şartlarında bunu gerçekleştirmeleri hususunda bkz. Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, çev. Nuran Ülken, (İstanbul: Sander Yayınları, 1971), 231-232.

Halide Edip, 1913 yılında basımı yapılan *Yeni Turan*'da İttihat ve Terakki Partisi'nin devamı olarak var ettiği Yeni Turan Partisi'nin programı üzerinden meseleye dair fikirlerini beyan eder. Burada, Türklerin kendi milletlerinden alışveriş yapmaları, ticari işletmelerin çoğalması ve gelişmelerinde iktisadi faaliyetleri merkeze almaları gibi konular önemsendir.⁶⁸⁷

Basım yılı 1915 olan *Şimal Rüzgarı*'nda, Moralızaâde Vassaf Kadri, yine Türklerin sermaye ehli olmaları durumunu önceler. Örneğini, tarihsel bir anlatı içerisine yerleştirerek okuyucuya ulaştırmaya çalışan yazar, Gayri Müslimlerin Türkler'in karşısında ve Osmanlı Devleti içerisinde sermaye sahibi olmalarını eleştirir. Buna göre, Gayri Müslimler, sözde ihtida yoluyla, İstanbul'un fethinden sonra Türklerin içerisine kadınlarını yerleştireceklerdir. Bu kadınlar, Türklere ticaret ehli olmamaları yönünde telkinlerde bulunacaklar ve böylece de iktisadi gerilik baş gösterecektir. Dolayısıyla, iktisadi faaliyetlere hakim olamayan Türkler, iktidarlarını da zamanla kaybedeceklerdir. Eserin yazıldığı tarihler dikkate alınırca, yazarın ön görüşü gerçekleşmiş gibidir. Mevcut tarihlerde İttihat ve Terakki Partisi'nin en önemli sorunlarından biri milli burjuvaziyi oluşturma çabası olacaktır.⁶⁸⁸

Dil hususunda, Ömer Seyfeddin, *Ashab-ı Kehfimiz*'de, roman kahramanlarından Ermeni genci Halakyan ve Osmanlı genci Niyazi Bey üzerinden konuya değinir. Dil, bir milleti birleştiren unsurların başında gelir, kendisi de mevzuyu bu yönüyle önemser. Eserde, Osmanlı Türkçesinin mevcut hali eleştirilir. Buna göre, "Türkçe diye bir lisan yoktur."⁶⁸⁹ Suni bir dil olan Osmanlı Türkçesi, içerisinde birçok Arapça ve Farsça kelimeyi barındırdığı yetmezmiş gibi yanı sıra bahsi geçen dillerin gramer kurallarını da bünyesinde muhafaza etmektedir. Yazara göre, halkın anlayamadığı bir dil haline gelen Osmanlı Türkçesi, bu sorunlarından kurtarılmalı ve daha sarih bir hale getirilmelidir.⁶⁹⁰

Yazar, dilin birleştiricilik yönünü vurgulamak adına Gayri Müslimlerin milliyetçiliklerine de değinir. Buna göre, gerek Ermeniler gerekse Rumların milliyetçiliklerindeki süreklilik dil yoluyla sağlanmış olup, Osmanlı Devleti'nin günün

⁶⁸⁷ Adıvar, *Yeni Turan*, 24.

⁶⁸⁸ Kadri, *age*, 82-83.

⁶⁸⁹ Seyfeddin, *Ashab-ı Kehfimiz*, 50.

⁶⁹⁰ *age*, 50-52.

koşullarında bahsi geçen milletleri kendi çatısı altında toplamayla ilgili başarısızlıklarının altında da bu mesele yatmaktadır.⁶⁹¹

Fetret'te Ali Kemal de, problemi Ömer Seyfeddin'in perspektifinden ele alır. Ali Kemal için de, Osmanlı Türkçesi, halkın anlayamadığı ve kargaşanın hakim olduğu bir dil haline gelmiştir. Bunun için ilk yapılması gereken, Türkçeyi sadeleştirme yoluna gidip, halkın anlama düzeyine indirmek olmalıdır. Yazara göre, kargaşanın asıl sağlayıcısı, Türkçenin içerisinde hakim olan Arapça ve Farsça gramer kuralları ve beraberinde gelen kelimelerdir. Dolayısıyla sadeleştirme yolunda, Arapça ve Farsça kelimeler ve gramer kurallarından kurtulmak gerekmektedir.⁶⁹²

Yabancı kelimelerin Türkçeden atılması meselesine, Halide Edip, *Yeni Turan* isimli eserinde değinir. Roman kahramanlarından, İttihat ve Terakki Partisi'nin devamı olan Yeni Turan Partisi'ne mensup bir genç, monşer vb. kelimelerin kullanılmasını eleştirir.⁶⁹³

3.5.9. Ara Değerlendirme

Dönem romanlarında, Osmanlılık meselesine zamanın ruhuna uymayan bir içerik olarak bakılır. Bunun yerine, Osmanlıyı kurtaracak olan Türklük, olumlu olarak inşa edilir. Burada, Türklerin olumlu olan biyolojik özelliklerine, ahlaklılıklarına, cesaretliliklerine, ana yurtlarına göndermelerde bulunulur. Eserlerde, Türklerin ırkı temiz olarak verilir. Bu noktada, etnik karışım eleştirilir. Diğer taraftan, Türklüğün inşasında Gayri Müslimler bir öteki olarak belirir ve onlara yönelik içerik, olumsuzluk barındırır. Buna göre, Gayri Müslimler, ahlaksız, hizmetli olarak göreve yapan, hain sarhoş olarak inşa edilirler. Türklere dair tarihsel göndermelerde, onların ana yurdu, Oğuz Türklerinden geldikleri gibi ayrıntılar üzerinde durulur. Bunun yanında, Türkler, cesur, fedakar, askeri noktada çok yetenekli bir ırk olarak tarif edilir. Romanlarda, Anadolu, ön plana çıkmaya başlar. Bu yazında, Anadolu, yıllarca ihmal edilmiş saf Türkün bulunduğu mekan olarak tasvir edilir. Ekonomi ve dil meselesi ise, Türk milliyetçiliği bağlamında tartışılır. Türkler ticarete yönlendirilirken, milli burjuvazi desteklenir. Milliliğin oluşumunda, dile atfedilen değer oldukça önemlidir. Bu anlamda,

⁶⁹¹ age, 88.

⁶⁹² Kemal, age, 65, 72-73; Dilde sadeleşme meselesi Tanzimat'tan itibaren tartışılmıştır. Erken dönem tartışmalar, konuşma diliyle yazı dili arasındaki kopukluğu birleştirmeye dönüktür. İttihat ve Terakki döneminde özellikle "Genç Kalemler" hareketi, romanlardaki Türkçenin sadeleşme meselesini benzer bir perspektifle tartışmışlardır. bkz. Agah Sırrı Levend, "Dilde Özleşme Hareketinin Tarihçesi" **Dil Devrimi Üzerine**, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1967), 14-22.

⁶⁹³ Adıvar, **Yeni Turan**, 22.

dilde sadeleşme desteklenirken, Türkçenin yabancı sözcüklerden temizlenmesi vurgulanır.

3.6. Makbul Kadın

1908-1918 aralığındaki eserlerde, kadın meselesi ele alınırken dikkat edilen husus, onların geleneksel kodlarını kaybetmemesi fakat bununla beraber modern pratiklere de sahip olması yönündedir. Bu bağlamda, kadından beklenen bir taraftan içe dönük eylemler olurken bir taraftan da dışa dönük pratiklerdir. İçe dönüklükten kasıt, kadının ev işleriyle iştigal olması, kocası ve çocukları ile ilgilenmesi gibi konuları içermektedir. Dışa dönüklükte ise, kadının sosyal hayatın içerisinde bulunması, bir mesleğe sahip olması, eğitim alması, meraklarının geniş bir alanı kapsamaması gibi konular kast edilmektedir. Bunun yanında, eserlerde, evlilik meselesine dair atıflarda, çok eşli ve görücü usulü evlilik eleştirilmektedir. Diğer taraftan, cariyelik konusu da tartışmaya açılmaktadır.

3.6.1. Sınırlı Serbestiyet: Makbul Kadın İmajı

Yazarlar, olumlu kadın tipinin içeriğini, eğitim, sosyal hayatın içerisinde görünürlük, okuma alışkanlığı, idealistlik, çalışkanlık, meraklılık gibi özelliklerle doldurmaktadır. Bununla birlikte, yukarıda da değinildiği haliyle, kadın konusunda en önemli beklenti, onun geleneksellik ile modernlik arasında ara bir forma sahip olması yönündedir.

Ahmet Mithat Efendi, 1910 yılında basımı yapılan *Jön Türk*'ünde kadınların yetiştirilmesi hususunda orta yolu tercih edenlerdendir. Yazar için,

“her şeyde ifrat da fenadır, tefrit de! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir. Bir hürriyet-i tabiye ile başıboş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar, gibi bırakmak da.”⁶⁹⁴

Ahmet Mithat'ın kuşların cinslerine gönderme yaparak ifade ettiklerine bakılırsa, kadınların gereğinden fazla özgür yetiştirilmesi onları sosyal yaşamda zorluklarla karşılaştıracaktır. Örneğin, kendine olan fazla özgüven kadınları gerçek bir zorlukla karşılaştıklarında şaşırtaacaktır. Diğer taraftan, kanarya kuşu gibi evin dışından haberdar olmadan yaşayan kadınlar da sosyal hayata katıldıklarında kendilerinden beklenenleri korkaklıklarından dolayı karşılayamayacaklardır. Dolayısıyla, makbul

⁶⁹⁴ Efendi, *age*, 55.

olan, kadınları eğitim yoluyla sosyal hayata hazırlarken, bir taraftan da geleneksel kodları haiz olmalarını sağlamaya çalışmak gerekmektedir.⁶⁹⁵

Halide Edip de, Ahmed Mithat gibi, kadınların sosyal hayattaki rolünü belirlerken orta halli bir yol izler. Örneğini, Meşrutiyet sonrası kadınla ilgili tartışmalar üzerinden verir. Öncelikle, kadın meselesinin tartışılmasında erkek merkezilik eleştirilir. Bununla beraber yazara göre, bu tartışmalarda iki dinamik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kadınların geleneksel rolünü korumaya çalışıp, onu eve hapsetmek isteyen güruhtur. İkincisini ise, modernler oluşturmakta olup, onlar da kadını gerekli eğitime tabii tutmadan ve yeterli olgunluğa erişmeden sosyal hayatta bir başına bırakmak istemektedirler. Yazar için her iki duruş da problemlidir. Bunların dışında, kadın ile ilgili tasavvurlarda orta halli bir yol tercih edilmeli, “kadına arkadaş ve gelecek neslin biricik annesi ve eğiticisi”⁶⁹⁶ olarak bakılmalıdır.

Halide Edip’e göre, kadının toplumsal konumunun ikincilliği sadece onlara zarar vermemektedir. Erkekler de ilgili durumdan muzdarip olmaktadır. İdealde olması gereken, hem sosyolojik hem de aile içi sorumlulukların paylaşılmasıdır. Böylece kadın, erkeğin bir miktar sorumluluklarını alacak ve bu durumda hem kendi gelişimini sağlayacak hem de erkek merkeziliğin önüne geçilmiş olacaktır. Bununla beraber, ilgili idealin gerçekleşmesi oldukça zordur. Çünkü, erkek ve kadınla ilgili geleneksel göndermelerin toplumsal düzeyde kabulleri oldukça yüksektir.⁶⁹⁷

Kadının toplumsal ikincil konumunu, Mahmut Sadık, 1912 yılında basımı yapılan *Tekamül* isimli eserinde, roman kahramanlarından Amerika’dan Mısır’a tek başına seyahate gelmiş Bayan Clifford üzerinden eleştirir. Romanda, Osmanlı vatandaşı olan Şefik Bey, Bayan Clifford’un memleketinden çok uzaklarda yalnız bulunmasını anlayamamaktadır. Clifford ise, bu durumu bir memleketin genel gelişmişliği üzerinden okumaktadır. Buna göre, herhangi bir toplumun gelişmesiyle beraber kadınlar da bu durumdan nasibini alacak ve kadın erkek eşitsizliğinin önüne geçilecektir.⁶⁹⁸

⁶⁹⁵ *age*, 55-56, 145.

⁶⁹⁶ Adıvar, *Seviyye Talip*, 14.

⁶⁹⁷ *age*, 62-63.

⁶⁹⁸ Tugay, *age*, 21.

Ahmet Mithat Efendi, kadın erkek eşitsizliğinin önüne geçmek adına ilginç bir hatırlatmada bulunur. Yazara göre, toplumda erkek çocuklarına, kız çocuklarına nazaran daha fazla önem verilmektedir. Fakat bu yanlış bir tutumdur. Şöyle ki,

“İki nevi evlât arasında bir fark aranacak olursa hayırlı evlât olmaları nokta-i nazarından o fark hemen de yoktur. Hatta biraz ince eleyip sık dokunacak olursa, kız evlâdın erkekten nafi olduğu bile meydana çıkar. Zira onbeş, onaltı sene sonra babasına damat namıyla hazır yetişmiş koskocaman bir arslan getirecektir. Babayı büyükbabalık şeref ve saadetine erkek evlâttan daha tez nail eyleyecektir.”⁶⁹⁹

Görüldüğü üzere, her ne kadar yazarın sunduğu çözüm pratiklik içerse de, bununla beraber, ürettiği yöntem yine erkek merkezci bir tutum içermektedir. Örnekte, memnun olacak kişi yine erkektir, bu ise erkeğin erken büyük babalık şerefine nail olması yoluyla gerçekleşmektedir.

Olumlu kadın tipinin inşa edilmesinde Halide Edip’in büyük rolü vardır. Bununla beraber diğer kadın yazarlar da genel olarak kadın meselelerinin üzerinde erkeklere nazaran daha çok durmuşlardır. *Handan* isimli eserinde Halide Edip, olumlu kadın tipini roman kahramanlarından Handan üzerinden gerçekleştirir. Buna göre Handan, iyi bir eğitim almış, felsefeye, politikaya, sosyolojiye merak duyan, sosyal hayatta hal ve tavırlarıyla modern bir duruş sergileyen, giyim kuşamında geleneksel çizginin dışına çıkabilen bir karakterdir.⁷⁰⁰

1913 yılında basımı yapılan *Yeni Turan*’da Halide Edip, kurgusal olarak 1930’lu yılları anlattığı eserinde ideal kadın tipi hakkında da bahis açar. Burada kadın, evlerden dışarı çıkmış ve sosyal hayatın içerisine karışmıştır. Buna göre, Türk kadını çeşitli meslek dallarında çalışabilmekte, özellikle de öğretmenlik mesleğini icra etmektedir.⁷⁰¹ Yazarın özellikle eleştirdiği mevzu, kadının evine kapanma durumudur. Kadın, memleketin geleceğini inşa eden bir varlık olması nedeniyle önemli olup, onun daha işlevsel bir pozisyonda yer alması gerekmektedir.⁷⁰²

Halide Edip, kadın haklarının gelişimi noktasında İslam’a gönderme yaparak ilerlemeye karşı çıkan gurubu da eleştirir. Yazara göre, İslam, kadının sosyal hayatın içerisinde görünmemesini istemek bir tarafa bu durumu teşvik etmektedir. Bu

⁶⁹⁹ Efendi, **age**, 6.

⁷⁰⁰ Adıvar, **Handan**, 36-43; Dönemde yapılan kadın tartışmalarına bakıldığında, bu meselede orta halli bir yolun tercih edildiği gözlenir. Orta halden kasıt, genelel formlarından kurtulmamış fakat modern hasletleri de bünyesinde taşıyan kadın tipidir. Bu durumun en önemli sebebi, dönemde kadın meselesinin erkek merkezci bir bakış açısıyla tartışılıyor olmasıdır. bkz. Ümüt Akagündüz, **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**, (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2015), 95-97.

⁷⁰¹ Adıvar, **Handan**, 18-19.

⁷⁰² **age**, 31.

bağlamda, *Yeni Turan*'da kadınlar hem birçok mesleği icra edebilmekte hem de İslami kurallar çerçevesinde yaşayabilmektedir.⁷⁰³

1910 yılında basımı yapılan *Seviyye Talip*'te yazar, roman kahramanlarından Macide aracılığı ile, ideal kadın tipinin inşasını, geleneksel formdaki kadının eleştirisi üzerinden gerçekleştirir. Buna göre, Macide'nin hayatı ikiye ayrılmaktadır. Öncesinde sadece eşine karşı sığ sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan⁷⁰⁴ Macide, hayatının ikinci döneminde kendisini geliştirmeye başlamıştır. Artık vaktinin önemli bölümünü okumaya ayırmakta ve zaman zaman bu yüzden çocuğunu dahi unutabilmektedir. Eşinin gelişiminden memnun olan Fahir Bey ise, özellikle onunla arkadaş gibi konuşabilmekten hoşnut olmaktadır.⁷⁰⁵

Geleneksel kadın formunu eleştirmeye devam eden yazar için, bu karakterler memleketin geçirdiği önemli süreçlerden de habersiz ve ilgisizdirler. Öyle ki, Meşrutiyet sonrası kaybedilen, Bulgaristan, Girit ve Bosna Hersek'in akıbetine yönelik fikir yürütmek bir tarafa, durumun vahametinin farkında bile değillerdir.⁷⁰⁶

Bununla beraber, Halide Edip'in ideal kadın karakteri *Handan* isimli eseriyle ortaya çıkar. Buna göre, roman kahramanlarından Handan, idealist bir karakter olup, en büyük emeli, Anadolu halkının ruhunu ve zihnini uyandırmaktır.⁷⁰⁷

1910 yılında basımı yapılan *Küçük Paşa*'da, Ebubekir Hazım Tepeyran ise, Anadolu kadını ön plana çıkarmakta, roman kahramanlarından biri olan Haçça üzerinden onun çalışkanlığını ve bir erkeğin yerine geçip hayatta kalma durumunu örneklendirmektedir.⁷⁰⁸

3.6.2. Kadın Eğitimi Olmalıdır

Romanlarda kadınların eğitimi, onların sosyal hayatın içerisinde yer edinebilmeleri ve faydalı olabilmeleri bağlamında önemsenir. Eserlerde Avrupa'daki kadının konumu, milliyetçilik bağlamında kadının önemi, kadınların eğitiminin İslam'a aykırı

⁷⁰³age, 20.

⁷⁰⁴Adivar, *Seviyye Talip*, 12.

⁷⁰⁵age, 41-42; Yirminci yüzyılın erken dönemi hem dünyada hem de Osmanlı Devleti'nde kadın hareketinin yükseldiği yıllardır. 1908 Devrimi sonrası, Osmanlı Devleti'nde bu yükseliş oldukça görünürdür. Romanlarda, inşa edilmeye çalışılan kadın tipinde bu durumun önemli bir etkisi vardır. Diğer taraftan, kadın yazarların hem cinslerine yönelik özgürlükçü söylemi bu çerçevede değerlendirilebilir. Konu için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), 4.

⁷⁰⁶Adivar, *Seviyye Talip*, 13.

⁷⁰⁷Adivar, *Handan*, 60.

⁷⁰⁸Tepeyran, age, 154.

olmaması, modern içerikli bir eğitimin gerekliliği ile beraber geleneksel kodlarını da unutulmaması gibi konular üzerinden mesele tartışılır.

Müfide Ferit, kadınların eğitimi mevzuunu, milliyetçilik bağlamında önemser. Avrupa'daki kadının konumunu örneklendirir ve bunun pozitif çıktıları üzerinde durur. Buna göre, Avrupa'daki kadınların eğitim durumunun iyiliği ve sosyal hayatın içerisinde işlevsel olarak yer almalarının getirdiği birçok olumlu çıktı vardır. Bu bağlamda yazar, idealize ettiği roman kahramanı Hazin'in hikayesinde, kadınların eğitimi için okullar açılmasını ve burada yetişen karakterlerin memleketin geleceğinde etkin rol almasını örneklendirmeye çalışır. Açılan okullarda, Hazin Hanım, çocuklara çok yönlü ve sosyal ağırlıklı –Platon, Karl Marx, Nietzsche gibi yazarlar okutulacaktır– bir eğitim verecektir. Böylece, kadınlarda “millet muhabbeti, insaniyet aşkı, hizmet ihtiyacı, çalışmak şevki, fedakarlık”⁷⁰⁹ gibi hisler geliştirilmiş olacaktır.⁷¹⁰

Ali Kemal *Fetret*'te, kadınların eğitimi meselesini İslam'a aykırı bulanlara gönderme yaparak konuya değinir. Roman kahramanlarından Selman üzerinden verilen örnekte, Darülfünun'da kadınların eğitimi meselesi tartışılır. Buna göre, bir grup kadınların Darülfünun'da eğitim görmesini İslam'a aykırı bulmaktadır. Diğer taraftan, yazarın da desteklediği Şeyh Nebhan Kamil Efendi, özellikle Endülüs dönemini örneklendirerek kadınların yüksek eğitimini desteklemektedir. Ali Kemal, bu karşı çıkışın içeriğini ise cehaletle ilişkilendirmektedir.⁷¹¹

İslam'a aykırı olduğu gerekçesi ile kadınların eğitimini engelleyen sistemin oluşturduğu sorunları, kişisel bir hikayeye örneklendiren Ahmet Mithat, *Jön Türk* isimli eserinde konuya yer verir. Roman kahramanlarından, Gazanfer Bey ve eşi Dilşinas Hanım arasında geçen hikayede, Dilşinas Hanım okuma yazma bilmemesi nedeniyle cephede olan asker eşine mektup yazamaz. Bunun tek yolu başka biri aracılığı ile mektup yazdırmaktır ki, bu halde de Dilşinas Hanım hissettiği yahut söylemek istediklerini ifade edememektedir. Hikayenin ilerleyen kısımlarında, bu

⁷⁰⁹Tek, **Aydemir**, 57.

⁷¹⁰ **age**, 56-58.

⁷¹¹ Kemal, **age**, 109; Benzer bir tartışma tarihsel anlamda vukuu bulmuştur. Darülfünun'da eğitim gören kadınlar, şeyhülislamın (Mustafa Sabri Efendi) karma eğitim eleştirisine karşı bir araya gelmişler ve bir bildiri hazırlamışlar, bunu da *İ'tisam*'da yayınlamışlardır. Bu anlamda, kadınların eğitimi meselesi dönemin ruhuna uygun bir şekilde romanlarda içerik kazanmıştır. bkz. Faik Bulut, **İttihat ve Terakki'de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları**, (İstanbul: Su Yayınları, 1999), Cilt: 1, 102-105.

tecrübeyle muzdarip olan Gazanfer Bey, kız çocuğu olması durumunda ona eğitim aldıracağına dair kendi kendisine söz vermektedir.⁷¹²

Ahmet Mithat, kadınların eğitim almasını destelemekle beraber, içeriğine dair yaptığı göndermelerde, İslami değerlerden de vazgeçilmemesini ister. Konuyu, dengeli bir eğitim alan roman kahramanlarından Ahdiye ve sadece modern içerikli bir tedrisata maruz kalan Remziye üzerinden örnekler. Buna göre, Ahdiye tahmin edileceği üzere ideal bir eğitim almış hayatına sorunsuz devam etmektedir. Remziye ise, mahrum kaldığı İslami ilimler gereği zihni karışık bir şekilde hayata devam etmek durumunda kalmıştır.⁷¹³

Seviyye Talip'te Halide Edip, kadınların eğitimi hususunda, yetmişmiş olan karakterlerin de dönüştürülmesinin geç olmadığını vurgular. Roman kahramanlarından Fahir Bey ve Macide Hanım üzerinden verilen örnekte, Fahir Bey Avrupa'dan döner ve eşinin meraksızlığının ürettiği sorunlarla karşı karşıya kalır. Buna göre, Macide Hanım, hem ülke sorunlarından bihaber hem de eşinin entelektüel meraklarına karşı oldukça ilgisizdir. Fahir Bey, sorunun çözümünde kendisini sorumlu görür ve problemin üzerine giderek, eşinin gelişimini sağlar. Böylece, evinde oturan ve güdük sorunlarla boğuşan Macide, okumanın getirdiği bilinçle, memleketin gelişimine katkı sağlayan bir birey haline gelir.⁷¹⁴

3.6.3. Kadın Edilgen Olmamalıdır: Evlilik

Evliliğe dair bahislerde yazarlar, görücü usulü evliliği ve çok eşliliği eleştirirler. Evlilik meselesinde, üzerinde durulan en önemli husus, geleneksel evliliklerin içeriğine yöneliktir. Burada, kadının evlilik sürecinde fikrinin sorulmaması ve edilgen durumda olması eleştirilir. Bununla birlikte, evlilikte, duygudan ziyade aklın merkeze alınması savunulur.

Ali Kemal *Fetret* isimli eserinde, konuyu roman kahramanlarından Güzide üzerinden örnekler. Buna göre, Güzide'nin akranları evlenmiştir fakat kendisi evliliğe sıcak bakmamaktadır. Bunun en önemli sebebi görücü usulü evliliğe karşı çıkmasındandır. Güzide'nin, görücü usulü evlilikte gördüğü en önemli sakınca, kadının ikincilliği olmakta ve bunu nefesine yedirememektedir. Ona göre, erkeğin kadını bir metayı seçer

⁷¹² Efendi, *age*, 5-6.

⁷¹³ *age*, 11-12.

⁷¹⁴ Adıvar, *Seviyye Talip*, 18.

gibi davranması kabul edilebilecek bir durum değildir. Bu bağlamda, görücü usulü evlenmektense evinde oturmayı yeğlemektedir.⁷¹⁵

Görücü usulü evliliği eleştiren, Ahmet Mithat'ın *Jön Türk*'ünde Ceylan ise, toplumun bu konularda, yönünü doğudan ziyade batıya çevirmesi taraftarıdır. Batıyı görmesi hasebiyle, farkındalığı yüksek olan Ceylan, yukarıda adı zikredilen Güzide gibi, kadının mal olarak görülmesinden rahatsızlık duymaktadır. Özellikle, kadının evlilik öncesi bedensel olarak incelenmesini çok iptidai bulmaktadır. Bununla birlikte, evlilik sonrasına da atıfta bulunan Ceylan, burada vuku bulabilen ve erkeğin tekelinde olan boşanma durumunun içeriğini de eleştirir. Öyle ki, erkek sadece boş ol kelimesi ile kadını ortada bırakabilip hayatına başka bir kadınla devam edebilmektedir.⁷¹⁶ Diğer taraftan Ceylan, idealde, Avrupa'daki yapıya gönderme yaparak, kadının kendi eşini seçebilme hürriyetine sahip olmasını savunmaktadır.⁷¹⁷

Fazlı Necip, 1909 yılında basımı yapılan *Dehşetler İçinde* isimli eserinde, konuya yukarıdaki yazarların perspektifinden bakar. Roman kahramanlarından, Abdurrahman Paşa ve Hacı Kethüda üzerinden değerlendirilen meselede yazar, görücü usulü evliliği eleştirmektedir. Buna göre, Hacı Kethüda Abdurrahman Paşa'nın kızını istemektedir. Abdurrahman Paşa ise, kızının konuya olumsuz bakması hasebiyle teklifi reddetmekte ve evliliklerde kadınların fikrinin sorulması taraftarı olduğunu ifade etmektedir.⁷¹⁸

Erkeklerin evliliklerde etkin olma durumunu eleştiren Halide Edip, 1918 yılında basımı yapılan *Mev'ut Hüküm* isimli eserinde konuyu roman kahramanlarından Doktor Kasım Şinasi üzerinden örneklendir. Doktor olan Kasım Şinasi, hem mesleği hem de görünüşü gereği bolca evlilik teklifi alan biridir. Kendisi her ne kadar bu teklifleri kabul etmese de, konuyu, kadınların özgürce fikirlerini ifade etmesi bağlamında değerlendirir. Buna göre, kadınlar da evlenecekleri insanı özgürce seçebilmeli ve bunu rahatça ifade edebilmelidirler.⁷¹⁹

Eserlerde, görücü usulü evlilik gibi çok eşli evlilik de eleştiri konusu edilir. Konuyu örneklendiren Ali Kemal, *Fetret* isimli eserinde çok eşli evliliğin acı sonuçlarına değinir. Buna göre, roman kahramanlarından Nesteren Hanım, Hüseyin Bey'in ilk eşidir. Kadına düşkünlüğü ve dindarlığı ile tanıtılan Hüseyin Bey, Nesteren Hanım'la

⁷¹⁵ Kemal, **age**, 71.

⁷¹⁶ Efendi, **age**, 53.

⁷¹⁷ **age**, 59.

⁷¹⁸ Necip, **age**, 144.

⁷¹⁹ Adıvar, **Mev'ut Hüküm**, 44.

yetinememekte ve gayri meşru ilişkilere izin vermeyen toplumsal koşullanmada çareyi tekrar evlenmekte bulmaktadır. Bununla beraber, bu evliliğin sonuçlarına katlanamayan Nesteren Hanım, intihar ederek hayatını sonlandırmaktadır. Yazarın burada dikkat çekmek istediği husus, sözde dindar bir erkeğin, sorumsuzlukları ve tükenmek bilmeyen iştihalarıyla bir kadının hayatının sonunu getirmesindeki rahatlığıdır.⁷²⁰

Fetret'te yazarın dikkat çekmeye çalıştığı diğer husus, evliliklerde duyguyla değil akılla hareket etmenin gerekliliği üzerinedir. Roman kahramanlarından Güzide Hanım üzerinden verilen örnekte, evlilik meselesinde aklın merkeze alınması sonrasında duyguya bakılması gerektiği ifade edilir. Böylece, akılla yaşanan hayatta doğru bir karar verilmiş olunacak ve evliliğin sürekliliği sağlanacaktır.⁷²¹

Ahmet Mithat Efendi, her ne kadar meseleye erkek merkezci bir konumdan baksa da, evlilik için, kadının eğitimi önemser. Buna göre, kadın hiç olmazsa, kendi meramını anlatacak ve anlayacak kadar okuma yazma bilmelidir. Bununla beraber, kadının geleneksel özelliklerini kaybedecek kadar okumaya ve anlamaya da ihtiyacı yoktur!⁷²²

3.6.4. Kadın Meta Olamaz: Cariyeliğin Eleştirisi

Eserlerde cariyelik kurumu, gerek kadınların alınıp satılır bir meta durumuna indirgenmesi, gerek sadece başkaları için var olan varlıklar haline getirilmeleri, gerekse de kadınların sadece cinsel bir obje olarak görülmesi nedeniyle eleştirilir.

Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde* isimli eserinde, roman kahramanlarından Şamil'in Mısır'da bir paşanın konağında şahit olduklarını anlatarak konuya dair fikirlerini beyan eder. Şamil'e göre, Paşanın konağında bulunan cariyeler, sadece nefsi iştihalar için orada tutulmaktadırlar. Oradan başka herhangi bir hayatı tercih etme hakkı

⁷²⁰ Kemal, *age*, 81-82; Kadın meselesi bu dönemde değişik çerçevelerde yoğun olarak tartışılmış bir konudur. Tartışmalarda büyük oranda erkekler hakimdir. İslamcılar kadının geleneksel ve islami kodlarını devam ettirme yanlısıdır. Batıcı grupta bulunan Dr. Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik ve Celal Nuri gibi kişiler kadının geleneksel kodlarının eleştirisi hususunda oldukça sert beyanlarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte Türkçü grupta bulunan kişiler ise daha uzlaşmacı ve orta bir yolu tercih etmişlerdir. Orta yolun içeriği, romanlara da yansıyan biçimiyle, kadının sosyal hayatta görünürlüğünün artması, eğitim alması gibi konular etrafında şekillenir. Bu anlamda, Türkçü grubun etkisiyle 1917'de çıkan Aile Hukuku Kararnamesi, kadının erkekle eşitlenmesini önemesi noktasında önemlidir. bkz. Bulut, *age*. 36-46.

⁷²¹ Kemal, *age*, 161-162.

⁷²² Efendi, *age* 159.

bulunmayan cariyeler, yaşamlarında istemedikleri, ilgi duymadıkları, yaşlı paşaların eğlenmelerinin bir aracı olarak varlıklarını sürdürmektedirler.⁷²³

Ebubekir Hazım Tepeyran'ın *Küçük Paşa*'sında

“ömürleri baharını iradesiz, ihtiyarsız ve tabii tatsız, lezzetsiz, daha doğrusu acı, zehirli hislerle yalnız başkaları için yaşamış, güzelliklerine, sıhhatlerine ancak başkalarının zevki, menfaati için dikkat edilmiş bahtsız mahluklar”⁷²⁴

olarak tanımlanan cariyeler, yaşadıkları konaklarda özgür bırakıldıkları halde, bu hissi hiç bilmedikleri ve köleliği içselleştirdikleri için, alıştıkları yaşamdan kopamamaktadırlar. Öyle ki, kendilerinin çocukları da köle doğmaları hasebiyle köle olarak kalacaklar ve öyle de öleceklerdir.⁷²⁵

3.7. Genel Değerlendirme

Araştırmanın ilk döneminde ortaya çıkan sonuçlar üzerine düşünmek bu başlığın önceliği olacaktır. Düşünmekten kasıt, romanlar üzerinden döneme dair edinilen birikimin farklı yazımlarla karşılaştırması olarak özetlenebilir. Bu bağlamda, ilk dönem romanlarında Osmanlı Devleti'nin parçalanarak analiz edilmesi dikkat çekicidir. Parçanın ilk kısmı, Kanuni Sultan Süleyman'a kadar olan tarihi kesiti içerir. İkinci kısmı ise, bahsi geçen padişah ve sonrasındaki tarihi kesiti içerir. Romanlarda, ilk kesite dair atıflar pozitifdir. İkinci tarihi kesite dair söylemler ise negatiflik içerir. İlk kesite dair atıflardaki pozitiflik, Türklerin bu dönemde devlete hakim olmasıyla ilgilidir. Romanlarda bu durum oldukça açık bir şekilde verilir. Bu durumun üzerinden, iktidar olan İttihat ve Terakki'nin zamanla Osmanlıcılıktan Türkçülüğe dönüşen ideolojisinin romanlara yansıdığı ifade edilebilir.

Ana akım tarih yazımında, Gayri Müslimlerin milliyetçiliklerinin gelişimiyle, Osmanlı Devletini'nin gerilemesi hususu paralel gelişen süreçler olarak gösterilir. Bu anlatıya göre, Osmanlı Devleti gerilemeye başladıkça Gayri Müslimlerdeki milliyetçilik meselesinin dinamikleri gelişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti eski güçlü döneminde, Gayri Müslimlerin devlet içerisindeki kontrolünü sağlayabiliyordu. Fakat, zengin ve güçlü dönem artık son bulmuştur. Romanlarda bu mesele, ana akım tarih yazımının sunduğu çerçeve içerisinde ele alınır. Roman anlatılarında da Osmanlı Devleti zayıfladıkça, hakim olduğu Gayri Müslim unsurlar milliyetçilik bağlamında

⁷²³ Necip, *Dehşetler İçinde*, 158-159.

⁷²⁴ Tepeyran, *age*, 68.

⁷²⁵ *age*, 68.

kendilerini yenilemişlerdir. Bu süreçten asıl zarar gören, Türklerdir. Türkler, Osmanlı Devleti'nin bilinçsizliği ve dünyadaki genel dönüşüme ayak uyduramaması nedeniyle, milliyetçilik bahsinde geri kalmışlardır. Roman özelinde, bu anlatının oluşturulmasında hakim iki yazar, Halide Edip ve Ömer Seyfettin'dir. Her iki yazar, Osmanlı Devleti'nde Türklerin hakim olduğu döneme özlemle bakar.

Üçüncü bölümde, II. Abdülhamid'e dair eleştirel yazını romanlar üzerinden görmek, araştırmanın sorunsalını destekler nitelikte olması nedeniyle önemlidir. Burada beklenen gerçekleşmiş, iktidara gelen Jön Türkler döneminde ortaya çıkan roman yazını, II. Abdülhamid'i eleştirel bir konumlanma ile resmetmiştir. II. Abdülhamid'in olumsuzlanması hususunda, en önemli gönderme alanı, onun hükümdarlığı sırasındaki baskıcı yönetimi olmuştur. Öyle ki, II. Abdülhamid, dünyanın gidişatından habersiz, sadece kendi çıkarlarını düşünen bir karakterdir. Bunun yanında, yine kendi çıkarlarını koruma adına, millete zulüm eden bir padişahdır. Diğer taraftan, halktan aldığı ağır vergiler, onun şaşalı saltanatını korumak için kullanılmaktadır. Eleştirilerin yoğunlaştığı diğer alan, II. Abdülhamid'in kurduğu hafiye teşkilatı ile ilgilidir. Özellikle Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk* isimli eserinin temel kurgusunu bu teşkilatın işleyişi üzerine inşa etmiştir. Romanlarda II. Abdülhamid ile ilgili ortaya çıkan sonuçlar, dönemin tanıkları tarafından da ifade edilir. Bu manada, özellikle Jön Türk liderlerinin anılarında bu durum rahatça gözlenebilir. Bahsi geçen verilerin aynileşmesi, roman yazımının iktidarın söylemini dikkate alıp üretim yaptığının önemli bir kanıtı olarak okunabilir. Bununla birlikte, gerek hafiye teşkilatının gerekse sansür uygulamalarının romanlardaki içeriği ile tarih yazımındaki içeriğin benzeşmesi önemlidir. Hafiye teşkilatının işleyişini, Ahmet Mithat Efendi *Jön Türk* isimli eserinde, tarihsel gerçekliğe oldukça uygun bir şekilde resmetmiştir. Benzer durum, sansür uygulamaları için de geçerlidir. Sansürlenmiş kitaplar, zaman zaman eserlerde de yerini almıştır.

II. Abdülhamid'e eleştirel bakan roman yazımında, Bekir Fahri, ifade ettikleri bağlamında farklı bir yere konumlandırılabilir. Bekir Fahri'nin II. Abdülhamid eleştirisindeki dozajın yüksekliği büyük oranda, onun II. Abdülhamid dönemindeki maruz kaldıklarıyla ilgilidir. Yazarın anlattığı hikayenin, kendi tarihiyle birleşmesi, bu hususta yol göstericidir.

Araştırma sorusunun kapsamı noktasında beklenen, 1908 Devrimiyle beraber iktidara gelen Jön Türklerin romanlarda olumlu olarak inşa edilmesi yönündeydi. Çalışmanın

içeriğine dahil edilen eserlerde Jön Türklere dair imaj, beklenen dinamiklerle karşımıza çıkmıştır. Bu manada, Jön Türkler, öncelikle memlekete özgürlüğü getiren bir grup olarak tanımlanırlar. 1908 Devriminin sağlayıcısı konumunda olan Jön Türkler; eğitilmiş, fedakar, vatansever tipler olarak romanlarda yer alırlar. Bu durum, tarih yazımıyla karşılaştırıldığında benzer bir içerikle karşılaşılır. Romanlara göre, Jön Türkler iktidara geldikleri zaman diliminin başlangıç safhasında özgürlükçü bir tavır sergilemişleridir. Örneğin, bahsi geçen zaman diliminde özellikle yayıncılık hususunda önemli bir gelişme olmuştur. Jön Türklerin özgürlükçüğüne dair bahis, tarih yazımına da benzer içerikle girer. Diğer taraftan, Jön Türklerin Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı şartlarında tecrübesizlikleri noktasında ortaya çıkan aksaklıklar, romanlarda eleştiri konusu edilmiştir. Bu sürecin tarih yazımına yansımaları, romanlardaki içerikle benzeşmektedir. Bununla beraber çalışmamız noktasında önemli olan, Jön Türkler dönemindeki roman yazımının meseleye kayıtsız kalmamasıdır. Roman yazımında, meseleye eleştirel yaklaşılması, Jön Türkler sürecinin ileriki dönemlere nazaran daha özgür bir dönem olduğunu göstermektedir.

1908 devriminin romanlarda halk bazında sevinçle karşılanma durumu, tarih yazımında da benzer bir şekilde karşımıza çıkar. Meseleye dair içerik, her iki yazında da aynileşir. Devrim sonrası kısa süreli barış ve özgürlük dönemi, yine her iki yazında da karşımıza çıkar. Diğer taraftan, her iki yazın da Jön Türklerin devrim sonrası süreci sağlıklı yönetemediği hususunda birleşir. Bu noktada, Jön Türklerin geç kalmış Türk miliyetçiliği meselesi her iki yazında da tartışılır.

Romanlarda modernleşme konusu, tarihsel gerçeklik bağlamında inşa edilir. Modernleşme hususundaki mevcut tartışmalar dikkate alınır. Bu noktada, tartışmalarda temel belirleyici unsur, neyin ne kadarının alınacağı üzerinedir. Romanlarda bu soruya verilen cevap, orta yollu bir tercih üzerinedir. Roman yazımının önemli bir kısmına göre, Osmanlı Devleti, öncelikle Batı'ya göre geriliğini kabul etmek zorundadır. Zorunlu kabulden sonraki süreçte, aşama aşama Batılılaşma gerçekleşmelidir. Eserlere göre, Batılılaşmanın önündeki en önemli engel toplumdaki muhafazakarlıktır. Bunun engellenmesi adına yapılması gereken, modernleşmenin içeriğinin halka anlaşılır bir dille anlatılmaktan geçmektedir. Romanlarda yüzeysellik içeren modernleşme deneyimlerine karşı önemli miktarda eleştiri mevcuttur. Bahsi geçen, modernleşme hususundaki orta yollu tercihin dışına çıkan yazarlar yok değildir. Bunlardan Mahmut Sadık, *Tekamül* isimli eserinde, ırkların ıslahı gibi radikal

adedilebilecek bir konu üzerinden konuya değinir. Mahmut Sadık'ın dönemin pozitivist dünyasından etkilendiği oldukça açıktır. Modernşmeye dair tarih yazımına genel olarak bakıldığında ve romanlardaki içerikle karşılaştırıldığında benzerlikleri yakalamak zor değildir.

Romanlarda Osmanlılık ideolojisinin eleştirisi, Türk milliyetçiliği tartışmalarında önemli bir yer tutar. Eserlerde, Türk milliyetçiliğinin başlangıcı ve Osmanlılık ideolojisinin çöküşü için verilen olay Balkan Savaşları'dır. Bununla birlikte Osmanlılık ideolojisini sürdürmeye çalışan iktidar eleştirisi konusu edilir. Romanlara göre, Osmanlılık, Gayri Müslimler'in milli bilinçlerinin artmasıyla artık çoktan uygulanamaz bir ideoloji olmuştur.

Türk milliyetçiliği bağlamında romanlarda önemli atıflar bulunmaktadır. Buradaki göndermelerde özcü perspektif dikkat çekicidir. Türkler yoğun bir şekilde homojen olarak tanımlanırlar. Bu noktada; Türkler'in ırki güzelliklerine, çalışkanlıklarına, temizliklerine göndermede bulunulur. Bununla birlikte, Türklerin fetihçi karakterleri onlardaki kanın asilliğiyle açıklanır.

Romanlara göre, Türk milliyetçiliği, Gayri Müslim milliyetçiliklerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu mesele, tarih yazımında da benzer bir içerikle tartışılmaktadır. Buna göre, Türk milliyetçiliği geç kalmış bir milliyetçiliktir. Yukarıda da değinildiği haliyle, Taner Akçam'a göre, bu durumun Türk tarihi için birden çok olumsuz yansıması olmuştur. Halide Edip'e göre, Türk milliyetçiliğinin oluşmasında, meseleyi başlatma açısından İttihat ve Terakki'nin önemli bir yeri vardır.

Bu dönemde, Türklerin tarih sahnesine çıkışları anlatısı, romanlarda yer alır. Buradaki ifadelerde, sonrasında ortaya koyulacak Türk Tarih Tezi'ne benzerlik dikkat çekicidir. Dolayısıyla söylemler, Türklerin ana yurtları, isimlerinin kökeni, onların büyüklükleri gibi alanlara kayar.

Romanlarda, Türk milliyetçiliğinin inşası noktasında Gayri Müslimler, ötekileştirilerek eserlerde yer alırlar. Ötekileştirmenin içeriğinde sıklıkla ahlaksızlık, gayri meşru ilişkiler, hainlik alkoliclik vurgulanır. Bu noktada Türkler, ötekileştirmenin doğası gereği pozitif inşa edilmiş olurlar.

Eserlerde, kadına yönelik imaj üretilirken, geleneksel kadın formundan vazgeçilmez. Bunun yanında kadına yeni anlamlar yüklenir. Bu bağlamda, kadının sosyal hayatın içerisinde bulunması teşvik edilir. Bunun olabilmesi için ise, kadının eğitim alması

desteklenir. Bu durumda kadın, hem ev işleri ile uğraşan, çocuk bakan ama aynı zamanda modern hayata da uyum sağlayan bir varlık haline gelir.

Kadın yazarların eserlerinde, kadının idealistliği ve dönüştürme gücüne daha fazla atıf yapılır. Onlar yeri geldiğinde erkeklerin yapabildiği bütün işleri yaparlar. Kadınlar erkeklere ihtiyaç duymadan yaşayabilecek, güçlü varlıklar olarak inşa edilirler.

Evlilik meslesinde, çok eşli evlilik ve görücü usulü evlilik eleştirilir. Yazarlara göre, bunlar, kadının ikicilliğini üreten dinamiklerdir. Cariyelik, dönem romanlarında eleştirilir. Bunun en önemli sebebi, kadının meta olarak görülme durumudur.

4.1919-1928 OSMANLI-TÜRK ROMANINDA İDEOLOJİ

Araştırmanın bu bölümünü, 1919-1928 aralığındaki romanlardan çıkarımlarımız belirleyecektir. Öncesindeki bölümün (1908-1918) içeriğini şekillendiren temel temalar bu bölümde de mevcut olmakla beraber, iktidarın ve dönemin değişmesiyle yeni meseleler de romanlarda tartışılmaya başlanmıştır. Eserlerde tartışılan yeni konular da araştırmanın başlangıçtaki temel tezini –iktidarın değişimi ve roman yazınının bu duruma entegrasyonu- destekler niteliktedir.

1908-1918 aralığındaki romanlarda, dönemin içeriğine uygun olarak şekillenen temel temalar, Osmanlı Devleti eleştirisi, Osmanlı modernleşmesi, II. Abdülhamid dönemi eleştirisi, Jön Türkler, milliyetçilik ve kadın konularıydı. 1919-1928 aralığındaki romanlarda bu temalardan Osmanlı Devleti eleştirisi, II. Abdülhamid eleştirisi, milliyetçilik, kadın gibi meseleler benzer bağlamlarda ve perspektif ile tartışılmaktadır. Böyle olmakla birlikte bu konuların tartışılma yoğunluğu ve söylem olarak sertleşme durumu değişkenlik göstermektedir. Örneğin, milliyetçilik meselesinde söylemler öncesindeki dönemle karşılaştırıldığında bariz bir sertleşme yahut keskinleşme görülür. Gayrimüslimler hususundaki negatif imaj üretme çabası da bu bölümde yine benzer bir perspektifle tartışılır.

Bu dönemde eserlere yeni giren temalar, dönemin iktidar koşullarına uygun olarak ortaya çıkar. Kurtuluş Savaşı anlatısı bu temaların önde gelenlerindedir. Rejimin kurulmasında milat olan bu anlatı, romanlarda iktidarın öncelediği bir perspektifte oluşur. Dinin kullanılması ve yanlış anlaşılması yine eserlerde ortaya çıkan yeni temalardandır. Bu temanın ortaya çıkışı ve içeriği de yine dönemin önemsendiği önceliklerle gerçekleşir. Din meselesi, iktidarın yeniden inşa etmeye çalıştığı insan tipinde, işlevsel olarak konumlandırılan bir zeminde tartışılır. Ankara ve Anadolu'nun yeni rejim için merkez olarak belirlenmesi yine eserlerde yeni bir tema olarak karşımıza çıkar ve İstanbul'un ötekileştirilmesi üzerinden konu değerlendirilir.

Araştırma açısından asıl önemli mevzu ise, yeni rejimin İttihatçılar ile arasına mesafe koymasıyla ortaya çıkar. 1908-1918 aralığındaki eserlerde bilindiği üzere İttihatçılar

pozitif olarak inşa edilmişti. İstibdada karşı ortaya çıkışları, eğitilmiş olmaları, memleketi kurtarmayı önelemeleri, özgürlük taraftarı olmaları gibi konular bağlamında bu imaj oluşturulmaya çalışılmıştı. Yeni rejimin İttihatçılar ile arasının açılması ise bu durumu değiştirmiş ve yeniden bir imaj üretme yoluna gidilmiştir ki, bu öncesinden oldukça farklıdır. Bu dönemde İttihatçılar, genel olarak istibdadı devam ettiren bir grup olarak tanımlanırken, gerek harp zenginlerini üretmeleri ve onlarla bağlantıları, gerekse devleti savaştan savaşa sürüklemeleri bağlamında tartışılmış ve eleştirilmişlerdir.

Burada önemli olan diğer bir husus, yeni rejimin II. Abdülhamid anlatısının İttihatçılar ile aynılığı noktasında ortaya çıkar. İttihatçıları eleştiren roman yazını, II. Abdülhamid konusunda, İttihatçıların öncesinde, II. Abdülhamid'e yönelik yapmış olduğu eleştirel perspektifi dikkate alıp, bu altyapıdan faydalanarak, üretim yapmaya devam eder. İktidarın önemseydiği meseleler ve bakış açısı, iktidara entegre roman yazınına da böylelikle belirlemiş ve ona yön vermiş olur.

4.1. Şehvet Düşkünü Padişahlar ve Sultanlar

1908-18 aralığındaki eserlerde karşılaşılan Osmanlı Devleti'ne yönelik çeşitli alanları kapsayan eleştirilere, 1919-28 aralığındaki eserlerde de rastlanır. Benzer bir perspektifle eleştirilerin devam ettiği bu bölümde, farklılık, dönemin içeriğinin belirlediği yeni konumlanma ile ortaya çıkar. Bunlardan en önemlisi Kurtuluş Savaşı döneminde padişahın Milli Mücadele'nin karşısında olması ve Anadolu'da, işgale karşı yeni doğan hareketi engellemeye çalışmasıdır. Öncesindeki bölümün (1908-1918) devamı niteliğindeki eleştirel bakış ise, bu bölümde de, padişahların zorbalığı, milleti yüzüstü bırakmaları, kendi rahatlıklarına düşkünlükleri, rüşvet, şehvet düşkünlükleri gibi konular çerçevesinde tartışılır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu, özcü bir perspektiften, Osmanlı padişahlarını ve aile efradını sinirli, dediği dedik ve şehvet düşkünü olarak tanımlarlar. 1928 yılında basımı yapılan, Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu'nun *Deli Deryalı*'sında, konu seçimi, bu durumun anlatımında oldukça işlevsel kullanılabilir bir dönemden alınır. Kanuni-Hürrem-İbrahim Paşa üçgeninde şehvet, kıskançlık zorbalık olabildiğince işlenir. Roman bittiğinde okuyucunun zihninde kalan, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemin bile, içeriğinin oldukça kirli olduğu üzerinedir. *Deli Deryalı*'da Kanuni, "her Osmanlı prens

gibi mütereddit ve şehvet perest”dir.⁷²⁶ Burada, izah edildiği haliyle söylem, özcü bir perspektiften oluşturulmuştur. Karısı Hürrem, Kanuni’yi

“pençeleri arasında bir kuklaya⁷²⁷ çevirmiş, yapacağı istekleri, onun şehveti ortaya çıktığında, “padişahın gözlerinde ihtiras kıvımcımlandığını görür görmez... Filvaki, Süleyman’ın arzularına vücuduna vücudunun bütün güzelliklerini bezledikten sonra”⁷²⁸

yapmaktadır. Bundan sonra, “yeni bir hüviyet, gayri mer’i fakat eserleri meydanda bir iktidar”⁷²⁹ başlamıştır ki, ismi Hürrem Sultan’ın iktidarındır.

Cinsellik, dönem romanlarında kadının ötekileştirilmesinde kullanılan temel malzemedir. Bu genellemeye, Hürrem Sultan da dahil olmakla birlikte, onun üzerinden yapılan değerlendirmeler oldukça dikkat çekici ve okuyucuyu rahatsız edecek düzeydedir. Hacim olarak geniş fakat, içeriği birbirinden bağımsız olaylarla doldurulan *Deli Deryalı*’da Hürrem, “bir tek erkekle teskin edilemez haris bir şehvetin kadını, bir tek erkeğin adaleleri altında, ruhunun kulunçları ezilemez bir kısırak”tır.⁷³⁰ Ona, “her gün her dakika ve her saniye başka başka erkekler, başka başka söndürülecek ihtiraslar” lazımdır. “tek gayesi hırs ve şehvetini”⁷³¹ tatmindir. Saray hayatından sıkılmış ve dışarıda erkekler ile buluşan Hürrem’in birlikte olduğu erkek sayısı “Bir değil... Beş değil... Beş yüz.. Belki de binden pek az”⁷³² dir.

Yazar, Kanuni’yi veziri İbrahim Paşa ile ilişkisi bağlamında da değerlendirir ve onu küçük ve adi zevklerin öznesi yapar. Padişahın sinirlendiği ve kendisini idam ettireceğini duyan İbrahim Paşa, onun ayaklarını yıkarken o kendisinden geçer ve “yaramaz bir çocuk gibi” yerinden sıçrayarak sevinir; hikaye bununla da kalmaz, vezir bir leğene doldurduğu ayak suyunu içer ve Kanuni, “bunu gurur ve azametle seyrederek”⁷³³ uykuya dalar. Tepedelenlioğlu, Osmanlı Devleti’ni padişahlar ve onların kişisel durumlarının dışında da ele alır. Ona göre, Osmanlı toplumu çerçevesinde bakıldığında, halk “esir ve zavallı”⁷³⁴ olarak hayatlarını sürdürmektedir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1928 yılında yayımlanan *Sodom ve Gomore* isimli eserinde, işgal İstanbul’undaki üst sınıfın hikayelerine yoğunlaşarak mevzuyu örnekler. Roman kahramanlarından Şehnaz Sultan, üst sınıftan bir Osmanlı kadınıdır.

⁷²⁶ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Deli Deryalı*, (İstanbul: Ak Basın ve Yayınevi, 1971), 188-189.

⁷²⁷ *age*, 184.

⁷²⁸ *age*, 189.

⁷²⁹ *age*, 184.

⁷³⁰ *age*, 209.

⁷³¹ *age*, 210.

⁷³² *age*, 221.

⁷³³ *age*, 184.

⁷³⁴ *age*, 4.

Şehnaz Sultan, hikayenin hacim olarak az bir kısmında var olsa da, yazar bu durumu çok iyi değerlendirir. O, işgal İstanbul’unda gittiği, yabancı zabıtların de bulunduğu toplantılarda “başka bir kadının bulunmasına tahammül edemeyen, bütün erkeklerin hep kendisiyle meşgul olmasını isteyen”⁷³⁵ bir karakterdir. Bununla birlikte, sultanın diğer bir hali vardır [ki], o da fazla içince herkesi kırıp geçirecek kadar haşinleşmesi”⁷³⁶ dir. O bu huyunu atalarındaki, zorbalık barındıran kanından almıştır.⁷³⁷

Yazarlar, Osmanlı padişahlarını eleştirirken onların acizliklerine ve milleti kandırmalarına da değinirler. Agah Sırrı Levend’in⁷³⁸ bir Osmanlı subayının I. Dünya harbinde çektiği zorluklarına değindiği, 1928 yılında basımı yapılan, *Acılar* isimli eserinde, roman kahramanlarından Fikret, Osmanlı padişahını “satılmış bi köle”⁷³⁹ olarak tanımlar. Halide Edip, Milli Mücadele’yi merkeze aldığı, 1922 yılında tefrika halinde, 1923 yılında ise basımı yapılan popüler eseri *Ateşten Gömlek*’te ise, roman kahramanlarından Mehmet Çavuş üzerinden konuya değinir ve Osmanlı padişahının Türk milletini “aldatmış olduğunu”⁷⁴⁰ ifade eder.

Yıldız ve Murat’ın arasındaki aşkın, eserin çekiciliğini arttırmak amacıyla tamamlayıcı bir yan hikaye olarak sunulduğu ve Halide Edip’in romancılığı kadar başarılı olmayan Aka Gündüz’ün⁷⁴¹ 1928 yılında yayımlanan *Dikmen Yıldız*’ında, konu yine Milli Mücadele’den alınır. Gündüz, hikaye çerçevesinde Osmanlı padişahlarının eleştirilerine de yer ayırır. Roman kahramanlarından Yıldız’ın ileride

⁷³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), 311.

⁷³⁶ *age*, 312.

⁷³⁷ *age*, 312.

⁷³⁸ Agah Sırrı Levend, 1894 yılında Rodos’da doğmuştur. Babası Mehmet Sırrı Bey, Edirne Adliye müdürlüğü ve İstinaf Hukuk mahkemeleri başkanlıklarında bulunmuştur. Levend, Mülkiye Mektebi’nin ilk mezunlarından. Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir. I. Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde asker olarak bulunmuştur. 1935’de İstanbul Eminönü Halkevi başkanlığında bulunmuştur. 1940-1946 yılları arasında Aydın milletvekilliği sırasında Kayseri ve Niğde parti müfettişliği görevini icra etmiştir. bkz. İsmail Ulçugür, *Agâh Sırrı Levend*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982), 15-27.

⁷³⁹ Agah Sırrı Levend, *Acılar*, (İstanbul: Birleşik yayınları, 2012), 38.

⁷⁴⁰ Halide Edip Adivar, *Ateşten Gömlek*, 19. bs. (İstanbul: Can Yayınları, 2012, 126; Padişaha yönelik bu türden bir bakış açısı *Nutuk*’ta görülebilir. Benzer şekilde, Cumhuriyet’in ilk inkılap tarihi derslerini veren isimlerinden olan Recep Peker’in 1935’te kitaplaştırılan ders notlarında da bu bakış açısı mevcuttur. Sırasıyla bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. 1 1919-1920, 10. bs. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 10; Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), 22.

⁷⁴¹ Aka Gündüz, 1885 yılında Manastır’da doğmuştur. Babası, Rize’li Fincioğulları’ndan Binbaşı İbrahim Kadri Bey’dir. İlk eğitimini Selanik’de almıştır. Sonrasında, Galararay Lisesi’ne devam etmiştir. Ömer Seyfettin ile yakın arkadaşlık kurmuştur. Paris’de güzel sanatlar ve hukuk eğitimi almıştır. 1932-1946 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. bkz. Abide Doğan, *Aka Gündüz*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1-7.

kayınbabası olacak kişiyle yaptığı konuşmada, padişaha yönelik eleştiriler daha ağırdır. Burada saray, “pencerelerinden ışık, kahkaha ve şehvet taşan”⁷⁴² mekan olarak sunulur. Kayınbaba, padişahı ihtiyar pençesinin altında boğulması gereken biri olarak tanımlar. Ona göre, sultanların, “ciğerleri çürümüş [tür]”⁷⁴³ tür. Osmanlı sülalesi meşru olmayan bir iktidarla halkı yönetmekte ve onlara baskı uygulamaktadırlar. “Milletim, ülkem, devletim diye milleti, ülkeyi, devleti kahve ocağı”⁷⁴⁴ gibi kullanılmaktadırlar. Fakat halk, bir “pırasa, terlik yahut av köpeği”⁷⁴⁵ değildir, dolayısı ile sahiplenecek bir meta gibi kullanılamaz. Yazara göre hükümdarlık zorbalıkla eşdeğerdir.⁷⁴⁶

Osmanlı Devleti’ne yönelik eleştirel yazının dikkate aldığı diğer bir malzeme alanı vezirler ve paşalara aittir. Bu örneklerde paşalar, memleketin iktidarını ele geçirmişler, padişahlar ise sönük bir karakter olarak kalmışlardır. Aynı zamanda vezirler ele geçirdikleri iktidarla kendi keyiflerine göre bir yaşam sürmektedirler. Kanuni zamanında, Veziriazam İbrahim’in yanında onun “bariz bir hüviyeti”⁷⁴⁷ kalmamıştır. “Vezirin şahsiyetinde erimiştir Kanuni Sultan Süleyman.”⁷⁴⁸ “Yeryüzünün ne tarafından bakılsa; Osmanlı vatandaşlarına hükmeden, Osmanlı vatandaşlarının omuzları üstünde heybetli, yeniçeri ve sipahi sürülerini tahrik eden bir tek adam”⁷⁴⁹ vardır. O da Veziriazam İbrahim Paşa’dır. “İbrahim Paşa’nın göz kamaştırıcı azamet ve debdebesi yanında Osmanlıların varisi nam ve saltanatı, sönük bir türbe kandiline”⁷⁵⁰ dönmüştür. “Padişah, sarayın duvarları ile çerçevesiyle bir nüfuzdan başka her şeyini”⁷⁵¹ kaybetmiştir. İbrahim Paşa’nın saltanatı o kadar güçlüdür ki, devlet hazinesinden bir şekilde nüfuzuna geçirdiği altınları, kendi saltanatını korumak için, “kendi pis ihtirasları [nı]”⁷⁵² gerçekleştirmek amacıyla harcamaktan da çekinmemektedir. Tepedelenlioğlu’nda, İbrahim Paşa’nın yerilmesi bir taraftan da cinsellik yoluyla yapılır. İbrahim Paşa, ilk olarak esir olarak Manisa’ya gönderilir ve burada bir dul kadın tarafından satın alınır. İbrahim, “azgın bir boğa”⁷⁵³ olması nedeniyle

⁷⁴² Aka Gündüz, **Dikmen Yıldızı**, 4. bs. (İstanbul: Toker Yayınları, 1974), 138.

⁷⁴³ **age**, 138.

⁷⁴⁴ **age**, 138.

⁷⁴⁵ **age**, 138.

⁷⁴⁶ **age**, 138.

⁷⁴⁷ Tepedelenlioğlu, **age**, 63.

⁷⁴⁸ **age**, 63.

⁷⁴⁹ **age**, 63.

⁷⁵⁰ **age**, 63.

⁷⁵¹ **age**, 63.

⁷⁵² **age**, 346.

⁷⁵³ **age**, 32.

kadını “bir dişi köpek raddesine”⁷⁵⁴ indirir. Böylece her dediğini yaptıracak kıvama da getirmiş olur.

Son dönem Osmanlı paşalarına atıflar ise, aralarındaki çatışmalar, karakterlerindeki eleştiriye açık olmama ve sertlikleri ile verilir. Yakup Kadri’nin 1928 yılında basımı yapılan *Sodom ve Gomore*’sinde, Osmanlı paşaları, Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul’da görevli Fransız zabiti Colonel De Rochepierre’nin karakteri sunulurken örneklendirilir. Rochepierre’nin sertliği ve inatçılığı Osmanlı Paşalarınınkine benzetilir. Osmanlı Paşaları, “en ufak bir arzusuna muhalefet edildiği vakit, buna en sert tavırlarla karşılık”⁷⁵⁵ veren karakterlerdir. 1928 yılında basımı yapılan *Dikmen Yıldız*’ında ise paşalar aralarındaki kavgalar, çekememezlikler bağlamında ele alınır. Reşit Paşa ve Ali Paşa “birbirlerinin çukurunu”⁷⁵⁶ kazan tipler olarak sunulur.⁷⁵⁷

Romanlarda, Osmanlı Devleti’ne yönelik bahis konusu edilen eleştirinin, diğer bir içeriğini fuhuş oluşturur. Şeriata göre yasak olan fuhuş, “halife ve şehzade saraylarını, veziri âzam saraylarını ağız ağıza dolduran odalıklar, cariyeler, esirler, halifelerle şehzadelerin, vezirlerle zengin şehirlielerin zina ihtiyaçlarını temin ederken”⁷⁵⁸ normalleşmiştir. “Fakirliğin kaldırımlar üzerine fırlatıp attığı biçarelere karşı”⁷⁵⁹ ise sistem, oldukça sert uygulamaları haizdir.

Eserlerde, Osmanlı Devleti’nde adam kayırmacılık ve rüşvet de eleştiri konusu edilir. 1927 yılında yayımlanan, yeni mezun bir kadın öğretmenin hikayesine yoğunlaştığı eserinde, Ethem İzzet Benice, konuya bürokrasideki adam kayırmacılık üzerinden değinir. Roman kahramanı Vicdan, okulunu bitirmiş ve görev yerini beklemektedir. Kendisi ile mezun olan birçok kişi tanıdıkları vasıtası ile İstanbul’da kalmayı başarmış, kendisi ise Çorum’un İskilip kazasına gitmek zorunda kalmıştır. Vicdan’a göre, “Köhne Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde yalnız ve kimsesiz olmak da”⁷⁶⁰

⁷⁵⁴ age, 32.

⁷⁵⁵ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, 305.

⁷⁵⁶ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 86.

⁷⁵⁷ Mustafa Reşit Paşa, yabancı güçlerin iç politik rekabette kullanılması konusunda bir gelenek başlatmıştı. Öyle ki kendi yetiştirdiği Ali ve Fuad Paşalar, onun İngiliz yanlısı politikaları karşısında Fransa yanlısı bir tutum içinde olmuşlar; bu nedenle kimi kesimlerin, örneğin Genç Osmanlıların, düşmanlıklarını da kazanmışlardı. Bkz. Taner Timur, *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu*, 2. bs. (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 149. İlber Ortaylı, dış baskı neticesinde ilan edildiğini vurguladığı İslahat Fermanı’na karşı Mustafa Reşit Paşa’nın itirazı konusunda dikkatleri iç politik rekabete çekmektedir. bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 2. bs. (İstanbul: Hil Yayınları, 1987), 91.

⁷⁵⁸ Tepedelenlioğlu, age, 45.

⁷⁵⁹ age, 45.

⁷⁶⁰ Ethem İzzet Benice, *Yakılacak Kitap*, 5.bs. (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1944), 54.

günahtır. “Çalışmak, kendine güvenmek, kazanmak kafi”⁷⁶¹ gelmemektedir. “İşini yürütmek için sây değil riya! Fazilet değil, arka lazım [dır].”⁷⁶² “Tavsiye alabilmeli, telefon bağırtabilmeli; o yüksek daha yükseğini bulmalı, nüfuzu nüfuza”⁷⁶³ kırdırmak gerekmektedir.

1920 yılında yayımlanan *Gönül Hanım*’da, Ahmet Hikmet Müftüoğlu,⁷⁶⁴ eleştiri yönünü farklı bir alana çeker. Eser, dört arkadaşın I. Dünya Savaşı sırasında Rus esir kampından kaçıp Orta Asya’daki Türklerin menşesini aramaya çalışmasını konu edinir. Osmanlı Devleti’ne yönelik eleştiri de romanın anlatma zeminine uygun olarak seçilir. Roman kahramanlarından Tolun’a göre, Osmanlı Devleti, enerjisini doğu ve güneye yöneltmek yerine “kuvvetlerini boş yere Hristiyan Avrupa [ya]”⁷⁶⁵ yöneltmiştir. Bunun sonucu olarak da “temel çürük olduğundan kurduklarını saltanat binası da Avrupa’da geçici”⁷⁶⁶ olmuştur.⁷⁶⁷

Rüşvet, padişahların yetersizlikleri, sistemin çürümesiyle birlikte, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’na göre, Osmanlı Devleti, “asırlar var ki, bir zafere inanmak hassasını kaybetmiştir. Osmanlı saltanatı çökmeye başlayılandan beri arkasında uzun bir bozgun dizisinin ağır ve paslı zincirini hafızası ve ruhuyla”⁷⁶⁸ sürüklemektedir. Padişahlar, “sarayın kafesleri arkasında titreyen aciz ve korku heyulasıyla”⁷⁶⁹ yaşamaktadırlar. Babıali’de ise, “viranede uluyan yıllanmış baykuşlar”⁷⁷⁰ bulunmaktadır.

Kurtuluş Savaşı ve Padişah’ın bu konuda aldığı olumsuz tavır, konjonktür gereği Osmanlı Devletinin eleştirisinde, eserlerde konu edilir. Bahis, padişahın İngiliz yanlısı

⁷⁶¹ age, 54.

⁷⁶² age, 54.

⁷⁶³ age, 54.

⁷⁶⁴ Ahmet Hikmet Müftüoğlu, 1870 yılında İstanbul’da doğmuştur. Galasaray Lise’sinde eğitim almıştır. Dış İşleri Bakanlığı’nda çalışmıştır. Namık Kemal’in fikirlerinden etkilenmiştir. Türkçülük ideolojisinin ilk temsilcilerindendir. “*Dünya Yarattırken, Yakarış, Altınordu*, gibi Türkün ululuğunu duyuran eşsiz parçalar ve daha sonra *Türk Derneği, Türk Ocağı, Türk Yurdu*, dernek ve dergilerindeki Türkçülük çabaları, hep Kafkasya, ve Kırım’da kaynayan ve taşan bu coşkun kaynaktan gelmiştir. Bundan sonradır ki büyük Türkçü yazar, edebiyatımızın milli bir amacı bulunmasının lüzumuna şiddetle inanmış ve bütün çalışmalarını bu isteğinin gerçekleşmesine yöneltmiştir.” bkz. Fethi Tevetoğlu, **Müftüoğlu Ahmet Hikmet Hayatı Eserleri**, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986), 22-34.

⁷⁶⁵ Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Gönül Hanım*, 2. bs. (Erzurum: Salkım Söğüt Yayınları, 2014), 91.

⁷⁶⁶ age, 91.

⁷⁶⁷ Bu romanın ortaya konduğu tarihlerde, yazarın daha önceki yıllarda yayınladığı bir hikayesinde ortaya koyduğu “yüksek bir soydan ve erkek bir varlık” olarak Türk anlatısından etkilenen Şevket Süreyya [Aydemir], “Turan” yoluna, “Şark” davasına düşmüştü. bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, 5. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974), 60-61, 151-173.

⁷⁶⁸ Karaosmanoğlu, **Sodom ve Gomore**, 334.

⁷⁶⁹ age, 334.

⁷⁷⁰ Karaosmanoğlu, **Sodom ve Gomore**, 334.

bir politika izleyerek ucuzlaması ve Anadolu'daki yeni doğan, halkın özgürlüğünü sağlayacak hareketi susturmaya çalışması ile içeriklenir. 1922 yılında İkdam Gazetesinde tefrika edilen *Ateşten Gömlek*'te Halide Edip, roman kahramanlarından Ayşe üzerinden, onun halasını eleştirmesinde yaptığı benzetme ile padişahı eleştirir. Ayşe'nin halası gibi Osmanlı Padişahı da "İngiliz'e uşak olmayan herkesten vazgeçmiştir."⁷⁷¹ Roman kahramanlarından Peyami vasıtası ile yapılan eleştiri de ise, "İngilizler'in"⁷⁷² halifesi gibi davranan padişahın Milli Mücadelecilerle yaptığı savaş vurgulanır.⁷⁷³ Agah Sırrı Levend'in 1928 yılında basımı yapılan *Acılar*'ında, Peyami, padişahın İzmir'in İşgaline karşı, hareketsiz kalmasını acziyet ve meskenet olarak tanımlar. Padişah işgale karşı halka "sükûnetten ayrılmayın; katiyen bir harekete geçmeyin"⁷⁷⁴ çağrısı yapmaktadır. 1928 yılında yayımlanan Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece*'sinde yönetimin yanlış politikasına dikkat çekilir. Ali Şahin ve Necip, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Sarıova'da görev yapmaktadırlar. Onlara göre, "Yunanı Anadolu'nun göbeğine getirenler padişahla softalarıdır."⁷⁷⁵ Bir Kurtuluş Savaşı romanı olan Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldız*'ında, Osmanlı Devleti şiir yoluyla eleştirilir. Roman kahramanlarından idealist Yıldız, II. İnönü muharebeleri sonrası Ankara'ya dönmekte ve trende yolcu olarak bulunan bir kadının şiirini dinlemektedir. Şiirde, Osmanlı Devleti döneş olarak tanımlanırken; Mustafa Kemal Anadolu halkını Akdeniz'e götürerek bağımsızlığı kazandıracak bir lider olarak sunulur:

"Kemal Paşa! Geldik bize
Götür bizi Akdenize
Osmanlının murtağları
Sattı bizi

Yurdumuzun her bir yolu
düşman dolu, ölüm dolu
Osmanlının murtağları
Yunanlının ordu kolu

⁷⁷¹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 84.

⁷⁷² *age*, 91.

⁷⁷³ Sultan Vahdeddin'in "İngilizciliği" konusunda akademik bir anlatım için bkz. Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, 3. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 274-279. Aynı çalışmanın çeşitli kısımlarında Saray'ın Milli Mücadeleye yönelik doğrudan veya dolaylı müdahaleleri de görülebilir.

⁷⁷⁴ Levend, *Acılar*, 214.

⁷⁷⁵ Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1959), 194.

Kemal Paşa Geldik dize
Götür bizi Akdenize
Akdeniz'in dalgaları
Mezar olsun"⁷⁷⁶

4.1.1. Ara Değerlendirme

Dönem romanlarında, Osmanlı Devleti, 1908 sonrası romanlarda olduğu gibi olumsuz resmedilir. Bu bölümde, 1908 romanları ile karşılaştırıldığında, söylemlerde hem özcü bir perspektif hem de dilde sertleşme görülür. Buna göre, tanımlamalar genelleştirmeler içerir. Diğer taraftan, söylemdeki ötekileştirmeye dair içerikte gözle görülür bir sertleşme vardır. Ötekileştirme hususunda, özellikle ahlak, fazlaca kullanılır. Osmanlı hükümdarlarını alçaltma adına bütün olanaklar kullanılır. Bunlarla birlikte, yeni dönemde olan tarihsel içerik üzerinden, ötekileştirme için yeni alanlar açılır. Bunlardan en önemlisi Kurtuluş Savaşı'dır. Burada, Osmanlı hükümdarları, milletin düşmanı olarak hareket eden bir grup olarak tanımlanır.

4.2. Zulmün ve Karanlığın Hakimiyeti : II. Abdülhamid Rejimi

Tarih, geçmişe yönelik bir çalışma alanı olarak anlaşılrsa da, çoğu zaman bugünün iktidar ilişkilerinin yarattığı tecrübe ve çıkarlar bağlamında sorular sorulur. Sorusu olmayan çalışmalar bir tarafa bırakılırsa, sonrasındaki süreçte, geçmişteki yaşanmışlıkları ele alıp, güncelde sorulan soruyu desteklemesi bağlamında değerlendirilir ve metinde, bu önceliklere göre inşa edilir. II. Abdülhamid meselesinin Türkiye şartlarında tartışılması ve yazımı da yoğunlukla yukarıdaki çerçevenin içerisinde gerçekleşir. Bugün, tarihçi nereye entegre olup yazım gerçekleştiriyorsa, – dışındaki yazın soyutlanırsa- tarihsel anlamda II. Abdülhamid'i koyduğu yer de ona göre şekil almaktadır. Bu bağlamda, II. Abdülhamid zaman zaman Kızıl Sultan olurken, zaman zaman da Ulu Hakan olabilmektedir.⁷⁷⁷

Konuya, araştırmamız açısından bakıldığında daha ilginç bir durum ortaya çıkar. Bilindiği üzere, İttihat ve Terakkiciler II. Abdülhamid dönemini olumsuz bir yere koyar. Kemalizm de bu bakışın dışına çıkmaz. Çünkü, mevcut konumlanmanın gereği üzere, yeni oluşturulan rejimde, her ne kadar İttihatçılar ile araya mesafe koyulmuşsa da onların bütün söylemleri de yanlışlanmamaktadır. Halihazırda, Kemalizm'in

⁷⁷⁶ Gündüz, **Dikmen Yıldızı**, 61-62.

⁷⁷⁷ Bu noktaya yönelik bir vurgu için bkz. Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**, 6. bs. (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010), 491-493.

duruşunda da II. Abdülhamid'in ötekileştirilmesi gerekmektedir. Bununla beraber, İttihatçıların da Kemalizm tarafından ötekileştirilmesi gerekmektedir. Tarih yazımı açısından bakıldığında, Kemalizm, bir taraftan II. Abdülhamid'i ötekileştirirken bir taraftan da İttihatçıları ötekileştirmiştir. İlginç olan şu ki, roman yazımına da baktığımızda benzer bir durum ortaya çıkar. Öncesindeki bölümde (1908-1918) gördüğümüz üzere, iktidara entegre roman yazımında II. Abdülhamid çok sert bir şekilde eleştirilmişti. 1919-1928 aralığındaki eserlere bakıldığında, günün güncel iktidar çıkarlarına uygun olarak hem II. Abdülhamid hem de İttihatçılar –bir sonraki başlıkta değinilecektir- eleştirilip ötekileştirilmiştir.

II. Abdülhamid'e yönelik eleştirel bakış, 1919-1928 aralığındaki romanlarda da öncesindeki dönemin içeriğine benzer bir perspektiften yapılmakla beraber kullanılan malzeme de çok benzerdir. Öncelikle II. Abdülhamid'in uzun yıllar devam eden saltanatı istibdat ile ilişkilendirilir. Rejimin disiplini tekrar hatırlatılırken onun bir aracı olan jurnalciliğe de vurgu yapılır. Bunlarla beraber, adam kayırma ve toplumun bilinçli olarak cahil bırakılması da değinilen konular içerisindedir.

Edebi anlamda daha çok hikaye alanında üretim yapan Ömer Seyfeddin, 1919 yılında yayımlanan *Efruz Bey*'de de benzer bir teknik kullanmış ve eserini, hikayelerden oluşturmuştur. Hikayelerde, Efruz bey karakteri sürekli bulursa da, zaman, mekan ve karakterler sürekli olarak değişmiştir. Eserinin tamamı göz önüne alındığında, *Efruz Bey*'de Ömer Seyfeddin, İttihatçıları eleştirmeyi merkeze alır. Bununla beraber, yukarıdaki anlatının bir örneği olarak, Ömer Seyfettin bir taraftan İttihatçıları eleştirirken bir taraftan da II. Abdülhamid'i eleştirmiştir.

Efruz Bey'de, roman kahramanlarından sözde İttihatçı olan Ahmet Bey üzerinden verilen örnekte II. Abdülhamid dönemi “istibdat, zulüm ve karanlığı [n]”⁷⁷⁸ hakim olduğu bir dönem olarak verilir. Yine Ahmet Bey üzerinden verilen diğer bir örnekte II. Abdülhamid dönemi, “hain istibdat idaresi”⁷⁷⁹ olarak tanımlanır. Ömer Seyfettin'e göre, otuz senedir süren istibdat idaresi halka susmayı, ses çıkarmamayı öğretmiştir. Bundan dolayı, hürriyetin ilanı gibi önemli bir meselede bile halk birden tepki verememiştir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁸ Ömer Seyfeddin, *Efruz Bey*, 14. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2015), 38.

⁷⁷⁹ *age*, 23, 16.

⁷⁸⁰ *age*, 16.

İstibdat idaresinin, en belirgin özelliklerinden biri de 1919 yılında yayımlanan *Hakka Sığındık*'daki Hacı Ferhat Efendi gibi karakterleri ortaya çıkarmasıdır. “Hacı Ferhat Efendi, devri Hamidinin bal tutup da parmak yalayanlardandır.”⁷⁸¹ O, zamanın gücüne yakınlık göstermiş ve bu sayede büyük bir servet edinmiştir. Sistemin dışında olanlar, “idarenin zıddına gidenler [ise], “dedikodular içinde boğularak asılırlar, kesilirler, sürülürler.... sürünürler”.⁷⁸²

Laik bir yapılanmaya gidilen Cumhuriyet rejiminde, dinin de yeniden tanımlanması, öncesindeki sistemin bu manada bıraktığı yerleşmiş kurumların da yeniden şekillendirilmesi gerekmektedir. Eserini bahsi geçen önceliklere göre kurgulayan Reşat Nuri, *Yeşil Gece* isimli romanında bir softanın hikayesine yoğunlaşır. Softa, ilk eğitimini medresede tamamladıktan sonra öğretmen okuluna geçmiş ve eğitimini burada tamamladıktan sonra da Anadolu'da göreve başlamıştır. Eserin, temel yoğunlaştığı alan, medrese sisteminin geriliğinin izahı üzerinedir.

Eserde, bu konunun bağlamının yaratılması hususunda II. Abdülhamid dönemine başvurulur ve medrese sistemi ile dönemin istibdadı arasında bağlantılar kurulur. Ömer Seyfettin'in yukarıda değindiği gibi sistemin dışında kendi halinde yaşamaya çalışan “adamcağızlar, gölgelerinden ürkerler, dışarıdan ziyade içerideki ulema arkadaşlarının bir tekmesine uğramak korkusuyla ağızlarını”⁷⁸³ açamazlar. Öyle müderrisler vardır ki, sarayın “kölesi, Abdülhamid casusu”⁷⁸⁴ olarak çalışmaktadırlar. Bu kişilerin, “medrese talebesi de dahil olduğu halde sürdürdükleri insanın, söndürdükleri ocağın had ve hesabı”⁷⁸⁵ yoktur. Daha da önemlisi “padişah selamı, üç beş liralık bir ihsan için Allahı da peygamberi de tereddütsüz”⁷⁸⁶ satacak kadar da küçülmektedirler.

⁷⁸¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Hakka Sığındık (İşitilmedik Bir Vak'a)**, (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1950), 7; Romandaki bahis olduğu haliyle, II. Abdülhamid, çevresindekileri kazanma adına, onlara sürekli olarak ihsanlarda bulunan bir karakterdir. Konu için bkz. Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, 2. bs. çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 45; Hüseyin Rahmi, 1864 yılında İstanbul'da doğmuştur. Özellikle, İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunup ve bu yerleri romanları taşımasıyla önemli bir karakterdir. Sırasıyla, Ayakyokuşu mektebi, Mahmudiye Rüştiyesi Mülkiye mektebinde eğitim almıştır. Adliye memurluğunda ve 2. Ticaret Mahkemesi âza mülâzımlığında bulunmuş, 1908'de memuriyet hayatından ayrılmıştır. bkz. Hilmi Yücebaş, **Bütün Cepheleriyle Hüseyin Rahmi**, (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri,yyyy), 4-5.

⁷⁸² Gürpınar, **Hakka Sığındık**, 7.

⁷⁸³ Güntekin, **Yeşil Gece**, 25.

⁷⁸⁴ **age**, 25.

⁷⁸⁵ **age**, 25.

⁷⁸⁶ **age**, 25.

Refik Halid Karay'ın⁷⁸⁷ 1920'de yayımlanan *İstanbul'un Bir Yüzü* isimli eserinde, istibdat rejiminde, eğlence de yasaklanmıştır. “bir aralık saz toplulukları şiddetle menedilmiştir.”⁷⁸⁸ Üç dört kişi bir araya gelememekte ve bu tür toplantılar yapamamaktadır. Yapılması durumunda ise, “Jurnal jurnal üstüne, Zaptiye nazırı, Beşiktaş Muhafızları, Fehimler, Sakallılar, sarayı velveleye”⁷⁸⁹ vermektedir.

Bürokrasinin işlememesi ve II. Abdülhamid'in bu alana yönelik disiplini hususunda da eserlerde eleştiriler bulunmaktadır. 1928 yılında yayımlanan *Yeşil Gece*'de Kelami Baba türbesinin kundaklanması ve sonrasındaki tahkikatın uzaması üzerinden Reşat Nuri, II. Abdülhamid dönemindeki soruşturmalara atıf yapar. Buna göre, bu uzamalar “devr-i istibdat memurlarında”⁷⁹⁰ bile yoktur.

Efruz Bey'de ise, II. Abdülhamid'in bürokrasi üzerindeki denetimine ve disiplinine dikkat çekilir. Roman kahramanlarından Ahmet Bey, Kanun-i Esasi'nin tekrar ilan edildiğini duyurduğunda “Allah'tan ziyade Abdülhamid”den⁷⁹¹ korkan kalem arkadaşları tepkisiz kalmış ve uzun bir süre de kendilerine gelememişlerdir.

Ömer Seyfeddin, adam kayırma meselesi üzerinden II. Abdülhamid'e yönelik eleştirilerine komik bir kurmaca aracılığı ile devam eder. *Efruz Bey*'de kaleme çalışan mümeyyiz efendi, yaz kış Büyükkada'da oturduğu için öğle paydosundan on dakika evvel gelen, öğle paydosu daha bitmeden kalkan giden”⁷⁹² bir karakterdir. Böyle rahat davranmasında, “mabeyne mensup bir adama mensup bir kadının süt kardeşine mensup”⁷⁹³ olması etkilidir.

Yanlış, taklidi, görsellik olarak anlaşılan modernleşmeyi eleştirmeyi eserinin merkezine alan Yakup Kadri, 1922 yılında yayımlanan, Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında geçen eseri *Kıralık Konak*'ta roman kahramanlarından Seniha üzerinden II. Abdülhamid döneminden kalma dedikodu hastalığını eleştirir. Gelenekçi Naim Efendi'nin torunu olan Seniha Hanım yasak bir ilişki yaşamaktadır. Naim Efendi'ye

⁷⁸⁷ Refik Halid Karay, 1888'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmed Hâlid Bey maliye baş veznadarıdır. Galatasay Lisesinde eğitim almıştır. Servet-i Funun ve Tercüman-ı Hakikat isimli gazetelerde çalışmıştır. İttihat ve Terakki döneminde parti aleyhindeki yazılarından dolayı Sinop'a sürgün edilmiştir. bkz. Şerif Aktaş, **Refik Halit Karay**, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 15-48.

⁷⁸⁸ Refik Halid Karay, **İstanbul'un Bir Yüzü**, 2. bs. (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1939), 96.

⁷⁸⁹ **age**, 96.

⁷⁹⁰ Güntekin, **Yeşil Gece**, 138.

⁷⁹¹ Seyfettin, **Efruz Bey**, 9.

⁷⁹² **age**, 13.

⁷⁹³ **age**, 13.

göre, neredeyse bütün İstanbul'un dilinde olan hikayenin paylaşılması ve yayılması, "Abdülhamid devrinin bu millete terk ettiği anane-i ruhiye"⁷⁹⁴ ile ilgilidir.

İstibdat rejiminin işlevsellik kazanması manasında önemli kurumlardan biri olan jurnalcılık, öncesinde olduğu gibi bu dönem romanlarında da karşımıza çıkar. Jurnal ile görevli tipler oldukça kötü niyetli kişiler olarak tanımlanırlar. Refik Halid Karay'ın 1920 yılında basımı yapılan *İstanbul'un Bir Yüzü* isimli eserinde jurnalcı olan Ahmet Bey, "sarayın en girgin en kirli hafiyelerinden [dir]."⁷⁹⁵ Halka "geberip gitse"⁷⁹⁶ diye dua ettirecek kadar ahlaksız bir karaktere sahiptir. "Ömrü Yıldız'da metinfezan odalarında dalkavuklukla, geceleri Beyoğlu sefahathanelerinde rezaletle"⁷⁹⁷ geçmektedir. "Sakallı Mehmet Paşadan Hasan Paşaya lehimden Faike uğrayarak bıraktığı Journalleri ekseriya hikaye yazar gibi, yolda düşünüp uydurarak, kocakarı masalı kabilinden"⁷⁹⁸ yazmaktadır. Onun yüzünden bir çok kişi "isticevaplara, tevkiflere, işkencelere"⁷⁹⁹ uğrar. Ahmet Bey, aynı zamanda "Ermeni ve Yahudi muavinler ile Beyoğlunu, dükkanları, kumarhaneler [i]"⁸⁰⁰ de haraca kesmiştir.

Romanda Ahmet Bey'in oğlu da hafiyecilik mesleği ile uğraşmaktadır ve babasından daha terbiyesiz bir tiptir. "Kısacık boylu, ihtiyar adam yüzlü babasından elli kat yüz­süz"⁸⁰¹ biridir. "Daha on yaşında iken hafiyeye, fitne ve muzurdur, hem kendisine taallük eden işlerle değil bütün İstanbul'a"⁸⁰² karışmaktadır. Ahmet Bey'in oğlu yaptığı terbiyesizlikler yüzünden cezalandırılması bir tarafa sürekli olarak "hariciyeden bilmem ne meclisine oradan bilmem ne azalığına boyuna tevcihat"⁸⁰³ almaktadır. Yetmezmiş gibi "Şurayı devlet âzalığına"⁸⁰⁴ da aday olabilmektedir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1927 yılında yayımlanan *Hüküm Gecesi*'nde, II. Abdülhamid eleştirisi bağlamında, onun farklı bir yönüne dikkat çekilir. Bu, toplumun bilinçli bir şekilde cahil bırakılma durumudur. Rejimin disiplini, gençlerin korkak olarak büyümesini sağlamış, bu ise onların toplumsal anlamda idealsiz olarak yetişmesini sağlamıştır. Roman kahramanlarından "Abdülhamid kinini yüreği [nin]

⁷⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Kiralık Konak**, 11. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), 102.

⁷⁹⁵ Karay, **İstanbul'un Bir Yüzü**, 105.

⁷⁹⁶ **age**, 105.

⁷⁹⁷ **age**, 106.

⁷⁹⁸ **age**, 106.

⁷⁹⁹ **age**, 106.

⁸⁰⁰ **age**, 106.

⁸⁰¹ **age**, 107.

⁸⁰² **age**, 107,109.

⁸⁰³ **age**, 109.

⁸⁰⁴ **age**, 109.

üstünde bir alevden bayrak gibi⁸⁰⁵ taşıyan Ahmet Kerim üzerinden değinilen meselede, cahillik ve idealsizlik “1908 ‘de yirmi yaşına basmış olanların hepsinde yaygın”⁸⁰⁶ olarak bulunmaktadır. Bunun sebebi, “o uzun, o otuz üç yıl süren gece [dir].”⁸⁰⁷ “Tanzimat Türkiye’sinin en sorumlu padişahlarından biridir. Otuz üç yıllık saltanatında bu milletin iyiliğine harcanacak otuz üç”⁸⁰⁸ gün bile bulamamıştır. Halkı “ilmin ışığından”⁸⁰⁹ bilinçli bir şekilde mahrum bırakmıştır. Bunu yapmasının sebebi ise, “hiçbir müstebidin aklına gelmeyen bir alçaklıkla, yalnız kendi zamanına değil, yarına da hükmetmeye”⁸¹⁰ kalkışmasıdır. II. Abdülhamid, kendisinden sonra da “bu millet yine düşünmesin, bilmesin, görmesin. Cahil, sersem, kör ve budala kalsın! demiştir. Onun için memleketin bütün kapılarını her türlü aydınlığa karşı sımsıkı kapatmıştır.”⁸¹¹

4.2.1. Ara Değerlendirme

II. Abdülhamid rejimine yönelik söylemler, dönem romanlarında, olumsuzluk içermektedir. Bu dönemdeki söylemler, öncesindeki döneme oldukça benzerdir. Ötekileştirmeler, benzer içeriklerle sağlanır. Bu anlamda, II. Abdülhamid, istibdat rejiminin sağlayıcısı bir hükümdar olarak tanımlanır. Bununla birlikte, II. Abdülhamid zalim ve gaddar bir hükümdar olarak verilir. Journalcılık ve hafiye teşkilatı, bu dönemde de eleştiri konusu edilirken, bu kurum, özellikle toplumun birbirine olan güvenini sarsması noktasında eleştirilir.

4.3. Yeni Bir II. Abdülhamid Rejimi: İttihat ve Terakki

1919-1928 aralığında, içeriğinde İttihat ve Terakki eleştirisi barındıran eserler, roman yazını üzerinden yapılan bir okumanın, dönemin koşullanmalarını, önceliklerini ve

⁸⁰⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 162.

⁸⁰⁶ **age**, 266.

⁸⁰⁷ **age**, 266.

⁸⁰⁸ **age**, 163.

⁸⁰⁹ **age**, 163.

⁸¹⁰ **age**, 163.

⁸¹¹ **age**, 163; II. Abdülhamid’in bu bölümde ele alınışı büyük oranda dördüncü bölümde bulunan II. Abdülhamid anlatısı ile benzerlik taşır. Bu anlamda, dönemin iktidarının II. Abdülhamid’i ötekileştirilmesinde kullanılan saikler de öncesindeki bölümle benzerlik taşır. Bunun sebebi, ötekileştirmeyi yapan kadroların aynılığı ile açıklanabilir. Diğer taraftan bu durum roman yazımında da gözlenebilir. Her iki dönemde, yazın üreten yazarlar meseleyi benzer bağlamlarda tartışır. Tarihsel anlamda, II. Abdülhamid’e yönelik olumsuz inşa edişin içeriği, üçüncü bölümde verildiği için, burada ayrıca ilgili tartışmaya girilmemiştir.

ötedediklerini anlamak için, romanların ne kadar önemli olduğunu gösterir. Yeni koşullanmalarla hareket eden erken dönem Cumhuriyet rejimi, İttihatçı rejimle arasına mesafe koymuş ve ittihatçı tecrübeyi, aralarındaki kavgayı merkeze alarak yorumlamak durumunda kalmıştır. Yeni rejimin bu refleksi, hem İttihatçıların bıraktığı kötü miras hem de iktidarı paylaşmama ve tekelleşme isteği ile ilgilidir.

Roman yazımının yukarıdaki değişime refleksi, mevcut iktidarın yanında ve onun ideolojisinin, önceliklerinin paralelinde bir bilgi üretmekle gerçekleşir. Dönem romanlarında İttihatçılar yoğun bir şekilde olumsuz olarak tanımlanırlar. Ötekileştirme bağlamında kullanılan yöntemler ve malzeme, II. Abdülhamid'i ötekileştirmek için kullanılan malzeme ve yöntemle benzerlik gösterir.

1908-1918 aralığındaki romanlarda, II. Abdülhamid istibdatçı olarak tanımlanırken, bu dönemde hem II. Abdülhamid hem de İttihatçılar istibdatçı olarak tanımlanırlar. Özgürlük beklentisi olan halk, İttihatçıların baskı rejimiyle karşılaşmışlar, gazeteler susturulmuş, gazeteciler sürgüne gönderilmiş, iktidarın aleyhinde konuşanlar ise idam ettirilmiştir. İttihatçılar'ın hürriyet söyleminin göstermelik içeriği ise zulümle doludur. II. Abdülhamid'in dikte rejiminden kurtulan halk, benzeri olan bir rejimle yüz yüze kalmıştır. Öyle ki, II. Abdülhamid aranan bir karakter haline bile gelmiştir.

Romanlarda, İttihatçılar'ın eleştirisi sadece onların kurdukları istibdat yönetimine yönelik değildir. Bununla beraber, İttihatçılar, memleketi Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'na dahil etmeleri, yönetimdeki beceriksizlik ve tecrübesizlikleri, adam kayırmaları, iç politikadaki yanlışları üzerinden de eleştirilirler.⁸¹²

Osmanlı-Türk romanında bir kişiyi veya grubu itibarsızlaştırmak için yaygınca kullanılan tekniğin başında, o kişi veya grubun görüntüsüne dair negatif içerikli atıflar yapmak ve imaj üretmek gelir. 1927 yılında basımı yapılan, *Hüküm Gecesi*'nde Yakup

⁸¹² Vurgulanması gereken husus, İttihatçılar'a yönelik eleştiriler adam kayırmacılık ve harp zenginliği meselesinden başlamış ve yıllar içinde eleştirilerin dozu artmıştır. 1919-1928 yılları arası düşünüldüğünde, açık ki burada Kurtuluş Savaşı'nın verilmesi, ardından sırasıyla savaşın kazanılması, yeni bir iktidar yapısının kendisini hissettirmesi ve 1926 yılındaki İzmir Suikastı girişimi ertesinde İttihatçıların tasfiye edilmesi süreçlerine paralel bir durum vardır. Atatürk'ün İttihatçılarla olan ilişkileri konusunda bkz. Emel Akal, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, 2. bs. (İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, 2006); Vahdettin Engin, **Hesaplaşma: Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikastı** (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011). Bu noktada Cemil Koçak'ın Atatürk'ün Nutuk'unun da bu hesaplaşma sonrasında ortaya konmuş olmasına yönelik tarihselleştirmesini de akılda tutmak gerekir. Bkz. Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 173-199; Hakan Özoglu, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası 150'likler, Tahrir-i Sükun ve İzmir Suikastı**, çev. Zuhâl Bilgin, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 167-208.

Kadri⁸¹³ de İttihatçılar'ın ötekileştirilmesini benzer yöntemle yapar. Roman kahramanlarından Ahmet Kerim, sevdiği kadını görmek için onun evinin önünden geçerken, tam o esnada evden bir erkek çıkar. Ahmet Kerim bu kişiyi daha önce hiç görmemesine rağmen onun İttihatçı olduğunu anlar. Çünkü, İttihatçılar “kendine mahsus”⁸¹⁴ tiplerdir. “Düşük ve yumuşak bıyıklar, tuhaf bir ışıkla parlayan iki göz, hafif bir semizlik, uzunca saçlar...”⁸¹⁵ en belirgin özellikleridir. Onların ”tavırları, duruşu, bakışı, gülüşü vardır ki, bunu kimse taklit edemez. Bu tavırlarda sertlikle babayanilik, bu duruşta lâubalilikle kibirlilik, bu bakışlarda ihtiras ile feragat, bu gülüşlerde ince alay ile kaba külhanilik birbirini karışmıştır.”⁸¹⁶

Hüküm Gecesi'nde İttihat ve Terakki Partisi, ideolojiden, tasavvurdan yoksun olup “milli bir ideal yaratmak gücünü”⁸¹⁷ bile gösterememiştir. Parti, “Balkan komitecilerinden öğrenilmiş bir kaç basit milliyet ve ihtilâl düsturuna [ve] sokak palavracılığı, kuru sıkı kabadayalık ve demogogça atıp tutmalara”⁸¹⁸ dayanmaktadır. II. Abdülhamid için kullanılan zulüm, *Hüküm Gecesi*'nde İttihatçılar için de kullanılmaya başlanmıştır. “Devlet ve hükümet işlerinde, laubalilik, millet arasında münafıklık zulüm de, vahşet de bir çeşit İttihatçılık”⁸¹⁹ anlamına gelmektedir.

Yakup Kadri'ye göre, milliyetçiği tekellerine alan İttihatçılar, bu konuda da üstlerine düşeni yerine getirememişlerdir. Onlar tarafından milliyetçilik olarak addedilen de, Türk kültürü ve ananesi ile ilgili değildir. “Türk milleti vakarlı, ağırbaşlı, ve alçakgönüllü iken İttihat ve Terakki o kadar yaygaracı, farfaracı ve küstah [dır].”⁸²⁰ “Türk milleti ne kadar akli selim sahibi, olgun ve tedbirli ise, İttihat ve Terakki o kadar paradoksal, ütöplast, o kadar tedbir ve ihtiyattan uzaktı [r].”⁸²¹

⁸¹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1889 yılında Kahire'de doğmuştur. Varlıklı bir ailenin çocuğudur. İlk öğrenimini Manisa'da tamamlamıştır. 1908 yılında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Refik Halit, Faik Ali, Müfit Ratip ve Şehabettin Süleyman ile tanışır ve onlarla birlikte Fecr-Ati topluluğunun kurulmasında etkin olur. Milli Mücadele içerisinde yer alır. Halk Fırkasında, 1923-1931 Mardin, 1931-1934 arasında Manisa milletvekilliği yapar. 1934 yılı ve sonrasında; Tiran, Prag ve Bern elçiliklerinde bulunur. bkz. Mehmet Emin Uludağ, **Üç Devrin Yol Ayrımında Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, (Ankara: Anı Yayınları, 2005), 4-10.

⁸¹⁴ Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, 92.

⁸¹⁵ **age**, 92.

⁸¹⁶ **age**, 92.

⁸¹⁷ **age**, 165.

⁸¹⁸ **age**, 185.

⁸¹⁹ **age**, 185.

⁸²⁰ **age**, 185.

⁸²¹ **age**, 185.

Yazarlar kimi zaman tarihte yaşamış gerçek karakterleri romanlarında da karşımıza çıkarır. Eserin hangi durumu öncelediğine göre değişmekle beraber, romana giren karakter zaman zaman bir hesap soruş için zaman zaman da bir meseleyi desteklemek için hikayeye dahil edilir.

1927 yılında yayımlanan *Hüküm Gecesi*'nde Ziya Gökalp'in romana dahil edilişi İttihatçıların yukarıdaki perspektife uygun olarak eleştirilmesi içindir. İttihatçılar, özellikle de Talat Paşa, teşkilatlanmayı ön plana almaktadır. Memleketin ilerlemesi ve gelişmesi teşkilatlanmadaki niteliğe bağlıdır.⁸²² Ziya Gökalp ise, İttihatçıları bu noktada eleştirmekte, milliyetçiliği ön plana almakta ve Arnavutluk isyanı üzerinden tezini güçlendirmektedir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk ayaklanması sırasında hem silah gücü hem haber alma kaynakları oldukça iyi durumdadır. Buna rağmen ayaklanma büyümüş ve hükümete oldukça zorluk çıkaracak boyutlara ulaşmıştır. Buradaki eksiklik ne silah gücünde ne de buna benzer maddi koşullar ile ilgilidir. Ziya Gökalp'e göre eksiklik, "Kültür kuvveti, milli mefkure kuvveti"⁸²³ ile ilgilidir. Milli mefkurenin yokluğunun açığı, teşkilat da, İttihatçı kulüpler de, ordular da kapatamamaktadır. Gökalp'e göre, "Mefkuresiz bir kalabalık kadar dağınık ve korkak bir şey daha düşünülemez."⁸²⁴ Bunun için, teşkilatçılık yerine, "sıkı milliyetçilik"⁸²⁵ esasına göre parti programı tekrar düzenlenmelidir. Milliyetçilik, teşkilatçılıkla oluşan yapının içinde bir ruh vazifesini görecektir.⁸²⁶

Gökalp için, Talat Bey'in savunduğu Osmanlılık ideali de bu bağlamda artık uygulanamaz olmuştur. Osmanlılık eğer ki "dilleri, ırkları, kültürleri birbirinden ayrı bir sürü unsurları bir araya toplayıp bir birlik meydana getirmek ise [bu], boş hayal [dir]."⁸²⁷ Roman kahramanlarından İttihatçı Bahaeddin Şakir de, Gökalp'in fikirlerine katılır ve bununla birlikte memleketin geleceğinde kaçınılmaz "kanlı bir anasır kavgası"⁸²⁸ görür. Dolayısıyla ona göre de, milliyetçilik, memleketin kurtarıcısı olacak, topluma bir ve beraber düşünmeyi öğretecektir.

İttihatçıların geç kalınmış milliyetçiliği meselesi, Müfide Ferit Tek'in 1924 yılında yayımlanan, *Pervaneler* isimli eserinde de benzer bir perspektifle tartışılır.

⁸²² age, 273.

⁸²³ age, 273.

⁸²⁴ age, 273.

⁸²⁵ age, 271.

⁸²⁶ age, 272.

⁸²⁷ age, 272-273.

⁸²⁸ age, 273.

Pervaneler'e göre de, İttihatçılar, “hakimiyet cömertliği ve israfiyla kardeşlik ve eşitlik sapıklıkları”⁸²⁹ ile hareket etmişlerdir. Bu süreçte Türkler, azınlıklar bağlamında karşısındaki tehlikeyi anlayamamışlardır. Öyle ki, roman kahramanlarından Cemile Hanım'ın kurduğu Hürriyet isimli gazete, ekalliyetlerin menfaatine işleyen serbest ticareti savunmasına rağmen, birçok Türk, meselenin farkında olmadan gazeteye destek vermiştir.⁸³⁰

Eleştiriler sadece İttihatçıların kurdukları yapıya yönelik değildir. Onların kişisel hırsları, kendini bilmezlikleri, lüks düşkünlükleri, çocuklukları, yetersizlikleri de eleştiri konusu edilir. *Hüküm Gecesi*'inde İttihatçılar, “iktidara geçer geçmez hepsinin foyası meydana”⁸³¹ çıkmıştır. “Talat Bey!...Mahmut Şevket Paşa! Bunlardan biri, daha düne kadar, alçakgönüllü ve fedâkar bir halk adamı”⁸³² iken biri nazır olduğunda diğeri Hareket Ordusu'nun başına geldiğinde değişmişlerdir. Kadife yeleklerin üstüne altın kordon geçirmek, camlı bir otomobilde halka bayram çocuğu gibi sırtmak normalleşmiştir. Öyle ki, zorbalık dahi artık onlara yakışmamaktadır.⁸³³ Romanda İttihatçılardan Cemal Bey, yaptığı zulümlerden dolayı “terör Tanrısı”⁸³⁴ olarak anılmayı hak etmektedir. Enver Paşa ise, İttihatçılar'ın en ilginçidir. O kadar saftır ki, diğer paşalar, kendi aralarında, onun yaptığı büyük hatalara rağmen kendisini idare etmek durumuna kalmaktadırlar. Enver, *Hüküm Gecesi*'inde, hala çocukluktan kurtulamayan, “bir takım fantazyalar ve kuruntular”⁸³⁵ peşinde koşan karakter olarak tanımlanır. “onun dik kafalıkları yüzünden İttihat ve Terakki durmadan zarara”⁸³⁶ uğramakta ve için için sarsılmaktadır. O, “zavallı çocuk beyninin içindeki hayelleri birer gerçek sanmış [tır].”⁸³⁷ “garibi şu ki, en yakın arkadaşlarını da kandırmanın

⁸²⁹Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 59.

⁸³⁰Tek, *age*, 59; İttihat ve Terakki'nin ötekileştirilmesi hususunda ilginç olan, bu yazını üretenlerin çoğunluğunun bir önceki dönemde İttihatçı olmasıdır. Bu anlamda, Cumhuriyet'i kuran gurup ve bunu destekleyen entelijansiya da aslında İttihatçıdır. Bu mesele, özelde, Cumhuriyet'i kuran kadroların ne kadar İttihatçı olup olmadığı tartışması ile ilgilidir. Romanlar üzerinden yapılan bir okumada arada bir kopukluktan ziyade devam vardır. Bu anlamda, söylemler üzerinden bakıldığında zihniyet devamlılığı oldukça görünürdür. Bu durumu tarihsel anlamda inceleyen ve zihniyet anlamında devamlılığın varlığını iddia eden yazın için bkz. “Avrupa’da görülen rejim kırılmalarının bizde yaşanmadığını söylüyor ve sürekliliğin altını çiziyorum.” Taner Akçam, *1915 Yazıları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 373; Devamlılık meselesine, Erik Jan Zürcher, Feroz Ahmad gibi yazarlarlarda katılır. bkz. Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985). Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1987).

⁸³¹ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 27

⁸³² *age* 27.

⁸³³ *age* 27.

⁸³⁴ *age*, 251.

⁸³⁵ *age*, 268.

⁸³⁶ *age*, 269.

⁸³⁷ *age*, 269.

yolunu”⁸³⁸ bulmuştur. Gelibolu yarımadasındaki başarısızlıkların da “Balkan Harbi faciaları [nın da]”⁸³⁹ sorumlusu Enver Paşa’dır.

1924 yılında yayımlanan, Gemlik’te yaşayan bir harp zengininin hikayesinin merkeze alındığı *Gizli El* isimli romanda, Reşat Nuri de İttihatçılar’ı idarelerindeki yolsuzluklar vasıtası ile gündeme getirir. Bununla beraber, ona göre, rejimin eleştirisi de günün şartlarında mümkün değildir. Eleştirinin maliyeti oldukça yüksek olup idamla sonuçlanmaktadır.⁸⁴⁰

Namus meselesi, eserlerde özellikle kadınlar üzerinden yapılan ötekileştirmelerde sıkça kullanılmaktadır. 1924 yılında yayımlanan, *Çıldırın Kadın*’da Ethem İzzet Benice de namusu, İttihatçı Paşa’nın halka yaptığı zulümlerin karşılığında onu cezalandırmak için kullanır. Buna göre, paşanın eşi, “damarlarında şehvet kasırgaları kopan”⁸⁴¹ Mualla, onu, “Zarif, kibar, delikanlı bir erkânıharp binbaşı”⁸⁴² yaveri Necdet ile aldatmaktadır. İttihatçı olan paşa uzun bir zaman meselenin farkında olmayarak yaşamını sürdürür. Sonrasında ise mevzunun farkına vararak intihar eder. Yazarın buradaki kurgusu, İttihatçı paşayı, “millete ihanet”⁸⁴³ etmesi hasebiyle onu cezalandırmaya yöneliktir. Kendisi de bunu, roman kahramanlarından Necla üzerinden “Ben paşanın bile sırf bu sebeple kendini öldürdüğüne inanıyorum”⁸⁴⁴ demesiyle ifade eder.

Benice’ye benzer bir ötekileştirme, 1923 yılında yayımlanan, Peyami Safa’nın⁸⁴⁵ *Sözde Kızlar*’ında da bulunur. Yunan işgali sırasında, İstanbul’un üst sınıf ailelerinin yaşayışının eleştirildiği eserde, roman kahramanı Mustafa Efendi üzerinden konuya değinilir. Burada da namus meselesine göndermeler mevcut olup, konu çocuklar üzerinden örneklendirilmektedir. İttihatçı olan Mustafa Efendi, “hovardalığı, müsrifliği, dik kafalılığı ile meşhur”⁸⁴⁶ bir karakterdir. Eserde Mustafa Efendi takdim

⁸³⁸ **age**, 269.

⁸³⁹ **age**, 269.

⁸⁴⁰ Reşat Nuri Güntekin, **Gizli El**, 3. bs. (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1959), 108.

⁸⁴¹ Ethem İzzet Benice, **Çıldırın Kadın**, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1941), 5.

⁸⁴² **age** 5.

⁸⁴³ **age**, 78.

⁸⁴⁴ **age**, 78.

⁸⁴⁵ Peyami Safa, 1899 yılında İstanbul’da doğar. Babası İsmail Safa’dır. Babası İsmail Safa, II. Abdülhamid zamanında Sivas’a sürgün olarak gönderilmiştir. Vefa Lisesi’nde eğitim almıştır. 1914’den itibaren hikayeler yazmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı’nda Posta Telgraf Nezareti’nde çalışmıştır. 1935’de Nazım Hikmet ve arkadaşlarıyla fikir ayrılıklarından dolayı ayrılmış, milliyetçi çizgide devam etmiştir. 1938 yılında, *Türk İnkılabına Bakışlar* isimli eseri yayımlanmıştır. bkz. Ergun Özge, **Peyami Safa**, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 7-14,

⁸⁴⁶ Peyami Safa, **Sözde Kızlar**, 5. bs. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1971), 87.

edilirken önde gelen özellikleri olarak “evlatlarının terbiyesine karşı kayıtsızlığı, onları pek serbest bırakması, evinde çalgı, dernek yapılmasından hoşlanması, her akşam pencere önünde gazel söylemesi”⁸⁴⁷ verilir.

Karakter yaratımı üzerinden İttihatçı rejimi eleştirdiği, 1919 yılında yayımlanan *Efruz Bey’de* Ömer Seyfettin, “Jöntürk rezillerin [e]”⁸⁴⁸ roman kahramanı Ahmet Bey üzerinden değinir. Ahmet Bey, 1908 devriminin olacağını öncesinde haber almış ve meseleden kendisine pay çıkarmak için İstanbul sokaklarına düşmüştür. Uzun bir günün sonunda evine ulaşmaya çalışan Ahmet Bey bu konuda oldukça zorlanmıştır. Çünkü bilinçsiz ve kandırılmaya oldukça müsait halk onu fazlaca yormuştur. Yazar, Ahmet Bey’in evine girme meselesini, İttihatçılar’ı küçük düşürme adına oldukça uzatmış ve Ahmet Bey’i kapı dururken, kendisini kanıtlama bahanesi ile iple üçüncü katın penceresinden girmeye zorlamıştır. Tabi ki olan olmuş ve sözde İttihatçı Ahmet Bey kendisini yerde bulmuştur. Bununla birlikte vazgeçmemiş ve evin üçüncü katındaki pencereden girmeyi başarmıştır. Buradaki atıflar ve hikayenin yaratımı, İttihatçılar’ı eleştirmek adına yapılmış olup, onların beceriksizliklerini ortaya koymaya yöneliktir.⁸⁴⁹

İttihat ve Terakki Partisi’nin eleştirilmesi noktasında en çok başvurulan alan onların kurdukları rejimin disiplini ile ilgilidir. “Tabanca ile mevki iktidara gelen”⁸⁵⁰ İttihatçılar, “kaba ve vahşi”⁸⁵¹ sertliklerine rağmen “memlekette tek kudreti”⁸⁵² temsil etmektedirler. “radikal devrimci”⁸⁵³ olan İttihatçılar, “tenkit ve tartışma”⁸⁵⁴ kapısını kapatmışlardır.

Efruz Bey’de Ömer Seyfettin, konuya, rejimin eleştirisi için oluşturduğu karakter olan Ahmet Bey üzerinden değinir. Ahmet Bey, sözde bir İttihatçı olarak hürriyeti ilan etmiştir. Umumda yaptığı bir konuşmada halka hürriyeti anlatmaktadır. “hürriyet serbestlik... Kanuni Esasi”⁸⁵⁵ demektir. Fakat ona karşı çıkmak, herhangi bir muhalefette bulunmak ise suçtur. Ahmet Bey’e göre “buna ait bir söze itiraz etmek istibdat cinayetinden başka bir şey değildir. İstibdadın cezası bütün hür milletlerde

⁸⁴⁷ *age*, 87.

⁸⁴⁸ Ömer Seyfettin, *Efruz Bey*, 12.

⁸⁴⁹ *age*, 28-30.

⁸⁵⁰ Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, 175.

⁸⁵¹ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 23.

⁸⁵² *age*, 23.

⁸⁵³ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 23.

⁸⁵⁴ *age*, 23.

⁸⁵⁵ Seyfeddin, *Efruz Bey*, 19.

birdir...İdam!”⁸⁵⁶ Görüldüğü üzere, Ömer Seyfettin’in göndermeleri oldukça dikkat çekicidir. Bir taraftan II. Abdülhamid istibdadına gönderme yapılırken, bir taraftan da İttihatçılar’ın sözde hürriyetleri tartışmaya açılır ve özgürlük ortamının yokluğundan yakınılır. Asıl üzerinde durulan mesele ise, İttihatçılar’ın hürriyeti bir tabuya dönüştürüp arka planda terör estirmeleri ve alternatif bakışları susturmaya çalışmalarıdır.

Hüküm Gecesi’nde rejimin disiplini meselesine de benzer bir perspektiften yaklaşılır. Roman kahramanlarından gazeteci Ahmet Kerim üzerinden verilen örnekte, İttihatçıların seçimlerdeki yolsuzluklarına ve muhalefeti susturmak için kullandıkları yöntemlere değinilir. Yazara göre, İttihatçılar, “meclise tek bir muhalif sokmamağa”⁸⁵⁷ kararlıdırlar. Bunu da “kâh bekçilerin sopası, kâh jandarmanın tüfek dipçikleriyle”⁸⁵⁸ yapmaktadırlar. Bununla beraber, “muhalefetin ne kadar faal başları varsa, bunların her birini bir vasıta ile işlemez hale getirmenin”⁸⁵⁹ yolunu bulmuşlardır. Memleketin aydın taifesini de kendine bağlayan İttihatçılar, “demogoji [ve] polemist” bir söylem içeren dille halkı kandırmaktadırlar. Alternatif fikir üretmekte, eleştirilerini devam ettirmekte olan Ahmet Kerim gibi gazeteciler ise, sadece düşündüklerini yazdıkları için kovuşturulmakta ve türlü yaptırımlara uğratılmaktadırlar.⁸⁶⁰ Sürgün, iktidarın yaptırımlarının yöntemlerinden biridir. Bu anlamda Sinop, “neden sürüldüklerini, hangi suçun cezasını çektiklerini” bilmeyen insanlarla doludur.⁸⁶¹

Siyaset yapma tekniği olarak, Yakup Kadri’ye göre, “amiyenelik ve demogogluk, bu memlekete bir İttihatçı”⁸⁶² mirasıdır. *Hüküm Gecesi*’nde, “İttihatçıların siyaset yapma pratiği “Bulgar komitecilerinden öğrenilmiş bir çeşit dağ ve sokak politikacılığı, çeşit külhanbeyi palavracılığı, bir çeşit vicdan ve yurtseverlik yankesiciliği”⁸⁶³ ile ilişkilendirilir. Bundan sonraki gönderme oldukça önemlidir ki, İttihatçılık, II. Abdülhamid dönemi ile karşılaştırılır. Buna göre, ses çıkarmanın bile yasak olduğu “istibdat devrinde bundan daha asil bir görünüş”⁸⁶⁴ vardır. İttihatçılar, “görünürde bir

⁸⁵⁶ age, 19.

⁸⁵⁷ Karaosmanoğlu, **Kiralık Konak**, 129.

⁸⁵⁸ age, 129.

⁸⁵⁹ age, 129.

⁸⁶⁰ age, 130.

⁸⁶¹ Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, 279.

⁸⁶² age, 162.

⁸⁶³ age, 162.

⁸⁶⁴ age, 162.

hürriyet”⁸⁶⁵ başışlamışlar ve “her zulmü, bu hürriyet hayalini korumak için”⁸⁶⁶ yapmışlardır.

Eserinin anlatma zamanını I. Dünya savaşı olarak belirleyen Ethem İzzet Benice, 1924 yılında basımı yapılan *Çıldırın Kadın* isimli eserinde, Yakup Kadri'nin İttihatçıları eleştirme bağlamına uygun paralellikte meseleye bakar. Ona göre de, “Örfi idare, sahte hürriyet, sahtekârlar istibdadı kimseye göz”⁸⁶⁷ açtırmamaktadır. “memlekette umumi bir emniyetsizlik, memnuniyetsizlik”⁸⁶⁸ varken, İttihatçılar halkı “parlak tebliğlerle”⁸⁶⁹ aldatmaktadırlar. Yine halk, “elli dirhem çamurdan ekmek almak için gece yarısına kadar cami avlularında”⁸⁷⁰ beklemektedir. Toplumda, “boğazı tokluğuna el kapısında sürünen genç kızlar; kocası cephede kadınlar, dullar, tazeler, işsizler, mektepsizler”⁸⁷¹ bulunmaktadır. Ordular ise, nereye sürüklendiklerini bilmeden oradan oraya savrulmaktadır.⁸⁷²

Zulmün, bastırmanın, haksızlığın böyle gitmeyeceği ise açıktır. Bu durumun yok edilmesi için öncelikle “ve her şeyden önce İttihat ve Terakki zindanının yıkılması ve hür düşünceye yol açılması”⁸⁷³ gerekmektedir.

“Zira, bütün memleketi içine alan bu zindandan hiç bir delikten soluk almak, hiçbir delikten, azıcık nur yüzü görmek imkanı”⁸⁷⁴ kalmamıştır. “Bu lanetleme zihniyet, bu uğursuz adet, eğer kökleri koparılrken, bir takım ıstıraplara yol açsa bile, mutlaka, mutlaka memleketten sökülüp”⁸⁷⁵

atılmalıdır. *Ateşten Gömlek* ‘te de İttihatçılar, diri diri yakılmalı, azaları birer birer koparılmalı, ağızlarına kurşun akıtılmalıdır.⁸⁷⁶ Yoksa, İttihatçılar, “gençlikte ideal namına bir şey”⁸⁷⁷ bırakmayacaktır. “Mekteplerde, daha küçükken bel kemiği kırılmış ve beyni uyuşturulmuş çocuklardan bir nesil”⁸⁷⁸ yetişmektedir. “Bu gidişle, vatan ve hürriyet aşkı bir nevi İttihatçılık taassubu halini alacak ve vatanperverlikle komitacılık aynı manayı ifade”⁸⁷⁹ edecektir.

⁸⁶⁵ age, 162.

⁸⁶⁶ age, 162.

⁸⁶⁷ Benice, *Çıldırın Kadın*, 21.

⁸⁶⁸ age, 20.

⁸⁶⁹ age, 20.

⁸⁷⁰ age, 20.

⁸⁷¹ age, 21.

⁸⁷² age, 21.

⁸⁷³ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 111.

⁸⁷⁴ age, 112.

⁸⁷⁵ age, 112.

⁸⁷⁶ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 38.

⁸⁷⁷ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 112.

⁸⁷⁸ age, 112.

⁸⁷⁹ age, 112.

4.3.1. Rejimin Olanaklarının Usulsüz Kullanımı: Adam Kayırmacılık, Rüşvet ve Harp Zenginleri

Rejimin disiplini, yaptırımları, zulüm gibi konuların dışında İttihatçılar'ın eleştirildiği diğer bir alan, onların kurdukları yapı ile kendilerine yakın olan insanları, iktidarın olanakları ile desteklemeleridir. İttihatçılar'a yakın olan kişiler, zaman zaman mevkiisi yükseltilerek zaman zaman da özellikle harp koşullarında, sermaye edindirilerek, iktidara yakınlıklarının karşılığını almışlardır. Bu dağıtım mekanizmasında yer almanın temel koşulu İttihatçı olmaktır.

1919 yılında basımı yapılan *Hakka Sığındık*'ta Hüseyin Rahmi, İttihatçılar'ı "dört beş katil"⁸⁸⁰ olarak tanımlar ve yolsuzluklarını vurgular. Buna göre, İttihatçılar kadar hiçbir idare "bendelerini, gözdelerini, taltifte"⁸⁸¹ bu kadar ileri gitmemiştir. Onlar, "koluna yapışanları korur, gözetir, çapullara gark ve bazen tövbe yoksulu olmak derecesinde ihya [etmektedirler]."⁸⁸² Bundan dolayıdır ki, "mensupları onun uğruna kul, kurban olurlar."⁸⁸³ İttihatçılar sayesinde, "ne tulumbacılar efendi, bey, paşa, nazır, mebus" olmuş "ne hiçler adam sırasına"⁸⁸⁴ geçmiş "ne kanlı katiller, cezadan muafiyet imtiyazıyla serefraz"⁸⁸⁵ olmuştur. İttihatçıların "baş düsturu masumları ezmek, üşerayı yükseltmek, kabahatsizlere ceza etmek, kabahatlıleri mükafatlandırmaktır."⁸⁸⁶ Onların iktidarları, "en insaniyetperver, namuskâr, afif adamları ahlak uçurumlarına"⁸⁸⁷ sürüklemiştir.

Hüseyin Rahmi'ye göre, iktidara entegre olmadan, büyümenin ve zengin olmanın imkanı yoktur. İttihatçılar, adam kayırmayı ayyuka çkarsa da, bu sadece onlarla ilgili değildir. İltimas, memleketin kalıtsallaşmış bir özelliğidir. "geçinmenin esas akidesi: evvala çatmak, sonra çalmak"⁸⁸⁸ haline gelmiştir. *Hükiim Gecesi*'nde roman kahramanı Hacı Ferhat Efendi gibi tipler, İttihatçı dönemde halk "açlıktan sıkletlerinin yarısını kaybetmiş....samanlı kepekli, kerpiç gibi bir dilim ekmeği"⁸⁸⁹ bulmaya

⁸⁸⁰ Gürpınar, *Hakka Sığındık*, 10.

⁸⁸¹ *age*, 9.

⁸⁸² *age*, 9.

⁸⁸³ *age*, 10.

⁸⁸⁴ *age*, 10.

⁸⁸⁵ *age*, 10.

⁸⁸⁶ *age*, 10.

⁸⁸⁷ *age*, 10.

⁸⁸⁸ *age*, 13.

⁸⁸⁹ *age*, 13.

çalışırken eğlenmekten geri durmamaktadır. Bu durumun sorgulayıcısı olan kanunun üstünde ise “ya bir hükümet ya bir cemiyet peyda”⁸⁹⁰ olmaktadır.

İstanbul'un Bir Yüzü'nde, Refik Halid, 1908 sonrası İttihatçılar'a gün doğduğunu ifade eder. Roman kahramanı Kerim Bey üzerinden verilen örnekte, o, yıllarca Balkanlar'da eşkıya peşinde koşmuş, bir çok hastalık kapmış bir İttihatçıdır. 1908 sonrası ise, “Yıldız yağmasına karışmış, cebini doldurmuş; eski paşaları ürkütmüş, soymuş; hapishanelerdeki mevküflara bile tokat vurmuş [tur]”⁸⁹¹ Ucuz bir kabadayı olarak tanıtılan Kerim Bey'in “En hafif sözü, şimdi kafanı gözünü yararım, en ehven azarı, yakalayınca ipe çekerim, En tatlı iltifatı, behey katır [dır].”⁸⁹² Bütün bu kötü hasletlerine rağmen Kerim Bey, “Cemiyette baş âza, baş kahraman; baş fedai...hem tüccar, hem politikacı”[dır].⁸⁹³

Bir harp zengininin hikayesinin anlatıldığı, 1924 yılında basımı yapılan *Gizli El*'de Reşat Nuri Güntekin, İttihatçı dönemde adam kayırmacılığı, roman kahramanlarından Doktor Bey üzerinden örnekler. Hikayeye göre, Doktor Bey, Gemlik'te oturan memur arkadaşı Şeref Bey'e oradan tayininin çıkartılması için yardımcı olacaktır. Bunun için eski tanıdıklarından “İttihatçı kodoman yakın bir dost [undan]”⁸⁹⁴ faydalanacaktır. Bu kişiye konu açıldığında, İttihatçı karakter, Şeref Bey'i İstanbul'da maliye müfettişliği gibi yüksek bir memurluğa herhangi bir liyakat aramaksızın aldırabileceğini ifade eder.⁸⁹⁵

Adam kayırmacılık ve iktidardan nemalanmanın bir diğer örneğini Refik Halid, *İstanbul'un Bir Yüzü*'nde sunar. Roman kahramanlarından, “Kadın, kumar, içki, esrar hülâsa belki ne zevk, ne iptilâ varsa onda”⁸⁹⁶ olan Lütfi Pehlivan da bir harp zengini olup, bunu İttihat ve Terakki'nin kendisini koruyup kollaması sayesinde yapmıştır. O, “Kocamustafapaşa'da cemiyetin mümessili, canı, müdafii [dir].”⁸⁹⁷ Öncesinde, gümrükte memur olan Lütfi pehlivan, zamanla İttihat ve Terakki sayesinde gümrükte müdürlüğe kadar çıkmıştır. Statünün dışında yine İttihatçılar sayesinde “bostanlardan birini yok bedeline uhdesine”⁸⁹⁸ geçirerek ve ticaretle beraber zengin de olmuştur.

⁸⁹⁰ age, 13.

⁸⁹¹ Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 82.

⁸⁹² age, 82.

⁸⁹³ age, 83.

⁸⁹⁴ Güntekin, *Gizli El*, 48.

⁸⁹⁵ age, 48.

⁸⁹⁶ Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 85.

⁸⁹⁷ age, 84.

⁸⁹⁸ age, 84.

Lütfi Pehlivan kazandıklarının karşılığı olarak, rejime, muhalifleri korkutarak hizmet etmektedir. “ak gözlerini devirerek muhaliflere hain hain bir bakışı [nı]⁸⁹⁹ söylediklerinde, onlar bırakın muhaliflik etmeyi memleketin kahvelerine bile girememektedirler.

Gizli El’de, İttihatçılar’dan habersiz ve o gruba dahil olmadan iş yapmak, iş gördürmek “hatta soluk almak⁹⁰⁰ bile mümkün değildir. İttihatçılar’dan “bazılarıyla sadece bir kalabalık içinde beraber görünmeniz, ellerinizde birbirinizin omuzuna vurmanız bile size ummayacağınız servetlerin, ikballerin”⁹⁰¹ kapısını açmaktadır.

Eski bir İttihatçı olan Hulki Bey, Ercüment Ekrem Talu’nun⁹⁰² 1920’de yayınlanan *Gün Batarken* isimli eserinde, İttihatçılar’ın kurdukları ahlaksız yapının içine girmeyi tercih etmeyenlerdendir. Çünkü Makedonya dağlarında beraber eşkıya kovaladığı yakın “arkadaşları şimdi birer birer devirdikleri o paşaların makamlarına”⁹⁰³ geçmekte, onların konaklarında oturmaya başlamakta ve öncesindeki ideallerinden birer birer vazgeçmektedirler. Hulki Bey, İttihatçılar’ın oluşturdukları yeni şartlarla birlikte artık onlara II. Abdülhamid’e duyduğu kinin bir benzerini duymaya bile başlamıştır. Olayın ilginç yönü, Hulki Bey’in de sonrasında bu yapının içinde yer almış olmasıdır. Çünkü, iltimas ve makam, mevki kullanarak zenginleşmek o kadar normalleşmiştir ki, Hulki Bey de çektiği ekonomik zorluklar neticesinde konumunu değiştirmek zorunda kalmış ve harp zengini olmuştur. Romanda, onu bu yola sürükleyen Prodromos Cingözoğlu Efendi isimli bir Rum’dur. Karakterin ismi ve nasıl konumlandırıldığı burada oldukça düşündürücü olup, eserde hangi amaçla oluşturulduğunu anlamak, okuyucu için o kadar zor olmamaktadır.⁹⁰⁴

Yukarıda değinildiği üzere, harp zenginlerinin oluşmasında İttihatçılar’ın kurdukları yapı ve savaş şartları önemlidir. Asıl dinamik ise savaş şartlarında oluşan üretim boşluğudur. Bu boşluktan faydalananlar ise harp zenginleridir. *Gün Batarken*’de harp

⁸⁹⁹ age, 84.

⁹⁰⁰ Güntekin, **Gizli El**, 123.

⁹⁰¹ age, 123.

⁹⁰² Ercüment Ekrem Talu, 1888’de İstanbul’da doğmuştur. Sırasıyla; Galatasaray Lisesi, Mekteb-i Hukuk ve Paris’te Siyasi ilimler eğitimi almıştır. 1906 yılında Duyun-u Umumiye mütercimliği, 1908’de Ayan Meclisi mütercimliği ve Bab-ı Ali teşrifat memurluğu yapmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra, üç defa Matbuat Umum Müdürlüğü’ne getirilmiştir. Mustafa Kemal’in ilk Riyaseti Cumhur Başkatibi’dir. Sonrasındaki dönemde, Hariciyeye geçerek elçiliklerde bulunmuş ve 1932’de Varşova Elçilik Müsteşarı iken görevinden ayrılmıştır. Son olarak, Mekteb-i Mülkiye, Ankara Hukuk Fakültesi, Galatasaray Lisesi’inde öğretmenlik icra etmiştir. bkz. Hilmi Yücebaş, **Bütün Cepheleriyle Ercüment Ekrem**, (İstanbul: Ahmed Halid Kitabevi, yyyy), 3-7.

⁹⁰³ Ercüment Ekrem Talu, **Gün Batarken**, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 5.

⁹⁰⁴ age, 6-7.

zenginleri leş yiyen kargalara benzetilir. “Tıpkı bu meş’um hayvanlar gibi her muharebe; insanlar arasında her mukatele, behemehal muhtekirler, harp zenginleri vücuda getir [mekte], beşerin felâketi bunların esas-ı refah ve saadetidi”⁹⁰⁵ olmaktadır. Harp zenginleri için “vatan kelimesi bir efsane, para ise dünyadaki yegane hakikattir.”⁹⁰⁶ “Açlıktan ölenler kefensiz gömülürken, bu yeni zenginlerin karıları, kızları her gün esvap yenilemekte yüzlerce çocuklar gıdasızlıktan solup dururken, o efendiler göbeklerini şişirmektedir.”⁹⁰⁷ Harp zenginleri “topladıkları altınlara biraz da kan bulaşmış olmasına ehemmiyet vermezler, bilakis bu kan kokusu o paraya güya bir başka çeşni”⁹⁰⁸ vermektedir.

İttihatçılar’ın zamanında ortaya çıkan harp zenginleri aynı zamanda her fırsatı değerlendiren çıkarıcı da tiplerdir. *Acılar*’da Agah Sırı Levend, bunun örneğini roman kahramanlarından Fikret’in sevgilisi Selma üzerinden verir. Buna göre, Fikret idealist bir genç olup, I. Dünya Savaşı’na katılma kararı almıştır. Şartların çok kötü olması hasebiyle cepheden dönemeyen Fikret, sevgilisi Selma ile zor zamanlar yaşamaktadır. Duruma dayanamayan Selma bu arada evlenme kararı almıştır. İlginç olan şu ki, onunla evlenen kişi, eserde, bir harp zengini olarak verilir. Karakter seçimindeki bu bilinçli davranış, harp zenginlerinin negatif anlamda inşası içindir.⁹⁰⁹

Selahaddin Enis’in⁹¹⁰ 1926’da yayımlanan *Cehennem Yolcuları*’ndaki örnekte, harp zengini daha ahlaksızdır. Romanlardaki, harp zenginlerini ötekileştirme anlamında yapılan kurgu oldukça benzerdir. Eserde, roman kahramanlarından Samiye Hanım’ın eşi Çanakkale Savaşına katılmış ve orada şehit olmuştur. Onun bu durumundan faydalanan kişi yine bir harp zenginidir. Diğer taraftan bu kişi, bir önceki örnekteki kadar insafli değildir. O Samiye Hanım’ı “va’d-i izdivaç ile iğfal ederek”⁹¹¹ ortada bırakmıştır.

⁹⁰⁵ age, 33.

⁹⁰⁶ age, 34.

⁹⁰⁷ age, 33.

⁹⁰⁸ age, 33.

⁹⁰⁹ Levend, *Acılar*, 32.

⁹¹⁰ Selahattin Enis, 1892 yılında Antalya’da doğar. Babası Jandarma albayı Ahmet Enis’in görevinden dolayı Anadolu vilayetlerinde bulunur. Tıp ve Hukuk eğitimi almıştır. I. Dünya Savaşı’nda ihtiyat zabiti olarak görev yapmıştır. *Son Saat*, *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Son Telgraf*, *Son Posta* gazetelerinde çalışmıştır. bkz. Nur Gürani Arslan, *Selahattin Enis’in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarına Bir Bakış*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2003),12-21

⁹¹¹ Selahattin Enis, *Cehennem Yolcuları*, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016), 94.

Kiralık Konak'ta da, harp zenginleri negatif inşa edilir. Onlar, alçak kişiler olup, millet harp ederken yiyip içmekte, memleketteki umumi rahatsızlıklardan kayıtsız bir şekilde hayatlarını zevk ve safa içinde sürdürmektedirler.⁹¹²

Roman kahramanlarından Şeref Bey üzerinden, *Gizli El*'de verilen örnekte de benzer bir duruma değinilir. Burada da Şeref Bey harp zengini olup, memleket, savaşın yarattığı kötü şartlarda yaşamaya çalışırken, “İngiliz tayyareleri Bayazıt'ta, Harbiye Nezaretinin kapısını”⁹¹³ bombalarken onlar, İstıranca ormanında bir gece eğlencesine gitmektedirler.

4.3.2. Amatörlük: Savaş Şartlarında Jön Türklük

Eserlerde, savaş şartlarında İttihatçıların tartışılmasının odağını, onların ihtirasları uğruna memleketin insanını savaştan savaşa sürüklemeleri oluşturur. İttihatçılar, tecrübesiz kimseler olarak, devleti yönetemedikleri gibi dış politikada da başarısız olmuşlardır. İttihatçıların akıbetini de bu savaşlar belirlemiş ve sonuçta memlekette barınamayıp kaçmak zorunda kalmışlardır.

Yakup Kadri, iyi bir yönetimde, özellikle görev paylaşımını ve kişilerin yeteneklerinin dikkate alındıktan sonra icra edecekleri görevlere atanmalarını önemser. Bu konuda İttihatçılar oldukça pervasız davranmış, “bu iş bölümü meselesini hiç düşünmemişlerdir. Tabanca kullanmakta ustalığı olan bir adama, nezaret sandalyesi [vermiş], öte yandan kendini ilim ve felsefeye vermiş bir adamı da... komitenin merkez Umumi azası”⁹¹⁴ yapmışlardır. Böyle işleyen bir mekanizma Yakup Kadri için, “anarşinin en bariz alametlerinden biridir.”⁹¹⁵

Çıldırın Kadın'da İttihatçılar, “milletin saflığını ve hamiyetini suiistimal”⁹¹⁶ edip “küçük bir ekalliyet”⁹¹⁷ olarak yönetimi ele geçirmiş ve halkı savaşlarla birlikte “uçuruma, felakete, mağlubiyete, esarete”⁹¹⁸ sürüklemişlerdir. Ethem İzzet'e göre, millete “ihanet eden [İttihatçılar] günahlarının cezalarını”⁹¹⁹ muhakkak surette görecektirler. Milletin mukadderatı ile oynayanlar ve ona tahakküm edenler karşılıksız kalmayacaktır.

⁹¹² Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, 265-266.

⁹¹³ Güntekin, *Gizli El*, 136-137.

⁹¹⁴ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 235.

⁹¹⁵ *age*, 235.

⁹¹⁶ Benice, *Çıldırın Kadın*, 78.

⁹¹⁷ *age*, 78.

⁹¹⁸ *age*, 78.

⁹¹⁹ *age*, 78.

Ethem İzzet Benice’de “harbi idare eden, felakete amil olan”⁹²⁰ İttihatçılar’dan, yazarın, işlediği savaş günahlarının karşılığı olarak, eşinin kendisini aldatmasıyla cezalandırdığı Paşa, rüyalarında da yaptıklarının cezasını çekmekte ve rahat uyuyamamaktadır. İttihatçılar, verdikleri “düşüncesiz, delice”⁹²¹ kararlarla memleketi mahvetmişlerdir. Askerler cephede su ve ekmek bulamazken kendileri şampanya içmişler ve İstanbul’dan cephelere yemek getirtmişlerdir. Bütün bunlar olurken ve halkın durumu ortadayken onlar neşeleri bol ve her şeyleri yerinde bir hayat yaşamışlardır. “*Çıldırın Kadın*’da İttihatçılar, keyif ve heveslerini düşünerek Birinci Dünya Savaşı’nda hareket etmişler, sonucunda ise iki buçuk milyon Türk’ün katili olmuşlardır. Yazara göre “Allah zalimleri, hainleri cezasız bırakmayacaktır.”⁹²²

Ercüment Ekrem’in 1920 yılında basımı yapılan *Gün Batarken* isimli eserinde, konuya benzer bir perspektiften bakılır. Buna göre, roman kahramanlarından Hulki Bey, eski bir İttihatçı olup, sonrasında o gruptan ayrılmış bir subaydır. Ayrılma hikayesi ise, I. Dünya Savaşı başladığında, kendisinin arkadaşlarına, “henüz pek feci bir muharebeden mecruh ve me’yus çıkmış olan bir kavmi yeni sergüzeştlere “karıştırmak isteyenleri tasvip”⁹²³ etmeyecek olmasındandır.

Yakup Kadri’nin *Hüküm Gecesi*’inde İttihatçılar’ın dış politikası “rezilce”⁹²⁴ olarak tanımlanır. Bununla beraber, Trablusgarp hadisesindeki başarısızlık örneğinde olduğu gibi memlekette bu durum tartışılmadan kapanmıştır. “İttihat ve Terakki ilk hatasını düzeltmek için bir sıra yeni hatalar işleyip”⁹²⁵ durmakta, halkı yeni yeni ardı kesilmez maceralara sokmakta ve “memleketin son kalan güçleri, boşuna Afrika’nın kızgın çöllerine”⁹²⁶ gönderilmektedir. Balkan Harpleri ile Türkiye, “vücudunun en kuvvetli uzvu [nu]”⁹²⁷ kaybeder. Mağlubiyetin sebebi, “İttihat ve Terakki’nin delice ve serserice politikası”⁹²⁸ ile ilgilidir. “Bir yandan sertlik bir yandan uyusukluk bu acayip politikanın temeli olmuştur.”⁹²⁹ Arnavutların ayaklanmasında, suç yine iktidarındır. II.

⁹²⁰ age, 39.

⁹²¹ age, 41.

⁹²² age, 42-43.

⁹²³ Talu, age, sy. 7.

⁹²⁴ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 118.

⁹²⁵ age, 118.

⁹²⁶ age, 118.

⁹²⁷ Karaosmanoğlu, *Kırahk Konak*, 175.

⁹²⁸ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 165.

⁹²⁹ age, 165; Dönemin tanıklarının ifadelerine bakıldığında, Balkan Savaşı’ndaki bozgunun önemli sebepleri, ülke içindeki hizipleşmeler, İttihatçıların savaş öncesi süreci yönetememeleri, ekonomik ve askeri yetersizlik olarak özetlenebilir. Bu anlamda, romandaki ifadeler, tarihi gerçeklikle benzerlik taşır. Araştırmamız açısından mühim olan, İttihatçılara yönelik eleştirel yazımın, İttihatçıların hakim olduğu

Abdülhamid döneminde ancak silahşör olabilen Arnavutlar'a, Balkanlar'ın emniyeti verilmiştir.⁹³⁰

1927 yılında basımı yapılan *Hüküm Gecesi*'nde, İttihatçıların “şan ve şeref”⁹³¹ hırsları yüzünden Balkanlar'ın kaybedildiği ifade edilir. İttihatçı paşalar ordunun durumundan habersiz, plansız bir şekilde savaşı yönetmeye çalışmışlardır. “Ordu birliklerinin birbirinden haberi” olmadan “tahşidat daha tamamlanmamış; askerin bir kısmı orada bir kısmı burada bir kısmı ise daha yola bile çıkmadan”⁹³² ve birçok kişi bunun yanlış olduğunu hatırlatmasına rağmen, İttihatçılar kendi çıkarları için memleketi ateşe atmışlardır.

Yakup Kadri'ye göre, Balkan harplerinden sonra orduda “disiplinden iz”⁹³³ kalmamıştır. “Türk milletinin bu biricik kudretli müessesesi bir inmeli gibi olduğu yerde çırpınmaktan, sarsılmaktan başka bir şeye yaramaz”⁹³⁴ olmuştur. Artık, “İttihat ve Terakki çarkı derin bir boşluğun içinde kuru bir gürül ile dönmekten başka bir şeye”⁹³⁵ yaramamaktadır. Bozgun sonrası İttihat ve Terakki popülist politikalara yönelir. Yazara göre yapılanlar, “kendini tam bir tevekküle vermiş, her şeyden umudunu kesmiş halka yeni bir vatanseverlik hamlesi”⁹³⁶ bile getirmez.

Ateşten Gömlek'te de savaşa sürüklenmenin ve mağlubiyetlerin sorumlusu olarak İttihatçılar gösterilir. Bununla birlikte, İtilaf Devletleri'nin İttihatçılar'a karşı tepkileri üst düzeydedir.⁹³⁷ Öyle ki, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin işgalini engellemek için İngilizler'e yaklaşmak gerektiğinde, onları İttihatçılar'ın artık memlekette olmadığına inandırmak gerekmektedir.⁹³⁸

dönemde bu sertlikle ortaya çıkmamasıdır. Dönemin tanıklarından Balkan Savaşı'ndaki yetersizliklerin arka planını okumak için bkz. Ali İhsan Sabis, “Balkan Savaşı'nda Neden Bozguna Uğradık?” **100 Yıl Anısına Balkan Savaşları**, çev. Hülya Toker, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 21-87. Bu eserde, Ali İhsan Sabis, Ali Fethi Okyar gibi döneme tanıklık eden karakterlerin ifadeleri yer alır.

⁹³⁰ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 165.

⁹³¹ *age*, 182.

⁹³² *age*, 182.

⁹³³ *age*, 212.

⁹³⁴ *age*, 212.

⁹³⁵ *age*, 213.

⁹³⁶ *age*, 213.

⁹³⁷ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 56.

⁹³⁸ *age*, 55-56.

Birinci Dünya Savaşı sonrası İttihatçılar'ın memleketten kaçışını örneklendiren Ethem İzzet Benice, *Çıldırın Kadın*'da onların, devletin geleceğini tehlikeye attıktan sonra, sorumsuzca Anadolu'dan "birer birer savuşmuş"⁹³⁹ olduklarını ifade eder.

4.3.3. Ara Değerlendirme

Çalışmanın temel sorusunu desteklemesi anlamında, İttihatçılara yönelik söylemin bu dönemde değişiklik göstermesi önemlidir. Öncesindeki aralıkta İttihatçılara yönelik söylem olumlu iken artık bu değişmiştir. Değişimi okumak oldukça kolaydır. Bunun sebebi, dönem romanlarının, İttihatçıları eleştirirken kullandığı dildeki netliktir.

İttihatçılara yönelik eleştiri de öncelikle II. Abdülhamid kullanılır. Burada, II. Abdülhamid ile İttihatçılar karşılaştırılır ve İttihatçıların II. Abdülhamid'den daha zalim bir rejim kurdukları ifade edilir. Bu anlamda, İttihatçıların kurduğu rejim, dört beş katilin kurduğu rejim olarak tanımlanır. Bu dönemde, adam kayırma, gazete kapatma, sürgünler, kişisel zulümler oldukça yaygındır. Halk, 1908 sonrası, II. Abdülhamid'in rejimini arar haldedir.

Dönem romanlarında, İttihatçılara dair olumsuz atıfların yoğunlaştığı bir diğer alan, savaşlardır. İttihatçılar, memlekete dair bir programları olmadan savaşlara girmiş, bu süreçte halk oldukça ezilmiştir. Bununla birlikte, İttihatçılar bu savaşlarda kendi yandaşlarını zengin etme yollu hareket etmişlerdir.

Romanlarda, ötekileştirme anlamında kullanılan, bireyin dış görüntüsüne yönelik atıflar, İttihatçılara da yapılmıştır. Burada, İttihatçıların, bedensel görüntüleri olumsuz olarak inşa edilmiştir. Diğer taraftan, İttihatçılar, tutarsız, palavracı, yankesici, katil, demagog olarak tanımlanırlar.

4.4. Nasıl Bir Modernleşme ve Nasıl Bir Eğitim

1919-1928 aralığındaki romanlarda, modernleşme hususunun ele alınışı ve içeriği, öncesindeki dönem ile paralellik gösterir. 1908-1918 aralığındaki eserlerde olduğu gibi bu dönemde de, modernleşmenin toplum ve iktidar bazında yüzeysel olarak algılanması ve görünürlükler üzerinden taklit yoluyla uygulanması temel eleştiri konusudur. Teknik olarak, Batılılaşmada, görünürlük ve yüzeyselliğe dönük eleştirel bakış, çoğu zaman karakterler ve onların cezalandırılması yoluyla yapılmaktadır.

⁹³⁹ Benice, *Çıldırın Kadın*, 39.

Bunun yanında, Batının hangi yönlerinin alınıp alınmayacağı da tartışma konusu edilmektedir.

Eğitim, eserlerde öncelikle Ulus-Devlet pratiği üzerinden tartışılır. Çocukların eğitimi, Türk ve Müslüman nüfusun yetiştirilmesi bağlamında oldukça önemsenir. Kız ve erkek çocuklarının eğitiminin farklı mekanlarda olması, gerilik olarak addedilir ve bunun karşısında karma eğitim desteklenir. Yabancı mekteplerin eleştirisini anlatisının merkezine alan, 1924 yılında basımı yapılan *Pervaneler* isimli roman ise, bu okulların kısa ve uzun vadede memlekette yaratacağı sorunlara değinir. Bu çerçevede, yabancı mektepler, üst sınıfın çocuklarını Türklüğün aleyhinde yetiştirdikleri gibi diğer taraftan da özellikle Ermeni hareketini destelemekte ve onlar yoluyla güneyde Amerikan çıkarlarını korumaktadırlar.

4.4.1. Taklit Etmeyelim, Aslına Bakalım: Modernleşme

1928 yılında yayımlanan *Zeyno'nun Oğlu* isimli eserinde Halide Edip, modernleşmeyi görünürlükler üzerinden ve yüzeysel olarak algılayan tipleri eleştiri konusu edinir. Ona göre, medeniyet, “hakiki medeniyet, zahiri medeniyet” olarak ikiye ayrılır. Birincisi, medeniyetin ebedi olan kısmı, ikincisi ise, çürümeye mahkum olan kısmı ile ilgilidir. Sorun, bunlardan “hangilerini aldık, hangilerini almamız” gerektiği üzerinedir.⁹⁴⁰ Buradaki sorunun cevabı, Halide Edip için oldukça açıktır. Medeniyetin hakiki yönü, anlaşıldıktan sonra alınmalı ve uygulanmalıdır.

Halide Edip'te “Asriliğin ne meslekle ne kıyafetle ne de yaşayış tarzıyla münasebeti var [dır]”⁹⁴¹ Onu yanlış anlayanlar ve görünürlükler üzerinden taklit edenler, “dünün çöken dünyasını biraz daha ayak üstünde tutmak, dağılan sofrasında biraz daha kalıp yemek ve içmek için keyiflerine göre kendilerine”⁹⁴² asri diyenlerdir.

Eserde, birçok romanda olduğu gibi eleştirel bakış, karakterler üzerinden verilir. *Zeyno'nun Oğlu*'nda, modernleşmeyi yüzeysel olarak algılayanların eleştirisi roman kahramanı Mazlume'nin annesi Mesture Hanım üzerinden yapılır. O, modernleşmeyi çay toplantıları yapmak, poker oynamak, dans etmek, gramofon çalmak olarak düşünmektedir. Mesture Hanım'a göre, subay olan eşinin görev yaptığı Diyarbakır'ın “köhne ve örümcekli”⁹⁴³ yapısının değiştirilmesi için de ilk elden yapılması

⁹⁴⁰ Halide Edip Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, (İstanbul: Can Yayınları, 2010), 342.

⁹⁴¹ *age*, 342.

⁹⁴² *age*, 342.

⁹⁴³ *age*, 49.

gerekenler, yukarıda modernleşme ile ilişkilendirilenlerin yerine getirilmesiyle olacaktır.

Mazlume Hanım, Diyarbakır'ın modernleşmesi için öncelikle gramofonu önemser. Onun için gramofon, iptidai bir toplumun gelişmesi için olmazsa olmazlardandır. Ona göre, “bir gramofon! Yakında bütün Diyarbakır'ı oynatacak ve asrileş [tirecektir].⁹⁴⁴ Bunun yanında, balo düzenlemek de Diyarbakır'ın geri kalmışlığının giderilmesi için önemli bir araç olacaktır.⁹⁴⁵ Yine, dans toplantıları düzenlemek geriliğin aşılmasına yardımcı olacaktır.⁹⁴⁶

Yakup Kadri'nin 1922 yılında basımı yapılan *Kıralık Konak*'ında Naim Efendi'nin damadı Servet Bey de modernleşmeyi Mazlume'nin annesi Mesture Hanım gibi anlayan, “bir züppeden başka bir şey değil [dir]”⁹⁴⁷ Eserde, Büyükhanım hayatını kaybettikten sonra yaşadığı evi kendi zevkine göre döşeten Servet Bey, eski eşyaların tümünü kaldırmış “her odayı Avrupa'dan gelmiş mobilya kataloglarına göre ayrı bir üslupta, ayrı bir renkte”⁹⁴⁸ yeniden dizayn etmiştir. “Büyükhanımın yetiştirmesi ne kadar hizmetçi varsa hepsine yol vermiş, evin içini Beyoğlu'ndan gelmiş beyaz önlüklü, başı topuzlu hizmetçilerle doldurmuş ve bütün bunların idaresini, çocuklarına mürebbiyelik eden Lehistanlı bir kadına”⁹⁴⁹ vermiştir. Servet Bey, “Müslümanlıktan ve Türklükten nefret eden bir kazasker oğludur. Aldığı terbiye ile yaşadığı muhit birbirinin aksi olan Servet Bey de daimi bir ihtilaç daimi bir isyan içinde”⁹⁵⁰ yaşamaktadır. Onun modernleşmeden anladığı, duvara çıplak resimleri asmak, evde Fransızca kitaplar bulundurmak, opera dinlemekten ibarettir.⁹⁵¹

Peyami Safa'nın 1923 yılında yayımlanan *Sözde Kızlar*'ında, mesele, Behiç Bey ve ailesi üzerinden örneklendirilir. Behiç Bey ve ailesi Yunan işgalinin devam ettiği yıllarda dahi alafranga hayatını devam ettirme gayreti içerisindedir. Yazara göre onlar, modernleşmeyi yüzeysel olarak algılamış ve kendi toplumuna uzaklaşmış tiplerdir. Öyle ki, savaş devam ederken kendileri İstanbul'da bolluk içerisinde yaşamakta ve ahlaksız oyunlar oynayarak memleketin gerçekliğinden bihaber hayatlarına devam

⁹⁴⁴ age, 154.

⁹⁴⁵ age, 170.

⁹⁴⁶ age, 246.

⁹⁴⁷ Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, 29.

⁹⁴⁸ age, 29.

⁹⁴⁹ age, 29.

⁹⁵⁰ age, 30.

⁹⁵¹ age, 29.

etmektedirler. Burada bahsi geçen oyun, kadınlı erkekli, vücuda dokunarak kişilerin tanınmasına dayanmaktadır.⁹⁵²

Sözde Kızlar'da pozitif olarak inşa edilen ve İstanbul'daki hayatını yarıda bırakarak harbe katılan karakterler üzerinden yazar, Behiç Bey takımını ve onlara benzeyenleri, Türk ve Müslüman olmamakla suçlar. Bunun da ötesinde onlar herhangi bir millete de mensup değildirler.⁹⁵³

Eserlerde yazarlar fikirlerini ortaya koymak adına zaman zaman roman karakterlerini cezalandırma yoluna giderler. *Sözde Kızlar*'da asıl adı Hatice olan fakat Behiç Bey'in Şişli'deki hayatına dahil olduktan sonra ismini değiştiren Belma da bu yolla cezalandırılanlardan. O, mahallesini, ailesini beğenmemiş yukarıda anlatıldığı haliyle modernleşmeyi sadece görsellikler ve ahlaksızlık olarak algılayan Behiç Bey'in yanına yerleşmiştir. Bundan sonra Hatice Hanım yahut Belma kaybettiği değerleri için yazar tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmış ve hayatına son vermek durumunda bırakılmıştır.⁹⁵⁴

Halide Edip, *Zeyno'nun Oğlu*'nda roman kahramanlarından Mazlum Bey üzerinden Batı medeniyetinin ürettiği, kafası karışmış insan tipini eleştirmeye devam eder. Buna göre, toplumda modernleşmeyi yanlış anlayan tipler, birçok yönüyle fabrika mahsulü gibi birbirine benzemekte ve "birbirini çiğneyerek, tepinerek, sırtarak, bağırarak" yaşamaktadırlar.⁹⁵⁵

4.4.2. Yabancı Mekteplere Dikkat: Eğitime Bakış

İdeolojiye entegre roman yazımının temel özelliklerinden biri, ideolojiyi taşıması, öğretmesi, anlatması bağlamında oluşturulan karakterlerin eğitilmiş olma durumlarıdır. Yazar, çoğu zaman, fikrin, idealin taşıyıcısı konumunda bir karakter belirler ve onun eğitilmiş olma durumunu önemser. Böylelikle, ilgili karakterin okuyucu bağlamında kabul değeri artar ve taşıyıcısı olduğu fikir de dikkate alınmış olur.

⁹⁵² Safa, *Sözde Kızlar*, 202; Modernleşme hususunda, romanlardaki ifadelerle dönemin iktidarının meseleye bakışı arasında paralellik vardır. Buna göre, modernleşme mevzuunda, Tanzimat'tan itibaren farklı konumlanmalarda, modernleşmedeki yüzeysellik eleştiri konusu edilir. Bununla birlikte, modernleşme hususunda radikal adımlar, Jön Türkler ve Cumhuriyet döneminde atılır. Radikalliğin içeriğindeki genişlik, büyük oranda, değişimlerde laik bir perspektifin tercih edilmesiyle ilişkilidir. Konu için bkz. Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 125-132.

⁹⁵³ Safa, *Sözde Kızlar*, 208.

⁹⁵⁴ *age*, 200.

⁹⁵⁵ Adıvar, *Zeyno'nun Oğlu*, 161-162.

Dönem romanlarında eğitim, cahilliğin zararları, ulus oluşumunda eğitimin fonksiyonu, karma eğitim ve yabancı mekteplerin memlekete verdiği zararlar bağlamında tartışılır.

Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece*'sinde "okumayan, anlamayan insanların mesud olmaları"⁹⁵⁶ mümkün değildir. "Cahil insan, her zaman her yerde ya kendi vehimlerine, bâtil fikirlerine, yahut da başkalarının hasis hırslarına ve menfaatlerine kurban"⁹⁵⁷ olmaktadır. Yazara göre, "asırlardan beri devam edip giden felâketlere bir nihayet vermek için insanlara hakikati öğretmekten iyi çare ve vasıta"⁹⁵⁸ bulunmamaktadır.

1928 yılında basımı yapılan *Dikmen Yıldızı*'nda konu, kız ve erkek çocuklarının karma eğitimi üzerinden tartışılır. Buna göre, karma eğitim yapan okullar kurulmasına rağmen gerek öğretmenlerin kadın ve erkek olarak aynı mekanda çalışıyor olmaları gerekse kız ve erkek çocukların aynı sınıflarda okumaları dinen uygun görülmemiş ve bu tür okullar kapanmak zorunda kalmıştır. Eserde, bu şekilde eğitim veren kurumların kapanmasına olumsuz bakılırken, açılmalarının gerekliliğini içeren bir perspektifle konu tartışılır. Romanın idealist kahramanı Yıldız, bu konuda öncü olmak isteyenlerdendir.⁹⁵⁹

Bir öğretmen hikayesini, anlatısının merkezine alan Reşat Nuri Güntekin, 1928 yılında basımı yapılan *Yeşil Gece*'de, eğitime, toplumun inşasındaki işlevine vurgu yaparak değinir. Öğretmen olan roman kahramanı Ali Şahin Bey, Sarıova beldesinde görev yapmaya başladığında, özellikle dini eğitime daha az zaman ayırmak gerektiğinin bilinci ile işine başlar. O, "Hurafelerle, İsrailiyat ile mümkün mertebe mücadele"⁹⁶⁰ edecektir. Bununla beraber asıl önemseddiği "milletine sadık Cumhuriyetperver Türkler yetiştirmektir."⁹⁶¹

⁹⁵⁶ Güntekin, *Yeşil Gece*, 38.

⁹⁵⁷ *age*, 38.

⁹⁵⁸ *age*, 38.

⁹⁵⁹ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 191-192.

⁹⁶⁰ Güntekin, *Yeşil Gece*, 48.

⁹⁶¹ *age*, 48; Dönemin eğitim ile ilgili koşullanmalarına gönderme yapan Ergun Aybars'ın ifadeleri, romanlardaki söylemlerle oldukça benzerlik taşır. Burada, özellikle gerçekliğe ulaşılması noktasında bilime atfedilen pozitif değer dönemin ruhunu yansıtmakta ve özetlemektedir. "Atatürk'ün temelini attığı yeni toplumda eğitimin ve yaşamda en büyük gerçeğin bulunmasının tek yolu ilim ve fendir. Binlerce yıl, gerçeğin din kuralları içinde arandığı bir toplumda, hatta tüm doğu dünyasında bir lider, yalnızca kendi ulusuna değil, tüm doğu uluslarına Hayatta en gerçek mürşit ilimdir, fendir, diyor." bkz. Ergun Aybars, *Atatürkcülük ve Modernleşme*, (İzmir: Ercan Kitabevi, 2000), 265.

Müfide Ferit Tek'in *Pervaneler*'in de ise yabancı mekteplerin zararları üzerinde durulur. Yazarın öncelik verdiği bahis, ülke gençlerinin bu mektepler yoluyla özellikle Türklükten ve benliklerinden uzaklaştırılma durumlarıdır. Yazara göre, "Tahsil ve terbiye anarşisine nihayet"⁹⁶² verilmelidir. "Şimdiden sonra Türk çocuklarının Türk yetiştirilmeleri"⁹⁶³ gerekmektedir.

1924 yılında basımı yapılan *Pervaneler*'in roman kahramanı Burhan Bey, "artık Türkiye'yi bir Babil Kulesi'ne çeviren bu yabancı lisanlı, ecnebi usullü, bin bir milletin mekteplerine"⁹⁶⁴ çocuklarını vermek istememektedir. Çünkü "o mektebe gidenlerin hepsi ahlâkına ve mektepte geçirdiği müddete göre bir dönüşüme uğruyor; fakat çocukluktan itibaren orada büyüyenler herhalde Türklükten sıyrılıyorlar ve Amerika mukallidi oluyorlar [dır]."⁹⁶⁵ Oradan mezun olan çocukların zihinlerinde, verilen eğitimin sonucu olarak, "Türklük nedir? İzzeti nefis nedir? Millet aşkı nedir? Vazife nedir?"⁹⁶⁶ gibi sorular canlanmamaktadır.

Yazara göre, Amerikan mektebinin kuruluşunun tek bir amacı vardır: "Amerika'nın nüfuzunu ve Salip'in büyük gölgesini"⁹⁶⁷ Anadolu'da yaymak. "Yoksa, oradaki Türk kızları, bin bir ahlaklı arkadaşlarla manen bozuluyorlar, Türk cemiyetine faydalı hayat kaidelerini öğrenmiyorlarmış,"⁹⁶⁸ gibi kaygıları yoktur.

Pervaneler'de Amerikan mektebi, çıkarlarını korumak ve yaymak adına Ermeni öğrencilere ayrı bir özen göstermektedir. Mektepte "Ermenilerin hususi bir mevki ve imtiyazları"⁹⁶⁹ vardır. Öyle ki, Ermenilik, Amerikalılık ile eşdeğer addedilmektedir. Mektep, "âdeta bir Amerika-Ermeni ülkesinin başkenti"⁹⁷⁰ gibidir. "Türkiye'nin bütün Ermenileri, hareket tarzlarının emrini buradan almakta, buradan yardım görmekte ve buradan himaye"⁹⁷¹ edilmektedirler.

"Protestan Amerika'nın Protestanlığı ve Amerika nüfuzunu genişletmek için insaniyet ve muavenet namı altında Şark'a gönderdiği cemiyetlerinde daima birinci gaye ve dayandıkları Ermeniler olmuştur. Çünkü Ermeniler, kolaylıkla Protestan"⁹⁷²

⁹⁶² Tek, *Pervaneler*, 63.

⁹⁶³ *age*, 63.

⁹⁶⁴ *age*, 63.

⁹⁶⁵ *age*, 19.

⁹⁶⁶ *age*, 75.

⁹⁶⁷ *age*, 49.

⁹⁶⁸ *age*, 49.

⁹⁶⁹ *age*, 41.

⁹⁷⁰ *age*, 42.

⁹⁷¹ *age*, 42.

⁹⁷² *age*, 42.

olmaktadırlar. Bununla beraber, bu ilişkide “Ermeniler de kendilerine siyasi ve iktisadi menfaatler”⁹⁷³ temin etmektedirler.

Roman kahramanlarından Burhan Bey, kardeşi Leman’ı okuldan almak için gittiğinde meselenin ne kadar ciddi olduğu daha iyi anlaşılır. Burhan Bey, okulda düpedüz Türk aleyhtarlığı yapıldığını görür. Okulda Türklüğe dair tek şey, penceresinden bakıldığında görülen İstanbul camileridir. Haricinde okul içerisinde ne varsa Türklük için zararlı addedilebilecek şeylerdir. Okul için önemli olan Hristiyanlık ve Amerikan menfaatlerini korumaktır.⁹⁷⁴

Burhan Bey’e göre “Hakikatte buraya Türk giremez demek doğru değildi. Türk girer; fakat Türk çıkmaz. Dante’nin buraya girerken bütün umudu bırakınız dediği gibi buraya da girerken bütün Türklüğü bırakınız, demek lazımdı.”⁹⁷⁵

4.4.3. Ara Değerlendirme

Dördüncü bölümde, modernleşmeye dair içerik dikkate alındığında, beşinci bölümdeki içerikle benzerlik taşır. Modernleşme meselesi benzer dinamiklerle tartışılır. Bu anlamda, özellikle yüzeysellik ve taklit eleştirilir. Batılılaşma hususunda yine orta yollu bir tercih söz konusudur.

Eğitim meselesinde, karma eğitim desteklenir. Yabancı okullar ise, Gayri Müslimlerde milli bilinçlenmeyi desteklemeleri nedeniyle eleştirilirler.

⁹⁷³ **age**, 42.

⁹⁷⁴ **age**, 95-96.

⁹⁷⁵ **age**, 97; Türk romanında yabancı okullar meselesinin, geniş bir tarihsel aralıkta ve ayrıntılı bir okumasını yapan Selahattin Çiftçi, tarihi gerçeklik bağlamında, Amerikalıların Ermenileri okullar vasıtası ile bilinçlendirdiğini ifade eder. Bahsi geçen yabancı okullarda, Amerikan çıkarlarına göre yapılanmanın gerçekleştiği vurgulanır. Bu bağlamda, *Pervaneler* isimli eserdeki veriler, tarihi gerçeklikle uyumlu görünmektedir. bkz. Selahattin Çiftçi, “Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950) “ (Doktora Tezi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), 36-43; Ana akım Türk tarih yazımında yabancıların açtığı okullarda, Gayri Müslimlerin milli anlamda bilinçlendirildiği anlatısı için bkz. Hidayet Vahaboğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 88-89; Ayten Sezer Arıç, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.) 13-14.

4.5. Toplum Cahil Bırakan Manzume: Dine Bakış

Din mevzuu, 1919-1928 aralığındaki romanlarda, tekke ve medrese sisteminin halkı cahil bırakma hususundaki fonksiyonu ve yapı içerisindeki olumsuzluklar; toplumda dini kimliğiyle ön plana çıkan karakterlerin türlü ahlaksızlıkları, Bektaşiliğe yönelik negatif atıflar, dinde yenileşme gibi alanlar üzerinden tartışılır.

4.5.1. Cahil Halk: Hurafelerin Eleştirisi

Reşat Nuri Güntekin'in 1928 yılında basımı yapılan *Yeşil Gece*'sinde, toplumun din hususundaki cahilliği Kelami Baba türbesi üzerinden örneklendirilir. Romanın geçtiği mekan olan Sarıova beldesinde halk, Kelami Baba türbesine gerçek dışı anlamlar yüklemekte ve neredeyse bütün işlerinin sağlayıcısı olarak onu görmektedir. Öyle ki, "Kelami Babanın Sarıovalılar gözünde öyle bir ehemmiyeti vardır ki bulunduğu tarafa yataklarının ayak ucunu"⁹⁷⁶ dahi çevirmemektedirler. "Halk, bütün hacetlerini ondan istemekte, her başı sıkılan ilk önce onun mukaddes örtüsüne yüzünü"⁹⁷⁷ sürmektedir. "Hükümete ve mahkemelere verilecek arzuhaller evvela ona götürül [mekte], himmet ve yardımı rica"⁹⁷⁸ edilmektedir. "Davalarını kazananlar, hapishaneden çıkanlar, bir kazadan sağlam kurtulanlar ellerinde mum desteleriyle ona"⁹⁷⁹ koşmaktadırlar. Kelami Baba, yöre halkınca "hükümet üstünde bir hükümettir"⁹⁸⁰ O, "Himmeti hazır ve nazır olsun, koca bulamayan kızlardan, şifasız dertlere uğrayan hastalardan, kiracısız kalan evlere, müşterisi az olan dükkanlara kadar her işle"⁹⁸¹ uğraşmaktadır. "Sonra, kasabayı düşman şerrinden, zelzele, yangın, su basması gibi bütün afetlerden koruyan da"⁹⁸² odur.

Yeşil Gece'de, yukarıda türbe konusundaki değinilen hurafelerin kaynağı hususunda da bilgi verilir. Buna göre, roman kahramanlarından, Sarıova beldesinde öğretmen olarak göreve başlayan Ali Şahin, kasabaya yeni bir okul yaptırmak istemektedir. Bunun için en uygun yerlerden biri beldedeki medresenin bulunduğu alandır. Fakat yeni bir okulun yapılması eski medresenin yıkılması ile mümkün olacaktır. Bu duruma softa takımı karşı çıkmakta ve yıkımın önlenmesi için bir oyun hazırlamaktadır. Buna göre, yıkım sırasında sözde yeşil sarıklı biri ortaya çıkacak ve halk, bu olayı medresenin yıkılmasının vereceği zararlar ile ilişkilendirecektir. Ali Şahin'e göre artık

⁹⁷⁶ Güntekin, *Yeşil Gece*, 129.

⁹⁷⁷ *age*, 129.

⁹⁷⁸ *age*, 129.

⁹⁷⁹ *age*, 129.

⁹⁸⁰ *age*, 129.

⁹⁸¹ *age*, 129.

⁹⁸² *age*, 129.

medreseyi yıkmanın imkanı kalmamıştır. Uydurma da olsa, ortaya çıkan yeşil sarıklı kişi artık bir veli olarak anılmaya başlanacaktır. İleriki zamanlarda, ilgili kişiye bir isim takılacak ve ihtimal adına da bir türbe yapılacaktır.⁹⁸³

Ercüment Ekrem Talu'nun 1920 yılında basımı yapılan *Gün Batarken* isimli eserinde, İstanbul'un Eyüp semti üzerinden, *Yeşil Gece*'de olduğu gibi toplumun yanlış inanışlarına değinilir. Yazara göre Eyüp semti, "ölüler arasında otura otura âlem-i gayba, derin bir itikad ile"⁹⁸⁴ bağlı halkın oturduğu bir bölgedir. Bölge halkı diğer İstanbul muhitlerinden oldukça farklıdır. "Sıtma bağlayanlar sarılığa, siliğe karşı nefes edenler esrar-ı gaybı keşfeyleyenler, büyü yapanlar, hülâsa sâfiyet-i beşerden müstefid olarak temin-i maişet kılanlar ekseriyetle"⁹⁸⁵ bu semtte oturmaktadırlar. Özellikle mahalle halkından Perçemli Kadın olarak nam salmış kişi ise büyücülük ve falcılık denildiği zaman ilk akla gelen karakterlerdendir. İstanbul'un çeşitli halk tabakalarından müşterisi olan Perçemli kadın, kişiye göre muamele etmesini çok iyi bilmekte ve taliplerini memnun etme anlamında da oldukça başarılıdır. Burada Perçemli Kadın'ın temel aldığı kıstas, müşterisinin ne kadar mali fedakarlıkta bulunduğuudur.⁹⁸⁶

1919 yılında basımı yapılan *Hakka Sığındık* isimli eserinde Hüseyin Rahmi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının temel sebebini toplumun cahilliğinde bulur. Halk, bulaşıcı hastalıklara karşı duyarsızdır. Gazetelerde ilan verilmesi ve doktorların onca çabasına rağmen, "Hangi evde hastalık zuhur ederse orada düğün varmış gibi bütün komşu kadınlar hemen ziyarete, iyâdete, kendi tabirlerince hatır sormaya"⁹⁸⁷ koşmaktadırlar. Bu da yetmezmiş gibi hastaların özel eşyaları kullanılmaktadır. Meselenin farkında olanların eleştirilerine ise halk,

"Allah sekizde verdiğini beşte almaz. Kırk yıl kıran olmuş eceli gelen ölmüş... Zavallıcık evinde oturup dururken hastalık ona nereden geldi? Hastalık, sağlık Allah'tan... Rabbimin takdiri ne ise o olur. Hekimler ne bilirmiş? Kelin medarı olsa kendi başına olur. Onlar ölmeyecek mi?Rabbimin gücüne gider... Ona şirk koşmuş gibi olur"⁹⁸⁸

diyerek cevap vermektedir.

Bir kadın öğretmenin taşradaki hikayesini anlatan, 1927 yılında basımı yapılan *Yakılacak Kitap*'ta konu Koyun Baba tekkesi yahut diğer ismiyle Çoban Baba tekkesi

⁹⁸³ age, 71.

⁹⁸⁴ Talu, *Gün Batarken*, 34-35.

⁹⁸⁵ age, 35.

⁹⁸⁶ age, 35.

⁹⁸⁷ Gürpınar, *Hakka Sığındık*, 1.

⁹⁸⁸ age, 1.

üzerinden örneklendirilir. Öğretmen olan ve akli ile hareket edişi temsil eden Vicdan'a göre, yöre halkı efsaneler ve masallarla yaşamaktadır. Öyle ki, halk, dokuz eşli Şeyh Efendi'nin tarifi olan, Koyun Baba tekkesinin toprağı ile bir miktar su karışımının bütün dertlere deva olacağını düşünmektedir.⁹⁸⁹

Hakka Sığındık'ta konu daha komik bir şekilde ele alınır. Roman kahramanlarından Aptal Veli gerçekten bir deliyken toplum ona veli makamını layık görmüştür. Aptal Veli, “süprüntü yiyen, yattığı yere yestehliyen taaffünden yanına varılmayan, ilâhi, insanî mükaddesat üzerine küfreden, hayvandan daha mundar “ bir karakter olmasına rağmen, halk, onun peşinde koşmakta ve dertlerinin dermanını onda aramaktadır. Olayın en komik yönü ise olaylardan Aptal Veli'nin haberdar olmamasıdır.⁹⁹⁰

4.5.2. Zamanı Geçmiş Bir Yapı: Medreseler

Medreseler, eserlerde, geri bir kurum olmaları, içinde birçok ahlaksızlığın vuku bulduğu, sistemin artık işlemez hale geldiği, memleketin gelişmesini engelleyen bir yapıya sahip olduğu, bunlarla beraber medreselerden kurtulmanın o kadar zor olmadığı gibi konular etrafında tartışılır.⁹⁹¹

1928 yılında basımı yapılan *Yeşil Gece*'de roman kahramanlarından Ali Şahin üzerinden konuya değinilir. Eserde, Ali Şahin taşradan İstanbul'a babasının tavsiyesiyle medrese eğitimi almaya gelmiş bir genç olarak verilir. Ali Şahin, medrese eğitimindeki aksaklıkları ve ahlaksızlıkları gördükten sonra oradan ayrılmış ve öğretmen okuluna devam ederek hoca olmak yerine öğretmen olmayı tercih etmiştir. Dolayısı ile yazar, Ali Şahin'i hem medrese hem de modern eğitim kurumlarını karşılaştırabilecek yetenekleri bir şekilde inşa etmiştir. Ali Şahin'e göre, medreseye başlayan çocuklar köylü çocuklarıdır. Medreselerde çocuklar, “Tarlada toprakla

⁹⁸⁹ Benice, **Yakılacak Kitap**. 244.

⁹⁹⁰ Gürpınar, **Hakka Sığındık**, 105; Burada vurugulanan cehalet söylemi; pozitivist ve laik bir perspektiften –ne kadar laik olduğu tartışmalı olmakla birlikte- atılacak Kemalist adımlara hazırlık oluşturması bağlamında dikkate alınabilir. Toplumun cahil bırakan hoca taifesi anlatısı için bkz. Osman N. Çerman, **Modern Türkiye İçin Din'de Reform**, (İstanbul: İstanbul Tan Matbaası, 1958), 18-19.

⁹⁹¹ Bilindiği üzere 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreseler resmen kapatılmış, ardından okul programları yeni terbiye esaslarına göre düzenlenmeye başlamıştır. Eğitimdeki bu modernleşme sürecine ilişkin bir anlatım için bkz. Serdar Şengül, “**Medreseden Okula Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesi**”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, ed. Ömer Laçiner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 634-650. Bize yukarıdaki alt başlık altında söz söyleme olanağı tanımış olan iki eserin de eğitimin modernleştirilmesi konusunda kimi radikal adımlar atıldıktan sonra yayınlanmış olduğu hatırlatılmalıdır.

uğraşacaklarına burada İzhar ve Kudurî [ezberlemekte] dağda koyun güdecekleri yerde şehirlerde insan sürüleri gütmeğe⁹⁹² hazırlanmaktadırlar.

“Fikir taraflarına gelince, bu da dağdaki çobandan pek farklı değildir. Kaba ve ibtidai bir dünyaları vardır: Karalar ve denizlerin üstünde kubbe biçiminde büyük bir tavan, onun üstüne çivi çivi çakılmış yıldızlar; altında insan sürüleri; her birinin iki omzuna iki hafife melek oturmuş, durmadan ne yaptıklarını ne düşündüklerini yazıyor; sonra bunların hepsinin üstünde kullarını bu jurnallere göre keyfince asıp kesen...”⁹⁹³

Ali Şahin medrese talebelerinin dışında orada görev yapan hoca takımını da eleştirir. Medreselerde görev yapan hocalar, “dini ve ilmi, menfaatlerine alet etmiş kimselerdi [r]. Onlar da softalar gibi amansız bir ekmek kavgasına tutuş [makta]”⁹⁹⁴ durmadan birbirlerini yemekteler. “Aralarında birbirlerinin namusuna, canına kastederce rekabetler vardır.”⁹⁹⁵

Halide Edip’in 1926-1927 yılları arasında Vakıf gazetesinde tefrika halinde yayınlanıp 1928 yılında basımı yapılan *Zeyno’nun Oğlu*’nda roman kahramanı Haso Çocuk üzerinden verilen örnekte medreseler, ihtirasların hakim olduğu, rakı içilip halay çekilen, nargile tütürülüp kavgaların ve boğuşmaların eksik olmadığı mekanlar olarak tanımlanır.⁹⁹⁶

Yeşil Gece’de roman kahramanlarından Rahim Efendi üzerinden ise çocukların eğitim alma süreçlerine ve bunun zorluklarına değinilir. Roman kahramanı öğretmen Ali Şahin Bey’e göre, çocukların Rahim Efendi gibi insanların eline verildiğinde sonları ölüm olmaktadır. Çünkü Rahim Efendi gibiler, eğitim sırasında çocukları gereğinden fazla yormakta ve gereksiz bir disipline tabi tutmaktadır.⁹⁹⁷

Roman kahramanlarından öğretmen olan Ali Şahin, eserde, hem medrese hem de modern içerikli eğitim almış bir karakter olarak sunulur. Bu manada her iki sistemi de birbiriyle karşılaştırma imkanına sahiptir. Kendi üzerinden verdiği örnekte Ali Şahin, eski medrese dönemini “aç, sefil, çömez”⁹⁹⁸ olarak görürken muallim okulundan sonraki halini “eli ekmek tutmuş bir mektep mezunu, devletin aylıklı ve itibarlı bir muallimi olarak”⁹⁹⁹ tanımlar.

⁹⁹² Güntekin, *Yeşil Gece*, 18.

⁹⁹³ *age*, 18.

⁹⁹⁴ *age*, 18.

⁹⁹⁵ *age*, 24-25.

⁹⁹⁶ Adıvar, *Zeyno’nun Oğlu*, 135.

⁹⁹⁷ Güntekin, *Yeşil Gece*, 95-96.

⁹⁹⁸ *age*, 12

⁹⁹⁹ *age*, 12

Ali Şahin'e göre, "medreselerin yeşil gecesi yalnız kendi içlerini karanlığa boğmakla kalmamış; memleketin her yanına yayılmış, her köşesini kaplamış [tır]." ¹⁰⁰⁰ Reşat Nuri Güntekin'de baykuşa benzetilen medrese hocalarına yönelik atıflar ise daha da sertleşerek devam eder. Buna göre medrese hocaları, "Anadolu'da fikirlerin geri, insanların sefil kalması, işlerin fena" ¹⁰⁰¹ gitmesinin de temel sebebidir.

Medreselerin kurmuş olduğu, toplumun öğrenmesini ve zihinlerin açılmasını olumsuz yönde etkileyen yapının çözülmesi, öte yandan yerine yeni bir sistemin getirilmesi, öğretmen Ali Şahin için zannedildiği kadar zor değildir. Bir kere Anadolu insanı evvelden beri medrese sisteminin işleyişinden hoşnut değildir. İkincisi, Anadolu'da yaşayan insanlar öğrenme hususunda talepkârlardır. Üçüncüsü medrese sistemi Anadolu'ya zannedildiği kadar nüfuz edememiştir. Dördüncüsü ise yeni kurulacak yapının işlerlik kazanmasının fazla zaman almayacağıdır. ¹⁰⁰²

4.5.3. Ahlaksız Hocalar

Roman karakterleri üzerinden ideolojinin sunumu, yazarların sıklıkla başvurdukları yöntemlerdendir. Anlatıcı, ötekileştirmeyi tercih ettiği durumu inşa edeceği karakterler üzerinden yapar. Din bağlamında mesele düşünüldüğünde, dindar karakterler dönem içerisindeki romanlarda genel olarak olumsuz resmedilirler. Yazarlar, toplumda hoca olarak addedilen karakterlerin, imamların, medrese hocalarının imajlarını, ahlaksız, zengin gerici, kadın düşkünü, dedikoducu, cahil, obur, vatan haini, çıkarıcı, çirkin gibi sıfatlarla karşılarlar.

Refik Halid Karay'ın *İstanbul'un Bir Yüzü* isimli eserinde, roman kahramanlarından Hacı İshak Efendi'nin imajı yukarıdaki anlatı perspektifinde şekillenir. Hacı İshak Efendi, "Kırpiksiz mavi gözlü, lekeli çilli yüzlü, seyrek sakallı bazirgâna benzer şansız bir adam; cahil mi cahil, hastalıklı mı hastalıklı, fakat müfsit mi müfsit" ¹⁰⁰³ bir karakterdir. O, "Bir defa insanı diline doladı mı, kurtuluş yoktur, seksen yere girer ve seksen yerde bahsini açıp fesat, iftira namına ne yapılmak kabilsen" ¹⁰⁰⁴ yerine getirmekten çekinmez.

¹⁰⁰⁰ age, 34.

¹⁰⁰¹ age, 34.

¹⁰⁰² age, 76-77.

¹⁰⁰³ Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 114.

¹⁰⁰⁴ age, 114.

1920 yılında basımı yapılan *İstanbul'un Bir Yüzü*'nde Kadı Rıza Efendi, oburluğu ile ön plana çıkar. Yazar, onun var olmasının sebebini yemek ile ilişkilendirir. Öyle ki, Meşrutiyet ilan edilmiş, Otuz Bir Mart Hadiseleri vuku bulmuş, İstanbul işgal edilmiştir, fakat bu gelişmeler Kadı Rıza Efendi'nin umurunda değildir. Onun sorunu, yemeğini nasıl elde edeceği ile ilgilidir. O,

“Hareket Ordusu Taşkıyla önünde muharebe ederken... turfanda enginar buldurmuş, zeytinyağını yaptırıyor; halâskâran inkılâbında patlıcan turşusu kuruyor, Babîâli baskınında – havanın soğukluğundan iştihası büsbütün galeyana geldiği cihetle- hindi doldurtuyor, kadayıf”¹⁰⁰⁵

pişirtiriyordur.

“Balkan muharebesinde İstanbul önünde muharebeler olurken Kurban Bayramı münasebetile şişman Kadı tatlılı yahni yaptırılmayı, bumar, şirdan kızarttırmağı hiç unutmamış, midesini alıştıklarından mahrum”¹⁰⁰⁶ etmemiştir. “O şerefi, milliyeti, muzafferiyet veya mağlûbiyeti hep yemek sofrası ardında”¹⁰⁰⁷

görmektedir.

Yeşil Gece'de Dolmacı Hoca Efendi de Kadı Rıza Efendi gibi obur bir karakterdir. Kasabada eğitimi geliştirme anlamında büyük çaba sarfeden Ali Şahin öğretmenin de karşı cephesinde bulunmaktadır. Hem modern eğitimin karşısında hem de obur olan Dolmacı Hoca'nın lakabının oluşması onun, “çok aç gözlü olması ve nöbetle her gün zengin talebesinden birine dolma”¹⁰⁰⁸ getirtmesiyle ilgilidir.

“Gayet ahlâklı, dindar, ırz ehli”¹⁰⁰⁹ görünen *İstanbul'un Bir Yüzü*'nün roman kahramanlarından Damat Bey ise, eserde, ahlak üzerinden ötekileştirilir. Buna göre, Damat Bey kadınlar hususunda, “dolgun, iri vücutlara”¹⁰¹⁰ düşkündür. Damat Bey'in yaşadığı evdeki kadınlar, onun sapık bir karaktere sahip olduğunu bilir ve onunla yaşamak istemez. Öyle ki, ev ahalisi olan kadınlar, Damat Bey'in bakışlarıyla kendilerini hayalinde soyduğunu düşünmektedir. Sapıklığının dışında da kötü hasletlere sahip olan Damat Bey'in diğer öne çıkan özellikleri, iftiracılık ve dedikoduculuktur.¹⁰¹¹

Yeşil Gece'de Hacı Emin Efendi, dindarlığı ile kendisini tanımlar fakat gaddarlığı ile ön plana çıkar. O, eski bir eşkıya olmakla beraber sonrasında dine dönmüş biridir.

¹⁰⁰⁵ age, 104.

¹⁰⁰⁶ age, 104.

¹⁰⁰⁷ age, 104.

¹⁰⁰⁸ Güntekin, *Yeşil Gece*, 105.

¹⁰⁰⁹ Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 50.

¹⁰¹⁰ age, 49.

¹⁰¹¹ age, 49-50.

Eşkîyalığı sırasında acımasız olan Hacı Emin Efendi, mevcut gaddarlığını hükümet lehine çalışmaya başladıktan sonra eski arkadaşlarına yöneltmiştir. Eski eşkiya arkadaşlarının eşlerine ve çocuklarına karşı da acımasız olan Hacı Emin, onların kökünü kazıma konusunda oldukça kararlı davranmıştır. Sonrasında dine dönen Hacı Emin, mevcut alışkanlıklarını bırakmamış ve yeni süreçte de sözde Allah düşmanlarına karşı acımasız davranmaya devam etmiştir. Örneğin, öğretmen Ali Şahin ile kasabadaki bir çocuğun hafızlığa gönderilip gönderilmemesi hususunda anlaşmazlığa düşen Hacı Emin, bu konuda da oldukça sert davranır ve onu, kasaba çocuklarını dinsiz etmekle itham eder.¹⁰¹²

“Yanık sesiyle Kur’an’ı okumağa başladığı zaman insana varlığını unutturan, gözünde yaşlar, yüreğinde çarpıntılarla yedi kat göklere yükselen fakat aynı ağızla küfretmeğe, kavga etmeğe başladığı zaman insanı insan olarak dünyaya geldiğinden utandıran”¹⁰¹³ Hafız Remzi, öğretmen olan Ali Şahin’in ilk dönem medrese hayatına dahil olan kişilerdendir. O, sesinin güzelliğinin yanında bedensel olarak da yakışıklı olup bu yönünü iyi kullanmaktadır. Mahallede kadınlar tarafından da merak edilen Hafız Remzi’nin beğenisi özellikle yaşlı dullara yönelmektedir. Bunun yanında paraya da düşkün olan Hafız Remzi, yapacağı evlilikte bu iki kriteri birleştirir ve yaşlı, dul, zengin bir hanımla evlenir.¹⁰¹⁴

Öğretmen Ali Şahin’in erken dönem medrese hayatında tanıdıklarından diğer bir karakter Zeynel Hoca’dır. O, “uzun boylu, sopa gibi dik vücutlu, gayet haşın, dik kafalı, geçimsiz, mutaassıp...keskin sivri yüzünde sivri dişleri, bir yana çarpılmış uzun bir”¹⁰¹⁵“burna sahiptir. Ona göre insanların bir çoğu cehenneme gidecektir. Kendisinin Allah’tan tek dileği ise, insanları cehennemde yanarken izleyebileceği bir mekandır. Zeynel Hoca’nın en önemli özelliklerinden biri de kadın düşmanı olmasıdır. O, bu durumu, annesinin babası tarafından dövülerek öldürülmesine içermeyecek kadar ileri götürmüştür.¹⁰¹⁶

¹⁰¹² Güntekin, **Yeşil Gece**, 98.

¹⁰¹³ **age**, 20.

¹⁰¹⁴ **age**, 20.

¹⁰¹⁵ Güntekin, **Yeşil Gece**, 20.

¹⁰¹⁶ **age**, 20-21; Hoca taifesine karşı eleştirel tutum, dönemin konumlanmalarına uygun bir içerikle romanlara yansır. Kemalizm’in laiklik anlatısında öncelenen durumlardan biri, dinde aracı sınıfi ortadan kaldırmaya dönüktür. Bu bakımdan, romanlardaki hocalar, olumsuz resmedilir. Diğer taraftan, hocalar üzerinden yapılan ötekileştirmeler, onların pratik hayatın direkt olarak içerisinde bulunmaları nedeniyle oldukça işlevseldir. Romanı okuyan vatandaş, mahallesinde hoca ile karşılaşmakta zorluk çekmeyecektir. bkz. Reşat Kaynar, “Atatürkçülük ve Din Adamı” **Atatürkçülük Nedir?**, ed. Yaşar Nabi, (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1965), 144-150.

Benzer şekilde bir öğretmen Anadolu'daki hayatını anlatan, 1927 yılında basımı yapılan *Yakılacak Kitap*'ta da din ehli negatif inşa edilir. Öğretmen olan Vicdan Hanım, eserde kasabayı uyandıracak bir karakter olarak sunulurken, Zeynep Karı ve İbrahim Hoca geriliklerin temsilcileri olarak addedilirler. Zeynep Karı'ya göre, dinsiz ve imansız olan Vicdan, kasabaya namussuzlukları ile kıtlık getirmiştir. Paraya düşkün olan Zeynep Karı, kasaba halkını dini kullanarak elinde tutmakta ve türlü yalan dolanla onları aldatarak geçimini sağlamaktadır. Zeynep Karı'nın bu yolla kazandığı paralar, kendisini zengin etmenin dışında damatları ve kızlarını da ihya etmiştir.¹⁰¹⁷

1926 yılında yayımlanan Halide Edip'in *Vurun Kahpeye* isimli eserinde, yine bir öğretmenin Anadolu'daki yaşamı üzerinden konuya değinilir. Roman kahramanlarından Aliye Hanım, kasabada yenilik ve modernliğin savunucusu olarak sunulur. Diğer örneklerde olduğu gibi bu eserde de yenilik karşıtları hoca taifesidir. Bununla beraber, bu eserde hoca taifesini ötekileştirme anlamında Milli Mücadele karşıtlığı da kullanılır. Örneğin, Fettah Efendi isimli karakter, Aliye Hanım'ı sadece yüzünü açtığı ve çocuklara Milli Mücadele ruhu aşladığı için onu kahpelikle suçlayacak kadar ileri gidebilmektedir. Fettah Efendi'ye göre Aliye Hanım'ın yaptıkları, Allah'ın gazabını getirecek ve kasaba halkı perişan olacaktır.¹⁰¹⁸ Fettah Efendi'nin planları yolunda giderse, Yunanlılar kasabayı işgal edecek kendisi de bu süreçte onlara yardım edecektir. O, yaptıklarının karşılığı olarak ve Allah'ın rızasını kazanmak için Aliye Hanım gibilerini Yunanlılar'a teslim edecek, sonrasında ise onları taşlatıp öldürterek, içi rahat bir şekilde ikinci kez hac görevini icra etmeye gidecektir.¹⁰¹⁹

Gizli El isimli Reşat Nuri'nin romanında, mesele, Gemlik civarındaki dini bütün Müslümanların ikiyüzlülüğü üzerinden örneklendirilir. Buna göre, roman kahramanlarından Aziz Paşa, çiftliğine İstanbul'daki arkadaşlarını davet etmiştir. Akşamları gramofon ile çiftliğin bahçesinde kadınlı erkekli eğlenen grup için kasaba halkı türlü iftiralarda bulunmaktadır. Örneğin, kasaba halkından bazı kimselere göre bahsi geçen kişiler Kızılbaşlardaki mum söndü oyununa benzer bir oyun oynamaktadırlar. Aziz Paşa'nın arkadaşlarından Kızılbaşları ayıran tek şey onların bu oyunu aydınlıkta oynamalarıdır. Bununla birlikte, iftiraları atan kişiler, kendi

¹⁰¹⁷ Güntekin, *Yeşil Gece*, 123-125.

¹⁰¹⁸ Halide Edip, *Vurun Kahpeye*, (İstanbul: Can Yayınları, 2007), 39-41.

¹⁰¹⁹ Adıvar, *Vurun Kahpeye*, 81-82.

aralarında kadın oynatmayı normal bulmaktadır. Çünkü onlar her ne kadar avret yerleri açık bayanlar oynatsalar da, sonuçta kadınların başları kapalıdır. Ve bu, bütün ahlaksızlıkları normalleştirmektedir.¹⁰²⁰

4.5.4. Makbul Din

Ortalama umumun hayatında dinin nasıl olması gerektiği sorusuna, romanlarda cevap arandığında karşılaşılan, aşırılıklardan uzaklık olarak özetlenebilir. Bununla beraber, dinin çıkarlar uğruna kullanılması özellikle değinilen konulardandır. Yukarıda din ile ilgili bölümlerde bunun çokça örneği ile karşılaşıldı. Bu bölümde az da olsa, Alevilik, dinde yenileşme, dinin yapısal olarak ve görünürlükler üzerinden tanımlanan dini anlayışın eleştirisi gibi konulara değinilecektir.¹⁰²¹

Reşat Nuri'nin 1928 yılında basımı yapılan *Yeşil Gece*'sinde din, yapısal olarak eleştirilir. Roman kahramanlarından Ali Şahin üzerinden değinilen konuda din, “en eski tarihlerden beri...daima zulme ve fesada alet olmuştur.”¹⁰²² İslamiyet yahut diğer dinlerin hakim olduğu bölgelerde eski neşeli günler kaybolmakta ve her yer enkaz haline dönmektedir. Ali Şahin'e göre, bu kadar zulüm ve ahlaksızlıklarla ilişkilenen dinin gerçekliğinden şüphe etmek gerekmektedir. Çünkü her din, kendisini merkeze almakta ve diğer dinleri yok saymaktadır. Ona göre, din, “insan hayalinin mahsulü” [dür].¹⁰²³ Dolayısıyla, dinin dogmalarından vazgeçip, diğer dünya tasavvurunu unutup gerçek dünyaya dönmek gerekmektedir.¹⁰²⁴

Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi*'nde de meseleye benzer bir açıdan yaklaşılır. Roman kahramanlarından Ahmet Kerim, dine, insanoğlunun kendi kendine anlatmış olduğu bir masal olarak bakar. Ona göre, “Ebedî hayat olsa olsa kendisinden olduğumuz ırkın hatırasında yaşamak manasını”¹⁰²⁵ taşımaktadır. Bununla birlikte o, insanların inanma eylemlerini de anlayamamaktadır. Örneğin, insan hayatını kaybettiğinde rahatlayacak ve herhangi bir sorumluluğu olmaksızın kaybolacağı yere, dünyadaki acı yetmezmiş

¹⁰²⁰ Güntekin, *Yeşil Gece*, 62-64.

¹⁰²¹ İlgili konuda örnek göstermemize olanak tanıyan eserlerin Halifeliğin kaldırılması ve ülkedeki din hizmetlerini ve din anlayışını gözetici bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasından sonraki tarihlerde yayınlanmış olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının devlet yapısı içerisinde yer alması konusundaki kimi yorumlar için bkz. İstar B. Tarhanlı, **Müslüman Toplum, “Laik” Devlet: Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı** (İstanbul: Afa Yayınları, 1993), 167-172.

¹⁰²² Güntekin, *Yeşil Gece*, 26.

¹⁰²³ *age*, 27.

¹⁰²⁴ *age*, 26-27.

¹⁰²⁵ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 264.

gibi bir de kendisini diğer dünyadaki acılara hazırlamaktadır. Ahmet Kerim için, bu durumun mantıklı, akla uygun bir açıklaması yoktur.¹⁰²⁶

Aka Gündüz'ün 1928 yılında basımı yapılan *Dikmen Yıldız*'ında ise, görünürlükler üzerinden anlaşılan dini algı eleştirilir. Roman karakterlerinden, Yıldız üzerinden değinilen konuda, o, başı açık olmasına rağmen hem memlekete hem de insanlığa birçok faydası dokunan bir karakter olarak eserde yer alır. Bunlardan en önemlisi, Kurtuluş Savaşında gösterdiği kahramanlıklardır. Yazara göre, kadının görüntüsü ve özellikle bunun başörtüsüne indirgenmesi üzerinden yapılan değerlendirmeler doğru değildir. Onun asıl kıymetini yaptığı işler ve özellikle memlekete ne kadar faydalı olduğu belirlemelidir.¹⁰²⁷

Baş örtüsünün kişinin dini durumunu belirleme noktasında ölçüt kabul edilmesini eleştiren diğer yazar Halide Edip'tir. 1923 yılında Akşam gazetesinde tefrika edilen *Vurun Kahpeye* isimli eserinde, kasabada öğretmenlik yapan Aliye Hanım üzerinden değinilen meselede, o, çocukları caddeden peçesiz yürütmesi yoluyla toplum tarafından eleştirilir. Yazar, durumun yanlışlığını örneklendirmek için Kuvayı Milliye yüzbaşısı Tosun Bey'i kullanır. Buna göre, "namus kadının yüzünü açıp açmaması değildir. Din de peçe demek değildir."¹⁰²⁸

Yazarlar, Bektaşilik ve Alevilik inanışlarına da sıcak bakmazlar. 1920 yılında basımı yapılan *İstanbul'un Bir Yüzü* isimli eserinde Refik Halid Karay, roman kahramanlarından Dilara Hanım'ın ötekileştirilmesini Bektaşiliğine atıfta bulunarak yapar. Buna göre Dilara Hanım, birçok iyi meziyete sahip olmasına rağmen Bektaşi olması hasebiyle kusurlu bir karakterdir.¹⁰²⁹ Reşat Nuri ise, *Gizli El*' de, Aziz Paşa'nın konağındaki kadınlı erkekli eğlenceleri kasabalının gözünde negatif bir yere koymak adına, durumu Alevilik'teki sözde mum söndü geleneği üzerinden örneklendirir.¹⁰³⁰

Ahmet Hikmet, *Gönül Hanım* isimli eserinde, dinde yenileşme ve dinin, günün koşullarına göre tekrar yorumlanması üzerinden konuya değinir. Ona göre, Musevilik ve Hristiyanlık kendi içlerinde bölünerek ve tartışmalarla günün koşullarına ayak

¹⁰²⁶ age, 263-264.

¹⁰²⁷ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 217.

¹⁰²⁸ Adıvar, *Vurun Kahpeye*, 47.

¹⁰²⁹ Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 45.

¹⁰³⁰ Güntekin, *Gizli El*, 62-63.

uydurmaya çalışmıştır. İslamiyet ise bu konuda üzerine düşeni yerine getirmemiştir. Ona göre,

“Asrımız, diyaneti, yükselme ve refah için bir vasıtâ saydığından ve İslamiyet’te de esas bu cihetler olduğundan, dini Muhammedîyi arızî pürüzlerden, paslarından temizlemek maksadıyla Hind ve Çin’in ve Acem’in bütün İslam âleminin ileri gelen mümin ve mu’tekid ulemâsını bir araya toplayıp bunlar şimdiye kadar Arap, Acem, ve Türk de ortaya çıkan dinî meslekler erbabının ve dört mezhebin anlaşmazlıklarını ve içtihatlarını inceleyerek ibadet, farizalar, evlenme, vasiyet gibi dini ve şeri hükümleri, ferdi, içtimâî iktisadi bütün meseleleri İslamiyet’in esasları çerçevesinde hâl ve ıslâh etmelidirler.”¹⁰³¹

4.5.5. Ara Değerlendirme

Dönem romanlarında, dine dair göndermelerde genel olarak laik bir konumlanmanın izleri görülür. Bu anlamda, medreseler ve tekkeler toplumu geri bırakan, içerisinde bir çok ahlaksızlığın olduğu kurumlar olarak tanıtılır. Romanlara göre, medreseler, günün koşullarına uyum sağlamayan bir kurumdur.

İttihatçılara yönelik atıflarda görülen beden çirkinliğine dair söylemler, hoca taifesi içinde yapılmıştır. Bu anlamda, romanlarda hocalar, ahlaksız, gerici, kadın düşkünü, dedikoducu, cahil, obur, vatan haini olarak tanımlanırlar.

Medrese ve tekkelere yönelik olumsuz göndermelerde bulunan diğer alan, Kurtuluş Savaşı dönemidir. Burada, medrese ve tekkeler, Kurtuluş Savaşı aleyhtarlığı ile suçlanmaktadırlar.

4.6. Milat: Kurtuluş Savaşı Anlatısı

1919-1928 aralığındaki eserlerde Kurtuluş Savaşı’na dair yazım, o günün güncel koşullarına ve konumlanışına uygun olarak ortaya çıkar. Yazarlar, İzmir’in işgalinin yarattığı milli farkındalık, Milli Mücadele’nin ne olduğu, savaş süreci ve Yunanlıların mezalimi gibi hususlar üzerinden süreci değerlendirirler.

4.6.1. Halkı Birleştiren Olaylar: İzmir ve İstanbul’un İşgali

Eserlerde, İstanbul ve İzmir’in işgali meselesi, topluma milli bilinç kazandırması nedeniyle önemsenir. Özellikle İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali halkta büyük bir travma yaratmış ve Milli Mücadele’ye olan katılımı arttırmıştır.

Agah Sırrı Levend’in 1928 yılında basımı yapılan *Acılar* isimli eserinde roman kahramanı Fikret, I. Dünya Harbi’nde görev yaptıktan sonra döndüğü İstanbul’u tanıyamamaktadır. O, uzun bir seyahatten dönen kişilerin şaşkınlığını yaşamakta ve

¹⁰³¹ Müftüoğlu, *age*, 44-45.

“hangi millete ait olduğu bilinmeyen garip kıyafetler, rengarenk paçavraları”¹⁰³² geçmişte bıraktığı İstanbul ile ilişkilendirememektedir.

Ethem İzzet’in *Çıldırın Kadın* isimli eserinde, yine, I. Dünya Harbi’nden sonra memleketi İstanbul’a dönen roman kahramanı Muallâ’nın, İttihatçı olan eşi üzerinden konuya değinilir. Ona göre, savaştan ve memleketin bu duruma gelmesinden sorumlu olan kişiler yurttan kaçmışlar ve “baştanbaşa siyah bir kefen sarılmış....Türk diri diri mezara girmeğe mahkum”¹⁰³³ edilmiştir. Yazara göre,

“İstanbul, meş’um Sevr muahedesinin tabii bir neticesi olarak askerî işgal altına alınmış, bütün Türk gençliği dairelerinden kapı dışarı edilmiş, hayata doğmağa hazırlanan yeni Türkiye için boyun vermeğe hazır Türk milliyetperverleri tevkif olunmuş, şehir dehşete düşürülmüş, sokak başları, işgal kıt’aları mitralyözleri tarafından”¹⁰³⁴

kuşatılmıştır.

Toplum nezdinde asıl hareketlenmeyi sağlayan ve Milli Mücadele’nin gelişmesini hızlandıran olay, İzmir’in işgali olur. Reşat Nuri’nin *Yeşil Gece*’inde, “İzmir’in işgali.... ahaliyi hayli telaşa düşürmüştü[r]. Fakat Yunan askerinin bu kadar süratle Anadolu içlerine yayılacağı kimsenin aklına gelmemişti[r].”¹⁰³⁵ Eserin geçtiği Sarıova beldesi, “bir mahşer, bir ana-baba günü halini [almış] sokaklar baştan başa kadın, çocuk vaveylâlarıyla”¹⁰³⁶ dolmuştur. “Başlarına peşkirler, hamam havluları atmış çarşafsız kadınlar, yataklarından yeni kalkmış çıplak ayaklı çocuklar”¹⁰³⁷ evlerinden dışarıya çıkmıştır. “Ahalinin bir kısmı akın halinde hükümet caddesine koşuyor, bir kısmı ise, düşman şimdiden yalın kılıçla kasaba sokaklarını taramağa başlamış gibi, ocağını söndürmeğe, kapısını kapamağa lüzum görmeden dağlara kaçmak için mezarlık caddesine”¹⁰³⁸ çıkıyordu. Kasabadaki idari anlamda görevli kişiler de bu süreçte görevlerini bırakmışlar ve kendi başlarının çaresine bakmaya çalışmaktadırlar.

İşgal sırasında Yunanlılar oldukça acımasızdılar. 1922’de İkdam Gazetesinde tefrika edilip, 1923 yılında basımı yapılan *Ateşten Gömlek*’te konu, roman kahramanlarından Ayşe Hanım üzerinden örneklendirilir. Buna göre, Yunanlılar, İzmir’in işgali sırasında

¹⁰³² Levend, *Acılar*, 20.

¹⁰³³ Benice, *Çıldırın Kadın*, 38.

¹⁰³⁴ *age*, 101.

¹⁰³⁵ Güntekin, *Yeşil Gece*, 171.

¹⁰³⁶ *age*, 171.

¹⁰³⁷ *age*, 171.

¹⁰³⁸ *age*, 171.

orada bulunan Ayşe Hanım'ın eşi "Mukbil Bey'i parçalamış,"¹⁰³⁹ oğlu Hasan'ı ise kurşunla öldürmüşlerdir.

Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldız*'ında okuyucuya, İzmir'in kaybedilmesinin yarattığı şok verilmeye çalışılır. Roman kahramanlarından Yıldız için İzmir'in kaybedilmesinin önemini orada yaşayanlar daha iyi kavrasalar da iç bölgelerde de durumun vahameti anlaşılmıştır. Yıldız, annesi ve babası düşman kuvvetlerini gördükten sonra çok kısa zamanda toparlanarak İzmir'den ayrılmış olmakla beraber, bu çekiliş onlar için kısa zamanlı bir çekiliştir. Onlara göre, İzmir, kısa zamanda tekrar düşman elinden kurtarılacak ve memleketin sınırlarına dahil edilecektir. Bunun sebebi, geri çekiliş sırasında gördükleri Milli Mücadele'ye yönelik hazırlıklardır.¹⁰⁴⁰

Halide Edip'e göre de İzmir'in işgali yurt genelinde bir uyanmaya sebep olmuştur. Öncesinde birçok imparatorluğun en gösterişli zamanlarına şahitlik etmiş Sultan Ahmet meydanı, bu defa İzmir'in işgalinin etkisiyle yeni Türkiye'nin doğuşuna tanıklık etmektedir.¹⁰⁴¹

Ateşten Gömlek'te roman kahramanı Peyami üzerinden değinilen diğer mesele işgallere karşı geliştirilen propaganda yöntemidir. Buna göre, savaşın kaybedilmesi ile ülkenin imajı yabancılar nezdinde oldukça kötü bir duruma evrilmiştir. Türkler barbar, zalim vs. sıfatlarla anılmaya başlanmıştır. Buna karşılık Türk toplumu ise, gazeteler, risaleler yoluyla meselenin aksini ispatlamaya çalışmaktadır.¹⁰⁴²

Agah Sırrı Levend'de İzmir'in işgal edilmesiyle "dillerde yeis ve heyecanla dolaşan korkunç haberler nihayet tahakkuk"¹⁰⁴³ etmiş "kaç gündür çehrelerde sâri olan avare

¹⁰³⁹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 42.

¹⁰⁴⁰ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 19-21.

¹⁰⁴¹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 50-51; İzmir'in işgali Türk tarih yazımına benzer bir perspektifle yansımıştır. Buradaki anlatıda da işgalin Türk toplumunu harekete geçirmesi ve birlik ruhunu oluşturması noktasında mesele önemsenmiştir. bkz. Selahattin Tansel, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı 1919-1922*, (Ankara: Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, 1965), 12-16; Bu konunun daha ayrıntılı bir okuması için bkz. Yücel Özkaya, "İzmir'in İşgali" *Milli Mücadele Tarihi*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), 57-86; İzmir'in işgali ile Kuvayı Milliye'nin kurulması arasındaki ilişkiyi takip için bkz. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2. bs. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 49-53.

¹⁰⁴² Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 34-36; Halide Edip'in kendisinin İzmir'in işgaline karşı gerçekleştirilen protestolardan birinde, Sultanahmet Meydanı'nda, tarihi bir konuşma yapmış olduğu; ayrıca Milli Mücadelenin sesinin yurt içinde ve dışında duyurulabilmesi için Hakimiyet-i Milliye gazetesine ve Anadolu Ajansı'na katkı sunmuş olduğu bilinmektedir. Bunları kendi hatıratı niteliğindeki kitapta da görmek mümkündür. Bkz. Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani: Kurtuluş Savaşı Anıları*, 11 bs. (İstanbul: Atlas Kitabevi, 1974), 28-34, 108-111.

¹⁰⁴³ Levend, *Aclar*, 213.

hüzün, bu meşum haberden sonra kalpleri içine, eriyen bir kurşun gibi¹⁰⁴⁴ akmıştır. “senelerden beri, memleketin etrafını demir bir kuşak gibi saran tehlike, nihayet bir ateş halinde vatanın ortasına¹⁰⁴⁵ düşmüştür. Bununla beraber yazara göre, “Türk, bu ateşten sıçrayan kıvılcımla yakacağı meşaleyi, cihanın dört köşesine bir kundak gibi sokup yakmadan, yanmaya razı¹⁰⁴⁶ olmayacaktır.

Agah Sırrı'nın *Acılar* isimli eserinde, İzmir'in işgali sonrası oluşan kamuoyuna da değinilir. Memleket, işgal sonrası ne yapılacağı hususunda fikir birliğine sahip değildir. Ülkenin kaos durumundan kurtarılması adına, Amerikan mandacılığı, siyaset yoluyla çözüm gibi birbirinden farklı çözümler tartışılmaktadır. Yazara göre çözüm, Milli Mücadele yoluyla memleketi savunmaktan geçmektedir. İstanbul ise bunun için uygun olmayıp merkezden uzak yerler tercih edilmelidir.¹⁰⁴⁷

4.6.2. Halkın İçinden Çıkan Bir Hareket: Milli Mücadele

Eserlerde Milli Mücadele, ortaya çıkış sebepleri, ekonomik kaynakları, hedefledikleri, halk ile olan ilişkileri, onlara karşı çıkan gruplar ve önderi Mustafa Kemal bağlamında tartışılır.

Halide Edip'in *Vurun Kahpeye* isimli eserinde Yunanlılar Anadolu'ya girdiğinde “Ne mal, ne ırz, ne de can¹⁰⁴⁸ bırakmıştır. Milli Mücadeleciler, buna karşılık, “düşman kovmak için dağa¹⁰⁴⁹ çıkmıştır. Onların hayatta kalmalarını sağlayacak ihtiyaçları, devlet hazinesinden sağlanamadığı için, bu gereklilikler halk tarafından karşılanmak durumunda kalmıştır. Roman kahramanlarından Milli Mücadele yüzbaşısı Tosun Bey, ihtiyaçların karşılanması noktasında halkın gereğinden fazla zorlanmayacağını söylerken, özellikle ekonomik zorluk içerisindeki kişilerden hiçbir yardım alınmayacağını ifade eder.¹⁰⁵⁰

Halide Edip, *Ateşten Gömlek* isimli eserinde de benzer noktayı vurgular. Roman kahramanlarından İhsan ve Mehmet Çavuş üzerinden verilen örnekte Mehmet Çavuş, bir miktar cephanenin taşınması görevini üstlenmiştir. İhsan, özellikle cephanenin taşınması sırasında köylüden alınacak erzak gibi ürünlerin parasının verilmesi

¹⁰⁴⁴ age, 213.

¹⁰⁴⁵ age, 213

¹⁰⁴⁶ age, 213

¹⁰⁴⁷ age, 214-215.

¹⁰⁴⁸ Adıvar, *Vurun Kahpeye*, 48.

¹⁰⁴⁹ age, 48.

¹⁰⁵⁰ age, 48-49.

hususunda Mehmet Çavuş'u uyarmaktadır.¹⁰⁵¹ Dolayısıyla, yazar her iki örnekte de okuyucuya, Milli Mücadele'nin çok zor şartlarda yapılmış olmasına rağmen, halka yönelik herhangi bir zor kullanma durumunun yaşatılmadığını iletmek ister.¹⁰⁵²

Hikayesinin merkezine, bir kadının Kurtuluş mücadelesindeki fedakarlıklarını alan Aka Gündüz, *Dikmen Yıldız*'ı isimli eserinde, Milli Mücadelenin soyut kaynaklarından bahis açar. Gündüz'e göre, Türk milleti "kurtuluş mücadelesine lazım gelen kuvveti; iradesinden, imanından ve yılmazlığından almıştır."¹⁰⁵³ Yazar için, savaş sırasında dökülen kanın miktarı, kurtuluşun da derecesini belirleyecektir.¹⁰⁵⁴

Ethem İzzet Benice, Milli Mücadele'yi İstanbul-Anadolu karşıtlığı içinde ele alır. Buna göre, savaş sonrası İstanbul'u açlık içerisinde çaresizlikle beklerken,

"Anadolu, bu gazâ ve şehamet meydanında memleket, memleketin istiklâl ve hürriyeti için elden kılıcı, omuzdan mavzeri düşürmeden zabiti ile, kumandanı ile, askeri ile kadını ile, Mehmet ve Mehmetçiği ile yeni Türkiye'nin, hür ve medeni Türkiye'nin müstakil ve efendi Türkiye'nin semayı kaplayan karanlık bulutlar altında kapalı kalan yıldızını parlatmağa çalışıyor, kan döküyordu[r]."¹⁰⁵⁵

Ateşten Gömlek'te Milli Mücadele, Anadolu'ya "hakları olmayarak, mütareke diye aldatarak"¹⁰⁵⁶ girenlere karşı yapılan bir hareket olarak tanımlandıktan sonra, onlar hakkında bilgi verilir. Roman kahramanlarından Ayşe üzerinden değinilen konuda, Milli Mücadele askerleri, "en kanlı vakayı en tabii bir şeymiş gibi" anlatan "en tahammülsüz felâketleri sabûr ve metin"¹⁰⁵⁷ bir şekilde karşılayan karakterler olarak sunulurlar.

Halide Edip, Milli Mücadele askerlerinin dış görünüşleri hakkında da bilgi verir. Sıkça karşılaşılan iyi inşa edilecek karakterlerin, dış görünüşlerinin de muntazam olma durumu, burada da karşımıza çıkar. Yazara göre, Milli Mücadele askerlerinden

¹⁰⁵¹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 120.

¹⁰⁵² Tarihi gerçeklik yazarın anlatısının dışında gerçekleşmiş gibidir. Savaş sırasında, amaçlarından birisinin de Tekalif-i Milliye emirlerini uygulamak olan İstiklal mahkemeleri tekrar kurulmuştur. Bu durum, hükümetin isteklerinde, her ne kadar savaş şartları olsa da halkın bahsi geçtiği kadar istekli davranmadığının bir göstergesi olarak okunabilir. Tekalif-i Milliye emirlerinin uygulanması ile ilgili İstiklal Mahkemeleri nizamnamesinin sekizinci maddesi şöyledir: "Mahkememiz Başkumandanımız Paşa Hazretlerinin Tekalif-i Milliye ve ordunun tezyid kuvvetine ma'tuf ve tedâbir-i saireye müte'allik teklifâtının son sür'atle ve harfiyen ifâ edilmemesinin alâkadarlar hakkında en şedid cezay-ı kanuniyeyi istilzam edeceğine umumun kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkatini celbeyler." Konu için bkz. Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, (Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998), 132.

¹⁰⁵³ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 206.

¹⁰⁵⁴ *age*, 206.

¹⁰⁵⁵ Benice, *Çıldırın Kadın*, 72.

¹⁰⁵⁶ Adıvar, *Ateşten Gönmllek*, 95.

¹⁰⁵⁷ *age*, 95.

Mehmet Çavuş, “Anadolu’da ender görülen çevik bir”¹⁰⁵⁸ vücuda sahiptir. Gövdesi “meşe ağaçları gibi sağlam[dır]. “Dudakları kıpkırmızı, içinde dünyanın en beyaz dişleri”¹⁰⁵⁹ parlamaktadır.

Halide Edip, konuyla ilgili diğer örneğini *Vurun Kahpeye* isimli eserinde, roman kahramanlarından Milli Mücadele’de görevli olan Yüzbaşı Tosun üzerinden yapar. Buna göre Tosun, “Karedeniz sahillerinin yetiştirdiği bülend, haşin ve kartal yüzlü, mütehakkim ve güzel bakışlı bir genç”¹⁰⁶⁰ yüzbaşısıdır. Onun “kat’i bir imanı o kadar müthiş bir kin ve isyanı vardır [ki], Yunan ordusu en çok onun çetesinden”¹⁰⁶¹ korkmaktadır.

Ateşten Gömlek’te roman kahramanı Peyami üzerinden verilen farklı bir örnekte ise, Milli Mücadele askerleri, “ayaklarının altında zemberek varmış gibi yere dokunur dokunmaz ayakları sıçırıyor, tüfengleri bazen omuzlarında, bazen başlarında”¹⁰⁶² hareket ediyorlardır. Askerlerin“ hepsinin gözleri ateşli, fakat geldikleri sınıflar”¹⁰⁶³ ayrı ayırır.

Yukarıdaki anlatıldığı haliyle Milli Mücadeleciler, her ne kadar halka karşı oldukça dikkatli ve onların hakkını gözeten, memleketin kurtuluşu için seferber olmuş bir hareket olsa da buna rağmen onlara karşı olanlar bulunmaktadır. *Vurun Kahpeye* isimli eserde karşıt gruplar, hoca ve eşraf taifesidir. “Eşraf, Kuvayı Milliye’nin bir nevi Bolşeviklik ve eşrafın mallarını alıp halka dağıtacak bir şey diye telakki ettikleri için”¹⁰⁶⁴ onların karşısında durmaktadır. Hoca taifesi ise, Kuvayı Milliye askerlerini, bıyiksızlar, gavur gibi yakalık takan din düşmanları olarak tanımlarlar. Onlara göre, Kuvayı Milliyeciler ellerine gücü geçirir geçirmez, mukaddesatı çiğneyecek, kadınların örtülerini kaldıracak, sünnet ve farzı inkar edeceklerdir. Hoca taifesi için,

¹⁰⁵⁸ **age**, 123.

¹⁰⁵⁹ **age**, 123.

¹⁰⁶⁰ Adıvar, **Vurun Kahpeye**, 42.

¹⁰⁶¹ **age**, 42.

¹⁰⁶² Adıvar, **Ateşten Gömlek**, 91-92.

¹⁰⁶³ **age**, 92; Kuvayı Milliye, ana akım Türk tarih yazımına, halktan beslenen ve onun içinden çıkan bir hareket olarak tanımlanır. Bu grubun içerisine çok farklı toplumsal tabakalardan katılım mevcuttur. Bu anlamda, romanlarda resmedilen Kuvayı Milliye ile ana akım tarih yazımındaki yansımaları büyük benzerlikler taşır. “Kuvayı Milliye, milliyetçi kurullara gönüllü milis kuvvetlerine verilen addır... Bunlara dağdaki eşkiya asker kaçakları, hapisanelerden çıkarılanlar, maceracılar da katıldılar... Kuvayı Milliye’nin ilk kuruluşunda yurt sever hocaların, fedakar subayların, milliyetçi aydınların, hamiyetli kişilerin büyük hizmetleri vardır.” bkz. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, 77-78.

¹⁰⁶⁴ Adıvar, **Vurun Kahpeye**, 36.

mukaddesatı koruyacak herhangi bir yabancının boyunduruğunda bulunmak, Kuvayı Milliyecilere tercih edilmelidir. Hatta, “onların kanı kâfirlerin kanı gibi helaldir.”¹⁰⁶⁵

Milli Mücadele için Mustafa Kemal ayrı bir öneme sahiptir. Onun hareketin önderi olması hem Milli Mücadelenin toplum nezdinde kabulünü sağlamış hem de ona olan katılımı arttırmıştır. Örneğin, 1928 yılında yayınlanan *Dikmen Yıldız*'ının roman karakterlerinden Ahmet, I. Dünya Savaşı'na katılmış ve oldukça yorgun olmasına rağmen, “gazinin Sivas'a geldiğini duyar duymaz yallah demiş”¹⁰⁶⁶ ve Salihli'ye giderek Milli Mücadeleye katılma konusunda tereddüt göstermemiştir.

Mustafa Kemal'e dair güveni örneklendirmeye devam eden Aka Gündüz, roman kahramanı Yıldız üzerinden verdiği farklı bir örnekte, onun kurtarıcılığından bahis açar. Buna göre, II. İnönü muharebesinden sonraki süreçte, geri çekilme esnasında Yıldız, bir trenle ve yanında bulunan diğer kişilerle Ankara'ya dönmektedir. Yıldız ve yanındaki arkadaşları için “orada Mustafa Kemal ve bu gönüllerde bu yaş varken”¹⁰⁶⁷ korkmaya gerek yoktur. Mustafa Kemal, Yunanların bir kolu gibi hareket eden Osmanları murtaadlarına (döneklerine) rağmen, düşmanı Akdeniz'den dışarıya atacaktır.¹⁰⁶⁸

Milli Mücadele'nin devam ettiği süreçte, Yıldız'ın savaş pilotu olan sevgilisi Murat Bey ile nişanlanmasının tarihi hususunda annesi ile konuştuğu başka bir mülakatta ise, Mustafa Kemal'e geleceği bilme yeteneği atfedilir. Buna göre, Yıldız'ın annesi için nişan tarihini “Allahtan ve Gaziden başka kimse”¹⁰⁶⁹ bilememektedir.

1928 yılında basımı yapılan *Sodom ve Gomore*'de de Yakup Kadri'nin Necdet'i Mustafa Kemal'e dair anlatısında ona özel bir anlam yükler. Buna göre, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İstanbul'a dönen Necdet, savaş anılarından bahsetmektedir. Sıra Mustafa Kemal'e geldiğinde, Necdet'in sesi titremekte ve ondan sadece “o” diye bahsedebilmektedir.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁵ **age**, 37; Ana akım Türk Tarih yazımına göre, Kuvayı Milliye karşıtlığında dinin kullanımı oldukça yaygındır. Dinin kullanımında, İngilizler ve İstanbul Hükümeti etkilidir. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, 194.

¹⁰⁶⁶ Gündüz, **Dikmen Yıldızı**, 165.

¹⁰⁶⁷ **age**, 60-61.

¹⁰⁶⁸ **age**, 61.

¹⁰⁶⁹ **age**, 72.

¹⁰⁷⁰ Karaosmanoğlu, **Sodom ve Gomore**, 348.

4.6.3. Fedakarlıklar: Savaş Süreci

Eserlerde, Kurtuluş Savaşı sırasında halkın bu süreçte yaptığı fedakarlıklar, zaferin Türkler için önemi, harp sonrası İstanbul’u gibi konular etrafında tartışılır.

Aka Gündüz’e göre, Kurtuluş Savaşı “cehennemden ibaret bir harp”tir.¹⁰⁷¹ *Yeşil Gece*’de harp, İngiltere’nin “milyonlarca lira, yüzbinlerce tüfek, binlerce top, hesapsız bir cephane”¹⁰⁷² ile desteklediği Yunanlılar’a karşı, çok zor şartlarda verilmiştir.

Ateşten Gömlek’te, Sakarya Muharebeleri devam ederken orada bulunan roman kahramanı Peyami’ye göre, bu savaş, “Türk’ün hayatında bir dönüm yeridir.”¹⁰⁷³ Sakarya’dan sonra, Türklerin hayatı başka bir safhaya girecektir.

Aka Gündüz için ise Sakarya Muharebeleri, savaşın bilinmesi ve sonraki nesillere aktarılması gereken bir safhasıdır. Yazara göre, “ölüme bu kadar şevk ile, bu derece sevinçle giden insanları tarih”¹⁰⁷⁴ bir kez daha kaydetmeyecektir. Öyle ki, ölümün kendisi bile, Türk askerinin karşısında utanç duymaktadır.¹⁰⁷⁵

Zaman zaman susuz ve silahsız, çok zor şartlarda verilen Sakarya Muharebeleri, halkın da büyük desteğini alarak kazanılmıştır.¹⁰⁷⁶ Galibiyet, Türk milleti için bir “miraç”¹⁰⁷⁷ olmuş, harbin yirmi dördüncü günü düşman geri çekilmiş ve Gazi, Ankara’ya zafer çılgınlıkları içerisinde girmiştir.¹⁰⁷⁸

Yakup Kadri’nin *Sodom ve Gomore*’sinde, *Sakarya* muharebeleriyle birlikte kazanılan zaferden sonra her şey değişmiştir. Yazara göre, bunun en güzel örneği İstanbul’da yaşanmıştır. İşgal altındaki “başına ağır bir darbe indirilmiş de bir daha indirilmesin diye cansız rolünü oynayan “İstanbul, zaferle birlikte, kendine gelmiş ve yüzündeki kara lekeyi silerek tekrar hayata dönmüştür.”¹⁰⁷⁹ İşgal sırasında İstanbul’da bulunan Captain Read Jakson üzerinden verilen örnekte, İngilizler, Sakarya sonrası günleri, büyük bir onur kırıklığı içerisinde geçirmişlerdir. Türkler’in zafer sonrası kutlamalarına katlanmak zorunda kalan İngilizler’e “Harp cephelerinin hiçbir

¹⁰⁷¹ Gündüz, **Dikmen Yıldızı**, 58.

¹⁰⁷² Güntekin, **Yeşil Gece**, 174.

¹⁰⁷³ Adivar, **Ateşten Gömlek**, 181.

¹⁰⁷⁴ Gündüz, **Dikmen Yıldızı**, 62-63.

¹⁰⁷⁵ **age**, 63.

¹⁰⁷⁶ Gündüz, **Dikmen Yıldızı**, 66.

¹⁰⁷⁷ **age**, 64.

¹⁰⁷⁸ **age**, 64-65.

¹⁰⁷⁹ Karaosmanoğlu, **Sodom ve Gomore**, 238.

siperindeki bekleyiş onlara bu kadar uzun ve yorucu görünmemiştir.¹⁰⁸⁰ Bu günlerde İngilizler'in "kaygıdan, korkudan gözlerine uyku girmiyor; en hafif bir gürültü, onları bir top sesi gibi yerlerinden"¹⁰⁸¹ fırlatıyordur.

Savaş, Sakarya muharebeleriyle son bulmakla birlikte, geride birçok acı ve fedakarlık örneği bırakmıştır. Aka Gündüz'e göre, hem cephe hem de cephe gerisinde savaştan özellikle kadınlar etkilenmiştir. *Dikmen Yıldız*'nda, kadınların savaş sürecinde çektiği acılar, eserin temel oluşturucularındandır. Romanın ana kahramanı Yıldız, eserin başlangıcında savaşta nişanlısını kaybettikten sonra akli problemler yaşayan bir karakter olarak sunulmaktadır. Eserde, diğer kadın kahramanlar da çoğu zaman çektiikleri acılarla romana dahil olurlar. Örneğin, eşini kaybettikten sonra metanetini kaybetmeyen kadınların hikayeleri sıkça karşılaşılanlardır.¹⁰⁸² Bununla beraber savaş zamanının anlatımında da sıkça kadınların fedakarlıklarından bahis açılır. İlgili kadınlardan bir tanesine Yıldız, Ilgaz dağları civarında rastlamıştır. Buna göre, yağmurlu havada Milli Mücadeleye destek olmaya çalışan kadın, top mermisinin ıslanmasını çocuklarının ıslanmasına tercih etmektedir.¹⁰⁸³ Diğer bir örnek ise savaş sırasında geri çekilme esnasında meydana gelen bir olay üzerinden verilir. Burada kadınlar, "dingin yük hayvanları gibi çocuklarını sırtlarına bağlamış"¹⁰⁸⁴ yolculuk etmektedir.

4.6.4. Domuzlar: Milli Mücadele Sırasında Yunanlılar

Eserlerde, Milli Mücadele sürecinde karşılaşılan Yunanlılar'a dair imaj oldukça olumsuzdur. İmaj yaratımı, gerek Yunanlılara yönelik kullanılan sıfatlar yoluyla gerek tarihsel tecrübe zemininde gerekse de inşa edilen Yunanlı karakterler üzerinden yapılır.

Peyami Safa'nın 1923 yılında basımı yapılan *Sözde Kızlar* isimli eserinde, "Domuz, cüce keratalar"¹⁰⁸⁵ olarak sunulan Yunanlılar; işgal etmek için geldikleri Anadolu'dan sonunda defolup gidecek bir grup olarak tanımlanırlar. Yazara göre Türkler, Anadolu'yu bırakmama, buradan ayrılmama hususunda oldukça kararlıdırlar.

¹⁰⁸⁰ *age*, 343.

¹⁰⁸¹ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, 344.

¹⁰⁸² Gündüz, *Dikmen Yıldız*, 23-25, 60.

¹⁰⁸³ *age*, 177.

¹⁰⁸⁴ *age*, 176.

¹⁰⁸⁵ Safa, *Sözde Kızlar*, 57.

Romanda, Mebrure üzerinden verilen diğer örnekte, kahramanın babası Yunanlılar'a esir düşmüştür. İstanbul'a onu aramak için gelen Mebrure Hanım'ın ulaştığı kişiler, babası ile ilgili ümitvar olmamasını tavsiye etmektedir. Bunun sebebi, Yunanlılar'ın ele geçirdikleri kişileri esir etmek yerine hemen kurşuna dizmeleridir.¹⁰⁸⁶

Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece*'sinde mesele, Yunanlılar'ın işgal sırasındaki davranışları üzerinden örneklendirilir. Roman kahramanı Ali Şahin aracılığı ile değinilen olayda, Yunanlılar, ahaliye karşı şiddetlerini sürekli olarak arttırmaktadırlar. Necip üzerinden verilen diğer örnekte ise, o, akşam arkadaşları oturmakta iken bir evkaf memurunun Yunanlılar'ın zulümleri hakkında anlattıklarını dinlemektedir. Hikayede, Yunanlılar halkın evlerine silah aramak bahanesi ile girmekte ve genç kızlara sarkıntılık etmektedir. Roman kahramanı Necip'in bundan sonra karşılaştığı Yunanlı askerlere hesap sorması ise onun sonunu hazırlayacak ve şehit edilecektir.¹⁰⁸⁷

Agah Sırrı'nın 1928 yılında basımı yapılan *Acılar* isimli eserinde, roman kahramanı Hayri üzerinden verilen örnek, *Yeşil Gece*'de Necip'in hikayesi ile benzerlik gösterir. Burada da, Yunanlılar'ın zulümlerine karşı gelmeye çalışan karakter onlar tarafından sorgusuz sualsiz arakasından vurularak şehit edilmiştir.¹⁰⁸⁸

Ateşten Gömlek'te Halide Edip, İngilizler'in Yunanlılar'ı destekleyerek Anadolu'ya gönderdiğini ifade eder ve onların zulümlerine değinir. Buna göre Yunanlılar, hırsız ve katil olarak tanımlanırlar. İzmir'i kan ve alev içerisinde bırakan Yunanlılar, evlerden ellerinde bohçalarla çıkmaktadırlar. Dahası, "elleri bağlı, masum kabileleri süngüleyerek, yüzlerine tükürerek, kan içinde sürükleyerek"¹⁰⁸⁹ vahşice ve pervasızca hareket etmektedirler. "Sırf eğlence için beş yaşında bir çocuğa"¹⁰⁹⁰ nişan alan Yunan askerleri onu kalbinden vurmakta ve bundan zerre pişmanlık duymamaktadırlar.¹⁰⁹¹

Yazarın *Vurun Kahpeye* isimli eserinde de Yunanlılar benzer bir şekilde tanımlanırlar. "Zulüm ve gazap"¹⁰⁹² Yunanlılar'ın Anadolu'ya girmesiyle en fena devrini yaşamıştır.

¹⁰⁸⁶ age, 23, 125.

¹⁰⁸⁷ Güntekin, *Yeşil Gece*, 195, 197.

¹⁰⁸⁸ Levend, *Acılar*, 71.

¹⁰⁸⁹ Adivar, *Ateşten Gömlek*, 61.

¹⁰⁹⁰ age, 61.

¹⁰⁹¹ Araştırmamızın giriş bölümünde, romanlar üzerinden yapılacak bir okumanın, tarihsel dönemlerin ayrıntılarına dair daha fazla şey söyleyeceği ifade edilmişti. Buradan hareketle, Halide Edip'in romanlarında sıkça karşılaşılan Rumlara yahut Yunanlılara dair olumsuz imaj üretiminin dozu, onun özellikle anılarında bulunmaz. Dolayısıyla, yazar roman yazımını, bahsi geçen ötekileştirmeler açısından daha verimli bulmuş gibidir. bkz. Herkül Milas, *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 75.

¹⁰⁹² Adivar, *Vurun Kahpeye*, 88.

İki hafta gibi kısa bir sürede, Yunanlı komutanlar ve maiyetindekiler, halkı soymuş ve geride yalnızca “ Türk halkında görünen derin bir tevekkül”¹⁰⁹³ bırakmışlardır.

Halide Edip, *Vurun Kahpeye* isimli eserinde, karakter inşası yoluyla Yunanlılar’a yönelik negatif imajı üretmeye devam eder. Bunun için, Anadolu’nun işgalinde görevlendirilmiş, Yunan komutanı Binbaşı Damyanos’u seçer. Damyanos, Anadolu’nun işgali için görevlendirilmiş bir asker olmasına rağmen buraya gelmesinin asıl sebebi, sevgilisi Eleni ile Paris’te kuracağı lüks hayat için yağma yapmak yoluyla para kazanmaktır.¹⁰⁹⁴

Damyanos’a göre, “kendi ırkından olmayanların bilhassa Müslüman olanların (Yunan tebaası olsalar bile) malı, canı”¹⁰⁹⁵ Yunanlılar için bir haktır. O, Balkanlar’da bile modası geçmiş iptidai bir milliyetçilikle hareket etmektedir. Damyanos’un amacı oldukça basittir: “ her Türk’ü imha, her Türk’ün malı Yunan’a maletmek”¹⁰⁹⁶ Bunun için Yunanistan’dan topladığı ordu, hırsız ve katil sürüsünden oluşmaktadır.

Halide Edip, “katil ve zalim“ Yunan subayı Damyanos’u Milli Mücadele’de görevli Türk subayı Tosun ile karşılaştırma yoluyla anlatısına devam eder. Buna göre, Damyanos, eserin ilerleyen bölümlerinde Yüzbaşı Tosun’un sevgilisi Aliye Hanım’a aşık olur. Bir Türk kızına aşkı, Damyanos’u, bütün milliyetçi hassasiyetlerinden, sevgilisi Eleni ile Paris’te kuracağı hayatından vazgeçirir. Onun için Yunan vatani da, milleti de, aşkı da artık geride kalmıştır. Türk askeri Tosun Bey ise, tam zıttı bir şekilde inşa edilir. Onun için, tek önemli olan şey sevgilisini kaybetmek pahasına da olsa, vatanıdır. O, sevgilisinden de, kendisinden de önce gelen vatani için her şeyini vermeye hazırdır.¹⁰⁹⁷

4.6.5. Ara Değerlendirme

Dönemin tarihi gerçekliklerinden Kurtuluş Savaşı, romanlarda oldukça önemsenir ve farklı yazarlar tarafından yoğun bir yazın üretilir. Romanlarda özellikle İzmir’in işgali

¹⁰⁹³ **age**, 88.

¹⁰⁹⁴ **age**, 65, 68; Ana akım Türk Tarih yazımına Yunanlılar, yukarıdaki yazına benzer bir perspektifle girmiştir. bkz. Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2001), 168; İzmir’in işgali ve sonrasındaki gelişmeler hususunda, Yunanlılar’ın bakış açısı Türkler’inkinden oldukça farklıdır. Yunanlılar Anadolu’yu Türklerin elinden kurtarmak için gelmişlerdir. Türkler, bu coğrafyada işgalci konumundadırlar. Öyle ki, İzmir’e ilk çıkış sırasında halk onları coşkuya karşılamıştır. bkz. Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, (İstanbul: Derlem Yayınları, 2010), 171-177.

¹⁰⁹⁵ Adıvar, **Vurun Kahpeye**, 65.

¹⁰⁹⁶ **age**, 65.

¹⁰⁹⁷ **age**, 118, 151-152.

önemli bir yer tutar. Konuyu ele alış, İzmir'in işgalinin yarattığı toplumsal birliktelik üzerinedir.

Romanlara göre, Milli Mücadele oldukça zor şartlarda verilmiş olup, bu konuda özellikle kadınlar mağdur olmuşlardır. Milli Mücadelenin kaynağı, milletin kendisidir. Bundan sonra yeni bir döneme girilmiş ve halk, kendi kendiinin efendisi olmuştur. Bununla birlikte, mücadele sürecine Osmanlı sülalesi destek vermemiştir. Bunun sebebi, sülalenin kendi çıkarlarına olan düşkünlüğüdür.

Milli Mücadelenin başarısının en önemli kaynağı Mustafa Kemal'dir. Onun olmaması durumunda, böyle bir savaşı kazanmak imkansızdır.

Savaş sürecinde, Yunanlılar Türklere karşı zalimce davranmışlardır. Onların, ahlaksızlıkları sadece harp sahasıyla ilgili değildir. Bunun yanında sivil halka da terbiyesizce davranmışlardır. Bu anlamda, Yunanlılar, eserlerde domuz, cüce, katil ve zalim gibi kelimelerle karşılanmışlardır.

4.7. Hatırlanan Anadolu, Öteki Olarak: İstanbul

Romanlarda, dönemin konjonktürüne uygun olarak meseleye bakılır. Bu bağlamda, İstanbul ötekileştirilirken Anadolu ve Ankara pozitif inşa edilir. Anadolu'nun ön plana çıkarılmasında önemli ölçüde Milli Mücadele dönemi kullanılır. Burada, Anadolu insanının temizliği, saflığı, fedakarlığı, vatan aşkı gibi konular üzerinden konu örneklendirilir. İstanbul'un ötekileştirilmesi ise, yoğun olarak yine Milli Mücadele dönemindeki yaşanmışlıklar üzerinden yapılır. Buna göre İstanbul, kokuşmuşluğun, memleketin onca acısına rağmen vurdumduymazlığın, lüksün ve ahlaksızlığın merkezi olarak tanımlanır.

4.7.1. Türklüğün Merkezi: Anadolu

İmaj yaratımı mevzuunda Anadolu'ya yönelik atıflarda, saflık, manevi güçlülük, bozulmamışlık sıkça kullanılır. Bunun yanında, Anadolu'nun, Türklüğün merkezi olma durumuna değinilir. Diğer taraftan, uzun müddet İstanbul'un karşısında ihmal edilen Anadolu'nun bazı yönleriyle yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Ankara'nın, Anadolu'nun Mekke'si olarak tanımlanması ise oldukça ilginçtir.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁸ Anadoluculuk söylemi, II. Meşrutiyet döneminde, İmparatorluğun yok olmakta olduğu bir süreçte Türklerin ve Türklüğün vatani olarak öne çıkmıştır. Milli Mücadelenin söyleme adını veren Anadolu'da yürütülüyor oluşu ona güç katmıştır. Anadolucu söylemin doğuşuna, Milli Mücadele sürecindeki ve

1923 yılında yayınlanan *Sözde Kızlar*'da, Anadolu'ya dair pozitif göndermeler, roman kahramanları Mebrure Hanım ve Fahri Bey üzerinden verilir. Buna göre her iki karakter de, taşraya dair deneyimlerinden bahis açarlar. Burada Anadolu, “öz mü”minlerden, maneviyatı sağlam adamlardan¹⁰⁹⁹ oluşan bir mekan olarak verilir. Her iki karakter de Anadolu'da buldukları zamanı hasretle anmaktadırlar ve orada karşılaştıkları “ince ve güzel âdetlerden¹¹⁰⁰ özlemlerle bahsetmektedirler.

Roman kahramanlarından Fahri Bey ve Mebrure Hanım üzerinden verilen diğer örnekte Anadolu, samimiyetin ve sevimliliğin merkezi olarak anlatılır. Fahri Bey için, Anadolu'dan gelen birisi ile tanışmak bile bahtiyar olmaya yeterli bir sebeptir. Anadolu, kahramanın rüyalarına girecek kadar özel ve eşsiz bir yerdir.¹¹⁰¹

Sözde Kızlar'da Behiç Bey üzerinden verilen farklı bir örnekte ise, o, İstanbul'un debdebeli ve gösterişli yaşamından sıkılmıştır. Behiç Bey'e göre, Anadolu'ya gitmek bütün zaaflarından onu kurtaracak ve “hem ruhen hem ahlaken hem de iktisaden“ onu kendine getirecektir.¹¹⁰²

Müfide Ferit için Anadolu, Türkülüğün özünün bulunduğu yerdir. Roman kahramanlarından Burhan Bey üzerinden verilen örnekte, o, yurtdışında okurken hoşlandığı Claire ile yanlış bir evlilik yapmıştır. Burhan Bey, evlenme sürecinde Claire Hanım'ın gerek dininin gerekse de milliyetinin farklılığına dikkat etmemiştir. İstanbul'a geldikten ve çocukları büyüdükten sonra Burhan Bey gerçeklerle yüzleşmiş ve hatasını anlamıştır. Burhan Bey'in problemi, çocuklarını tanıyamamasıdır. Onlar, Türklükten herhangi bir iz taşımamaktadır. Burhan Bey, henüz vazgeçmiş de değildir. Çocuklarını tekrar Türk olarak inşa olması için, onları “tertemiz Türk muhitinde, saf Türkler¹¹⁰³in bulunduğu Anadolu'ya göndermek istemektedir. Böylece hem çocukları özüne dönecek hem de eşi Claire “gavurluğunu“ unutacaktır.

Ateşten Gömlek'te Anadolu, İstanbul'un karşısında imar edilmesi gereken bir yer olarak karşımıza çıkar. Roman kahramanlarından idealist karakterler Peyami ve İhsan, Milli Mücadele'ye katıldıktan sonra artık İstanbul'a dönmeyi düşünmemektedirler. Onlar için hayatlarında artık öncelikli olan konu, Anadolu'dur. Anadolu'nun geri

ertesindeki süreçteki durumuna da değinen bir çalışma için bkz. Metin Çınar, **Anadolculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

¹⁰⁹⁹ Safa, *Sözde Kızlar*, 129.

¹¹⁰⁰ *age*, 129.

¹¹⁰¹ *age*, 77-78.

¹¹⁰² *age*, 140.

¹¹⁰³ Tek, *Aydemir*, 131.

kalmasını sağlayan koşulları ortadan kaldırmak, onların hayatlarının asli meselesi haline gelmiştir.¹¹⁰⁴

Ethem İzzet'in 1927 yılında yayınlanan *Yakılacak Kitap* isimli eserinde mesele, yine Anadolu'nun ihmal edilmişliği üzerinden tartışılır. İskilip'te yeni göreve başlamış, öğretmen olan Vicdan aracılığı ile değinilen konuda, O, Anadolu'nun geri kalmışlığından şikayet eder. Vicdan'a göre, "bütün mesele medenilik levazımını buralara da sokmak"¹¹⁰⁵tan ibarettir. Bunun için herkes elbirliği içerisinde davranmalı, problemi İstanbul dışında yerinden anlamaya çalışmalı ve herhangi bir eksiği olmayan Anadolu'yu mamur etme yolunda emek harcamalıdır.¹¹⁰⁶

Eserlerde, Anadolu'nun başkentliğini yapacak olan Ankara'ya dair de atıflar pozitifdir. Bu bağlamda, Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldız*'ında Ankara, "Dünyanın en güzel... en meşhur şehri"¹¹⁰⁷ olarak tanımlanır. Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* isimli eserinde ise Ankara, "Anadolu'nun kâbesi"¹¹⁰⁸ olarak addedilir.

4.7.2. Halkın Savaşına Kayıtsızlık: Olumsuz İstanbul İmajı

İstanbul'un ötekileştirilme sürecinde kullanılan temel malzeme, büyük oranda gerek I. Dünya Harbi gerekse de Kurtuluş Savaşı ile ilgili deneyimlerden oluşur. Bununla beraber, ötekileştirilme sürecinde, Anadolu için kullanılan pozitif değerlendirmeler, İstanbul söz konusu olduğunda aksi yönde yapılır. Özellikle, Kurtuluş Savaşı safhasında, İstanbul üst sınıfının harpten bihaber yaşaması eleştirinin içeriğini belirler.

Agah Sırrı'nın *Acılar* isimli eserinde konu roman kahramanlarından Ferit Bey üzerinden örneklendirilir. Ferit Bey, I. Dünya Harbi sırasında cephede bulunmuş bir askerdir. Savaş bittiğinde memleketine dönen Ferit Bey için cephede olması gereken yıkım, İstanbul'a indiğinde yaşanmıştır. Hiç kimse, onun fedakarlıklarını hatırlamak bir yana nereden geldiğini dahi sormamaktadır. İstanbul'un mevcut umursamazlığının karşısında Anadolu insanı ise, imkansızlıklar ve yokluklara rağmen vatani için "kan ve ölüm girdabı içinde hayatını parça parça vererek, kanını damla damla akıtarak çarpışıyor, ölüyor ve öldürüyor"¹¹⁰⁹dur.

¹¹⁰⁴ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 139.

¹¹⁰⁵ Benice, *Yakılacak Kitap*, 199.

¹¹⁰⁶ *age*, 199-200.

¹¹⁰⁷ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 5.

¹¹⁰⁸ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 203-204.

¹¹⁰⁹ Levend, *Acılar*, 59.

1928 yılında basımı yapılan *Sodom ve Gomore* örneğinde, Milli Mücadeleye katılan ve sonrasında İstanbul'a dönen Cemil Kami, yine benzer bir manzara ile karşılaşır. Cemil Kami "iki seneden beri Türkten başka hiçbir insan yüzü görmemeğe, Türkçeden başka hiçbir dil işitmemeğe"¹¹¹⁰ alışmıştır. İstanbul'a döndüğünde ise, cephede boğaz boğaza geldiği Rumları, rahat ve lüks içerisinde bulmaktadır.

I. Dünya Harbi'ne katıldıktan sonra İstanbul'a dönen Selahaddin Enis'in Halit Bey isimli kahramanı da Cemil Kami gibi düşünmektedir. Ona göre de, savaş, asıl olarak Anadolu'yu etkilemiştir. Anadolu halkının çektiği büyük zahmetlere karşılık, İstanbul efradı "rıhtımın, köprünün kaldırımları üzerinde solucanlar gibi"¹¹¹¹ rahat ve lüks içinde yaşamlarına devam etmiştir.

Behiç Bey aracılığı ile Peyami Safa, İstanbul'un sıkıcılığı ve Avrupa taklidi bir kent olmasından yakınıdır. Behiç Bey için tekdüzelikten çıkmanın yolu ise, Anadolu'ya dönmektir. Orada samimiyeti, insanlığı ve saflığı bulacaktır.¹¹¹²

İstanbul'a dair eleştirilerin yoğunlaştığı asıl alan, üst sınıfın savaş şartlarındaki tutumları ile ilgilidir. Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* isimli eseri, konuyu, anlatisının merkezine almaktadır. Romanda, Anadolu'da savaş devam ederken İstanbul'da bir konak hayatı bütün normallikleri ile devam etmektedir. Örneğin, roman kahramanlarından Mebrure Hanım, bütün acıları ile hayatta kalmaya çalışırken ve İstanbul'a Anadolu'dan çok zor şartlarda ulaşmışken, konağın kızı kendisine yurtdışından köpek getirtirip onu etle besleyebilmektedir.¹¹¹³

Anadolu'dan gelmesi hasebiyle, saflığı, dürüstlüğü, namusluluğu, vatanseverliği temsil eden Mebrure,¹¹¹⁴ "İstanbul'un bu iğrenç ailelerinden bahsedildiğini çok"¹¹¹⁵ işitmiş olmakla birlikte, onların bu kadar pervasız olacağını da hayal edememiştir. "Mebrure için bu köşk, büyükten küçüğe, kadından erkeğe, teklifsizden yabancıya kadar hep sefih, zevk düşkün, hafifmeşrep insanlarla"¹¹¹⁶ doludur. "Bunlar dümeni kopmuş, freni kırılmış bir otomobil içinde, yüksek, dik bir bayırdan aşağıya

¹¹¹⁰ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomorre*, 321.

¹¹¹¹ Selahaddin Enis, *Sârâ*, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016) sy. 37.

¹¹¹² Safa, *Sözde Kızlar*, 138-139; Bilal Şimşir'in ifadelerine bakıldığında, özellikle İstanbul'un işgali sırasında Padişah özelinde bir gayri ciddilik mevcuttur. bkz. Bilal N. Şimşir, *Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988), 81-88.

¹¹¹³ Safa, *Sözde Kızlar*, 23.

¹¹¹⁴ *age*, 31-57.

¹¹¹⁵ *age*, 70.

¹¹¹⁶ *age*, 70.

alabildiğine giden fakat vartayı ya hissetmeyen, yahut seve seve kabul eden insanlara¹¹¹⁷ benzemektedirler.

Sodom ve Gomore'de roman kahramanı Necdet, Mebrure gibi Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da bulunmakta ve üst sınıf İstanbul hayatına şahitlik edebilmektedir.¹¹¹⁸ Anadolu'da savaşa katılmadığı için muzdarip olan Necdet için, İstanbul üst sınıfı, soysuzlardan oluşmaktadır. Onların Türklüğü de savaş şartlarındaki tavırları dikkate alındığında oldukça şüphelidir.¹¹¹⁹

Sakarya Muharebeleri sonrası Necdet, İstanbul üst sınıfının gerekli cezayı alacağını düşünmektedir. Anadolu'da doğan Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra "mutlaka bir gün zalimlere cezalarını, mazlumlara tesellilerini"¹¹²⁰ verecektir. İstanbul'daki "bu çamuru, bu kokuşmayı silip"¹¹²¹ süpürecektir.

1926-1927 yılları arasında Vakıf gazetesinde tefrika edilen *Zeyno'nun Oğlu*'nda, Halide Edip'e göre, Milli Mücadele'nin zaferiyle beraber, Necdet'in öngörüsü gerçekleşmiştir.

"İstanbul o günlerde henüz formaları sökülmiş, mevki iktidarı kaybetmiş, cezasının ne olacağı malum olmayan kabahatli ve bir kenara bırakılmış bir insan gibi, Anadolu'nun gözüne girmek, Anadolu'ya yaranmak için hiç bir şeyden"¹¹²²

çekinmemektedir.

İstanbul ahalisi için de benzer bir durum söz konusudur. Mesele, Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* isimli eserinde roman kahramanı Behiç üzerinden örneklendirilir. Buna göre, Behiç Bey ve İstanbul üst sınıfı için Milli Mücadele öncesi, "Anadolu, Rumeli, taşra, muhacir"¹¹²³ sözleri, onların sinirine dokunmaktadır. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla beraber, ilgili sözcükler pozitif anlam taşımaya başlamıştır. İstanbul'da "milliyetperverlik, mefkure, Turancılık, halkçılık vesaire cereyanları âdeta moda"¹¹²⁴ olmuştur. "Hele Mütarekeden sonra, Anadolu'dan gelenler, Paris'ten, Berlin'den Viyana'dan, Ekskebent'den, Niş'ten, Venedik'ten gelenlerin itibarından fazlasını"¹¹²⁵ kazanmışlardır.

¹¹¹⁷ **age**, 70.

¹¹¹⁸ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, 238-239.

¹¹¹⁹ **age**, 339.

¹¹²⁰ **age**, 318.

¹¹²¹ **age**, 318.

¹¹²² Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 49.

¹¹²³ Safa, *Sözde Kızlar*, 133.

¹¹²⁴ **age**, 133.

¹¹²⁵ **age**, 133.

Yakılacak Kitap'ta ise Anadolu ve İstanbul'da bulunan insanlar, karakterleri itibariyle karşılaştırılırlar. Roman kahramanlarından öğretmen olarak İskilip'te bulunan Vicdan'a göre, Anadolu'da bulunan erkekler hile katmadan sevmektedirler. Beğendikleri bir kadından faydalanmak akıllarına bile gelmemektedir. Bu "temiz kalbli, temiz bilgili"¹¹²⁶ insanların karşısında bulunan İstanbul erkekleri ise "yüzlerinden riya, şeytanet, dessaslık akan"¹¹²⁷ karakterler olarak tanımlanırlar.

4.7.3. Ara Değerlendirme

Eserlerde, Anadolu-İstanbul karşıtlığı Anadolu'nun pozitif inşası merkeze alınarak yapılır. İstanbul'a dair olumsuz imajın yaratımında, Kurtuluş Savaşı süreci sıklıkla kullanılır. İstanbul bu sürece kayıtsız kalmış bir mekan olarak resmedilir. Özellikle, İstanbul üst sınıfına dair göndermeler sertlik içermektedir. Bu anlamda, İstanbul kokuşmuşluğun, çamura batmışlığın yeridir. Bunun karşılığında Anadolu, saf Türk'ün bulunduğu, Türklerin özlerinin yer aldığı, güçlülük ve bozulmamışlığın mekanıdır. Ankara ise, Anadolu'nun mekkesidir.

4.8. Yüce Türk: Türk Milliyetçiliği

1919-1928 aralığındaki romanlarda, Türk milliyetçiliğine dair yazım, dönemin iktidarının perspektifinde ortaya çıkar. Bu bağlamda, Türkler'e yönelik atıflar pozitif olmakla beraber, içeriğini kültür, tarih, dil, şehitlik, kahramanlık gibi temalar oluşturur. Bununla beraber, Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu* isimli eseri, Türklüğün inşasını, özcü bir bakış açısıyla Kürtlerin üzerinden yapar. İlgili eserden yapılan çıkarımlar oldukça ilginç ve dönemin anlaşılması için de bir o kadar önemlidir.

4.8.1. Türklük Doğuyor

Türklük meselesi, romanlarda, çok yönlü olarak ele alınır. Konu, Türkler'in tarih sahnesine çıkışları, Türk dilinde öze dönüş, Türk askerinin kahramanlıkları, Türk kültürü ve coğrafyası, Türk'ün hasletleri gibi dinamikler üzerinden tartışılır.

Halide Edip'in 1928 yılında basımı yapılan *Zeyno'nun Oğlu* isimli eserinde roman kahramanı Ramazan aracılığı ile verilen örnekte Türkler, zayıflara karşı himayeci ve aynı zamanda onlara muhabbetle davranan bir millettir.¹¹²⁸

¹¹²⁶ Benice, *Yakılacak Kitap*, 119.

¹¹²⁷ *age*, 119.

¹¹²⁸ Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 94-95

Türkler, düşmanlarına karşı ise tam tersi bir tavır alırlar. Abdullah Kozanoğlu'nun *Kızıl Tuğ*'unda "göçebe Türklerden"¹¹²⁹ olan Otsokarci, aşıkların sazlarına vurdukları tüyler kadar cenk etmiş ve bunların hiçbirinden yara dahi almadan hayatta kalmış bir karakterdir. Bugüne kadar onun" bileğini bükecek bir pehlivan, göğsüne kılıç yetiştirecek bir cılasın daha dünyaya gelmemiştir."¹¹³⁰

1920 yılında basımı yapılan *Gönül Hanım*'da Türkler, bahsi geçen savaşçılık yeteneklerini yaratıcı için kullanılmaktadırlar. Müftüoğlu'nun içerisinde serzenişi de barındıran bakışına göre, Türkler, Rabb'in birliği ve ululuğu için yüzyıllardan beri kan döken bir millettir. Diğer taraftan, I. Dünya Harbi'yle beraber, Türkler, "kendi kanlarıyla abdest"¹¹³¹ almak zorunda bırakılmıştır.

Halide Edip için Türkler iki sınıftan oluşmaktadır. Bu ayrımın amacı, Cumhuriyet'in istediği insan tipini öncelmesi ile ilgili olmalıdır. Buna göre, birinci sınıftaki Türkler, Osmanlı Türk'ü olup, "her vakit nazik, her vakit etrafındakilerin rahat ve arzusunu"¹¹³² düşünmektedir. Yazarın önemseydiği ve öncelendiği ikinci sınıf ise Cumhuriyet Türk'üdür. "yeni Türk genci daha mütecaviz, daha dalgalı, daha isteği çok olan bir mahluktur."¹¹³³

Zeyno'nun Oğlu'nda roman kahramanlarından Saffet Bey üzerinden verilen diğer örnekte Halide Edip, Türk'ün milliyetçilik hususunda nasıl davranması gerektiğini de öğütler. Buna göre, "iyi Türk milliyetperveri... başka milletlerin yüzünü ucuz bir maske halinde suratına takmayan.....kendi simasını muhafaza eden, fakat dünyanın yeni revşinde insanlığa aklı ile, kalbi ile, sükûn ve kudretiyle numune olan Türk'tür."¹¹³⁴

1925 yılında Resimli Mecmua'da tefrika edilip 1927 yılında basımı yapılan *Kızıl Tuğ*'da Türkler'e dair gönderme daha genelleyici bir hal alır. Zaman ve mekan dışı söylemlerin oldukça yaygın olduğu eserde, Türkler, birçok iyi vasfı taşıyan varlıklar olarak tanımlanırlar. Ortalama okuyucu, Türkleri, normal insanlar olarak düşünemez. Roman kahramanlarından Otsokarci'nin inşası noktasında yapılan göndermeler, bahsi geçen konuyu gereğinden fazla örneklendirmektedir. Bununla beraber, yazar,

¹¹²⁹ Abdullah Ziya Kozanoğlu, *Kızıl Tuğ*, 8. bs. [İlk Basım: 1927] (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1956), 100.

¹¹³⁰ *age*, 100.

¹¹³¹ Müftüoğlu, *Gönül Hanım*, 63.

¹¹³² Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 31.

¹¹³³ Adıvar, *age*, 31.

¹¹³⁴ Adıvar, *Zeyno'nun Oğlu*, 251.

Otsokarci'yi konuşturduğunda da benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Otsokarci'ye göre, Türkler'den hiçbiri tarih boyunca kimseye uşaklık etmemiştir.¹¹³⁵

Eserlerde tartışmaya açılan konulardan biri de, Türk kimliğinin oluşturucuları üzerinedir. 1928 yılında basımı yapılan *Dikmen Yıldızı*'nda Nazlı Hanım üzerinden verilen örnekte, O, annesi Türk ve Müslüman, babası ise Müslüman fakat Türk olmayan bir karakterdir. Yazar'a göre, Nazlı Türk değildir. Çünkü babası Müslüman olmakla beraber ırki olarak dünyaya Türk gelememiştir. Burada yazar, Türk olmak için Müslümanlığı değil ırkî olarak Türk olma durumunu daha fazla öncelemektedir. Dolayısıyla, Hıristiyan fakat ırkî olarak Türk olan biri, Müslüman ama ırkî olarak Türk olmayan kişiye göre daha kabul edilebilir bir konumda bulunmaktadır.¹¹³⁶

Kızıl Tuğ'da, konu roman kahramanlarından Otsokarci ve Şehülcebel arasındaki mülakat aracılığı ile verilir. Abdullah Ziya, fikirlerini, olumlu olarak inşa ettiği Otsokarci üzerinden aktarır. Buna göre Otsokarci, dini, insanları birbirine bağlayan bir manzume olarak tanımlar. Bununla birlikte, onun için milliyet meselesi daha önemlidir. Dolayısıyla, Şehülcebel ile arasındaki mülakatta onun kendisini Müslüman olarak tanımlaması Otsokarci için önemli değildir. Roman kahramanının aradığı asıl cevap, onun Türk olup olmadığıdır.¹¹³⁷

Müfide Ferit, meseleye farklı bir açıdan yaklaşır. Yazar, Müslümanlık ve Türklüğü, her ne kadar Türklüğü öncelese de birbirinden ayrılmaz olarak görür. *Pervaneler*'in kahramanı Burhan Bey üzerinden verilen örnekte, o, Türklüğü için yaşayan bir

¹¹³⁵ Kozanoğlu, *Kızıl Tuğ*, 49; Romanlarda bulunan Türklüğe yönelik söylemler ile dönemin iktidarının inşa etmeye çalıştığı Türklük arasında büyük benzerlikler vardır. Türkler, iktidara yakın söylem üreten dönemin kaynaklarında özcü bir perpektiften ve genelleyici ifadelerle inşa edilirler. “Yeni kurguda Türk olanla olamayan arasındaki fark insanla hayvan arasındaki fark kadar belirgindir. Tabiat, yaradılış, Türkün büyüğünü ve küçüğünü bütün milletlerin üzerine fazıl ve faik yaratmıştır. Nasıl ki insanlar hayvanlar üzerine hakim ise, Türk çocukları, Türk olmayan çocukların üzerine ahlaken hakimdir.” Meselenin daha ayrıntılı bir okuması için bkz. Onur Atalay, *Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, 3. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 219.

¹¹³⁶ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 252.

¹¹³⁷ Kozanoğlu, *age*, 36; Dönemin ideoloji üreticisi kurumlarından olan Türk Ocakları, Türk milliyetçiliğinin içeriğinin şekillenişinde hakim kurumlardan biridir. Bu yapının söylemi dikkate alındığında, Türk milliyetçiliği meselesinde dinden ziyade milliyetin esas oluşturucu-yapıcı olarak dikkate alındığı görülür. “Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarında, devlet harici en etkili örgüt olan Türk Ocaklarında, milliyetçiliğin kutsallaşması ve hatta İslam'a bir rakip gibi anlaşılması süreci başlamıştır.”, “Osmanlı Geçmişinden Türk Ocakları'na, Meclis konuşmalarından program açıklamalarına, Kemalist tarih tezinden entelektüellerin yapıtlarına, ortada erken Cumhuriyet döneminde milliyetçiliğin din ikamesi kılınmak arzusunu gösteren büyük bir malzeme yığını durmaktadır. Bu malzemenin 1920'ler boyunca bir sivil din oluşturulmuş, telifçi tezlerin de varlığına müsaade edildiği zaman zarfında devlet, sivil din oluşumunu etkin bir biçimde desteklemiştir. 1930'lar boyunca ise, dinin kategorik dışlanması, sivil toplum devlette eritilmesi ve nihayet parti ile devletin bütünleşmeleri vukuu bulmuş, rejim otoriterlikten totoleterliğe doğru evrildikçe sivil din de siyala dine dönüşmeye başlamıştır. Konu için bkz. Onur Atalay, *Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş arası Kemalizm*, 182, 220.

karakterdir. Onun olmazsa olmazı, çocuklarının Türk kültürü ve milli değerleri çerçevesinde yetişmesidir. Burhan Bey'in başlangıçta Fransız Claire ile yaptığı evlilik ise bu duruma engeldir. Çünkü anne olan Claire, çocuklarını Hristiyan ve Fransız kültürüne göre yetiştirmektedir. Burhan Bey, büyük kızının kendi değerleri çerçevesinde yetişmesini, diğer çocuklarına nazaran daha fazla önemsemektedir. Bunun sebebi, büyük çocuğun davranışları ve seçimlerinin diğer çocukları da etkileyecek olmasıdır. Diğer taraftan, Burhan Bey, büyük çocuğunun Hristiyanlık dinini seçmesi nedeniyle onu uzun süre önce kaybetmiştir.¹¹³⁸

1927 yılında yayınlanan *Hüküm Gecesi*'inde Türklerin I. Dünya Harbi dahil son yıllardaki çektiği acılara atıfta bulunulduktan sonra, mevcut sıkışmışlıktan nasıl çıkılacağına üzerine de düşünülür. Roman kahramanlarından Ahmet Kerim'e göre, "Türk milletinin en büyük derdi: Kendi ululuğunu, kendi heybetini, bünyesindeki o eşsiz dayanma kabiliyetini"¹¹³⁹ bilmemesidir. Türkler, "kahraman adalelerini beğenerek seyredeceği yerde onun üstündeki paçavralara" bakmaktadır. Yazara göre elzem olan, Türklere bahsi geçen gücünün hatırlatılmasıdır. Hatırlatıcı olarak yazarın gönderme yaptığı kişi ise Mustafa Kemal olmalıdır.¹¹⁴⁰

Aka Gündüz'de de Türklerin kurtuluşu ve zor zamanları geride bırakması noktasında bir Mesih beklentisi mevcuttur. Burada da gönderme yapılan karakter Mustafa Kemal'dir. Yazara göre, Türklerin unutmış oldukları iç benliklerini dışardan hatırlatacak bir kişiye ihtiyaç vardır. O kişi, bu iradeyi Türk milletine aşıladıktan sonra geriye bir problem kalmayacak ve toplum kendi geleceğini oluşturma anlamında yeterli güdüye sahip olacaktır.¹¹⁴¹

Halide Edip, *Zeyno'nun Oğlu* isimli eserinde, Türklüğe dair iyi hasletleri verirken Kürtler'i kullanır. Kürtler'e dair göndermeler oldukça negatif olmakla beraber, aynı zamanda özcü bir bakış açısıyla sunulmaktadır. Konuya dair örnek, oldukça zeka içeren! bir altyapıyla okuyucuya kazandırılmaya çalışılır. Buna göre, roman

¹¹³⁸ Tek, **Pervaneler**, 34.

¹¹³⁹ Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, 167.

¹¹⁴⁰ **age**, 167.

¹¹⁴¹ Gündüz, **Dikmen Yıldızı**, 86; Türklerin kurtuluşunda mesih beklentisi söylemi, dönemin tiyatro eserleri üzerinden de izlenebilir. "Elinde Göktanrı'nın kılıcı sallanan bu peygamber Türk'ü en iyi tanıyan, içindeki kudreti ve cevheri en iyi bilendir. Mustafa Kemal, Türk milletinin sahip olduğu gücü ve potansiyeli sezen, o, milli sırta sahip olan ve bu sırrı zamanı gelince ortaya çıkaran kişi; başsız, lidersiz kalan Türk milletinin uzun yıllardır beklediği şeftir." Konu için bkz. Esra Dicle Başbuğ, **Resmî İdeoloji Sahnede Kemalist İdeolojinin İnşasında Halk Evleri Dönemi, Tiyatro Oyunlarının Etkisi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 90.

kahramanlarından Hosu çocuk, Diyarbakır'da Kürtlerin arasında yaşayan biri olmasına rağmen ilginç bir şekilde, bünyesinde Türklerde bulunan iyi hasletlere sahiptir. Eserin ilerleyen bölümlerinde açıklanacağı üzere bu durumun sebebi, Hasu çocuğun babasının aslında bir Türk subayı olmasıdır. Hasu çocuk, bahsi geçen iyi hasletlerini babası Türk subayı Hasan'dan almıştır. Halide Edip'in yazdığı eserlerin niteliği dikkate alındığında, meselenin bilinçli bir şekilde yapıldığı aşıkardır. İlginç olan ise, her ne kadar dönemin konjonktürü de dikkate alınsa, yazarın bu derece ileriye gidip, insanın doğuştan iyi veya kötü hasletlere sahip alabileceğine dair göndermeleridir.¹¹⁴²

Aka Gündüz ve Yakup Kadri için Türk erkeği gibi Türk kadınları da özeldir. *Dikmen Yıldızı*'nda Aka Gündüz, Türk kadınının yumuşaklık ile sertliği bir arada taşıdığını ifade eder. Buna göre, "Türk kadınının yüreği hem gül koncası kadar naziktir, hem de çelik gülle kadar"¹¹⁴³ dayanaklıdır.

Yakup Kadri'de Türk kadınının farklılık ve kendine haslığı, onların temizlik alışkanlıkları üzerinden örneklendirilir. Buna göre, Türk kadını, sadece kendisine verilmiş özel bir titizliğe sahiptir. Bu titizlik sayesinde ki, Türk Milleti, sadece kendine has bir koku, "milli temizlik ve saflık kokusu"¹¹⁴⁴ taşımaktadır. Bununla birlikte Yakup Kadri için Anadolu kadını diğer kadınlara nazaran daha önemlidir. Sözde Kızlar isimli eserinde, roman kahramanı Mevrure üzerinden verilen örneklerde Anadolu, öz Türk kızlarının bulunduğu bir mekan olarak tanımlanır.¹¹⁴⁵ Yazara göre, öz Türk kızlarının en belirgin vasıflarından biri, onların isimleridir. Örneğin Hatice "tam Müslüman, Türk kızı"¹¹⁴⁶ isimlerinden biridir.

Dikmen Yıldızı'nda Türklerin kokuları gibi sesleri de özeldir. Roman kahramanı Yıldız üzerinden verilen örnekte, yazara göre, Türkün Sesi, "seslerin en kurtarıcısı ve en hayat vericisi"¹¹⁴⁷dir. Başka bir örnek te ise, Türkün sesi, "iman denilen içten gelme kudreti"¹¹⁴⁸ yansıtmaktadır.

¹¹⁴² Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 135, 201-202.

¹¹⁴³ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 164.

¹¹⁴⁴ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 254.

¹¹⁴⁵ Safa, *Sözde Kızlar*, 192.

¹¹⁴⁶ *age*, 191.

¹¹⁴⁷ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 50.

¹¹⁴⁸ *age*, 53.

4.8.2. Aşırılıklar: Türk Askeri

Eserlerde Türk askerine yönelik atıflar pozitif olmakla beraber oldukça abartılıdır da. Türk askerini tanımlamaya yönelik içerik, onların kahramanlıkları, fedakarlıkları, korkusuzlukları üzerinden yapılır. Diğer taraftan, şehitlik kavramı da eserlerde kendisine yer bulur.

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun *Kızıl Tuğ* isimli eserinde, roman kahramanı Otsokarci üzerinden Türk askerine yönelik yapılan atıflar oldukça abartılıdır. Otsokarci, eserde normal insanın dışında tanrısal vasıflarla tanımlanır. Yazara göre, "Türkün aşkı silahtır; Türkün sevgisi atıdır; Türkün yârı,...ıssız yollar, yeşil vadiler, altın dağlardır."¹¹⁴⁹ Otsokarci'ye hiçbir kılıç dokunamamaktadır. O, "rüzgara benzeyen atına bindiği gibi önünde yüce bir ordu olsa silip"¹¹⁵⁰ geçmektedir.

Halide Edip, *Zeyno'nun Oğlu* isimli eserinde Türk askerinin sadece kendisinde bulunan, vakur duruşuna dikkat çeker. Buna göre, Türk askeri yaratılıştan ciddidir.¹¹⁵¹ Roman kahramanı bir Türk askeri olan Hasan üzerinden verilen örnekte ise, o, vazife verildiğinde sükununu korumakta ve zahirî sessizliğini takınmaktadır.¹¹⁵² Türk askerindeki ciddiyet sadece vazifesini yaptığı süre ile sınırlı değildir. *Ateşten Gömlek* 'te roman kahramanı hemşire Ayşe üzerinden verilen örnekte onlar, savaşta aldıkları yaralardan dolayı muzdarip olmak ve şikayet etmek bir yana, çok az süre sonra şehit olacaklarını bilmelerine rağmen oldukça sabırlı ve sakinler.¹¹⁵³

1926 yılında basımı yapılan *Cehennem Yolcuları*'nda roman kahramanı Haşim Bey, Türk askerinin fedakarlık yönünü vurgulaması anlamında inşa edilir. Yazar Selahaddin Enis, Haşim Bey'i hali vakti yerinde olmasına rağmen bütün imkanlarından vazgeçirir. İstanbul'dan ayrılan Haşim Bey, I. Dünya Harbi'nde öncelikle gönüllü olarak Kafkas cephesinde bulunur. Burada, gösterdiği kahramanlıklar ile komuta ettiği birlik, kahraman alay ismini alır. Sonrasında Haşim Bey, ihtiyaç üzerine Irak cephesine geçer. Haşim Bey, burada da kahramanlıkları ile adından söz ettirir fakat artık gözlerini kaybettiği için askerlik mesleğinden zorunlu olarak ayrılmak zorunda kalır.¹¹⁵⁴ Yazara göre, Haşim Bey'in gösterdiği fedakarlıklar

¹¹⁴⁹ Kozanoğlu, *age*, 68.

¹¹⁵⁰ *age*, 215.

¹¹⁵¹ Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 284.

¹¹⁵² Adivar, *age*, 300.

¹¹⁵³ Adivar, *Ateşten Gömlek*, 171-173.

¹¹⁵⁴ Enis, *Cehennem Yolcuları*, 231-232.

için “sade bir zevce, sade bir evlat, sade bir dost değil, bütün bir vatan, bütün bir memleket baş eğmeli, tazim ve minnet “¹¹⁵⁵ göstermelidir.

1923 yılında basımı yapılan *Ateşten Gömlek*'te İhsan, Türk askerinin cesaretini örneklendirmek anlamında romanda yer alır. Sakarya Savaşı sonrası Türk askerinin ileri hareketinde görev alan İhsan, komutasındaki askerlerin en önünde yürümektedir. İhsan düşman üstüne yürürken en küçük bir kararsızlık göstermemektedir. “Kurşunlar vız vız “uçmakta “sağına soluna bombalar“¹¹⁵⁶ düşmekte iken, onun yürüyüşünde herhangi bir korku belirtisi bulunmamaktadır.¹¹⁵⁷

Cesaret mevzuu, Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı*'nda daha da abartılarak verilir. Roman kahramanlarından Yıldız hanımın sevgilisi Pilot Murat Bey üzerinden verilen örneklerde, Türk askeri insan üstü bir varlık olarak tanımlanır. Buna göre, Murat Bey, çok boğuşuktan sonra, topu yumrukla susturabilen, süngüyü tırpanla biçebilen, otomobili kağını ile geçebilen biridir.¹¹⁵⁸ Bununla beraber, Milli Mücadele sırasında, Murat Bey yedi sene uyanamayacak kadar yorgun olması ve Yıldız hanımın uyumasına yönelik ısrarlarına rağmen onun ikram ettiği kahveyi içmeyi tercih eder. Bunun sebebi, Türk askerinin dayanıklılığıdır. Çünkü Türk askeri, ortalama iki ay süresince uyumadan harbe devam edebilme kabiliyetine sahiptir.¹¹⁵⁹

Yakup Kadri, cesaret meselesini, 1922 yılında basımı yapılan *Kiralık Konak* isimli eserinde Çanakkale harbinde vurularak şehit olan roman kahramanı Hakkı Celis üzerinden verir. Buna Hakkı Celis, harp sırasında iki kez vurulmasına rağmen ve

¹¹⁵⁵ age, 237.

¹¹⁵⁶ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 238.

¹¹⁵⁷ age, 238-239.

¹¹⁵⁸ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 65.

¹¹⁵⁹ age, 67; Türklüğe yönelik askeri atıflardaki abartıları dönemin tiyatro eserlerinde de mevcuttur. “*Alp Aslan* oyununun önsözünde Alp Aslan'ın Türk askeri dehasının, ezeli Türk faziletinin asırlardan beri dillere destan olan muhteşem realitesi olduğu söylenir. Türk İnsanın ve ordusunun kahramanlığı bizim bir tek erimiz, düşmanın on erinden yeğdir. Sözleriyle ifade edilir. Aynı şekilde *Kurtuluş*' un önsözünde de Türklerin asker bir milletin afhadı olduğu belirtilir” bkz. Başbuş, age, 191-192; Ana akım yazımda Türk milliyetçiliğinin tamamlayıcı unsurlarından biri, askerlik ve Türk ulusu arasında kurulan ilişkidir. “Türk milliyetçiliği ideolojilerinin en belirgin özelliklerinden birisi askeri söz dağarcığının genişliği ve merkeziliğidir. Savaş ve askerlik epiği, milliyetçi hamâset için vazgeçilmez bir levazımat teşkil eder. İlkul birinci sınıftan başlayarak müfredatın önemli bir bölümünü askeri destanlar ve şiirler oluşturur. Türk tarihi fetih ve savaşların tarihidir, şehitlik yüceltilen kavramların başında gelir. Öte yandan, Kemalist-laisist milliyetçilik söylemi, orduyu etnisist ve dinsel refanslarla lekelenmiş milliyetçilik anlayışlarına karşı modern-Batılı bir milli kimliğin dayanağı olarak gösterir. bkz. Aysel Gül Altınay-Tanıl Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt: 4, Milliyetçilik, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 141.

elinde silahı olmaksızın savaşa devam etmeye çalışmış fakat son kurşunu göğsünden aldıktan sonra durdurulabilmiştir.¹¹⁶⁰

Dikmen Yıldızı 'nda Milli Mücadele sırasında Anadolu'da görevli bir Jandarma çavuşu olan Ahmet üzerinden verilen farklı bir örnekte, Türk askerinin iyileştirici yönü vurgulanır. Buna göre Ahmet, "bir çok ruh doktorundan daha kudretlidir."¹¹⁶¹ Böyle olmakla birlikte yazar, "Anadolu çocuğunun içindeki bu ilim ve sezgi kuvveti" nereden gelmekte bilememektedir.¹¹⁶²

Yakup Kadri, bahsi geçen şehitleri, ulus olabilme anlamında yarattığı kuvvet bağlamında önemser. Yazara göre, Türkiye'yi Türkiye yapan bu etler ve kemiklerdir. "Türkiye, hep bu sessiz sessiz deprenen kurban etlerinden, kurban kemiklerinden"¹¹⁶³ ibarettir. Yakup Kadri'nin dikkat çektiği şehitlerle ilgili diğer mesele ise, toplum tarafından onların kadir ve kıymetlerinin bilinmesi bir tarafa çoktan unutulmuş olmaları ile ilgilidir.¹¹⁶⁴

Yakup Kadri'de şehitler bütün fedakarlıklarına rağmen unutulmuş olsalar da, Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı*'nda onların membaı anlamında herhangi bir problem yaşanmayacaktır. Çünkü, "Bu topraklar yedi veren gül saksısına"¹¹⁶⁵ benzemektedir. Anadolu, bir şehidin yerine bin tanesini yetiştirecektir.

4.8.3. Saf Türkü Aramak: Türk Tarihi ve Kültürü

Romanlarda, tarih ve kültüre yönelik söylemler, edebiyat, mimari, sanat, dil, Türklerin Orta Asya'daki varlığı gibi dinamikler üzerinden gerçekleşir.

Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi* isimli eserinde kültüre, milliyetçiliğin arka planının sağlayıcısı olarak bakar. Yazara göre, Türkler milli kültürlerini oluşturma bağlamında oldukça geç kalmışlardır. Dolayısıyla toplumun milli benlik ve kendini tanıma süreci de gerçekleşmemiştir. Bu konuda, özellikle II. Abdülhamid, "Türkten başka unsurlara sosyal sahada olsun, kültür sahasında olsun en büyük imtiyazları"¹¹⁶⁶ tanıyarak kültürel birlikteliğin oluşumunu sekteye uğratmıştır.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁰ Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, 267.

¹¹⁶¹ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 152.

¹¹⁶² *age*, 152.

¹¹⁶³ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 187.

¹¹⁶⁴ *age*, 187.

¹¹⁶⁵ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 119.

¹¹⁶⁶ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 163.

¹¹⁶⁷ Türk milliyetçiliğinin geç kalmışlığı meselesi tarihsel bir perspektifle de tartışılır. Konu üzerinde düşünen Taner Akçam'a göre, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasındaki gecikmenin birinci ve en

Pervaneler'de konu, roman kahramanları Burhan Bey ve büyük kızı Sevda üzerinden örneklendirilir. Buna göre, Burhan Bey, Fransız eşinin etkisiyle kızı Sevda'nın Türklükten uzaklaştığını ve bir Hristiyan-Fransız'a dönüştüğünü görmektedir. Olayın ciddiyetinin farkına varan Burhan Bey, kızını Türklüğe döndürme sürecinde yöntem olarak, ona Türkler'in tarihsel başarıları ve cesaretlerini anlatma yolunu seçer. Buna göre Türkler, dünyaya doğuştan cesaretli gelen bir ırktır. Onlar, Cengiz ve Atilla gibi dünyayı sadece atlarıyla fetheden karakterlerin torunlarıdır.¹¹⁶⁸

Ahmet Hikmet'in 1920 yılında tefrika edilen *Gönül Hanım* isimli eserinde de benzer bir nokta vurgulanır. Roman kahramanlarından Ali Bahadır ve Mehmed Tolun üzerinden verilen örnekte, yazar, kendi benliğini tanımayan bir toplumun, diğer toplumlar tarafından da dikkat çekmeyeceğini ifade eder. Müftüoğlu'na göre, Türkler, başka bir millete benzeme ihtiyacı duymamalıdır. Çünkü Türkler, "baştanbaşa bütün Asya'yı bir kısım Afrika'yı, Fransa sınırlarına kadar Avrupa'yı istilâ"¹¹⁶⁹ etmişlerdir. Bu bağlamda Türkler, ilgili tarihsel başarıları gereği öz saygılarını kazanma anlamında hiç zorlanmayacaklardır.

Müftüoğlu, *Gönül Hanım*'da, Türklere yönelik tarihsel iddialarını kanıtlama adına bir tarihçi gibi davranmaktan da çekinmez. Bu konuyla alakalı olarak, Hunların geçmişteki başarılarına ve tarih sahnesine çıkışlarına gönderme yapar. Yazarın okumasına bakıldığında "Çin tarihçilerine göre, aslen Türk olan Hiungnu'lar ki, bunlara Avrupalılar Hun derler ve Macaristan'ın diğer bir adı Hungarya hatta bizim hünkâr yazıp hünkâr okuduğumuz hükümdarlık sözü de"¹¹⁷⁰ buradan gelmektedir. Hunlar, "İsa'nın doğumundan tam 1763 yıl önce hükümet kurmuşlar, hünkâr tayin etmişler, yazıya, töreye ve bir medeniyete sahip olmuşlardır."¹¹⁷¹ Müftüoğlu, Hunlara dair bahsinde, sunduğu tarihsel verilere, "Pline, Pomponius Mela, Strabon,

önemli sebebi İslam'dır. "Osmanlılarda İslami kimlik, diğer İslami ülkelerden farklı olarak, Türklüğün unutulması ile birlikte gelişmiştir. Türkçüler eserlerinde İslam'ın bu olumsuz yönüne dikkat çekmiştir." İkinci sebep, Osmanlılar'ın büyük bir imparatorluk olması, tarih bilinçlerini de etkilemiştir; vatan ve millet gibi kavramlara yabancıdır. Üçüncü sebep, "Osmanlı Devleti'nin çok uluslu karakteri yönetici ulus grubunu garip bir ikilemin içine sokmuştur. Ana amaç, çok uluslu devlet yapısını korumak olduğu için, yönetici ulus mensupları, bunun dağılma sürecini hızlandıracağını bildikleri için, kendi ulusal kimliklerine açıktan sahip çıkamadılar." Dördüncü sebep, "Ana amaç, dağılan imparatorluğu kurtarmak, onun parçalanmasını engellemektir. Türkçülük bu nedenle var olan tercihlerin içinde en kötüsüydü." bkz. Taner Akçam, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt: 4. Milliyetçilik. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 54.

¹¹⁶⁸ Tek, *Pervaneler*, 34-35.

¹¹⁶⁹ Müftüoğlu, *Gönül Hanım*, 7.

¹¹⁷⁰ *age*, 7.

¹¹⁷¹ *age*, 7.

Herodote¹¹⁷² gibi tarihçileri de kaynak gösterir. İlerleyen sayfalarda yazar, Hunlarla Çinliler arasındaki savaflara, Türklerin kahramanlıklarına, Çin Seddi'nin yapımı konularına değinir. Buna göre, Hunlarla Çinliler arasındaki savaflar Milattan ikibin yıl öncesine kadar inmektedir. “Çin Seddi, Hiungnu Türklerinin akınlarına mâni olmak için Çin imparatorları tarafından yaptırılmışsa da bu sun'i dağlar da onların azmine engel olamamış; Türkler Milattan önce 210 yılından 54 yılına kadar bu taş ve demir püsküren sedleri¹¹⁷³ aşmışlar ve “Çinlilerin başlarına¹¹⁷⁴ bindirmişlerdir. Yazara göre bundan sonra, Çinlilerin baskısına dayanamayan Türkler, “bir müddet Gobi çöllerinde hiddet ve intikam arzularıyla dolaştıktan sonra ikiye ayrılıp Yunanlılar ve İranlarca Eftalit, Abnalit denilen ve Arablar tarafından Haytal ve Hayâtıla adı verilen Ak Hunlar, Hazar Denizi'nin doğusundan eskiden Oxus (Öküz) denilen Amuderya nehri kenarlarına¹¹⁷⁵ yerleşmişlerdir. “Eski tarihçilere göre Kidarid adı verilen diğer kol, Ural Dağlarını aşarak Avrupa'ya Rusya'ya Balkanlara, hatta tâ Macaristan ve Atillâ kumandasıyla Cermanya, İskandinavya ve Fransa'ya kadar¹¹⁷⁶ sarkmışlardır. Bununla birlikte yazar, bugünkü İran coğrafyasında yaşayan on bir milyon nüfusun altı milyonunu da Türk gösterir. Buna göre, “vaktiyle buralarda hükümet eden Gaznevîler, Harzemîler, Selçukîler, Çingiz ve Temurîler, İlhanîler, İran zeminini Türkler ve Moğollarla ihya ve imlâ eylemişlerdir.”¹¹⁷⁷

Gönül Hanım'da yazar, roman kahramanlarından Tolun üzerinden Orta Asya'da bulunan kitabeler aracılığı ile Göktürkler'e de değinir. Buna göre kitabeler,

“Miladın 732 tarihlerine, yani Hicretin 48 inci yılına doğru Tukyü Türkleri hükümdarlarından İltiriş ile Bilge Hatunun oğlu Kül Tiginin şanını yaşatmak için büyük kardeşi tarafından yazdırılmış ve diktirilmiştir. Bu abidenin Güney-Batısında, bir kilometre mesafede bir abide daha vardır ki, o da Kül Tigin'in büyük kardeşi Bilge kaan adına dikilmiştir. Bu âbidelere Bengü taşları da denilmektedir.”¹¹⁷⁸

Yazar, bu ön bilgi sonrası kitabelerin içeriğine geçer. Burada kitabelerin başlangıcı olan “Üstü mavi gök, alta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında Âdemoğlu kılınmış.

¹¹⁷² age, 7.

¹¹⁷³ age, 8.

¹¹⁷⁴ age, 8.

¹¹⁷⁵ age, 8.

¹¹⁷⁶ age, 8.

¹¹⁷⁷ age, 8; Yazarın anlatısındaki içeriğin Türk Tarih Tezinin izlerini taşıdığı oldukça açıktır. Dönemin ders kitaplarında da mesele benzer bir perspektifle tartışılır. “Birinci Türk Tarih Kongresi zabıtlarından: Türk'ün anayurdu Ortaasiya yaylasıdır. Bu yurdun belkemiği, Altaylar-Pamir mıntıkasıdır. Türkler bu beşikte, en az milattan 9000 yıl evvel, kültür sahibi bir ırk olmuş oluyordu.” bkz. Büşra Ersanlı, “Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt: 4, Milliyetçilik. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 805.

¹¹⁷⁸ Müftüoğlu, **Gönül Hanım**, 61-62.

Onların üzerine atam Bumin Kağan oturmuş!¹¹⁷⁹ girişi verilerek kitabelerde bulunan metnin tamamı romana aktarılır. Roman yazımı dikkate alındığında, böyle uzunca bir metnin esere alıntılanması oldukça ilginçtir. Bununla birlikte, yazarın bir roman meydana getirmek yerine ideolojik kaygıları önceleyerek bir yazım gerçekleştirdiği çok görünür bir durumdur.

Kızıl Tuğ'da Kozanoğlu, Türkleri “bahadırlıkla ün salmış, saf, temiz kalpli bir ulus”¹¹⁸⁰ olarak tanımladıktan sonra onların anayurtlarını Altay ve Tanrı Dağları olarak gösterir. Yazar, akabinde Türklerin *Türeyiş Destanı*'nın iki versiyonu hakkında malumat verir. Roman kahramanlarından Çakır üzerinden verilen ilk örnekte Türkler, bir kurt ile bir insanın soyundan gelmektedir. Buna göre, bütün Türkler savaşta yenildikten ve öldürüldükten sonra sadece on üç yaşında bir çocuk hayatta kalmıştır. Ulu Tanrının inayetiyle hayatta kalan çocuğu bir dişi kurt besleyip büyütmüş ve sonrasında ondan hamile kalıp on çocuk dünyaya getirmiştir. Bu çocuklardan biri olan Çine, atalarının öcünü alıp Türkleri tekrar dünya sahnesine çıkarmıştır.¹¹⁸¹ Roman kahramanlarından Otsokarci'ye göre türeyişle ilgili yukarıdaki anlatı Avrupalıların uydurmasıdır. Ona göre, Türkler Sevinç Han'a yenildikten sonra geriye sadece İl Hanın küçük oğlu Kayan ve kardeşinin oğlu Nükuz Han ve eşleri kalmıştır. Yanlarına az miktarda yiyecek alan Nükuz ve Kayan Hanlar bir süre çoğalacakları Ergenokon ismi verdikleri geçitten geçerek bir yaylaya yerleşmişler ve orada dört yüz elli yıl kadar yaşamışlardır. Sonrasında Börte Çine ismiyle anılan demircinin tesadüf eseri bir Kurt aracılığı ile bulunduğu geçitten geçerek ve atalarının öcünü alarak tekrar dünyaya yayılmışlardır.¹¹⁸²

Türkler'in fetihlerine, kahramanlıklarına yapılan göndermelerle birlikte, Müftüoğlu'na göre artık bu dönem sona ermiştir. Yazara göre, İslam birliği ve Türk birliği gibi meseleleri bir tarafa bırakıp artık ilmi olarak Türklerin ilerleyişini sağlamak gerekmektedir. Bunun için de İstanbul merkez olarak belirlenmeli ve Türk medeniyeti, “Tebriz'de, Bakû'de Kazan'da, Budapeşte'de Türkistan'da Sibiryâ”¹¹⁸³ yayılmalıdır.

¹¹⁷⁹ *age*, 67-69.

¹¹⁸⁰ Kozanoğlu, *Kızıl Tuğ*, 47.

¹¹⁸¹ *age*, 47.

¹¹⁸² *age*, 50-51; Yazar, bahsi geçen destanı asıl formatıyla eserine yerleştirir. 1960'ların başında destanı yayına hazırlayan M. Necatî Sepetçioğlu'na bakılırsa, Türk kimliğinin kurgulanışında destanın hâlâ önemli bir yeri vardır. “Bu bir Türk destanıdır. Bugün ileri bir dünyada, yeni ve her gün devleşen bir çarkın dişlilerinden biri olma yolunda didinen bir milletin temeli ve kökleri bu destanlardadır; nasıl öteki milletlerin temeli ve kökleri kendi destanlarında ise... Bunun için bu destan, Türk Gençliğine ithaf edildi.” bkz. M. Necatî Sepetçioğlu, *Yaratılış ve Türeyiş*, 3. bs. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1972),7.

¹¹⁸³ Müftüoğlu, *age*, 17.

Karaosmanoğlu, medeniyet meselesine edebiyatın millileştirilmesi üzerinden değinir. Onun için, Edebiyat-ı Cedide, Fecriâti gibi edebiyat akımları “*zampara edebiyatı*” olarak tanımlanır. Hatta bu tür akımlar, yazarı, “asıl şiirden, asıl edebiyattan bile nefret”¹¹⁸⁴ ettirmiştir. Yazara göre edebiyat, millileşmeli ve toplumun başarıları, itikatları vb. gibi konulara merkeze alıp üretim yapmalıdır.¹¹⁸⁵

Agah Sırrı'nın *Acılar* isimli eserinde de Yakup Kadri gibi Türk medeniyetinin uluslararası düzeyde tanınmasının öncelenmesi istenir. Roman kahramanlarından Ferit Bey üzerinden verilen örnekte, o, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nce hazırlanan bir kitap için görevlendirilir. Buna göre, ilgili kitap “İstanbul'da ve Anadolu'da Türkler tarafından yapılmış ne kadar cami, mektep, medrese”¹¹⁸⁶ gibi sanat eserlerinin envanterinden oluşacak ve “Türklerin de medeniyet sahasında diğer milletlerden geri kalmadığını cihana ispat”¹¹⁸⁷ edecektir.

Gönül Hanım'da Müftüoğlu için de medeniyetin kültür, mimarlık ve edebiyat yönü önemlidir. Yazar açısından bakıldığında, mimarlık hususunda

“Selçuk ve Osmanlı tarzlarının birleşmesiyle meydana gelen Türk üslubu camilerde, türbelerde, kervansaraylarda, hanlarda, imarethanelerde, medreselerde, ev ve konaklarda, kubbelerde, havuzlarda, çeşmelerde, hatta sed sed bahçelerimizin tertiplerinde pek belirli ve düzgün olarak kendini”¹¹⁸⁸

göstermektedir. Yazara göre, Avrupa ile karşılaştırıldığında Türk üslubu daha niteliklidir. Bununla birlikte, “Macaristan hatta Almanya ve İngiltere sanat tarihinde, bizimki kadar, çeşitli belirli devrelere ve farklara”¹¹⁸⁹ rastlanmamaktadır.

Eserlerde, medeniyetin gelişiminde birincil derecede önem arzeden dil hususuna da değinilir. Ethem İzzet'in *Yakılacak Kitap* isimli eserinde, roman kahramanlarından Anadolu'da Çorum'a öğretmenlik için gelen Vicdan üzerinden verilen örnekte, o, çocukların şivelerinden şikayetçi olur. Çocuklar, ne bileyim yerine nebim, çocuk yerine kübel gibi kelimeler kullanmaktadırlar. Vicdan için çocukların bir an önce “*Osmanlıcaya değil öz Türkçeye*”¹¹⁹⁰ geçmeleri gerekmektedir.

Kızıl Tuğ'da Kozanoğlu için de, öz Türkçe mevzuu önem arzeder. Roman kahramanlarından, Temuçin, Celme, Otsokarci üzerinden verilen örneklerde, yazar,

¹¹⁸⁴ Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, 224.

¹¹⁸⁵ *age*, 224-225.

¹¹⁸⁶ Levend, *Acılar*, 51.

¹¹⁸⁷ *age*, 51.

¹¹⁸⁸ Müftüoğlu, *age*, 42.

¹¹⁸⁹ *age*, 42.

¹¹⁹⁰ Benice, *Yakılacak Kitap*, 105.

bilinçli bir şekilde öz Türkçe kelimelerin kullanılması hususuna dikkat eder ki, kendisi de bu durumun önemine ayrıca dikkat çeker.¹¹⁹¹

4.8.4. Türk'ün Müslüman Ötekisi: İptidai Kürtler

Bu bölümde, Halide Edip'in 1928 yılında baskısı yapılan *Zeyno'nun Oğlu* isimli eseri üzerinden Kürtler'e yönelik üretilen söyleme bakılacaktır. Eserde, Kürtler'e yönelik inşa, özcü bir perspektiften ve oldukça rahatsız edici sıfatlar yoluyla gerçekleşir. Eserin okuma süreci tamamlandığında, okuyucunun zihninde Kürtlere yönelik oluşan imaj, onların iptidai bir ırk olduğu ve görsel olarak da korkulacak kadar çirkin oldukları üzerinedir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere asıl rahatsız edici unsur ise, Kürtler'in doğuştan ilgili kötü hasletlere sahip olduğu ve bunun her ne kadar dönüştürmeye yönelik eylemlerde bulunulsa da değişmeyecek olmasıdır.

Yazarın yapısal göndermeleriyle giriş yapacak olursak, Halide Edip her ne kadar insanın nötr doğduğunu ifade etse de¹¹⁹², Kürtler “derebeylik diyarında beylerine âdetâ tapınan...basit ve çocuk ruhlu”¹¹⁹³ bir ırktır. İptidai şartlarda yaşayan Kürtler¹¹⁹⁴ için kadınlar, “ insanlar arasında terkedilmiş ve sırf bir işçi, bir hayvan gibi işinden başka bir şeyi nazarı itibara”¹¹⁹⁵ alınmayan varlıklardır. Erkeklik yahut babalık ise, bir hükümdarlık kadar geniş bir yaptırım alanına sahiptir.¹¹⁹⁶

Roman kahramanı Mesture Hanım üzerinden verilen örnekte Kürt coğrafyası, Türkler tarafından uyandırılması gereken, geri kalmış bir bölge olarak tanımlanır.¹¹⁹⁷ Roman kahramanlarından Kürt Haso ve Türk Hasan zıtlığı üzerinden verilen örnekte, Kürtler, “açık göğsünden sarmaşık gibi kıllar fışkıran boynundaki adaleleri ağaç kütükleri gibi birbirine karışan, siyah perçemleri kavuğunun altından esmer alınına dökülen, tütün ve

¹¹⁹¹ Kozanoğlu, *age*, sy. 7.

¹¹⁹² Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 176.

¹¹⁹³ *age*, 129.

¹¹⁹⁴ *age*, 176.

¹¹⁹⁵ *age*, 173.

¹¹⁹⁶ *age*, 64, 141; Kürtlere yönelik yukarıdaki bakış açısı, dönemin ruhuna da uygundur. Örneğin, M. Esat Bozkurt'un konuya bakışı, günün şartlarında meselenin nasıl anlaşıldığı hususunda ipuçları verir. “ Benim fikrim, kanaatim şudur ki, bu memleketin kendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır.” Konu için bkz. Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 94-97; Dönemde üretilen söylemlerde de Kürtlere yönelik atıflarda olumsuzluk dikkat çekicidir. Burada içeriği yoğun bir şekilde, Kürtlerin geriliğine yönelik atıflar oluşturur. bkz.”Hülasa Kürtlere Dair” *Kürt Sorunu ve Devlet*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 39-68.

¹¹⁹⁷ Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 155.

gülyâğı¹¹⁹⁸ kokan varlıklarken, Türkler'in teni bir çocuk kadar beyaz ve naziktir. Kokuları ise, "yeni açmış yonca tarlalarını"¹¹⁹⁹ hatırlatmaktadır.

Roman kahramanlarından Kürt Ramazan üzerinden inşa edilen imajda Kürtler, görgüsüz, çocukları dövmekten zevk alan, uyuşuk ve gaddar olarak tanımlanırlar.¹²⁰⁰

Yine roman kahramanlarından Kürt olan Haso, "uzun siyah bıyıkları, yanaklarına düşen siyah kirpiklerinin gölgesi arasında ateşle, hırsıyla ışıldayan siyah gözleri, kavgacı, mütecaviz kartal burnu ile romana girer."¹²⁰¹ Şeyh M.'in belirleyici özellikleri ise, "yanak kemikleri tamamen meydanda uzun bir yüz, uçları aşağı sarkan kır bıyıklar ve uzun bir sakal, kartal gagası gibi kuvvetli ve biraz yana eğik, çarpıkça bir burun ve iki kömür gibi siyah"¹²⁰² gözdür.

Yazar, inşa ettiği Haso çocuk karakteriyle, soyun belirleyiciliği noktasında erkeği aktif konuma yerleştirir. Ramazan, anne tarafından Kürt olmasına rağmen bu ırkın baskın kötü karakterlerini taşımamakta, baba tarafından kazandığı Türklük sayesinde, şefkatli, tatlı, sakin bir insan olmaktadır.¹²⁰³

Halide Edip, Kürtler ve Türkler arasında yapmaya çalıştığı ötekileştirmeyi sadece Türklerin bakış açısından icra etmez. Romanda Kürtler de zaman zaman konuşur! Bununla birlikte bu konuşmalar da, Türkler ve Kürtler arasındaki zıtlığı üretmeye yöneliktir. Şeyh M. üzerinden verilen örneklerde, Kürtlerin perspektifinden Türkler, din aracılığı ile ötekileştirilir. Buna göre, Türkler "zalim ve dinsiz"¹²⁰⁴ olmaları nedeniyle "Allahın ceza edeceği mahlukat"¹²⁰⁵ lardır.

Geniş olmamakla birlikte, Şeyh Sait olayına da eserinde yer veren Halide Edip, meseleyi roman kahramanlarından Şeyh M. üzerinden aktarır. Buna göre, Şeyh Sait olayı, Bitlis merkezli başlamış olup, Diyarbakır çevresini de etkilemiş ve memleketi oldukça zor bir durumda bırakmıştır.¹²⁰⁶

¹¹⁹⁸ age, 65.

¹¹⁹⁹ age, 65.

¹²⁰⁰ age, 80-90.

¹²⁰¹ age, 63.

¹²⁰² age, 130.

¹²⁰³ age, 70.

¹²⁰⁴ age, 134.

¹²⁰⁵ age, 176.

¹²⁰⁶ age, 57, 329; Şeyh Sait meselesinin iktidarı fazlaca zorladığı, tarihsel bir gerçekliktir de aynı zamanda. Bu durum, Türklerin askeri hareketleri ve sonrasında bölgeye dair yaptırımları üzerinden de okunabilir. Meseleyi anlatan ayrıntılı bir kaynak için bkz. Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı**, çev. Bülent Peker, Nevzat Kıracı. (Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1992), 161-183.

Yazara göre Kürtler, sadece yapısal bağlamda geri ve biyolojik olarak çirkin varlıklar değildir. Aynı zamanda Kürtlerin dilleri de iptidaidir. Buna göre Kürtçe, tannan [çınlayan] ve mütearrız [saldırgan] bir ahenge sahiptir.¹²⁰⁷ Yumuşak ve zarif Türkçe ile karşılaştırıldığında Kürtçe, sert vurgularıyla rahatsız edici bir dildir.¹²⁰⁸

4.8.5. Türk'ün Ötekisi: Gayri Müslimler

Eserlerde, Gayri Müslimlere yönelik atıflar oldukça olumsuz ve hakaret içeriklidir. Yazarlar, ötekileştirmeyi sağlayacak göndermeleri bilinçli bir şekilde, toplumsal anlamda işlevselliği olan alanlardan seçerler. Bu bağlamda, Gayri Müslimler, fuhuşla iştiğal olan, dolandırıcı, hizmetli, devletin aleyhine hainlik yapan, çıkarıcı, kaba olarak tanımlanırlar. Bununla birlikte, Gayri Müslimler, dış görünüş itibariyle de negatif olarak verilirler.

4.8.5.1. Fuhuşa Yatkın Toplum: Rumlar

Romanlarda, Rumlar'ın negatif anlamda inşa edilmiş içeriğini belirleyen en önemli gönderme, fuhuşa yöneliktir. İlgili eserlerde, okuyucu eseri tamamladığında ve Rumlara yönelik tekrar düşündüğünde, zihninde onlara yönelik beliren imaj oldukça olumsuz olmaktadır. Olumsuzluğun içeriğini ise, fuhuş, hainlik, casusluk, harp sırasında edinilen zenginlikler doldurmaktadır.

Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi*'nde Rumlar, fuhuş üzerinden ötekileştirilir. Roman kahramanlarından Ahmet Samim üzerinden verilen örnekte, Rum kızı Despina'ya değinilir. Ahmet Samim, Rum kızı Despina'ya aşık olmuştur. "Yeşil gözlü, oynak, fettan...geniş ve şehvetli bir"¹²⁰⁹ ağza sahip olan Despina ise Ahmet Samim'e uygun bir karakter değildir. Çünkü Despina, Beyoğlu'nun en ünlü kızlarından biridir. O, güzel olmakla birlikte, yerinde durmayan ve herkesin şehvetini celbeden bir kadındır.

1920 yılında basımı yapılan *Gün Batarken*'de, Ercüment Ekrem Talu'nun, İzmaru isimli karakteri de Despina gibi fahişe olarak esere girer. İzmaru, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı yoklukla mücadele noktasında, güzel bir kadın olması nedeniyle kolay yolu seçmiş ve hayat kadını olmayı seçmiştir.¹²¹⁰

¹²⁰⁷ age, 130.

¹²⁰⁸ age, 137.

¹²⁰⁹ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 52.

¹²¹⁰ Talu, *Gün Batarken*, 49.

Rum kadınları, Halide Edip'in *Vurun Kahpeye* isimli eserinde de fahişe olarak tanıtılır. Roman kahramanlarından, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'yu işgal için görevlendirilmiş sarhoş Damyonos üzerinden verilen örnekte, ilgili karakter şehveti için uygun fahişeleri Beyoğlu'ndan yaşayan Rumlardan seçmektedir.¹²¹¹

Salahaddin Enis'in *Cehennem Yolcuları* isimli eserinin Yakup adlı karakteri üzerinden verilen örnekte de, Rum kadınları fahişelikle ilişkilendirilir.¹²¹²

Hüküm Gecesi'nde¹²¹³ Eftalya ve *Deli Deryalı*'da¹²¹⁴ Ayı saranda üzerinden verilen örneklerde ise Rumlar, İstanbul'da meyhanecilik işleriyle uğraşan kadınlar olarak verildikten sonra, ahlaksızlıklarına da değinilir. Buna göre, ilgili karakterler, müşterilerinin eğlenmeleri ve para kazanmak için hiçbir şeyden sakınmamaktadırlar.

Eserlerde, Rumlar'a yönelik ikinci önemli yakıştırma, onların hizmetli olmalarına yöneliktir. Onların, ev hizmetlerine koşulması yaygın olarak karşımıza çıkar. Zaman zaman kötü karakterlerine de atıfta bulunulan hizmetliler olarak Rumlar, sadece ev işleri ile uğraşan ve Türkler'e hizmet eden karakterler olarak vardılar.

Ömer Seyfeddin'in 1919 yılında yayınlanan *Efruz Bey* isimli eserinde, roman kahramanlarından Despina hem "şeytan, maskara"¹²¹⁵ bir tip olarak hem de evin hizmetleri ile uğraşan bir Rum kadın olarak eserde yer edinir.

1924 yılında basımı yapılan *Çıldırın Kadın* isimli eserinde, Ethem İzzet Benice, roman kahramanlarından Necdet ve Necla üzerinden konuya değinir. Buna göre, iki karakter Kadıköy'deki evlerine yerleşmektedirler ve burada sadece "ihtiyar bir Rum"¹²¹⁶ hizmetli kendilerine eşlik edecektir.

İstanbul'un Bir Yüzü isimli eserinde Refik Halid, roman kahramanlarından İsmet Hanım üzerinden verdiği örnekte Rumları yine hizmetçilikle görevlendirir. Buna göre, Adalar'da bulunan arkadaşının evine giden İsmet Hanım'ı, evin Rum hizmetlisi karşılar. Hizmetli, ilk bakışta insanları tanıyan, uyanık bir karakter olarak tanımlanır.¹²¹⁷ Karay'ın *İstanbul'un Bir Yüzü*'nde roman kahramanı Damat Bey üzerinden verdiği diğer örnekte de, Rumlar hizmetlidirler. Bununla beraber, dindar bir

¹²¹¹ Adivar, **Vurun Kahpeye**, 111-112.

¹²¹² Enis, **Cehennem Yolcuları**, 61.

¹²¹³ Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, 239-240.

¹²¹⁴ Tepedelenlioğlu, **age**, 39.

¹²¹⁵ Seyfeddin, **Efruz Bey**, 27.

¹²¹⁶ Benice, **Çıldırın Kadın**, 75.

¹²¹⁷ Karay, **İstanbul'un Bir Yüzü**, 119.

karakter olan Damat Bey tarafından evdeki Rum hizmetliler, Allah yoluna girdirilmek için, ihtidaya zorlanmaktadırlar.¹²¹⁸

Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı* isimli eserinde, roman kahramanlarından Yıldız'ın akli dengesinin yerine getirilmesi adına çıkılan yolculukta, Anadolu'da karşılaşılan ve bir dinlenme yerinde hizmetle görevli olan karakter de benzer şekilde Gayri Müslim olarak verilir.¹²¹⁹

Yazarlar, Rumları olumsuz inşa etme bağlamında, onların savaş şartlarındaki davranışlarına da göndermede bulunurlar. Burada özellikle, hain imajı yaratılmaya çalışılır.

Ercüment Ekrem Talu'nun, 1920 yılında yayınlanan *Gün Batarken* isimli eserinde, roman kahramanlarından Prodromos Cingözoğlu Efendi, savaş şartlarında haksızlıklarla zenginleşen Rumlar'ı örneklendirmek için eserde yer alır. Prodromos Cingözoğlu ismi, yazar tarafından bilinçli bir seçim olup, okuyucuya yeterli mesajı ulaştırabilmektedir. Bununla birlikte, Cingözoğlu, savaş şartlarında ahlaksızlıklarla zenginleşip, sermaye edinmiş ve bu yolda en yakın arkadaşlarını dahi dolandırmıştır.¹²²⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrası İstanbul'un işgali sürecinde, Rumların Türklere yönelik sergiledikleri olumsuz davranışlar üzerinden de ilgili negatif imaj yaratılmaya devam edilir. Bu bağlamda, Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* isimli eseri önemli örnekler sunar. Yazara göre, Osmanlı Devleti'nde yaşayan yerli Hristiyan unsurlar, özellikle işgal şartlarını fırsat bilerek ve İngilizler ile Fransızları arkalarına alarak hareket etmişlerdir. Bu süreçte, Türklere olabildiğince kötü davranmışlardır. Öyle ki, ilgili süreçte bir Türk kadını, memleketin tramvayına rahat binemez hale gelmiştir.¹²²¹

1928 yılında basımı yapılan *Acılar'da* Agah Sırrı Levend, benzer bir tren örneği ile Rumlar'ın işgal zamanında Türklere yönelik haince davranışlarını örnekler. Buna göre, Rum kondüktör, trende Türkler'e yönelik hakaret vari davranışlarda bulunmakta ve bunun yaparken de yanında bulunan bir Fransız subayından güç almaktadır.¹²²²

¹²¹⁸ age, 49.

¹²¹⁹ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 151.

¹²²⁰ Talu, age, 65.

¹²²¹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 44-46.

¹²²² Levend, *Acılar*, 147-149.

Agah Sırrı'nın roman kahramanı Fikret üzerinden verdiği diğer örnekte Rumların işgal şartlarındaki davranışları hadsizlik içermeye de başlamıştır. Buna göre, Fikret tıknaz ve kısa bir Rum işletmecinin meyhanesinde oturmuştur. Burada duvarda gördüğü resim onu hayretler içinde bırakmıştır. Bu resim, Rumlar'ın önderleri Venizelos'a aittir.¹²²³

1918 yılında basımı yapılan *Hüküm Gecesi*'nde Yakup Kadri'ye göre, Rumlar hiç bir zaman benliklerini unutmamışlardır. Roman kahramanı, Despina üzerinden verilen örnekte, Rumlar okulları, kiliseleri vasıtasıyla geçmişten itibaren benliklerini koruyarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Onlar hiçbir zaman benliklerini unutmadıkları gibi, İstanbul'u Türkler'in elinden almaktan da vaz geçmemişlerdir. Ki, o gün geldiğinde, iyi Türkler haricinde bütün Türkler öldürülecektir. Despina'ya göre, Türkler'le Rumlar'ın beraber aynı toplum içerisinde yaşamaları imkansızdır. Çünkü, Rumlar'ın dilleri de inançları da farklıdır.¹²²⁴

Rumlar'ın ilgili davranışlarından dolayı, Türkler de, Müfide Ferit'e göre tedbirli davranmak zorundadırlar. Roman kahramanlarından Burhan Bey üzerinden verilen örnekte, yazar, Türkler'in Rumlar'la arkadaşlık etmemelerini, birlikte dışarıda vakit geçirmemelerini öğütlemektedir.¹²²⁵ Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı* 'nda ise, Gayri Müslimleri sevmek bedbahtlıkla ilişkilendirilmektedir.¹²²⁶

4.8.5.2. Çirkin Toplum: Ermeniler

Eserlerde, Ermeniler'e yönelik söylemler oldukça negatif içerik taşır. Bununla beraber, Ermenilere dair göndermeler, yukarıdaki haliyle, Rumlar'a yapılan atıflarla benzerlik taşır. Sıkça karşılaştığımız, kadınların fuhşa yatkınlığı üzerinden ötekileştirme burada da karşımıza çıkar. Dışında, Ermeniler, dolandırıcı, Türk düşmanı, Türkler aleyhine çalışan işbirlikçi, kaba ve dış görünüş itibarıyla de çirkin insanlardır.

Yakup Kadri, 1928 yılında yayınlanan *Sodom ve Gomorre* isimli eserinde, roman kahramanı Nermin Hanım üzerinden konuya değinir ve Ermeniler'e, gayri meşru ilişki yaşayan karakterler olarak eserinde yer verir. Buna göre, Nermin'in bulunduğu kolejde kendisiyle beraber eğitim alan Ermeni kızı, cinsellik bağlamında alemin eğlencesi

¹²²³ age, 69-70.

¹²²⁴ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 87-88.

¹²²⁵ Tek, *Pervaneler*, 22.

¹²²⁶ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 92.

haline gelmiştir. Anlatı sırasında, beraber olduğu erkek ise, İngiliz bir subaydır.¹²²⁷ Selahaddin Enis'in *Cehennem Yolcuları* isimli eserinde, roman kahramanlarından Yakup üzerinden verdiği örnekte de, onun beraber olduğu fahişe kadın Ermeni olarak sunulmaktadır.¹²²⁸

Rumlar'da mevcut olan, hizmetli göndermesi Ermeniler için de kullanılmaktadır. Refik Halid Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü* isimli eserinde, roman kahramanlarından Kani Bey İsmet Hanım üzerinden konuyu örnekler. Buna göre, Kani Bey, İsmet Hanım'la Gayri meşru bir ilişki yaşamaktadır. Birlikte zaman geçirdikleri ev, Şişli'de bulunmakta ve burada görevli olan hizmetli, "çarşı kuyumcularını andıran, kemikli yüzlü, öne eğik"¹²²⁹ bir Ermeni'dir.

Rumları ötekileştirme bağlamında kullanılan ve Ermeniler içinde var olan diğer olumsuz imaj inşa alanı, onların savaş şartlarında Türklerin aleyhine aldıkları tavidir. Halide Edip, *Ateşten Gömlek* isimli eserinde, roman kahramanlarından Ayşe üzerinden verdiği örnekte, Ermeniler, İstanbul'da işgal sırasında İngilizler'le işbirliği yapmakta ve Türkleri rencide eden davranışlarda bulunmaktadır.¹²³⁰ Yine, *Ateşten Gömlek*'te roman kahramanı Ahmet Ağa üzerinden verilen diğer örnekte, Ermeniler, Erzurum'un işgali sırasında Ruslar'la birlik olarak davranmışlar, Türk kadın ve çocuklarını acımasızca katletmişlerdir.¹²³¹

Reşat Nuri Güntekin de *Gizli El* isimli eserinde, Ermeniler'in savaş şartlarındaki olumsuz davranışlarını örneklendirir. Roman kahramanlarından Şeref Bey ve Aziz Paşa üzerinden verilen örnekte, her iki kahraman da Bursa'da bir kumarhaneye uğramaktadırlar. Burada karşılaştıkları karakterlerden birisi Ermeni olup, Türkler'in savaş sırasında çektiği zulüm üzerinden kazandığı paralarla kumar oynayan biri olarak romana girmektedir. Bununla birlikte, ilgili mekanda, servisi yapan kişi de Ermeni olarak eserde yer edinmektedir.¹²³²

Sodom ve Gomore'de, roman kahramanlarından örnekte, Ermeniler, savaş şartlarını kullanarak zenginleşen karakter olarak sunulurken dış görünüşlerindeki çirkinliğe de değinilir. Buna göre, Necdet Bey eşi Leyla Hanım ile tartışmış ve Beyoğlu'nda bir

¹²²⁷ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, 48.

¹²²⁸ Enis, *Cehennem Yolcuları*, 61.

¹²²⁹ Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 27.

¹²³⁰ Adivar, *Ateşten Gömlek*, 82.

¹²³¹ *age*, 79.

¹²³² Güntekin, *Yeşil Gece*, 105-106.

bara uğramıştır. Burada, Necdet Bey'in "karşısında, tam kendi masasına karşı masada kenarları bağa çerçevesi büyük ve yuvarlak gözlüklerini zeytin renkli kalın kaşlı, yontulmamış ilkel yüz"¹²³³ lü bir Ermeni oturmaktadır. İlgili Ermeni karakter, barda oturduğu süreçte, savaş zamanında "kendisini birden bire zengin edecek en kolay en karanlık vurgun"¹²³⁴ şekillerinden hangisini seçeceğini düşünmektedir. Bunların arasında, "birtakım düzme belgelerle İngilizlere müracaat edip Türklerden birinin"¹²³⁵ malına konmak, yahut "Anadolu'da milli hareketi gözetlemek ve ihbar etmek için bir şebeke kurmak bahanesiyle İntelligence Service'in örtülü ödenek kısmından"¹²³⁶ paralar sızdırmak gibi seçenekler mevcuttur.

4.8.5.3. Çıkarıcı Toplum: Yahudiler

Yahudiler'e yönelik olumsuz öğeler, Rumlardan ve Ermenilerden farklıdır. Örneğin, Rumlar'da ve Ermeniler'de görülen fuhuş üzerinden ötekileştirme durumu Yahudiler'de görülmez.¹²³⁷ Yahudiler'e atfen yapılan göndermelerde, çıkarıcılık, utanmazlık, görgsüzlük, içten pazarlıklılık dikkat çekici unsurlardır.

Refik Halid Karay'ın 1920 yılında basımı yapılan *İstanbul'un Bir Yüzü* isimli eserinde, mesele roman kahramanlarından Madam Aldiyo üzerinden örneklendirilir. Buna göre, Madam Aldiyo, uyanık ve içten pazarlıklı biridir. Kurduğu ilişkilerde kendisini merkeze almakta ve çıkarlarını ön plana alarak hareket etmektedir.¹²³⁸

Sodom ve Gomore'de, roman kahramanlarından bir Alman Yahudi'si olup Amerika'da ikamet eden ve Birinci Dünya Savaşı sonrası işgal İstanbul'unda bulunan Müller Stain üzerinden verilen örnekte, Yakup Kadri, Yahudiler'in görgsüz ve güvenilmez olduklarını vurgular. Kadri'nin göndermelerinden, Yahudiler'in öz olarak böyle dünyaya geldikleri, dolayısıyla da değişmeyecekleri anlaşılır.¹²³⁹

Ethem İzzet Benice'nin *Yakılacak Kitap* isimli eserinde ise, roman kahramanı Vicdan üzerinden konuya değinilir. Buna göre, Vicdan'ın üvey abisi ona çocukluğunda

¹²³³ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, 61.

¹²³⁴ *age*, 61.

¹²³⁵ *age*, 61.

¹²³⁶ *age*, 61.

¹²³⁷ Oysa Yahudilerin, özellikle beyaz köle ticaretinde büyük bir coğrafyada hakim olduğu bilinmektedir. Bu duruma vurgu için bkz. Rıfat N. Bali, *Devletin Yahudileri ve Öteki Yahudi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 323; Yahudilere yönelik atıflardaki yumuşaklık, onların Lozan'da kazandıkları azınlık haklarından vazgeçmeleri ile ilgili olmalıdır. "Yahudi cemaati yönetimi, Lozan'ın tanıdığı azınlık haklarından feragat ederek bir sadakat jestinde bulunmuştu." bkz. Tanıl Bora, *Cerayanlar Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 221.

¹²³⁸ Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 138.

¹²³⁹ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, 251.

tecavüz etmiştir. Bu da yetmezmiş gibi öğretmen olarak bulunduğu Çorum'a gelmiş ve onu görev yaptığı yerde de rahatsız etmeye başlamıştır. Konuya bakan yönüyle, yazar, burada ilgili ahlaksız gencin davranışlarındaki rahatlığı Yahudiler'le ilişkilendirir. Şöyle ki, Yahudiler de alışveriş sırasında ellerindeki malı çıkarmak adına, türlü utanmazlıklar içeren davranışlarda bulunmaktadırlar.¹²⁴⁰

4.8.5.4. Fuhuşun Mekanı: Beyoğlu İmajı

Gayri Müslimler'e yönelik imajı anlama bağlamında, eserlere göre onların yoğun olarak yaşadığı Beyoğlu semtine yönelik atıfları da önemsemek gerekir. Çünkü, Beyoğlu imajının oluşumu aynı zamanda Gayri Müslim imajını da oluşturmaktadır. Bu bağlamda, romanlarda Beyoğlu, fuhşun hakim olduğu, hainleri içerisinde barındıran ve İstanbul'un ötekisi bir mekan olarak karşımıza çıkar.

Ercüment Ekrem Talu'ya göre, Beyoğlu, İstanbul semtleri içerisinde bir lekeyi temsil etmektedir. Orası, “şarkla garbın bütün çirkinliklerini, fezayihini ve yalnız bunları bir arada cem eden... şark ile o garbın gayr-i meşru münasebetinden doğmuş... bir piçtir”¹²⁴¹

Ethem İzzet Benice'nin 1924 yılında basımı yapılan *Çıldırın Kadın* isimli eserinde, roman kahramanlarından Necdet üzerinden verilen örnekte, Beyoğlu, fuhşun yaygın olduğu mekanları içerisinde barındıran bir yerdir.¹²⁴²

1926 yılında basımı yapılan *Cehennem Yolcuları*'nda, Selahaddin Enis de, roman kahramanlarından Yakup üzerinden, Ethem İzzet'le Beyoğlu hakkında aynı fikri paylaşır. Yazara göre, Beyoğlu'nun fuhuş alemleriyle ön plana çıkması herkes tarafından bilinen bir gerçektir.¹²⁴³

Beyoğlu, fuhşun dışında da olumsuzlukları içerisinde barındırmaktadır. Bunların başında da, onların İstanbul'un işgali sırasındaki davranışları gelmektedir. İlgili süreçte, Gayri Müslimler, içerisinde yaşadıkları topluma ve devlete ihanet etmişlerdir. Öyle ki, düşman askerleri kendilerini asli evlerinde zannetmişlerdir.

Agah Sırrı Levend'in *Acılar* isimli eserine göre, İstanbul'un diğer yakası olan Beyoğlu, işgal zamanında cümbüşün hakim olduğu bir bölgedir. Yabancı askerler

¹²⁴⁰ Benice, *Yakılacak Kitap*, 145.

¹²⁴¹ Talu, *age*, 45.

¹²⁴² Benice, *Çıldırın Kadın*, 74.

¹²⁴³ Enis, *Cehennem Yolcuları*, 86.

orada rahatça eğlenebilmekte ve kendilerine sunulan imkanlardan dolayı mesut bir şekilde ortalama hayatlarına devam edebilmektedirler. Gayri Müslimler, bu süreçte pervasızca hareket etmektedirler. Örneğin, meyhanelerin girişine rahatça işgalci devletlerin bayrakları asılabilmektedir.¹²⁴⁴

Selahaddin Enis, Beyoğlu'nda Gayri Müslimlerin işgal şartlarındaki davranışları hususunda Agah Sırrı ile hemfikirdir. Yazara göre, işgal zamanında Beyoğlu, Atina'nın sokaklarına benzer bir hale getirilmiştir. Bununla beraber, Gayri Müslimler, Türkler'e karşı ihanet içerisinde bulunmakta ve onları rencide eden davranışlar sergilemektedirler.¹²⁴⁵

Talu'nun işgal İstanbul'unda, Gayri Müslimler, mütareke haberi gelir gelmez Beyoğlu'nu baştan sona gelin gibi donatmışlardır. Bu süreçte, Beyoğlu'nda bulunan Gayri Müslimler, "*coşmuş, mağluplara karşı lanet ve hakaret*"¹²⁴⁶ kusuyorlardır.

4.8.6. Ara Değerlendirme

Bu başlıktaki çıktılar, Türk Milliyetçiliğinin günün şartlarında nasıl konumlandığını anlamak için önemlidir. Burada, özellikle üzerinde durulması gereken mesele, Türklüğe dair çok alanlı göndermelerde karşılaşılan özcü perspektiftir. Bu anlamda, Türkler, doğuştan yiğit, vefakar, kahraman, kokuları ve sesleri özel, fedakar, korkusuzdurlar. Onlara bu özelliklerini bahşeden Tanrı, bu konuda özellikle düşünmüştür. Özetlenmemesi durumunda sıkıcı olacak anlatının en belirgin özelliği, Türklerin özel varlıklar olduğudur.

Eserlerde, erken dönemlerde, Türklerin ana yurtlarına, tarihselliklerine göndermeler bulunmaktadır. Bu anlamda, Türkler, Orta Asya'dan gelmiştir. Burada içerik, dönemin tarih yazımının paralelleğinde gerçekleşir.

Yoğunlukla *Zeyno'nun Oğlu* isimli eser üzerinden yapılan Kürtlük göndermeleri dönemin ruhuna uygundur. Bu anlamda, Kürtler, iptidai bir topluluktur. Onlar, korkulacak kadar çirkin, kıllı, tütün ve gülyağı kokan varlıklardır. Bu özellikler, Kürtlere zaman dışı işlenmiştir. Bunlardan kurtulmaları mümkün değildir.

Türklüğün, diğer ötekisi olan Gayri Müslimlere yönelik atıflar da, romanlarda olumsuzluk barındırmaktadır. Rumlar ve Ermeniler, özellikle fuhuşla

¹²⁴⁴ Levend, *Acılar*, 41-42.

¹²⁴⁵ Enis, *Cehennem Yolcuları*, 193.

¹²⁴⁶ Talu, *age*, 82.

ilişkilendirilmektedir. Onlar da biyolojik olarak sorunlu dünyaya gelmiş çirkin varlıklardır. Evlerde hizmetlilik, onlara bahşedilen temel meslektir. Gayri Müslimler, savaş şartlarındaki davranışlarıyla, Türklere hainlik etmişlerdir. Yahudilere yapılan göndermeler, Ermeniler ve Rumlardan farklıdır. Yahudilerde fuhuş ötekileştirme malzemesi olarak kullanılmamaktadır. Onların en kötü özelliği, paraya olan düşkünlükleri olarak verilir.

Eserlerde, Gayri Müslimlerin, yoğun olarak yaşadığı Beyoğlu ise, Doğu ve Batı'nın gayri meşru birlikteliğinden ortaya çıkmış bir piç olarak tanımlanır.

4.9. İdeal Türk Kadını

1908-1918 ile 1919-1928 aralığında, araştırma kapsamında okunan romanlarda kadın meselesinin ele alınışı büyük oranda benzerlik gösterir. Benzerlikler, kadının eğitilmiş olmasına yapılan vurgular, onun sosyal hayat içerisindeki mevkiini artırma, özellikle evlilik konusunda özgür iradesiyle karar alması, toplum içinde görünürlüğünün artması gibi konularda birleşir. Bununla birlikte, dönem içerisinde vukuu bulan Kurtuluş Savaşı, rejimin tekelleşme sürecine girmesi vs., kadına yönelik yukarıda belirtilen söylemlerin dışında da iktidara yeni konuşma alanları açar. Bunların başında, ideal Türk kadınının inşası bağlamında işlevsel olarak kullanılacak olan Kurtuluş Savaşı dönemi gelir. Bu süreçte, ideal Türk kadınında öne çıkan unsurlar, cesaret, fedakarlık, annelik, vatan sevdası, namusluluk gibi değerlerdir.

4.9.1. Kadınlar Edilgen Kalmasını

Reşat Nuri Güntekin'in 1928 yılında basımı yapılan *Yeşil Gece*'sinde konuya roman kahramanı Ali Şahin üzerinden değinilir. Ali Şahin, eserde kadınları tanımamış, düşünmemiş bir karakter olarak tanıtılır. Mevcut tecrübesizliğine rağmen, günün şartlarında toplumun karşılaştığı problemlerin kaynağının bir ölçüde kadınlarla ilgili olduğunu da düşünür. Buna göre, kadınların asırlarca ihmal edilmesi ve cahil bırakılmasının yarattığı toplumsal problemler küçümsenmeyecek ölçüdedir.¹²⁴⁷

Yazarların eserlerinde araya girerek konulara dair fikirlerini beyan etme durumunu örneklendiren Hüseyin Rahmi, 1919 yılında basımı yapılan *Hakka Sığındık* isimli eserinde önce Şark'ta kadının durumunu izah edip, sonrasında ise eserin bağlamına uygun bir hikaye oluşturarak kadınların muzdarip olduğu tek yönlü boşanma

¹²⁴⁷ Güntekin, *Yeşil Gece*, 93.

durumunu kaldıran kanuna değinir. Ek olarak Hüseyin Rahmi, erkeğin ailesinden evde kalacak kişilerin, kadının rızasını alması gerektiğine dair çıkan kanundan bahseder.

Hakka Sığındık 'ta, Şark'ta yaşayan kadın, “kafes içinde”¹²⁴⁸ büyümekte “yemliğinde”¹²⁴⁹ yemekte, “suluğunda”¹²⁵⁰ içmekte, “tüneğinde”¹²⁵¹ sallanmakta, “söylediğini bilmez allı yeşilli bir papağandır.

“Onun hiçbir cemiyette mevkii, hakkı kelâm ve şikâyeti, umumî eğlencelerden hissesi yoktur. Zavallılar kapanık, kasvetli, bahçesiz evlerinde sıkıldıkları vakit civar bostanlara, müteaffin birer mezbele olan deniz kenarlarına çıkarlar, taşlara topraklara otururlar, en âdi satıcıların kirlî ellerinden aldıkları bayat yemişleri gevezelik ederler.”¹²⁵²

Kadınların,

“mutlak evlerinde yarım bıraktıkları işleri, ateşte yemekleri vardır. Yaptıkları bu acınacak kısa seyran için de akşam erkeklerinden türlü tekdirler iştirirler. Zaten kolları, bacakları arasındaki virank, virank, boy boy çocuklardan hiç bir yerde rahat yüzü görmezler.”¹²⁵³

Hakka Sığındık'ta Hüseyin Rahmi, bundan sonra roman kahramanlarından Hürmüz Hanım ve Naciye Hanım'ın mülakatları üzerinden kadınların tek taraflı boşanma durumunda kaldıkları zorluklara ve sonrasında ise bu durumun yeni çıkan bir kanunla, kadına da boşanma hakkının tanınmasıyla düzeltilmesine değinir. Hürmüz Hanım'ın sabah gazetesiyle Naciye Hanım'ın yanına gelmesiyle başlayan hikayede, Hürmüz Hanım artık “hukukça erkeklerden üstün”¹²⁵⁴ olduklarını ifade eder. Yeni çıkan kanuna göre,¹²⁵⁵

“badema tatlik hakkı kadınlara verilmiş, zevcin hanesinde gayri mümeyyiz veledi sagirinden başka akaribini zevcesinin rızası olmaksızın iskân edememesi” ve “üzerine evlenmemek, evlendiği surette kendisini veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezvicin sahih ve şartın muteber olması”¹²⁵⁶

kuralları getirilmiştir.

Ethem İzzet Benice, *Yakılacak Kitap* isimli eserinde, meseleye farklı bir açıdan yaklaşır. Kadınların sevmelerinin karşılığında, erkekler tarafından bırakılma durumu ve bu noktada basının kadınlara karşı aldığı tavır eleştirilir. Roman kahramanı Vicdan

¹²⁴⁸ Gürpınar, *Hakka Sığındık*, 138.

¹²⁴⁹ *age*, 138.

¹²⁵⁰ *age*, 138.

¹²⁵¹ *age*, 138.

¹²⁵² *age*, 138; Kadının toplumsal olarak ikincilliği dönemin feminist camiasında da tartışılmaktadır. 1935 yılında yapılan İstanbul Uluslararası Feminizm kongresinde bu durum hâlâ tartışılmaktadır. bkz. Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 500.

¹²⁵³ Gürpınar, *Hakka Sığındık*, 138.

¹²⁵⁴ *age*, 138.

¹²⁵⁵ Bahsi geçen kanun ve dönem içerisinde kadın bağlamındaki gelişmeler için bkz. Sıdıka Tezel, *Atatürk ve Kadın Hakları*, (İstanbul: Türk Ticaret Yayınevi, 1983).

¹²⁵⁶ Gürpınar, *Hakka Sığındık*, 140-141.

üzerinden değinilen konuda, o, tek suçu sevmek olan bir karakter olarak tanıtılır. “Aldatıla aldatıla sevgi artığı bir şehvet posası haline çevrilen bahtsız”¹²⁵⁷ Vicdan, kendisini denize atarak intihar yolunu seçmiştir. Yazar, durumun böyle olmasına rağmen gazetelerin onu kabahatli göstermesini eleştirmektedir. Burada yazarın asıl dikkat çekmek istediği husus, kadınların çektiği acılar ve onları bu duruma düşüren erkeklerin toplumsal olarak üstün olmaları ile yaptıklarının cezasız kalma halidir.¹²⁵⁸

Erkeklerin üstün olma hallerini, kadınların dul kalmaları durumunda karşılaştıkları zorluklar üzerinden değerlendiren, Ethem İzzet Benice, 1927 yılında basımı yapılan *Yakılacak Kitap*’ta roman kahramanlarından yine Vicdan üzerinden konuya değinir. Vicdan, öğretmen olarak Anadolu’da göreve başlamıştır. Burada bulunan bir dulun hikayesinde, yazar, dulların karşılaştıkları toplumsal ikincilliği eleştirir. Buna göre, hikaye kahramanı olan kadın, aldatılmış ve bundan dolayı da intihar etmiştir. Yazar bundan sonra eleştirilerinde, “Yarab. Sen: sana istida eden dul tazenin figanına niçin aldırmadın da zavallı kadın son silleni yedi ve denizin kahrına gömüldü gitti?... Buna neden lüzum gördün?... Bu, sana secde edenlerini senin adaletinden şüpheye düşürmez mi?... Şamarına çarpılacak aldatan mıdır, aldanan mı?...Yoksa sen de mi kavilerin yanındasın, kuvvetlilerin zahirisin?... Hakkın kuvvetliler için doğru mu?...” diyerek, meselenin asıl yapıcısı olarak gördüğü yaratıcıyı sorgulama yoluna gider.¹²⁵⁹

Dul kadınların karşılaştıkları zorluklar ve toplumsal ikincilliklerini eleştiri konusu edinen diğer bir yazar, Halide Edip’tir. Bakkal Salim’in dul karısı üzerinden verilen örnekte, o, yaşamını köydeki diğer kişilerin tarlasında çalışarak zor şartlarda kazanan, güzel biri olması nedeniyle türlü dedikodulara maruz kalan bir karakterdir. Köylü kadınlar onu sadece dul olması hasebiyle ötekileştirmişler ve toplumsal alanların kullanımında onu sürekli arka planda kalmaya zorlamışlardır.¹²⁶⁰

Kadın haklarına farklı bir açıdan bakarak, hayat kadınları üzerinden konuya değinen Salahaddin Enis, onların erkekler yoluyla yakalandıkları hastalıklar yüzünden hayatlarını kaybetmeleri ve bu durumun cezasız kalmasından yakınır. Hadiseyi, bir cinayetten farklı okumayan yazar için

¹²⁵⁷ Benice, *Yakılacak Kitap*, 71.

¹²⁵⁸ *age*, 71-72.

¹²⁵⁹ *age*, 73.

¹²⁶⁰ Adivar, *Vurun Kahpeye*, 77

“gayrimüteammid bir katili on beş seneye müteammid bir caniyi idama mahkûm etmekte tereddüt göstermeyen kanunlar, bu kadınların yegâne sermayeleri olan vücutlarına nesillerden nesillere intikal eden hastalıkların zehirlerini aşılayanlar önünde aciz ve zebun”¹²⁶¹

bulunmaktadır.

Toplumsal alanların kullanımında kadınların zorluk çekmesini dile getiren Ethem İzzet Benice ve Abdullah Ziya Kozanoğlu, erkeklerin umumda kadınlara karşı tavırlarını rahatsız edici bulurlar. Benice’ye göre, “Kadın: Harfendazlıktan korkar sokağa çıkamaz. Kadın: peşine takılacağından çekinir bir mahalleden ötekine gidemez!”¹²⁶² Yazarın bakış açısına göre, “Kadın da yapıyınız sokağa çıkabilmeli ve istediği yere kadar istediği gibi gidebilmeli. Erkekler ona yan gözle bile bakmamalıdır.”¹²⁶³

Kozanoğlu’nun 1925 yılında Resimli Mecmua’da tefrika edilen *Kızıl Tuğ* isimli romanında kadınların peçeli olmaları ve bunu taktıklarında sözde erkeklerden korunduklarını düşünmelerini eleştirir. Eserin Semarkant’ta geçen bölümünde verilen hikayede kadınlar böyle davranırken, milliyetçilik göndermeleri yapılarak Türklerin, Türkistan’daki hayatına bakılır. Bu aynı zamanda kadınların sosyal hayatın içindeki konumunun da beklentisidir. Kadın, Türkistan’da, erkeklerle beraber çarşıda, pazarda, savaşta bulunmaktadır. Bununla beraber kadınlara sarkıntılığın cezası ise büyük olmaktadır.¹²⁶⁴

4.9.2. Makbul Kadın

Eserlerde, kadınların pozitif anlamda inşa edilişi noktasında kullanılan temel değer, onların eğitimidir. Bununla beraber, kadınların kendilerine güvenleri hususunda yeterli olmaları ve bu konuda cesur davranmaları, toplumsal sosyal alanları yeterli derecede kullanmaları, yaşamda görünür olmaları gibi konular da imajın oluşturulması bağlamında kullanılan değerlerdendir. Diğer taraftan yazarlar, kadının ikinciliğini eleştirirken bir taraftan da kadına dair geleneksel kodlardan vazgeçmezler. Kadınların Türk ve Müslüman olmalarına yönelik atıflar, dönemin konjonktürüne uygun olarak romanlara yansımış, Türklük, Müslümanlığa nazaran kabul değeri daha yüksek bir espri haline gelmiştir.

Reşat Nuri’nin 1924 yılında basımı yapılan *Gizli El*’inde roman kahramanlarından Seniha üzerinden inşa edilen pozitif kadın imajında, o, eğitilmiş olmakla birlikte, babası

¹²⁶¹ Enis, *Cehennem Yolcuları*, 62-63.

¹²⁶² Benice, *Yakılacak Kitap*, 138.

¹²⁶³ *age*, 138.

¹²⁶⁴ Kozanoğlu, *age*, 99.

ile yatay bir ilişki kurabilmekte ve ileride evleneceği hocası Şeref Bey ile evlilik öncesi önemli paylaşımlarda bulunabilmektedir. Seniha'nın babası, bu ilişkiyi bilmesine rağmen bu durumu normalleştiren bir tavır takınmaktadır.¹²⁶⁵

Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu* isimli eserinde imaj yaratımı, roman kahramanlarından Mesture Hanım'ın kızı Mazlume üzerinden yapılır. Mazlume, Darülfunun'da eğitim almıştır. Bu eğitim ona özellikle umumda kendini ifade etme olanağını ve yeteneğini sağlamış, hal hareketlerindeki tabiiliği geliştirmiş, serbest düşüncelere¹²⁶⁶ ve spora ilgisini arttırmış,¹²⁶⁷ hayata dair ufkunu açmıştır. Bunların yanında Mazlume'nin en öne çıkan özelliği açık fikirli olmasıdır.¹²⁶⁸ Yazara göre, Mazlume ile beraber Avrupa'yı görünürlükleri üzerinden anlamaya çalışan tipler dönemi kapanmış, "bütün intikal devresinin taklitçiliği, çirkinliği arasında hakikat yeni bir Türk kızı örneği"¹²⁶⁹ yetişmiştir.

Zeyno'nun Oğlu'nda Mazlume üzerinden verilen sonrasındaki örnekte, Türk kadını ideal olarak da tanımlama yoluna gidilir. Yazarın, Türk kadınından ilk beklentisi onun şehirli olmasıdır. Beraberinde, o, "ince yüzlü, narin yapılı ve asabî"¹²⁷⁰ dir. Türk kadınının "ekserisinin gözleri derin ve yeşil, tavırları atılğan, mükâlemeleri uyanık ve bazen alaycı"¹²⁷¹ dir. "Kıyafetleri zarif ve basit, fikirleri azıcık mübalağaya, mizaçları heyecana, hülyaya mütemayil olmakla beraber, zamanlarının genç erkeğinden daha fazla müstakil, daha az ukalâ ve cazip bir surette şımarık ve hususi"¹²⁷² dirler. Halide Edip'e göre, tarife uygun karakterler, "memleketin en milli en hakiki timsalleri" dirler.¹²⁷³

Halide Edip'te yukarıda tanımlanan ideal tipin karşısında, "şehirlerde asrılık cereyanında geri kalmak kaygısıyla hareketlerini, kıyafetini yeni zamana mübalağalı bir surette uydurmaya çalışan hoppa, orta yaşlı sun'i "kadınlar bulunur."¹²⁷⁴

Eserlere genel olarak bakıldığında, kadına dair geleneksel kodlardan o kadar kolay vazgeçilemeyeceği görülür. Bunun temel sebebi, kadına dair atfedilen geleneksel

¹²⁶⁵ Güntekin, *Yeşil Gece*, 27-43.

¹²⁶⁶ Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 34-35.

¹²⁶⁷ *age*, 39.

¹²⁶⁸ *age*, 156.

¹²⁶⁹ *age*, 35.

¹²⁷⁰ *age*, 35.

¹²⁷¹ *age*, 35.

¹²⁷² *age*, 35.

¹²⁷³ *age*, 35.

¹²⁷⁴ *age*, 35.

kodlardaki derinlikle ilgili olmalıdır. Kodların altyapısını ise büyük oranda din ve kültürel birikim belirlemektedir. Bu noktada yazarlar, pratikte bir çözüm bulmuşlar ve yeni Türk kadını, geleneksellik ile modernlik arasında bir yere yerleştirmişlerdir. Böylece bir taraftan ahlaklılık, annelik vs. söylemleri devam ederken bir taraftan da yeni Türk kadınına öğretmenlik, milliyetperverlik ve toplumda daha fazla görünür olma gibi misyonlar yüklenmiştir.

Zeyno'nun Oğlu'nda, konuya yukarıdaki anlatının paralelinde bakılır. Halide Edip'e göre, "yeni genç olmak,... yaşlılara eskilere hürmetsiz, tezyifkâr bir vaziyet almak değil.... Yapmacığa, riyaya, gösterişe kapılmamak, hakikati olduğu gibi görmek"¹²⁷⁵ demektir.

Kıralık Konak'ta ise roman kahramanı Seniha üzerinden meseleye değinilir. Buna göre, Yakup Kadri, Seniha Hanım'ı, Batı'da bulunmuş, dil bilen, zevk sahibi ve eğitilmiş bir karakter olarak tanımlar. Böyle olmakla birlikte, yazar, Seniha Hanım'ın sürekli sevgili değiştirme durumunu onaylamamaktadır. Dolayısı ile geleneksel rollerini oynayan kadına ayrıca modern misyonlar da yüklenmekte fakat burada da sınırlılıklar içerisinde davranması istenmektedir.

Kadının bazı sınırlılıklar içerisinde kalmasını isterken bir taraftan da modern hayatın gerekliliklerini haiz olmasının talebi, Peyami Safa'da da karşımıza çıkar. *Sözde Kızlar*'da, Hatice (aktris olduktan sonra ismi Belma olmuştur) üzerinden verilen örnekte yazar, roman kahramanlarından Hayriye Hanım ve Mevrure Hanım'ın mülakatı aracılığı ile, öncelikle mutaassıp olmadığını ifade eder. Kendisinin, "genç kızların memur, muallime, mağazalarda tezgahtar olmalarına itiraz "etmediğini" Tiyatroya çalgılı kahveye"¹²⁷⁶ gitmelerine kızmadığını fakat bunun ötesinde Müslüman bir kızın aktris olmasını da onaylamadığını ifade eder.¹²⁷⁷ *Sözde Kızlar*'ın diğer karakterlerinden Mevrure Hanım ise, yazar tarafından daha olumlu inşa edilmiş olup, o, modernlik ile gelenek arasında bir yerde dengeli hareket etmesi, milliyetperverliği, Anadoluluğu ile ön plana çıkar.

İmaj yaratımı hususunda kullanılan diğer bir unsur kadınların Türk ve Müslüman olma durumlarıdır. Müfide Ferit, kadında Türklüğü daha fazla önemser. Bu anlamda,

¹²⁷⁵ age, 157.

¹²⁷⁶ Safa, *Sözde Kızlar*, 216.

¹²⁷⁷ age, 216.

Pervaneler isimli eserinde kadın, Türklüğü ile ön plana çıkar.¹²⁷⁸ Roman kahramanlarından, Nesime ve Leman eserde bu çerçevede ele alınırlar. Her ikisi de Amerikan Koleji'ne devam etmektedirler. Yazar, eğitilmiş bir kadın tipinin önemini kavramış ve bunu desteklemekle birlikte, onların Türklüğünün ve Müslümanlığının unutturma anlamında işlevsel olarak kullanılan Amerikan Koleji'ne çocukların gönderilmesini desteklememektedir. Ona göre, ilgili okul, çocukların zihnini bulandırmakta ve Türk-Müslüman kadınının oluşumuna olumsuz etkide bulunmaktadır.¹²⁷⁹

Pervaneler'de kadının Türklüğünün ve Müslümanlığının inşası, roman kahramanlarından Burhan Bey üzerinden devam eder. Burhan Bey, öğrencilik yıllarını Fransa'da geçirmekteyken, Claire isimli kadın ile tanışmış ve sonrasında ise gerek din gerekse milliyet farklılıklarını dikkate almadan onunla evlenmiştir. İstanbul'a döndükten ve evliliğin ileriki aşamalarında gerçekle yüzleşen Burhan Bey, hatasını din ve millet farkı gözetmeden yaptığı evlilikte bulmuştur.¹²⁸⁰

Burhan Bey'in hayatı bahsi geçen problemlerle devam ederken, çözümü, en azından çocuklarını kurtarmakta bulmuştur. Bu noktada, kızı Nihal'i annesinin "*kusurları ve zaafı*"¹²⁸¹ndan kurtarmak yoluna gitmiştir. Nihal en büyük çocuk ve karakter olarak "*Türklüğe en yakın*"¹²⁸² olduğundan onu bir Türk gibi büyütme diğer kardeşlere de etki edecek, böylelikle diğer çocuklar da kurtarılmış olacaktır. Bundan sonra Burhan Bey, "*vicdanı müsterih... günahları silinmiş mezara*"¹²⁸³ uzanabilecektir.

Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar*'ında, konu roman kahramanı Mebrure üzerinden tartışılır. Yazarın göndermelerinden anlaşılana, Mebrure'nin karakterinde, beklenen Türk kadını inşa edilmeye çalışılmaktadır. Mebrure, eğitilmiş, namuslu, saf, temiz, Anadolu'lu bir kadındır. Bununla beraber en belirgin ve yazarın özellikle üzerinde durduğu özelliği ise onun Türk olmasıdır.¹²⁸⁴

¹²⁷⁸ Tek, *Pervaneler*, 130.

¹²⁷⁹ *age*, 106-109.

¹²⁸⁰ *age*, 130.

¹²⁸¹ *age*, 130.

¹²⁸² *age*, 130.

¹²⁸³ *age*, 130.

¹²⁸⁴ Safa, *Sözde Kızlar*, 216; Romanlarda sunulan olumlu kadın imajı ile Mustafa Kemal'in kadın hususundaki tasavvurları arasında önemli bir benzerlik vardır. Mustafa Kemal'in söylemindeki gelenekselliğe ve dine dair göndermeler dikkat çekicidir. Bunun yanında, inşa edilmeye çalışılan modern kadın formundan da vazgeçilmez. Göndermelerdeki tarihsel atıflar ise ilgi çekicidir. Buna göre, Türk kadını hali hazırda tarihsel olarak ikincilleştirilmemiştir. "Bizim dinimiz hiç bir zaman kadınların, erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allahın emrettiği şey, Müslim ve Müslimenin beraber

Öğretmenlik mesleği, yazarlar tarafından idealize edilen Türk kadınının inşasında kullanılan önemli değerlerdendir. Halide Edip'in *Vurun Kahpeye* isimli eserinde, roman kahramanlarından Aliye Hanım bu rolün taşıyıcılarından. O, hayatındaki bütün zorluklara rağmen mücadeleye devam etmiş, Anadolu'da öğretmenlik gibi tek başına bir kadının icra noktasında oldukça zorlanacağı bir meslek seçmiştir. Yazarın da bu karakteri oluştururken amaçladığı, kadınların mücadele etmeleri halinde bütün zorluklarla baş edecek enerjiyi haiz oldukları üzerinedir.¹²⁸⁵

Öyle ki, bir keresinde eşrafın ileri gelenlerinden Uzun Hüseyin Efendi, çocuğuna karşı haksızlık yapıldığını düşünerek okula gelmiş

“Sen kim oluyon garı... Sen muallime değil misin? Ne haddine bir eşraf çocuğunu koğuyon, ne haddine benim suratıma haykırıyon? İstanbul'un hayasız garılarına, erkeklerin suratına haykıran, yol iz bilmeyen garılarına burada lüzum yok. Ne okutmanı, ne de seni isteyoz”¹²⁸⁶

diyerek Aliye Hanım'a çıkışmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Aliye Hanım bütün ciddiyeti ve kendine güveni ile

“şimdi buradan dışarı çıkın Efendi... Kasaba demek siz demek; değilsiniz, ben, Anadolu'ya çocuklarını okutmak için geldim. Bu kasabada sizin gibi terbiyesi eksik adamların yüzünden kalamazsam, başka yere gider, vazifemi yaparım. Çıkınız ve beni Maarif Müdürüne şikayet ediniz.”¹²⁸⁷

diyerek onu okuldan göndermiştir.

Ethem İzzet Benice'nin *Yakılacak Kitap*'ındaki Vicdan da bu yönüyle Halide Edip'in Aliye Hanım'ına benzemektedir. O da, hayatını kazanma ve ayakta kalma anlamında oldukça zor bir yaşam sürmüş, üvey abisinin tecavüzüne uğramak gibi ağır travmalar geçirmiş, fakat hayata küsmemiş ve mücadeleye devam etmiştir. Sonunda öğretmen olarak atandığı bir Anadolu kasabasında göreve başlamıştır. Burada, yine Aliye Hanım gibi türlü zorlukları, özellikle de toplumsal geriliklerle mücadele etmiş fakat umuma faydalı olmaya çalışmaktan vazgeçmemiştir.¹²⁸⁸

Beklenen, istenen Türk kadınının inşası her zaman açık olarak yapılmaz. Konuya dair çıkarım yapmak için zaman zaman da negatif inşa edilen kadınlara bakmak gerekir.

olarak iktisab-ı ilm-ü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslam ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayat-ı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katiyen geri kalmamışlardır.” bkz. Burhan Göksele, **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 158; Cumhuriyet kadını inşasında ara bir form önerisini içeren bir başka anlatı için bkz. Ayşe Durakbaşı, **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 119-121.

¹²⁸⁵ Adivar, **Vurun Kahpeye**, 19-22.

¹²⁸⁶ **age**, 32.

¹²⁸⁷ **age**, 32.

¹²⁸⁸ Benice, **Yakılacak Kitap**, 1-30.

Bu manada negatif inşa edilen kadının özelliklerinin karşıtı, bize olması gerekeni verir. Yazarların, olumsuz kadın imajını üretirken kullandıkları espriler, namus yoksunluğu, görsellik üzerinden algılanan modernleşme, Türk ve Müslüman olmama üzerinedir. Ötekileştirme anlamında kullanılan değerlere bakıldığında, bunların karşıtları yukarıda değinildiği üzere pozitif kadın inşasında kullanılmaktadır.

Örneğin, Yakup Kadri'nin *Kıralık Konak*'ındaki Seniha Hanım modernleşmeyi görsellik üzerinden algılayan tiplerdendir. O, "Frenklerin, asır sonu diye vasıflandırdıkları bir genç kızdır; asır sonu yeni bir nevi içtimai örnektir ki, haricî ve dahilî yaşayışında hale ve maziye ait her türlü kayıttan azade ve istikbalin henüz hazırlanan cerayanlarına tabidir."¹²⁸⁹ Yazar açısından bakıldığında kadına dair beklenti, onun mazinin değerlerini unutmadan, vazgeçmeden modernleşmeyi içselleştirmesidir.

Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu*'undaki Mesture Hanım da Seniha'ya benzer. Mesture Hanım'ın "sınıfındaki kadınların bariz bir ihtimamla, mübalağa ile asrileşmeye çalışmalarındaki sun'iyet"¹²⁹⁰ hemen gülünç bir şekilde göze çarpmaktadır.

Namus kavramı da kadının negatif inşası bağlamında kullanılan önemli değerlerdendir. Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* isimli eserindeki Belma (Hatice) isimli karakterin ötekileştirilmesi de bu yolla yapılır. Belma, yaşadığı muhitten sıkılmış bir karakterdir. Buradan çıkış yolunu ise, namusu pahasına üst sınıftan bir genç olan Behiç Bey'le beraber olmakla bulmuştur. Yazar, romanın ilerleyen bölümlerinde Belma'yı cezalandırmak için onu bir çocuk sahibi yapmış fakat babası olan Behiç Bey onu kabul etmemesi bir tarafa onun hayatını da sonlandırmıştır. Çocuğunun öldürülmesini kaldıramayan Belma Hanım bundan sonra hayatına son vermiştir.¹²⁹¹

Pervaneler'deki Leman ve Bahire Hanım ise, yazar tarafından Türklükten ve Müslümanlıktan uzaklaşmaları hasebiyle uyarılırlar. Amerikan Koleji'ne devam eden kişiler, aldıkları eğitim nedeniyle benliklerinden uzaklaşmakta ve erkeklerle gereğinden fazla samimileşmektedirler.¹²⁹²

¹²⁸⁹ Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, 32-33.

¹²⁹⁰ Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 39.

¹²⁹¹ Safa, *Sözde Kızlar*,

¹²⁹² Tek, *Pervaneler*, 37-40.

4.9.3. Kahraman Kadın

Milli Mücadele süreci, yazarlara idealdeki Türk kadınının anlatımı için oldukça uygun şartlar yaratmıştır. Bu manada, Halide Edip, Yakup Kadri, Aka Gündüz gibi yazarlar ilgili mevzuu hakkında, dönemin ideolojik konumlanmasına uygun bir yazım üretmiş ve Türk kadınını ilgili önceliklere göre inşa etmeye çalışmışlardır.

Yazarların bu süreçte ortak pozitif kadın profilini üretirken kullandıkları temel unsurlar, onların fedakarlığı, cesareti, vatan sevgisi gibi değerlerdir. Aka Gündüz'ün 1928 yılında basımı yapılan *Dikmen Yıldız*'ındaki roman kahramanı Yıldız, pozitif imaj yaratımının iyi bir örneğidir. “Yıldız ideal Türk kızıdır... iyi bir eğitimi, kuvvetli bir karakteri”¹²⁹³ vardır.

Askerlerle beraber cephede savaşmış ve özellikle atıcılık hususunda onlardan daha iyi bir er olduğunu da kanıtlamıştır. Yıldız, zenginlik ve şöhret gibi bir çok kişinin istediği değerleri istememektedir. “O bir defa bu toprağa bağlanmış” ve gözü ondan başkasını da görmemektedir.¹²⁹⁴

Yıldız, pilot olan nişanlısını savaşta kaybetmesine rağmen –romanın ilerleyen bölümlerinde ölmediği anlaşılmıştır-, davasından vazgeçmemiş ve bir kadının üstesinden zor geleceği sorunları tek başına çözmüştür. Bu hikayelerden biri, Kurtuluş Savaşı sırasında, Türk ordusu Aydın civarlarından geri çekilirken yaşanmıştır. İdealize edilen Yıldız, mahsur kalan ve on dört kişiden oluşan çocuk ve kadın kafilesini bir mağaraya yerleştirmeyi başarmış, üstün çabası ve cesaretiyle onların hayatlarını kurtarmıştır.¹²⁹⁵

Dikmen Yıldız'ında bütün Anadolu kadınları savaş şartları sebebiyle muzdarip olmuş, ve dert onların hayatları ile özdeşleşmiştir. Buna rağmen, özellikle Gazi Mustafa Kemal'e olan inançları onları güçlü kılmış ve kazanmaya dair inançlarını hiçbir zaman kaybetmemişlerdir.¹²⁹⁶

Milli Mücadele romanları denildiğinde ilk akla gelen eser olan *Ateşten Gömlek*, kadının ideal olarak tanımlanması anlamında da oldukça önemlidir. Romanda, Salime Hanım, Rahime Çavuş, Atiye Çavuş ve Ayşe Çavuş gibi kadın kahramanlar ön plana

¹²⁹³ Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 110.

¹²⁹⁴ **age**,

¹²⁹⁵ **age**, 36-42.

¹²⁹⁶Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, 161.

çıkarm ve yazar, hikayesinde özellikle Ayşe Çavuş üzerinde durur.¹²⁹⁷ Kadın kahramanların var edilişinde temel tema onların eğitimli olmaları üzerinedir.

Ateşten Gümlek'de hikayenin merkezinde olan Ayşe Hanım, Milli Mücadele sırasında hemşire olarak görev yapmıştır. Görevine olan sadakati ve davasına olan inancı Ayşe Hanım'ın en belirgin özelliğidir. Öyle ki, onun "ne kadınlık, ne cinsiyet, ne de beşerî bir zaafı"¹²⁹⁸ vardır. O, "Avrupa taklidi kadınlardan daha ziyâde şahsiyet"¹²⁹⁹lidir. Ayşe Hanım, ne kadar görgülü, edepli, eğitimli ve lisan bilen, davası için her şeyini feda eden bir kadın olmasına rağmen bir o kadar da sade yaşayan ve gösterişsiz bir karakterdir.¹³⁰⁰

Adivar'ın 1923 yılında Akşam gazetesinde tefrika edilip 1926 yılında basımı yapılan *Vurun Kahpeye* isimli eserindeki roman karakterlerinden Aliye Hanım'da Ayşe Hanım'da benzer şekilde inşa edilmiştir. Aliye Hanım zor şartlarda Anadolu'da öğretmenlik mesleğini icra etmeye çalışan bir kadındır. Burada en önemli mücadeleyi dini yanlış yorumlayan softa takımına karşı vermektedir. Namusluluğu, eğitimli olması, cesareti ve vatan aşkı gibi değerler ile inşa edilen Aliye Hanım, romanın sonunda kendi namusunu ve canını memleketi için feda etmiş ve ülkenin geleceğini doğrudan etkilemiştir. Ölümü, mücadele ettiği softalar yoluyla gerçekleşmiş, memleketi kurtarmak uğruna gittiği işgalci Yunan komutanın yanında zina yaptığı gerekçesi ile taşlanarak hayatını kaybetmiştir.¹³⁰¹

4.9.4. Nasıl Bir Evlilik

Eserlerde evlilik meselesi, eleştirel bir perspektifle görücü usulü evlilik, çok eşli evlilik, kadınların erken evlendirilmesi, Gayri Müslimlerle evlilik ve bekarete atfedilen değer gibi konular etrafında tartışılır.

Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu* isimli eserinde roman kahramanlarından Mazlume Hanım üzerinden verilen örnekte, annesi Mesture Hanım onu evlendirmek istemekte ve eş seçimi noktasında kızına yüksek sınıftan bir talipli aramaktadır. Eserde aydın bir

¹²⁹⁷ Adivar, *Ateşten Gümlek*, 137, 54-55.

¹²⁹⁸ *age*, 216-217.

¹²⁹⁹ *age*, 66.

¹³⁰⁰ *age*, 67; Afet İnan'ın Kurtuluş Savaşı'ndaki Türk kadını anlatıldığı eserinde çizilen Türk kadını imajı ile romanlardaki atıflar büyük oranda benzerlik taşır. Hatta zaman zaman hikayeler de aynileşir. bkz. Afet İnan, *Kurtuluş Savaşında Türk Kadını*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 2-7.

¹³⁰¹ Adivar, *Ateşten Gümlek*, 156.

karakter olarak çizilen Doktor Bey ise bu durumu eleştirmekte ve eş seçimi hususunda, kadınların özgür bırakılması gerektiğini ifade etmektedir.¹³⁰²

1924 yılında basımı yapılan *Gizli El*'de Seniha'da Mazlume gibi kendi iradesi dışında evlendirilmek istenmektedir. Seniha ise bu duruma, eski zamanların adeti olarak bakmakta ve bir kadının, ilgili durum hakkındaki seçimin özgür iradesi ile yapması gerektiğini ifade etmektedir.¹³⁰³

Kiralık Konak'ta ise meseleye roman kahramanlarından yine *Gizli El*'deki karakter ile aynı ismi taşıyan Seniha Hanım üzerinden değinilir. Eserde, geleneği temsil eden ailenin büyüğü Naim Efendi, torunu Seniha'nın Faik Bey'le olan nikahsız ilişkisini desteklememektedir. Naim Efendi, torununun bir an önce evlenmesini isterken, Seniha Hanım bu duruma karşı çıkmaktadır. O, öncelikle evlilik kurumunu anlamsız bulmakta, bununla birlikte Faik Bey ile olan ilişkisinin evlilik ile sonuçlanacak olsa bile bunun kararını ancak kendisinin vereceğini ifade etmektedir. Dolayısı ile Seniha Hanım için evlilik, evlenecek kişiler arasında verilmesi gereken bir karar olup, aile büyüklerinin dahil olmaması gereken bir espridir.¹³⁰⁴

Kadınların evlilik hususunda edilgen olmalarının eleştirisinin yanında, eserlerde çok eşli evlilik de tartışılır. *Yakılacak Kitap*'ta Ethem İzzet Benice, konuyu tarım toplumu ile ilişkilendirir. İstanbul'da eğitim almış ve ilk görev yeri Anadolu olan Vicdan'a göre, "erkeğe yediye kadar hak"¹³⁰⁵ olma durumu, kadınların "tarlada, bağda, ağılda ... boğazı tokluğuna hizmetçi"¹³⁰⁶ olarak görülmesi ile ilgilidir. bununla beraber bir hizmetçi ne kadar iyi olursa olsun, "yevmiyesi ne kadar çok verilirse verilsin... kocasının hesabına çalışan bir kadın sadakatini"¹³⁰⁷ göstermeyecektir. Vicdan'a göre asıl sorun ise, kadınların mevcut şartları içselleştirmeleridir.

Erken evlilik konusuna da çok eşli evlilik gibi iptidai bir alışkanlık olarak bakılır. Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu* isimli eserinde, Mazlume ve annesi Mesture Hanım arasındaki mülakatta değinilen mesele, Mesture Hanım'ın yaşını küçültmeye

¹³⁰² Adıvar, *Zeymo'nun Oğlu*, 38.

¹³⁰³ Güntekin, *Yeşil Gece*, 79.

¹³⁰⁴ Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, 142-143; Görücü usulü evlilik meselesi, dönemde üzerinde durulan önemli tartışma konularındandır. Görücülük yerine görüşücülükü hakim kılmak dönemin evliliğe bakışını özetlemektedir. bkz. Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, 67-72.

¹³⁰⁵ Benice, *Yakılacak Kitap*, 120.

¹³⁰⁶ *age*, 121.

¹³⁰⁷ *age*, 121.

çalışmasıyla verilir. Buna göre, Mesture Hanım, yaşını küçültmeyi kızı Mazlume'yi dünyaya getirdiği tarihi aşağı çekerek yapmaya çalışır. Fakat Mazlume'ye göre annesinin onu dünyaya getirdiği yaşta sadece çölde doğum yapılmaktadır. Medeni olan annesinin o yaşta doğum yapması ise akla yatkın gelmemektedir.¹³⁰⁸

İptidai olarak tanımlanan mevzulardan bir diğeri bekarettir. Ethem İzzet Benice'nin *Yakılacak Kitap*'ında, Vicdan küçük yaşlarda üvey abisinin tecavüzüne uğramıştır. Bu durumun da etkisiyle Vicdan, öğretmen olduktan sonra konuyu kendi içerisinde tartışmaya başlamıştır. Ona göre, "nasıl erkekte bekaret diye bir şey aranmıyorsa kızda da aranmamalıdır....bütün kıymetler seciye ve kafada veznedilmeli.... ölçülerin bütün mesnetleri vücudun üst kısmında toplanmalıdır."¹³⁰⁹ Yazar, her ne kadar bahsi geçen konudaki ifadelerinin erken söylendiğini ve toplumun buna hazır olmadığını ifade etse de, ilerleyen zamanlarda insanoğlu ilerleyecek ve bu tür iptidai koşullanmalar son bulacaktır.

1924 yılında basımı yapılan *Pervaneler*'de Müfide Ferit Tek ise yabancı bir ırktan, dinden, kişilerle evlenmenin problemlerine yoğunlaşır. Roman kahramanlarından Burhan Bey ve Claire Fransa'da tıp eğitimi alırken tanışmışlar ve sonrasında da evlenmişlerdir. Evliliğinin ilk dönemlerinde yabancı bir ırktan ve dinden biriyle evlenmenin problemlili olmadığına inanan, "damarlarda akan, kalbinde atan, beyne sıçrayan kanın başkılığını hesaba"¹³¹⁰ katmayan ve hümanist bir bakış açısına sahip olan Burhan Bey, Balkan Savaşlarıyla beraber eşinin nasıl dönüştüğünü ve kendisine ne kadar yabancılaştığını görünce, fikirlerini değiştirmiş ve öncesinin tam zıttı bir yere evrilmiştir. Burhan Bey, eşiyle artık "ayrı bir düşünce ile, ayrı bir mefkure ile tıpkı iki hasım gibi karşı karşı"¹³¹¹ya gelmiştir. Bundan sonra, Burhan Bey için kendi toplumunda bulunan Ermeniler ve Rumlar dahil yabancı kültürden biriyle evlenmek kabul edilemez olmuştur.¹³¹² Bunun da ötesinde, ecnebi fikirlerden etkilenmiş Türk ve Müslüman bir kadını bile eş olarak kabul etmeyi tasavvur edememektedir. Onun için doğru kadın artık, kültürel olarak kendisine en yakın hissettiği ve yabancılık çekmeyeceği kadındır. Bu ise annesine benzerlikle doğru orantılıdır.¹³¹³

¹³⁰⁸ Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, 182.

¹³⁰⁹ Benice, *Yakılacak Kitap*, 220.

¹³¹⁰ Tek, *Pervaneler*, 30.

¹³¹¹ *age*, 30.

¹³¹² *age*, 70.

¹³¹³ *age*, 28.

4.10. Genel Değerlendirme

Bu başlık altında, dördüncü bölümün genel sonuçları, üçüncü bölümün sonuçlarıyla beraber düşünülerek anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu düşünüşte maksat, bahis olan konulardaki kopukluklar ve devamlılıkları ortaya koymaya yöneliktir.

Osmanlı Devleti'ne yönelik atıflar, dördüncü bölümde, üçüncü bölüme kıyasla daha yoğun ve sertlik içeriklenir. Bu anlamda, üçüncü bölümdeki Osmanlı Devleti anlatısı değişir. Üçüncü bölümde, görüldüğü üzere romanlarda Osmanlı Devleti tarihi ikiye ayrılarak incelenmişti. Bu bölümde, erken dönem Osmanlı Devleti, Türklerin merkezi unsuru teşkil etmeleri nedeniyle olumlu bir yere konmuştu. Kanuni Sultan Süleyman da dahil olmak üzere ikinci bölüm ise olumsuz inşa edilmişti. Dördüncü bölümde bu durum farklılaşır. Osmanlı Devleti'ne yönelik dördüncü bölümdeki atıflar homojenlik içerir. Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin tamamına yönelik atıflarda bulunulur. Atıfların içeriğinde, üçüncü bölümde bu kadar sık karşılaşmadığımız cinsellik üzerinden ötekileştirme göndermeleri önemli bir yer tutar. Diğer taraftan Osmanlı padişahlarının tamamı, sinirli, şehvet düşkün, uyuşuk tipler olarak tanımlanır. Dönemin iktidarına yakın yazın ile karşılaştırıldığında roman yazını, bahsi geçen yazınla büyük benzerlikler taşır. Bu duruma, yukarıda bölüm içeriğinde de değinildiği üzere, Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u ve Recep Peker'in *İnkılap Tarihi* eserleri örnek gösterilebilir.

Dördüncü bölümde, üçüncü bölümden farklı olarak Osmanlı Devleti'ne dair yazında yeni bir tema olan Kurtuluş Savaşı anlatısı ile karşılaşılır. Bu anlatıda, Osmanlı padişahı, hain ve vatanını kendi çıkarları uğruna satan bir karakter olarak tanımlanır.

II. Abdülhamid'e dair eleştirel yazının yoğunluğu dördüncü bölümde azalır. 1908 devrimine yönelik atıflarda da benzer bir durum söz konusudur. Bununla birlikte, II. Abdülhamid'i ötekileştirmeye yönelik eleştirel yazının içeriği üçüncü bölümle benzerlik taşır. II. Abdülhamid, dördüncü bölümde de istibdat idaresi ile anılır. Romanlara göre baskı, II. Abdülhamid rejimini en iyi tanımlayan kelimedir. Bunun yanında, II. Abdülhamid rejiminin temel özellikleri olarak, üçüncü bölümle benzer şekilde, adam kayırmacılık, hafiyecilik verilir. II. Abdülhamid'e yönelik eleştirel yazının azalmasında, iktidarın değişikliği önemli olmalıdır. Jön Türkler zamanında yazılan romanlarda, II. Abdülhamid ile hesaplaşma meselesi, hali hazırda merkez ve taze bir meseledir. Erken Cumhuriyet döneminde ise meselenin sıcaklığı kaybolduğu gibi, dönemin iktidarının direkt olarak II. Abdülhamid ile bir savaşı da yoktur. Diğer

taraftan, Kurtuluş Savaşı anlatısı gibi rejimin daha fazla önemseydiği konular olması da bu durumun oluşmasında etkili olmalıdır.

Jön Türkler'e dair yazın, dördüncü bölümde, üçüncü bölümün tersine bir perpektifle içeriklenir. Bilindiği üzere, Jön Türkler üçüncü bölümde, özgürlükçü, istibdat idaresini yıkan bir grup olarak tanımlanmış ve onlara yönelik söylemler yoğun bir şekilde olumluluk içermiştir. Dördüncü bölümde, Jön Türklere yönelik yazın, hem homojen tanımlamalar içermesi hem de onları ötekileştirmeye dönük olması yönüyle değişime uğramıştır. Bu noktada jön Türkler süreci, roman yazınında, II. Abdülhamid'den sonra yeni bir istibdat idaresi kuran, baskının hakim olduğu bir dönem olarak tanımlanır. Bunun yanında, Jön Türkler kibirli, palavracı, ütöplast, demogog, gerçeklikten uzak yaşayan, çocuk ruhlu, hovarda, müsrif, kaba, vahşi ve sahtekar karakterler olarak romanlarda yer alırlar. Dönem romanlarında, Jön Türkleri eleştirme bağlamında kullanılan diğer malzeme alanı, onların geç kalmış Türk milliyetçilikleridir. Bu konuda, Jön Türkler, Gayri Müslimlerin millileşme sürecini okuyamamışlar; dünyanın an zamandaki değişim dinamiklerini yakalayamamışlardır. Diğer taraftan Jön Türkler, halkı yok yere savaştan savaşa sürüklemişler, toplumun bütün birikimini yerle bir etmişlerdir. Dördüncü bölüm romanlarına göre, Jön Türk dönemi anarşinin, adam kayırmacılığın, iktidarın olanaklarıyla zengileşmenin hakim olduğu bir süreçtir. Jön Türk dönemine dair, Dördüncü bölüm romanlarındaki göndermelerin önemli bir özelliği de, Jön Türkleri ötekileştirme yöntemleriyle II. Abdülhamid'in ötekileştirme yöntemlerinin benzerliği hususudur. Bu duruma yönelik içeriğin hazırlanmasında istibdat göndermeleri oldukça önemlidir.

Osmanlı-Türk romanının temel izleklerinden olan Modernleşmenin ele alınışı, üçüncü bölümle büyük benzerlikler taşır. Konunun içeriğini, üçüncü bölümde olduğu gibi, nasıl modernleşeceğiz sorusu belirler. Bu anlamda, yine üçüncü bölümde olduğu gibi, yazarlar orta bir yolu tercih eder. Modernleşirken kaybedilmemesi gereken hasletler olarak, kültüre vurgu yapılır. Diğer taraftan, modernleşme meselesinde yüzeysellik, öncesindeki bölümde olduğu gibi eleştirilir. Bu noktada, yüzeysel modernleşmeye çalışan roman tipleri hikayenin içerisinde cezalandırılırlar.

Eğitim meselesi, dördüncü dönem romanlarında, öncesine nazaran daha fazla tartışılmıştır. Tartışmanın odak noktalarını, karma eğitimin desteklenmesi, eğitimin aracılığı ile Türk ve Müslüman çocukların yetiştirilmesi, yabancı mekteplerin eleştirisi gibi konular oluşturmuştur. Eğitim meselesinin, dönem romanlarında yoğunluğunun

artması, rejimin toplumu dönüştürmesi anlamında eğitimi bir araç olarak önemsemesi ile ilişkili olmalıdır.

Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece*'si, beşinci bölümde, Althusser'in ideolojik aygıtları meselesinin örnekler. Roman, içeriğiyle, iktidarın perspektifinde laik bir konumlanmanın örneğini sunar. Dördüncü bölümde, din meselesinin ele alınışı büyük oranda Reşat Nuri'nin sunduğu çerçeve içerisinde gerçekleşir. Bu dönemde, iktidarın laik konumlanması romanlarda fazlaca hissedilir. Medrese ve tekkelere yönelik eleştirel tutum, roman yazımının fazlaca üzerinde durduğu bir konudur. Dönem içerisinde, iktidar tarafından 1924'de çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunun etkisi romanlarda göze çarpar. Bu bağlamda, romanlarda medreseler çağın gerisinde kalmış kurumlar olarak resmedilir. Bununla birlikte, medreseler, içerisinde ahlaksızlıkların yaşandığı, orta çağ'a ait kurumlar olarak tanımlanırlar. Dine yönelik karakter üzerinden yapılan ötekileştirmelerde hocalar; ahlaksız, gerici, kadın düşkünü, dedikoducu, cahil, obur, vatan haini, çirkin kişiler olarak inşa edilirler. Medreseleri, tekkeleri ve hocaları ötekileştirme anlamında kullanılan diğer alan, onların Kurtuluş Savaşı sırasındaki vatan aleyhine almış olarak tavidir. Burada, özellikle karakterler üzerinden yapılan göndermelerle hoca taifesi, –dışında kişiler elbette vardır- vatan haini olarak tanımlanırlar.

Dördüncü bölümün dahil olduğu tarihsel aralıkta, roman yazımına yeni giren bir tema olan Kurtuluş Savaşı, eserlere bir milat anlatısı olarak yansıtılır. Romanlarda, Kurtuluş Savaşı anlatısı, ortalama bir ana akım tarih yazımının izlerini taşır. Her iki anlatıda da temel izlekler aynıleşir. Bu anlamda, İzmir'in işgali, hem eserlerde hem de ana akım tarih yazımında milleti bilinçlendiren, kendisine getiren, onları işgale karşı harekete geçiren bir olay olarak tanımlanır. Kurtuluş Savaşı süreci, ayrıntılarıyla eserlerde kendisine yer bulur. Yunanlıların işgal sırasındaki eylemleri ise ayrıca eleştirisi konusu edilir. Bu anlamda Yunanlılar, işgalci, vahşi, domuz, cüce olarak inşa edilirler. Diğer taraftan, savaşı sürdüren Milli Mücadeleciler, halkın içinden çıkan, onun kaynaklarından beslenen bir hareket olarak tanımlanırlar. Konu açısından Halide Edip ve Aka Gündüz, bu dönemde öne çıkan ve Gramsci'nin geleneksel aydın tipine uygun olarak hareket eden tiplerdir. Eserleri, sırasıyla *Ateşten Gömlek* ve *Dikmen Yıldızı* ise, Althusser'in ideolojik aygıtları çerçevesinde okunabilecek eserlerdir.

Anadolu'nun İstanbul karşısında öne çıkarılma durumu, dördüncü bölüm romanlarında da devam eder. Üçüncü bölümde, saflığın merkezi olarak addedilen

Anadolu, dördüncü bölümde de benzer bir şekilde karşımıza çıkar. Anadolu, aynı zamanda, günün iktidar koşullanmalarına uygun olarak, Türklüğün arandığı bir mekandır. Kendisini kaybeden bir İstanbul insanının temizlenmek için gitmesi gereken yer Anadolu olarak gösterilir. Romanlarda, İstanbul'un ötekileştirme durumu için sıklıkla Kurtuluş Savaşına gidilir. Bu göndermelerde, İstanbul umursamazlığı ile ön plana çıkarılır.

Türk milliyetçiliğinin dördüncü bölümdeki içeriği, üçüncü bölümden farklılıklarla beraber büyük oranda benzerlik taşımaktadır. Bu anlamda, üçüncü bölümde bulunan, Türk milliyetçiliğine yönelik içerik, dördüncü bölümün Türk milliyetçiliğinin hafızasını oluşturmuştur. Bu durum, milliyetçilik bağlamında, İttihatçılar ve Kemalizm arasında zihni bir birliktelik yahut devamlılığın olduğunun bir göstergesi olarak okunabilir. Her iki bölümde Türk milliyetçiliğine yönelik atıflarda, Türklerin ana yurtları, karakteristik özellikleri benzer şekilde tanımlanır. Bununla birlikte, dördüncü bölümde abartılar hususunda daha aşırıya kaçılır. Üçüncü bölümde, Türk milliyetçiliğine yönelik atıflarda, Türklüğün oluşturucusu açısından, ırki olarak Türklük önemsendirken Müslümanlık ikinci planda kalır. Üçüncü bölümde ise bu konuda, Türklük ve Müslümanlık arasındaki denge unsuru daha fazla dikkate alınır. Bu durum, dönemin iktidar koşullanmalarına oldukça uygundur.

Althusser ve Gramsci bağlamında, teorik çerçevenin sağlayıcıları olarak, Türk milliyetçiliği bahsinde, iki yazar ön plana çıkar; bunlardan birincisi, Halide Edip ikincisi Abdullah Ziya Kozanoğlu'dur. Her iki yazarın, Türklük göndermeleri dönemin iktidarının duruşunu sergiler. Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu* isimli eseri, bahsi geçen göndermelerinin dışında, iktidarın Kürtlere dair söyleminin okunması için de önemli olanaklar sağlar. Bu eserde, Kürtler, özcü bir perspektiften değerlendirilir. Dolayısıyla, Kürtler kendileriyle ilişkilendirilen kötü hasletlerden kurtulmak imkanına sahip olamazlar.

Türk milliyetçiliğinin ötekisi olarak anlatıda yerini alan Gayri Müslimler, dördüncü bölümde de üçüncü bölümün perspektifinde inşa edilirler. Bununla birlikte, onlara ayrılan hacimde bir genişleme göze çarpar. Dördüncü bölümde, Gayri Müslimlerin ötekileştirilmesinde namus yoksunluğu söylemi daha yoğun olarak kullanılır. Bahsi geçen yoğunluk alanlarından ikincisi ise, Kurtuluş savaşı döneminde Gayri Müslimlerin sergiledikleri, Türklere karşı olumsuz tavidir.

Dönem romanlarında kadın, üçüncü bölümde inşa edilmeye çalışılan kadın profilinin çok dışına çıkmaz. Bu anlamda, Türk kadınından ilk beklenti onun eğitilmiş olması üzerinedir. Diğer taraftan, Türk kadınının sosyal hayatta görünürlüğünün artması beklenir. Bunun için ideal meslek olarak, öğretmenlik belirlenir. Bununla birlikte, çoğu zaman kadının aleyhinde olan geleneksel kadın tipinin içeriğinden vazgeçilmez.

Türk kadınının inşasında, namusluluk, modernlik, spor yapıyor olmak, dil bilmek, Türk ve Müslüman olmak, serbest düşüncelilik temel değerlerdendir.

Dördüncü bölümde Kurtuluş Savaşı anlatısı, Türk kadınının inşası için yoğun olarak kullanılır. Bu konjonktür, ideal Türk kadın tipi tanımlaması için uygun ortamı hazırlar. Bu anlamda, kadın, vatan sevdalısı, fedakar, bir varlık olarak karşımıza çıkar.

Evlilik hususunda, görücü usulü ve erken yaşta evlilik, Gayri Müslim kadınlarla evlilik eleştirilir. Bununla birlikte, bekaret konusuna atfedilen olumlu değer Yaşar Nabi'nin *Bir Kadın Söylüyor* isimli eserinde eleştiri konusu edilir.

5.1929-1934 OSMANLI TÜRK ROMANINDA İDEOLOJİ

Araştırmanın bu bölümü, öncesindeki bölümle temel başlıklar bağlamında büyük oranda benzerlik gösterir. Bununla birlikte içerikler değişir ve yoğunlaşır. Değişimden anlaşılması gereken, dönemin öncelikleri bağlamında içeriklerin buna göre şekillenmesidir. Yoğunlaşmadan kasıt ise, içeriklere dair göndermelerdeki hacim ve keskinlik üzerinedir. Özellikle, yeni rejimin inşası hususundaki söylemler -Kemalizm- oldukça keskinlik arz eder. Artık rejim oturmuş ve vatandaşından ne istediğini daha açıkça dile getirmeye başlamıştır.

Bu bölümde, 1929-1934 aralığındaki roman yazımı dikkate alınarak, Osmanlı Devleti'nin yeni rejim bağlamında nasıl ele alındığı, II. Abdülhamid'e yönelik söylemlerin içeriği, İttihat ve Terakkicilerin nasıl algılandığı, din mevzunun nasıl konumlandırıldığı, Kurtuluş Savaşı anlatisının rejim tarafından ne kadar önemsendiği, rejimin kendi kendisini tanımlaması bağlamında Kemalizm, milliyetçilik açısından Türk'ün kim olduğu ve Türk kadınının idealdeki yeri hususları anlaşılmaya çalışılacaktır.

5.1. Kendini Kaybetmiş Bir Hükümlük: Osmanlı

Eserlerde, Osmanlı Devleti'ne yönelik ifadelerde dönemin mevcut koşulları belirleyici olmuştur. Bu noktada söylemler, Osmanlı Devleti'nin Milli Mücadele karşısında nasıl konumlandığı, iktidar için Türkler'in ne ifade ettiği, I. Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen işgal sırasındaki refleksler gibi alanlara yoğunlaşır. Bununla birlikte, ötekileştirme hususunda eserlerde sıkça kullanılan cinsellik meselesi de yoğun bir şekilde konu edilir.

5.1.1. Sefil ve Nankör Padişahlar

Karakterlerin dış görünüşü, kişisel tercihleri ve huyları üzerinden kişileri ötekileştirmek, romanlarda sıkça kullanılan bir yöntemdir. Osmanlı sülalesine yönelik ötekileştirmede de bu durum yaygın olarak kullanılır. Etem İzzet'in¹³¹⁴ 1933 yılında

¹³¹⁴ Etem İzzet Benice, 1903'de İstanbul'da doğmuştur. Galatasaray ve Kabataş liselerinde eğitim almıştır. Uzun yıllar gazetecilik yapmıştır. Milli Mücadele içerisinde yer almış, Cumhuriyet Halk

basımı yapılan *On Yılın Romanı* isimli eserinde, Vahdettin bu yöntemle yerilir. Yazar'a göre, Vahdettin, tahtının üstünde kukla gibi oturan, avurdu avurduna geçmiş, "uzun çeneli, kıvrık bıyıklı, sönük gözlü, bakışlarından fesat, fitne, riya, hıyanet taşıran bir adam"dır.¹³¹⁵

Aka Gündüz'ün 1930 yılında basımı yapılan *Yaldız* isimli eserinde de, roman kahramanı Müfehham üzerinden verilen örnekte, aynı yöntemle göndermelerde bulunulur. Buradaki kişi Damat Ferit'tir. O, bakımsız, kıllı uzun bir çehreye sahiptir. Ermeni olduğundan şüphelenmekle birlikte ahmak ve zihni boş bir karakterdir.¹³¹⁶

Eserinde, zaman zaman aralara girerek açıklama gereği duyan Sadri Etem, 1933 yılında basımı yapılan *Bir Varmış Bir Yokmuş*'ta Abdülmecid dönemini konu eder. Burada Abdülmecid, afyon kullanan bir karakter olarak sunulur.¹³¹⁷ Diğer taraftan Abdülmecid, sıkılgan biridir. Değişen ruh halatine göre zaman zaman tasavvufa meylederken zaman zaman da tam karşıtı bir ruh haline bürünebilmektedir.¹³¹⁸ Ayrıca Abdülmecid, çok küçük meselelerin üstesinden gelemeyecek kadar zayıf bir kişilik olup, sürekli olarak bu konuda sorun yaşamaktadır.¹³¹⁹

1931 yılında basımı yapılan *Deliler Saltanatı*'nda İskender Fahrettin, hanedanı yerme anlamında, Sultan İbrahim'i kullanır. Sultan İbrahim, "şımarık ve beyni sulanmış"¹³²⁰ biri olarak sunulur. Bu durumda, uzun seneler mahpus hayatı yaşaması etkili olmuş,

Fırkasının ilk üyelerinden olmuştur. Parti içi teşkilatta uzun yıllar çalışmış ve milletvekilliği yapmıştır. bkz. Zeki Bakıçelebioğlu, **Ethem İzzet Benice Şahsiyeti ve Eserleri**, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1944), 3-26.

¹³¹⁵ Etem İzzet, **On Yılın Romanı**, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933), 64-65; Sultan Vahdettin portresi, anaakım tarih yazımına uygun bir içerikle romanlarda işlenmiştir. Hatta popüler düzeyde bu daha ilgi çekici bir hale gelmiştir. bkz.: Turgut Özakman, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadele**, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1997), 13-73. Daha Akademik düzeyde bkz.: Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, (Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998). Romanlarla paralellik arz eden hatırat düzeyinde bkz.: Ahmet Reşit Rey, **İmparatorluğun Son Dönemlerinde Gördüklerim Yaptıklarım** (1890-1922) Yay. Haz.: Nur Özmel Akın, (İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 344-357; Erken Cumhuriyet dönemi Malumatı Medeniye ve Yurd Bilgisi Kitaplarında da Vahdettin "hain" olarak tanımlanmıştır. 1934-1935 yılları Yurd Bilgisi kitabında padişahlar, romanlardaki Vahdettin imgesine benzer şekilde "...milleti düşünmezler, hep kendi zevklerini düşünürler" şeklinde girmiştir. Füsun Üstel, **Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 209.

¹³¹⁶ Aka Gündüz, **Yaldız**, (İstanbul: Hüsniyatı Matbaası, 1930), 52-53.

¹³¹⁷ Sadri Etem, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933), 67; Sadri Ertem, 1888 yılında doğmuştur. Babasının görevi nedeniyle Anadolu ve Rumeli'de bir çok vilayette bulunmuştur. Üsküdar Askeri Rüşdiyesi ve Darülfunun'da eğitim almıştır. Uzun yıllar öğretmenlik yapmıştır. Son görev yerlerinden biri, Gazi Terbiye Enstitüsüdür. bkz. Mustafa Parlak, "Sadri Ertem Üzerine Monografik Bir Çalışma" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 1-40.

¹³¹⁸ Gündüz, **Yaldız**, 86

¹³¹⁹ **age**, 80.

¹³²⁰ İskender Fahrettin, **Deliler Saltanatı**, (İstanbul: Akşam Matbaası, 1931), 8

böylece, “muvazenei akliyesi”ni¹³²¹ kaybetmiştir. Sultan İbrahim, olgunlaşmamış, çocuk olarak kalmış biridir.¹³²² “Zalim ve çılgın”¹³²³ olan Sultan İbrahim, süsüne çok düşkün olup, kendisi bu konuda kadınlarla sürekli olarak mukayese halindedir.¹³²⁴ Sultan Abdülmecid gibi zayıf bir ruha sahip olan padişahın gözünü doyurmak mümkün değildir ve bu konuda halkın emeğinin sömürsü olan devletin hazinesini pervasızca kullanabilmektedir.¹³²⁵ Diğer taraftan en önemli özelliklerinden biri de, şaraba olan düşkünlüğüdür.¹³²⁶

Lâliyar Hanım ve Hoca Abdulkadir Efendi üzerinden verilen örnekler, 1931 yılında basımı yapılan *Şeyh Zeynullah*’da Osmanlı Hanedanı’nı kin ve fesadın hakim olduğu bir sülale olarak tanımlar. Hanedana ait kişiler birbirini çekemezler.¹³²⁷ Sefil ve nankör¹³²⁸ olan hanedan üyelerinde, ne ahlâk, ne din, ne imân¹³²⁹ bulunmamaktadır. Merhametten yoksun olan hanedanda, babalar oğullarını, kardeşler kardeşlerini katletmektedir. Onlar güvenilmezdirler, bir gün yanında olduğu, hediyelere boğduğu kişileri ertesi gün hesapsızca öldürebilmektedirler.¹³³⁰

Padişahın pervasızca insan katletmesinin sınırları yok değildir. Sadri Etem’in Sultan Abdülmecid dönemini konu edindiği eserinde, Padişah, cariyesi ile sarayın ressamı İtalyan Albertini arasındaki ilişkide, Albertini’ye karşı yaptırım uygulayamamaktadır. Albertini’yi öldürmesi durumunda padişah, roman kahramanlarından Lort Stratfort’un ifadesine göre, Avrupalı devletler tarafından tepki alacak ve özellikle borç olarak yürütülmeye çalışılan ekonomik sistem büyük sorunlar yaşayacaktır.¹³³¹

Hanedanın şüpheliğini vurgulayan Burhan Cahit, bu durumun kaynağını, sülalenin yüzyıllardır Osmanlı toplumunu sömürmesi olarak gösterir.¹³³² *Deliler Saltanatı*’nda,

¹³²¹ age, 8

¹³²² age, 21.

¹³²³ age, 280.

¹³²⁴ age, 251.

¹³²⁵ age, 246.

¹³²⁶ age, 248.

¹³²⁷ Burhan Cahit, *Şeyh Zeynullah*, (Yayın Yeri yok: Köroğlu Kitaphanesi, 1931), 78.

¹³²⁸ age, 127.

¹³²⁹ age, 127; Erken Cumhuriyet dönemi okul temsilcileri ve Halkevlerinin düzenlediği Tiyatro eserlerinde de Padişahlar benzer temsillerle tanımlanmıştır. Özellikle Milli Mücadele döneminde Padişahlar dini taasup ile birleştirilerek yobazlık ve cehalet ile özdeşleştirilmiştir. Bkz. Esra Dicle Başbuğ, *Resmi İdeoloji Sahnede Kemalist İdeolojinin İnşasında Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2013), 69, 77, 93,

¹³³⁰ age, 127.

¹³³¹ Etem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 70-71.

¹³³² Cahit, *Şeyh Zeynullah*, 242.

Kösem Sultan'ın, Turhan Sultan'a verdiği öğütler arasında ise sarayda cinayetlerin yaygın olduğu ve bu duruma alışması gerektiği ifade edilir.¹³³³

Deliler Saltanatı'nda vurgulanan meselelerden diğeri, yönetimdeki aksaklıklar üzerinedir. Sultan İbrahim, “işveleri ile kendisini teshir eden güzel ve körpe cariyelerin koynunda yatmaktan saray haricinde olup bitenlerle alakadar olmağa vakit”¹³³⁴ bulamamaktadır. Onun yerine Kösem Sultan, iktidarı ele geçirmiş ve kendi kişisel çıkarlarına göre, devleti yönetmeye başlamıştır. Bu sırada “cahil vezirler de hükümet haznesini soymak ve millete zulüm ve işkence yapmak fırsatını”¹³³⁵ kaçırmamakta ve memleketi sömürmektedirler.

Falih Rıfki Atay,¹³³⁶ halkın sömürsünü memleketteki vakıflar üzerinden ele alır. Vakıf sistemi, Osmanlı saltanatının sömürsünden yine sömürge yollu edinilen mirasın aktarılmasına dayanmaktadır.¹³³⁷ Bu bağlamda, Fazlı Necip'in yurt dışında eğitim almış ve gerçeklerin farkında olan kahramanı Bülent'e göre, Amerika örneğinde olduğu gibi herhangi bir memlekette hanedana ihtiyaç yoktur. Bu tür sülaleler halkı sömürmek ve edindikleri sermaye ile kendi abartılmış şaşalı hayatlarından başka bir şeyi düşünmeyerek yaşamaktadırlar.¹³³⁸ Bu durum, Sadri Etem'de, Sultan Abdülmecid üzerinden abartılı bir şekilde örneklendirilir. Sultan Abdülmecid, cariyesinin gönlünü hoş etmek uğruna, neredeyse memleketin her şeyini

¹³³³ Fahrettin, *Deliler Saltanatı*, 56; Dönemin Romanlarında geçen bu hikayeler, Gazete köşelerine ve hatıralara da düşmüştür. Bkz. Süleyman Kani İrtəm, *Osmanlı Sarayı ve Haremın İçyüzü: Muzika-ı Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, (İstanbul, Temel Yayınları, 1999).

¹³³⁴ Fahrettin, *Deliler Saltanatı*, 12; Osmanlı haremı, oryantalist bir biçimde tarih yazımına yansımıştır. Haremın, doğulu despot padişahların zevk ve sefa mekanı olduğu anlatısı için bkz.: Alain Grosrichard, *Sultanın Sarayı Avrupalıların Doğu Fantezileri*, çev. Ali Çalıroğlu, (İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2004), 144. Bu oryantalist söylemin eleştirisi için bkz.: Cengiz Göncü, *Osmanlıda Harem ve Cariyelik 19. Yüzyıl*, (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayıncılık), 18-23.

Romanlarda Osmanlı haremının etkinliğinin artması ile gerileme söylemi arasında da doğrusal bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişki ve bu ilişkinin eleştirisi için bkz.: Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).

¹³³⁵ Fahrettin, *Deliler Saltanatı*, 4.

¹³³⁶ Falih Rıfki Atay, 1893 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da Rehber-i Tahsil Rüstiye'si, Mercan İdadisi ve Darülfunun'da eğitim almıştır. Çeşitli gazetelerde çalış ve I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cepelerde bulunmuştur. İttihat ve Terakki ile yakın ilişki içerisindeydi. Milli Mücadele sırasında hareketin içerisinde yer almıştır. Yakup Kadri ve Mustafa Kemal ile birlikte bulunmuş, 1923'de Bolu milletvekilliği yapmış sonrasında ise Ankara milletvekilliğini icra etmiştir. bkz. Funda Selçuk Şirin, *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Bir Aydın: Falih Rıfki Atay*, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi Yayınları, 2014), 7-25; yazarın Kemalizm'in yanında olduğu, yaşam hikayesinden izlenebileceği gibi bu durumunu çeşitli beyanatlarıyla da ifade eder: “Altı Ok, Kemalizm davasının tezatsızlığını, aydınlığını, bütünlüğünü ve milli karakterini vücuda getiren altı disiplindir. Herhangi biri zayıfladığı zaman dava, özülüğünü ve yaratıcılığını kaybeder” bkz. *age.* 192.

¹³³⁷ Falih Rıfki Atay, *Roman*, (İstanbul: Varlık Yayınları, 1964), 158.

¹³³⁸ Fazlı Necip, *Külhani Edipler*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1991), 208-209.

satmakta ve devletin üst düzey görevlilerini bu iş için görevlendirmektedir. Onun için tek önemli şey, cariyesini tatmin etmektir. Cariyenin isteği, öncesinde sarayda bulunan fakat borçlardan dolayı satılmış olan elmas kadehte şarap içmektir.¹³³⁹

Sultan Abdülmecid'in elmas kadehi bulmak adına yaptıklarının konu edildiği eserde, problemini çözmek için yaptığı tek şey hazinenin boşaltılması değildir. Padişah, sorununu çözmek için cinci hocalara gitmekten de çekinmez.¹³⁴⁰ Olayın, daha vehim tarafı ise, bütün bunlar olurken imparatorluğun Ruslar tarafından işgal edileceği gerçeğidir. Durumu, kendi çıkarları bağlamında okuyan İngilizler, sorunu çözebilecek kapasitede görmedikleri Padişahın yerine hareket ederler ve Rus ilerlemesine karşı koymak adına Osmanlı Devleti'ni askeri anlamda desteklerler.¹³⁴¹ Sadri Etem'e göre, İngilizler, bahsi geçen yardımı ücretsiz yapmazlar. Bunun karşılığında Osmanlı Devleti, yabancıların lehine ilan ettikleri fermanlarla onlara, mülk edinme, serbest ticaret gibi haklar tanır. Memleketin imkanlarıyla ve memleketin insanının aleyhine gelişen yabancılar böylece iktidara karşı daha da laubali olurlar.¹³⁴² İlerleyen dönemde, gümrük kanunlarında yapılan değişikliklerle ithal mallarda gümrük vergisi indirimine de gidilir.¹³⁴³ Bunun sonucunda, Osmanlı ekonomisi çöker, sosyal problemler ortaya çıkar ve yabancıların serveti daha da büyümüş olur.¹³⁴⁴

5.1.2. Halkı Sömüren Osmanlı

1930 yılında yayımlanan, Fazlı Necip'in *Külhani Edipler*'inde, roman kahramanı örnek bir vatandaş olmaya çalışan Kemal Bey üzerinden verilen örnekte, Osmanlı "saltanat hanedanı, cehalet, sefahet, istibdat, vatana hıyanet"¹³⁴⁵ eden bir grup olarak tanımlandıktan sonra, Osmanlı sülalesinin, memleketin ilerlemesini durdurduğunu, halkın hürriyetini elinden alarak, yönetimi zorla ve zulmederek elinde tuttuğu ifade eder.¹³⁴⁶

¹³³⁹ Etem, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933), 8-10.

¹³⁴⁰ **age**, 40-42, 54.

¹³⁴¹ **age**, 62-63.

¹³⁴² **age**, 58-59.

¹³⁴³ **age**, 84.

¹³⁴⁴ **age**, 37-38, 56-57.

¹³⁴⁵ Necip, **Külhani Edipler**, 124; Dönemin okul temsilcileri ve Halkevlerinin düzenlediği tiyatrolarda buna benzer temsiller söz konusudur. Osmanlı halktan kopuk, kendi çıkarını düşünen, düşmanla milletine karşı işbirliği yapan, yobaz, çağdışı vs. şeklinde sahneye yansıtılmıştır. Başbuğ, **age**.94.

¹³⁴⁶ Necip, **Külhani Edipler**, 20, 220.

Külhani Edipler'de Osmanlı hanedanı, “her şeyi kendi pençesinde tutmak isteyen”¹³⁴⁷ bir sülaledir. Halk bu zorba yönetim karşısında, sadece başını eğerek yaşamak durumunda kalmaktadır.¹³⁴⁸ Bilinçli bir şekilde cahil bırakılan halk, sultanın zaptiyeleri tarafından soyulmakta ve padişahın, ülkenin sahibi, çobanı olduğuna inandırılmaktadır.¹³⁴⁹

Toplumun cahil bırakılarak yönetilme durumuna, 1933 yılında yayımlanan, *On Yılın Romanı* isimli eserde de değinilir. Etem İzzet, Bingöl'ün İki Pınar adındaki köyünde yaşayan anne ve çocuğu Torun üzerinden verdiği örnekte, Osmanlı hanedanının fakir Anadolu köylüsünü soyduğunu ifade eder. Öyle ki, devlet, köylünün elindeki ekmeğini dahi vergi olarak tahsil etmektedir. Alınan vergiler, sultanın lüks giderleri için harcanmaktadır. Romanda, köylünün, duruma ses çıkarmaması, iktidarın çıkarları bağlamında öğretilen din ile ilgili olduğu ifade edilir.¹³⁵⁰

Din, saltanatın kurduğu sistemle, paşalar, ağalar, imamlar, mültezimler, zaptiyeler vasıtasıyla topluma aktarılmakta, böylece halk, Allah ve padişah korkusu ile beş vakit namazından ayrılmayarak hanedana köle olarak yaşamaktadır.¹³⁵¹

Romanın ilerleyen bölümlerinde ise, Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve yapılan eğitime yönelik devrimlerle uyanan ve öğrenen halk, geçmişe baktığında Osmanlı hanedanına bahsi geçen yaptırımlarından dolayı beddua etmektedir.¹³⁵²

Külhani Edipler'de, kırk milyonluk halk kitlesi, padişahın lüksü ve pervasızca şatafatını göstermek için dağıttığı mallar için çalışmaktadır. Roman kahramanlarından Mari Louise üzerinden verilen örnekte, ona saraydaki sultanlardan biri tarafından değerli bir elmas hediye edilmiştir. Bu değerli elmas, saray için bir şey ifade etmemektedir. Bu tür harcamalar saray için oldukça normaldir. Bununla birlikte, bahsi

¹³⁴⁷ *age*, 8.

¹³⁴⁸ *age*, 7.

¹³⁴⁹ *age*, 39; Niyazi Berkes Osmanlı elitleri ile reaya arasındaki ilişkiyi “geleneksellik” üzerinden açıklamaya çalışır. Berkes, Osmanlı toplumu olan reayanın, sorgusuz sualsiz “kanuni kadimi” kabul edebilmesi için dinin aracılık ettiğini ileri sürer. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (İstanbul, Doğu-Batı Yayınları), 29-31.

¹³⁵⁰ İzzet, **On Yılın Romanı**, 20-21; Toplumun bilinçli bir şekilde cahil bırakılması meselesi Cuma hutbelerinin Türkçeleşme tartışmalarında da görülür. 1925 yılında Hutbelerin Türkçe olması talebiyle mecliste görüşme yapılmış ve bu görüşmeler esnasında vekiller, Halifenin toplumu bir sürü gibi gördüğü için hutbeleri halkın anlamadığı bir dille, Arapça okuttuklarını belirtmişlerdir. Bkz.: Nurettin Ürün, “Dinin Merkezileşmesine Bir Örnek: Cuma hutbeleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 33-34, 76-80.

¹³⁵¹ İzzet, **On Yılın Romanı**, 31-35.

¹³⁵² *a.g.e.*, 98-99.

geçen lüksler için, halk kitlesi kendisi aç kalarak varını yoğunu saltanata vermek zorunda kalmaktadır.¹³⁵³

Romanın ana kahramanlarından ideal tip olarak sunulan Kenan Bey'e göre, saltanatın yukarıda anlatıldığı haliyle hareketi ve mülkün babadan oğula aktarılması devam etmesi oldukça anlamsızdır.¹³⁵⁴ Halk, istibdadın esiri olmamalıdır. Haksız olarak ellerinden alınan haklarını, mülkte kendilerinin de hakları olduğunu ifade ederek saltanattan istemelidirler.¹³⁵⁵ Eserin diğer önemli kahramanlarından, Edmond Perier'e göre, meselenin çözülmesi noktasında en önemli vazife ise gençlere düşmektedir.¹³⁵⁶

1929 yılında basımı yapılan, Mehmet Rauf'un¹³⁵⁷ *Halas*'ında "yüzyıllarca süre zavallı Türk, gaddar sultanların ökçeleri altında ezilmiş, galip geldiği zamanlarda fethettiği beldelerde bile kötü idarelerin perişanlığından ve acz ve gafletten mağlup zilleti çekmeye mahkum"¹³⁵⁸ bırakılmıştır.¹³⁵⁹ "bütün hayatında bir kürek mahkumu sefaleti ile beli bükülmüş, uğursuz baskı zinciri ile sürüklenerek tek bir nefes alamamış, tek bir gün bile" görememiştir.¹³⁶⁰

Külhani Edipler'de de Türkler'in saltanat tarafından sömürülmesi benzer ve ağır bir dille eleştirilir. Kenan Bey üzerinden verilen örnekte, o, torunlarının padişah efradı ile evlenmeyi bir lütuf saymalarını eleştirerek, Türkler'e yönelik saltanatın olumsuz yaptırımları hususunda bilgi verir. Ona göre, Türkler, asırlardır saltanat tarafından ezilmekte ve istibdat ile yönetilmektedir. Özellikle cahil bırakılan Türkler, ellerindeki

¹³⁵³ Necip, *Külhani Edipler*, 24-25.

¹³⁵⁴ *age*, 44.

¹³⁵⁵ *age*, 42.

¹³⁵⁶ *age*, 30.

¹³⁵⁷ Mehmet Rauf, 12 Ağustos 1875 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Liman Dairesi memurlarından Ahmed Şükrü Efendi'dir. Soğukçeşme Askeri Rüşdiye'si ve Bahriye Mektebi'inde eğitim alır. Uzun yıllar Bahriye'de çalışmış ve yurtdışında bulunmuştur. Tevfik Fikret ile yakınlaşmış ve bu sırada yazı hayatı da başlamıştır. bkz. Rahim Tarım, *Mehmed Rauf Hayatı ve Hikayeleri Üzerine Bir Araştırma*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 11-28.

¹³⁵⁸ Mehmet Rauf, *Halas*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998), 11.

¹³⁵⁹ Osmanlı Devleti'ne yönelik olumsuz söylem aynı zamanda dönemin tarih ders kitaplarında da mevcuttur. Bahsi geçen yazında da Osmanlı Devleti, Türk tarihinin yaşanmaması gereken anlamsız bir dönemi olarak sunulur. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. çev. Ali Bertay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 113; Osmanlı Devleti'ne yönelik olumsuz yahut bu dönemin Türk Tarihinde bir parantez olarak yorumlanmasında Mustafa Kemal oldukça etkindir. Burada, bilindiği üzere, Osmanlı Devleti tarihi atlanarak Türk tarihinin inşasında, Osmanlı öncesi döneme atıflar yapılır. Konuyla ilgili bkz. Hasan Akbayrak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, 2.bs.(İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012), 368-369.

¹³⁶⁰ Necip, *Külhani Edipler*, 11.

artı birikimi elinden alınarak fakirlik ile baş başa bırakılarak, unutulmuş bir şekilde hayatlarına devam etmek durumunda kalmışlardır.¹³⁶¹

Etem İzzet'te ise, Türkler, devleti var eden asıl unsur olarak verildikten sonra, Sultan Osman'ın Türk olduğu ifade edilir. Ondan sonraki padişahlar ise, melez olarak tanımlanır. Bundan sonra, Osmanlı padişahları kendilerini var eden asıl unsuru yok sayarak ve sömürerek bir tarafa bırakmışlardır. Kendilerini Osmanlı olarak tanımlayan saltanat, Türk olmadığı gibi, Türklerin tarihinde sadece “yampiri”¹³⁶² bir çıkışı temsil etmektedirler. Bununla birlikte, Osmanlılar, Türkleri “kaba Türk”¹³⁶³ olarak nitelenmekten de çekinmeyerek, var oluşlarında temel etken olan Türkler'i inkar yoluna gitmişlerdir.

1932'de basımı yapılan, *Yüzbaşı Celal*'de, “saf Türkün yüreğine uyuşturucu bir Mekke aşısı vurup beş asır onu sairfilmenam gibi yaşatan Hilafet”¹³⁶⁴ ve “mecnun ve sarsak bir sülâlenin çerkes dadılar, Arap lalalar ve Arnavut muhafızlar içinde büyüyen seciyesiz evlâdları ile”¹³⁶⁵ Türkler, Kurtuluş Savaşı ile alakalarını kesmiş bulunurlar.

5.1.3. Vatana İhanet: Kurtuluş Savaşı Sürecinde Osmanlı

1929 yılında basımı yapılan, işgal ve sonrasının konu edildiği *Halas*'ta, işgal sırasında saray efradının keyfi yerindedir. Meseleye kendi çıkarları açısından bakan saray için herhangi bir problem yoktur. Onlar şaşalı hayatlarına devam ederken memleketin işgal edilmesi umurlarında değildir.¹³⁶⁶ Öyle ki, İzmir'in beklenen işgaline karşı herhangi bir önlem dahi almamışlardır. Burada, birçok Türk hayatını kaybetmiş, yazarın deyimiyle, “zavallı Türklerin böyle koyun gibi parçalanmasına” izin verilmiştir. Bu konuda Damat Ferit'in düşmanla işbirliği yaptığı dahi düşünülmektedir.¹³⁶⁷

Aka Gündüz'de saltanatın işgal karşısındaki tutumu bir doğum günü vesile kılınarak örneklendirilir. Devlette yönetecek toprak kalmaması, milletin vatansız kalmasına rağmen Vahdettin sefil bir şekilde doğum gününü kutlamaktan vazgeçmemektedir.

¹³⁶¹ *age*, 215.

¹³⁶² Benice, *On Yılın Romanı*, 78.

¹³⁶³ *age*, 79.

¹³⁶⁴ Burhan Cahit, *Yüzbaşı Celal*, (Yayın Yeri Yok: Köroğlu Kütüphanesi, 1932), 200.

¹³⁶⁵ *age*, 200.

¹³⁶⁶ Rauf, *Halas*, 67; Dönemin sahne temsillerinde Anadolu köylüsü ile Padişah arasındaki ilişki romanlardakine benzer bir şekilde sunulur. Burada, Osmanlı köylüye korku salan, aşar vergisi ile köylüye eziyet eden bir yönetim olarak tanımlanır. Başbuğ, *age*. 131.

¹³⁶⁷ Rauf, *Halas*, 160, 165-166; Gündüz, *Yaldız*, 17.

Yazara göre, Vahdettin'i dünyaya getiren anne bahtsız bir kişidir. Onun dünyaya gelmemesi gelmesinden daha iyi olarak verilir.¹³⁶⁸

Külhani Edipler'de de, mesele benzer bir dille ifade edilir. Buna göre, "hain padişah ile damadının uyanan aydın Türklüğe besledikleri öfke ve nefretle"¹³⁶⁹ İngilizler ve Gayri Müslimler İstanbul'u altüst etmişlerdir. Yazara göre,

"Mütareke seneleri İstanbul'da bir tarafta müttefiklerin ve etrafını saran Rumların, Ermenilerin küstah cüretkar baskıları, aşağılamaları diğer tarafta padişahın yalnız kendisini, servetini, saltanatını kurtarmak için kabul ettiği zilletler, rezaletler, hıyanetler, Türk tarihinin ve hayatının en mühim noktasını"¹³⁷⁰

oluşturmuştur. İşgal sonucunda, Türkler, saltanatın acizliği ve hıyanetiyle, "bin türlü zulümler, hakaretler"¹³⁷¹ görmüştür.

Burhan Cahit, 1932 yılında basımı yapılan *Yüzbaşı Celal*'de saltanatın, Türk milleti aleyhine bütün bir vatani satmasını, sadece kendi çıkarları için hareket eden Vahdettin'e bağlar. O, kişisel çıkarları için memleketi altüst eden bir karara imza atarken –Sevr kastedilir- sadece kendini düşünerek hareket etmiştir.¹³⁷² Yazar bu durumu, öncesinde vukuu bulan, Abbasi halifesinin hareketine benzeter. Onun gibi Vahdettin de "bir lokma bir hırka mukabilinde bütün bir Türk vatanını" düşmanlara vermekten çekinmemiştir. Yazara göre, bu oldukça anlaşılır bir durumdur. Saltanat, Türkler'e karşı tutumunda yüzyıllarca onun kanını akıtmasına rağmen onlara elle tutulur bir şey vermemiştir. Dolayısıyla, işgal sırasında ve sonrasında Türkler'in ne ile karşılaşacağını da zerre kadar düşünmemektedir.¹³⁷³

1933'te basımı yapılan *On Yılın Romanı*'nda, işgal sırasında saltanatın hareketi yukarıdaki anlatıya paralel bir şekilde gerçekleşir. Buna göre, "Vahdettin hain ve şaşkın bir padişah"¹³⁷⁴ olarak tanımlanır. Padişah, "Türk milletinin bir ıstırap kazanı içine konup dünya düşmanlığının alevi ile çemberlendiği"¹³⁷⁵ zamanlarda umursamaz bir halde kendi çıkarlarının peşinde koşmaktadır.

¹³⁶⁸ Gündüz, **Yaldız**, 14-15.

¹³⁶⁹ Necip, **Külhani Edipler**, 210-211

¹³⁷⁰ **age**, 210.

¹³⁷¹ **age**, 221.

¹³⁷² Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 162.

¹³⁷³ **age**, 163.

¹³⁷⁴ İzzet, **On Yılın Romanı**, 45.

¹³⁷⁵ **age**, 44-45, 62; Romanlarda Vahdettin imgesinin kendi çıkarları peşinde koşan, milleti düşünmeyen biri olarak girmesinin en önemli kaynağı muhtemelen Nutuk'tur. Nutuk'da Mustafa Kemal "Padişah ve Halife olan Vahdettin, kendini ve tahtını koruyabilcek yollar arayan" biri olarak belirtmiştir. İleriki sayfalarda Sultan Vahdettin için kullanılan sıfatlar daha bir sertleşir. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Haz. Yılmaz Yavuz, (İstanbul, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 9, 526, 584, 589.

1933'te basımı yapılan, Memduh Necati'nin *Dilek* isimli eserinde ise, savaştan dönen bir asker üzerinden verilen örnekte, padişah bir hain gibi hareket eden biri olarak verilir. Vatanın sahipsizliği, İstanbul'un her tarafından anlaşılmaktadır. Memleketin insanına saygı gösterilmediği gibi Türkler, kendi şehirlerinde türlü hakaretlere maruz kalarak hayatlarını sürdürmek zorunda kalmaktadırlar.¹³⁷⁶ Sadri Etem'de Vahdettin'in tutumu daha ilginç ve aşırı bir şekilde örneklendirilir. Buna göre, haysiyetten yoksun olan Vahdettin,¹³⁷⁷ işgale sevinerek karşılık vermektedir. Bunun en önemli sebebi ise, her ne kadar düşman şehri işgal etmiş olsa da, onun İttihatçılar'dan kurtulmuş olmasıdır.¹³⁷⁸

Kurtuluş Savaşı sırasında da, saltanat işgal sürecinde olduğu gibi Türkler'in aleyhine davranmaya devam eder. Burada da ihanetlerin, vurdumduymazlıkların sonu gelmez.

Külhani Edipler'de,

“Vahdettin, İngiliz nüfuz ve tahakkümü altına sığınmış yalancı bir ihtişamın sürmesine çalışıyor, Anadolu topraklarını, Türklük namusunu, şerefini pis ayakları altına almaya çalışan Yunan askerlerine yardım ediyordu. Anadolu'da bir avuç Türk kahramanı muazzam bir rehberle vatani, istiklali, Milli namusu kurtarmak için Yunanlılara ve arkalarındaki İngiliz kuvvet ve dehşetine karşı kanlarını dökerken bu hanedan azası İstanbul'da İngiliz subayları ile beraber Rum ve Ermeni salonlarında dans ediyor, sarhoş oluyordu.”¹³⁷⁹

Halas'ta da değinilen mevzuuda, roman kahramanı Nihat üzerinden verilen örnekte, Türk Milleti kendi geleceğine dair önemli bir savaş verirken ve bunu padişah adına da yapıyorken, Vahdettin, kapalı ve esir durumda bulunmasına rağmen, halkın aleyhine çalışmaktadır.¹³⁸⁰ Aka Gündüz ise, saltanatı yine benzer bir bağlamda eleştirerek, onların Türklere karşı savaş sırasında düşmanlarla bir olmakla itham eder.¹³⁸¹

Vahdettin'in tutumu, *Yüzbaşı Celal*'de, ihanet ile özleştirilir. Örnek ise, I. Dünya Savaşı sırasında Türkler'in aleyhine tavır alan Araplar'a benzetilir. Buna göre Vahdettin, Araplar gibi Türk milli hareketinin aleyhine davranmış, düşman istilasını, kendi halkının direnişine tercih etmiştir.¹³⁸²

Dönemin hatıratlarının büyük bölümünde de Vahdettin sadece kendi ikbalini düşünen bir karakter olarak sunulur: “Vahdettin için gaye kendi tac ve tahtını, saltanat hanedanının refah ve debdebe içinde yaşamalarını temin idi.” Süleyman Kani İtem, *Son Osmanlı Son Saltanat*, (İstanbul, Temel Yayıncılık, 2003), 95.

¹³⁷⁶ Memduh Necati, *Dilek*, (Isparta: İlk Adım Matbaası, 1933), 6.

¹³⁷⁷ Etem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 119.

¹³⁷⁸ *age*, 118.

¹³⁷⁹ Necip, *Külhani Edipler*, 213.

¹³⁸⁰ Rauf, *Halas*, 190.

¹³⁸¹ Gündüz, *Yaldız*, 76.

¹³⁸² Cahit, *Yüzbaşı Celal*, 161.

On Yılın Romani'nda, Vahdettin'in paşasının dilinden verilen örnekte, o, sinek akıllı biri olarak sunulur. Vahdettin, şaha kalkmış bir halkın karşısında durmaya çalışan, Türk milletinin düşmanı bir karakter olarak verilir.¹³⁸³

Fazlı Necip'te Kurtuluş Savaşı'nın sonucunda,

“İstanbul'da heyecan iki taraflıdır...Bir tarafta yaratılıştan soylu yaratılmış, hakkını tanıyan, milletini seven, hür ve hakim olmayı isteyen saf ve aydın Türkün muazzam kütlesi bu kararı alkışlıyor, kutluyorken, diğer tarafta kendilerini memlekete sahip milleti kul sayan padişah evlatları ve akrabası ile menfaat için bu horlanan kulluğu kabul eden saray bendegân ve mensupları ise matemlerle heyecanlar geçiriyorlardı.”¹³⁸⁴

5.1.4. Şehvet Düşkünü Padişahlar

Eserlerde, bir kurumu, karakteri yahut milleti ötekileştirme bağlamında kullanılan içeriklerden en önemlilerinden biri, cinselliktir. Cinselliğe dair ötekileştirici söylemler, Osmanlı saltanatı için, öncesindeki bölümlerde de görüldüğü üzere oldukça yoğundur. Bu dönemde de, saltanatı yerme bağlamında cinsellik sıkça kullanılmıştır. Özellikle, *Şeyh Zeynullah* isimli, Burhan Cahit'in romanı bu konu üzerine kurgulanarak ortaya çıkarılmıştır. Burhan Cahit, meseleyi çok işlevsel bir şekilde kullanarak, ileride değineceğimiz üzere, bu yolla hem hanedanı hem de tekkeleri ve hoca taifesini ötekileştirmiştir.

1933 yılında basımı yapılan, Aka Gündüz'ün *Onların Romani* isimli eserinde, Osmanlı hanedanı, yazarın diliyle ifade edilirse, kestane şekeri yer gibi kadın eti yiyen, köpek kemik kemirir gibi kadın baldırı kemiren bir sülaledir.¹³⁸⁵ *Şeyh Zeynullah* isimli romanda ise, hanedanın kadın üyeleri üzerinden verilen örnekte, onlar, tekke şeyhleri ile cinsel ilişkiye girmekten çekinmeyen tiplerdir. Romandaki *Şeyh Zeynullah*'ın babası *Şeyh Nurullah*, kendisi gibi hanedandan Valide Sultan ile ilişki içinde bulunmaktadır.¹³⁸⁶

Basımı 1931 yılında yapılan *Şeyh Zeynullah* isimli eser, sadece ötekileştirdiği hanedan ve tekkeler ile ön plana çıkmaz. Eserin diğer taraftan önemi, içeriğindeki cinsellik ile ilgili malzemede yatar. Bu bağlamda, Nakşibendi Hudai tekkesinin şeyhi olan *Şeyh Nurullah*'ın hanedan üyeleri ile ilişkisi çok ayrıntılı ve pornografik içeriklerle verilir.

¹³⁸³ İzzet, *On Yılın Romani*, 154-155.

¹³⁸⁴ Cahit, *Külhani Edepler*, 217.

¹³⁸⁵ Aka Gündüz, *Onların Romani*, (İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 1933), 15; 18. ve 19. yüzyıllarda özellikle batılı kronik ve resimlerde Osmanlı harem detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Osmanlı haremının zevk ve şehvet etrafında resimlere yansıdığını görmek için bkz.: Alev Lytle Croutier, *Harem The Word Bihend The Veil*, (New York, Abbeville Press, 1989).

¹³⁸⁶ Cahit, *Şeyh Zeynullah*, 104.

Burada yazar, cinselliğe dair verdiği ayrıntılarla okuyucunun ilgisini çekmek istediği gibi, aynı zamanda hanedana dair de yaptığı cinsel içerikli göndermelerle onları daha da terbiyesiz kılmış olur.

Burhan Cahit'in eserinde tekke şeyhinin beraber olduğu kişilerden biri Adile Sultan'dır. O, güzel bir kadın olmakla birlikte oldukça ateşlidir de, öyle ki, kadınlık hisleri depreştiğinde ne hanedan üyesi olduğunu ne de sultan olduğunu hatırlayabilmektedir.¹³⁸⁷

Nakşibendi Hudai tekkesi şeyhinin beraber olduğu hanedan kadınları Adile Sultan ile sınırlı değildir. Bu kadınlardan olan, Hazinedar Usta, Adile Sultan'a göre daha da işveli bir kadındır. Sarayın hamamında yaşadıkları yasak ilişkide, Hazinedar Usta, Şeyh Zeynullah'a oldukça cüretkar davranmaktadır.¹³⁸⁸

Şeyh Zeynullah'ın beraber olduğu kadınlardan hanedan üyesi Nerime Sultan ise, cinsellik hususunda kendisini yetiştirmiş, iş bilir bir kadındır. O, okuduğu eserlerdeki cinsellik deneyimini Şeyh Zeynullah'ta aramaktadır. Bu anlamda eline geçirdiği ilk fırsatı çok iyi değerlendirir. Yazar, ikili için beraber olma yeri olarak tekkeyi seçer ki, bu özellikle üzerine düşünülmüş bir durumdur.¹³⁸⁹ Diğer taraftan, Nerime Sultan'ın bu erkek açlığı açıklanabilir de bir durumdur, O, eşi olacak kişiyle cinsel tatmin yaşayamamaktadır. Çünkü eşi olan paşa, kendisinden oldukça büyük bir kişidir ve oldukça utangaçtır.¹³⁹⁰

Saraydaki kadınlar arasında yaygın olan ilişki sadece evli olmalarına rağmen diğer erkeklerle beraber olmak değildir. Bunun yanında, cinsel açlıklarını gidermek için hemcinsleri ile de beraber olmaktadırlar. Yazara göre, bunun sebebi, saraydaki kadın sayısı ile erkek sayısı arasındaki orantısızlıktır. Sarayda öyle zamanlar olmaktadır ki, bir şehzade için kırk kadar cariye emre amade sıraya girmektedir. Hal böyle olunca da, kadınlar cinsel tatminlerini gidermek adına hemcinsleri ile beraber olma yoluna

¹³⁸⁷ **age**, 45-51; Erken Cumhuriyet döneminin radikal sayılacak devrimleri din ile doğrudan ilişkilidir. Bu dönemde Tekke ve Zaviyeler ve Medreseler üzerinden yoğun bir siyaset yürütülmüştür. Tekke ve Zaviyeler dönemin münevverleri tarafından çoğunlukla "miskinlik yuvası" olarak nitelendirilmiştir. Tekke ve Zaviyelerin dönemin elitlerinin kısa bir tanımı için bkz.: Baki Öz, **Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Olayı**, (İstanbul, Can Yayınları, 2004), s. 77-82. Kemalistlerin dini reform pratikleri ve bu düşüncenin kökenlerinin geniş bir analizi için bkz.: Andrew Davison, **Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik: Hermenötik Bir Yeniden Değerlendirme**, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1992).

¹³⁸⁸ Cahit, **Şeyh Zeynullah**, 57-61.

¹³⁸⁹ **age**, 156-160.

¹³⁹⁰ **age**, 110.

gitmektedirler.¹³⁹¹ Bu durum sadece, sarayda bulunan cariyelere has bir durum da değildir. Örneğin, yukarıda bahsi geçen Nerime Sultan da, hem cinsleri ile beraber olmayı seçen biridir.¹³⁹² Bu bağlamda, benzer bir örnek de, 1931 yılında basımı yapılan İskender Fahrettin'in *Deliler Saltanatı*'nda bulunur. Buradaki aktörler ise, cariyelerden Zerafşan ve Sultan Şivekâr'dır.¹³⁹³

Hanedan üyeleri arasındaki cinsel tatminsizlik sadece kadınlar arasında yaygın değildir. Hanedanın erkekleri de cinsel anlamda oldukça tatminsizdir. Saraylarında kendilerine ait yüzlerce kadın ve cariye bulanmaktayken, bununla da yetinmeyip kendi valilerinin eşlerine göz dikmektedirler. Burhan Cahit'de verilen örnekte zamanında Osmanlı Padişahı, Sivas Valisinin eşini almak için onu öldürtme yoluna giderek eşine sahip olmuştur.¹³⁹⁴ Benzer bir örnek İskender Fahrettin'in *Deliler Saltanatı*'nda da bulunmaktadır. Burada ise Sultan İbrahim, yine yüzlerce kadınla beraber olacak kudrete sahipken, başkası ile birlikte olan Zambak Hatun'un peşine düşmüştür. Öyle ki, bunun için bütün devlet erkanını da bu işe koşmuştur.¹³⁹⁵

Cinsel tatmin hususunda bu kadar doyumsuz olan hanedan üyeleri, ellerindeki bütün kudrete rağmen her zaman bu savaşta karlı çıkmamaktadırlar. Zaman zaman kendileri de aldatılmaktadırlar. Bu örnek, Sadri Etem'in *Bir Varmış Bir Yokmuş* isimli eserinde verilir. Burada, Sultan Abdülmecid, kendi kadınına sahip çıkamamakta ve Gülbahar isimli cariyesi saraya resim yapmak için gelen İtalyan ressam Albertini ile onu aldatmaktadır.¹³⁹⁶

Eserlerde, hanedanın cinsel tatminsizliği zaman zaman da aşırı abartmalar üzerinden yapılır. Bu konuda İskender Fahrettin *Deliler Saltanatı*'nda Sultan İbrahim'i kullanır. Romanda Sultan İbrahim, hastalık derecesinde kadın düşkünü olarak sunulur.¹³⁹⁷ Sarayda, "yüzden fazla kadın ve cariye"¹³⁹⁸ ona cinsel hizmet için görevlendirilmiştir. Bu yüzden Sultan İbrahim, "irade ve muhammesini tamamıyla"¹³⁹⁹ kaybetmiştir. Burhan Cahit'in *Şeyh Zeynullah* isimli eserine de bakıldığında, bu durum teyit edilir. Çünkü, Sultan, cinsel gücünü arttırmak adına aldığı ilaçlar yüzünden yirmi dört saat

¹³⁹¹ **age**, 165-166.

¹³⁹² **age**, 76.

¹³⁹³ İskender Fahrettin, **Deliler Saltanatı**, (İstanbul: Akşam Matbaası, 1931), 9.

¹³⁹⁴ Cahit, **Şeyh Zeynullah**, 189-190.

¹³⁹⁵ Fahrettin, **Deliler Saltanatı**, 133.

¹³⁹⁶ Etem, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, 69.

¹³⁹⁷ Fahrettin, **Deliler Saltanatı**, 5.

¹³⁹⁸ **age**, 86.

¹³⁹⁹ **age**, 96.

içinde yirmi dört bakire kadın ile beraber olmaya başlamıştır. Sonucunda ise, İskender Fahrettin'in yukarıda belirttiği gibi akli dengesini kaybetmiştir.¹⁴⁰⁰

5.1.5. Ara Değerlendirme

Bu başlık altında incelediğimiz Osmanlı Devleti'ne yönelik söylemler görüldüğü üzere oldukça olumsuzdur. Öncesindeki bölümlerle karşılaştırıldığında, ötekileştirme bağlamında kullanılan ögeler büyük oranda benzerlik taşır. Özellikle, cinsel içerikli göndermelerde bahsi geçen durumla karşılaşılır. Bununla birlikte, bu bölümde, işgal sırasındaki kayıtsızlık, Milli Mücadele karşıtlığı, Türk Milleti'ne karşı olumsuz tutum hususlarında kısmen daha fazla veriyle karşılaşılır.

Bu bölümde, streotipler hainlik, halka zulüm, cinsel açlık, israf, zorbalık gibi sıfatlar ile karşılanır. Streotiplerin en yoğun olarak kullanılanı ise, cinselliğe olan düşkünlüktür.

Bunların dışında, araştırmanın her üç bölümünde de, bütün iktidar koşullanmalarında farklı yoğunlukta ve hacimde de olsa Osmanlı Devleti'ne olumsuz olarak bakılmıştır. Bu olumsuz bakışta gözlenebilen en önemli dinamik ise, söylemlerin sürekli olarak sertleşerek devam etmesidir. Diğer taraftan, 1918 sonrası romanlarda cinsel içerikli göndermelerde gözle görülür bir artış fark edilmektedir.

Sterotiplerin oluşturulmasında günün koşullarında halkın zihni şemasının dikkate alındığı düşünüldüğünde, toplumun muhafazakar ve yeterince milli hassasiyetlere sahip olduğu düşünülebilir.

5.2. Kızıl Sultan: II. Abdülhamid

Bu başlık altında, II. Abdülhamid'e yönelik dönemin romanlarındaki tutum değerlendirilecektir. Bu bağlamda, dönemin yönetim sistemi, halka bakışı gibi sisteme dair veriler üzerine düşünüleceği gibi, II. Abdülhamid'in kişisel tercihleri, hangi sıfatlarla karşılandığı ve karakteri gibi meselelere de değinilecektir.

¹⁴⁰⁰ Cahit, **Şeyh Zeynullah**, 201-202.

5.2.1. Vahşi ve Kindar Hükümdar

1929 yılında basımı yapılan İskender Fahrettin'in *Abdülhamid ve Afrodite* isimli eseri, hikayesinin kurgulanış biçimi ve içeriği ile II. Abdülhamid aleyhtarlığını merkeze alarak ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda, II. Abdülhamid ile ilgili birçok olumsuz atıfla karşılaşılır. Örneğin, “vahşi, kindar”¹⁴⁰¹ olan hükümdar, kimse ile iyi geçinememekte ve hiçbir şekilde hoşlanmadığı kişilere karşı öfkesini kontrol edememektedir. Yazar'a göre, II. Abdülhamid, “Kızıl Sultan”¹⁴⁰² olup “şeytanattan başka bir şey”¹⁴⁰³ düşünmemektedir. Yapabildiği neredeyse tek şey her şeyden şüphe etmek ve vesveseli davranmaktır.¹⁴⁰⁴ Kadınlara karşı şehveti hiç tükenmemektedir.¹⁴⁰⁵

Aka Gündüz ve Nedime Ali'nin beraber oluşturduğu, üç ayrı kadının hikayesinin Cumhuriyet değerleri bağlamında ele alınıp oluşturulan, 1933 yılında yayımlanan *Üç Kızın Hikayesi*'nde II. Abdülhamid, geri kafalı ve ceberrut bir hükümdar olarak tanımlanır.¹⁴⁰⁶ Aka Gündüz'ün tek başına kaleme aldığı, kadının sosyal hayatta karşılaştığı sorunları anlattığı, “*Onların Romanı*” isimli eserinde ise, II. Abdülhamid, “dünyaya kazık çakacakmış gibi bir türlü”¹⁴⁰⁷ ölmeyen bir karakter olarak verilir.

İskender Fahrettin'de II. Abdülhamid'in öne çıkarılan diğer bir özelliği, onun şiddete ve zalimliğe olan meyli ile ilgilidir. Burada, II. Abdülhamid, özellikle hürriyet taraftarlarını şiddetle cezalandırmakta ve zalim bir şekilde milletine göz açtırmamaktadır.¹⁴⁰⁸ Yazara göre, II. Abdülhamid için tek önemli bir şey vardır: “her şeyin fevkinde yalnız kendi şahsını”¹⁴⁰⁹ düşünmek.

II. Abdülhamid, eser dikkate alındığında, tahtı da doğal yollardan edinmemiştir. II. Abdülhamid'in sevgilisi Melahat üzerinden verilen örnekte, o, saltanatı için Sultan Murad'ı öldürerek tahtı elde etmiştir. Bunun ötesinde, o, kendi saltanatını korumak ve

¹⁴⁰¹ İskender Fahrettin, *Abdülhamid ve Afrodite*, (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1929), 122.

¹⁴⁰² *age*, 232.

¹⁴⁰³ *age*, 232.

¹⁴⁰⁴ *age*, 8.

¹⁴⁰⁵ *age*, 167; Sultan Abdulhamid tarih yazımı açısından neredeyse en fazla ilgi çeken Padişah olmuştur. “Kızıl Sultan” ile “Ulu Hakan” arasında gerilim, erken dönem açısından İstibdat devri ile özdeşleşmiştir. Bir biyografi için bkz.: Orhan Koloğlu, *Ne Kızıl Sultan Ne Ulu Hakan Abdulhamit Gerçeği*, (İstanbul, Gür Yayınları, 1987). Dönemin siyasi olayları için: François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul, Homer Kitabevi, 2006). Sultan ile toplum arasındaki ilişki için: Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Journalleri” (1840-1844)*, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

¹⁴⁰⁶ Aka Gündüz; Nedime Ali, *Üç Kızın Hikayesi*, (İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 1933), 4.

¹⁴⁰⁷ Aka Gündüz, *Onların Romanı*, (İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 1933), 182.

¹⁴⁰⁸ Fahrettin, *Abdülhamid ve Afrodite*, 85-86.

¹⁴⁰⁹ *age*, 77.

uzatmak adına tahtın varislerini de öldürmekten çekinmemektedir.¹⁴¹⁰ Onun için, kendi saltanatından daha önemli bir şey yoktur. Hayatında en değer verdiği şey yine kendisidir. Bu, milletin durumundan da, devletin geleceğinden de önemlidir.¹⁴¹¹ II. Abdülhamid, bahsi geçen trajik hayatında zaman zaman gerçeklere karşı mücadele edememektedir. Bu durumlarda ise şaraba sarılarak, bilincini kaybederek kendisini teselli edebilmektedir.¹⁴¹² Diğer taraftan padişahın teselli bulduğu diğer şey, Ebülhüda isimindeki bir deve tüccarıdır. O, Şamda devecilik ederken bir şekilde İstanbul'a uğrayıp padişah ile tanışmış ve bundan sonra muhabbetleri artmıştır. Ebülhüda, padişahı çok iyi tanımıştır. Onun, şüpheli ve vesveseli yönünün farkındadır. Dolayısıyla, sözde cinleri ile konuşup sürekli olarak padişaha onun düşmanları hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda padişah gerçeklikten uzak yaşayan bir karakter olarak sunulur.¹⁴¹³

Abdülhamid ve Afrodit'te, padişahın kişisel özelliklerinden olan korku, onu yaşatmayacak seviyededir. O, her şeyden korkmaktadır. En ziyade korktuğu kişiler ise her zaman yanında bulunan ve aslında onun hükümdarlığını destekleyen kişilerdir. Korku nöbetleri geldiğinde II. Abdülhamid'e kimse yaklaşmamaktadır. Şüphesi ise, yine en yakınındaki kişilere yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, II. Abdülhamid'in destekçileri, aynı zamanda ölüme de en yakın kişilerdir.¹⁴¹⁴

İskender Fahrettin'e göre, II. Abdülhamid'in zaaflarının arasında kadına düşkünlük de vardır. Yıldız sarayında, onun cinsel açlığını gidermek için yüzlerce kadın bulunmaktadır.¹⁴¹⁵ Bununla birlikte padişah, özellikle genç kadınlardan hoşlanmaktadır. Romana dahil edilen Melahat, eserde padişahın bu yönünü ortaya çıkarmak için vardır. Genç kadınlara karşı kendine kontrol edemeyen II. Abdülhamid, yaş almış bir karakter olmasına rağmen utanmayarak genç bir erkek taklidi yapar gibi davranmaktadır. Onun en büyük eğlencesi, sarayın havuzunda genç kadınlarla geçirdiği zamanlardır. Bu, bağlamda padişah, eserde sapık bir profil olarak ele alınmaktadır.¹⁴¹⁶ Yazarın II. Abdülhamid'e yönelik, onun cinselliğine dair yaptığı göndermelerde ayrıntılı ve pornografik öğeler dikkat çekicidir. Böylece, padişahın

¹⁴¹⁰ **age**, 161.

¹⁴¹¹ **age**, 255.

¹⁴¹² **age**, 10-11, 256.

¹⁴¹³ **age**, 26, 27.

¹⁴¹⁴ **age**, 7, 21-22.

¹⁴¹⁵ **age**, 9.

¹⁴¹⁶ **age**, 10-120.

sapıklığı daha ön plana çıkarılabilmekte ve okuyucu, bu konuda daha ayrıntılı bir olumsuz II. Abdülhamid imajına sahip olmaktadır.¹⁴¹⁷

5.2.2. Milletin Kanını Emen Canavarlar: II. Abdülhamid Yönetimi

Bu bölümün içeriği, II. Abdülhamid'in yönetimine dair öncesindeki bölümlerin içeriği ile oldukça benzerlik taşır. Dönemin iktidarının bakış açısı büyük oranda geçmişteki içerikle beslenir. Yazarların “*Kızıl Sultan*”¹⁴¹⁸a dair atıfları özellikle istibdat noktasında birleşir.

1930'da basımı yapılan *Külhani Edipler*'de II. Abdülhamid, kurduğu istibdat rejimini Ruslarla olan savaşı bahane ederek başlatır. Bu noktada padişah, ülkenin işgal edilmesini kullanarak tahtı ele geçirmiş bir karakter olarak verilir¹⁴¹⁹ Hatta II. Abdülhamid, Ruslar'ın memleketi işgal etmesine sevinmiştir. Böylelikle, o, hürriyet taraftarlarını rahatça ezebilecek ve memleketi keyfince yönetebilecek erki eline geçirmiş olacaktır.¹⁴²⁰

Fazlı Necip'e göre, II. Abdülhamid döneminde kimse onun aleyhinde siyaset yapma cesaretini gösterememektedir. Toplum, düşüncelerinde dahi korkuyu hisseder olmuştur. Bu durum, yorgunluk olarak kendisini dışa vurmuş ve toplumda bir uyuşukluk gözlenmeye başlanmıştır.¹⁴²¹

Şeyh Zeynullah'ta, II. Abdülhamid, toplumu yönetmek için tekkeleri kullanır. Tekkeler vasıtasıyla padişah, halkı istediği gibi yönlendirebilmekte ve onlara nüfuz edebilmektedir. Diğer taraftan şüpheli yönü, tekkelere yönelik sürekli olarak uyanıklık halini muhafaza etmekten de geri kalmaz.¹⁴²²

II. Abdülhamid'in yönetim meselesi, Aka Gündüz'de ağalara atıfla açıklanır. Buna göre, II. Abdülhamid, özellikle taşrada ağalar vasıtasıyla yürüyen bir sistem kurmuştur. “Abdülhamid devrinde bütün devlet her işini ağaya, eşrafa”¹⁴²³ gördürmek zorunda kalmaktadır.

¹⁴¹⁷ *age*, 5-6, 42-43.

¹⁴¹⁸ *age*, 112.

¹⁴¹⁹ Necip, *Külhani Edipler*, 220; Georgeon da Abdulhamid'in Rus harbini fırsata çevirerek meclisten kurtulduğunu iddia eder. bkz. Georgeon, *age*. 99-100.

¹⁴²⁰ Necip, *Külhani Edipler*, 72; Erken Cumhuriyet ders kitaplarında Sultan Abdulhamid “zalim” olarak anılmıştır. 1934-5 yılları Yurd Bilgisi kitaplarına “devri sabık” olarak giren Abdulhamid, açılmış Meclisi kısa sürede kapatıp Milleti “inelete inlete idare” etmiştir. Üstel, *age*. 209-210.

¹⁴²¹ Necip, *Külhani Edipler*, 85.

¹⁴²² Cahit, *Şeyh Zeynullah*, 198.

¹⁴²³ Gündüz, *Onların Romani*, 69.

İskender Fahrettin ise, bu noktada II. Abdülhamid'in rüyalar yoluyla memleketi yönettiğini ifade eder. "Abdülhamid'in rüyaya inandığı muhakkaktır. O her gece gördüğü rüyaları ertesi sabah derhal Ebülhüdaya ve yahut şeyh Zafer'e tabir ettirmeden rahat"¹⁴²⁴ edememektedir.

Fazlı Necip'e göre, II. Abdülhamid'in kurduğu istibdat idaresinde, öncesindeki bölümlerde sıkça vurguladığımız jurnalcılık de oldukça işlevsel kullanılmaktadır. Birbirini şikayete dayanan mekanizmada, herkes birbirine karşı iftiralar savurmaktadır. Öyle ki, *Külhani Edipler*'de geçtiği üzere eski eşler kocalarını şikayet etmekte ve bu yolla kocalarından öçlerini alabilmektedirler.¹⁴²⁵

1933 yılında basımı yapılan, *Kıvırcık Paşa*'da, II. Abdülhamid'in devlet yönetiminde gerçeklikleri görmeden yahut göremeden hareket ettiği vurgulanır. Roman kahramanlarından Kıvırcık Paşa üzerinden verilen örnekte, o, Balkanlardaki İttihatçılar üzerine bir brifing verirken hayal ürünü addedilecek hikayeler anlatmakta fakat padişah bunları anlamaktan yoksun davranmaktadır.¹⁴²⁶

Eserlerde, II. Abdülhamid'e yönelik atıflarda özellikle dikkat çekici unsur onun istibdat yönetimine dairdir.¹⁴²⁷ Bu idarede, sisteme itaat başlıca unsurdur. "saray ve padişah istediğini sever, istediğini yaşatır bir kuvvete maliktir."¹⁴²⁸

Sistemdeki itaat ve baskıcı unsuru, İskender Fahrettin, *Abdülhamit ve Afrodit* isimli eserinde, Rusya'daki çar yönetimi ile II. Abdülhamid yönetimini karşılaştırarak açığa çıkarmaya çalışır. Buna göre, Ruslar yönetimde sadece bir kişinin baskısına maruz kalmaktadır ki, o da çardır. Osmanlı toplumunda ise, binlerce çar vardır. II, Abdülhamid'in destekçisi her kişi halka karşı çar gibi davranmakta ve herkes birbirini şikayet ederek mevkiini korumaya çalışmaktadır.¹⁴²⁹

"Zulüm ve istibdat"¹⁴³⁰ın hakim olduğu II, Abdülhamid döneminde, çıkarları bağlamında çalışan en önemli kişi ise, padişahın kendisidir. Onun için bu mesele en öncelikli iştir. Öyle ki, "Abdülhamid devlet haysiyetinden ziyade kendi huzur ve

¹⁴²⁴ Fahrettin, *Abdülhamid ve Afrodit*, 153-154.

¹⁴²⁵ Necip, *Külhani Edipler*, 118.

¹⁴²⁶ Sermet Muhtar Alus, *Kıvırcık Paşa*, (İstanbul: Akşam Matbaası, 1933), 118-119.

¹⁴²⁷ Gündüz, *Yaldız*, 6; Nezihe Muhittin, *Benliğin Benimdir*, (İstanbul: Sudi Kitaphanesi, 1929), 70; Fahrettin, *Abdülhamit ve Afrodit*, 4; Rauf, *Halas*, 59.

¹⁴²⁸ Cahit, *Şeyh Zeynullah*, 137; Dönemin sahnelerinde Abdulhamid "kızıl Sultan" ve istibdat idaresini kuran kişi olarak anılmıştır. bkz. Başbuğ, *age*, 133.

¹⁴²⁹ Fahrettin, *Abdülhamit ve Afrodit*, 84-85.

¹⁴³⁰ *age*, 84.

rahatını düşünür bir hükümdardır”¹⁴³¹ Külhani Edipler’de II. Abdülhamid, Ruslar ile olan savaş sırasında dahi kendi çıkarlarını düşünerek hareket etmekten vazgeçmeyecek kadar küçülebilen bir karakterdir.¹⁴³²

Bu noktada, Nezihe Muhittin, 1929 yılında basımı yapılan *Benliğin Benimdir* isimli eserinde, II. Abdülhamid’i ve efradını milletin kanını emen “obur birer sülükten”¹⁴³³ başka bir şey olarak görmez. İlginç bir şekilde aynı göndermeyi yapanlardan diğer bir yazar İskender Fahrettin de II. Abdülhamid ve yönetimini, “milletin kanını emen... canavarlar”¹⁴³⁴ olarak niteler. Sadri Etem, 1930 yılında yayımlanan *Çıkrıklar Durunca* isimli eserinde, benzer bir şekilde meseleyi yorumlar ve Anadolu’ya devlet adına vergi için gelen kişileri eleştirir. Yönetim, bu manada köylünün yiyecek ekmeği dahi yokken onları sömürmekten vazgeçmez.¹⁴³⁵

Yukarıdaki sömürü anlatısı yanında, II. Abdülhamid yönetiminin diğer bir yönü, her şeyi umursamaz ve kayıtsız bir şekilde “oluruna bırakma”¹⁴³⁶ halidir. Bu durum, *Abdülhamit ve Afrodit*’de karşılıksız kalmaz ve memleket savaş halinde iken subayların maaşları ödenemez duruma gelinir. Diğer taraftan halk da, ekonomik anlamda oldukça zor zamanlar yaşar.¹⁴³⁷ Devletin geleceği tehlikeye düşer ve memleketin her coğrafyasında isyanlar çıkar.¹⁴³⁸ Bununla birlikte, Fazlı Necip’e göre, halkın bu dönemde özellikle kaybettiği şey, birlik olma halidir. Halk artık hiçbir şeyi umursamaz ve kayıtsız halde yaşar olmuştur.¹⁴³⁹

Nezihe Muhittin’e göre, toplumda vukuu bulan kayıtsızlık halinin çıktıklarından rüşvet, halkta II. Abdülhamid döneminde yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁴⁴⁰ İskender Fahrettin için ise, uygun olmayan taltifler ve adam kayırmalar yine bu dönemde yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁴⁴¹

II. Abdülhamid döneminde, anlatılan usulsüzlükleri önlemek için kullanılan en yaygın yöntemler, sansür ve sürgündür. Fazlı Necip’e göre, bu dönemde “memleketin

¹⁴³¹ **age**, 164.

¹⁴³² Necip, **Külhani Edipler**, 75.

¹⁴³³ Muhittin, **age**, 38.

¹⁴³⁴ Fahrettin, **Abdülhamit ve Afrodit**, 69.

¹⁴³⁵ Sadri Etem, **Çıkrıklar Durunca**, (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1930), 14-15, 68-69.

¹⁴³⁶ Rauf, **Halas**, 32.

¹⁴³⁷ Fahrettin, **Abdülhamit ve Afrodit**, 37-39.

¹⁴³⁸ **age**, 44.

¹⁴³⁹ Necip, **Külhani Edipler**, 148.

¹⁴⁴⁰ Muhittin, **age**, 54.

¹⁴⁴¹ Fahrettin, **Abdülhamid ve Afrodit**, 6.

siyasetine ilişkin yazı yazmak”¹⁴⁴² yasaktır. Yasağa uymayanların düşmanı, bu tür durumlara yönelik kurulmuş, işlevsel olarak kullanılan hafiye teşkilatıdır.¹⁴⁴³ Hafiye teşkilatında çalışan kişilerin cahilliği ise neredeyse her metni yasaklı olarak yayımlamaz kılmaktadır.¹⁴⁴⁴

Rejim karşıtı metinlerin dağıtılması yahut okunması durumunda yakalanmanın cezası çok ağırdır. Nezihe Muhittin’in “*Benliğin Benimdir*” isimli eserinde bu durumun cezası “uzak çöllere sürülmek veya müebbet hapse”¹⁴⁴⁵ gitmek olarak gösterilir. Onların Romanı’nda sürgün, memleketin insanı için en önemli problemdir. “Sürgün... Hürriyet denilen şeyin en merhametsiz katilidir”¹⁴⁴⁶ Sürgün yerleri, öncesindeki dönemlerdeki ile olağan olduğu üzere benzerlik gösterir. Eserlerde bu yerler genellikle, Anadolu, Trablusgarp ve Fizan olarak gösterilir.¹⁴⁴⁷

Mevzuyu özetlemeye çalışan Falih Rıfkı Atay’a göre, kendi çıkarlarını düşünerek hareket eden II. Abdülhamid, memleket için arkasında hiçbir olumlu miras bırakmamıştır. II. Abdülhamid’in istibdat yönetiminin bıraktığı tek miras taşlardan oluşan ahırlar olmuştur!¹⁴⁴⁸

5.2.3. Ara Değerlendirme

1929-1934 aralığındaki eserlerde, II. Abdülhamid’e yönelik yazının hacmi azalmakla birlikte, öncesindeki bölümlerde görülen ötekileştirme bağlamındaki atıflar devam eder.

II. Abdülhamid için bu aralıkta kullanılan önemli streotipler, vahşi, şeytan, kindar, kızıl, şüpheli, vesveseci, sapık, korkak gibi ağır içerikli kelimelerdir.

Bu dönemde, öncesindeki bölümlerle karşılaştırıldığında II. Abdülhamid için kullanılan en yaygın ve devam niteliğinde olan streotip onun yönetimini özetlemek adına kullanılan istibdat kelimesidir. Yine öncesindeki bölümlerle kıyaslandığında, ortaya yeni çıkan streotip ise, onun cinsel açlığına gönderme yapma anlamında kullanılan sapık kelimesidir.

¹⁴⁴² Necip, **Külhani Edepler**, 96.

¹⁴⁴³ **age**, 97.

¹⁴⁴⁴ **age**, 98.

¹⁴⁴⁵ Muhittin, **age**, 33, 40.

¹⁴⁴⁶ Gündüz, **Onların Romanı**, 188.

¹⁴⁴⁷ Aka Gündüz, **İki Süngü Arasında**, (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1929), 133.; Muhittin, **age**, 40; Fahrettin, **Abdülhamit ve Afrodit**, 63, 210.

¹⁴⁴⁸ Atay, **Roman**, 35.

5.3. Yeni Bir II. Abdülhamid Dönemi: İttihat ve Terakki'ye Bakış

İttihat ve Terakki başlığı altında, rejimin, onları nasıl tanımladığı, hangi yollarla ve hangi verileri kullanarak onları inşa ettiği meselelerine bakılacaktır. Bu bağlamda, öncesinde tanımlanmaya çalışılan İttihat ve Terakkiciler, sonrasında; karaktere yönelik eleştiriler, yönetime yönelik eleştiriler, iktisadi eleştiri ve harp zenginleri başlıkları altında incelenecektir.

5.3.1. Mektepli Gençler: Tanımlama

İskender Fahrettin'in *Abdülhamit ve Afrodite* isimli eserinde İttihat ve Terakkiciler, "dört beş tanesi Tıbbiyeli... Diğerleri de hariçte çalışan bir kısım genç"¹⁴⁴⁹ olarak verilirler. Onların en büyük düşmanı ve maruz kaldıkları baskının kaynağı II. Abdülhamid'dir. Onun kurduğu, hafiye teşkilatı, İttihat ve Terakkicilerin hareket alanını kısıtlayan en önemli kurumdur.¹⁴⁵⁰

Yazar'a göre,

"Paris'te, Meşrutiyet'in istihali için çalışan Jöntürkler o esnada iki parti"¹⁴⁵¹den oluşmaktadırlar. "Birinci partiyi, Yıldız sarayını filen yıkmak ve memlekette ihtilâl çıkararak kanunesasi ilân etmek isteyenler, ikinci partiyi de bu hareketin henüz zamanı hulul etmediğinden, bir müddet daha intizar ederek millette yavaş yavaş hürriyet arzusu uyandırmak isteyenler"¹⁴⁵²

oluşturmaktadır.

Eserlerde bu dönemde karşılaşılan, yukarıdaki iki paragrafta kısmen izleri sürülebilen, ilginç olan mesele, İttihat ve Terakkiciler'e yönelik eleştirel olmayan yazımın hacmi az da olsa romanlarda yer almasıdır.

1929 yılında basımı yapılan *Abdülhamit ve Afrodite* isimli eser bu durumu örneklendiren verileri haizdir. Örneğin, bu eserde, İttihat ve Terakkiciler, aslında II. Abdülhamid'in hasta adam pozisyonuna düşürdüğü Osmanlı Devleti'ni tekrar

¹⁴⁴⁹ Fahrettin, *Abdülhamit ve Afrodite*, 55.

¹⁴⁵⁰ **age**, 63; İttihat ve Terakki ana akım tarih yazımına ilerici ve devrimci bir karakter olarak girer. Fakat romanlardaki dönemlendirmeye paralel olarak Erken Cumhuriyet iktidar çekişmesinde İttihatçılar, olumsuz bir imgeye dönüşür. İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki çekişme için: Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu, (İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987). Anaakım tarih tezinin görece eleştirisi için; Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2002). İttihat ve Terakkinin fikirleri ve Siyasal çerçevesi için: M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler: (1889-1902)**, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1985). Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992). Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatına Bakışlar**, (İstanbul, Baha Matbaası, 1959).

¹⁴⁵¹ Fahrettin, *Abdülhamit ve Afrodite*, 84.

¹⁴⁵² **age**, 84.

diriltmek noktasında eserde yer alırlar.¹⁴⁵³ Böylelikle İttihat ve Terakkiciler, II. Abdülhamid rejimini ortadan kaldıracaklar ve Meşrutiyeti ilan ederek devleti, Avrupa'nın oyuncuğu olma durumundan kurtaracaklardır.¹⁴⁵⁴ Bu bağlamda, onlar, “vatanın iyiliğinden ve milletin selametinden başka bir şey düşünen insanlar”¹⁴⁵⁵ değillerdir. Nezihe Muhittin de, *Benliğim Benimdir* isimli eserinde, roman kahramanlarından II. Abdülhamid'in cariyesi Zeynep üzerinden verdiği örnekte, İskender Fahrettin ile benzer bir perspektifte meseleye yaklaşır. Onun için de, İttihat ve Terakkiciler, II. Abdülhamid'in oluşturduğu karanlık günleri aydınlığa çıkaracak gençlerden oluşan bir gruptur.¹⁴⁵⁶

Külhani Edipler'e bakıldığında, 31 Mart hadiseleri meselesi üzerinden yapılan yorumda, yukarıdaki anlatının doğrultusunda olaylar sonuçlanır. 31 Mart ile birlikte, II. Abdülhamid'in zulmü ortadan kalkar ve Meşrutiyet ilan edilmiş olur.¹⁴⁵⁷

5.3.2. Görgüsüz Jönler: Karaktere Yönelik Eleştiriler

İttihat ve Terakkiciler'e yönelik kişisel atıflarda, oldukça olumsuz sıfatlar kullanılır. Mehmet Rauf'un tarihsel bir anlatı sunduğu, 1929 yılında basımı yapılan *Halas* isimli eserinde, Meşrutiyet dönemindeki ahlaksızlıklara değinilirken, toplumun bu ahlaksızlıklara karşı sessiz kalması ve herkesin kendi çıkarları bağlamında köşelerine çekilmeleri eleştirilir. Bu noktada Meşrutiyet döneminin içeriği eleştirilirken, Enver Paşa üzerinden de örnekler verilir. Buna göre, “Enver Paşa'nın hırsızlıklarına ve yolsuzluklarına da”¹⁴⁵⁸ halk tepki göstermemiş, onun ahlaksızlıklarına göz yumarak hayatlarına devam etmişlerdir.

Mehmet Rauf'a göre, İttihat ve Terakki mensupları sadece hırsız değillerdir. Onların başta gelen diğeri özelliği güvenilmez olmalarıdır. Roman kahramanlarından, Saim Remzi üzerinden verilen örnekte, I. Dünya Savaşı sonrası harbin kaybedilmesine

¹⁴⁵³ **age**, 84, 222.

¹⁴⁵⁴ **age**, 53.

¹⁴⁵⁵ **age**, 102.

¹⁴⁵⁶ Muhittin, **age**, 31.

¹⁴⁵⁷ Necip, **Külhani Edipler**, 177.

¹⁴⁵⁸ Rauf, **Halas**, 59; Romanlara Enver Paşa'nın bu şekilde geçmesinin nedeni hiç kuşkusuz Erken Cumhuriyet dönemindeki İttihatçı konumlanmasıdır. İzmir Suikasti sonrasında İttihatçıların büyük bir kısmı tasviye edilmiş, basında İttihatçı karşıtı yazılar artmış ve görece muhalif basın susturulmuştur. Zürcher, **age**, 246, 250. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması** (1923-1931), (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 275-277.

rağmen, onların güvenilmezlikleri ön plana çıkarılarak, onca hatalarından sonra tekrar darbe yapacakları beklenir.¹⁴⁵⁹

İttihat ve Terakki mensuplarının güvenilmezliklerine yönelik atıfları sürdüren diğer yazar, Etem İzzet'tir. O, *On Yılın Romanı* isimli eserinde, İttihat ve Terakki mensuplarının güvenilmezliğini, eserin genç ve rejime bağlı karakteri Erhan üzerinden örneklendirir. Buna göre, İttihat ve Terakki mensupları, en yakın arkadaşları Mustafa Kemal'e karşı suikast düzenleyebilecek kadar gözleri dönmüş ve güvenilmez karakterlerdir.¹⁴⁶⁰

Falih Rıfki ise, İttihat ve Terakki mensuplarındaki görgüsüzlük meselesine dikkat çeker. Yazar, konuyu, kendisine gelen bir okuyucu mektubu üzerinden değerlendirir. Bu kadın, öncesinde İttihat ve Terakki mensupları ile sıkça zaman geçirmiş bir karakterdir. Örneğe göre, İttihat ve Terakki mensuplarından Talat Paşa, Cavit Bey ve diğer ileri gelen kişiler, adap ve erkan konusunda oldukça sorunludurlar. Öyle ki, onlar, yemek yeme adabı, giyinme adabı gibi konularda hiç bir şey bilmemektedir. Onların yanında, aynı yemek masasına dahi oturmak mümkün değildir. Eğer olur da böyle bir durum gerçekleşirse, tiksintiden, insan aç olarak masadan kalkmak zorunda kalmaktadır. Bu yüzden Avrupalı erkan, onlarla zorunda kaldıkları için aynı masayı paylaşmaktadır. İttihat ve Terakki mensupları, bu konularda, ancak savaş sonunda bir şeyler öğrenebilecek kadar da geri kafalı insanlardır.¹⁴⁶¹

Sadri Etem'e göre İttihat ve Terakki mensuplarından, görgüsüzlük konusunda kafası en açık tip Enver Paşa'dır. O, başlangıçtan itibaren asil bir kişi olmaya çalışmış, yanındaki kişileri de buna zorlamıştır.¹⁴⁶²

1933 yılında basımı yapılan *İhtiyat Zabiti*'inde Enver Paşa'nın bu durumu abarttığı ifade edilir. O, I. Dünya Savaşı sırasında güney cephesini teftişe giderken, bindiği trende o günün şartlarında meşhur olan Tokatlıyan lokantası benzeri bir mutfağı da yanında taşımaktadır. Bununla birlikte, şampanya büfesini de yine yanında gezdirmektedir.¹⁴⁶³

¹⁴⁵⁹ Rauf, **Halas**, 138.

¹⁴⁶⁰ İzzet, **On Yılın Romanı**, 123.

¹⁴⁶¹ Atay, **Roman**, 85.

¹⁴⁶² Etem, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, 109.

¹⁴⁶³ Burhan Cahit, **İhtiyat Zabiti**, (Yayın Yeri Yok: Kanaat Kütüphanesi, 1933), 222-223.

5.3.3. Milletın Başına Üç Kişilik Bela: Yönetime Yönelik Eleştiriler

Eserlerde, İttihat ve Terakki, yönetimde olduğu zaman diliminde, devraldıkları II. Abdülhamid mirasının içeriğini taklit ederek hareket eder. Bu anlamda, özellikle, öncesindeki yönetimde var olan baskıcı unsurlar, İttihat ve Terakki döneminde de devam eder. Mevzu, Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* isimli eserinde, roman kahramanlarından Ali Bey üzerinden örneklendirilir. Buna göre, “Mutlakiyette milletin başında Padişah diye bir tek bela vardır. Meşrutiyette bu bela üçleşmektedir: Teşriî bela, icraî bela, sultanî bela. Bu bağlamda toplum, II. Abdülhamid'in baskıcı rejiminden bıkmışken şimdi daha büyük belalarla karşı karşıya kalmıştır.”¹⁴⁶⁴

Mehmet Rauf ise, *Halas* isimli romanında, II. Abdülhamid rejiminde yaygın olan cinayetlerin İttihat ve Terakki döneminde de eksik olmadığını ifade eder.¹⁴⁶⁵ Yazara göre, İttihat ve Terakki mensupları rezil politikalarla memleketi yönetmişlerdir.¹⁴⁶⁶

Rezaletlerin önde gelenlerinden biri İttihat ve Terakki'nin kurduğu hafiye teşkilatı benzeri yapılanmadır. Aka Gündüz'ün *Onların Romanı*'nda, İttihat ve Terakki, kurduğu bu teşkilatla toplumu, II. Abdülhamid'in yaptığı gibi kimseye güvenmeyerek yönetmeye çalışmaktadır. Öyle ki, İttihat ve Terakki'nin nazırları dahi birbirinin peşine hafiye takmakta beis görmemektedir.¹⁴⁶⁷ Bununla birlikte, toplum içerisinde de şikayet sistemi çok iyi kurgulanmıştır. Herkes en yakınını, suçlu suçsuz şikayet etmektedir. Romanda, suçlu bulunanların yaygın olarak gönderildiği sürgün yeri ise, Sinop olarak gösterilmektedir.¹⁴⁶⁸

Onların Romanı'nda İttihat ve Terakki'nin kurduğu hukuk sistemi de eleştirilir. Burada mesele, roman kahramanlarından Ali Bey üzerinden örneklendirilir. O, haksız bir yargılanmaya tabi tutulmuştur. Bunda, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden kardeşi Veli Bey etkili olmuştur. Veli Bey, kardeşine duyduğu kişisel husumetten dolayı, haiz olduğu gücü kötüye kullanarak Ali Bey'i mahkum ettirmiştir. İttihat ve Terakki döneminde, rejimin içerisinde mevki sahibi olmak bir kişiyi mahkum ettirmek için yeterlidir. Burada, kişinin suçu olmasa dahi, “kanunu mahsusunun maddei mahsusasına tevfikân”¹⁴⁶⁹ denilip, şahıs kolayca hepse gönderilebilmektedir.

¹⁴⁶⁴ Gündüz, *Onların Romanı*, 194.

¹⁴⁶⁵ Rauf, *Halas*, 67.

¹⁴⁶⁶ *age*, 63-64.

¹⁴⁶⁷ Gündüz, *Onların Romanı*, 196.

¹⁴⁶⁸ *age*, 198.

¹⁴⁶⁹ *age*, 207.

Fazlı Necip, 1930 yılında basımı yapılan *Külhani Edipler* isimli eserinde eleştirisini, farklı bir noktaya çekerek, İttihat ve Terakki'nin 1908 sonrası ele geçirdikleri iktidarı doğru kullanamadıklarını ifade eder. Burada yazar, özellikle toplumda vukuu bulan kargaşa ortamına dikkat çeker. Buna göre, iktidar sahibi olmayan birçok vasıfsız kişi, İttihat ve Terakki'nin erken döneminde, rejimden pay almak için birbiri ile yarışa girmiştir.¹⁴⁷⁰

Kargaşa ortamının halk bazında tepkisi ise, II. Abdülhamid döneminde yaygın olan, işi oluruna bırakma kültürü olmuştur. Rejimin farklılaşmasıyla bir şeylerin düşüneceğini düşünen halk kitlesi, beklentisinin karşılanmamasıyla eski ruh haline geri dönmüştür.¹⁴⁷¹

Burhan Cahit'e göre, İttihat ve Terakki mensupları, II. Abdülhamid gibi kendilerinden başka güç odağının olmasına tahammül edememektedirler.¹⁴⁷² Bununla birlikte, Fazlı Necip'e bakıldığında durum, İttihat ve Terakki mensuplarının aleyhine işlemektedir. Buna göre, onlar, parti içine giren kişileri kontrol edememektedirler. Böylelikle partide, öncesindeki rejimin destekçileri dahi yer alabilmektedirler.¹⁴⁷³

Fazlı Necip'e göre, süreci yönetememe durumunun örnekleri, kendisini yazın aleminde de göstermiştir. İttihat ve Terakki döneminde birçok kişi eline kalem almaya başlamıştır. Fakat bunların bir çoğu vasıfsız kişilerdir. Diğer taraftan, asıl kalem ehli ise, kendi çıkarlarını düşünüp, öncesinde fikir sahibi olmadıkları siyasete dahil olmuşlardır.¹⁴⁷⁴ Dolayısıyla, bu dönemde herhangi bir ilmi, edebi gelişmeden söz edilememektedir.¹⁴⁷⁵

Fazlı Necip'in eleştiri hususunda bahis açtığı diğer konu, İttihat ve Terakki'nin muhtelif halkları birleştirme noktasındaki çabalarıdır. Buna göre, "1908 Meşrutiyetinde İttihat ve Terakki'nin tecrübesiz gençleri iktidar mevkiine geçince unsurları birleştirme hayali arkasında"¹⁴⁷⁶ koşmuşlar fakat, bu duruma, bahsi geçen hain halkların cevabı oldukça olumsuz olduğu gibi, Türkler'i dış dünyaya da kötü tanıtmak yoluna gitmişlerdir.

¹⁴⁷⁰ Necip, *Külhani Edipler*, 160.

¹⁴⁷¹ Rauf, *Halas*, 32.

¹⁴⁷² Cahit, *İhtiyat Zabiti*, 307.

¹⁴⁷³ Necip, *Külhani Edipler*, 158.

¹⁴⁷⁴ *age*, 157.

¹⁴⁷⁵ *age*, 189.

¹⁴⁷⁶ *age*, 220.

Falih Rıfıkı, *Roman* isimli eserinde, İttihat ve Terakki mensuplarının, tecrübesizliklerinin yanında, maymun gibi davrandıklarını ifade eder. Onlar, öncesindeki dönemlerde tanıdıkları, Tanzimat'tan itibaren devam eden, devletin yenileşme çabalarında, maymun gibi davranma durumlarını devralmışlardır. Bu bağlamda, Avrupalı devletlerin sadece görseellikleri ile ilgili mevzuları taklit etmeye çalışmışlardır.¹⁴⁷⁷

İttihat ve Terakki'ye yönelik yukarıdaki eleştirilerin yanında, memleketi savaştan savaşa sokmaları da eleştiri konusu edilir. Mehmet Rauf'a göre, I. Dünya Harbi'nde İttihat ve Terakki, güncel gerçekliklerinin farkında olmadan savaşa girmiştir. Bunların başında, toplumdaki Gayri Müslim unsurlar gelmektedir. Onların savaş sırasında nasıl hareket edecekleri çok barizken, böyle bir gerçeği düşünememişlerdir. Bununla birlikte, Alman taraftarı olarak savaşa girmek de yanlış verilmiş bir karardır. Almanlar, savaşı kazanmaları durumunda dahi, İttihat ve Terakki'yi tanımayacaklardır ve Osmanlı Devleti'ni bir sömürge gibi yöneteceklerdir.¹⁴⁷⁸

Burhan Cahit, *Yüzbaşı Celal* isimli eserinde verdiği örneklerle, I. Dünya Savaşı'nın İttihat ve Terakki tarafından iyi yönetilmediğini ifade eder.¹⁴⁷⁹ Mehmet Rauf'a göre, İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı'na iyi niyetlerle girmemiştir. Burada merkeze aldıkları değer, kendi çıkarlarıdır. Savaş sırasındaki olağanüstü şartlarla, memleketteki tekelleşme süreçleri hızlanacağı gibi kimse bu gidişata ses çıkaramayacaktır. Diğer taraftan savaş şartları, onların hırsızlık yapmalarını da kolaylaştıracaktır.¹⁴⁸⁰

Savaş patlak verdiğinde, İttihat ve Terakki'ye her ne kadar savaş şartları bahsi geçen kolaylıkları sağlamışsa da harbi yönetme hususunda sağlıklı davranmamışlardır. Özellikle levazım hususunda ciddi problemler ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸¹ Bu problem hem cephedeki askeri hem de sivil halkı etkilemiştir. Özellikle, sivil halk günlük basit yiyecek maddelerini dahi bulmakta zorlanmışlardır.¹⁴⁸² Bu bağlamda, İttihat ve Terakki mensupları bütün zulümleri ve savaş şartlarındaki ahlaksızlıklarından dolayı savaş sonunda memlekette kaçmak durumunda kalmışlardır.¹⁴⁸³

¹⁴⁷⁷ Atay, **Roman**, 119.

¹⁴⁷⁸ Rauf, **Halas**, 27.

¹⁴⁷⁹ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 162.

¹⁴⁸⁰ Rauf, **Halas**, 28.

¹⁴⁸¹ Cahit, **İhtiyat Zabiti**, 281.

¹⁴⁸² Gündüz, **Onların Romani**, 208.

¹⁴⁸³ İzzet, **On Yılın Romani**, 38-39; Rauf, **Halas**, 25.

5.3.4. Soyguncu İttihatçılar: İktisadi Eleştiriler ve Harp Zenginleri

İttihat ve Terakki'nin iktisat konusundaki tutumları, özellikle onların halk üzerindeki haksız ve aşırı vergileri üzerinden eleştirilir. Bununla birlikte, memleketin iktisat işleri ile uğraşan erki de eleştirilerden nasibini alır. Diğer taraftan, iktidarın desteği ile savaş şartlarında ortaya çıkan harp zenginleri ağır ithamlarla tanımlanır.

Mehmet Rauf'un *Halas* isimli eserinde, roman kahramanlarından Kemal Mümtaz üzerinden verilen örnekte, İttihat ve Terakki'nin iktisat politikaları, iktidarın maliyenin başına getirdiği Cavit Bey üzerinden eleştirilir. Buna göre, Cavit Bey, iktisat hususunda kara cahil bir kişidir. Maliyeden anlamadığı gibi, iktidar onu, çok büyük yetkilerle iş başına getirir. O ise, mevcut yetkilerini milleti dolandırıp, usulsüzlükler yapmakta kullanır.¹⁴⁸⁴

Maliye konusunda başarısız bir profil çizen İttihat ve Terakki, para konusundaki açığını köylünün üzerine vergi hususunda daha fazla giderek kapatmaya çalışır. Bu konudaki örnekleri eserinde fazlaca yer ayıran yazar, Etem İzzet'tir. Yazara göre, iktidar, köylüyü aç bırakma pahasına vergileri arttırma yoluna gitmiştir. Öyle ki, taşraya giden mültezim, oldukça acımasız davranmış ve köylünün elindeki ekmeğini dahi zorla gasp etmiştir.¹⁴⁸⁵

Yukarıda da değinildiği üzere, savaş şartları İttihat ve Terakki'ye yaptırımları hususunda büyük bir özgürlük alanı açar. Bunlardan biri de sermayeyi kontrol etme özerkliğidir. İttihat ve Terakki, bu şansını esarlere bakıldığında çok iyi kullanır ve kendi sermaye sınıfını oluşturma bağlamında her ne kadar halkın aleyhine de olsa başarılı olur.

Mehmet Rauf, *Halas*'ta roman kahramanlarından Kemal Mümtaz ve Fazıl Şükrü arasındaki mülakat üzerinden verdiği örnekte, İttihat ve Terakki'yi sert bir dille eleştirir. Burada vurgulanan, savaş şartlarındaki fiyat artışları ve bu durumdan faydalananlar üzerinedir.¹⁴⁸⁶ Harp zenginlerini ötekileştirme adına, Mehmet Rauf'un kullandığı yöntem, eserlerde kişileri ötekileştirme adına sıkça kullanılan cinsel

¹⁴⁸⁴ Rauf, *Halas*, 31; Cavit Bey'e yapılan bu saldırılar onun İttihatçılığı ile ilişkilidir. İzmir İktisat Kongresinden itibaren Kemalistlerin milli bir burjuva oluşturma gayesi güttükleri göz önüne alınırsa bu daha anlamlı olur. Milli burjuva oluşturma gayetlerini anlama bağlamında bkz. Çağlar Keyder, *Memalik-i Osmanîye'den Avrupa Birliği'ne*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2003). Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914*, (İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990). Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat: (1908-1918)*, (Ankara, Yurt Yayınevi, 1982). Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985*, (İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988).

¹⁴⁸⁵ İzzet, *On Yılın Romanı*, 16-17, 31-36.

¹⁴⁸⁶ Rauf, *Halas*, 29.

içeriktir. Bu anlamda, roman kahramanlarından harp zengini Sadi, eserde fahişelerle düşüp kalkan bir karakter olarak verilir.¹⁴⁸⁷

Konuya dair Aka Gündüz'ün *Yaldız* isimli eserine bakıldığında, harp zenginlerinin her ne kadar memleket üzerinden zenginleşen kişiler olsa da memlekete faydalı olmayan tipler oldukları görülür. Onlar, kazandıkları sermayeyi, memleketin acı gerçekliğinden bihaber yurt dışında pervasızca tüketmektedirler.¹⁴⁸⁸

Burhan Cahit¹⁴⁸⁹ de, meseleye Mehmet Rauf ve Aka Gündüz gibi yaklaşır. Ona göre de, savaş şartlarında memleket açlıktan kırılmakta iken, harp zenginleri pervasızca sadece kendi çıkarlarını düşünerek yaşamaktadırlar. Burhan Cahit'in üzerinde durduğu asıl mesele ise, harp zenginlerinin davranışlarının ürettikleri üzerinedir. Halk, harp zenginlerinin şaşalı hayatlarını görerek, ahlak ve vatanseverlik hususlarındaki fikirlerini değiştirmektedir.¹⁴⁹⁰

5.3.5. Ara Değerlendirme

1929-1934 aralığındaki romanlarda, İttihat ve Terakki'ye bakış, büyük oranda öncesindeki 1919-1928 aralığındaki eserler ile benzerlik taşır. Bu bağlamda, İttihat ve Terakki olumsuz olarak inşa edilir. Bunun yanında, az da olsa İttihat ve Terakki'ye yönelik atıflarda pozitif içerik de gözlenir. Bu ise, çoğunlukla II. Abdülhamid'in istibdat yönetimini sonlandırmaları ile ilişkilendirilir. Dolayısıyla, İttihat ve Terakki'ye yönelik bahsi geçen pozitif içerik, yanlış anlaşılmalı ve yukarıdaki içerik ile beraber düşünülmelidir.

Eserlere genel olarak bakıldığında, İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid'in rejiminden daha ağır ve baskı içeren bir iktidar kurmuştur. Zaman zaman bu içerik, II. Abdülhamid ile İttihat ve Terakki karşılaştırılarak verilmeye çalışılır.

Bu dönemde, İttihat ve Terakki'ye yönelik atıflarda, dikkat çekici streotipler: hırsız, israf, savaş suçlusu, zorba, görgsüz, yeteneksiz, baskıcı gibi kelimelerdir.

¹⁴⁸⁷ **age**, 42-44.

¹⁴⁸⁸ Gündüz, **Yaldız**, 6.

¹⁴⁸⁹ Burhan Cahit Morkaya, 1892 yılında İstanbul'da doğar. İlk öğrenimini özel öğretmenlerden almış ve Mercan İdadi'sini bitirmiştir. Sonrasında, Mülkiye Mektebi'nin bitirmiştir. Yazın hayatına İdadi yıllarında başlamıştır. Popüler bir romancıdır. Bu anlamda bir çok eseri olup, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. bkz. Hatice Çimen, "Hatice Çimen, "Burhan Cahit Morkaya'nın Romanlarında Kadın Tipleri" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006), 19-21.

¹⁴⁹⁰ Cahit, **İhtiyat Zabiti**, 303-304.

5.4. Olumsuzlanan Din

1929-1934 aralığındaki eserlerde din meselesine nasıl bakıldığı, karaktere yapılan atıflar ve kurumsal atıflar başlıkları altında incelenecektir. Karaktere yapılan atıflar başlığı altında, dini kurumlarda görev yapan yahut romanlarda dini yönü ağır basar şekilde inşa edilen tiplerin nasıl tanımlandığı açıklanacaktır. Kurumsal atıflar başlığı altında ise, tekkelere ve medreselere yapılan göndermeler anlaşılmaya çalışılacaktır.

5.4.1. Rakı ve Fuhuş Meraklısı Hocalar

Eserlerde, yaygın olarak karşılaşılan mevzulardan olan, bir kurumun yahut kişinin ötekileştirilmesi durumunun bir örneğini de, din meselesi oluşturur. Bu bağlamda, dine yönelik olumsuz atıflar, roman yazınının da açtığı rahat alan vasıtasıyla yoğun olarak kişiler üzerinden yapılır. Kişilere yönelik atıfların içeriğini, diğer bölümlerde karşılaştığımız üzere fazlaca ve ayrıntılı bir şekilde verilen cinsel içerik oluşturur. Cinselliğin yanında atıfta bulunan diğer önemli alan ise, kişilerin alkole olan müptelalığıdır.

1933 yılında basımı yapılan *Onların Romanı* isimli eserde, Defterdar Bey'in eşi tarafından anlatılması bahsinde yazar, onu "cahil vaizlerin şeytanca bakışı"¹⁴⁹¹ benzetmesi ile tanımlar. Diğer taraftan, eserin Molla isimli karakterine yapılan göndermelerde de yine olumsuz öğelere sıklıkla rastlanır. Buna göre, Molla, alkoliklik seviyesinde alkol tüketen, çok pis kokan, giyinmesini bilmeyen bir karakter olarak eserde yer alır.¹⁴⁹²

Sermet Muhtar'¹⁴⁹³ın, baskısı 1933 yılında yapılan, erkek kadın ilişkilerini anlattığı ve konusu II. Abdülhamid zamanında geçen eserinde, Hoca Abdülgani Efendi üzerinden verdiği örneklerde de yine, Aka Gündüz'ün hocalara dair yaptığı göndermelere benzer atıflar vardır. Burada, Hoca Abdülgani Efendi, rakı içen, ilmi bilgisi oldukça zayıf, tembel bir karakterdir. Bununla birlikte, bahsi geçen yetersizliklerine ve olumsuzluklarına rağmen, Hoca Abdülgani Efendi, din yoluyla zenginleşmiştir.¹⁴⁹⁴

¹⁴⁹¹Gündüz, **Onların Romanı**, 10-11; Hoca taifesine yönelik olumsuz atıflar ve onların iktidarlarının alanının daraltılması hususu için bkz.: Nurettin Ürün, **age.** 78, 102-105.

¹⁴⁹²Gündüz **Onların Romanı**, 62, 204.

¹⁴⁹³ Sermet Muhtar Alus, 28 Mayıs 1887'de İstanbul'da doğmuştur. Galasaray Lisesi mezunudur. Sonrasında Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Refik Halid Karay ve Ahmed Refik Altınay ile yakın arkadaşır. bkz. Meral Demiryürek, **Bir İstanbul Bilgesi Sermet Muhtar Alus 1877-1952**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 15-42.

¹⁴⁹⁴ Etem, **Kıvırcık Paşa**, 22-23.

1931 yılında basımı yapılan, *Şeyh Zeynullah* isimli eserinde, Burhan Cahit, din meselesine dair oldukça fazla gönderme yapar. Onun romanı, bilinçli bir şekilde, din ve Osmanlı saltanatını ötekileştirme bağlamında kaleme alınmıştır. Bu oldukça görünür bir durumdur. Bu bağlamda, araştırmanın din bahsinde esere fazlaca atıfta bulunulacaktır. Burhan Cahit, hikayesinde, Nakşibendi geleneğinden gelen Hudai tekkesi üzerinden fikirlerini beyan eder. Yazarın, bahse dair atıfları yoğun cinsellik içerir. Öyle ki, okuyucu pornografik bir eser okuduğu hissine kapılır. Bu tür aşırı uç göndermeler, yazarın mevzuya mesafeli yaklaşmadığının ve amacının ideolojik olduğunun bariz kanıtıdır.

Tekke'de bulunan görevlilerden olduğu ifade edilen, roman kahramanlarından Hoca Abdurrahman Efendi, yazarın yukarıdaki anlatı bağlamında oluşturduğu bir karakterdir. Hoca "Abdülkadir Efendi feleğin çemberinden geçmiş, her mesleğe girmiş her tarikatın iç yüzünü anlamış, sırasına göre Bektaşi, yerine göre Melami, zamanına göre Nakşibendi olmuş, okumuş pişkin bir"¹⁴⁹⁵ adamdır. O, büyük Şeyh Efendi ile hacca gittikleri zaman geceleri kuyularda soğutulmuş hurma rakıları içip çıplak Arap kızlarına göbek attırdıkları halde gündüzleri bornozlara sarılıp tavaf"¹⁴⁹⁶ etmektedir. Hoca Abdülkadir Efendi'nin terbiyesizlikleri burada bitmemektedir. O, nasıl olduğu belirli olmayan hac görevinden sonra, İstanbul'a döndüğünde, halkı kandırarak onlara Arap coğrafyasından getirdiği hediyeleri vermiş ve bundan hiç rahatsız olmamıştır.¹⁴⁹⁷

Eserin ana kahramanı olan Şeyh Zeynullah'ın babası Şeyh Nurullah, romana saray efradından olan Valide Sultan ile olan ilişkisi ile girer. Şeyh Nurullah, Valide Sultan ile ilişkisinde zaman zaman günlerce sarayda kalabilmektedir. Romanda, Şeyh Nurullah'ın eşinin de ilişkiden haberi vardır. Buna rağmen şeyhin eşi, mevcut ilişkiden rahatsız olmak bir tarafa, eşinin saray erkani ile beraber olmasından dolayı gururlanmaktadır.¹⁴⁹⁸ Bununla birlikte Şeyh Efendi'nin, tekkesini büyütmesi de şans eseri olmuştur. Buna göre, şeyh, bahsi geçen valide sultan hasta olduğunda saraya çağırılmış ve onu kendi nefesi ile iyileştirmiştir. Olayın aslı ise hiç böyle değildir. Valide Sultan iyileşmek üzeredir. Şeyh Efendi ise tam olarak Valide Sultan'ın iyileşmesine rast geldiğinden olay onun üfürüğüne bağlanmıştır.¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹⁵ Cahit, *Şeyh Zeynullah*, 80-81.

¹⁴⁹⁶ *age*, 81.

¹⁴⁹⁷ *age*, 81.

¹⁴⁹⁸ *age*, 104.

¹⁴⁹⁹ *age*, 19.

1933 yılında yayımlanan *Onların Romani*'nda, Aka Gündüz hocalara dair göndermelerinde yine aynı yolu izler. Burada örnek, Bingöl'ün İki Pınar köyündeki hoca üzerinden verilir. Buna göre, hocaya bir kadın hasta gelmiştir ve göğüs kısmından rahatsız olduğunu ifade etmektedir. Hocanın bu şikayet üzerine tepkisi çok ilginçtir. Şöyle ki, öncelikle hoca kadına eşinin nerede olduğunu sorar. Sonrasında ise, hastalığının dermanının kendisinde olduğunu, iyileşmesi için kendisiyle cinsel ilişkiye girmesi gerektiğini ifade eder.¹⁵⁰⁰

Sermet Muhtar da hocaları ötekileştirirken, Burhan Cahit ile aynı yöntemi kullanır. 1933 yılında yayımlanan, *Pembe Maşlahlı Hanım*'da yazar, Topaç isimindeki hocayı, görgüsüzlüğünün yanında, kadınlara düşkünlüğü ile ön plana çıkarır.¹⁵⁰¹

Şeyh Zeynullah isimli esere tekrar dönülürse, Nakşibendi Hudai Tekkesi'nin postuna yukarıda anlatılan Şeyh Nurullah'tan sonra oğlu Şeyh Zeynullah oturur. Şeyh Zeynullah, eserde çocukluğundan itibaren yaramaz, çapkın bir genç olarak verilir. O, babasının yanında tekkeye dair mevzuları öğrenmek yerine zamanının çoğunu kadınlar ile geçirmiştir.¹⁵⁰²

Şeyh Zeynullah, posta oturduğunda daha yirmi beş yaşındadır. O, “kuvvetli ve kıllı vücudu, iri yeşil gözleri, geniş omuzları ile bir din ve ahret adamından ziyade dinç bir pehlivana”¹⁵⁰³ benzemektedir. Daha gençliğinde, “harem dairesinde onun yüzünden iki kız kazaya uğramış, bir kaç genç kalfa gebe kalmış”¹⁵⁰⁴tır.

Eserde, Şeyh Zeynullah'ın kötü huyları sadece cinsel açlığı değildir. Şeyh Efendi, aynı zamanda hırsız bir karakterdir. O, tekkeye gelen bağışlardan, fakirlere harcanması gereken parayı kendi hesabına geçirecek kadar da küçülebilecek bir kişiliktir.¹⁵⁰⁵

Şeyh Efendi, posta oturduğu daha ilk günden itibaren bir din adamına yakışır şekilde davranmamıştır. Bu anlamda, posta oturmasını tekkede bulunan arkadaşları ile içki sofrasında kutlamıştır. Buna ek olarak yine ilk günden, tekkede bulunan roman kahramanlarından Gülçin ile yasak bir ilişki yaşamıştır.¹⁵⁰⁶

¹⁵⁰⁰ Gündüz, *Onların Romani*, 24-25.

¹⁵⁰¹ Sermet Muhtar Alus, *Pembe Maşlahlı Hanım*, (İstanbul: Akşam Kitaphanesi, 1933), 14.

¹⁵⁰² Cahit, *Şeyh Zeynullah*, 22.

¹⁵⁰³ *age*, 13-14.

¹⁵⁰⁴ *age*, 14.

¹⁵⁰⁵ *age*, 101.

¹⁵⁰⁶ *age*, 36-38.

Yazarın Şeyh Zeynullah'ı tanımlama bağlamında üzerinde sıkça durduğu diğer özelliği ise onun içki müptelalıdır. Eserde, Şeyh Efendi birçok yerde tekke arkadaşları yahut sevgilileri ile alkol alırken resmedilmektedir.¹⁵⁰⁷

Romanda sıkça rastlanılan ve oldukça ayrıntılı verilen, Şeyh Efendi'ye dair olumsuz imajı üreten diğer yazın alanı onun saray kadınları ile ilişkisi üzerinedir. Bu anlamda, Şeyh Efendi'nin ilk beraber olduğu kadın Adile Sultan'dır. İkili arasındaki ilişkinin geçtiği yer saray olarak verilir. Adile Sultan, Şeyh Zeynullah'ın yanında bir saray erkanı gibi davranmaktan ziyade fahişe gibi davranmaktadır. İkili arasındaki ilişki çok ayrıntılı verilmektedir. Öyle ki, eser bir roman olmaktan çıkmakta ve pornografik bir eser niteliği kazanmaktadır.¹⁵⁰⁸

Sarayda Şeyh Efendi'nin ikinci beraber olduğu kadın, Hazinedar Usta'dır. Hazinedar Usta çok güzel bir Çerkez kadınıdır. Burada da ilişkinin mekanı yine saraydır. Şeyh Efendi, Hazinedar Usta ile ilişkisini sarayın hamamında yaşamaktadır. Hazinedar Usta ile Şeyh Efendi arasındaki ilişki, burada da oldukça ayrıntılı ve pornografik içeriklidir.¹⁵⁰⁹

Şeyh Efendi'nin son olarak beraber olduğu saraylı kadın, eşcinsel ilişkileri de olan Nerime Sultan'dır. Nerime Sultan, paşa olan eşinin yaşlı ve cinsel anlamda yetersiz olmasından dolayı Şeyh Efendi ile beraber olmaktadır. Eserde, Şeyh Efendi'nin Nerime Sultan ile ilişkisinin geçtiği mekan, diğer iki saraylı kadından farklı olup tekkenin hamamı olarak gösterilmektedir. Burada da içerik oldukça ayrıntılı ve pornografiktir.¹⁵¹⁰ Anlatıda daha da ilginç olan ise, Şeyh Efendi'nin bütün bu terbiyesizliklerine rağmen tekke ve din adamlığını normal sürdürmesidir. Şeyh, bir taraftan çok sayıda kadınla beraber olmaktadır diğer taraftan din adamlığını da devam ettirmekte, zikirler düzenlemekte ve kendisine gelen kişilerin dini suallerine cevap vermektedir.¹⁵¹¹

¹⁵⁰⁷ age, 133, 191-192.

¹⁵⁰⁸ age, 45-51.

¹⁵⁰⁹ age, 57-61.

¹⁵¹⁰ age, 156-162.

¹⁵¹¹ age, 69.

5.4.2. Sömürü Düzeninin Parçası Olarak Medreseler ve Tekkeler

Bu başlık altında, dini kurumların saltanat ile ilişkisine, tekkelerin menşesine, işlevine ve içeriğine, cinsel bağlamda yapılan atıflara, Türkler'in İslam ile ilişkileri gibi konulara değinilecektir.

Burhan Cahit'in *Şeyh Zeynullah*'ında meseleye dair fazlaca gönderme bulunmaktadır. Yazar, tekkelerin kaynağı olarak Hristiyan ve Putperest kültürü gösterir. Buna göre, İslam coğrafyasında bulunan tekkelerin kaynağı, Putperestlik'teki ateşgedelerdir. Bu durumun sebebi ise, İslam'ın, Hristiyan ve Putperest kültürün yaygın olduğu bir bölgede var olmasıdır. Burhan Cahit'e göre, İslam'da normalde ruhban sınıfı bulunmaması gerekiyorken tekkeler vasıtasıyla bahsi geçen sınıf ortaya çıkmıştır. İslam, ruhban sınıfının varlığını yok saymakla birlikte, Hazreti Peygamber de, ilim meselesini Müslümanın kişisel tekeline bırakmıştır.¹⁵¹²

Yazara göre, tekkelerin yükselişi ile Anadolu insanının sömürülmesi arasında büyük bir bağlantı bulunmaktadır. Bu, iktidarın temsilcilerinin taşraya gittiklerinde aldıkları vergilerdeki artış ile ilgilidir. Zorba yöneticiler Anadolu'yu aşırı bir şekilde sömürerek önce zenginleşmekte, sonrasında ise merkeze döndüklerinde günahlarının affı için tekkelere bağışlarda bulunarak onların büyümesini sağlamaktadırlar. Taşrada da benzer bir şekilde, bağışların fazlalaştığını gören cahil hoca taifesi, neredeyse her dağ başına bir tekke kurarak sürece dahil olmaktadır.¹⁵¹³

Ülkeyi kanser gibi saran tekkelerin büyümesinde saltanatın da büyük bir payı vardır. “Tekkeler, yukarının ahlâkî ve siyasî zafını sükutunu yeşil bir din örtüsüne sarıp halk gözünde saklayan milli, içtimai sıçrayışları kara bir taassup mihrakı etrafında zincirleyen yegane müesseseler”¹⁵¹⁴ olarak hizmet etmektedirler. Böylece cahil

¹⁵¹² age, 175-177; Ahmet Demirel, İlhan Tekeli'den ilhamla 1930'lar sonrası “Köktenci Modernite Projesi” olarak tanımlar. Bu projenin en önemli saç ayağının laikleştirme üzerinden yürütülmesinin temel nedeni din ile içiçe geçmiş tüm sembol, kavram ve görünürlük etrafında oluşmuş bütünüden kurtulma ve bunların yerine batılı, modern değerlerin alınma çabasıdır. Bu sebeple imam, hoca, şeyh vs. gibi dini aktörler en önemli tehdit olarak görülür. Öğretmen-hoca karşıtlığının kökeninde de bu vardır. Ahmet Demirel, **Tek Parti İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2013), 81-82. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 251, 265-279. Laiklik tartışmaları için bkz. Nuray Mert, **Laiklik Tartışmalarına Kavramsal Bir Bakış: Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce**, (İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994). Nuray Mert, **Cumhuriyet laiklik ve Din**, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, (İstanbul, Tarih Vakfı, 1999). İsmail Kara, **“Bir Tür Laiklik Diyanet İşleri Başkanlığı”**, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, (İstanbul, Tarih Vakfı, 1999). Kara, **Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam**, (İstanbul, Dergah Yayınları, 2009). İftar Gözaydın, **Diyanet; Türkiye’de Dinin Tanzimi**, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1999). Düccane Cündioğlu, **Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet**, (İstanbul, Kitabevi, 1999).

¹⁵¹³ Cahit, **Şeyh Zeynullah**, 178-180.

¹⁵¹⁴ age, 129.

bırakılan toplum, hayatında sorgulamaya gitmemekte, sorgulanamayan bir iktidar süreci kurumsallaşmaya başlamaktadır.

Tekkeler ile saltanat arasındaki ilişkide her iki taraf da karlı çıkmaktadır. Roman kahramanlarından tekkede görevli olan Hoca Abdurrahman Efendi üzerinden verilen örnekte, saray tekkelerin kendilerini desteklemesi ile cahilleştirilen halkın manevi itaatini kazanmaktadır. Tekkeler ise, saray erkanından gelen bağışlarla zenginleşmekte ve lüks bir hayat sürmektedir.¹⁵¹⁵

On Yılın Romanı'nında, yukarıdaki anlatı pratikte de örneklendirilir. Bingöl'ün İki Pınar köyünde geçen hikayede, iktidar, vergi için bir kadının evine gitmiştir. Mültezimin bahsi geçen evde alacak hiçbir şey bulamaması onu engelleyememiş ve evin temel üretim araçlarını gasp etmiştir. İlginç olan ise, kadının bu duruma dair tepkisinde yatmaktadır. O, maruz kaldığı zulme rağmen hâlâ şükretmekte ve padişahın çok yaşamasını dilemektedir.¹⁵¹⁶

Şeyh Zeynullah romanı dikkate alındığında, hali hazırda tekkelerin din manzumesi ile de bir alakaları kalmamıştır. Romanda, tekkede görevli olan Hoca Abdülkadir Efendi üzerinden verilen örnekte, tekke ehlinde bağıra bağıra zikirler çekiliyor olmasına rağmen beş vakit namazdan bihaber yaşanmaktadır. Bu bağlamda, tekkelerde dinin farz kıldığı asli esaslar noktasında büyük ihmaller mevcutken, sünnetlere ise gereğinden fazla önem verilmektedir.¹⁵¹⁷

Dinin ana manzumesinden uzak kalma durumunun yarattığı tahribat, dinin kendisine zarar verdiği gibi, buna bağlı olarak pratikte ortaya çıkan asıl sorun, tekkelere gelen tiplerden kaynaklanmaktadır. Zaten cahilleşmiş halk, bahsi geçen sebeplerden dolayı, tekkeleri ibadet yapılacak yerler olarak değil miskinleşecek ve asli içeriğinden uzak mekanlar olarak kullanmaya başlamışlardır.¹⁵¹⁸ Bu bağlamda tekkeler, kızlarına kısmet bulmak, oğlu ile gelininin arasını bozmak, apandisitini tedavi ettirmek, tembel olup aç karnını doyurmak için gelenlerle dolmaktadır. Bununla birlikte, tekkelerin en önemli müdavimleri, alkolikler ve esrarkeşlerdir.¹⁵¹⁹ Yazarın ifadesiyle özetlenirse, tekkeler,

¹⁵¹⁵ **age**, 82-83; Saray ve din arasındaki mesele, tiyatro eserlerine de benzer bir perpektifle yansımıştır. bkz. 70-71, 84-85.

¹⁵¹⁶ Cahit, *On Yılın Romanı*, 14-15.

¹⁵¹⁷ Cahit, *Şeyh Zeynullah*, 181.

¹⁵¹⁸ **age**, 185.

¹⁵¹⁹ **age**, 96-99, 171, 182,

“abdestsiz devrana giren, yemeği yiyince, meydancıya gözükmeden sıvışan, esrar çekip kendinden geçerek devir hatimine giren, kendi sefaleti yetmiyormuş gibi, yanında pis, serseri bir de oğlan taşıyan.... sakalları bitli, hırkaları bin bir şefaatin kiri ve lekesi ile paçavra haline gelmiş”¹⁵²⁰

insanlardan oluşan mekanlar haline gelmişlerdir.

Tekkeleri ötekileştirme adına yapılan gönderme alanlarından en önemlisi, cinselliktir. Öyle ki, tekkelere dair anlatıların başında cinsellik gelir. Okuyucun zihninde tekkeler, ibadet edilen yerler olarak değil fuhuş yapılan yerler olarak canlanır. *Şeyh Zeynullah*'ta konuya dair yapılan atıflar oldukça fazla olmakla birlikte pornografiktir de. Nakşibendi Hudai tekkesinde, tekkenin şeyhi başta olmak üzere birçok kişi birbiri ile ilişki halindedir. Yazarın, asıl vurgusu ise, gayri meşru ilişkilerin tekke ehlinin zihninde normalleşmiş olmasıdır.¹⁵²¹

Tekkelerde, vukuu bulan ilişkiler sadece karşıt cinslerle sınırlı değildir. Cinsel arzuları tatmin edilemeyen kadınlar da kendi aralarında ilişkiye girmektedir. Roman kahramanlarından, *Şeyh Zeynullah*'ın karısı ve saraydan gelen Canan Kalfa üzerinden verilen örnekte, ikili, tekkedeki erkeklerden nasiplenemeyince birlikte olmaya karar vermişlerdir.¹⁵²²

Burhan Cahit, eserlerinde sadece tekkelerdeki meselelere dair anlatı sunmaz. Bununla birlikte, Türkler'in İslam dini ile ilişkileri hakkında da fikir yürütür. 1932 yılında basımı yapılan, *Yüzbaşı Celal*'de bu noktada, Araplar'ın İslam dininin Türkler'e zarar verdiği ifade edilir. Roman kahramanlarından I. Dünya Savaşı sırasında Arap coğrafyasında bulunan Yüzbaşı Celal ve Arap Şeyhi Sadun'un mülakatları üzerinden verilen örneklerde, Arap Medeniyeti Türk Medeniyeti'ne zarar vermiş, Türkler'in ahlaklarını bozmuştur. Türklerin, miras aldığı Arap İslam'ı yazara göre, içeriği kirlenmiş bir İslam'dır. Öyle ki, halifeler şarap içmekte, memleketlerini zulüm ve istibdatla yönetmektedirler.¹⁵²³ Bununla birlikte, yazara göre, halifelik kurumu, Türkler'de milliyetçilik meselesini geciktirmiş ve onların güncel koşullara göre hareket edememesini sağlamıştır.¹⁵²⁴ Yine, I. Dünya Savaşı şartlarının anlatıldığı ve basımı 1933 yılında yapılan *Dilek* isimli eserde de, aslında halifeliğin içinin boş ve faydasız bir kurum olduğu belirtilir.¹⁵²⁵

¹⁵²⁰ **age**, 128.

¹⁵²¹ **age**, 87-92.

¹⁵²² **age**, 166-167.

¹⁵²³ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 73-76.

¹⁵²⁴ **age**, 47-48.

¹⁵²⁵ Memduh Necati, **Dilek**, (Isparta: İlk Adım Matbaası, 1933), 37.

1931 yılında basımı yapılan, Yaşar Nabi'nin *Bir Kadın Söylüyor* isimli eserinde, din meselesi oldukça uç bir çerçeveden ele alınır. Kadın kahraman üzerinden verilen örnekte, din tamamı ile inkar edilerek, bu manzumenin dünya hayatını yaşamayı sınırladığını ve kötülük ürettiği ifade edilir.¹⁵²⁶

5.4.3. Ara Değerlendirme

Bu dönemde, üzerinde durulan en önemli mesele, dini kurumlardan olan tekkelerin işlevini kaybettiği üzerinedir. Öyle ki, dini kurumlar artık, dinin kendisinede zarar vermeye başlamıştır.

Eserlerde, dinin ötekileştirilmesine dair yapılan atıflarda cinselliğe dair atıflar dikkat çekici şekilde artış göstermektedir. Örneklerde, karşıt cinsler arasında yasak ilişkiler yaygın olduğu gibi hem cinsler arasında da zaman zaman beraberlik yaşanabilmektedir.

Hocalara dair atıflarda, onların içki müptelası karakterler olarak verilmeleri ise birden farklı eserde karşılaşılan bir durumdur. Bu, toplumdaki alkole yönelik olumsuz düşünüşle ilgili olmalıdır. Alkol ile bir araya gelen hoca taifesi böylelikle daha fazla ötekileştirilmiş olmaktadır.

Eserlerde, dini görevlilere yönelik üretilen streotipler: kirli, cahil, şeytan, kötü, sarhoş, tembel, azgın, eşcinsel, obur, hırsız'dır.

5.5. Romanda Tarih Anlatısı: Kurtuluş Savaşı

Kemalizm'in anlatısında Kurtuluş Savaşı'na dair söylemler oldukça önemlidir. Öyle ki, Kurtuluş Savaşı, rejimin söylem bağlamında kurucu dinamiğini oluşturmaktadır. Bu anlatının özel tarafı, söyleminin içerisindeki hem iç düşmanlara hem de dış düşmanlara yönelik yapılan atıflardır. Bu bağlamda, Kemalizm, günün şartlarındaki güncel ötekilerini olumsuzlama anlamında sürekli olarak Kurtuluş Savaşı'na yönelik göndermelerde bulunur. Daha anlaşılır haliyle ifade edilirse, Kurtuluş Savaşı anlatısı, Kemalizm'e, içte Gayri Müslimleri, rejim karşıtlarını ve Osmanlı saltanatını, dışta ise özellikle Yunanlılar'a karşı olumsuz söylem üretme noktasında zengin bir kaynak sunar. Bu bağlamda, aşağıda, savaş öncesi, savaş dönemi, Milli Mücadele karşıtları,

¹⁵²⁶ Yaşar Nabi, **Bir Kadın Söylüyor**, (İstanbul: Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931), 38-39.

zafer ve değerlendirme bölümleri ile romanlarda meselenin nasıl ele alındığına bakılacaktır.

5.5.1. Savaş Öncesine Bakış

Bu başlık altında, İstanbul ve Anadolu'nun I. Dünya Savaşı sonrası genel durumuna bakılacaktır. Bu noktada, eserlerde hem dönemin iktidarının işgal şartlarında davranışları konu edilecek hem de Anadolu halkının işgal karşısındaki genel tutumu ve maruz kaldığı zorluklara değinilecektir.

5.5.1.1. Anadolu'nun Genel Durumu

İttihat ve Terakki başlığı altında değindiğimiz üzere, İttihatçılar'ın memleketi düşüncesizce savaşa sokmaları ve sonrasında yenilen Osmanlı Devleti'nin içine girdiği olumsuz süreçten asıl etkilenen, halk olur. Türk toplumunun bu süreçte yüzleşeceği gerçeklik, onun var olma kavgasıyla ilgili olacaktır.

1933'te basımı yapılan, Sadri Etem'in *Bir Varmış Bir Yokmuş* isimli eserine bakılırsa, İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi ile, Türk varlığının tamamını yok etmeye dayalı bir politika izlemeye başlamıştır.¹⁵²⁷ Bununla birlikte, halk bazında, "mütareke günlerinden beri memleketin ufkunda korku kanatlanmış gibidir. Herkes korkuyor, her şey korkuyordur. Bütün ruhların kolları kanatları kırılmış gibidir. Ruhlarda gezen hava, teslimiyet, tevekkül ve ne verilirse ona şükretmekten ibarettir."¹⁵²⁸

Mehmet Rauf'un *Halas* isimli eserinde, savaş sonrası süreçte, Türkler tarihlerinde ilk defa her şeylerini kaybetmiştir. Halk, "dört seneden beri bin türlü eziyet, bin türlü yokluk içinde türlü kaza, türlü belalarla kavrulmuş, yıkılmış ve yorulmuştur."¹⁵²⁹

Özellikle, Ermeniler ve Yunanlılar ellerine geçirdikleri tarihi fırsatı, topraklarını genişletme anlamında Türkler aleyhine kullanmaktadırlar.¹⁵³⁰ Roman kahramanlarından Ekrem Behiç üzerinden verilen örnekte ise, Türkler'in içerisine düştükleri kötü durum ve toprak paylaşımı hususu, Sevr Antlaşması ile daha ayrıntılı verilir. Buna göre, Türkler, hem ekonomik hem de askeri olarak oldukça sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan yaşamaları için onlara sunulan alan iyiden iyiye daraltılmıştır.

¹⁵²⁷ Etem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 137.

¹⁵²⁸ *age*, 136.

¹⁵²⁹ Rauf, *Halas*, 19.

¹⁵³⁰ *age*, 89-90.

“Türkiye olarak yalnız Ankara, Yozgat, Tokat, Sinop, İnebolu, Zonguldak, Ereğli, İzmit, Bolu, Eskişehir, Balıkesir, Kütahya, Afyon, Uşak şehirleri bırakılmış, bütün Antalya, Konya ve Muğla yöresi İtalyanlar’a verilerek, Samsun, Amasya filan Pontusçular’a ayrılmış, Kars, Erzurum ve Trabzon’dan başlayarak Sivas ve Haçın’a kadar inmek üzere büyük bir parça Ermenistan’a teslim edilmiş, aşağıda Elâziz, Malatya, Diyarbakır, Bitlis, Van filan Kürtler’e verilerek daha Güney tarafları tamamen İngiliz, Fransız bölgesine tahsis”¹⁵³¹ edilmiştir. İstanbul, Bursa ve Çanakkale yöresi yani, Marmara sahilleri karma boğazlar komisyonu idaresine bırakılarak Yunanistan’a, Anadolu’da İzmir ve Ayvalık bölgesi, Rumeli’de Edirne, Kırkkilise, Keşan”¹⁵³²

bırakılmıştır.

Memduh Necati’nin *Dilek* isimli eserinde de, konuya dair vurgu, Türklerin savaş sonrası karşılaştığı olumsuz durum üzerinedir. Roman kahramanlarından, I. Dünya Savaşı’na katıldıktan sonra memleketine dönen Refik üzerinden verilen örnekte, vatanın sahipsiz kaldığı ifade edilir. Sözde vatan sahibi saray ise, işgalci kuvvetler ile hareket eden bir grup olarak tanımlanır.¹⁵³³

Memleketin içerisinde bulunduğu olumsuz durumu, roman kahramanı olan Mustafa Kemal’in kendisi üzerinden örneklendiren Etem İzzet, *On Yılın Romanı*’nda, özellikle padişahın hainliği ve Türkler’in kendi öz benliklerini kurtarmak için verecekleri savaşta, yetersiz teçhizat konularına değinir. Fakat bunların, Türk milletinin geleceğini kurtarmak için vereceği savaşta önemli olmadığı da ayrıca belirtilir.¹⁵³⁴

Türklerin vereceği Kurtuluş Savaşı’nda mevcut yokluklara, içerideki ve dışarıdaki bütün düşmanlıklara¹⁵³⁵ rağmen, bu durumun önemli olmadığını belirten Burhan Cahit, “Türk’ün kanında esir olmak kabiliyeti”¹⁵³⁶ bulunmadığını ifade eder. Bu bağlamda,

“Türk milleti dört yıllık harbe rağmen kendi mukadderatını kendi tahakkuk ettirecek kadar yüksek ruhlu ve sağlam imanlıdır. Türk milleti topraklarına giren düşmanı çıkarmağa ve istiklalini tanıtmaya karar vermiştir. Bütün engellere ve mahrumiyetlere rağmen bunu kendi yenilmez azmi ve kırılmaz silahı ile yapacaktır.”¹⁵³⁷

5.5.1.2. İstanbul’un İşgali

Eserlerde, Kurtuluş Savaşı’nın hazırlayıcısı ve tetikleyicisi olarak sunulan iki değer bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve daha fazlaca üzerinde durulan, İzmir’in Yunanlılar

¹⁵³¹ age, 263

¹⁵³² age, 263.

¹⁵³³ Necati, age, 6.

¹⁵³⁴ İzzet, *On Yılın Romanı*, 62; Dönemin sahnelerinde gösterime en fazla çıkan konularının başında Milli Mücadele şuuru ve bu esnada gösterilen kahramanlıklar gelmektedir. Tiyatrolarda milli mücadele detaylı bir şekilde ele alınmış ve tarihsel figürlerle zenginleştirilmiştir. bkz Başbuğ, age. 70, 76, 90.

¹⁵³⁵ Cahit, *Yüzbaşı Celal*, 167-168, 174-175.

¹⁵³⁶ age, 171.

¹⁵³⁷ age, 173-174.

tarafından işgali olmakla birlikte, ikincisi ise İstanbul'un işgali ve bu süreçte orada bulunan İtilaf devletleri askerlerinin ahlaksız davranışlarıdır.

Burhan Cahit'in 1932 yılında basımı yapılan *Yüzbaşı Celal* isimli eserinde, anlatıldığı haliyle, Türkler için acı olan durum, tarihlerinde birçok kez galip geldikleri devletler tarafından işgale uğramalarıdır. Yazara göre, İstanbul, işgal sürecinde, İtilaf kuvvetlerinin müstemlekelerinden getirdikleri askerden dolayı "canlı bir etnografya müzesine"¹⁵³⁸ benzemektedir.

Mehmet Rauf, İstanbul'un işgal sürecini daha ayrıntılı verir. Buna göre,

"müttefik subaylarından birisi mesela bir evi, bir köşkü, bir yahıyı beğeniyor, sahibine üç gün zaman vererek sürenin bitiminde zorla kapıyı açıp veya kırıp giriyordur. Fakat bunlar bütün görünüşte gizli kalıyor, dışardan kimse itiraz edemiyor, herkes boynu bükük sabır ve tahammülden başka bir çare bulamıyorlardır. Bu haller yavaş yavaş tesir ve tahribi itibariyle Türk hayatında feci izler bırakıyordu"¹⁵³⁹

Yazara göre, işgal sırasında, Gayri Müslimler'in davranışları daha terbiyesizdir.

"Rumlar, Ermeniler, Yahudiler benzersiz bir şımarıklıkla türlü rezalete gömülmüşler, Türkleri aşağılama ve daha ileri giderek iftira ile zarara sokmakta zevk buluyorlardır. Çıkar yüzünden Türklerin düşmanı olan bu herifler, bin türlü yalanlar ve dolanlarla hasımlarını lekeleyerek tutuklatıyorlardır."¹⁵⁴⁰

Halas'a göre, İstanbul, işgal sürecinde karışık bir halde bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebini, işgalciler arasındaki üstün olma çabası durumunda çıkan kavgalar oluşturmaktadır.¹⁵⁴¹ Bununla birlikte, sarayın sadece izlemekle yetindiği süreçte,¹⁵⁴² zaman geçtikçe işgalcilerin hadsizlikleri, Türk kadınların alıkonulması gibi örnekleri de içerecek şekilde genişlemektedir.

"İtalyan amiri, yahut İngiliz kumandanı filanca'nın kızını, karısını yahut hemşiresini görüyor, hoşuna gidiyor ve elde etmek için her şeyi yapıyor ve başarılı oluyordur. Bu her şey sözü içinde kızın yahut kadının bu hale engel olan babası, kocası, kardeşi veya nişanlısını hapis ve sürgün için bin bahane yaratılıyordu."¹⁵⁴³

İşgal meselesine değinen Sadri Etem de Gayri Müslimlerin hadsizliklerinden bahis açar. Yüzyıllarca Türkler'in adilane yönetimi altında yaşayan Gayri Müslimler, bu süreçte Türklerin düşmanı gibi hareket ederler. Öyle ki, birçok yere Yunan lideri Venezilos'un resmini asarlar ve Ayasofya'ya haç takmaya çalışırlar.¹⁵⁴⁴ Eserde,

¹⁵³⁸ **age**, 164; Buradaki içerik büyük oranda tarihsel içerikle benzeşir. Mütareke döneminde İstanbul'un durumu için bkz.: Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2000). Zafer Toprak, "Mütareke Yıllarında İstanbul", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, 1994, 19-23. İ. Hakkı Sunata, **İstanbul'da İşgal Yılları**, (İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006).

¹⁵³⁹ Rauf, **Halas**, 66.

¹⁵⁴⁰ **age**, 66.

¹⁵⁴¹ **age**, 67.

¹⁵⁴² **age**, 118.

¹⁵⁴³ **age**, 117-118.

¹⁵⁴⁴ Etem, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, 125-126.

İstanbul'u işgale gelen İtilaf kuvvetleri ise kasaplara¹⁵⁴⁵ ve "iki ayaklı mahluklar"¹⁵⁴⁶ a benzetilir.

5.5.2. Savaş Dönemi

Bu başlık altında, İzmir'in işgali ve bu olayın toplum tarafından nasıl algılandığı, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrılma süreci ve sonrasındaki gelişmeler ile sıcak çatışmaların yaşandığı dönem konu edilecektir.

5.5.2.1. İzmir'in İşgali

Yunanlılar'ın İzmir'i işgali eserlerde, Anadolu'nun işgali ile eşdeğer tutulur. Bu bağlamda, İzmir'in işgali, Türklüğü tarih sahnesinden silecek olaylar silsilesinin başlangıcı olarak addedilir. Çünkü, Yunanlılar, İngilizlerin desteği ile ve onların bayraklarının çekili olduğu gemilerle İzmir limanına çıktıklarında, oldukça pervasız davranmışlardır. Yunanlılar, "çakal ve sırtlan"¹⁵⁴⁷ sürüleri gibi şehre girdiklerinde, Türkler'e yönelik eylemlerinde acımasızca hareket ederek, onları zalimce katletmişlerdir.¹⁵⁴⁸

Sadri Etem'in *Bir Varmış Bir Yokmuş* isimli eserinde, İzmir'in işgalini duyan halk büyük bir hüzne kapılmıştır.¹⁵⁴⁹ Mehmet Rauf'a göre, işgalin Türk toplumu üzerinde yarattığı hüznün anlaşılır bir durumdur. Türkler, İzmir'i Anadolu'ya açılan bir kapı olarak görmekte-dirler. Ayrıca İzmir, Anadolu'nun iaşe kaynaklarının en önemlilerinden birisidir.¹⁵⁵⁰ Bu anlamda, yazara göre, Türkler ellerinden geldiğince şehri savunmak zorunda kalmışlardır.¹⁵⁵¹

İzmir'in işgali, Türkler'i bir dava uğruna birleştirme hususunda önemli bir aşamadır. İşgalle birlikte halk, sonraki süreçte memleketin geri kalan kısmında ne ile karşı karşıya kalacağını farkına varmıştır.¹⁵⁵² Bu bağlamda, Türk milletine bir uyanıklık hali gelmiş, İstanbul da dahil olmak üzere çeşitli yerlerde ayaklanmalar baş göstermiş ve milletin içinden Mustafa Kemal adında bir kahraman çıkmıştır.¹⁵⁵³

¹⁵⁴⁵ **age**, 138-139.

¹⁵⁴⁶ **age**, 127.

¹⁵⁴⁷ Rauf, **Halas**, 159.

¹⁵⁴⁸ **age**, 21-23, 158-159.

¹⁵⁴⁹ Etem, **Bir varmış Bir Yokmuş**, 136.

¹⁵⁵⁰ Rauf, **Halas**, 58.

¹⁵⁵¹ **age**, 59.

¹⁵⁵² **age**, 178.

¹⁵⁵³ Gündüz, **Onların Romanı**, 135; Necip, **Külhani Edepler**, 221.

5.5.2.2. Savaş Süreci: Hazırlık Dönemi

Eserlerde, Kurtuluş Savaşı'nın hazırlık dönemi, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrılıp Samsun'a çıkması ve sonrasındaki kongreler süreci ile işgalci kuvvetlere karşı halkı organize etme safhasını kapsar.

1933 yılında basımı yapılan *On Yılın Romani*'na göre, "Mustafa Kemal Paşa idealist, ihtilalci, koyu millici, azim, karar, irade sahibi ve enerjik, yüksek kabiliyette"¹⁵⁵⁴ bir kişi olduğu için, İngilizler başlangıçtan itibaren onun Anadolu'ya gönderilmesini doğru bulmamışlardır. Mehmet Rauf'un ifadesine bakıldığında, o gittikten kısa bir süre sonra, İngilizler saltanatın da gücü kullanılarak her ne kadar süreci geriye çevirmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlar ve Mustafa Kemal, Türkler'in kurtuluşunun ilk safhasını böylece başlatmış olmuştur.¹⁵⁵⁵

Etem İzzet, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişini anlattığı *On Yılın Romani*'nda, Milli Mücadele kumandanlarını İstanbul Şişli'de bir apartman dairesinde toplar. Mekanda, Mustafa Kemal de dahil olmak üzere komutanlar Milli Mücade'nin yol haritasını tartışırlar. Burada, mücadelenin başlangıç safhasını ilgilendiren, saltanattan büyük imtiyazlar içeren belgenin onların rızası ile alındığı ifade edilir. Sonrasında ise çıkan ilk karar, zaman kaybetmeden ve saltanatın nasıl bir hata yaptığının farkına varmadan hemen yola koyulmak olur. Bu bağlamda, Kurtuluş Savaşı'nın ileride yaşanacak içeriği daha ilk toplantıda tartışılmış ve karara bağlanmış olarak verilir.¹⁵⁵⁶

On Yılın Romani'nda Kurtuluş Savaşı'nın ilk basamağını Samsun'a çıkış oluşturur.¹⁵⁵⁷ Mehmet Rauf'a göre, Mustafa Kemal'in bu ilk dönemde Anadolu'ya geçmesinin İngilizler açısından en önemli sorunu, Mustafa Kemal'in İngilizler aleyhine doğu sınırında gösterdiği faaliyetlerdir.¹⁵⁵⁸ Bunun için, İngilizler, saltanat denen hainler taifesini de arkalarına alarak Mustafa Kemal'i bulunduğu görevden istifaya zorlamışlardır. Fakat bu karar, Mustafa Kemal'i inandığı yoldan vazgeçirememiştir. Diğer taraftan, işleyen süreçle birlikte, Mustafa Kemal, Türk milleti adına olumlu eylemlerle halkın önderliğini de kazanmıştır.¹⁵⁵⁹

¹⁵⁵⁴Rauf, **Halas**, 49.

¹⁵⁵⁵ **age**, 180; İzzet, **On Yılın Romani**, 51; Romanlardaki Mustafa Kemal anlatısı büyük oranda dönemin diğer anlatı alanlarında da mevcuttur. Türk Tarih Tezi de bu durumu destekler bir perspektifle inşa edilmiştir. Copeaux, **age**. 46. Erken Cumhuriyet çocuk dergilerinde Mustafa Kemal Paşa'nın bir imge olarak sunulmasının örneği için bkz.: Fortna, **age**. 58-62.

¹⁵⁵⁶ İzzet, **On Yılın Romani**, 42-44.

¹⁵⁵⁷ **age**, 52.

¹⁵⁵⁸ Rauf, **Halas**, 188.

¹⁵⁵⁹ Benice, **On Yılın Romani**, 54-55.

Etem İzzet'e göre, Erzurum'da Mustafa Kemal'i Kazım Karabekir karşılar ve Müdafai Hukuk hakkında ondan bilgiler alır.¹⁵⁶⁰ Mehmet Rauf'a göre, kongreler safhasında, Mustafa Kemal milletin hayatını ilgilendiren önemli kararlar verir.¹⁵⁶¹ Özellikle Sivas Kongresiyle, "halk ve kurtuluş hareketinin idari, mali, siyasi, askeri"¹⁵⁶² esasları saptanmış olunur.¹⁵⁶³ Bununla birlikte, Etem İzzet, Sivas'a Mustafa Kemal açısından ayrı bir önem atfeder. Buna göre, Mustafa Kemal, Sivas'ta milletin reisi de olur. Kazım Karabekir ise onu bu durumda kıskanan bir karakter olarak verir. Kazım Karabekir, kendi kendine yaptığı tartışmada bu durumun olağan olduğunu görür. Çünkü Mustafa Kemal milletin reisliğine yakışan daha büyük bir karakterdir. O, kendisinden daha üstün ve cesur bir karakterdir. Bu anlatı ile yazar, Milli Mücadele sonrası, Kazım Karabekir ile Mustafa Kemal arasındaki çıkacak sürtüşmede kimin haklı olduğu hususuna dair de fikrini beyan etmiş olur.¹⁵⁶⁴

Sadri Etem ise, kongreler safhasında, Mustafa Kemal'in liderlik vasfına dair okumasını, onun Türk milletinde uyandırdığı hissiyat üzerinden açıklar. Buna göre, Türk milleti, Kurtuluş Savaşına dair inancını, Mustafa Kemal'in söylemleri ile kazanır.¹⁵⁶⁵

5.5.2.3. Savaş Süreci: Anadolu'nun Kurtuluşu

İzmir'in işgali ile uyanan Türk milleti, Mustafa Kemal'in önderliğindeki kongreler süreci ile bilinçlenerek, artık düşmanı memleketten atmak için gerekli hazırlığı yapmıştır.

1929 yılında basımı yapılan *Halas*'a göre, Yunanlılar'ın vahşet içeren Anadolu işgaline karşı ilk karşı çıkışlar Ayvalık civarında başlamış, sonrasında ise sırayla, Soma, Akhisar, Salihli bölgelerine ve Aydın cephesine geçmiştir. Karşı koyma hareketinde, Yunanlılar'ın işgal ettikleri yerlerdeki, halka karşı olumsuz tutumu etkili olmuştur.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶⁰ **age**, 53-54.

¹⁵⁶¹ Rauf, **Halas**, 188.

¹⁵⁶² **age**, 188.

¹⁵⁶³ İzzet, **On Yılın Romanı**, 144.

¹⁵⁶⁴ **age**, 56-57; Bu dönemde Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir arasında yaşanan sürtüşme hem Nutuk'a hem de Karabekir'in hatıratlarına yansımıştır. Karabekir, Mustafa Kemal'in anlatısına karşı kendi anlatısını kaleme almıştır. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, (İstanbul, Emre Yayınları, 1995).

¹⁵⁶⁵ Etem, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, 138.

¹⁵⁶⁶ Rauf, **Halas**, 258-259; Dönemin tiyatrolarında, dış düşman imgesi romanlarda olduğu gibi Yunanlılar üzerinden yapılmıştır. Başbuğ, **age**, 64-77.

Mehmet Rauf'a göre, işgalin erken safhasında, düzen içermeyen Türk toplumunun ilk başkaldırı hareketleri, topyekun kurtuluşu sağlayacak nitelikte değildir. Bu anlamda, her ne kadar Türk askeri birlikleri dağıtılmış ve silahları elinden alınmış olsa da düzenli bir ordu olmadan savaşı kazanmak mümkün olmayacaktır.¹⁵⁶⁷

Düzenli ordunun kurulmasına değinen Burhan Cahit, bu teşekkülü, "öz topraklarını ve şerefini kurtarmak için milletin yarattığı küçük, fakat şuurlu, neferinden kumandanına kadar bir duygu bir maksat için"¹⁵⁶⁸ bir araya gelmiş bir grup olarak tanımlar.

Düzenli ordunun kurulması ile ilk hareket, Doğu'daki sınırları güvence altına almaya yönelik yapılır. Bu noktada, Ruslarla anlaşılır ve Ermeniler ile yapılan savaş sonrası, Sarıkamış, Kars ve Gümrü alınır. Böylece, düzenli ordu, dikkatini güney ve batı sınırlarına yoğunlaştırabilme imkanına kavuşmuş olur.¹⁵⁶⁹

Güney sınırındaki gelişmelere değinen Mehmet Rauf, burada özellikle Fransızlar'ın zulmüne dikkat çeker. Fransızlar, güneydeki çatışmalarda, Türkler'e karşı orantısız güç kullanmış ve suçsuz olan ahaliyi küçük bahanelerle öldürmüşlerdir. Güneydeki çatışmalarda, savaşın şiddetli yaşandığı yer Antep olmuş, fakat Maraş ve Urfa'da da kanlı çatışmalar yaşanmıştır.¹⁵⁷⁰

Burhan Cahit, güney cephesindeki çatışmalarda, vurgusunu Ermeniler ve Araplar'a yoğunlaştırır. I. Dünya Savaşı'ndaki ağır kayıpları sonrası bölgede bulunan Fransız askeri, bu durumdan hiç hoşnut değildir.¹⁵⁷¹ Türk askeri ise, yüksek imanı sayesinde çatışmalarda oldukça başarılıdır.¹⁵⁷² Güney cephesindeki asıl sorun, Fransızları kışkırtan ve destekleyen, Ermeniler ve Araplar'dır. Her iki grup da her ne kadar Türk'ün kanını sömürerek var olmuşlarsa da, savaş sırasında eli silah tutmayan kadın ve çocuklara dahi oldukça acımasız davranmışlardır.¹⁵⁷³

Batı cephesinde ise, Türkler cephane ve teçhizat anlamında, Yunanlılar'a karşı oldukça zayıf konumda savaşa girerler. Buna rağmen, İnönü savaşında, Türkler'i yok etmek ve tarih sahnesinden silmek için orada bulunan Yunanlılar'a ağır bir darbe indirilir. Bunun sebebi, *Halas*'ta Türklerin savaşa olan inanmışlığı ile açıklanır.¹⁵⁷⁴ Burhan

¹⁵⁶⁷ Rauf, **Halas**, 191-193.

¹⁵⁶⁸ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 179.

¹⁵⁶⁹ Rauf, **age**, 262.

¹⁵⁷⁰ **age**, 259-262.

¹⁵⁷¹ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 182, 184.

¹⁵⁷² **age**, 180-181.

¹⁵⁷³ **age**, 168-169, 176, 177-179.

¹⁵⁷⁴ Rauf, **Halas**, 259, 264-265,

Cahit için de, İnönü Savaşları, her ne kadar yetersizlikler içerisinde verilmiş olsa da, savaş kazanılmış ve Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir aşama kaydedilmiştir.¹⁵⁷⁵

Sadri Etem cihetinden bakıldığında, İnönü Savaşları sonrası olan, Sakarya Savaşı ile Türk milleti, olumsuz talihine son verir.¹⁵⁷⁶ Etem İzzet ve Sadri Etem, bunun yanında Türk milletinin savaş sırasındaki inanmışlığına dikkat çekerler ve kazanımın bu ruhla ilgili olduğunu ifade ederler.¹⁵⁷⁷

5.5.3. Milli Mücadele Karşıtları

Türk milletinin Kurtuluş Savaşı sırasında mücadele ettiği gruplar, Yunanlılar, ve İtilaf kuvvetleri ile sınırlı değildir. Bunların yanında, Mustafa Kemal ve Türk halkı, saltanat ve Gayri Müslimler ile de mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Saltanatı, günün koşullarında temsil eden Vahdettin, Sadri Etem'in ifadesiyle, işgal şartlarından bihaber yaşamını sürdürür. Vahdettin'in tek sorunu, kadın peşinde koşmak olarak verilir¹⁵⁷⁸ Fazlı Necip de Sadri Etem'i destekler ve Vahdettin'i işgal şartlarında ihtişamını sürmeye çalışan, Ermeni ve Rum salonlarında sarhoş olan, bunlarla da kalmayıp, İtilaf kuvvetlerine Türklerin aleyhine yardım eden bir karakter olarak romanına dahil eder.¹⁵⁷⁹

1930 yılında basımı yapılan, edebi anlamda oldukça zayıf olan Aka Gündüz'ün *Yaldız* isimli eserinde de, saltanatın durumu yukarıdaki yazarlar perspektifinde tartışılır. Aka Gündüz'e göre de Milli Mücadele'nin en önemli düşmanı saltanatın temsilcileridir.¹⁵⁸⁰

Etem İzzet, Mustafa Kemal başta olmak üzere Milli Mücadelecilere, saltanatın oldukça acımasız davrandığını ifade eder. Öyle ki, onu haydut olarak tanımlar ve sözde suçlarından dolayı idama mahkum ederler. Mehmet Rauf ise, benzer bir ifadeyle, Sivas Kongresi sırasında, saltanatın "cahil Kürtleri"¹⁵⁸¹ kullanarak Mustafa Kemal'e suikast tertip ettiğini ifade eder. Fakat bu plan Milli Mücadeleciler tarafından haber alınmasından dolayı geçersiz kılınır.

Etem İzzet, hain, fesat ve fitne üzerine hareket eden Vahdettin'in, Milli Mücadelecileri yok etmek için elinden gelen bütün imkanları kullandığını ifade ettikten sonra özellikle

¹⁵⁷⁵ Cahit, *On Yılın Romanı*, 72-73.

¹⁵⁷⁶ Etem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 153.

¹⁵⁷⁷ Etem, *age*, 152; Benice, *On Yılın Romanı*, 74.

¹⁵⁷⁸ Etem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 135.

¹⁵⁷⁹ Necip, *Külhani Edipler*, 213.

¹⁵⁸⁰ Gündüz, *Yaldız*, 14.

¹⁵⁸¹ Rauf, *Halas*, 188-189.

dini araç olarak kullanma durumuna değinir.¹⁵⁸² *Halas* ta ise vurgu, saray ile ilişkide olan grupların hareketi üzerinedir. Bunlardan eşraf, özellikle Milli Mücadele aleyhine hareket eder. Eşrafın ahlaksızlığı, kendi çıkarlarının kaybolacağını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır.¹⁵⁸³

Mehmet Rauf, *Halas*'ta Milli Mücadele karşıtı saray politikalarından Kuvayı İnzibatiye ordusuna da değinir. Bahsi geçen ordu, aç ve sefillerden oluşan bir grup olarak tanımlanır. Bunun yanında, sözde ordunun kendi subaylarına dahi itaatleri yoktur. Onlar para için orduya katılmış bir insan güruhundan oluşmaktadırlar.¹⁵⁸⁴

Milli mücadele karşıtı oluşan isyanlara da değinen Mehmet Rauf, bu alçak kişileri de kişisel çıkarları için hareket eden insanlar olarak tanımlar. Onlar, sözde şeriatı da söylemlerine dahil ederek para için savaşan cahil halk kitlesini ikna edebilmektedirler. İsyen eden gruplar içerisinde, Susurluk bölgesinde Anzavur, Düzce bölgesindeki iki ayaklanma, Konya bölgesindeki ayaklanma, Demirci Mehmet ve Çerkez Etem'in ayaklanmaları, Yozgat bölgesinde Çapanoğulları'nın örgütlediği ayaklanma ve Erzurumlu postacı Nazım Efendi'nin organize ettiği ayaklanmalar gösterilir.¹⁵⁸⁵

Saltanat ve yurt içindeki Milli Mücadele karşıtlarının Türk Milleti'ne karşı hareketinin yanında Gayri Müslimler de işgal şartlarını değerlendirip bu süreçte kendi çıkarları bağlamında hareket ederler. Gayri Müslimlerden Ermeniler ve Rumlar'ın dışında Türkler'in dindaşı olan Araplar da eserlerde bu bahsi geçen milletler gibi Milli Mücadele'nin aleyhine tavrı alırlar.¹⁵⁸⁶

Etem İzzet'e göre, işgal şartlarında, Türklerin dışında neredeyse bütün Anadolu halkları realiteden uzak bir şekilde kendi bağımsızlıklarını isterler.¹⁵⁸⁷ Mehmet Rauf, bu noktada özellikle, İzmir'in işgali ile taşkınlıklarına değindiği Rumlar üzerinde durur. Onlar, Yunanlı yoldaşları ile İzmir'de Türkler aleyhine büyük ahlaksızlıklar içine girmişlerdir. Öyle ki, Rumlar yüzyıllarca birlikte yaşadığı Türkler'in evlerini yağma etmişler, kadınlarının ırzına geçip onları katletmişlerdir.¹⁵⁸⁸

¹⁵⁸² Benice, **On Yılın Romani**, 64-65.

¹⁵⁸³ Rauf, **Halas**, 180-181.

¹⁵⁸⁴ **age**, 255.

¹⁵⁸⁵ **age**, 256-258.

¹⁵⁸⁶ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 174.

¹⁵⁸⁷ Benice, **On Yılın Romani**, 45-46.

¹⁵⁸⁸ Rauf, **Halas**, 66-67, 167-168.

Burhan Cahit, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecini konu edindiği, *Yüzbaşı Celal* isimli eserinde, savaş şartlarında Ermeniler'in Türkler aleyhine davranışlarını örneklendirir. Burada Ermeniler, Fransızlar ile birlikte hareket etmekte olup onlara işgal sırasında mihmandarlık etmektedirler. Yine Araplar da bu süreçte yazara göre, Ermeniler gibi, güney coğrafyasında Fransızlar ile birlikte hareket ederek Türklerle ihanet etmişlerdir.¹⁵⁸⁹

5.5.4. Zafer ve Türklerin Kazanımları

Türk Milleti, kendi içinden ve dışından gelen bütün ihanetlere, hainliklere rağmen Kurtuluş mücadelesini başarıyla tamamlar. 1932 yılında basımı yapılan, Güney Halim'in *Gökmen* isimli eserine göre, Kurtuluş Savaşı ile

“Dünya tarihine temel atan Türk, şimdi yetmiş bir zencirin tazyikinden kurtulmuş bir cehennem gibi akıyor, yanık bağına şifa verecek denizlere yolunu kapayan çelik, tunç ne varsa silip süpürüyordur. Dünya tarihi, Türkün hürriyet ve mevcudiyeti için boşanan bu hamlesine lekesiz bir sayfa”¹⁵⁹⁰

bulamamaktadır. Fazlı Necip için de, Türk'ün verdiği Kurtuluş Savaşı çok önemli olup bütün dünyada yankı uyandırmış bir harptir.¹⁵⁹¹

Burhan Cahit de, Türkler'in Kurtuluş Savaşı ile, İtilaf kuvvetlerinin yayılcı politikalarına son verdiğini belirtilir.¹⁵⁹² Bununla birlikte, Burhan Cahit, Türkler'in ilk defa Kurtuluş Savaşı ile kendi geleceklerini ilgilendiren bir savaş verdiğini ifade eder.¹⁵⁹³

Kurtuluş Savaşı ile, geleceklerini teminat altına alan Türkler, Güney Halim'e göre bunu kolay başarmamışlardır. Bunun için, büyük fedakarlıklara katlanan Türkler, yazarın deyimiyle kan kusarak başarıyı elde edebilmişlerdir.¹⁵⁹⁴

Aka Gündüz'ün 1930 yılında yayımlanan *Yaldız* isimli eserinde, Türkler'in savaşı kazanması noktasında vurguladığı alan, yukarıdakilerden farklı olarak, ileride yapılacak devrimlere yöneliktir. Savaşın kazanılmasıyla Türkler, tarihlerinde yeni bir döneme girmişlerdir. Bu yeni dönemde Türkler, ilerlemelerini kısıtlayan engelleri ortadan kaldırdıkları için kendileriyle ilgili çağdaşlaşma bağlamında önemli kararlar

¹⁵⁸⁹ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 171-172, 176; Arapların I. Dünya Savaşı sırasında Türkler'e ihanet ettiği söylemi, benzer bir perspektifle ders kitaplarında da sunulur. Konu için bkz. Copeux, **age**, 36.

¹⁵⁹⁰ Güney Halim, **Gökmen**, (İstanbul: Semih Lütfü Suhulet Kütüphanesi, 1932), 165.

¹⁵⁹¹ Necip, **Külhani Edipler**, 216.

¹⁵⁹² Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 183.

¹⁵⁹³ **age**, 164.

¹⁵⁹⁴ Halim, **age**, 164.

vereceklerdir.¹⁵⁹⁵ Bahsi geçen ilerlemeyi engelleyen kurumlar, Sadri Etem'de saray ve dini kurumlar olarak verilir.¹⁵⁹⁶

5.5.5. Ara Değerlendirme

Rejim için oldukça önemli olan, Kurtuluş Savaşı anlatısının, bu bölümdeki içeriği, öncesindeki tarihsel aralıkla kıyaslandığında büyük oranda benzerlik taşır. Bu bağlamda, savaş sonrası Türkler'in düştüğü olumsuz durum ayrıntılı bir şekilde verilir. İzmir'in işgaline benzer bir perspektiften yaklaşarak, meselenin özellikle Türkler'i uyandıran ve birleştiren bir karakteri olduğu vurgulanır. Milli Mücadele karşıtları anlamında yine, saltanat ve Gayri Müslimlere değinilerek, saltanat hain olarak saptanırken, Gayri Müslimler, yüzyıllarca Türk'ün sırtından geçindikten sonra onları arkasından vuran gruplar olarak tanımlanırlar. Kurtuluş Savaşı'nın, Türk tarihinde bir milat olduğu bahsi ise, yine benzer bir perspektifte ve ihtiyaçla tekrarlanır.

5.6. Yeni Bir Rejim Doğuyor: Kemalizm

Başlığın isminden de anlaşılacağı üzere bu bölümde, Kemalizm meselesinin dönem romanlarında hangi dinamiklerle ve içerikle inşa edildiğine bakılacaktır. Bu anlamda içerik, Mustafa Kemal, rejimin tanımlanması, yönetim sistemi olarak Cumhuriyete bakış, laiklik, eğitim ve dil meselelerine bakış, Türk milliyetçiliği, Gayri Müslimlere bakış gibi temalarla oluşturulacaktır.

5.6.1. Mustafa Kemal

Rejimin temel var edici figürü olarak Mustafa Kemal, araştırmanın bu aralığındaki romanlarda yoğun bir şekilde yer alır. Bu başlık altında, Mustafa Kemal'in eserlerde nasıl inşa edildiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, iki alt başlığa ayrılacak bölümde, Mustafa Kemal kişisel olarak ele alınacağı gibi, onun Türk tarihi anlamında ne ifade ettiğine de bakılacaktır.

5.6.1.1. Aşırılıklar İçeren Tanımlamalar: Bir Tanrı Olarak Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'e yönelik kişisel göndermeleri içerecek bu başlıkta, dönem yazarlarının kişi olarak onu nasıl tanımladığına bakılacaktır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'e yönelik kişisel atıflar oldukça aşırılıklar içerir. Dönemin koşullarında her ne

¹⁵⁹⁵ Gündüz, **Yaldız**, 122-123.

¹⁵⁹⁶ Etem, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, 154.

kadar anlaşılır gibi görünse de bahsi geçen aşırılıkların niteliği, bu durumu olanaksız kılar.

1929 yılında ilk basımı yapılan ve sonrasında değişik yayınevleri tarafından onlarca baskısı bulunan, Mehmet Rauf'un *Halas* isimli eseri, bağlamdan kopuk bir şekilde "BÜYÜKLERİN EN BÜYÜĞÜ GAZİ M. KEMAL'E"¹⁵⁹⁷ ifadesiyle başlar ve Kurtuluş Savaşı'na atıfta bulunularak "romanın ilk sahifesine perestîşkârın ve minnettarın bir yazar sıfatı ile takdis makamında senin yüceltilmiş ismini yazmaklığıma izin ver sevgili Gazi"¹⁵⁹⁸ ifadeleriyle devam eder.

Halas'ta roman kahramanlarından Miralay Emin Bey üzerinden verilen örnekte, Mustafa Kemal "ilahi"¹⁵⁹⁹ bir varlık olarak sunulur. Bunun yanında o, sadece ilahi bir varlık olmayıp ilahilerin içinde de en ilahidir. Romanda, Mustafa Kemal, "kudretli, iradeli, ateşli, azimli, mantık ve şuurla hareket eden"¹⁶⁰⁰ biri olarak verilir. Mehmet Rauf'un Mustafa Kemal'e dair göndermelerinde en dikkat çekici unsur ise, ona ilahi vasıfları da yüklemiş olmasıdır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in Türk milletine yönelik yaptıklarına dikkat çekilerek, ona yoktan var etme vasfı yüklenir.¹⁶⁰¹

Mustafa Kemal'in ilahilik meselesine değinen Aka Gündüz, ondaki ilahiliği roman kahramanlarından Dereköylü Şoför Osman üzerinden örnekler. Buna göre, Dereköylü Şoför Osman, küçük bir çocukken Mustafa Kemal ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşmada Mustafa Kemal onun alnını okşamış, o ise Mustafa Kemal'e çikolata ikram etmiştir. Hikayenin buraya kadar olan kısmı oldukça normaldir. İlahilik kısmı, bundan sonraki örneklerle ilgilidir. Dereköylü Şoför Osman alnının okşanmasından dolayı, sonraki hayatını namuslu ve alnı temiz olarak geçirmiştir. Dolayısıyla, buradan anlaşıldığı üzere, Mustafa Kemal, bir kişinin alnını okşamışsa o kişi artık hayatını haysiyetli bir

¹⁵⁹⁷ Rauf, *Halas*, 11; 1930 sonrası Tek Parti yönetimin yerleşmesi ile birlikte Mustafa Kemal imgesi semboller, örneğin heykeller, yoluyla hızla yerleşir. Bu dönem ders kitaplarında, romanlarda olduğu gibi Mustafa Kemal büyük bir kurtarıcı olarak yerini alır. Fortna, *age*. 59. Bu dönemde yazılan kitaplar, büyük bir önder olarak Mustafa Kemal'i anmayı unutmuyordu. Örneğin 1936 yılında yayımlanan "Yeni hutbelerim" hutbe kitabında, dönemin Diyanet Riyaset'i Müşavere azası Ahmet Hamdi Akseki, Atatürk'ü "Büyük Önder" olarak selamlamıştır. Bununla birlikte dönemin hutbelerinde ismi geçen tek tarihsel karakter yine Mustafa Kemal'dir. Ürün, *age*. 110, 207.

¹⁵⁹⁸ Rauf, *Halas*, 11.

¹⁵⁹⁹ *age*, 90.

¹⁶⁰⁰ *age*, 181.

¹⁶⁰¹ *age*, 11; Mustafa Kemal dönemin sahnelerinde de İlahi bir varlık olarak yerini almıştır. Kendi dönemine yukardan bakan, dönemi aşan, ondan daha iyi bir "ilah" olmayan, peygamber, ona iman edilecek olan, sesiyle bile insanları etkileyecek kişi vs. sıfatlar sık sık sahnede duyulabilir. Başbuğ, *age*. 142.

şekilde geçirecektir.¹⁶⁰² Yazarın *Çapkın Kız* isimindeki eserinde ilahilik örneğinin bir diğeri, roman kahramanlarından Fatma Bacı ve Paşacık üzerinden sunulur. Burada Mustafa Kemal, onu görenleri büyülemekte, küf rengi bedenleri pembeleştirmekte, çukur gözleri parlatmakta ve korkak kişileri cesaretlendirmektedir.¹⁶⁰³ Aka Gündüz'e göre, "en büyüğümüz"¹⁶⁰⁴ olan Mustafa Kemal ile annesi arasında ayırt edilemeyecek bir bedensel benzerlik bulunmaktadır.¹⁶⁰⁵ Yazara göre, Mustafa Kemal'in tek ayırt edici vasfı, onun ilahiliği değildir. O, aynı zamanda üstün bir komutandır. Öyle ki, "Ondan üstün Paşa"¹⁶⁰⁶ yoktur. 1930 yılında basımı yapılan, *Çapkın Kız*'da Aka Gündüz, Mustafa Kemal'in çalışkanlığını da örnekler. Roman kahramanlarından Paşacık ve Fatma Bacı üzerinden verilen örnekte, Mustafa Kemal, sabahlara kadar Türk milleti için çalışan bir karakter olarak sunulur.¹⁶⁰⁷

Fazlı Necip'in 1930 yılında basımı yapılan *Külhani Edipler*'inde roman kahramanı Kenan Bey üzerinden verilen örnekte, Mustafa Kemal, vatan ve milletine aşık bir karakter olarak romana girer. O, "asırlardan beri yetişen en yüksek dâhidir"¹⁶⁰⁸ Yine o, "doğru yolu keşfeden, gösteren, ve aydın"¹⁶⁰⁹ bir kişiliktir.

Burhan Cahit'in *Yüzbaşı Celal* isimindeki eserinde ise, Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda kazandığı askeri şöhret ile, düşman birlikleri olan Fransız subayları tarafından takdir ettirilir. Burada Fransız subaylar, "Yaşasın Gazi" ismini tekrarlayarak, Mustafa Kemal'in büyüklüğünü ortaya koyarlar.¹⁶¹⁰

1933 yılında basımı yapılan *On Yılın Romanı* isimli eserinde¹⁶¹¹ Etem İzzet, Mustafa Kemal'e oldukça fazla yer ayırır. Bununla birlikte yazar, Mustafa Kemal'i insan üstü bir varlık olarak inşa eder. Yazara göre, Mustafa Kemal, "iri, mavi ve hakim bakışlı" gözlere sahiptir.¹⁶¹² O, "Türk milletinin büyük kurtarıcısı, Türk İnkılabının büyük şefi, yeryüzünün örnek dehası, Türk milletinin reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretleri"¹⁶¹³ dir.

¹⁶⁰² Gündüz, *Üvey Ana*, (İstanbul: Toker Yayınları, 1990) 209-210.

¹⁶⁰³ Gündüz, *Çapkın Kız*, (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930), 11.

¹⁶⁰⁴ Gündüz, *Yaldız*, 103.

¹⁶⁰⁵ *age*, 102.

¹⁶⁰⁶ Gündüz, *Çapkın Kız*, 7.

¹⁶⁰⁷ *age*, 11.

¹⁶⁰⁸ Necip, *Külhani Edipler*, 221.

¹⁶⁰⁹ *age*, 221.

¹⁶¹⁰ Cahit, *Yüzbaşı Celal*, 206.

¹⁶¹¹ Bu roman, Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları için hazırlanan eserlerden birisidir.

¹⁶¹² İzzet, *On Yılın Romanı*, 52.

¹⁶¹³ *age*, 158.

Etem izzet, Mustafa Kemal'i tanımlarken, İstanbul'u işgal için gelen İtilaf subaylarını da kullanır. Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişinin üzerinden bahsi geçen subaylar, bunun yanlış bir karar olduğunu ifade ettikten sonra sebebini de açıklarlar. Buna göre, Mustafa Kemal, "idealist, ihtilalci, koyu millici, azim, karar, irade sahibi ve enerjik, yüksek kabiliyetli" bir karakterdir. Bunun içindir ki, Anadolu'ya geçmesi tehlikelidir.¹⁶¹⁴

Eserde, Mustafa Kemal, "yüzünün ışığını güneşten, saçının rengini altından, sesinin ahengini iradesinin tunçluğundan"¹⁶¹⁵ almıştır. O, anlatıldığı üzere yüksek vasıflara sahip bir kişi olmasına rağmen, oldukça alçak gönüllüdür. Duruma göre, çocuklar ile aynı seviyeye inip konuşup, anlaşabilmektedir.¹⁶¹⁶

Mustafa Kemal'in en önemli özelliklerinden biri de onun çok kararlı ve hızlı olmasıdır. O, çok zeki olması hasebiyle süreçleri hızlı okuyabilen ve hızlı bir şekilde karar alan karakterdir. Öyle ki, çok az zamanda çok büyük işler başarmış ve Türk milletini akıl almaz bir seviyeye ulaştırmıştır.¹⁶¹⁷

Etem İzzet, *On Yılın Romanı*'nda hikayenin kahramanlarını seçerken anlatacağı malzemeyi dikkate alır. Bu, her ne kadar anlaşılır bir durum olsa da, seçimin abartılar içermesi meselenin üzerine tekrar düşünmeyi gerektirir. Bu bağlamda, eserin ana karakteri, Amerika'dan gelen bir profesördür. O, Gazi Türkiye'si'ni anlamak için Türkiye'ye gelmiştir. Onun mihmandarlığını yapan karakter ise, Bingöl'ün bir köyünden gelmiş ve Kemalist tedrisattan geçerek büyümüş Torun'dur. Bu bağlamda, Amerikalı profesör, sürekli olarak şaşkınlık halindedir. Kitaplardan okuduğu Türkiye ile gerçek Türkiye arasında büyük farklılıklar vardır. Kitaplardan okuduğu Türkiye, geri kalmış Şarklı bir memleketdir. Mustafa Kemal'in inşa ettiği Türkiye ise, gelişmiş, modern bir ülkedir. Gördüklerinden dolayı şaşırان Amerikalı profesörün beklenildiği üzere, mihmandarı Torun'dan ilk isteği, "dünyanın en büyük adamı"¹⁶¹⁸ Mustafa Kemal'i görmek olur.

Amerikalı Profesör, görüşmesi sonrası, yine beklenildiği üzere, Mustafa Kemal'e hayran kalır. O, iki saat civarında Mustafa Kemal ile zaman geçirdikten sonra, yeni bir Vilyam Hamilton olarak dünyaya gelir. Öncesinde öğrendiği bilgiler ile Mustafa

¹⁶¹⁴ age, 49.

¹⁶¹⁵ age, 41.

¹⁶¹⁶ age, 70.

¹⁶¹⁷ age, 114-115.

¹⁶¹⁸ age, 136.

Kemal ile geçirdiği iki saatte öğrendiği bilgileri karşılaştırdığında, Mustafa Kemal'den öğrendiği bilgiler ağır basar. Amerikalı Profesörün diliyle Mustafa Kemal, “eşsiz bir şef, ciltlere sığmayacak bir hüviyet, azim, irade, enerji, deha abidesi bir insan”¹⁶¹⁹dır. Böyle olmakla birlikte onun kelimelerle anlatılması imkansızdır.¹⁶²⁰

Etem İzzet, Mustafa Kemal'in üstün vasıflarını anlattığı eserinde, okuyucuyu inandırmak adına, mülakatlarında sürekli olarak önemli karakterleri şahit gösterir. Bu anlamda yazarın kurguladığı mülakatlardan biri, Amerikan sefirinin evinde geçer. Amerikan sefiri, Amerikalı profesör, Torun ve dönemin ileri gelen karakterlerini evine yemeğe davet eder. Burada, tartışma konusu olarak, dönemin hangi liderinin büyük olduğu belirlenir. Bahsi geçen büyük liderler, Hitler, Lenin, Mussolini ve Mustafa Kemal'dir. Tartışmada, Lenin Marks'ın başladığını bitiremeyen bir karakter olarak sunulur. Asıl ilginç olan ise, örnek alma bağlamında, “Hitler'in en büyük rehber Mustafa Kemal”i¹⁶²¹ görmesidir. Böylelikle, Hitler, sonrasındaki süreçte dünya tarihine bıraktığı mirasın ön bilgisini Mustafa Kemal'den öğrenmiş olur. Yazara göre, Mustafa Kemal, bu liderlerin içinde en üstün olanıdır. O, sadece “kendi kendisine benzeyen”¹⁶²² bir şeftir. Yazarın ifadesiyle, “O benzemez... Ona benzenilir.”¹⁶²³

Eserde, benzer bir perspektifle sunulan, Bingöl'deki hikayede de, Mustafa Kemal'e yönelik atıflar abartılar içerir. Bu bahiste, Mustafa Kemal taşıdığı vasıflarla Allah'a benzetilir. Hikayede anlatıcı konumunda olan, Mustafa Kemal ile beraber Çanakkale'de savaşmış olan Demir Çavuş'tur. Onun ifadesiyle, Mustafa Kemal ne isterse o olmaktadır. O, “Allah gibi bir kumandandır.”¹⁶²⁴

5.6.1.2. Türklüğün Kurtarıcısı

Eserlerde Mustafa Kemal'e yönelik atıflarda, dikkat çekici en önemli unsur, onun Türklüğe yaptığı katkıdır. Bu anlamda Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin

¹⁶¹⁹ age, 138- 139.

¹⁶²⁰ age, 138-139.

¹⁶²¹ age, 117.

¹⁶²² age, 118.

¹⁶²³ age, 118; Burada anlatılan Mustafa Kemal'e olan hayranlık meselesi, tarihi gerçeklik bağlamında da benzer bir şekilde gerçekleşir. Adı geçen liderlerden, Mussolini ve Hitler, Mustafa Kemal'e olan hayranlıklarını değişik platformlarda dile getirmişlerdir. Örneğin Hitler, Mustafa Kemal hakkında “Mustafa Kemal, bir millet bütün vasıflarından mahrum edilse dahi, kendini kurtaracak vasıtaları yaratabileceğini ispat eden adamdır. Onun ilk talabesi Mussolini'dir. İkinci talebesi benim” ifadelerini kullanmıştır. Mesele için daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Onur Atalay, **Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 61-64; Bununla birlikte, aydın taifesinde, Mustafa Kemal'in kurtarıcılığına yönelik atıflarla karşılaşmak zor değildir. bkz. Mustafa Baydar, **Atatürkle Konuşmalar**, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1952), 6-7.

¹⁶²⁴ İzzet, **On Yılın Romanı**, 59.

yüzyıllarca ezdiği bir halkın kurtarıcısı olarak sunulur. Bunun için uygun şartlar ise, Kurtuluş Savaşı konjonktürüyle gerçekleşir. Bu özel şartlar vesilesiyle Türk milleti reisini bulmuş ve organize olarak düşmanı yenerek, yüzyıllarca süren köleliğine son vermiştir.

Mehmet Rauf'un *Halas* isimli eserinde, Mustafa Kemal yukarıdaki anlatının içeriğine uygun bir şekilde tanımlanır. O, Kurtuluş Savaşı öncesi, Trablusgarp'tan başlayarak Çanakkale Savaşı devamında kendisini kanıtlamış bir karakterdir. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda dört büyük devlet ve onların yardımcı rolünü üstlenen iyi teçhizatlı birliklerle gözünü kırpmadan, kendine olan inancını hiç kaybetmeyerek mücadele etmiştir. Bu anlamda, bahsi geçen büyük devletlere karşı Mustafa Kemal, kendine ve Türk milletine olan inancının bir göstergesi olarak "sizin yok etmek istediğiniz Türkler ölmeyecek, yaşayacaktır! Üzerimize saldırdığınız sırtlan sürülerine karşı koyuyoruz işte, gücünüz varsa geliniz"¹⁶²⁵ diyerek mücadelesine başlamıştır.

Yazara göre, Mustafa Kemal, şartların çok kötü olduğu, imkansızlıklar içerisindeki mücadelesinde, "yüksek alını bir an eğilmeyerek, dâhi kafasından usüller bularak nereye baktı ise orada ezici kuvvetler yaratarak, nereye uzandıysa orada ezici direnişler yaratarak"¹⁶²⁶ insan üstü bir çaba göstererek, Türk milletini kurtarır. Bu bağlamda, roman kahramanlarından İclal, Mustafa Kemal'e tapıldığını ifade eder. Ona göre, her ne kadar onun dışında da kurtuluş mücadelesine katılımlar olmuşsa da asıl onun yaptıklarıyla memleket kurtulmuştur. Burada, Mustafa Kemal'in Türklüğü kurtarma fonksiyonu, onun birleştirici, canlandırıcı özelliklerinden kaynaklanmaktadır.¹⁶²⁷

Aka Gündüz'ün 1930 yılında basımı yapılan, *Yaldız* isimli romanında da meseleye benzer bir perspektiften yaklaşılır. Burada Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sürecinde milleti kurtarabilecek kabiliyete sahip tek kişi olarak sunulur.¹⁶²⁸ Roman kahramanı Gülören üzerinden verilen örneklerde, Mustafa Kemal, kurtuluş sürecinde milletin iman etmesi gereken bir karakterdir. Onsuz mücadelenin başarıya ulaşması imkansızdır. O bu dünyaya Türklüğü kurtarmak için gelmiştir.¹⁶²⁹

Mustafa Kemal'in Türklüğü kurtarma meselesi, sadece Türkler arasında anlam bulan bir mevzuu değildir. Fazlı Necip'in *Külhani Edipler*'inde Amerika'da bulunan Bülent

¹⁶²⁵ Rauf, *Halas*, 179;

¹⁶²⁶ *age*, 262.

¹⁶²⁷ *age*, 277.

¹⁶²⁸ Gündüz, *Yaldız*, 14-15.

¹⁶²⁹ *age*, 124-125, 170.

üzerinden verilen örnekte, Türklerin kurtuluş hikayesinin Amerika'da dahil bütün dünyada yankı bulduğu ifade edilir.¹⁶³⁰

Etem İzzet, *On Yılı Romanı*'nda, niçin Mustafa Kemal'in tek önder olarak ortaya çıktığını da açıklığa kavuşturur. Örnek, ziyadesiyle Kazım Karabekir ile hesaplaşma hüviyeti taşır. Burada yazarın ifadesine göre, Kazım Karabekir, Mustafa Kemal ile çıktığı yolda, gerekli önderlik şartlarını olmadığı için Türklerin önderliğini kazanamamıştır. Yazar için, Kazım Karabekir, korkak, Kurtuluş Savaşına dair imanı zayıf bir karakterdir.¹⁶³¹

Sadri Etem de benzer bir şekilde, 1933 yılında yayımlanan *Bir Varmış Bir Yokmuş* isimli eserinde Mustafa Kemal'i Türklüğün kurtarıcısı olarak tanımlar. Yazara göre, Mustafa Kemal, “yıkılmaktan kurtardığı tarihi istediği istikamete çevirir”¹⁶³² ve Türkler'in geleceğini teminat altına alır. Bunun için, Mustafa Kemal'in iyi teçhizatlı bir orduya, büyük toplara vs. ihtiyacı da yoktur.¹⁶³³

5.6.2. Zaman Dışı Geçerliliği Olan Bir İdeoloji: Kemalizm

Bu başlıkla yapılan gönderme, eserlerde karşılaşılan içerikle ilgilidir. Romanlarda Kemalizm'e dair yapılan atıflarda sıkça karşılaşılan durum, onun çağını aşan ve bütün değişimlere rağmen doğruluğunu koruyacak bir manzume olarak görülmesidir. Diğer taraftan, bu başlıkla Kemalizm'e yönelik yapılan doğrudan göndermeler ele alınacaktır. Hali hazırda, 1918 sonrası eserlerle, yukarıdaki başlıklarla oluşturulan içerik de kısmen Kemalizm ile ilgilidir.

Kemalizm'e yönelik içerik oluşturan Falih Rıfkı Atay, kendisini bir Kemalist olarak tanımlar ve diğer yazarları da kendi yanına çağırır. Bu isteğini, *Roman* isimli eserinin sonuna yapığı bir eklemeye yapar. Yazar için, dava dışında metin üretmek anlamlı bir eylem değildir.¹⁶³⁴

¹⁶³⁰ Necip, *Külhani Edipler*, 216.

¹⁶³¹ Benice, *On Yılın Romanı*, 56-57.

¹⁶³² Etem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 117.

¹⁶³³ *age*, 124.

¹⁶³⁴ Atay, *Roman*, 143; 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılması ve bununla ilişkili Türk Tarih Tetkik Cemiyetinin kurulması, tarihsel söylemin ana üreticisi olarak Kemalizmi hedef haline getirmiştir. 1932 yılında Halkevlerinin açılması ile üretim daha kolay dolaşıma girmiştir. Copeaux, *age*. 40. Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm tartışmaları için bkz.: Taha Parla-Andrew Davison, “Rethinking Kemalism's “Six Arrows””, *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey. Progress or Order?*, (New York Syracuse University Press, 2004). Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, (İstanbul; İletişim Yayınları 2007). Ahmet Yıldız, “Ne Mutlu Türküm Diyebilene” *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2007). Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki Etnisite*

Falih Rıfıkı Atay'a göre, "Kemalizm bir ihtiras hamlesi değil, bir akıl iradesidir."¹⁶³⁵ Bu bağlamda, bir kişi yahut kurum ile hesaplaşmayı içermemektedir. Bununla birlikte, Kemalizm yoğun bir disiplin içermekte ve kaybedilmiş olan eski ahlak kurallarını yeniden diriltmeyi amaçlamaktadır.¹⁶³⁶ Yazara göre, "rejimden kimse alacaklı değil, herkes onun borçlusudur. Yaptığımız, yaptığınız, yapacağımız, yapacağınız bütün hizmetler, rejimin bize verdiklerinden yalnız birinin, şerefle yaşamının karşılığı değildir"¹⁶³⁷ Mustafa Kemal, rejimin temel oluşturucusu ve organize edicisidir. Daha net ifadelerle, "Kemalizm'in İnönü'sü çeteciliğe, zorbalığa karşı omuz okşayışın, Sakarya'sı softalığa karşı arka sıvayışın, Dumlupınar'ı saraya ve Tanzimat'a karşı göz kırpışın"¹⁶³⁸ sonudur. Yazar, hayatın her alanında Kemalizm'in yansımasının görülmesi gerektiğini ifade eder.¹⁶³⁹

Roman'da, Falih Rıfıkı Atay, rejim taraftarlarını Gazi'ci ve Kemalist olarak ikiye ayırır. Bu ayırım oldukça ilginçtir. Burada Gaziciler, gerçek rejim taraftarı olmayanları karşılar. Onlar, tüccar kafalı kişilerdir. Mustafa Kemal'i sadece söylemlerinde bulundurlar. Halifeliğin kaldırılmasına da, Şeyh Said'in asılmasına da içten içe üzölmüşlerdir. Kemalistler ise, gerçek Mustafa Kemal yanlılarıdır. Onlar, Mustafa Kemal'in kafasını anlamış kişilerdir. Yaratıcı bir kafaya, eğilmez bir başa sahiptirler.¹⁶⁴⁰

Eserinde Kemalizm'e oldukça fazla yer ayıran, Etem İzzet, *On Yılın Romanı* isimli romanında, rejimin el kitapçığını hazırlama önceliği ile davranmış gibidir. Bu anlamda, dönemin rejiminin neredeyse bütün söylemleri eserinde yer alır. Roman yazımı anlamında dikkate değer olmasa da araştırma bağlamında *On Yılın Romanı* oldukça önemlidir.

Etem İzzet'e göre, Kemalizm "büyük şefin beyinde, dilinde, bütün hareketlerinde yeni bir varlığı, yeni bir içtimai ve siyasi nizamın, yeni bir ilim ifadesinin kuruluş ve

Mühendisliği (1913-1918), (İstanbul, İletişim Yayınları, 2002). Füsun Üstel, "**Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**", (İstanbul, İletişim yayınları, 2004).

¹⁶³⁵ Atay, **Roman**, 115.

¹⁶³⁶ **age**, 82-83.

¹⁶³⁷ **age**, 140.

¹⁶³⁸ **age**, 139.

¹⁶³⁹ **age**, 139; Bu kapsayıcılık, dönemin yazılarında zaman zaman dini bir bütünlüğe, iman gibi sorgusuz sualsiz bir kabullenmeye yerini bırakabiliyordu. Örneğin Mustafa Kemal'in ölümü üzerine Reşat Nuri Gültekin, Kemalizmin şimdiye kadar bir meslek olarak görüldüğünü bundan sonra ise artık bir din kutsiyeti aldığını belirtmiştir. Reşat Nuri Gültekin, "Atatürk", **Bayraklaşan Atatürk, Atatürk için Yazılan En Güzel Yazılar**, (İstanbul, Varlık Yayınları, 1966), 34.

¹⁶⁴⁰ Atay, **Roman**, 135.

taşıdır.”¹⁶⁴¹ Bu bağlamda, 1918 sonrası dünyanın değişiminde dönüştürücü temel karakter Mustafa Kemal’dir.¹⁶⁴² Yazara göre, “Kemalizm inanmışların rejimidir.”¹⁶⁴³ Bu inanın en önemli göstergesi, on yılda yapılanlardır. Normalde bu kısa sürede yapılanları yapmak mümkün değildir.¹⁶⁴⁴

Etem İzzet, rejimin yetiştirmeye çalıştığı makbul insan tipini de tanımlar. Burada, Kemalist gençlik üzerinden yapılan göndermelerde, rejime itaat ön plandadır. Bununla birlikte, Kemalist genç, milliyetçiliğin en aşırılığını bünyesinde barındıran, aykırı rejim olarak görülen komünizm düşmanıdır. Kemalist genç, dünyanın her yerinde, bahsi geçen özellikleriyle görünür bir tiptir. “Mustafa Kemal çocuğu her yerde ve her zaman bir yanar insan gibi lavını, imanını, inanını, ilmini, heyecan ve yaratıcılığını taşıyan, kumandalı ve benzersiz bir ateş kaynağıdır.”¹⁶⁴⁵

Kemalizm, Etem İzzet’e göre, az zamanda çok işler başarmış bir rejimdir. Bu gelişmeleri tamamlayacak dünyadaki tek rejim Kemalizm’dir.¹⁶⁴⁶ Bu, Kemalizm’in “ferdin yapamadığı millet işlerinde rejimin üstün varlığını ve başarıcılığını”¹⁶⁴⁷ hakim kılması ile ilgilidir. Bu bağlamda, Kemalizm, kısa bir sürede ekonomisini düzeltmiş, kuvvetli bir ordu oluşturmuş, komşularının hepsiyle dost olmuş, her yer imar edilmiş ve taşraya büyük kaynaklar aktararak beklenenin üstünde bir gelişme kaydedilmiştir.¹⁶⁴⁸

Etem İzzet, dönemin rejimleri ile Kemalizm’i de karşılaştırır. *On Yılın Romanı* isimli eserde, Amerikan sefirinin evinde düzenlenen yemek üzerinden konuya değinen yazar, dönemin koşullarında en gelişmiş ve ileride de bu hüviyetini koruyacak rejim olarak Kemalizm’i gösterir. Buna göre, Komünizm sadece Rusya’yı ilgilendiren bir rejim olarak tanımlanır ve Kapitalizm’den çok da farklı olmadığı ifade edilir. Liberalizme zamanı geçmiş bir içerik olarak bakılır. Hitlerin gelecekte ne yapacağı belirsizdir ve bu yüzden güvenilmezdir. Kemalizm ise, yaratıcı olması, kopyacı olmaması, sürekli

¹⁶⁴¹ İzzet, *On yılın Romanı*, 165.

¹⁶⁴² *age*, 165.

¹⁶⁴³ *age*, 142.

¹⁶⁴⁴ *age*, 114-115.

¹⁶⁴⁵ *age*, 166.

¹⁶⁴⁶ *age*, 145-146.

¹⁶⁴⁷ *age*, 165.

¹⁶⁴⁸ *age*, 124, 152.

olarak yenilenmesi, liberal ve fırkacı olmaması, sulhçu, planlı, devletçi olması, sınıf ayrılığı tanımaması nedeniyle en gelişmiş ve önemli rejimdir.¹⁶⁴⁹ Bununla birlikte

“Mustafa Kemal Türkiyesi şuur, inanç, milliyetçilik Türkiyesidir. Ve Kemalizm yurtseverliğin en ileri, en yüksek atılış sınırındır. Türk inkılâbı yeni bir varlığın, yeni bir ilim ifadesinin, yeni bir millet gidişinin kuruluş ve taşıdığıdır. Kemalizm bugünün ilim varlığı içinde ve fiil halinde hızına yol açan bir kaynaktır. Nizamlı, kumandalı, tek başlı yeni millet idarelerinin kuruluşunda en büyük pay Kemalizmindir. Kemalizm milletleri avuç içinde gibi, durgulanan hedeflere, hemencecik fırlatıveren prensibin tek ifadesidir”¹⁶⁵⁰

Kemalizm, yukarıdaki başarılarını kolay elde etmemiş, süreç içerisinde kendisine muhalif olan birçok grup yahut kişiyle karşılaşmıştır. Bunların içerisinde en önemlileri, irticai hareketler ve İttihat ve Terakkicilerdir.¹⁶⁵¹ Diğer taraftan, rejim karşıtı kişi ve gruplar süreç içerisinde temizlenmiş ve tehlikeler bertaraf edilmiştir.¹⁶⁵²

On Yılın Romanı'nda, roman kahramanlarından Türkiye'yi tanımak için ülkede bulunan ve Mustafa Kemal'e aşık olan Amerikalı profesöre göre, diğer milletlere örnek olan, zaman içerisinde her şey değişse de baki kalacak Kemalizm için yapılacak tek bir şey kalmıştır. O da Kemalizm'in dünyaya tanıtılmasıdır. Bunun için, Kemalizm'e dair meseleler toparlanıp, bir kitap haline getirilmeli ve yabancı dillere çevrilerek dünya ülkelerine gönderilmelidir.¹⁶⁵³

5.6.3. Yönetim Sistemi Olarak Cumhuriyete Bakış

Dönem romanlarında, Cumhuriyet'e yönelik söylemler, temelde hem sistemin Türk milletine sunduğu olanaklar hem de Osmanlı zulmünden kurtuluşu simgelemesi noktasında tartışılır.

1930 yılında yayımlanan Fazlı Necip'in *Külhani Edipler*'inde mesele roman kahramanlarından Kenan Bey üzerinden tartışılır. O, hayatının son zamanlarında Cumhuriyet'in ilan edildiğini görmüştür. Bu anlamda, geçmişe dönük uzunca bir süreci değerlendirecek hafızaya sahiptir. Kenan Bey'e göre, I. Dünya Savaşı yılları her ne kadar zor bir süreci kapsasa da Türk milletinin ilerlemesini engelleyen birçok kurumun ve kişinin tasfiyesini beraberinde getirmesi nedeniyle önemsenir. Saltanatın kaldırılması ve Osmanlı sülalesinin gönderilmesi bunlardan sadece biridir. Bununla

¹⁶⁴⁹ **age**, 119-121; Almanya, Rusya ve Türkiye'nin, 20. yüzyılda geçirdiği süreçleri karşılaştırmalı bir şekilde okuyan Stefan Plaggenborg, rejimlerin benzer yönleri üzerine önemli çıkarımlarda bulunur. *On Yılın Romanı* isimli eserde, rejimlerin karşılaştırılmasının üzerinden Kemalizm'in yükseltilmesi bu bağlamda oldukça ilginçtir. Bahsi geçen çalışma için bkz. Stefan Plaggenborg, **Tarihe Emretmek Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).

¹⁶⁵⁰ İzzet, **On Yılın Romanı**, 122.

¹⁶⁵¹ **age**, 122-124.

¹⁶⁵² **age**, 144-145.

¹⁶⁵³ **age**, 137, 147-148, 165-166,

birlikte, Kenan Bey, Cumhuriyet'in ilanına bir sürecin sonucu olarak bakar. Buna göre, Cumhuriyet, Tanzimat ve özellikle meşrutiyetin birikimi ile ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵⁴

Etem İzzet, Cumhuriyet'i Osmanlı zulmünü ortadan kaldırması nedeniyle önemser. Cumhuriyet'in ilanıyla "dünyanın en büyük ve en kalabalık"¹⁶⁵⁵ Türk milleti, kendisini yüzyıllardır sömüren Osmanlı Devleti'ne isyan ederek özgürlüğüne kavuşur. "Türk milleti şimdi kendi davası, kendi toprağı, kendi ülkesi üzerindedir."¹⁶⁵⁶ Yazara göre, Cumhuriyet'in en önemli kazanımı, hakimiyetin milletin eline geçmesi ve sonraki süreçte kendi öz değerleri ve önceliklerine göre hareket etme özgürlüğüne kavuşmuş olmasıdır.¹⁶⁵⁷

Eserlerde, Cumhuriyet'in saltanatla birlikte kaldırmaya çalıştığı kurumlardan bir diğeri özellikle de taşrada hakim olan ağalık sistemidir. Sadri Etem ve Etem İzzet bu noktada, ağalık sistemini köylüye yaptığı zulüm etmek bağlamında ele alırlar. Her iki yazarın ifadelerinde, ağalar zorba, öncesindeki iktidarlarla kurduğu ilişkilerle halkı sömüren karakterler olarak tanımlanırlar.¹⁶⁵⁸

1932 yılında basımı yapılan *Yaban*'da, ağalık sisteminin bahsi geçen zulmüne değinen Yakup Kadri'ye göre, halkın bu durumda birinci derecede sorumlu olan kişiler aydınlardır. Yazara göre, Türk aydını, her ne kadar köylünün üretimi üzerinden hayatta kalmışsa da kökünden uzaklaşmış, köylüyü unutmuş, taşraya gitmemiştir. Eleştirilerden anlaşılacağı üzere, Cumhuriyetin gelişimi ve anlaşılması hususunda yazar, Türk aydınına büyük bir rol yükler.¹⁶⁵⁹

Toplumun üst sınıfının halka karşı nasıl hareket etmesi gerektiğine Etem İzzet de değinir. Osmanlı Devleti'ne yönelik olumsuz göndermelerle meseleyi açıklayan yazar, *On Yılın Romanı* isimli eserinde, Osmanlı Devleti zamanındaki üst sınıfın halkı hakir

¹⁶⁵⁴ Necip, *Külhani Edipler*, 210, 217-219, 222.

¹⁶⁵⁵ Benice, *On Yılın Romanı*, 80.

¹⁶⁵⁶ *age*, 80.

¹⁶⁵⁷ *age*, 61, 63, 78-80.

¹⁶⁵⁸ Etem, *Çıkrıklar Durunca*, 68-69; Benice, *On Yılın Romanı*, 12; Erken Cumhuriyet döneminde devlet elitleri ile taşra seçkinleri arasındaki bu çekişme; literatüre "toprak reformu" üzerinden girmiştir. Merkez yazım, Kemalizmin en önemli hedeflerinden birisinin taşrada toprak ağalarının elinde birikmiş olan toprakların yoksul köylüler arasında paylaştırmayı öncelendiğini ifade eder. Bunun Eleştirisi için bkz.: Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Hikayesi, *Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, Sayı 107, Yıl 1998, 31-47. Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2006), 117-150.

¹⁶⁵⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 36, 67-68, 110-111, 181; Karaömerlioğlu, *Yaban*'ın dönemin aydınlara açık bir çağrı taşıdığını ve 1930'lu yıllarda Kemalistlerin köylülere olan yoğun ilgisinin arkasında da *Yaban*'ın olduğunu belirtir. Karaömerlioğlu, *age*. 155, 156.

görme, taşrayı dikkate almama, onlara hizmet götürmeme örneklerini sunar.¹⁶⁶⁰ Cumhuriyet ise, bu hususta oldukça farklıdır. Yazarın ifadesine göre, “Gazi, İsmet Paşa, Kazım Paşa, Recep Bey, Celal Bey, bütün vekiller dünyanın en halkçı adamlarıdır ve kalabalığın içinde en çok görünenlerdir.”¹⁶⁶¹

Cumhuriyet’e yönelik söylemlerde, öncesindeki bölümde değindiğimiz, Anadolu ve Ankara’ya yönelik olumlu atıflar da devam eder. Bu anlamda, Mehmet Rauf’un *Halas* isimli eserinde Anadolu, “Yüzyıllardan beri düşman askerinin ayak basamadığı... Türk’ün mayası olan öz vatan, ana toprağı”¹⁶⁶² olarak tanımlanır. Etem İzzet’e göre, “Ankara Milli Türk hükümetinin merkezidir.”¹⁶⁶³ Aka Gündüz’de Ankara’ya yönelik atıflar daha abartılır. Buna göre, “Ankara’yı görmek bir saadettir.”¹⁶⁶⁴ *Yaldız*’da roman kahramanı Gülören üzerinden verilen örnekte; Ankara, Gülören için sevgilisinden daha önemlidir. Ondan ayrılmak sevgilisinden ayrılmaktan daha zordur. Yazara göre, Ankara, hastalara şifa dağıtan, “bunalmış insanları feraha ve sükuna çıkaran bir yer, ateşleri sindiren, susuzlukları dindiren bir kaynaktır.”¹⁶⁶⁵ 1933 yılında basımı yapılan *Üvey Ana*’da ise yazar, Ankara’nın İstanbul gibi olmayacağını ifade eder. Buradaki gönderme, İstanbul’un Beyoğlu ve Galata semtlerine yönelik olup, oradaki Gayri Müslimleri içermektedir.¹⁶⁶⁶

Yazarların Cumhuriyet’e dair atıflarının içeriğini oluşturan diğer bir mesele, memleketin genel gelişmişliğine yöneliktir. Yapılanlarda, “dünyanın en eşsiz insanı”¹⁶⁶⁷ olan Mustafa Kemal başat rol oynar. Etem İzzet’e göre, Cumhuriyet, yok

¹⁶⁶⁰ İzzet, *On Yılın Romani*, 107; Köylü ile yönetici seçkinler arasında yapılan bu kategorik ayrıştırmanın en sistematik ve derinlikli analizi şüphesiz Şerif Mardin’in “merkez-çevre” kavramsallaştırmasıdır. Mardin, en basit haliyle; Osmanlı toplumunun bir bakiyesi olan Türkiye’de merkez ile çevre arasında bir kopukluk olduğunu, iktidar olanaklarını elinde tutan yönetici elitlerin çevrenin taleplerine karşı imtiyazlarını kaybetmemek adına duyarsız ve gerilimli bir ilişki oluşturduklarını iddia eder. Şerif Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1992). Karaömerlioğlu ise Halkevleri, köycü söylem, toprak reformu gibi söylemleri tarihsel bir bağlamın içerisine sokarak dönemin iktidar ilişkisi üzerinden çözümler. Bu analiz hem Mardin’in kategorik ayrımının anahattını farklı bir bağlama taşır, hem de dönemin siyasi elitlerinin taşra eşrafı ile derin ilişkiler kurduklarını gösterir. Karaömerlioğlu, *age*, 101-104.

¹⁶⁶¹ İzzet *On Yılın Romani*, 167.

¹⁶⁶² Rauf, *Halas*, 40.

¹⁶⁶³ İzzet, *On Yılın Romani*, 61.

¹⁶⁶⁴ Gündüz, *Çapkın Kız*, 7.

¹⁶⁶⁵ *age*, 173.

¹⁶⁶⁶ Gündüz, *Üvey Ana*, 71.

¹⁶⁶⁷ İzzet, *On Yılın Romani*, 124; 1936 yılı ders programlarında, Cumhuriyetin mahiyeti, Atatürk’ün Cumhuriyet’i nasıl yoktan varetteği, diğer rejim türlerinden üstünlüğü, çocukları Cumhuriyet rejimine sadık ve fedakar olmalarını sağlamak gibi temel hedefler üzerinden belirlenmesine karar verilmiştir. Bu karar İlkokul Yurt Bilgisi kitaplarına yansımıştır. Üstel, *age*, 140-142.

olan bir memleketi var etmiştir. Ordu konusunda, Osmanlı Devleti'nin askeri yeteneksizliklerinin üstesinden gelmiş, Cumhuriyet kendi uçağını dahi yapmaya başlamıştır. Demiryolları hususundaki gelişmelerle ülke demir ağlarla örülmüştür. Demiryollarının yapımında Osmanlı Devleti gibi borç alınmaması, bunların milli sermaye ile yapılmış olması ise konuyu daha önemli kılar. Cumhuriyet'le birlikte asıl yatırım ise Anadolu'ya yapılmıştır. Bu anlamda, *On Yılın Romanı*'nda, Bingöl'den Ankara'ya gelen ve Cumhuriyet'in olanaklarıyla iyi bir eğitim alan hatta yüksek eğitimlerini yurtdışında tamamlayan, Erhan ve sevgilisi üzerinden verilen örneklerde, Anadolu'daki yatırımlar tafsilatlı bir şekilde anlatılır. Burada, özellikle köylünün Osmanlı Devleti zamanındaki çektiği zorluklara değinilir. Buna göre, Osmanlı Devleti zamanında, köylünün üzerinden zenginleşen devlet taşraya herhangi bir yatırım yapmamakta, tersine onu daha fazla sömürmek adına zulmünü arttırmaktadır. Cumhuriyet ise bu zulme son vererek, köylüyü sağlık ve eğitim imkanlarına kavuşturmuş, cehaleti ortadan kaldırmış ve onlara emeğinin karşılığını vermiştir.¹⁶⁶⁸

5.6.4. Laiklik, Eğitim ve Dil Meselelerine Bakış

Bu başlıkta, rejimin romanlar özelinde, laiklik hususunu nasıl algıladığı, Cumhuriyet'in eğitim bağlamında ortaya koyduğu yenilikler ve dil meselesine bakışı anlatılmaya çalışılacaktır.

Fazlı Necip, *Külhani Edipler* isimli eserinde olumlu olarak inşa ettiği roman karakterlerinden, uzun bir modernleşme tarihini, üzerinden örneklediği Kenan Bey aracılığı ile, laiklik hususunda, artık dinin belirlediği düzenin sonlandığını ifade eder. Kenan Bey'e göre, "Ahretle cennete erişmek için çalışarak, dünyasını harabeler, sefaletler, içinde geçirenler, şerefini, izzetini kaybetmiş ahmaklardır."¹⁶⁶⁹ Bu noktada kendisi, hayatının sonlarında da olsa Cumhuriyetle birlikte laikliğin de gelmesinden oldukça hoşnuttur.

Etem İzzet'te laiklik meselesi, Amerika'dan Türkiye'ye yeni kurulan rejim hakkında kitap yazmak için gelen Amerikalı profesör ile ona mihmandarlık eden genç Kemalist

¹⁶⁶⁸ Benice, *On Yılın Romanı*, 125-126, 146, 129-133.

¹⁶⁶⁹ Necip, *Külhani Edipler*, 221; II. Meşrutiyet döneminden sonra, sadece Batıcılık ve Türkçülük değil dönemin islamcıları da cennet ve cehennem merkezli düşünmenin bu dünyayı ikinci plana attığı konusunda hemfikirdirler. Dönemin purizm düşüncesi "hurafe ve bidat"ların islam dünyasından atılmasını öngörüyordu. Bu anlamda sekülerlik daha kapsamlı bir anlam penceresinde Gökalp düşüncesinde kendisini bulabilmiştir. İslamcılığın düşüncesi için; İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, (İstanbul, Dergah Yayınları, 2003), 76-108. Ziya Gökalp'in "sentezi" için: Davison, *age*. 176-211.

Erhan üzerinden örneklendirilir. Buna göre, Amerikalı profesör gördükleri konusunda oldukça şaşkındır. Gördüğü Türkiye ile hayal ettiği Türkiye arasında çok fark vardır. Buna laiklik hususunda Türkiye'nin aldığı yol da dahildir. O, Anadolu'ya gelmeden önce Müslüman olarak bildiği Türkiye'nin şeriat mahkemelerine sahip olduğunu, mahkemelerde ellerin ayakların kesildiğini düşünmektedir. Bu noktada profesörün şaşkınlığını gideren Erhan konuya açıklık getirir. Açıklamasında, Anadolu Türklerinin Müslüman olduğunu fakat cumhuriyetlerinin İslam cumhuriyeti olmadığını belirtir. Artık, "Din ile dünya işi ayrılmıştır. Gazi Hazretleri bu inkılabı yapmış, tekkeyi medreseyi şeriat mahkemesini, halifeliği kaldırırken din işinin devlet işine karıştırılmayacağını ilan etmiş, bütün devlet ve Adliye kanunları ona göre yeniden yapılmıştır."¹⁶⁷⁰ Diğer taraftan, getirilen yeni hukuk uygulamaları ile, Osmanlı Devleti zamanında yargılanamayan yabancılar da yargılanmaya başlanmış ve böylece mahkemelerdeki çifte standart kaldırılmıştır.¹⁶⁷¹

Eğitim mevzuunda, Etem İzzet, yukarıdaki laiklik meselesinde olduğu gibi, halkın cahilliğinden beslenen Osmanlı Devleti'nin bu konuda da Türkleri geri bıraktığını belirtir.¹⁶⁷² Buna göre, *On Yılın Romalı*'nda yine roman kahramanlarından Amerikalı profesör ve Erhan üzerinden verilen örneklerde, Osmanlı Devleti'nin medreseler aracılığı ile halkı cahil bıraktığı, softalar tarafından her şeyin din çatısı altında değerlendirildiği, böylece memlekette ne eğitim anlamında reformların yapılabildiği ne de ülkede dünyadaki değişimlerin takip edilebildiği ifade edilir. Diğer taraftan, Mustafa Kemal, bahsi geçen kirlenmiş ve geri kalan kurumları yıkmış, yerine modern eğitim kurumlarını kurmuştur. Bu anlamda, kısa bir zaman içerisinde memleketin taşrası da dahil olmak üzere birçok yerde modern mektepler kurulmuştur. Bahsi geçen taşradaki mekteplerde okuyan köy çocuklarına ise fazlaca anlam yüklenmiştir. Bunun sebebi, onların eğitimlerini tamamladıktan sonra tekrar köylerine dönecek olmaları ve öğrendikleri bilgileri doğdukları topraklara aktaracak olmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁶⁷³ Bununla birlikte, Mustafa Kemal, yurtdışına da öğrenci göndermek suretiyle modern eğitim kurumlarını yerinde tespit eden insanların yetişmesini de sağlamıştır.¹⁶⁷⁴ Üniversite hususunda ise, Cumhuriyet, eskimiş olan

¹⁶⁷⁰ İzzet, *On Yılın Romalı*, 112.

¹⁶⁷¹ *age*, 115-116.

¹⁶⁷² *age*, 98-99; Dönemin İslamcılarını da dahil, Osmanlı yönetici elitlerinin toplumu bilinçli bir şekilde cahil bıraktığı konusunda diğer fikir akımları ile hemfikirdir. Kara, *age*, 59-66.

¹⁶⁷³ İzzet, *On Yılın Romalı*, 134-135.

¹⁶⁷⁴ *age*, 101-102.

Darülfünun yerine modern bir üniversite kurmuştur. Burada, yeni usullerle eğitim verecek hocalar işin başına getirilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek yurt dışından uzman kişilere kürsüler açılmıştır. Yazara göre, böylece, “üniversite milletin inkılâbının en hayati ve en temel maksatlar için bel bağladığı, yarının devlet ve millet adamlarını, gençliği kaybedilmiş asırları kazandıracak bir irfan yurdu olacaktır.”¹⁶⁷⁵

Yukarıdaki anlatının dışında, eserlerde olumlu anlamda öne çıkan kadın ve erkek karakterler, çok az istisna ile eğitilmiş karakterlerdir. Bu anlamda, eserlerde iyi olmanın en önemli gereksinimi eğitilmiş olmaktır.

Dil meselesi, günün koşullanmalarına uygun bir perspektiften tartışılır. Bu noktada, Türkçe'nin en önemli problemi, öz Türkçeleşme olarak anlaşılır. Fazlı Necip, Türkçe'nin sadeleştirilmesindeki gerekliliği, dönemin aydınlarının dilinden örnekler. Buna göre, Türkçe, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde saf ve anlaşılır bir lisandır. İlerleyen süreçte, Osmanlı Devleti, dil hususunda gerekli hassasiyeti göstermemiştir. Arapça, Farsça kelimeler ve gramer kuralları Türkçe'nin saflığını ve anlaşılabilirliğini bozmuştur. Halkın anlayamadığı bir saray dili oluşmuş, icat edilen dil, sadece küçük bir imtiyazlı sınıf tarafından kullanılmıştır. Öyle ki, yazara göre bu dil sadece toplumun yüzde biri tarafından kullanılmaktadır. Diğer taraftan, dil ile ilgili bahisler, İttihat ve Terakki döneminden itibaren dönemin milliyetçi aydınları tarafından tartışılmaya başlanmıştır.¹⁶⁷⁶

Etem İzzet'e göre, dil konusunda devrim niteliğindeki değişimleri Mustafa Kemal yapmıştır. Buna göre, Arapça ve Farsça'nın hakim olduğu dil bırakılmış, dil inkılabı ile Latin alfabesine geçilerek Türkçenin gramer yapısına uygun bir alfabe seçilmiştir. Böylece, halk Arap alfabesinin hantallığından kurtularak daha kolay okuyup yazmaya başlamış, kısa bir süre içerisinde toplumda okuma yazma bağlamında büyük gelişmeler görülmüştür. Yazarın verdiği sayısal veriler dikkate alındığında, hem okuma yazma hem de mekteplerden mezun olan çocuk sayısı iki yıl içerisinde yaklaşık iki kat artmıştır. Dil devriminin ikinci önemli çıktısı ise, dünyada yaşayan Türkler

¹⁶⁷⁵ **age**, 105-109; Erken Cumhuriyet köycü hareketinin dinamiği köy enstitüleri üzerinden iki farklı şekilde meydana gelmiştir. İlk yurtdışına eğitim amaçlı gönderilen kalifiye elamanlar ikincisi ise köylünün kendi içinde çıkardığı, köy hayatını daha iyi bilen öğretmenlerdir. Bu öğretmenlerle yerel iktidar ilişkileri içerisinde örgütlenen aktörlere özellikle eşrafa karşı halkı bilinçlendirmesi hedeflenmiştir. Bu anlamda öğretmen-imam karşıtlığının kökenleri de burada aranmalıdır. Konu için bkz. Karaömerlioğlu, **age**. 87-104.

¹⁶⁷⁶ Necip, **Külhani Edipler**, 20-21; 200-201.

arasında ortak bir bağ oluşturmasıyla ilişkilidir. Dil devrimi ile, Türkler ortak bir dil kullanacak ve birbirleri ile ilişkileri ekonomik ve kültürel olarak da gelişecektir.¹⁶⁷⁷

Aka Gündüz de eserlerinde, Türkçenin sadeleştirilmesi gerektiğini ve özellikle yabancı sözcüklerden kurtulmanın milliyetçilik bağlamındaki öneminden bahis açar. Yazar, *Üç Kızın Hikayesi* ve *Çapkın Kız* isimli eserlerinde, sadece Arapça ve Farsça değil Avrupa dillerinden Türkçe'ye giren yabancı sözcüklerin de dilden atılması gerektiğini ifade eder.¹⁶⁷⁸

5.6.5. Bu Kadarı Olmaz: Türk Milliyetçiliği

Araştırmanın beşinci bölümünde, Mustafa Kemal ve Kemalizm başlıkları altında kısmen de olsa Türk milliyetçiliği meselesine değinilmiş olmakla birlikte, bu bölümde, Türk milliyetçiliğine yönelik atıflardaki aşırılıklara dikkat çekilecektir. Bununla birlikte, milliyetçiliğin toplumdaki istediği fedakarlıklar, milli ekonomi ve Türklerin kahramanlıkları konularına yönelik göndermeler de bahis konusu edilecektir.

5.6.5.1. Aşırılıklar İçeren Tanımlamalar: Allah Türk'tür.

Başlıkla ifade edilmeye çalışılan, dönem romanlarında Türkler'e yönelik yapılan göndermelerdeki içerik ile ilişkilidir. Bu dönemde, Türkler'e yönelik atıflarda dikkat çekici iki unsur vardır. Bunlardan birincisi ifadelerdeki homojenlik, ikincisi ise söylemlerdeki özcü yaklaşımdır. Homojenlikten kasıt, söylemlerdeki genelleyciliktir. Örneğin, Türkler'in tamamı büyük yahut yücedir. Özcü yaklaşımdan kasıt ise, yapılan göndermelerde, Türklere atfedilen özellikleri, Türklerin doğuştan kazanmış olmasıdır. Örneğin, Türkler doğuştan büyük yahut yüce doğmuşlardır. Dolayısıyla, Türkler, zaman dışı yani geçmiş ve gelecekteki bütün zaman dilimlerinde büyük ve yüce olarak var olmuşlar ve var olacaklardır.

¹⁶⁷⁷ Benice, *On Yılın Romanı*, 91-92, 109; Erken Cumhuriyet devrimlerinin en önemlilerinden biri olarak görülen Latin alfabesinin kabulü, aynı zamanda doğu medeniyetinden ayrılıp Batı medeniyetine geçişi temsil eden en önemli sembol olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda Arapça ve Farsça kelimeler öz Türkçe'den ayıklanmaya çalışılmıştır. Bu çabanın zorluğundan dolayı 1935 yılında "Güneş Dil Teorisi" ile yeni bir aşamaya geçilmiştir. Güneş-Dil teorisine kısa bir bakış için: Copeaux, *a.g.e.*, s. 49-51.

Dil ve medeniyet meselesi aslında çok daha karmaşık bir ilişkiyi barındırır. Bu ilişki daha çok Gökalp'in fikirleri ile Cumhuriyete aktarılır. Gökalp, hars ile dil üzerinden millileşmeyi, millet olmanın anlam, sembol ve pratiklerini toplumdaki çıkarımları amaçlamıştır. Bu anlamda dil, ayırt edici bir semboller kümesi olarak millet olmayı örgütler. Muasırlaşma ise harslaşma ile yeni tarih sahnesinde kendisine yer edinme amacını taşır. Yani milli dil, muasırlaşmanın öncülüdür. Davison, *age*. 177-190.

¹⁶⁷⁸ Gündüz, *Üç Kızın Hikayesi*, 96; Gündüz, *Çapkın Kız*, 18-19.

Yukarıdaki anlatıya paralel söylem üreten Etem İzzet'e göre, "Türk, yaradanın en yüksek, en üstün oğludur."¹⁶⁷⁹ Buradaki, yaratanın oğlu olmanın yanında, ifadedeki erkek merkezlik de dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Türk kadınının yeri belirsizlik içermektedir. Türk kadınının nereden geldiği bilinmemektedir.

1933 yılında yayımlanan, Etem İzzet'in *On Yılın Romanı* isimli eserinde Türkler, aynı zamanda "dünyanın en yüksek, en kalabalık"¹⁶⁸⁰ milletidir. Bununla birlikte, "Türk milleti yeryüzünün en asil, en yüksek milletidir"¹⁶⁸¹ Eserde, roman kahramanı olarak gösterilen Mustafa Kemal üzerinden verilen örnekte ise, Türkler, iradeleri en yüksek millet olarak tanıtılırlar.¹⁶⁸²

Burhan Cahit'in *Yüzbaşı Celal* isimindeki eserinde, Türkler'in, "temiz ve çok kabiliyetli"¹⁶⁸³ bir ruha sahip olduğu ifade edilir. Bunun yanında, Tanrı, Türkler'i sadece diğer milletlere hakim olması için yaratmıştır. Türkler'in dünyaya geliş amacı, yönetilmek değil sadece yönetmektir. Yazara göre Türkler, yönetirken zayıflara her zaman dosttur. Onlar, zalimlerin hükmüne son vermek için dünyadadırlar.¹⁶⁸⁴ 1933 yılında yayımlanan, Galip Bahtiyar'ın *Gök Bayrak* isimli eserinde de, Türkler'in zayıflara yönelik davranışları ön plana çıkarılır. Yazarın ifadesi dikkate alındığında, "Türk[ler] düşmüşlere yardım ede[n]. İniltiye koşa[n]. Zavallıların elinden tuta[n]."¹⁶⁸⁵ karakterler olarak sunulurlar.

Mehmet Rauf'un *Halas* isimli eserinde, Türk milletinin "akıl almaz mazhariyetleri, ölçülmez hazineleri vardır."¹⁶⁸⁶ Roman kahramanlarından Nihat üzerinden verilen örnekte, Türkler için yardıma muhtaçlıkta ilk tercih kendi ırkından olana yardım etmektir. Buna göre, bir Rum kadını ile Bir Türk kadını, ihtiyaç noktasında Nihat'a gereksinim duyar. Nihat bu örnekte, Rum kadın yerine Türk kadını tercih eder.

¹⁶⁷⁹ Benice, *On Yılın Romanı*, 4.

¹⁶⁸⁰ *age*, 80.

¹⁶⁸¹ *age*, 156.

¹⁶⁸² *age*, 62.

¹⁶⁸³ Cahit, *Yüzbaşı Celal*, 153.

¹⁶⁸⁴ *age*, 163-196; Bu bakış açısı, tarih yazımında da izlenebilir. Türk milliyetçiliğinin ana akım yazımında önemli bir rolü olan İbrahim Kafesoğlu meseleye dair fikirlerini şu cümlelerle ifade eder: "Türkler, türlü iklimlerde en uygun hukuk düzeni tesis etmekte müstesna bir kabiliyet göstermişlerdir. Türklerin, hiç bir millete nasip olmayan şekilde ve hiç bir milletin ulaşamadığı sayıda, 80'den fazla, devlet kurması böylece mümkün olmuş, mazlumların âhını alarak, zavallılara hak ve hürriyet bahşederek, açları doyurarak ilerleyen kahraman Türk ordularının yeni ülkelere, yeni Kızılelmalara doğru sel gibi akmaları Türklerin tarihte misli görülmemiş cihangir bir millet hüviyetiyle yükselmelerini sağlamıştır." bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 4-5.

¹⁶⁸⁵ Galip Bahtiyar, *Gök Bayrak* (İstanbul: Hilmi Kütüphanesi, 1933), 100.

¹⁶⁸⁶ Rauf, *age*, 90.

Buradaki açıklamasında ise, kendi ırkından olan bir kişinin kendisi için daha öncelikli olduğunu belirtir.¹⁶⁸⁷

1933 yılında yayımlanan, anlatma zamanı I. Dünya Savaşı olan, Memduh Necati'nin *Dilek* isimli eserinde, roman kahramanlarından Ferit ve Gülsüm üzerinden verilen örnekte, bahsi geçen karakterlerden Ferit, Türk ulusu için dua eder. Duanın içeriği oldukça ilginçtir. Burada Tanrı'dan, Türkler'in içerisindeki yabancı unsurların en kısa zaman diliminde Türkler'in bünyesinden ayrılması talep edilir.¹⁶⁸⁸ Yazara göre, "ne idükleri belirsiz, birer tor katır kadar serkeş, şebek ve sırnaşık olan"¹⁶⁸⁹ diğer milletlerden Türkler, özellikle Tanrı vergisi nezaketlerinden dolayı farklıdır.

Fazlı Necip'in *Külhani Edipler*'inde, Türkler, "yaratılıştan soylu yaratılmış, hakkını tanıyan, milletini seven, hür ve hakim olmayı isteyen saf ve aydın"¹⁶⁹⁰ bir millet olarak tanıtır. Fazlı Necip'in ifadeleri, yukarıda değindiğimiz Burhan Cahit'in ifadeleri ile meseleye özcü bir perspektifle yaklaşmaları bağlamında benzerlik taşır. Burada, her iki yazar da Türkler'in yüce özelliklerini doğuştan kazandıklarını ifade ederler.¹⁶⁹¹

Çapkın Kız isimli eserinde İstanbul'un sadece Türkler'e yakıştığını¹⁶⁹² ifade eden Aka Gündüz *Yaldız* isimli eserinde ise Türkler'i bir volkana benzetir. Türkler, bitmez tükenmez bir enerjiye sahiptir.¹⁶⁹³ *Çapkın Kız*'da, Türkler'de sınıf kavramının olmadığını ifade eden yazara göre, Türkler'in çobanı da zengini de kibar insanlardır.¹⁶⁹⁴ Aka Gündüz, *Üvey Ana* isimli eserinde, yukarıdaki Türkler'e yönelik atıflarından daha şaşırtıcı ve anlaşılmaz bir gönderme yapar. Buna göre, romanda mezarlıkta geçen bir mülakatta, mezar kazıcılar arasında bir konuşma gerçekleşir. Aşağıda, meselenin daha iyi anlaşılması için ayrıca verilecek konuşmanın içeriğinde, Allah'ın Türkler'den olduğu belirtilir.

“-Kızın mezarında hep bir ağızdan söyledikleri ilahi ne güzeldi.

-İlahi değildi o. Ayetti. Ayeti kerime galiba.

¹⁶⁸⁷ *age*, 76.

¹⁶⁸⁸ Necati, *age*, 70-71.

¹⁶⁸⁹ *age*, 54.

¹⁶⁹⁰ Necip, *Külhani Edipler*, 217..

¹⁶⁹¹ Bahsi geçen özcü yaklaşımın izlerine dönemin kaynaklarında da sıkça rastlanır. "Türk ırkının büyüklüğünü ölçmek için mazisini, yayılışını tetkik etmek lazımdır... Tarihi devrin başlamasıyla beraber Türk ırkı ve unsurunu her yerde ve her şeyde hâkim görüyoruz. Adeta diyebiliriz ki, bu ırk ve unsurun haricinde kalmış bir kan ve medeniyet izi tarihin başladığı devirlerde hemen yok gibidir. Artık tarihi devirleri Türk hep kendi eliyle açmış, yaratmış oluyor." bkz. A. Avni Ali Candar. **Türklüğün Kökleri ve Yayılışı**, (İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1934), 10.

¹⁶⁹² Gündüz, *Çapkın Kız*, 121.

¹⁶⁹³ Gündüz, *Yaldız*, 51.

¹⁶⁹⁴ Gündüz, *Çapkın Kız*, 172.

-Ya... Amma Türkçe idi.

-İyi ya. Allah her dilden bilir. Onun bilmediği şey mi var. Bunu da bizim dilden söylemiş. Öp de başına koy.

-Hay Allah! Şimdi daha çok sevdim onu. Demek Allah Türkçe biliyor.

-Elbette her şeyi bilir.

-Deme!

-Ne sandın ağam? Allah her şeyi bilir, her şeyi görür, her şeye güç yetirir, yoktan var eder.

-İnanmayan kafirdir.

-Halbuki biz de Türküz. Türk de her şeyi bilir, görür, başarır, yoktan var eder. Demek ki Allah Türktendir. İnandın mı şimdi?

-İnanmayan kafirdir.¹⁶⁹⁵

Aka Gündüz'deki yukarıdaki aşırılık, Mehmet Rauf'un *Halas* isimli eserinde de mevcuttur. Aka Gündüz'deki bahis, Türk ırkının temizliği ve bunun korunmasındaki hassasiyet ile ilgilidir. Romanda, mesele Türk Nihat ve İngiliz Beatriçe aşkı üzerinden örneklendirilir. Yazara göre, Nihat'ın Beatriçe ile evlenmesi oldukça sakıncalıdır. Birbirlerinden farklı ırka mensup olmaları bunun temel sebebidir. Farklı ırkların birbirlerine nüfuz etmeleri mümkün değildir. Irklarındaki farklılık, doğuştan getirdikleri özellikleri hasebiyle oluşmaktadır. Bu anlamda, böyle bir evlilikten olumlu bir şey çıkması mümkün değildir. Dolayısıyla, Nihat'ın bir Türk kızı olan, İclâl ile evlenmesi daha doğrudur. O, Türk'tür. Nesebi bellidir. İleriye dönük ırkının temizliğinden dolayı daha tahmin edilebilirdir.¹⁶⁹⁶

5.6.5.2. Türklüğe Yönelik Genel Göndermeler

Bu başlık altında, Türkler'e yönelik yapılan göndermelerde, milliyetçilik ve din, Türkçülüğün ortaya çıkışı, fedakarlık, ekonomide milliliğin önemi, Türkler'in kahramanlıkları, Türk Tarih Tezi, gibi meselelere değinilecektir.

1932 yılında basımı yapılan, I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki Kurtuluş Savaşı sırasındaki Anadolu'nun güneyindeki olayları anlatan *Yüzbaşı Celal* isimli eserinde Burhan Cahit, roman kahramanlarından Yüzbaşı Celal üzerinden milliyetçiliğe dair fikirlerini beyan eder. Buna göre, Araplar ile Türkler arasındaki I. Dünya Savaşı sırasında vukuu bulan savaşlar, din ile belirlenen bağdaşlıkların artık sonlandığını ifade eder. Din, artık Türkler de dahil olmak üzere toplumlarda birleştiricilik fonksiyonunu kaybetmiştir. Bunun yerine, yeni oluşan düzende milliyetçilik toplumlara bir araya getirecektir. Yazara göre, bu durumun en iyi örneği

¹⁶⁹⁵ Gündüz, *Üvey Ana*, 55.

¹⁶⁹⁶ Rauf, *Halas*, 97, 104, 164.

Avrupa'dır.¹⁶⁹⁷ Türkler 'de milliyetçilik mevzuun Avrupa'ya göre gecikmesinin en önemli sebebi ise, Osmanlı Devleti olarak gösterilir.¹⁶⁹⁸

Memduh Necati, Türkler'de geri kalmış milliyetçiliğin sebebini gösteren Burhan Cahit'e benzer bir perspektiften konuya yaklaşır. 1933 yılında yayımlanan *Dilek*'te yazar, I. Dünya Savaşı'nın özel şartları neticesinde spontane bir Türkçülüğün ortaya çıktığını ifade eder.¹⁶⁹⁹

Türkler'de askerlik ve kahramanlık meselelerine, dönemin romanlarında sıkça rastlanır. Bunun sebebi büyük oranda, yazarların eserlerinde anlatma zamanı olarak harp sürecini seçmeleridir. Bu bağlamda, Mehmet Rauf, *Halas* isimli eserinde sıkça Türkler'in kahramanlıklarını örnekler. Burada Türkler, "öyle kahraman, öyle cevherli bir millettir ki, en aciz, en ümitsiz zamanlarında sinesinden ilahi kuvvetler"¹⁷⁰⁰ çıkarmayı başarmıştır. Yazara göre, Çanakkale örneğinde görüldüğü üzere Türkler'in savaşı kaybetmelerinde dahi ayrı bir asalet vardır.¹⁷⁰¹ Bu asalet neticesindedir ki, Türkler, Sevr'e boyun eğmemiş ve Türk milletini aydınlığa çıkaracak Kurtuluş Savaşı'nı vermişlerdir.¹⁷⁰² Bütün olumsuz şartlara rağmen Kurtuluş Savaşı, Etem İzzet'e göre de Türkler'in kahramanlıklarını sergiledikleri bir savaştır.¹⁷⁰³

Etem İzzet'in Türklerin kahramanlığı dışında değindiği diğer mesele, Türklerin tarihine dairdir. Etem İzzet, anlattığında dönemin Türk Tarih Tezi'ni tekrarlar. Roman kahramanlarından genç Kemalist Erhan üzerinden verilen örnekte, Türkler'in tarihlerinin Osmanlı Devleti tarafından bilinçli bir şekilde unutturulduğu ifade edilir. Bu anlamda, problemin çözümü manasında Mustafa Kemal Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ni kurdurmuştur. Böylece Türkler, Orta Asya'ya uzanan şanlı tarihleri hakkında bilgi sahibi olmuşlardır.¹⁷⁰⁴

¹⁶⁹⁷ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 73, 76-77; Dinin birleştirici kuvvetini kaybettiği fikrini en açık biçimde ilk kez Yusuf Akçura'nın "Üç Tarzı Siyaset" adlı mecmuasında görürüz. Akçura, Osmanlı münevverlerinin Batıya karşı kuvvet kazanmak için temel olarak üç siyasi yol izlediğini ve bunlardan Osmanlılık ile İslamcılığın artık etkisinin kalmadığını belirtir. Akçura aynı zamanda bu iki siyaset tarzının kabul edilmesi zorunlu olan Türkçülüğü de geciktirdiğini eklemiştir. Yusuf Akçura, **Üç Tarzı Siyaset**, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 19-36; Yıldız, Osmanlı toplumunu bir arada tutma ideolojisi olan bu üç siyaset tarzının Erken Cumhuriyet döneminde iç içe geçen halkalar şeklinde devam ettiğini belirtir. Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2001).

¹⁶⁹⁸ Cahit **Yüzbaşı Celal**, 78-79.

¹⁶⁹⁹ Necati, **age**, 37.

¹⁷⁰⁰ Rauf, **age**, 123.

¹⁷⁰¹ **age**, 97.

¹⁷⁰² **age**, 243.

¹⁷⁰³ İzzet, **On Yılın Romanı**, 39-40.

¹⁷⁰⁴ **age**, 109-110.

Fedakarlık, bilindiği üzere, milliyetçiliğin toplumlarından talep ettiği temel öğelerdendir. Bu durum, güncel örneklerde de görüldüğü üzere, milliyetçiliğin devamı hususunda temel gereksinimdir. Bu noktada, iktidarlar sürekli olarak bir öteki icat edip, halklarından fedakarlıklar beklerler. Mehmet Rauf'un *Halas*'ında, mesele, Nihat ve İclâl aşkı üzerinden örneklendirilir. Nihat, sevgilisi İclâl ile evlenmek üzereyken Kurtuluş Savaşı başlamıştır. Nihat, bu raddede sevgilisi ile geçireceği güzel günleri bir tarafa bırakır ve şahsi çıkarlarını düşünmeyerek kendini vatana feda eder.¹⁷⁰⁵

Fedakarlık mevzuu, Aka Gündüz'ün *Yaldız* isimli eserinde de örneklendirilir. Burada örnek, yine Kurtuluş Savaşı'na katılan Türk subayı Umur ve nişanlısı Eligül üzerinden örneklendirilir. Buna göre, Umur, aşkı Eligül'ü bırakarak Kurtuluş Savaşı'na katılır. Savaş sırasında aşkının yaralandığını duyan Eligül, bu hususta hiç üzülmez. Onun için, sevgilisi Türk subayı Umur'un yaralanması üzülme bir tarafa sevinilecek bir olaydır.¹⁷⁰⁶

Memduh Necati ise fedakarlığa dair örneğini, eseri *Dilek*'te roman kahramanlarından Türk Subayı Refik üzerinden yapar. Buna göre, Refik bütün imkanlarını bırakarak milleti için savaşa katılmıştır. Öleceği muhakkak olmasına rağmen katıldığı harpte hayatını kaybeden Refik, bu durumdan hiç müteessir olmamıştır. Tersine, idealleri uğruna kaybettiği hayatını hiç düşünmemiştir.¹⁷⁰⁷

Ekonomide millileşme meselesi, eserlerde milli bir burjuvazinin oluşturulmasının gerekliliği ve Cumhuriyet döneminde ekonominin geliştirilmesi bağlamında yapılan yatırımlar etrafında tartışılır. Bu bağlamda, Mehmet Rauf, özellikle Gayri Müslimlerin Türk ekonomisindeki güçlü olma durumlarına değinir. Yazara göre, bu durumun gelişiminde, Türkler'in memuriyet gibi insanı uyuşturan meslekleri sürekli olarak talep etmeleri etkili olmuştur. Bu noktada, Türkler'in, iktisadi hayata atılmaları gerekmekte ve Gayri Müslim burjuvaziye karşı üstünlük sağlamaları gerekmektedir.¹⁷⁰⁸

¹⁷⁰⁵ Rauf, **Halas**, 61, 175.

¹⁷⁰⁶ Gündüz, **Yaldız**, 106-107.

¹⁷⁰⁷ Necati, **age**, 5.

¹⁷⁰⁸ Rauf, **Halas**, 26-27; Bilindiği üzere Geç Osmanlı döneminde Gayrimüslimler çok dil bilme ve Batı ile ilişkileri sayesinde Osmanlı ticaretinde önemli bir konuma gelmişlerdir. II. Meşrutiyet aydınlarının köylü ve memur sınıfı ile milli bir uyanışın sağlanamayacağı; bu nedenle milli bir burjuvaziye ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Balkan Savaşlarından sonra bu daha fazla dillendirilmeye başlanmıştır. Milli Mücadele döneminde yavaş yavaş bir politika haline gelmiştir. İttihatçıların bunu bir politika haline getirmesi, romanlardaki İttihatçılara atfedilen "Harp zenginleri" ithamının da nedeni olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde, Milli Burjuva oluşturma politikası devam ettirilmiştir. bkz. Zafer, Toprak,

Meseleye, Mehmet Rauf gibi yaklaşan Falih Rıfkı Atay, ekonominin millileşmesi konusunda, Türk burjuvazisinin oluşturulmasını gerekli bulur. Bu noktada, devletin de Türk sermayelerine sahip çıkması ve onu özgür bırakması gerektiğini ifade eder. Böylece, Türk burjuvazisi iktisadi hayatta rekabet gücünü arttırabilecektir. Bunun neticesinde ise, memleketin genel refahı yükselecektir.¹⁷⁰⁹

Etem izzet ise, mevzuyu, Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal'in yaptığı ekonomideki millileşme hamleleriyle örnekler. Buna göre, Mustafa Kemal'in başat rol oynadığı gelişmelerde, Türkiye uzunca bir yol kat etmiştir. Öncelikle, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar kapatılmıştır. Sonrasında; İş Bankası, Sümer Bank, Ziraat Bankası gibi milli kurumlar kurulmuştur. Bunun yanında, madencilik, şeker, kumaş gibi değişik alanlarda devlet destekli işletmeler açılmıştır.¹⁷¹⁰

5.6.6. Her Zaman İhtiyaç Duyulan Ötekiler: Gayri Müslimlere Bakış

Gayri Müslimlerle ilgili bu dönemde de öncesindeki bölümlerdekine benzer söylemler devam eder. Bununla birlikte, mevcut dönemin içeriğine uygun olarak söylemlerdeki ifadelerin niceliği değişir. Bu bağlamda, Rumlar, Ermeniler ve az da olsa Yahudiler, Türklerin ötekileri olarak romanlarda konumlandırılırlar. Ötekileştirmenin içeriği, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı şartlarında Gayri Müslimlerin davranışları ile sağlanır. Diğer taraftan, öncesindeki bölümlerde görüldüğü üzere Gayri Müslimler çoğu zaman hizmetli, fahişe vb. olarak eserlere girerler.

5.6.6.1. Ahlsız Rumlar

Eserlerde Rumlar'a yönelik atıflarda fahişelik, hizmetçilik ve savaş şartlarında Türkler'in aleyhine davranışlar ötekileştirmenin içeriğini oluşturur.

Mehmet Rauf, 1929 yılında basımı yapılan *Halas* isimli eserinde Gayri Müslimleri Osmanlı toplumuna hiç bağlılık hissetmemiş bir grup olarak tanımlar.¹⁷¹¹ *Halas*'ta Rumlar, şahsi çıkarları için fahişelik yapmaktan çekinmeyen kişiler olarak romana girerler.¹⁷¹² Bunun yanında, Rumlar, pansiyonlarda hizmetçi olarak görev yapan

Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, (İstanbul, Doğan Kitap, 2012). Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum: 1908-1950: Milli İktisat Milli Burjuvazi**, (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995). François Georgeon, "Harp Maliyesi ve Milli İktisat: 1918 Osmanlı İç İstikrazı", **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930**, Çev. Ali Berktaş, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006). Keyder, **age**, 93-108.

¹⁷⁰⁹ Atay, **Roman**, 157-159.

¹⁷¹⁰ İzzet, **O Yılın Romanı**, 103-105.

¹⁷¹¹ Rauf, **Halas**, 40.

¹⁷¹² **age**, 73.

karakterlerdir.¹⁷¹³ Rumları hizmetçi olarak gösteren bir diğer eser, Sermet Muhtar'ın *Kıvırcık Paşa* isimli romanıdır.¹⁷¹⁴

Fazlı Necip'in *Külhani Edipler*'inde ise Rumlar, paraya düşkünlükleri ile örneklendirilirler. Burada, örnek saraya bohçacılık yapmak için gelen kadın üzerinden verilir. Rum kadın, bohçacılık yaparak hayatını kazanmaktadır. Rum kadının zengin olmasına rağmen böyle niteliği düşük bir işle uğraşması ise, paraya düşkünlüğünden kaynaklanmaktadır.¹⁷¹⁵

Mehmet Rauf'un *Halas*'ında, Rumlar, "ahlaksız, alçak, canavar...ırkları, cinsleri, dinleri, adetleri ayrı"¹⁷¹⁶ kişilerdir. Bu göndermelerin kaynağını, Rumlar'ın savaş şartlarında yaptıkları oluşturmaktadır. Yazara göre, İzmirli Rumlar, "korkak ve kancık"¹⁷¹⁷ tırlar. Onların, hadsizliklerinin sınırı yoktur.¹⁷¹⁸ Öyle ki, İzmir'in işgali ile beraber, Rumlar, gerçek yüzlerini göstermiş ve Yunanlılar'ı "yaşasın Venizelos, yaşasın Yunanistan"¹⁷¹⁹ diyerek karşılamışlardır. Bunun yanında, Rumlar, Türkler'e ihanet noktasında sınır tanımayarak hareket etmiş, savaş şartlarında Türkler aleyhine işgalci kuvvetlerin ajanlık görevini üstlenmişlerdir.¹⁷²⁰

Fazlı Necip'in *Külhani Edipler*'inde işgal sırasında Rumlar, yukarıda Mehmet Rauf'un anlatısına benzer bir şekilde hareket ederler. Yazara göre, Rumlar, Meşrutiyet ve Balkan Harpleri ile beraber, hedeflerini berraklaştırmışlar ve Türkler'in aleyhine milli bağımsızlıklarını merkeze alıp hareket etmişlerdir.¹⁷²¹

5.6.6.2. Vahşi Ermeniler

Eserlerde, Ermeniler de Rumlar gibi hem bu bölümde hem de öncesindeki bölümlerde olduğu gibi benzer ifadelerle ötekileştirirler. Burada, Ermeniler'in de savaş şartlarında Türkler aleyhine hareket edişi konu edilir. Bunun yanında, ötekileştirme adına Ermeniler'e de olumsuz sıfatlar yakıştırılır.

¹⁷¹³ **age**, 15.

¹⁷¹⁴ Alus, **Kıvırcık Paşa**, 76, 91; Gayri Müslimler'e hizmetlilik göndermesi dönemin ruhuna uygun olan bir yakıştırma. Dönemin aydınlarından, Mahmut Esat Bozkurt, Türk olmayanlar için şu ifadeyi kullanır: "bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır. bkz. Onur Atalay, **Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, 207-208.

¹⁷¹⁵ Necip, **Külhani Edipler**, 46.

¹⁷¹⁶ Rauf, **age**, 25.

¹⁷¹⁷ **age**, 85.

¹⁷¹⁸ **age**, 161.

¹⁷¹⁹ **age**, 23-35, 30, 64-65, 169.

¹⁷²⁰ **age**, 214.

¹⁷²¹ Necip, **Külhani Edipler**, 210.

Aka Gündüz'ün 1933 yılında basımı yapılan *Onların Romanı* isimli eserinde roman kahramanı Gülöz'ün Çankırı'da handa kalışı sırasında orada hizmetli olarak görev yapan kişi bir Ermeni kadın olarak verilir.¹⁷²²

İskender Fahrettin'in *Deliler Saltanatı* isimli eserinde ise Ermeniler, yine bir kadın üzerinden ötekileştirilirler. Burada örnek, Sultan İbrahim üzerinden verilir. Sultan, birçok zayıf kadınla beraber olup artık onlardan sıkılmıştır. Sultanın isteği bundan sonra Ermeni kadınlar gibi, şişman, kara kaşlı, kara saçlı, çatık kaşlı kişilere yoğunlaşmaya başlamıştır.¹⁷²³

Kadınlar üzerinden meseleyi örneklendiren İskender Fahrettin, fahişeliği anlatış bahsinde, bu tür kadınlardaki kısıtmayı, Ermeni kadınlarındakine benzetir. Buna göre, aslında bütün Ermeni kadınları fahişeler gibi kısıtarak gezmektedirler.¹⁷²⁴ Bunun yanında yazar, kadınlardaki yaşlılık durumunu açıklamak için yaptığı göndermede de Ermeni kadınları seçer. Burada ise, kadınların yaşlanma durumunda sahip olduğu çirkinlik, Ermeni dullardaki çirkinlik üzerinden örneklendirilir.¹⁷²⁵ Yazara göre, Ermeniler, sanatçılığı da becerememektedir. *Pembe Maşlahlı Hanım*'da Ermeni bir udi sanatçısı kadın üzerinden verilen örnekte o, kazma dişli ağızlı, öğürür gibi şarkı söyleyen biridir.¹⁷²⁶

I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı şartlarında Ermeniler'e yapılan göndermelerde, onların Türklere yönelik ihanetlerinden sıklıkla bahis açılır. Burada Ermeniler Türkler'in üzerinden var olmalarına rağmen onlara ihanet eden ve bunda aşırıya kaçan bir grup olarak nitelendirilirler. Fazlı Necip, *Külhani Edipler*'de savaş öncesinde Ermeniler'in Meşrutiyet ve Balkan Savaşlarıyla oluşan konjonktürde milli çıkarlarını merkeze alıp hareket etmeye başladıklarını ifade eder.¹⁷²⁷

Mehmet Rauf, I. Dünya Savaşı sırasında güney cephesinde Adana ve havalisinde Ermeniler'in Türkler'e yönelik hadsiz davranışlarını *Halas* isimli eserinde örnekler. Buna göre, Ermeniler, savunmasız Türkler'i ellerine geçirdikleri fırsattan faydalanarak etmediklerini bırakmamışlardır. Buna, "göz oymak, kulak ve burun kesmek, kadınların memelerini koparmak, karınlarını delmek ve erkeklere akla gelmeyecek vahşetler

¹⁷²² Gündüz, *Onların Romanı*, 4.

¹⁷²³ Fahrettin, *Deliler Saltanatı*, 36.

¹⁷²⁴ Alus, *Pembe Maşlahlı Hanım*, 41.

¹⁷²⁵ *age*, 137.

¹⁷²⁶ *age*, 145.

¹⁷²⁷ Necip, *Külhani Edipler*, 210.

yapmak ve Türk kızlarına tüyler ürpertecek tecavüzlerde bulunmak”¹⁷²⁸ dahildir. Yazara göre, güney cephesinde vukuu bulan olaylarda Ermeniler oldukça vahşi davranmışlardır. Yukarıdaki örneklerin dışında Ermeniler, Fransızlar’dan aldıkları güçle, Türkler’in küçük çocuklarını boğazlayarak öldürecek kadar alçalmışlardır.¹⁷²⁹

Güney cephesindeki Ermeniler’in ihanetini örneklendiren diğer yazar, Burhan Cahit’tir. Yazar, *Yüzbaşı Celal* isimli eserinde özellikle masum ve savunmasız Türkler’e yönelik yapılan vahşetleri örneklendirir.¹⁷³⁰ Türk kadınlarına yapılan vahşet örneklerinin diğerlerine ise, Etem İzzet *On Yılın Romanı* isimli eserinde değinir. Buna göre, eserin bir bölümünün geçtiği Bingöl bölgesindeki Ermeniler, Kurtuluş Savaşı sırasında, “kız oğlan kızların başını kütüklerin üzerine yatırıp odun keser gibi baltalamışlar”¹⁷³¹dır.

5.6.6.3. Ötekileştirmekte Zorlanılan Yahudiler

Eserlerde, Yahudilere yönelik göndermelere 1929-1934 aralığındaki romanlarda oldukça az rastlanmıştır. Bununla birlikte, Falih Rıfkı Atay’ın *Roman* isimli eserinde Yahudiler’e yönelik olumsuz göndermeler mevcuttur. Burada, Yahudiler, Türkler aleyhine savaş şartlarındaki umursamazlıkları korkaklıkları ile örneklendirirler.¹⁷³²

5.6.7. Müslim Ötekiler: Hilekâr Araplar

Türkler’in ötekisi eserlerde sadece dindaş olmadıkları Gayri Müslimler olmayıp aynı zamanda inanç birlikteliği içinde buldukları Araplardır. Araplar’a yönelik ötekileştirmede içerik büyük oranda Araplar’ın I. Dünya Savaşı sırasında Türkler aleyhine davranışları ile içeriklenir. Bunun yanında, olumsuz sıfatlar aracılığıyla da ötekileştirme sağlanır. Diğer taraftan Araplar, Türkler’in yüzyıllarca kanını emen bir grup olarak tanımlanırlar. Bahsi geçen içeriklerin oluşturulmasında Burhan Cahit fazlaca etkilidir.

Burhan Cahit *Yüzbaşı Celal* isimindeki eserinde, Araplar’a yönelik olumsuz göndermelerinde, I. Dünya Savaşı sırasında güneyde bulunan roman kahramanı Yüzbaşı Celal’i aracı kılar. Yazara göre, Araplar, büyük bir tarihsel mirasın üzerinde

¹⁷²⁸ Rauf, *age*, 115-116.

¹⁷²⁹ *age*, 116-117, 258-259; Erken Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında Ermenilerin ötekileştirilmesi, “faizci, muhtekir ve madrabaz” sıfatları üzerinden yapılır. Üstel, *age*. 210-11.

¹⁷³⁰ Cahit, *Yüzbaşı Celal*, 171.

¹⁷³¹ İzzet, *On Yılın Romanı*, 58.

¹⁷³² Atay, *Roman*, 146, 151.

oturmalarına rağmen medeniyetsiz bir toplumdur.¹⁷³³ Bunun yanında Araplar, “sulhde nankör oldukları kadar isyanda da zalim ve hilekardırlar.”¹⁷³⁴ Onlar, şeytan kılıklı insanlar olup, “ahlak, seciye, şeref”¹⁷³⁵ nedir bilmemektedirler. Onların vücutları “meşin gibi sert ve kirli”¹⁷³⁶dir. Araplar, “hile ve ihanetin”¹⁷³⁷ timsalidirler. Yazar, yukarıdaki ifadelerin yanında, Araplar’ı kendi ırkının kanını dahi dökmekten çekinmeyen, hırsız, memnuniyetsiz, başka milletlerin boyunduruğu altında yaşamaya alışmış, nankör, cahil bir millet olarak tanımlar.¹⁷³⁸

Burhan Cahit, ’e göre Araplar, asırlarca Türkler ile birlikte yaşamalarına rağmen onlarla iç içe geçmeleri bir tarafa onlara sürekli düşmanlık etmiş bir ırktır.¹⁷³⁹ “Suriye ve Arap çölleri hem de tarihi bağlarıyla Türk’ü tam beş yüz sene mıhlamış, yemiş kemirmiştir.”¹⁷⁴⁰ Türkler’in Arap coğrafyasına akıttığı kanı israftan başka bir şey değildir.¹⁷⁴¹ Öyle ki, Türkler yüzyıllarca Arap coğrafyasına hizmet etmelerine rağmen Araplar kendilerini efendi Türkler’i ise köle gibi görmektedirler.¹⁷⁴² Yazara göre, Türkler Araplar ile tanıştıktan sonra gerilemeye de başlamıştır.¹⁷⁴³ Türkler’in Araplarla karşılaşmamaları durumunda Türklüğün ilerlemesi daha farklı ve daha ileriye doğru gerçekleşecektir. Türkler, Araplar ile tanıştıktan sonra onlardan dinleri de dahil kendilerine fayda sağlayacak hiç bir şey almamışlardır.¹⁷⁴⁴

¹⁷³³ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 36; Türk Tarih tezinde Arapların İslam –vahiy- öncesi tarihi “Cahiliye devri” olarak tanımlanır. Bu anlamda Araplar, cahiliye devrinde hukuksuz, kuralsız yaşayan, medeniyet bilmeyen, küçük kız çocukları diri diri toprağa gömen, geri kalmış bedevilerdir. Romanlardaki bu göndermeler Arapların “cahiliye devrinden” kopmadıkları iddiası ile ilişkili olmalıdır. Copeaux, **age**, 204-205.

¹⁷³⁴ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 49, 207.

¹⁷³⁵ **age**, 50.

¹⁷³⁶ **age**, 129.

¹⁷³⁷ **age**, 136.

¹⁷³⁸ **age**, 16-17, 43-45, 190, 193, 201, 204; Türk Tarih tezinde ve dolayısıyla Erken Cumhuriyet ders kitaplarında Araplar, I. Dünya savaşındaki tutumları münasebetiyle hain, ihanet eden, arkadan vuran şekilde tanımlanmıştır. Örneğin 1933 lise ders kitaplarında “... bilhassa Araplar, hilafete ihanetle düşmanlarının tarafına geçip, Osmanlılar aleyhine harbe iştirak ettiler.” Konu için bkz. Copeaux, **age**, 238-239.

¹⁷³⁹ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 115-116.

¹⁷⁴⁰ **age**, 186.

¹⁷⁴¹ **age**, 270, 312.

¹⁷⁴² **age**, 49-50.

¹⁷⁴³ Türklerin İslam dinini kabul edip, Araplarla ilişkiye geçtikten sonra gerilemesi meselesi, çok benzer bir şekilde, Tür Tarih Tezi anlatısında da sunulur. konu için bkz. Atalay, **Türk’e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, 3. bs. 204.

¹⁷⁴⁴ Cahit, **Yüzbaşı Celal**, 73-76; Arap romanlarında Türk imajı üretilirken de benzer bir ötekileştirme, Türkler’e karşı yapılır. Burada, Araplar, Türkleri dışlayarak ve onların hükümrانlığında yaşadıkları yılları hatırlamamaya çalışarak bir roman yazımı gerçekleştirmeye çalışırlar. Bununla beraber, Türklerin imajı genel itibariyle romanlarda olumsuz olarak resmedilir. Meseleye dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. Şükran Fazlıoğlu, **Arap Romanında Türkler**, (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), 226.

Kurtuluş Savaşı öncesinde Araplar'ın Türkler'in aleyhine ihanetlerine değinen Mehmet Rauf *Halas* isimli eserinde, onları, yağmacı, Ermeniler ile birlikte suçsuz Türkler'in kanlarını döken bir ırk olarak tanımlar.¹⁷⁴⁵ Bu konuda Mehmet Rauf'a katılan Burhan Cahit'e göre, I. Dünya Savaşı sırasında Araplar, öncesinde olduğu gibi Türkler aleyhine hareket ederler. Onlar, savaşın çıkmasıyla birlikte, başlarındaki efendileri ve aşiret reisleriyle isyana başvururlar. Bu konuda, öncesinde onlara yüzyıllarca hizmet eden Türkler'e karşı çok acımasızca hareket ederler. Öyle ki, kadın, çocuk, yaşlı ayırt etmezler.¹⁷⁴⁶

5.6.8. Ara Değerlendirme

Bu bölümün değerlendirme hususunda üzerinde durulacak ilk ve en önemli husus, Mustafa Kemal'e yönelik göndermelerde yapılan aşırılıklardır. Öyle ki, Mustafa Kemal, zaman zaman Tanrı gibi hareket eden bir varlık olarak eserlerde yer bulmuştur. Diğer taraftan Mustafa Kemal, Hitlerin dahi örnek aldığı bir karakter olarak tanımlanmış ve Türklüğün kurtarıcısı olarak romanlara girmiştir.

Kemalizm, eserlerde zaman dışı olarak tasavvur edilerek, bütün zamanların en yeterli ve büyük ideolojisi olarak görülmüştür. Bu bağlamda eserlerde Cumhuriyet'in çok yönlü kazanımlara hacim olarak büyük yer verilmiştir. Laiklik hususunda ise, din, Türkler'i geri bırakan bir manzume olması hasebiyle romanlara girmiş ve laikliğin temel içeriği pozitif olarak romanlarda yer almıştır.

Eserlerde Türklüğe yönelik stereotipler, büyük, yüce, asil gibi göndermelerle yapılmış, Gayri Müslimler ise, korkak, kancık, hizmetli, fahişe, ihanetçi, tecavüzcü, acımasız gibi kelimelerle karşılanmışlardır. Bunun yanında, Araplar, Türkler'in dindaş ötekileri olarak, hırsız, ihanetçi, memnuniyetsiz, köle, vahşi, medeniyetsiz, yağmacı, ahlaksız olarak tanımlanmışlardır.

5.7. Değişmeyen Kadın İmgesi

1929-1934 aralığındaki eserlerde kadın meselesinin ele alınışı noktasındaki ifadeler, araştırmanın öncesindeki tarihsel dönemlerdeki içerikle büyük oranda benzerlik taşır. Bu bağlamda, araştırmanın mevcut bölümünde pozitif kadın imajının nasıl

¹⁷⁴⁵ Rauf, *age*, 118-119.

¹⁷⁴⁶ Cahit, *Yüzbaşı Celal*, 46, 104-105, 107-109, 125, 130-132, 139-140, 159.

üretildiğine, kadın hakları mevzuundaki göndermelere ve evlilik meselesinin nasıl anlaşıldığına bakılacaktır.

5.7.1. Eğitilmiş Türk Kadını

Bu başlık altında olumlu kadın imajını destekleyen temel unsurlar incelenecektir. Bu anlamda, dönemin iktidarının meşru kıldığı, talep ettiği kadın profili çıkarılacaktır.

Aka Gündüz'ün 1930 yılında basımı yapılan *Çapkın Kız* isimindeki eserinde pozitif kadın imajı roman kahramanlarından Çapkın Kız üzerinden inşa edilir. Burada Çapkın Kız, eğitilmiş ve idealist bir karakter olarak sunulur. O, iki Avrupa dili bilen, at binme, tenis, boks, jimnastik gibi değişik spor dalları ile ilgilenen, kendini koruyabilen, açık sözlü, kendine güvenen bir karakter olarak romana girer. Bunun yanında Çapkın Kız, yardımsever ve Türk kızlarının iyi yetişmesi ve de kendi ayaklarının üzerinde durabilmesi için uğraşan da bir kadındır. Kendi imkanlarıyla açtığı, dikiş kurslarıyla Türk kadınının kendine yeter bir hale gelmesi için çalışmaktadır.¹⁷⁴⁷

Nedime Ali ile ortak kaleme aldığı *Üç Kızın Hikayesi*'nde Aka Gündüz, olumlu kadın imajını üretmek için romanına bilinçli bir şekilde üç farklı kadın tipini yerleştirir. Kadınların her üçü de farklı aile tiplerine mensupturlar. Eserde, Dürer isimli karakter, Cumhuriyet'in yetiştirmeye çalıştığı kadın tipini örneklemektedir. O, piyano çalabilen, yabancı dil bilen ve fikri anlamda serbest yetişen, ebeveynleri ile yatay iletişim kurabilen bir karakterdir. Beti, eğitilmiş olmakla birlikte, lüks içinde ve gereğinden fazla serbest yetişen bir karakterdir. Romanda Dürer karakterinin karşıtı olarak sunulan, Filik ise geri kafalı, baskının hakim olduğu ebeveynlere sahiptir. Evinde Arapça levhaların dışında bir şey yoktur. O, kendisini ifade etmekte zorlanmakla beraber ailesinin dini baskısından dolayı sorunlarını onlara açamayan bir kişiliktir. Yazar, eserinde basit bir kurguyla, inşa etmeye çalıştığı pozitif kadın tipini ön plana çıkarır. Dürer, serbest fikirli ve Cumhuriyet değerleri ile yetişmesi nedeniyle mutlu bir hayat sürer, karşıtı Filik ise, birçok zorluk çekerek hayat kadını olmak zorunda kalır.¹⁷⁴⁸ Aka Gündüz, *Üvey Ana* isimli eserinde ise pozitif kadın imajını roman kahramanlarından Lale üzerinden yapar. Lale, Almanca, İngilizce ve Fransızca bilen, iyi yetişmiş, ahlaklı, alçak gönüllü ve vatansever bir karakter olarak esere girer.¹⁷⁴⁹

¹⁷⁴⁷ Gündüz, *Çapkın Kız*, 135-139, 184-185.

¹⁷⁴⁸ Gündüz; Ali, *Üç Kızın Hikayesi*, 8-9, 20-33, 13, 86,

¹⁷⁴⁹ Gündüz, *Üvey Ana*, 62.

Fazlı Necip, *Külhani Edipler* isimli eserinde, pozitif kadın imajını üretirken Aka Gündüz ile benzer içerikleri kullanır. Yazar, pozitif kadın imajını roman kahramanlarından Nesrin ve Melahat Hanım üzerinden yapar. Buna göre, Nesrin, alçak gönüllü, çalışkan, Almanca, Fransızca ve İngilizce bilen karakter olarak romanda yer alır.¹⁷⁵⁰ Melahat Hanım ise, yine çok okuyan, iyi eğitim almış bir karakterdir.¹⁷⁵¹

Yaşar Nabi¹⁷⁵² de pozitif kadın imajında eğitilmiş ve okumaya hevesli olmayı ön plana çıkarır. Burada, romanın ana karakteri, dikmiş dikmek nakış örmek gibi geleneksel kadın tipini destekleyen unsurlardan hoşlanmayan bir karakter olarak sunulur.¹⁷⁵³

Geleneksel kadın tipini eleştiren bir diğer yazar, Şukufe Nihal'dir.¹⁷⁵⁴ O, 1933 yılında basımı yapılan *Çöl Güneşi* isimli eserinde örneklerini roman kahramanı Zehra üzerinden sunar. Yazara göre, sadece evinde oturan, erkeğe hizmet eden kadın kabul edilemezdir. Kadın denen varlık dünyaya erkeğin gölgesinde kalmak için gelmemiştir. Bu, erkeğin çıkarına göre inşa edilmiş kadın tipidir. Yazarın istediği kadın ise, eğitim almış, kendine yetebilen, çalışan ve böylece sosyal alanlarda kendini ifade edebilen kadın tipidir. Özetle, kadın erkeğin var olmasını sağlayan ikincil bir varlık değil onun arkadaşlığı olabilmelidir.¹⁷⁵⁵

İdeal kadın tipi meselesinde, Peyami Safa gibi orta yolu tercih edenler de vardır. *Fatih-i Harbiye* isimli eserinde yazar, bu tip örneğini roman kahramanlarından Neriman üzerinden örnekler. Buna göre, Neriman eğitilmiş ve modern bir kadındır. Diğer taraftan, Neriman'ın Beyoğlu alemlerine gitmesi gibi eylemleri kabul edilemezdir.

¹⁷⁵⁰ Necip, *Külhani Edipler*, 35.

¹⁷⁵¹ *age*, 191.

¹⁷⁵² Yaşar Nabi, 24 Aralık 1908'de Üsküp'de doğmuştur. İlk öğrenimini İstanbul ve Üsküp'de tamamlamıştır. Galatasaray Lisesi'ni bitirmiştir. Ziraat Bankası'nda ve çeşitli gazetelerde çevirmenlik yapmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Klasikler yayını için müşavirlik görevinde bulunmuştur. bkz. Yaşar Nabi, "Yaşam Öyküm" *Yaşar Nabi Nayır ve Varlık Dergisi*, ed. Filiz Nayır Deniztekin, Enver Ercan, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), 92-97; yazarın Atatürk için bir beyanatu: "Oysa Atatürk ne sarı saçları ne gür kaşları, ne levent endamı ne yiğit askerliği, ne eşsiz cesareti ne tuttuğunu koparır gücüyle hak kazanmıştır inancımıza. Atatürk'ü Atatürk yapan ve ölümsüz kılan onun düşünce adamı yanı olmuştur. Bir bütün olan Atatürk devrimleri bir düşüncenin eylem haline gelmiş anıtından başka bir şey değildir. bkz. *age*. 269.

¹⁷⁵³ Yaşar Nabi, *Bir Kadın Söylüyor*, (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931), 19.

¹⁷⁵⁴ Şukufe Nihal, 1896 yılında İstanbul'da doğar. Babası, Doktor Emin Paşa'nın oğlu, eczacı Miralay Ahmet Abdullah Bey'dir. Babasının görevi nedeniyle çocukluğu, Anadolu'nun çeşitli yerleri, Manastır, Şam, Beyrut ve Selenik'te geçmiştir. İlk öğrenimini evinde özel öğretmenlerle gerçekleştirmiştir. İlk İstanbul İnas Darülfunun mezunlarından. Babası vasıtasıyla, Jöntürkler ve onların fikirlerine aşina olmuştur. Aktif bir şekilde, Milli Mücadele hareketi içinde bulunmuştur. Kadın haklarının gelişimi hususunda ciddi emek harcamıştır. bkz. Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şukufe Nihal*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 19-51.

¹⁷⁵⁵ Nihal, *Çöl Güneşi*, 145-146; Bu arkadaş olma hali, Türk tarih tezinde kadın-erkek eşitliğinin islam öncesi Türk kültürü ile kendisine köken bulur. Türk tarih tezinde, İslam öncesi Türk kültüründe kadın ile erkeğin arkadaş gibi birbirleriyle eşit olduğunu ifade eder. Copeaux, *age*. 146, 275.

Dolayısıyla yazar, kadının eğitilmiş ve modern olması gerekliliğini savunurken bunun bir sınırı olduğunu da belirtir.¹⁷⁵⁶

Etem İzzet tam olarak rejimin istediği kadın tipini örnekler. Örneklerini Amerika'dan Türkiye'ye Anadolu hakkında kitap hazırlamak için gelen Profesör ve genç Kemalist Erhan üzerinden veren yazara göre, Türk kadınından ilk beklenen onun eğitilmiş olmasıdır. Böylece, Türk kadını tüm meslek dallarında görev yapabilecektir. Daha ayrıntılı ifadelerle, Etem izzet için

“Türk kadını anadır, Kahramandır. Bilgilidir. Cesurdur. Faziletlidir. Merttir. Çalışkandır. Vatan severdir. Yalan söylemez. Milletini her milletten üstün bilir. Yoksulları, dulları, yetimleri doyurur, okutur, kurtarır, yetiştirir. Çok zekidir. Kabiliyetlidir. Tuttuğunu koparır. Sporcudur. Yetişkindir. Ergindir. Yuva kurmakta birincidir.”¹⁷⁵⁷

Roman kahramanlarından Torun üzerinden verilen örnekte ise, o, rejimin yetiştirdiği ideal kadın tipidir. Torun, Bingöl'ün küçük bir köyünden Ankara'ya gelmiş, burada ilk, orta ve üniversite eğitimini tamamlamıştır. Sonrasında ise, rejimin imkanları ile Paris'e gidip yüksek eğitimini tamamlamıştır.¹⁷⁵⁸

Eğitim ile birlikte eserlerde pozitif kadın imajını üreten ikinci önemli diğer unsur, kadınların milliyetçi olmaları ve Türklüğe olan düşkünlükleridir. Bu anlamda, Mehmet Rauf'un, *Halas* isimli eserinde İclâl karakteri, “Türklüğe bağlı ve Türklük için her türlü fedakarlığa ezelden can atan”¹⁷⁵⁹ bir karakterdir. Aka Gündüz'ün *Yaldız* isimli eserinde mesele, roman kahramanlarından Eligül üzerinden örneklendirilir. Eligül, kendi kendisini şöyle tanımlar: “Ben vatansever bir kızım. Ben milliyetçiyim, Ben heyecanlı ve fedakarım.”¹⁷⁶⁰ Memduh Necati, romanı *Dilek*'te konuya Türk kadınındaki sabır ve milleti için yaptığı fedakarlıkları örnekleyerek katılır.¹⁷⁶¹ Şukufe Nihal ise, konuyu roman kahramanlarından Zehra'yı konuşturarak örnekler. Burada, Türk kadınlarından, yurt dışında eğitim aldıktan sonra, ülkeye dönen ve gerek memleketi gerekse milletlerini beğenmeyen tipler eleştirilir.¹⁷⁶²

Savaş şartlarında yaşananlar, yazarlara pozitif kadın imajını oluşturmak için önemli imkanlar sunar. Buradan yola çıkan yazarlar, savaş şartlarındaki Türk kadınının fedakarlık örneklerini sunarlar. Burhan Cahit'in 1933 yılında basımı yapılan *İhtiyat*

¹⁷⁵⁶ Peyami Safa, **Fatih-i Harbiye**, (Ankara: Ötüken Yayınları, yyyy), 103-106.

¹⁷⁵⁷ Benice, **On Yıllık Romanı**, 113-115.

¹⁷⁵⁸ **age**, 135-136.

¹⁷⁵⁹ Rauf, **Halas**, 245.

¹⁷⁶⁰ Gündüz, **Yaldız**, 151, 153.

¹⁷⁶¹ Necati, **age**, 56.

¹⁷⁶² Nihal, **age**, 156.

Zabiti isimli eserinde I. Dünya Savaşı'nda cephe gerisinde bulunan kadınların fedakarlıkları, eşlerini kaybetmeleri ve düştükleri kötü durum üzerinden örneklendirilir.¹⁷⁶³ Kurtuluş Savaşı romanlarında ise, Türk kadınının cephedeki fedakarlıkları örneklendirilir. Aka Gündüz, *Yaldız* isimli eserinde, roman kahramanlarından Eligül üzerinden verdiği örnekte, bu karakter savaşa katılma hususunda oldukça fedakar davranan bir karakter olarak verilir.¹⁷⁶⁴ Güney Halim meseleyi, roman karakterlerinden Gökmen üzerinden örneklendirir. Buna göre, Gökmen eğitilmiş ve hali vakti yerinde bir karakter olmasına rağmen Milli Mücadele'ye katılmış, birçok zorluk yaşamış fakat Türklüğe hizmet etmekten bir adım geri atmamıştır.¹⁷⁶⁵ Sadri Etem ise konuyu *Bir Varmış Bir Yokmuş* isimli eserinde, cepheye giden bir kadın üzerinden örneklendirir. Buna göre, bahsi geçen kadın çocuğunun ıslanmasını, cepheye götürdüğü bombaların ıslanmasına tercih etmektedir. Dolayısıyla, çocuk vazgeçilebilir bir varlıkken memleket vazgeçilemez bir ögedir.¹⁷⁶⁶

5.7.2. Kadın Erkeklerle Eşitlenir

Pozitif kadın imajı yukarıdaki haliyle inşa edilmeye çalışılırken bir taraftan da eserlerde kadının ikincilliği eleştiri konusu edilir. Bu başlık altında temelde kadının toplumsal konumunun nasıl olması gerektiği ve yeni rejimle beraber kadına dair hangi hususlarda gelişme sağlandığı gibi konulara değinilecektir.

1933 yılında basımı yapılan Şukufe Nihal'in *Çöl Güneşi* isimli eserinde mesele, roman kahramanlarından Zehra ve Müeyyet Hanım üzerinden değerlendirilir. Zehra Müeyyet Hanım'a mektup yazarak kendisinden hoşlanan Doktor Burhan hakkında malumat vermektedir. Buna göre, Zehra, Doktor Burhan gibi toplumun okumuş erkeklerinin dahi kadın hususundaki yeniliklere açık olmadığını ifade eder. Doktor Burhan gibi erkekler kadının ikincil konumunu korumasını kendi çıkarları için istemektedirler. Böylece, onlara hizmet edecek köle kadınlar var olmaya devam edecektir. Diğer taraftan yazara göre, kadına dair ikincilliği oluşturan koşullar zamanla değişecek ve erkekler de bu duruma ayak uydurmak zorunda kalacaklardır. Bunun için en önemli şey ise, evinde çocuk yapıp, erkeğin kölesi olan kadına bir gaye verilmesidir.

¹⁷⁶³ Cahit, *İhtiyat Zabiti*, 340.

¹⁷⁶⁴ Gündüz, *Yaldız*, 41.

¹⁷⁶⁵ Halim, *Gökmen*, 154-166; Savaş şartlarında kadınların fedakarlıkları, dönemin sahnelerine de yansımıştır. 1934 Tarihli Mavi Yıldırım adlı oyunda kadın karakter; "Yurdun yolunda savaşa, dövüşe gitmek bir düğündür..." diyerek fedakarlıkta bulunmuştur. Başbuğ, *age*. 136-137.

¹⁷⁶⁶ Etem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 150-151.

Böylelikle kadın, gücünün farkında olarak, toplumda bir yer edinerek, kimseye yük olmadan, kendi ayakları üzerinde durabilecektir.¹⁷⁶⁷

Yaşar Nabi 1931 yılında basımı yapılan *Bir Kadın Söylüyor* isimli eserinde, konuya Şukufe Nihal gibi yaklaşır. Ona göre de kadının hizmetçilik statüsünden kurtulması gerekmekte ve toplumsal hayatın içerisinde yer alması gerekmektedir. Bununla birlikte yazar, bu konuda emek veren feministleri de eleştirir. Yazara göre, feministler, günün şartlarında sadece kadının siyasal haklar kazanmasına odaklanmaktadır. Fakat, kadının ikincilliğini oluşturan sebepler farklıdır. Bunun başında ise, kadının sosyal konumunu gerileten ekonomik durumu gelmektedir. Dolayısıyla kadının toplumsal olarak gelişmesi onun alacağı iyi bir eğitim ve edineceği meslekle olacaktır.¹⁷⁶⁸

Aka Gündüz, 1929 yılında basımı yapılan *İki Süngü Arasında* isimli eserinde, roman kahramanlarından Emine Hanım üzerinden konuya değinir. Bu örnekte yazar, kadının tek başına toplum içerisinde bulunamaması, kendi alışverişini dahi yapamamasını oluşturan toplumsal geriliği eleştirir.¹⁷⁶⁹ *Çapkın Kız* isimli eserinde ise, Aka Gündüz, bütün bu geriliklerin değişimi için zamana ihtiyaç duyulduğunu ifade eder.¹⁷⁷⁰

Eserlerde kadın erkek eşitsizliğini oluşturan sebeplerden biri de sadece kadına atfedilen namus meselesidir. Aka Gündüz, konuyu, kadınların aleyhine işleyen bir süreci oluşturması nedeniyle eleştirir. Genelevler üzerinden verilen örnekte, kadınların ekonomik sebeplerle ve sosyal yetersizlikleri nedeniyle bu gibi yerlerde bulunduğu ifade edilir.¹⁷⁷¹ Yazar, 1933 yılında basımı yapılan *Üvey Ana* isimli eserinde ise, konuyu roman kahramanlarından Lale üzerinden örneklendirir. Buna göre, Lale, erken yaşlarında eğitilmiş bir karakter olmasına rağmen fedakarlık gösterip kendisinden büyük olan Emin Bey ile evlenmiştir. Evlenme sebebi, Emin Bey'in yardıma muhtaç kızı Bibi'dir. Eserde, Lale gösterdiği bütün fedakarlıklara rağmen namusu üzerine yapılan bir iftiradan dolayı hem Emin Bey'den ayrılmak zorunda kalmış hem de babası tarafından hakarete uğrayarak evini terk etmek zorunda kalmıştır. Yazarın burada eserinin merkezine yerleştirdiği mesele, namus gibi ölçülemez ve iftiraya oldukça müsait bir alanın kadının hayatını belirleme durumudur.¹⁷⁷² Aka Gündüz, *İki*

¹⁷⁶⁷ Nihal, *Çöl Güneşi*, 151-153, 163.

¹⁷⁶⁸ Nabi, *age*, 54-55, 68-69.

¹⁷⁶⁹ Gündüz, *İki Süngü Arasında*, 62-63.

¹⁷⁷⁰ Gündüz, *Çapkın Kız*, 54-55.

¹⁷⁷¹ *age*, 90.

¹⁷⁷² Gündüz, *Üvey Ana*, 190.

Süngü Arasında isimli eserinde de namus konusunda, kadının karşılaştığı zorlukları örnekler. Burada, örnekler roman kahramanı Emine üzerinden sunulur. Emine, sadece kadın olması nedeniyle türlü kötülöklere maruz kalmış, toplumun bekar kadına dair arızalı bakışından dolayı hayatını sürdürmekte zorlanmıştır.¹⁷⁷³ Konuya, *Halas* isimli eserinde Mehmet Rauf da değinir. Buradaki örnekte ise hiçbir suçı olmayan kadın kahraman, yine türlü ahlaksızlıklara ve dayaklara maruz kalır. Buna rağmen hayatta kalma adına genelevde çalışmaya razı olur.¹⁷⁷⁴

Yaşar Nabi, kadınlardaki namus meselesine bekaret üzerine toplumun atfettiğı anlamsız değer üzerinden değinir. Yazara göre, kadının bekaret üzerinden ötekileştirilmesi oldukça anlamsızdır. Kadın ve erkek bu durumda eşit değildir. Toplumda erkek için bekaret sorgulanamazken, kadının bekaretini kaybetmesi durumunda her şeyini kaybetmiş olarak algılanması anlaşılmalıdır.¹⁷⁷⁵ Meseleyi, benzer bir perspektiften eleştiren, Şukufe Nihal de Yaşar Nabi ile aynı fikirdedir. Ona göre de kadının sadece bekareti üzerinden değerlendirmesi oldukça manasızdır ki, erkek bu konuda istediğı gibi davranabilmekte ve topluma karşı hiçbir hesap vermemektedir.¹⁷⁷⁶

Fazlı Necip'e göre, kadının sosyal konumunun ikincilleştirilmesinde başat rolü Osmanlı sülalesi oynar. Buna göre, hanedan, kadınları eğitim almaları bir yana onları sadece bir zevk öznesi olarak görmüştür. Dolayısıyla, yüzyıllarca süren bu ikincillik kadının benliğini kaybetmesine yol açmıştır.¹⁷⁷⁷

Etem İzzet'e göre kadının ikincillik durumuna kafa yoran ve onu bu durumdan kurtaran gelişmeler Kemalist dönemde yaşanmıştır. Mustafa Kemal, kadın ile erkeğın sosyal konumunu eşitlemiştir. Yazara göre, "Türk kadınının Allahı da peygamberi de Gazidir."¹⁷⁷⁸

5.7.3. Makbul Evlilik

Eserlerde evlilik konusunun ele alınacağı bu başlıkta, evlilik meselesine genel olarak bakış, çok eşli evlilik, erken yaşta evlilik, farklı ırkların evliliğı, cariyelik gibi hususlar tartışılacaktır.

¹⁷⁷³ Gündüz, *İki süngü Arasında*.

¹⁷⁷⁴ Rauf, *age*, 73-76.

¹⁷⁷⁵ Nabi, *age*, 64.

¹⁷⁷⁶ Nihal, *age*, 156-157.

¹⁷⁷⁷ Necip, *Külhani Edipler*, 215.

¹⁷⁷⁸ İzzet, *On Yılın Romanı*, 169-170.

Güney Halim'in 1932 yılında basımı yapılan *Gökmen* isimli eserinde, evlilik hukukunun gerekliliği vurgulanır. Roman kahramanlarından, Gökmen ve Samim üzerinden verilen örnekte, ikili evlenmeden beraber yaşamaya başlamıştır. Sonrasında Samim, Gökmen'i terk etmiş ve Gökmen bu durumdan mağdur olmuştur. İkilinin ilerleyen süreçte, Kurtuluş Savaşı sırasında cephede konuyu tartıştiklarında mutabık kaldıkları husus ise evlilik kurumunun gerekliliği üzerine olmuştur.¹⁷⁷⁹

Evlilik meselesine değinen Şukufe Nihal, kadının evlilik sonrası deneyimleri üzerinden konuya değinir. Yazara göre, ideal evlilikte kadının özgürlüğünü kaybetmemesi vurgulanır. Burada yazar evlilikle beraber oluşan şartlarda kadının şahsiyetini kaybedecek kadar edilgen olma durumunu eleştirir.¹⁷⁸⁰ Bununla beraber, *Çöl Güneşi*'nde yapılacak evliliklerde kadının erkeğin zenginliğini ön plana alarak tercih yapması da eleştirilir. Evlilikte merkeze alınması gerek değer, sevgi olarak gösterilir.¹⁷⁸¹

1931 yılında basımı yapılan *Bir Kadın Söylüyor*'da Yaşar Nabi ise, evliliklerde kadınlarda aranan bekaret meselesini eleştirir. Yazara göre, erkek ile kadın bu konuda eşit olarak ele alınmamaktadır. Bekaretin sadece kadında aranır bir özellik olarak yorumlanması oldukça geri bir davranıştır.¹⁷⁸²

Evlilikle beraber boşanma meselesine değinen Aka Gündüz, kadının bu konudaki eşitsiz konumunu vurgular. Örnek, roman kahramanlarından Gülöz ve defterdar olan eşi üzerinden verilir. Buna göre, Gülöz eşi tarafından hiçbir sebep gösterilmeksizin terk edilmiştir. Gülöz bu durumda herhangi bir hak iddiasında bulunamamış ve hayatına yokluklar içerisinde devam etmek durumunda kalmıştır. Burada yazar, evlilik sonrasındaki boşanma durumunda kadının dul olarak maruz kaldığı toplumsal baskıya da değinmiş ve bu durumun zorluklarını vurgulamıştır. Diğer taraftan yazar, meselede dinin kullanılma durumunu da bahis konusu etmiştir. Yazara göre, din burada erkekler tarafından istenildiği gibi kullanılmakta ve kendi çıkarlarına göre yorumlanmaktadır.¹⁷⁸³

Dinin boşanma dışında kadının aleyhine kullanıldığı durumlardan bir diğeri çok eşli evliliklerdir. Burada da erkek, dini kendi çıkarları bağlamında kullanabilmektedir.

¹⁷⁷⁹ Halim, *age*, 136.

¹⁷⁸⁰ Nihal, *age*, 127.

¹⁷⁸¹ *age*, 166.

¹⁷⁸² Nabi, *Bir Kadın Söylüyor*, 54.

¹⁷⁸³ Gündüz, *Onların Romanı*, 14-15, 21-25.

Etem İzzet, *On Yılın Romanı* isimli eserinde konuyu roman kahramanlarından Ayşe Hatun ve köyün İmam'ı üzerinden örnekler. Örnekte, Ayşe Hatun'un eşi sekizinci hanımı ile evlenmiş olarak verilir ve bu konuda köyün imamına şikayette bulunur. Köyün imamı durum karşısında bunun normal olduğunu, erkeğin isterse on iki kadınla dahi evlenebileceğini ifade eder. Burada da imam savunmasını dine atıfta bulunarak yapar. Görüldüğü üzere, bu örnekte de din, erkeğin çıkarlarını koruyan bir işlevselliğe sahiptir. Yazarın da tam olarak eleştirdiği husus budur.¹⁷⁸⁴

Fazlı Necip *Külhani Edipler* isimli eserinde çok eşli evliliğe, Etem İzzet'in perspektifinden bakar. Roman kahramanlarından Sinan Bey ve Handan Hanım üzerinden verilen örnekte, Sinan Bey çok eşli evliliği geri kafalılık olarak addeder.¹⁷⁸⁵

Kadın haklarının gelişmesi hususunda Kemalizm birçok alanda yenilik getirdiği gibi, Aka Gündüz'e göre, çok eşli evlilik meselesinde de Mustafa Kemal, kadınların aleyhine işleyen bu sistemi ortadan kaldırır.¹⁷⁸⁶

Eserlerde evlilik konusunda tartışılan diğer bir husus, görücü usulü evliliğidir. Romanlarda görücü usulü evlilik eleştirel bir perspektiften tartışılır. Burada tavsiye edilen, eşlerin birbirini tanıdıktan sonra evlenmeleridir. Böylelikle, daha sağlıklı evlilikler meydana gelecektir. Etem İzzet konuyu, *On Yılın Romanı* isimli eserinden Torun ve Erhan arasındaki ilişki üzerinden örnekler. Burada Erhan ile Torun'un aralarında modern bir ilişki vardır. Her iki karakter de birbirini sağlıklı bir şekilde tanıdıktan sonra evlilik kararı almıştır.¹⁷⁸⁷ Yaşar Nabi de meseleye, Etem İzzet gibi yaklaşır. Yazar, görücü usulü evliliği, erkek ve kadının tabiatına aykırı bulur. Buna göre, görücü usulü evliliklerde erkekte sınıf, kadınlarda ise güzelliğin merkeze alınması oldukça iptidai bir durumdur. Asıl önemli olan kadın ve erkeğin arasındaki ruhi uyumluluktur.¹⁷⁸⁸

Memduh Necati, evlilikte ırki farklılıkların ürettiği olumsuzluklara değinir. Yazar, ideal evlilikte, eş seçimi hususunda kendi ırkından bir kişiyle evlenmeyi daha doğru

¹⁷⁸⁴ Benice, *On Yılın Romanı*, 21-22.

¹⁷⁸⁵ Necip, *Külhani Edipler*, 142.

¹⁷⁸⁶ Gündüz, *Çapkın Kız*, 194.

¹⁷⁸⁷ Benice, *On Yılın Romanı*, 162.

¹⁷⁸⁸ Nabi, *age*, 31, 47.

bir seçim olarak görür. Aksi durumda, birçok problem yaşanacaktır. Bu durumun kaynağını ise ırkla beraber oluşan kültür farklılıkları olarak belirtir.¹⁷⁸⁹

Eserlerde, evlilik mevzuunda, kadının küçük yaşta evlendirilmesi ve kadın ile erkek arasındaki yaş farkı da eleştirilir. Bu konuda, Şukufe Nihal, *Çöl Güneşi* isimli eserinde Feriha'yı örnek gösterir. O, küçük yaşta evlendirilmiş fakat eşiyle boşanmak zorunda kalmıştır. Sonuçta küçük yaşta dul kalan Feriha, hiçbir suçu olmamasına rağmen hayatında birçok zorlukla karşılaşmıştır.¹⁷⁹⁰ Burhan Cahit, *İhtiyat Zabiti* ve Aka Gündüz, *Çapkın Kız* isimli eserinde ise, kadın ile erkeğin arasında yaş farkı olması durumunda karşılaşılan zorluklara değinir. Burada sorun, biyolojik olarak tanımlanmakta ve bu tür evliliklerin doğası gereği aldatılmalara müsait olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁹¹

Cariyelik, her ne kadar az karşılaşılmışsa da bu dönemde de eserlerde eleştiri konusu edilir. Burada mesele, kadının özgürlüğünün yok edilmesi ve bir mal gibi alınıp satılması bağlamında tartışılır. Nezihe Muhittin, *Benliğin Benimdir* isimli eserinde ismini zikretmediği cariye'nin küçük yaşta ailesinden alınıp satılmasını ve sadece cinsel bir obje olarak görülme durumunu insanlık dışı bulur.¹⁷⁹²

5.8. Genel Değerlendirme

Beşinci bölümde, dördüncü ve üçüncü bölüme kıyasla Osmanlı'ya dair atıflar hem içerik çeşitliliği hem de yoğunluk anlamında genişler. Bu durumun oluşmasında, rejimin oturmuş olması ve Osmanlı ile arasına mesafe koyma isteği etkilidir. Osmanlı'nın ötekileştirilmesi hususunda, kullanılan temel malzeme alanlarından ilki, dördüncü bölümde de bulunan, Kurtuluş Savaşı sırasındaki Osmanlı padişahının eylemleridir. Anlatıda, Sultan Vahdettin, hain olarak tanımlanmaktadır. Romanlardaki tanımlamaların, dönemin iktidarının dilinden etkilendiği oldukça açıktır. Padişaha yönelik hainlik göndermeleri, bölüm içerisinde belirtildiği üzere, iktidara yakın yazın üreten dönemin bir çok kaynağında bulunmaktadır.

¹⁷⁸⁹ Necati, *age*, 60-61; Bu söylem, iktidarın söylemine oldukça uygundur. Bu anlamda akraba evliliği eleştirilir. Aynı ırktan evlilik desteklenir. Canan Aydın, *Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Evlilik ve Aile*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 77-78.

¹⁷⁹⁰ Nihal, *age*, 135-138.

¹⁷⁹¹ Cahit, *İhtiyat Zabiti*, 214; Gündüz, *Çapkın Kız*, 251-252.

¹⁷⁹² Muhittin, *age*, 4-9, 18-23.

Ötekileştirme bağlamında başvuru alan, üçüncü bölümde sık karşılaşılmayan fakat dördüncü bölümde yaygın olan, padişahların karakteri ve biyolojik özelliklerine yöneliktir. Bu anlamda, Osmanlı padişahları; zalim, çılgın, ayyaş, hain, sefil, nankör, katil, şüpheli ve cahil olarak tanımlanırlar.

Beşinci bölümde, dördüncü bölümde bulunduğu haliyle, zevkinden başka bir şey düşünmeyen padişah anlatısı devam eder. Bu noktada, konuya dair cinsel içerikli göndermelerin yoğunluğu artar. Cinsel içerikli göndermelerde, saltanat ile tekkelerdeki karakterler ilişki halinde verilirler. Örneğin, *Şeyh Zeynullah* isimli romanda, tekke şeyhi, sarayın sultanları ile beraber olan bir karakter olarak resmedilir. Diğer taraftan, beşinci bölümde, saray, eşcinsel ilişkilerin hakim olduğu bir mekan olarak anlatılara dahil edilir.

Beşinci bölümde, Osmanlı Devleti'ne eleştirel bakan yazında dikkat çekici anlatılardan bir diğeri, Osmanlı Devleti'nin Türkleri sömürdüğü söylemidir. Bu söylemde, devletin kurulması hususunda kurucu unsur olan Türkler, zaman içerisinde iktidarın baskısına uğramıştır. Baskı, hem Türklerin bir çok hususta ötelenmesi hem de ağır vergilerle neredeyse yok edilmesini içermektedir.

Araştırmanın teorik çerçevesi bağlamında, Althusser üzerinden düşünüldüğünde, *On Yılın Romanı*, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, *Şeyh Zeynullah*, *Deliler Saltanatı* isimli romanlar, ideolojik kültürel bir aygıt fonksiyonunu yerine getiren temel eserlerdir. Diğer taraftan, bahsi geçen romanların yazarları, Etem İzzet, Sadri Etem, Burhan Cahit ve İskender Fahrettin Gramsci'nin geleneksel aydın tanımlamasının içeriğine uygun tiplerdir.

Beşinci bölümde, II. Abdülhamid'e dair yazın üçüncü bölümdeki yoğunluğunu tekrar yakalar. II. Abdülhamid'in ötekileştirilmesi hususunda kullanılan veriler bağlamında düşünüldüğünde bir devamlılık söz konusudur. Bu anlamda, II. Abdülhamid, istibdatçı, vahşi, kindar, geçimsiz, Kızıl Sultan, geri kafalı, ceberrut, kendi çıkarları için yaşayan, korkak, şüpheli bir karakter olarak tanımlanır. Diğer taraftan, jurnalcik, rüşvet, adam kayırma, sansür ve sürgün II. Abdülhamid'in kurduğu sistemin temel dinamikleri olarak verilir.

İskender Fahrettin, *Abdülhamid ve Afrodite* isimli eseriyle, II. Abdülhamid eleştirisi yaparken Gramsci'nin geleneksel aydını gibi davranmıştır. Bu anlamda, II. Abdülhamid, cinsel olarak tatmin olmayan, kendisinden yaşça çok küçük kadınlarla

beraber olan birisi olarak tanımlanmıştır. Yazar tarafından ötekileştirme bağlamında cinselliğin kullanımı bilinçli bir seçimdir. Yazarın anlatısı dikkate alındığında, II. Abdülhamid, yatak odasından çıkmayan, çıktığında ise sadece düşmanlarını öldürmek için var olan bir karakterdir.

Jön Türkler, beşinci bölümde, dördüncü bölümün perspektifinde değerlendirilir. Üçüncü bölümde var olan Jön Türkler'e yönelik olumlu yazına bu bölümde de rastlanmaz. Bununla birlikte, İskender Fahrettin'in *Abdülhamid ve Afrodite* isimli eseri, II. Abdülhamid'in baskıcı yönetiminin örnekleri sunarken zorunlu olarak, Jön Türkler'e başvurur. Bu anlatıda, Jön Türkler özgürlükçü bir grup olarak tanımlanır.

Bu bölümde, Jön Türkler'e yönelik görgüsüzlük söylemi yeni bir eleştiri pratiği olarak karşımıza çıkar. Diğer taraftan, dördüncü bölümde var olan, Jön Türkler'e yönelik eleştiri pratikleri büyük oranda bu bölümde de devam eder. Bu anlamda Jön Türkler, her ne kadar II. Abdülhamid'in istibdat yönetimini ortadan kaldırmışlarsa da, kendilerinin kurdukları yeni sistem daha fazla istibdat içeriklidir. Hatta, Jön Türkler kurdukları yeni sistemle milletin başına daha fazla bela olmuşlar; istibdatçı bir iken üçe yükselmiştir. Beşinci bölümün romanlarında Jön Türkler, kendi çıkarları için hareket eden bir grup olarak tanımlanırlar. Öyle ki, onlar, savaşlara dahi kendi çıkarlarını arttırma adına katılmışlardır. Böylece, savaş şartlarında türlü ahlaksızlıklarının üstünü kapatma fırsatını elde etmişlerdir. Bunlardan en önemlisi, savaş şartlarında kendilerine yakın kişileri zengin etmeleridir.

Beşinci bölümde, din meselesinin ele alınışı, büyük oranda dördüncü bölümle benzerlik gösterir. Karakterler üzerinden yapılan ötekileştirmede din görevlisi yahut dindar kişiler, alkolik, pis kokan, iki yüzlü, cahil kişiler olarak eslerde yer alırlar. Bu bölümde, tekkelerin ötekileştirilmesinde cinsellik çok yoğun bir şekilde kullanılır. Bu anlamda *Şeyh Zeynullah* isimli roman, Althusser'deki ideolojik aygıt fonksiyonunu yerine getirir. Yapısal eleştirilerde, dini kurumlar, dördüncü bölümle benzer bir şekilde, çağın gerisinde kalmış kurumlar olarak görülürler. Diğer taraftan, medreseler ve tekkeler, Osmanlı Devleti'nde sömürü sisteminin bir parçası addedilirler. Sömürü koşullarının sağlanması noktasında medrese ve tekkelerin üzerine düşen vazife, halkın zihninin uyuşturulmasıdır.

Dördüncü bölümde, yeni bir tema olan Kurtuluş Savaşı, beşinci bölümde de benzer bir içerikle karşımıza çıkar. Romanlarda Kurtuluş Savaşı'nın sunumu, iktidarın

öncelediği bir perspektifle içeriklenir. Bu anlamda, öncelikle, Anadolu'nun I. Dünya Savaşı sonrası genel durumuna değinilir. Bu anlatı, Mehmet Rauf'un *Halas*'ında ayrıntılı bir şekilde verilir. Bahsi geçen süreçte, Türk halkı, korku ve dehşet içinde resmedilir. Bununla beraber, İzmir'in işgal edilişi, Türk halkında bir uyanmaya sebep olur. Mustafa Kemal'de bu süreçte ortaya çıkar ve Milli Mücadele'nin önderliğini üstlenir. Savaş sürecinde Yunanlılar'ın ahlaksız davranışlarına romanlarda önemli bir yer verilir. Ahlaksızlık ve şiddet içeren davranışlarından dolayı Yunanlılar, romanlarda olumsuz sıfatlarla karşılanırlar. Kurtuluş Savaşı anlatısı, düşmanın geldikleri İzmir'den denize dökülmeleriyle son bulur.

Kurtuluş Savaşı anlatısında içeriğe dahil edilen bir başka konu, Milli Mücadele karşıtlarıdır. Burada, Osmanlı padişahı Vahdettin'e yönelik tutum oldukça olumsuzdur. Bununla beraber, eşraf ve hoca taifesi de eleştirilerden nasibini alır.

Beşinci bölümde, Kemalizm'e dair atıflarda, ilk göze çarpan unsur, aşırılık olarak özetlenebilir. Bu durum, rejimin oturmuş olduğunun en bariz göstergelerindedir. Bu bölümde, Mustafa Kemal, bir Tanrı olarak karşımıza çıkar. O her şeyi; gören ve bilen bir varlıktır. Romanlar üzerinden değerlendirildiğinde, onun insan olması mümkün değildir. Benzer bir durum, bölüm içerisinde değinildiği üzere, dönemin iktidara yakın diğer yazım türlerinde de mevcuttur.

Kemalizm, dönem romanlarında, zaman dışı geçerliliğini yitirmeyecek üstün bir sistem olarak tanımlanır. Burada, döneminin diğer sistemleriyle Kemalizm karşılaştırmaları oldukça ilginçtir. Örneğin, Mustafa Kemal'in kurduğu sistem hem Hitler rejiminden hem Mussolini'nin kurduğu rejimden hem de Stalin'in kurduğu rejimden üstündür.

Bu dönemde, Mustafa Kemal ve Kemalizm'i anlatma meselesini kendisine görev addetmiş yazarlar, Gramsci'nin geleneksel aydın tipine iyi bir örnek oluştururlar. Aka Gündüz, Etem İzzet, Falih Rıfkı ve Mehmet Rauf bu yazarlardan en önemlileridir.

Beşinci bölümde, Türklüğe yönelik göndermelerde de aşırılıklar dikkat çekicidir. Üçüncü ve dördüncü bölümdeki Türk tanımlamalarının devamı niteleğindeki atıflarda Allah dahi zaman zaman Türk yapılabilmektedir. Romanlardaki Türklüğe dair söylemlerde, homojenlik ve özcü bir perspektif oldukça yaygındır.

Hatırlanacağı üzere İslamiyet, üçüncü bölümde, Türk kimliğinin var edicilerinden önemli bir unsurdu. Dördüncü bölümde bu durum İslamiyetin aleyhine değişmiş,

İslamiyetin bıraktığı boşluğu, ırki Türklük göndermeleri doldurmuştu. Beşinci bölümde, Türk kimliğinin oluşturucuları bağlamında İslamiyete göndermeler daha da azalmıştır.

Türk kimliğinin ötekileri olarak Gayri müslimler, beşinci bölümde, üçüncü ve dördüncü bölümde olduğu gibi negatif inşa edilmiştir. Rumlar'a yönelik beşinci bölümdeki göndermelerde; onlar, fuhşa yatkınlıkları, paraya olan düşkünlükleri, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasındaki hainlikleri yoluyla ötekileştirilmişlerdir. Bunun yanında, Rumlar, üzerlerine giydirilen hizmetli olma durumlarından bu bölümde de kurtulamamışlardır. Ermenilerin ötekileştirilmesinde, bu bölümde, yine öncesindeki bölümlerde bulunan içerikten faydalanılmıştır. Bu anlamda Ermeniler, romanlarda hizmetli, hain ve çirkin varlıklar olarak resmedilmiştir.

Beşinci bölümde, Türklerin Müslüman ötekileri olarak Araplar romanlarda yer alırlar. Arapların ötekileştirilmesinde, I. Dünya Savaşı şartlarında Türklerin aleyhine davranışları sıkça kullanılır. Bunun yanında Araplar, Türkleri yüzyıllarca sömüren bir ırk olarak inşa edilir. Diğer taraftan Araplar, medeniyetsiz, hilekar ve pis bir ırk olarak tanımlanırlar.

Araştırmanın bu döneminde, kadın konusunun ele alınışı büyük oranda öncesindeki bölümlerle benzerlik taşır. Bu bağlamda, özellikle kadının toplumsal anlamda ikincil konumu eleştirilir. Bu dönemde kadının eğitilmiş olması hususunda yoğun bir yazın vardır. Eserlerde eğitilmiş kadın, hem iyi bir anne olması, hem kendi kendine yetebilmesi hem de milli anlamda bilinçli olması bağlamında önemsenir.

Savaş şartlarında, Türk kadınının fedakarlığı noktasında yapılan göndermeler yine öncesindeki bölümlerle benzerlik taşır. Bu anlamda, Türk kadınının fedakarlığı idealize edilir.

Eserlerde Türk kadınının ikincil konumunu iyileştiren karakter olarak Mustafa Kemal gösterilir. O, kadının Osmanlı Devleti dönemindeki köleliğe benzer durumunu iyileştirmiş ve Türk kadınına hak ettiği mertebeye ulaştırmıştır.

Toplumun kadını, namus ve bekaret konusu üzerinden ötekileştirmesi yine eleştiriye dahil olan konulardandır. Bununla birlikte, kadının evlilik ve boşanmalarda maruz kaldığı olumsuzluklar da eserlerde eleştirilir.

Türk kadınına dair atıflarda dikkat çekici stereotipler, vatansever, çalışkan, namuslu, eğitilmiş, zeki, milliyetperver, fedakar gibi göndermelerle oluşturulur.

6.SONUÇ

Roman ne söyler, sorusu ile başlattığımız çalışmamızı, araştırma kapsamında dikkate alınan eserler bağlamında ve sorunsalımızın etrafında cevaplandırmaya çalıştık. Bu noktada, sonuç bölümünde, romanların söyledikleri üzerine kısaca düşünmek önceliğimizi olacaktır.

Başlangıçta varsaydığımız, roman yazımının, ortaya çıktığı konjonktürden etkilendiği önermesi, incelediğimiz eserler bağlamında olumlu cevaplanmıştır. Bakmış olduğumuz eserlerin tamamında, yazılmış oldukları dönemin izleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, bahsi geçen izler, kimi eserlerde daha yoğun kimi eserlerde ise daha azdır. İzler olarak isimlendirdiğimiz dönemden etkilenme durumuna, oluşturucuları bağlamında, iki açıklama akla yatkın görünmektedir. Bunlardan birincisi, Türkiye’de varolmak kaygısı ile ilişkilidir. Türkiye’de çoğu zaman yazar olarak var olmak, bir iktidara yaslanmayı yahut bağlanmayı zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla, roman yazımında da bu durum, bahsi geçen genelleştirmenin içeriğini doldurmuştur. İkinci açıklama, yazma eyleminin doğası ile ilişkilidir. Her yazar, kendi döneminde var olur. İnsan olarak her var oluş ise, dönemin çocuğu olmayı zorunlu kılar. Bu zorunluluktur ki, her yazma eyleminin içeriğini belirler. Bu anlamda, her insanın inşa oluşunun bir döneme ait olması, o insanın yazma eyleminde bulunduğu konjonktürden de etkilenmesi anlamına gelir.

Araştırmanın en önemli amacı, roman yazımı ile iktidarın söylemi arasında bir bağ/entegrasyon olup olmadığını anlamak üzerineydi. Çalışma kapsamına alınan romanlar üzerinden düşünüldüğünde, böyle bir bağın olduğu fazlaca görünürdür. Bu sonuç, bize Osmanlı-Türk romanı üzerinden iki olanağın gerçekleştirilebileceğini göstermiştir. Bunlardan birincisi, Osmanlı-Türk tarihi okumasının romanlar üzerinden yapılabilişinin imkanındır. İkincisi ise, aşağıda üzerinde daha ayrıntılı duracağımız, bu okuma halinin verimliliği üzerinedir. Buradaki verimlilik, roman yazımında ortaya çıkabilecek durumlarla ilişkilidir. Çalışmamızdan anlaşıldığı üzere; özetle, roman yazımı ayrıntılara, ötekileştirmelere, direkt söylenemeyenlere dair pratik ve işlevsel bir yazım türüdür.

Çalışmanın genel sonuçları üzerinden düşünüldüğünde, sosyal bilimlerin belirli disiplinlerinin sınırlarına sıkışmadan düşünmenin daha verimli olacağı görülmüştür. Edebiyat ve tarih yazımını birleştirmeye çalıştığımız bu araştırma, tarihsel bir aralığın genel dönüşümünü anlama açısından, disiplinlere sıkışmanın zararlı olduğunu göstermiştir. Bizim yaptığımız, roman yazımı üzerinden farklı disiplinleri bir araya getirmenin katkıları üzerine düşünmek olmuştur. Sosyal bilimlerdeki parçalanmışlığın boyutu düşünüldüğünde, bu tür bir araya gelişlerin insanı, toplumu, devleti anlama bağlamında önemli olacağı oldukça görünürdür.

Araştırmanın temel sorunsalı olan, iktidara entegre roman yazımı olduğu söyleminin içeriğini, incelenen eserlerin tamamı aynı nitelikte sağlamamıştır. Bu bağlamda, çalışmaya dahil edilen eserlerden kimi bu sorunsalın merkezinde yer almışken kimi daha çeperde kalmıştır. Mesele açılırsa, bazı yazarlar, yanında buldukları iktidarların ideolojilerini üretme kaygısını daha bir merkeze almışlardır. Bazı yazarlarsa, bahsi geçen üretim kaygısıyla hareket etmemiş olsalar da eserlerinin içeriklerinde yoğunluğu değişmek suretiyle iktidarın taleplerini yerine getirmişlerdir.

Ötekileştirmeye dair kodların, araştırma kapsamında dikkate alınan romanlarda, her üç dönemde de benzeşmesi, önemli oranda hitap edilen toplumun hafızası ve öncelikleri ile ilgilidir. Bu anlamda, özellikle cinsellik üzerinden yapılan ötekileştirmelerin her üç dönemde de yaygın olarak kullanımı, konunun anlaşılması için önemlidir. Bu durum dikkate alınarak mesele kavranmaya çalışılırsa, hitap edilen toplumun, her üç dönemde de cinselliğe dair hassas olduğu sonucu çıkarılabilir. Buradaki cinsellik, herhangi bir grubun yahut insanın ötekileştirilmesi hususunda yapılan, gayri meşru ilişkilere dair göndermeler olarak anlaşılmalıdır.

Ötekileştirme meselesinde dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus, gönderme içeriklerinin özcü ve homojen olmasıdır. Bu durum, ötekileştirileni zaman dışı yapmaya ve onu tümünden baskıya maruz bırakmaya yöneliktir. Böylece ötekileştirilen, hem ileriye dönük zamansız olarak ötekileştirilmiş, hem de ötekileştirilenlerin içerisinde iyi çıkma ihtimali ortadan kaldırılmıştır.

Araştırmanın teorik çerçevesi üzerinden meseleye bakıldığında, belirtilmesi gereken önemli husus, yazarlar ve eserlerin tamamının aynı çerçeve üzerinden değerlendirilemeyeceği üzerinedir. Bu anlamda bazı yazarlar, genel değerlendirme bölümlerinde görüldüğü üzere, Gramsci'nin geleneksel aydın tipini karşılamaktadır.

Bazı yazarlarsa, her ne kadar direkt olarak Gramsci'nin aydın tipini karşılamasa da bu duruma yakın pozisyon almışlardır. Aynı farklılık, Althusser'in sunduğu teorik çerçeve için de geçerlidir. Burada da, bazı eserler kültürel ideolojik aygıt tanımlamasının içeriğinde yer alırken bazı eserler daha çeperde konumlanmaktadır. Diğer taraftan, hem yazar, hem de eserlerden teorik çerçevenin çeperinde kalanlar, araştırma sorusu kapsamında önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

Araştırmanın temaları üzerinden, her üç dönemin içeriklerinin karşılaştırmalı bir şekilde okunması, çalışmanın üzerine daha iyi düşünmek açısından faydalı olacaktır. Diğer taraftan bu okuma pratiği, roman yazımı üzerinden, tarih yazımı açısından tartışmalı olan, Cumhuriyet'in ne kadar Osmanlı Devleti'nin devamı olup olmadığı sorusuna da, açıklık getirecektir. Araştırmanın sonuçları üzerine, bölümler arasında karşılaştırmaları içeren aşağıdaki anlatıda, çalışmanın 1908-1918 aralığı birinci bölüm, 1919-1928 aralığı ikinci bölüm, 1929-1934 aralığı üçüncü bölüm olarak adlandırılacaktır.

Osmanlı Devleti meselesi, çalışma kapsamında ayırdığımız her üç dönemde de ele alınır. Mevzunun ele alınışında, iktidardaki değişiklikler bağlamında farklılıklar yaşanır. Jön Türklerin hakim olduğu birinci dönem romanlarında Osmanlı Devleti tarihi parçalanarak ele alınır. Parçalanma noktasında ilk dönem, Kanuni Sultan Süleyman'a kadar olan kısımdır. Romanlarda, bu döneme dair göndermeler pozitiflik içerir. Göndermelerdeki pozitifliğin kaynağı, Türklerin devlet içerisindeki konumu ile ilgilidir. Bu dönemde Türkler, devletin asli unsuru addedilmektedir. Takip eden ikinci dönemde ise Türkler, savaştan savaşa sürüklenerek yıpratılmıştır. Gayri Müslimler, Türklerin bu gerileme durumundan faydalanarak milli bilinçlerini kazanma sürecine girmişlerdir.

Romanlarda, ikinci bölümde, Osmanlı Devleti'ne dair yazında bir genişleme ve yoğunluk göze çarpmaktadır. İkinci bölümde, Osmanlı Devleti'ne yönelik atıflarda, tarihi yaşanmışlığı parçalayarak ele alma durumu söz konusu değildir. İkinci dönemde, Osmanlı Devletine'ne yönelik göndermeler homojenlik içermektedir. Bu bağlamda, roman yazımı dönemin iktidarının söylemini de dikkate alarak, Osmanlı padişahlarını, sinirli, şehvet düşkünü uyuşuk tipler olarak tanımlamaktadır. Diğer taraftan, Osmanlı padişahlarına yönelik yapılan olumsuz göndermelerde Kurtuluş Savaşı sırasındaki yaşanmışlıklar da kullanılmaktadır. Burada, Osmanlı Padişahı Vahdettin hain olarak eserlerde yer almaktadır.

Üçüncü bölümde, birinci ve ikinci bölüme göre, Osmanlı Devleti'ne yönelik atıflarda bir genişleme ve söylemlerde sertleşme söz konusudur. Ötekileştirmeye yönelik göndermeler, ikinci bölümde olduğu gibi homojenlik içermekte ve Osmanlı Devleti bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu dönemde, Osmanlı padişahları, zalim, çılgın, ayyaş, hain, nankör, katil, şüpheli ve cahil olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, üçüncü dönemde Osmanlı padişahlarına yönelik göndermelerde cinsellik üzerinden ötekileştirmeye dair yazın artmaktadır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin ötekileştirilmesi dikkate alındığında, Althusser'in kültürel ideolojik aygıtları bağlamında değerlendirilebilecek önemli eserler, *On Yılın Romanı*, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, *Şeyh Zeynullah*, *Deliler Saltanatı* olarak verilebilir. Osmanlı Devleti'nin ötekileştirilmesi bağlamında Gramsci'nin geleneksel aydın tipine uygun olarak hareket eden yazarlara ise, Etem İzzet, Sadri Etem, Burhan Cahit ve İskender Fahrettin örnek gösterilebilir.

II. Abdülhamid'e yönelik eleştirel yazın, çalışmanın bütün tarihsel aralıklarında bulunur. Bununla birlikte, içerik ve hacimde değişiklikler görülür. Jön Türklerin hakim olduğu dönemde II. Abdülhamid'e yönelik göndermelerde sertlik dikkat çekicidir. Bu durumun oluşmasında, Jön Türklerin II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine maruz kalması önemlidir. Bu anlamda II. Abdülhamid, Jön Türklerin iktidar olduğu zaman diliminde ortaya çıkan roman yazımında, istibdatçı bir padişah olarak tanımlanır. Birinci dönem romanlarında II. Abdülhamid'in istibdatçılığına yönelik atıflar oldukça ağırdır. Bekir Fahri, II. Abdülhamid'in istibdatçı yönetimine direkt maruz kalan bir karakter olması nedeniyle, eserinde bu duruma fazlaca yer verir ve eleştirilerinde aracı kullanmadan meseleye dair fikirlerini beyan eder. Birinci dönem romanlarında II. Abdülhamid hususunda üzerinde durulan diğer mesele onun kurduğu hafiye teşkilatı üzerinedir. Buradaki anlatı, tarih yazımı ile karşılaştırıldığında büyük oranda benzerlik taşır.

İkinci bölüm romanlarında II. Abdülhamid'e yönelik yazında bir daralma görülür. Bunun sebebi, rejimin öncelediği farklı meselelerin olmasıdır. Örneğin, Kurtuluş Savaşı mitinin halka sunulması daha önemli olmuş olmalıdır. Bununla birlikte, II. Abdülhamid'e yönelik yazında eleştiriler, birinci bölümdekilerle benzerlik gösterir. Bu anlamda, ikinci dönem romanlarında, II. Abdülhamid, yine istibdatçı olarak tanımlanır.

Üçüncü dönem romanlarında, ikinci bölümün tersine, II. Abdülhamid'e yönelik yazında genişleme görülür. II. Abdülhamid'e yönelik cinsellik üzerinden yoğun ötekileştirmelere de bu dönemde rastlanır. Bu konuda, İskender Fahrettin'in *Abdülhamid ve Afrodite* isimli eseri önemlidir. Cinselliğin dışında, üçüncü bölümde, II. Abdülhamid, vahşi, kindar, geçimsiz, korkak, geri kafalı, ceberrut bir karakter olarak romanlarda yer alır. Bununla birlikte, rüşvet, adam kayırma, sansür, sürgün ve hafiye teşkilatı II. Abdülhamid'i eleştirmek için sıklıkla kullanılır.

Jön Türkler'e dair araştırma bağlamında ortaya çıkan sonuçlar oldukça önemlidir. Jön Türkler'e yönelik eleştirel tutumdaki değişimler, çalışmanın sorunsalını olumlu manada desteklemektedir. Jön Türklerin iktidarda olduğu dönemde ortaya çıkan roman yazımında onların anlatılarda pozitif içerikli inşa edilmesi, sonrasında ise iktidarlarını kaybetmeleriyle birlikte bahsi geçen inşa sürecinin tersine dönmesi, çalışmanın ortaya koyduğu tezi doğrular niteliktedir. Bu anlamda, Jön Türkler, birinci dönem romanlarında pozitif olarak inşa edilirler. Öyle ki, Jön Türkler, II. Abdülhamid'in istibdat içerikli saltanatını yıkmışlar ve özgürlükçü bir dönemi başlatmışlardır. Birinci bölümde, Jön Türkler'e dair yazında eleştiriler de bulunmaktadır. Jön Türkler'in iktidarda olduğu dönemde, roman yazımında kendilerine yönelik eleştirilerin olması, bu dönemi sonrasındaki dönemlerle kıyasla daha özgürlükçü kılar. Çünkü, Kemalizm'in iktidarda olduğu iki dönemde de Kemalizm'e yönelik böyle bir eleştirelilik söz konusu değildir.

İkinci dönem romanlarında Jön Türkler'e yönelik, birinci bölümde varolan olumlu tutum değişime uğrar. Değişimde, Jön Türklerin iktidarlarını kaybetmeleri ve sonrasında gelen iktidarın Jön Türkler ile arasına mesafe koymuş olması etkilidir. İkinci dönem romanlarında, Jön Türkler, homojen bir şekilde ötekileştirilirler. Bu anlamda, Jön Türkler, istibdatçı, kibirli, palavracı, ütöplast, demegog, çocuk ruhlu, hovarda, müsrif, kaba, vahşi ve sahtekar olarak tanımlanırlar. Bunun yanında, Jön Türkler, memleketi yok yere ve kendi çıkarları uğruna savaşa sokmaları noktasında da eleştirilirler. Jön Türkler'e yönelik ikinci bölümde ilginç olan eleştirilerden biri de, onların istibdatçılığına yöneliktir. Bu anlatıya göre, Jön Türkler, her ne kadar II. Abdülhamid'in istibdat yönetimini yıkmışlarsa da kendileri, yerine daha baskı içeren bir rejim getirmişlerdir. Üstelik, artık baskı bir kişiden değil üç kişiden gelmektedir. Bu kişiler, Enver, Talat ve Cemal Paşa'lardır. Üçüncü bölüm romanlarında, Jön

Türkler'e yönelik eleştirel yazın devam etmektedir. Buradaki eleştirel içerik, ikinci bölüme oldukça benzemektedir.

Romanlarda, din meselesinin tartışılması noktasında içerik ve mevzuyu değerlendiriş dönemlere göre farklılık arzeder. Birinci dönem romanlarında, incelenen eserler bağlamında, dine yönelik atıflar, hacim olarak az olmakla birlikte göndermelerde meseleye eleştirel yaklaşım oldukça azdır. İkinci dönem romanlarında, meseleye dair yazında önemli bir değişim gözlenir. Değişimin içeriği fazlaca eleştiri yüküldür. Bu anlamda, ikinci dönemde değişen iktidarın laik konumlanmasının izleri romanlara direk olarak yansımıştır. Bu yazında, medreseler ve tekkeler, çağın gerisinde kalmış, orta çağa ait, ahlaksızlıkların yaşandığı mekanlar olarak inşa edilmiştir. diğer taraftan karakter yapımı üzerinden hoca taifesine yönelik yapılan göndermelerde, onlar, ahlaksız, gerici, kadın düşkün, dedikoducu, cahil, obur, vatan haini ve çirkin olarak tanımlanmışlardır. İkinci dönemde, meselenin üzerine yoğunlaşan Reşat Nuri, *Yeşil Gece* isimli eseriyle, Gramsci'nin geleneksel aydın tanımlamasına uygun hareket etmiştir. Üçüncü dönemde, dine yönelik atıflarda, ikinci dönemin belirlediği izlekler dikkate alınmıştır. Bu anlamda, ötekileştirmelerde benzer yöntemler kullanılmıştır. Farklılık olarak, bu dönemde, medrese ve tekkelerdeki ahlaksızlıklara dair söylemlerde artış olmuştur. Diğer taraftan, din, Osmanlı Devleti'nde sömürü sisteminin bir aracı olarak tanımlanmıştır. Üçüncü bölümde, hoca taifesi, alkolik, pis kokan, iki yüzlü ve cahil kişiler olarak romanlarda yer edinmişlerdir. Üçüncü bölümde, *Şeyh Zeynullah* isimli eser, din meselesini ele alış biçimiyle, Althusser'in kültürel ideolojik aygıt tanımlamasının içeriğini doldurmuştur. Eserde, tekkeler, fuhuş yuvası, içerisinde türlü ahlaksızlıkların yaşandığı mekanlar olarak tasavvur edilmiştir.

Anadolu'nun eserlerde pozitif inşası, birinci dönem romanlarından itibaren başlamaktadır. Ulus devlet pratiğini önceleyen İttihat ve Terakki, Balkanların kaybedilmesiyle beraber kendilerine yeni bir yurt arayışını girerler. Bu noktada, ihmal edilmiş Anadolu hatırlanır. Birinci dönem romanlarından itibaren Anadolu, yukarıdaki anlatı paralelinde değerlendirilir. Böylece Anadolu, yıllarca yatırım yapılmayarak geri bırakılmış, namuslu, temiz, fedakar ve öz Türk'ün bulunduğu bir mekan olarak tanımlanır. İkinci ve üçüncü bölüm romanlarında da mesele, birinci bölüme benzer bir perspektifle tartışılır. Buradaki göndermelerde de Anadolu, saflığın, temizliğin, samimiyetin mekanı olarak tanımlanır. İkinci ve üçüncü bölüm romanlarında, Anadolu'ya dair göndermelerde farklılık, Milli Mücadele ve İstanbul karşıtlığı

üzerinden yapılan atıflarda görülür. Buna göre, Anadolu, Milli Mücadele'deki fedakarlığı ile ön plana çıkarılır. İstanbul ise tersi yönde Milli Mücade sırasında vurdumduymazlığı ile ötekileştirilir.

Kurtuluş Savaşı anlatısı, ikinci ve üçüncü bölümde karşımıza çıkar. Mesele, ortalama ana akım bir tarih yazımı çerçevesinde ele alınır. Kurtuluş Savaşı'nı, hikayesinin merkezine yerleştiren yazarların eserlerinde bu durum oldukça kolay okunur. Yazarlar, Kurtuluş Savaşı'nı rejimin ötekilerini cezalandırmak için işlevsel bir şekilde kullanırlar. Bu anlamda, Osmanlı Devleti, Gayri Müslimler ve rejimin genel olarak ötekileri, bu anlatı içerisinde ötekileştirilirler. Romanlar üzerinden yapılan bir okumada, Kurtuluş Savaşı'na yönelik okuyucunun zihninde ortaya olacak oluşacak imajın içeriği, savaşın çok zor şartlarda verilmiş olduğu, Türklerin varlık kavgasıyla ilişkili olduğu, Milli Mücadele'nin halkın içinden çıkan bir hareket olduğu, Yunanlıların savaş sırasındaki ahlaksızlıkları gibi konularla şekillenir. Diğer taraftan, Kurtuluş Savaşı, Osmanlı sülalesinin çıkarlarının arttırımı için değil, Türklerin kendileri için verdikleri bir savaş olarak tanımlanır. Bununla birlikte, Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı anlatısının merkez karakterini temsil eder. Mustafa Kemal'in önderliğinin olmaması durumunda savaşın kazanılması mümkün olmayacaktır. Kurtuluş Savaşı anlatısının, Gramsci'nin geleneksel aydın tipi bağlamında merkez sağlayıcıları, *Halas* isimli eseri ile Mehmet Rauf, *Ateşten Gömlek* isimli eseri ile Halide Edip, *Dikmen Yıldızı* isimli eseri ile Aka Gündüz'dür.

Türk milliyetçiliği meselesi, çalışmanın temel argümanlarından biridir. Bu anlamda, Türk Milliyetçiliğine yönelik atıflar, üç bölümde de karşımıza çıkar. Milliyetçiliğe dair bahislerde dikkat çekici unsurlar, birinci dönemden itibaren devam eden, ifadelerdeki sertleşme, aşırılıklar içeren tanımlamalar, özcü bir perspektiften yapılan göndermeler ve söylemlerdeki her üç dönemde varolan ortaklıklar üzerinedir. Söylemlerdeki ortaklık, Jön Türklerle Kemalizm arasındaki zihni devamlılığın önemli göstergelerindedir. Birinci dönemden itibaren, Türk Milliyetçiliğine yönelik yapılan göndermelerde, özcü bir perspektif ve homojen tanımlar dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Türkler, ırki güzellikleri, temizlikleri ve güçlülükleri ile ön plana çıkarlar. Diğer taraftan Türkler, dünyaya insanlığı yönetmek için gelen bir ırk olarak görülürler. Birinci bölümde, Türklüğün var edicisi olarak iki unsur ön plana çıkar. Bunlardan birincisi, ırki olarak Türklük, ikincisi ise Müslümanlıktır. İkinci ve özellikle üçüncü bölümde, Türklüğün var edicilerinden olan Müslümanlığa yönelik atıflarda dikkat

çekici bir azalma olur. Birinci bölümde, Türk Milliyetçiliğinin ortaya çıkışındaki gecikmeye yönelik atıflarda Jön Türklere yapılan göndermeler önemlidir. Bu anlatıda, Jön Türkler, Gayri Müslim milliyetçiliklerinin gelişimini okuyamamaları noktasında eleştirilirler. Türk Tarih Tezi anlatısının, birinci bölümden itibaren ortaya çıkması ve bunun devam eden bölümlerde benzer bağlamlarda tartışılıyor oluşu, Jön Türklerle Kemalizm'in arasındaki zihni devamlılığın göstergelerinden bir diğeridir. Hafıza devamlılığı tartışmasında başka bir izlek ise, Gayri Müslimlerdir. Buradaki göndermelerin, ötekileştirme bağlamında, söylemlerdeki benzeşme durumu meseleyi okuma hususunda yol göstericidir. Bu konuda, Gayri Müslimlerin ötekileştirilmesi hususunda atıf yapılan en önemli alan, onların namusudur. Türk Milliyetçiliği'ne yönelik atıflarda dikkat çekici unsurlardan sonuncusu aşırılık üzerinedir. Aşırılıklar, özellikle ikinci ve üçüncü dönem romanlarında oldukça yaygındır. Öyle ki, üçüncü bölümde zaman zaman Tanrı dahi Türk ırkından gelen bir varlık olarak tanımlanır. Türk Milliyetçiliği meselesinde, dönem romanlarında, Gramsci'nin geleneksel aydın tanımı çerçevesinde, Halide Edip, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Etem İzzet ve Aka Gündüz öne çıkan yazarlardandır.

Çalışma bağlamında, kadın konusu, Türk Milliyetçiliği gibi her üç dönemde de karşımıza çıkan temel izleklerdendir. Her üç dönemde de, kadın, modernleştirilmeye çalışılan bir varlık olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte, her üç dönemde de, kadının erkek merkezliği üreten geleneksel kodlarından vazgeçilmez.

Kemalizm'e yönelik atıflara, beklenildiği üzere, ikinci ve üçüncü dönem romanlarında karşılaşmıştır. Konuya dair göndermelerde aşırılıklar dikkat çekicidir. Bu durum, dönemin ruhunu anlamak için yol göstericidir. Kemalizm anlatısında, Gramsci'nin geleneksel aydın tanımının içeriğini, Etem İzzet önemli oranda sağlar. Kemalizm anlatısında, konunun merkezini, Mustafa Kemal oluşturur. Ona yönelik atıflar, fazlaca aşırılık içerir. Öyle ki, Mustafa Kemal, zaman zaman Tanrı olarak tanımlanır. Tanrının yer yüzünde, bir insan suretinde, insanlar arasında olma durumu ise, yazarlar için teorik bir problem oluşturmaz.

Araştırmanın sonuçları üzerine daha özelden düşünüldüğünde, her üç dönemin eserlerinde, yoğunluklu olarak üst sınıfın hikayeleri konu edilir. İdeolojik konumlanmanın daha ağır olduğu eserlerde bu durum fazlaca belirgindir. Bunun sebebi, yazarların anlatacakları hikayelerde kendilerine ideal bir karakter yaratma isteği ile ilgilidir. Yaratılan ideal karakter, taşıyıcı olduğu ideolojiyi böylece daha

kolay üstlenebilecektir. Çünkü, ideal karakter iyi bir eğitim almış, kendisini tanıyan, yaşamında güdük sorunlarını çözmüş birisidir. Bu anlamda, davasına olan inancını sekteye uğratacak sorunları yoktur. Bu genellemenin dışına çıkan eserler yok değildir. Bunlardan ilk göze çarpan *On Yılın Romanı* isimli eserdir. Eserde, Kemalist dönemin imkanlarıyla büyüyen çeperde doğmuş –Bingöl- iki çocuğun hikayesi konu edilir. Çocuklar, Kemalist imkanlarla büyütülmüş ve rejimin istediği, Mustafa Kemal'e tapan tipler olarak inşa edilmiştir. Görüldüğü üzere, burada da yazarın kaygısı, yine rejimin tarafgirliğini yapmak olmuştur.

Romanlarda, yazar, ideolojik bir kaygı ile eserini oluşturmuş ise, ilk göze çarpan unsur, ortaya çıkan ürünün kalitesizliği olmuştur. İdeolojik kaygıların ağır basışı, yazarı estetik kaygılardan uzaklaştırmış ve öncelendiği meseleye yoğunlaşmak zorunda bırakmıştır. Dolayısıyla, eser, okuma zevkinin düşüklüğü, mekan-zaman-karakter yaratımından yoksunluk gibi öğelerle okuyucusunun karşısına çıkmak durumunda kalmıştır. Halide Edip, hem ideolojik duruşunu sergileyen hem de estetik önceliklerle hareket edebilen nadir yazarlardandır. Yazarın, *Zeyno'nun Oğlu* ve *Ateşten Gömlek* isimli eserleri bu duruma örnek gösterilebilir. Özellikle, *Zeyno'nun Oğlu* isimli eser, Kürt tanımlamalarındaki güdüklüğün saklanması başarı bir şekilde gerçekleştirmiştir.

İdeolojik konumlanmanın hissedilir olduğu eserlerde, okuyucu kitlede sıkılganlığı önlemek adına yaygın olarak kullanılan tekniklerin başında, romanın içerisine yerleştirilmeye çalışılan aşk hikayesi gelir. Aşık olan kadın ve erkek, dava birlikteliği de yaşarlar. Hatta onları davaları bir araya getirir. Anlatının merkezinde ideolojik konumlanma olması hasebiyle, yazar, çoğu zaman bu aşk hikayesini eserinde iyi işleyemez. Parça parça verilen duygusal hissedişler, hikayenin hacim olarak küçük bir kısmını kapsadığı gibi, konunun bütünlüğü ile de uyum sağlamaz. Özellikle milliyetçi hasletlerle yazılmış eserlerde, bahsi geçen durum çok yaygın olarak görülür.

Roman yazımında sıkça karşılaşılmayan, dönemin ruhunu anlama açısından önemli olan iki durum; bazı yazarların eserlerinde diyalogların arasına girerek fikirlerini beyan etme ve eserlerin başlangıçlarındaki ithaflar olarak verilebilir. Yazarların fikirlerini beyan etme durumları, genel olarak dönemin iktidarlarını destekleme olarak ortaya çıkmaktadır. İthaflar ise, genel olarak Mustafa Kemal'e ve Türk Milletine yapılmaktadır.

Eserlerde yazarların farklı sebeplerle –milliyet, din, ideolojik farklılık- ötekileştirmeye çalıştıkları kadınlar olursa; kullandıkları alan çoğu zaman onların namusu olmaktadır. İptidai olmakla beraber, özellikle milliyetçilik hususunda yapılan göndermelerde, bu niteleme yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin, Gayri Müslim kadınlar, eserlerde genel olarak namus yoksunu olarak tanımlanırlar. Öyle ki, okuyucu, Türk ve Müslüman olmanın gerekliliğini namuslu olmak olarak kodlarken, Gayri Müslim olmanın önceliğini namussuzluk olarak öğrenir. Bu manada, Beyoğlu, Gayri Müslim fahişe kadınlar ile doludur. Onlar sadece eğlenmek için vardılar.

Namus kavramının, alışlageldiği üzere ve problemlili olsa da sadece kadına yüklendiği bir toplumsallıkta, erkeğin ötekileştirilmesi nasıl olacaktır? Genel olarak, yazarlar bu hususta çok üretici olamamışlardır. Kadının ötekileştirilmesi için çok işlevsel kullanılan namus ne yazık ki erkeklerde yoktur! Bu açığın kapatılması yazarlar açısından kolay olmaz ve namusa benzer bir alan da bulunamaz. Dolayısıyla erkeğe yönelik yeni alanların keşfedilmesi gerekmektedir. Bu noktada karşımıza beden ile ilgili göndermeler çıkar. Ötekileştirilmesi gereken erkeklerin ya boyu kısa yahut gereğinden uzun, ya çok şişman yahut çok zayıflardır. Örnekler çoğaltılabilmekle beraber, İttihatçılar'ın ikinci dönem romanlarında işleniş konunun anlaşılması açısından önemlidir. Bilindiği üzere birinci dönem romanlarında İttihatçılar pozitif olarak kodlanmış ve acı çeken, zorluklara göğüs geren, davası özgürlük olan bir grup olarak tanımlanmıştı. İkinci dönem romanlarında ise İttihatçılar negatif olarak kodlanmıştır. Bu anlamda, bahsi geçen bedene ait göndermeler de burada işlevsel olarak kullanılmıştır.

Konuların seçimi açısından bakıldığında, kadınlara dair sorunların eserlerde içerik kazanması, erkek yazarlara oranla kadın yazarlarda daha fazladır. Halide Edip, Müfide Ferit gibi yazarlar bu duruma örnek gösterilebilir. Bahsi geçen yazarlarda, ana roman karakterleri de kadınlardan seçilir. Bu karakterler, genel olarak eğitilmiş, kendine güvenen, eşine karşı ağırlığı olan, yaşamda kimseye ihtiyaç duymadan ayakta durabilen, kararlarını tecrübelerine göre alabilen tiplerdir. Yazarların bu konudaki hassasiyetleri anlaşılır olup, hem dönemin değişimini dikkate aldıkları hem de kendi tecrübelerinden faydalandıkları görülür. Asıl önemli mesele ise kadının toplum hayatındaki mevkiini yükseltmeye çalışmaları ile ilişkilidir.

Eleştirinin yöntemi roman ve yazar bazında değişkenlik arz eder. Farklılığın oluşumunda, yazarın hesap soracağı mesele etkili olur. Birinci dönem romanlarında,

hesap sorulacak karakter II. Abdülhamid olduğunda, yazarlar hiç bir aracı kullanmadan, dolaylı olmayan yollarla eleştirilerini gerçekleştirirler. Gönderme yapılan alanlar çok açıktır. Okuyucu, kim, nasıl, niçin sorularını sormadan eserden çıkarımlarını yapar. İkinci dönem romanlarında, benzer durum İttihat ve Terakki için geçerlidir. Burada da, yazarlar, eleştiri konusu İttihatçılar olduğunda meseleyi çok sarih bir şekilde ifade ederler. Yazarın anlatmak istediği, metnin ifadesi ile okuyucunun anladığı arasında kopukluklar ve boşluklar yaşanmaz.

Yazarlar, zaman zaman tarihi gerçek karakterleri romanlara yerleştirip, eserlerindeki eleştirilerinde inandırıcılıklarını arttırmaya çalışırlar. Bu yöntem, Yakup Kadri, Ahmet Mithat Efendi, Ömer Seyfettin gibi yazarlarda çok açık görülür. Tarihi karakter, yaşanmışlıklara şahit olur. Hatta, yazarın onu konumlandığı bağlamda dile gelip konuya dair fikirlerini de ifade eder. İttihatçılar üzerinden bir örnek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Yakup Kadri'nin, *Hüküm Gecesi* isimli eseri, İttihatçılar'la hesaplaşmayı merkeze alır. İttihatçılar, uzun süre eleştirdikleri II. Abdülhamid'den daha zorba bir yönetim kurmuşlar, memleketi savaştan savaşa sürüklemişler, eleştiriye yasaklamışlardır. Romana giren Ziya Gökalp'in İttihatçılar'ı eleştirisi, onun tarihsel rolüne uygun olarak verilir. Burada, Ziya Gökalp, tarihsel gerçekliği dikkate alınıp inşa edilir. Gökalp'e göre, İttihatçı paşalar, sadece teşkilatlanmaya önem vermişlerdir. Teşkilatlanmayı işlevsel kılacak, toplumun bir arada, biz olarak hareket etmesini sağlayacak Türk milliyetçiliğini ihmal etmişlerdir.

İkinci dönem romanlarında İstanbul-Ankara karşıtlığı üzerinden inşa edilen pozitif Ankara ve Anadolu imajında hikayenin kahramanları, İstanbul'dan çıkar. Burada İstanbul'dan yazılmaya çalışılan fakat Anadolu'yu içermesi gereken hikayeler yaratmanın zorluğu ile karşı karşıyadır yazar. Hikayenin oluşturucusunun hafızası İstanbul ile şekillenmiştir fakat gönderme yapması gereken yer Anadolu'dur. Bu kafa karışıklığının yarattığı yazımdaki nitelik düşüklüğü, gözle görülürdür.

Eserlerde, genelleştirmemle birlikte, roman karakterlerinin isim seçiminde de benzer bir durum vardır. Burada da Tanzimat romanı, yahut öncesindeki geleneksel edebiyat hafızası etkili olmaktadır. Karakterlerin romanlardaki rollerine ve konumlanmalarına göre isim verilir. Okuyucu hikayenin başlangıcında, isimler üzerinden, karakterin bir sonraki süreçte nelerle karşılaşacağını tahmin edebilmektedir. Ethem İzzet Benice'nin *Yakılacak Kitap*'ındaki Vicdan ve Ercüment

Ekrem'in bir harp zengininin hikayesini anlattığı eserindeki Prodromos Cingöz Efendi, bu duruma örnek olarak verilebilir.

Bu çalışma, Osmanlı-Türk romanı üzerine, ideoloji teması merkeze alınarak yapılan bir okumadan oluşturulmuştur. Sonuçlarındaki çeşitlilik ve verimlilik düşünüldüğünde, Osmanlı-Türk romanı üzerine, farklı temalarla yapılacak çalışmalar zihin açıcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Halide Edip. **Yeni Turan**. İstanbul: Can Yayınları, 2014.
- _____ **Handan**. 17. bs. İstanbul: Can Yayınları, 2015.
- _____ **Seviye Talip**. 4. bs. İstanbul: Atlas Yayınları, 1973.
- _____ **Mev'ut Hüküm**. 4. bs. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1983.
- _____ **Ateşten Gömlek**. 19. bs. İstanbul: Can Yayınları, 2012.
- _____ **Zeyno'nun Oğlu**. İstanbul: Can Yayınları, 2010.
- _____ **Vurun Kahpeye**. İstanbul: Can Yayınları, 2007.
- _____ **Türkün Ateşle İmtihani: Kurtuluş Savaşı Anıları**, 11. bs. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1974.
- Ağaoğlu, Yıldırım. "Rumeli'de Göçler ve İskan Siyaseti" **Uluslararası Balkan Kongresi Balkan Milletleri Arasındaki Etkileşim Tekirdağ 2008**. ed. Caner Sancaktar. İstanbul: Tasam Yayınları, 2009.
- Ahmad, Feroz. **İttihatçılıktan Kemalizme**. 3. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
- _____ **İttihatçılıktan Kemalizme**. 5. bs. çev. Fatmagül Berktaş. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.
- _____ **İttihat ve Terakki**. çev. Nuran Ülken. İstanbul: Sander Yayınları, 1971.
- Akagündüz, Ümüt. **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2015.
- Akal, Emel. **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**. 2. bs. İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih araştırma Vakfı, 2006.
- _____ **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**. İstanbul: Tüstav Yayınları, 2002.
- Akay, Ali. "Moderniteyi Ele Almak: İdeolojisizleşme", **Doğu Batı**, s. 28, (2004): 11-27.
- Akbayrak, Hasan. **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı**. 2. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- Akçam, Taner. **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu**. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- _____ **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- _____ **1915 Yazıları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- _____ "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**. Cilt: 4. Milliyetçilik. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002: 53-62.

- Akçura, Yusuf. **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri XVIII. ve XIX. Asırlarda**, 2. bs. Ankara: Atatürk Türk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.
- _____ **Üç Tarzı Siyaset**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Akın, Rıdvan. **Türk Siyasal Hayatı 1908-2000**. 2. bs. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012.
- Akşin, Sina. **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**. 3. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- _____ **Şeriatçı Bir Ayaklanma**. 3. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- _____ **Jön Türler ve İttihat ve Terakki**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- _____ **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**. 4. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- _____ "Siyasal Tarih" **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**. ed. Sina Akşin. 6. bs. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- _____ **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Aktaş, Şerif. **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**. 2. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- _____ **Refik Halit Karay**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Akyürekli, Mahmut. **Dersim Kürt Tedibi 1937-1938**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Albayrak, Sadık. **31 Mar Vak'ası Gericici Bir Hareket mi?** İstanbul: Bilim ve Araştırma Yayınları, 1987.
- Alkan, Mehmet Ö. "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim" **Osmanlı'nın Geçmiş ve Bugünün Türkiye'si**. ed. Kemal Karpat. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Alkan, Necmettin. **Mutlakiyetten Meşrutiyet'e II. Abdülhamid ve Jöntürkler**. İstanbul: Selis Kitaplar, 2009.
- Alp, Dündar. **Timurlenk**. İstanbul: Evraca Yayınları, 2005.
- Altınay, Ayşe Gül-Bora, Tanıl. "Ordu, Militarizm ve Miliyetçilik" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**. Cilt: 4. Kemalizm. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002: 140-154.
- Argunşah, Hülya. **Bir Cumhuriyet Kadını Şükufe Nihal**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Armaoğlu, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**. 6. bs. İstanbul: Alkım Yayınları, 2010.
- Arslan, Nur Gürani. **Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2003.
- Anderson, Matthew, Smith. **Doğu Siorunu 1774-1923 Uluslar Arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**. çev. İdil Eser. 2.bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Antakyalıoğlu, Zekiye. **Roman Kuramına Giriş**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

- Arıĝ, Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Althusser, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**. 4. bs. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.
- Alus, Sermet Muhtar. **Kıvırcık Paşa**. İstanbul: Akşam Matbaası, 1933.
- _____ **Pembe Maşlahlı Hanım**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi, 1933.
- Andı, M. Fatih. **Ömer Seyfeddin**. İstanbul: Şule Yayınları, 1999.
- Artuç, Nevzat. **Cemal Paşa**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Atatürk, Kemal. **Nutuk**. C.1. 1919-1920. 10. bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- _____ **Nutuk**. Cilt: 1 8. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Atay, Falih Rıfkı. **Roman**. İstanbul: Varlık Yayınları, 1964.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **Suyu Arayan Adam**. 5. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.
- _____ **İkinci Adam**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Atalay, Onur. **Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**. 2. ve 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Ateş, Toktamış. **Siyasal Tarih**. 2. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aybars, Ergun. **Atatürkçülük ve Modernleşme**. İzmir, Ercan Kitabevi, 2000.
- Aydın, Canan Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Evlilik ve Aile, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Aydın, Mehmet. **Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları**. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık, 2005.
- Aydın, Mahir. "İttihat ve Terakkinin Türk Tarihindeki Yeri" **İttihat Terakki ve Jöntürkler**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009: 64-69.
- Aydoĝan, Aynur. **Osmanlı'da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Bahtiyar, Galip. **Gök Bayrak**. İstanbul: Hilmi Kütüphanesi, 1933.
- Bakıçelebioĝlu, Zeki C. **Etem İzzet Benice Şahsiyeti ve Eserleri**. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1944.
- Bali, Rıfat N. **Devletin Yahudileri ve Öteki Yahudiler**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Balkaya, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Barrett, Michele. **Marx'dan Foucault'a İdeoloji**. çev. Ahmet Fethi. Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004.
- Başbuĝ, Esra Dicle. **Resmi İdeoloji Sahnedey**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Baydar, Mustafa. **Atatürkle Konuşmalar**. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1952.
- Belen, Fahri. **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.

- _____ **Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle 2. bs.** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Belge, Murat. **Edebiyatta Ermeniler.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- _____ **Edebiyat Üstüne Yazılar.** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- Bendix, Reinhard. “İdeoloji” **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü.** ed. William Outhwaite. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 348-349.
- Benice, Ethem İzzet. **Yakılacak Kitap.** 5. bs. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1944.
- _____ **Çıldırın Kadın,** İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1941.
- _____ **On Yılın Romanı.** İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma.** İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978.
- _____ **Türkiye’de Çağdaşlaşma.** 10. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Bulut, Faik. **İttihat ve Terakki’de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları.** Cilt1-2. İstanbul: Su Yayınları, 1999.
- Bora, Tanıl. **Cerayanlar Türkiye’de Siyasal İdeolojiler.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007.** 13. bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2009.
- Bruinessen, Martin Van. **Kürdistan Üzerine Yazılar.** çev. Nevzat Kırac, Bülent Paker. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Cahit, Burhan. **Şeyh Zeynullah.**: Köroğlu Kitaphanesi, 1931.
- _____ **Yüzbaşı Celal,**Köroğlu Kütüphanesi, 1932.
- _____ **İhtiyat Zabiti.**: Kanaat Kütüphanesi, 1933.
- Candar, A. Avni Ali. **Türklüğün Kökleri ve Yayılışı.** İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1934.
- Çavdar, Tevfik. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- _____ **İttihat ve Terakki.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1991
- Cengiz, Halil Erdoğan. **Enver Paşa’nın Anıları.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Copeaux, Etienne. **Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine.** çev. Ali Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Çağan, Kenan. “İdeoloji”. **İdeoloji.** ed. Kenan Çağan. Ankara: Hece Yayınları, 2008: 9-43.
- Çağaptay, Soner. **Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir?** çev. Özgür Bircan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Çelik, Nur Betül. **İdeolojinin Soyküşü.** Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Çerman, Osman Nuri. **Modern Türkiye İçin Din’de Reform.** İstanbul: İstanbul Tan Matbaası, 1958.

- Çıkla, Selçuk. “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar” **Turkish Studies International Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 1 / Summer (2006): 45-67.
- Çınar, Metin. **Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Çiftçi, Selahattin. “Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950)”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Çimen, Hatice. “Burhan Cahit Morkaya’nın Romanlarında Kadın Tipleri” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.
- Çolak, Mustafa. **Komitenin Ruhü: Talat Paşa**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- Davison Andrew, **Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik: Hermenötik Bir Yeniden Değerlendirme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Davison H., Davison, **Osmanlı Türk Tarihi**. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alkım Yayınları, 2003.
- Demirel, Fatmagül. **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.
- Demirel, Ahmet. **Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset 1923-1946**. İstanbul : İletişim Yayınları, 1991.
- Demiryürek, Meral. **Bir İstanbul Bilgesi Sermet Muhtar Alus 1877-1952**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Deringil, Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**. 2. bs. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Dervişcemaloğlu, Bahar. **Anlatıbilime Giriş**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Doğan, Abide. **Aka Gündüz**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Dumont, Paul. “Tanzimat Dönemi”. **Osmanlı İmparatorluğu**. ed. Robert Mantran. Cilt: 2 Server Tanilli. İstanbul: Cem Yayınevi. 1995.
- Dumont, Paul; Georgeon, François. “Bir İmparatorluğun Ölümü” **Osmanlı İmparatorluğu**. Cilt:2 ed. Robert Mantran. çev. Server Tanilli. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Durakbaşı, Ayşe. **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Dündar, Fuat **Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Eagleton, Terry. **İdeoloji**. 2. bs. çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Efendi, Ahmet Mithat. **JönTürk**. Ankara: Akçağ Yayınları. 1999.
- El Haj, Rifa’at Ali Abou. **Modern Devletin Doğası**. Ankara: İmge Yayınları, 2000.
- Emil, Birol. **Reşat Nuri Güntekin**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Emiroğlu, Kudret. **Anadolu’da Devrim Günleri**. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

- Engelhardt. **Tanzimat ve Türkiye**. çev. Ali Reşad. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Engin, Vahdettin. **Hesaplaşma: Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikastı**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- _____ **Asayiş Sultan II. Abdülhamid'in İç Güvenlik Politikası**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.
- Engin, Ertan. "Türk Romanında Ermeniler". Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. 2010.
- Enginün, İnci. **Halide Edip Adıvar**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- _____ **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2001.
- _____ **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2006.
- Enis, Selahattin. **Cehennem Yolcuları**. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- _____ **Sârâ**. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- Ercilasun, Bilge. **Edebiyat Tarihi ve Tenkit**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Erdem, Nilüfer. **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**. İstanbul: Derlem Yayınları, 2010.
- Ergil, Doğu. **İdeoloji ve Milliyetçilik**. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1983.
- Ersanlı, Büşra. **İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1923-1937)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- _____ "Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**. Cilt: 4 Milliyetçilik. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002: 800-810.
- Ertuğrul, Kürşad. "Sosyal Teoride İdeolojik Kapanımları Kıırma Arayışları ve Doğu/Batı Ayrımı", **Doğu Batı**, s. 28, (2004): 27-43.
- Ertunç, Ahmet Cemil. **Cumhuriyet Tarihi**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.
- Esen, Nuket. **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Etem, Sadri. **Bir Varmış Bir Yokmuş**. İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.
- _____ **Çıkrıklar Durunca**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1930.
- Eyicil, Ahmet. **Doktor Nazım Bey**. Ankara: Gün Yayıncılık, 2004.
- Fahri, Ali. **Emel Yolunda Kandil ve Muhtar Paşa**. haz. Yücel Yiğit ve Mehmet Narlı. Ankara: Hitabevi Yayınları, 2015.
- Fahrettin, İskender. **Deliler Saltanatı**. İstanbul: Akşam Matbaası, 1931.
- _____ **Abdülhamid ve Afrodit**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1929.
- Fahri, Bekir. **Jönler**. 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- _____ **Jönler**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

- Fazlı, Mehmet. **Afganistan’da Bir Jön Türk Mısır Sürgününden Afgan Reformuna.** çev. Kenan Karabulut. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Fazlıoğlu, Şükran. **Arap Romanında Türkler.** İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Finley, Carter F. **Modern Türkiye Tarihi.** çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- _____. **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007.** çev. Güneş Ayas. 3. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Freeden, Michael. **İdeoloji.** Hakan Gür. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2011.
- Gencer, Mustafa. **Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi,** İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.
- Georgeon, François. “Son Canlanış” **Osmanlı İmparatorluğu.** Cilt: 2. ed. Robert Mantran. çev. Server Tanilli. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- _____. **Sultan Abdülhamid.** çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.
- _____. “Harp Maliyesi ve Milli İktisat: 1918 Osmanlı İç İstikrazı”, **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930,** Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Gezgin, Faruk. **Ali Kemal Bir Muhalifin Hikayesi.** İstanbul: İsis Yayıncılık, 2010.
- Girard, Rene. **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat Edebi Yapıda Ben ve Öteki.** çev. Arzu Etensel İldem. İstanbul: Metis Yayınları, 2001.
- Goloğlu, Mahmut. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Devrimler ve Tepkileri 1924-1930.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Gökner, Erdağ. “Türkçe Roman: Anlatı Geleneğinden Nobel Ödülüne” **Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye.** ed. Reşat Kasaba. çev. Zühal Bilgin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011: 509-545.
- Göksel, Burhan. **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Gör, Emre. **Abdülhamid Döneminde İstihbarat.** İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.
- _____. **II. Abdülhamid’in Hafiye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği.** İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.
- Gözaydın, İhtar. **Diyanet; Türkiye’de Dinin Tanzimi.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Göze, Ergun. **Peyami Safa.** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Gündüz, Aka. **Dikmen Yıldızı.** 4. bs. İstanbul: Toker Yayınları, 1974.
- _____. **İki Süngü Arasında.** İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1929.
- _____. **Üvey Ana.** İstanbul: Toker Yayınları, 1990.
- _____. **Çapkın Kız.** İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.

- Gündüz, Osman, **İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918 Yapısal ve Tematik İnceleme**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Güntekin, Reşat Nuri. **Harabelerin Çiçeği**. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.
- _____ **Yeşil Gece**. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1959.
- _____ **Gizli El**. 3. bs. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1941.
- _____ **Yaldız**. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1930.
- _____ **Onların Romanı**. İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 1933.
- _____ Nedime Ali. **Üç Kızın Hikayesi**. İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 1933.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. **Hakka Sığındık (İşitilmedik Bir Vak'a)** İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1950.
- Habermas, Jurgen. **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**. 4. bs. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Hacısalihioğlu, Mehmet. **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu**. çev. İhsan Catay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Halim, Güney. **Gökmen**. İstanbul: Semih Lütfü Suhulet Kütüphanesi, 1932.
- Hall, S., B. Lumbey, G. Mclellan, "Politika ve İdeoloji: Gramsci", **İdeoloji Üzerine**, çev. Can Şahan. İstanbul: Pales Yayıncılık, 2014: 161-227.
- Hall, Richard C. **Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası**. çev. M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi Yayıncılık, 2003.
- Hamdi, Ebu'l Akif Hatib Mehmed. **Define**. Konya: Aybil Yayınevi, 2012.
- Hanioğlu, M. Şükrü. **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**. İstanbul: Der Yayınları, 1989.
- _____ **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- _____ **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**. İstanbul: Üçdal Neşriyat.....
- Hayber, Abdülkadir. **Ebubekir Hazım Tepeyran**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Hirst, Paul Q. "Althusser ve İdeoloji Teorisi", **İdeoloji Üzerine**, ed. ve çev. Can Şahan. İstanbul: Pales Yayınları, 2014: 227-271.
- Hilmi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi. **Öksüz Turgut**. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1977.
- Hobsbawn, Eric. "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek" **Geleneğin İcadı**, ed. Eric Hobsbawn-Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006: 1-18.
- Hocaoğlu, Baran. **II. Meşrutiyet'te İktidar Muhalefet İlişkileri**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Imbert, Paul. **Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları**. çev. Hasan Ferhat ve Muallim Angel. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2007.

- İdil, A. Mümtaz. **Gerçeklik ve Roman**. Ankara: Dayanışma Yayınları, 1983.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı Devleti’nin Doğuşu Meselesi” **Söğüt’ten İstanbul’a**, ed. Oktay Özel ve Mehmet Öz, Ankara: İmge Yayınları, 2000.
- _____ **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, 2. bs. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005.
- _____ **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992.
- İnan, Afet A. **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- İnönü, İsmet. **Hatıralar**. 2. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Jorga, Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**. Cilt: 5. çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 2009.
- Kabacalı, Alpay. **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990.
- Kacıroğlu, Murat. **Milli Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanı**. İstanbul: Kriter Yayınları, 2008.
- Kadri, Moralızâde Vassaf. **Şimal Rüzgarı**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Kahraman, Hasan Bülent. **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**. 2. bs. İstanbul: Agora Kitaplığı 2012.
- Kaligian, Dikran Mesrob. **Taşnaklar ve İttihatçılar**. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017.
- Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. **Türk Edebiyatı Tarihi 3 Cumhuriyet Edebiyatı**. 2. bs. İstanbul: Anka Yayınevi, 1985.
- Karabekir, Kazım. **Hayatım**. İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karadaş, Yücel. “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Burjuvazi” **İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu**, Cilt: 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015: 115-128.
- Karademir, Nihat. **Sultan Abdülhamid ve Kürtler**. 2. bs. İstanbul: Nubihar Yayınları, 2016.
- Karakaş, Mehmet. “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği” **Doğu Batı**. sayı: 38. (2006)
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Sodom ve Gomore**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984a.
- _____ **Kıralık Konak**. 11. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984b.
- _____ **Hüküm Gecesi**, 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- _____ **Yaban**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Karaömerlioğlu, Ömer. **Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- _____ “Bir Tepeden Reform Denemesi Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Hikayesi, **Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi**, Sayı 107, Yıl: 1998: ?

- Karaveli, Orhan. **Ali Kemal**. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2009.
- Karay, Refik Halid. **İstanbul'un Bir Yüzü**. 2. bs. İstanbul: Semih Lütü Kitabevi, 1939.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- _____ **Türk Demokrasi Tarihi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- _____ **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**. çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan. 2. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- _____ **Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**. çev. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- _____ **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi**. çev. Esin Soğancılar. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- _____ **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Kaya, Ayhan. "ideolojiden İdeolojiye Yolculuk: Düşüncibilimden Kimlikbilime". **Doğu Batı**. s. 28, (2004): 67-83.
- Kaya, Elif. **Harf İnkılabı Sonrası Türk Romanında Yapı ve Tema**. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Kayalı, Hasan. **Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918**. çev. Türkan Yenedi. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Kaynar, Reşat. "Atatürkçülük ve Din Adamı". **Atatürkçülük Nedir?** Yay. Haz. Yaşar Nabi. İstanbul: Varlık Yayınları, 1965.
- Kemal, Ali. **Fetret**. Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Kerimoğlu, Hasan Taner. **İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914**. 2.bs. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2012.
- Keyder, Çağlar. **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929**. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- _____ **Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Kızılcam, Yavuz. **Toplumbilimsel Roman Çözümlemesi**. Ankara: Ürün Yayınları, 2005.
- Kili, Suna. **Türk Devrim Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2001.
- Klein, Janet. **Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Kocabaşoğlu, Uygur. **Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Kocahanoğlu, Osman Selim. **Hatıraları ve Mektuplarıyla Talât Paşa**. İstanbul: Temel Yayınları, 2008.
- Koç, Murat. **Bekir Fahri (İdiz) Hayatı Sanatı ve Eserleri**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2011.
- Koçak, Cemil. **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**. 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

- Koloğlu, Orhan. **Abdülhamit Gerçeği**. 6. bs. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010.
- _____ **1908 Basın Patlaması**. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, 2005.
- Kongar, Emre. **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**. 3. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Kozanoğlu, Abdullah Ziya. **Kızıl Tuğ**, 8. bs. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1956.
- Köker, Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Koroğlu, Erol. **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Milli Kimlik İnşasına**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Kudret, Cevdet. **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman I**. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1965.
- _____ **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman II**. 5. bs. İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1987.
- _____ **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman III**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1990.
- Kurbanoğlu, Bahadır. **Şeyh Sait Döneminin Siyasi Anatomisi**. İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.
- Kuruç, Bilsay. **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987.
- Kurt, Ümit. **Türk'ün Büyük, Biçare Irkı Türk Yurdu'nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Kushner, David. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**. çev. Zeki Doğan. İstanbul: Fener Yayınları, 1998.
- Kuyaş, Ahmet. "II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye" **Doğu Batı**. sayı: 45. 2008.
- Laclau, Ernesto. **İdeoloji ve Politika**, çev. Hüseyin Sarıca. İstanbul: Belge Yayınları, 1985.
- Larrain, Jorge. **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**. çev. Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Levend, Agah Sırrı. **Acılar**. İstanbul: Birleşik Yayınları, 2012.
- _____ **Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- _____ "Dilde Özleşme Hareketinin Tarihçesi" **Dil Devrimi Üzerine**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1967: 14-25.
- Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. çev. Boğaç Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008.
- _____ **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. çev. Metin Kıratlı. 6. bs. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Tarih ve Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Lucas, Georg. **Roman Kuramı**. çev. Sedat Ümran. İstanbul: Say Yayınları, 1985.
- Lybyer, Albert Howe. **Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi**, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 2000.

- Macfie, A. L. **Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923**. çev. Damla Acar-Funda Soysal. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Maden, Fahri. **II. Abdülhamid Dönemi**. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2014.
- Mahçupyan, Ethem. **İdeolojiler ve Modernite**. 3. bs. İstanbul: Patika Yayıncılık, 2000.
- Manheim, Karl. **İdeoloji ve Ütopya**. çev. Mehmet Okyayuz. Ankara: De ki Basım Yayım, 2009.
- Mantran, Robert. "Doğu Sorununun Başlangıçları". **Osmanlı İmparatorluğu**. ed. Robert Mantran. Cilt:2. çev. Server Tanilli. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Mardin, Şerif. **İdeoloji**. 14. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- _____ **Din ve İdeoloji**. 19. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- _____ **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**. 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- _____ **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**. 16. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- _____ "Türk Siyasetini Açıklayabilecek bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- _____ **Türk Modernleşmesi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- McLellan, David. **İdeoloji**. çev. Barış Yıldırım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Mert, Necati. **Ömer Seyfettin**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.
- Mevlevi, Tahir'ül. **Teşebbüs-ü Şahsi**. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2014.
- _____ **Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri**. İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.
- Milas, Herkül. **Ayvalık ve Venezis**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- _____ **Türk Romanı ve Öteki Ulusal Kimlikte Yunan İmajı**. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, 2000.
- Moran, Berna. **Türk Romanın Eleştirel Bir Bakış I II**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Mumby, K. Dennis. **İdeoloji ve Anlamın Toplumsal İnşası: Bir İletişim Bakış Açısı**" çev. Muhittin, Nezihe. **Benliğin Benimdir**. İstanbul: Sudi Kitaphanesi, 1929.
- Çiler Dursun. **Doğu Batı**. s. 30, (2004): 123-143.
- Müftüoğlu, Ahmet Hikmet. **Gönül Hanım**. 2. bs. Erzurum: Salkım Söğüt Yayınları, 2014.
- Nabi, Yaşar. **Bir Kadın Söylüyor**. İstanbul: Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931.
- _____ "Yaşam Öyküm" **Yaşar Nabi Nayır ve Varlık Dergisi**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010: 92-97.
- Narlı, Mehmet. **Roman Ne Anlatır Cumhuriyet Dönemi 1920-2000**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Necati, Memduh. **Dilek**. Isparta: İlk Adım Matbaası, 1933.

- Necip, Fazlı. **Dehşetler İçinde**. Konya: Palet Yayınları, 2014.
- _____ **Külhani Edipler**. İstanbul: Arba Yayınları, 1991.
- Nihal, Şukufe. **Çöl Güneşi**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Nihat, Mustafa. **Türkçede Roman**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Oğuzoğlu, Yusuf. **Osmanlı Devlet Anlayışı**. 2. bs. İstanbul: Eren Yayınları, 2005.
- Olson, Robert. **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1925)** çev. Bülent Peker, Nevzat Kırış. Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1992.
- Önertoy, Olcay. **Reşat Nuri Güntekin**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. 2. bs. İstanbul: Hil Yayınları, 1987.
- _____ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. bs. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005.
- Önertoy, Olcay. **Reşat Nuri Güntekin**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Örgeevren, Ahmet Süreyya. **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemeleri**. İstanbul: Temel Yayınları, 2002.
- Örs, H. Birsen. “İdeoloji Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak”. **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler**. ed. H. Birsen Örs. 7. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014: 3-47.
- _____ ”Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 40, (Mart 2009): 1-12.
- Özarslan, Lütfi. **İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Diğerleri**. İstanbul: Resse Kitabevi Sahaf, 2016.
- Özbek, Sinan. **İdeoloji Kuramları**. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2011.
- Özdemir, Hakan. **Abdülhamid’i Deviren Kurşun**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Özkaya, Yücel. “İzmir’in İşgali” **Milli Mücadele Tarihi**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2002: 57-86.
- Özkırımlı, Ümit. **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- Özoğlu, Hakan. **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası**. çev. Zühal Bilgin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Palmer, Alan. **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu**. 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003.
- Pamuk, Şevket. **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990.
- Parla, Jale. **Don Kişottan Bugüne Roman**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Parla Taha -Andrew Davison, “Rethinking Kemalism’s “Six Arrows””, **Corporatist Ideology in Kemalist Turkey. Progress or Order?** New York: Syracuse University Press, 2004.

- Parlak, Mustafa. "Sadri Ertem Üzerine Monografik Bir Çalışma" Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Paşa, Said, Tahsin Paşa. **İkinci Meşrutiyet'in İlanı 1908**. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008.
- Peker, Recep. **İnkılâp Dersleri**, 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.
- Plaggenborg, Stefan. **Tarihe Emretmek Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Plisnier, Charles. **Roman Üzerine Düşünceler**. çev. Hilmi Uçan. Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Quataert, Donald. **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**. çev. Ayşe Berktaş. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Rauf, Mehmet. **Halas**. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998.
- Ramsaur, Ernest E. **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**. çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007.
- Rehmann, Jan. **İdeoloji Kuramları**. çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Yordam Yayınları, 2017.
- Rodo, Şevket. **Ahmet Mithat Efendi**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Sabis, Ali İhsan. "Balkan Savaşı'nda Neden Bozguna Uğradık?" **100. Yıl Anısına Balkan Savaşları**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012: 21-82.
- Safa, Peyami. **Sözde Kızlar**. 5. bs. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1971.
- _____ **Fatih-i Harbiye**. Ankara: Ötüken Yayınları, Yayın Yeri Yok
- Said, Edward. **Şarkiyatçılık**. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Sancar, Serpil. **İdeolojinin Dönüşümü**. 2.bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008.
- Sepetçioğlu, M. Necati. **Yaratılış ve Türeyiş**. 3. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 1972.
- Seyfettin, Ömer. **Efruz Bey**, 14. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2015.
- Shaw, Stanford. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**. 3. bs. İstanbul: E Yayınları, 2008.
- Somel, Selçuk Akşin. **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Sönmez, Banu İşlet. **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Steinhaus, Kurt. **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**. çev. M. Akkaş. 2. bs. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Stevick, Philip. **Roman Teorisi**. çev. Sevim Kantarcıoğlu. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Sürmeli, Serpil. **Milli Mücadele'de Tekalif'i Milliye Emirleri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998.

- Şahan, Can. “İdeoloji Üzerine” **İdeoloji Üzerine**. ed. ve çev. Can Şahan. İstanbul: Pales Yayıncılık, 2014.
- Şahin, Seval, **Hayatı Romancılığı Bir Eseri “Şeytankaya Tılsımı” Ahmed Mithat Efendi**. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Şamsutdinov, Abdula Mardanoviç. **Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı 1918-1923**. 4. bs. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2010.
- Şengül, Serdar. “Medreseden Okula Osmanlı Cumhuriyet Moderleşmesi” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. Cilt: 9 Dönemler ve Zihniyetler. ed. Ömer Laçiner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 634-650.
- Şimşir, Bilal. **Ankara Bir Başkentini Doğuşu**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.
- Taftalı, Oktay. “Düşüncenin Mutsuz Biçimi”, **Doğu Batı**, s. 30, (2004): 275-280.
- Talu, Ercüment Ekrem. **Gün Batarken**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Tanör, Bülent. **Kurtuluş Savaşı**. 4. bs. İstanbul: Çağ Yayınları, 2002.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**. 21. bs. İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.
- Tansel, Selahattin. **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı 1919-1922**. Ankara: Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, 1965.
- Tarhanlı, İhtar B. **Müslüman Toplum Laik Devlet: Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı**, İstanbul: Afa Yayınları, 1993.
- Tarım, Rahim. **Mehmed Rauf’un Hayatı ve Hikayeleri Üzerine Bir Araştırma**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Tek, Müfide Ferit. **Aydemir**. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- _____ **Pervaneler**. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- _____ **Pervaneler**. İstanbul: Otağ Yayınları, 1974.
- Tekin, Nil Türker. **Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**. 2. bs. İstanbul: Çantay Yayınları, 2003.
- Temo, İbrahim. Ahmet Rıza. **Biz İttihatçılar**. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2009.
- Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif. **Deli Deryalı**. İstanbul: Ak Basın ve Yayınevi, 1971.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım. **Küçük Paşa**. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2015.
- Tevetoğlu, Fethi. **Müftüoğlu Ahmet Hikmet**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Tezel, Sıdıka. **Atatürk ve Kadın Hakları**. İstanbul: Türk Ticaret Yayınevi, 1983.
- Timur, Taner. **Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu**, 2. bs. İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- _____ **Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik**. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1991.
- _____ **Türk Devrimi ve Sonrası**. Ankara: İmge Yayınları, 1993.

- Toprak, Zafer. **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- _____. **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Toprak, Zafer. **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Tugay, Ahmet. “Mahmut Sadık’ın Romanlarında Garpçılık ve Sosyal Darvinizm”. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler**. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyeti’inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1919-1931**. 3. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Türkeş, Ömer. “Güdük Bir Edebiyat Kanonu” **Modern Türkiye’de Düşünce Sözlüğü**. Cilt: 2 Kemalizm, 2. bs. ed. Ahmet İnel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002: 425-448.
- Vahapoğlu, Hidayet. **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Wallerstein, Immanuel. **Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın**, ed. Immanuel Wallerstein. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Uca, Alaattin. **İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey**. Konya: Kömen Yayınları, 2015.
- Ulçugür, İsmail. **Agâh Sırrı Levend**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.
- Uludağ, Mehmet Emin. **Üç Devrin Yol Ayrımında Yakup Kadri Karaosmanoğlu**. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.
- Üstel Füsun. **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul: İletişim yayınları, 2004.
- Ürün, Nurettin. “Dinin Merkezileşmesine Bir Örnek: Cuma hutbeleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. **Talat Paşa**.: Yedigün Neşriyat, 1943.
- Yaşlı, Fatih. **Bir Kavramın İzinde**. Ankara: Alabanda Akademi, 2016.
- Yazıcı, Nevin. **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Yeğen, Mesut. **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Yıldız Ahmet. **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Yücebaş, Hilmi. **Bütün Cepheleriyle Hüseyin Rahmi**. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, yyyy.
- _____. **Bütün Cepheleriyle Ercüment Ekrem**. İstanbul: Ahmed Halid Kitabevi, yyyy.
- Zürcher, Jan Eric. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

_____ **Savaş, Devrim ve Uluslaşma. Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928.** çev. Ergun Aydınöğlu, 2. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

_____ "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Kimlik Politikaları, 1908-1938" **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si.** ed. Kemal Karpat. çev. Sönmez Taner. 2. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

_____ **Milli Mücadelede İttihatçılık.** çev. Nüzhet Salihoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987.

EKLER

Ek 1.

1908-1934 Aralığında Basımı Yapılan Roman Listesi

1908 yılında yayınlanan romanlar

Emine Semiye, *Sefalet*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1908.

1909 yılında yayınlanan romanlar

Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, Yeni Asır Matbaası, İstanbul, 1909.

Fazlı Necip, *Menfi*, Selanik, 1909.

1910 yılında yayınlanan romanlar

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, *Â'mak-ı Hayal*, Ahmet Saki Bey Matbaası, İstanbul, 1910.

Mehmet Celal, *İsyân*, Meşrutiyet Matbaası, İstanbul, 1910.

Bekir Fahri İdiz, *Jönler*, Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan, İstanbul, 1910.

Ahmet Midhat Efendi, *Jöntürk*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1910.

Mehmet Celal, *Kuş Dilinde*, Meşrutiyet Matbaası, İstanbul, 1910.

Fazlı Necip, *Küçük Hanım*, Yeni Asır Matbaası, Selanik, 1910.

Ebubekir Hazım Tepayran, *Küçük Paşa*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası Matbaacılık, İstanbul, 1910.

Mehmet Celal, *Leman*, Meşrutiyet Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1910.

Saffet Nezihî, *Müsebbib*, Cihan Matbaa, İstanbul, 1910.

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, *Öksüz Turgut*, Hikmet Matbaası, İstanbul, 1910.

Halide Edip, *Seviye Talip*, Hudevendigâr Vilayet Matbaası, İstanbul, 1910.

1911 yılında yayınlanan romanlar

A Rıfkı, *Hizmetçi Belası*, Manzume-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1911.

Ahmet Reşat, *Melahât*, Matbaa-ı Arşak Garoyan, İstanbul, 1911.

Vodinalı H. Remzi, *Sevda-yı Medfun*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1911.

Cemil Süleyman, *Siyah Gözler*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1911.

Safvetî Kemal, *Şadan*, Keteon Bedrosyan Matbaası, İstanbul, 1911.

Nezihe Muhlis, *Şebab-ı Tebah*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1911.

Hüseyin Rahmi, *Şıpsevdi*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1911.

1912 yılında yayınlanan romanlar

Fatma Aliye Hanım, *Enîn*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1912.

E'bul Akif Mehmet Hamdi, *Köy Hekimi*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1912.

Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1912.

Kâşif Dehri, *Müteverrim*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1912.

Selahattin Enis, *Neriman*, İstanbul, 1912.

Muhip Talât, *Bir Kadın Sev*, Asır Matbaası, İstanbul, 1912.

Hüseyin Rahmi, *Sevda Peşinde*, Selanik Matbaası, İstanbul, 1912.

Mahmut Sadık, *Tekamül*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1912.

Moralızâde Nazmi Fuat, *Zehraba-i Kin*, Meşveret Matbaası, Trabzon, 1912.

1913 yılında yayınlanan romanlar

Ahmet Reşat, *Bohçacı Kadın*, Keteon Bedrosyan Matbaası, İstanbul, 1913.

Ali Haydar, *Buhran-ı Hayat*, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, İstanbul, 1913.

Halide Edip, *Handan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1913.

Sadiye Vefik, *Muhebarat-ı Hakikiye*, 1913.

Adil Nami, *Şadiye*, Mesai Matbaası, İstanbul, 1913.

Ahmet Reşat, *Yakıcı Kadın*, Keteon Bedrosyan Matbaası, İstanbul, 1913.

Halide Edip, *Yeni Turan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1913.

Ali Kemal, *Fetret*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1913.

1914 yılında yayınlanan romanlar

Moralızâde Nazmi Fuat, *Bedia*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1914.

Hüseyin Rahmi, *Cadı*, Kütüphane-i Askerî Matbaa-ı Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1913.

Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, Teshil-i Tıbaat İdaresi, İstanbul, 1914.

Hüseyin Rahmi, *Gulyabani*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1914.
Vassaf Kadri, *Hırsız Feneri*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1914.
Vassaf Kadri, *Kadınlar Komitesi*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1914.
Ahmet Naci, *Kamer Sultan*, Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1914.
Süleyman Sudi, *Kızıl Köşk*, Asır Matbaası, İstanbul, 1914.
İrfan, *Matmazel Anjel*, Manzume-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1914.
Moralızade Vassaf Kadri, *Melekper*, Manzume-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1914.
Adil Nami, *Nurhayat*, Mesai Matbaası, İstanbul, 1914.
Moralızâde Vassaf Kadri, *Ölüm Habercileri*, Reşadiye Matbaası, İstanbul, 1914.
Moralızâde Vassaf Kadri, *Safiye*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1914.
Tahir'ül Mevlevi, *Teşebüs-i Şahsi*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1914.
Dündar Alp, *Timurlenk*, İstanbul, 1914.

1915 yılında yayınlanan romanlar

Ahmed Reşad, *Altın Kuvveti*, Alemdar Matbaası, İstanbul, 1915.
Moralızâde Vassaf Kadri, *Çarşamba Karısı*, Mesai Matbaası, İstanbul, 1915.
Ali Sami, *Karagöz Beyoğlunda*, Asır Matbaası, İstanbul, 1915.
Ali Sami, *Karagöz Yatakta*, Asır Matbaası, İstanbul, 1915.
Orhan Midhat, *Küçük Gelin*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1915.
Mehmet Rauf, *Menekşe*, Teshil-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1915.
Moralızâde Vassaf Kadri, *Yetime*, Manzume-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1915.
Moralızâde Vassaf Kadri, *Meçhul Konak*, Mesai Matbaası, İstanbul, 1915.
Moralızâde Vassaf Kadri, *Şimal Rüzgarı*, Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1915.
İzzet Melih Devrim, *Tezad*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1915.

1916 yılında yayınlanan romanlar

Kaşif Dehri, *Mazlûme*, Sada-yı Millet Matbaası, İstanbul, 1916.
Celal Nuri İleri, *Perviz*, Zarafet Matbaası, İstanbul, 1916.
Mehmet Nafi, *Türkün Romanı*, Sancakıyân Matbaası, İstanbul, 1916.

1917 yılında yayınlanan romanlar

Celal Nuri İleri, *Ölmeyen*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1917.

1918 yılında yayınlanan romanlar

Afife Fikret, *Ahir Zaman*, Ati Matbaası, İstanbul, 1918.

Müfide Ferit Tek, *Aydemir*, Hukuk Matbaası, İstanbul, 1918.

Ömer Seyfettin, *Eshab-ı Kehfimiz*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1918.

Orhan Midhat, *Genç ve Güzel*, Kader Matbaası, İstanbul, 1918.

Celal Nuri İleri, *Merhume*, Ati Matbaası, İstanbul, 1918.

Halide Edip Adıvar, *Muv'ud Hüküm*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1918.

İzzet Melih Devrim, *Sermed*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1918.

1919 yılında yayınlanan romanlar

Halide Edip Adıvar, *Son Eseri*, 1913.

Hüseyin Rahmi, *Hakka Sığındık*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1919.

Hüseyin Rahmi, *Toroman*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1919.

Hüseyin Rahmi, *Hayattan Sahifeler*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1919.

Ömer Seyfettin, *Efruz Bey*, Vakıf Gazetesi Neşriyatı, İstanbul, 1919.

1920 yılında yayınlanan romanlar

Ali Zeki, *Alev*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1920.

Güzide Sabri, *Yaban Gülü*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1920.

İsmail Neşat, *Meliha*, Kütübhâne-î Sûdî, İstanbul, 1920.

Mehmet Asaf, *Mihriban* Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1920.

Muammer Enise Azmi, *Aşk ve Günah*, Halk Kütüphanesi, İstanbul, 1920.

Refik Halit Karay, *İstanbul'un İç Yüzü*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1920.

Mediha Hanım'ın Sergüzeşti ve Feci Hatime-i Hayatı, Kader Matbaası, İstanbul, 1920.

1921 yılında yayınlanan romanlar

Şamlı Zekayibeyzâde Operatör Doktor Ahmet Hilmi, *Şark Güneşi Yahud Bir Türk ile Bir İngiliz Kızının İzdivacı*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1921.

Halide Nusret Zorlutuna, *Küller*, Suhûlet Kütüphanesi Kader Matbaası, 1921.

1922 yılında yayınlanan romanlar

Ahmet Kamil, *Can Vermezler Tekkesi*, Kütühane-i Sûdî, İstanbul, 1922.

Ercüment Ekrem Talu, *Asriler*, İkbal Kütüphanesi Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1922.

Ercüment Ekrem Talu, *Sâbir Efendi'nin Gelini*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, 1922.

Ercüment Ekrem Talu, *Kan ve İman*, İkbal Kütüphanesi Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul, 1922.

Ercüment Ekrem Talu, *Kopuk*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1922.

Güzide Sabri, *Nedret*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1922.

Halide Nusret, *Sisli Geceler*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, 1922.

Hüseyin Rahmi, *Son Arzu*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1922.

Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, 1922.

Yakup Kadri, *Kiralık Konak*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1922.

Yakup Kadri, *Nur Baba*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1922.

1923 yılında yayınlanan romanlar

Cemal Hurşit, *Sırtlan*, Sinop Matbaası, 1923.

Ethem Veysi, *Besleme*, Şems Matbaası, Samsun, 1923.

Halide Edip, *Ateşten Gömlek*, Teşebbüs Matbaası, İstanbul, 1923.

Hüseyin Rahmi, *Tebesüm-ü Elem*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1923.

Orhan Mithat, *Şişli Hayatı*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1923.

Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1923.

Selahattin Enis, *Zaniyeler*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1923.

Suat Derviş, *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1923.

Suat Derviş, *Hiçbiri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1923.

1924 yılında yayınlanan romanlar

Ethem İzzet, *Çıldırın Kadın*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1924.

Halide Edip, *Raik'in Annesi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924.

Halide Edip, *Kalp Ağrısı*, Vakit Matbaası, İstanbul, 1924.

Hüseyin Rahmi, *Cehennemlik*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924.

Hüseyin Rahmi, *Efsuncu Baba*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1924.

İsmail Hikmet, *Ateş Olur da Yakmaz mı?*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924.

Mehmet Rauf, *Karanfil ve Yasemin*, Âmedi Matbaası, İstanbul, 1924.

Müfide Ferit, *Pervaneler*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1924.

Orhan Mithat, *Aşk İhtiyacı*, Cihan Biraderler Matbaası, 1340.
Mehmet Sadî, *Ceriha*, Kütüphane-i Sûdî, İstanbul, 1924.
Peyami Safa, *Bir Akşamdı*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1924.
Peyami Safa, *Maşer*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924.
Reşat Nuri, *Damga*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1924.
Reşat Nuri, *Gizli El*, Şems Matbaası, İstanbul, 1924.
Reşat Nuri, *Dudaktan Kalbe*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1924.
Suat Derviş, *Fatma'nın Günahı*, Kütüphane-i Sudi, İstanbul, 1924.
Suat Derviş, *Buhran Gecesi*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1924.
Suat Muammer, *Kıskanç Gözler*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1924.

1925 yılında yayınlanan romanlar

Burhan Cahit, *Aşk Bahçesi*, Burhan Cahit ve Şurekâsı Matbaası, İstanbul, 1925.
Burhan Cahit, *Coşkun Gönül*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1925.
Ercüment Ekrem, *Kan ve İman*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1925.
Ercüment Ekrem, *Şevket Meâb*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1925.
Hüseyin Rahmi, *Ben Deli miyim?*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1925.
Kemal Ragıp, *Bir İzdivacın Hikayesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1925.
Mahmut Yesari, *Çoban Yıldızı*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.
Orhan Mithat, *Meçhul Kan*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1925.
Peyami Safa, *Canan*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.

1926 yılında yayınlanan romanlar

Burhan Cahit, *Gönül Yuvası*, Burhan Cahit ve Şurekâsı Matbaası, İstanbul, 1926.
Burhan Cahit, *Kızıl Serap*, Vatan Matbaası, İstanbul, 1926.
Ercüment Ekrem, *Kundakçı*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926.
Esat Mahmut Karakurt, *Vahşi Bir Kız Sevdim*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1926.
Halide Edip, *Vurun Kahpeye*, Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1926.
Hüseyin Rahmi, *Tutuşmuş Gönüller*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1926.
Hüseyin Rahmi, *Billur Kalp*, Marifet Matbaası, 1926.
Mehmet Rauf, *Böğürtlen*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1926.
Raif Nezih, *Ağanın Oğlu*, Bilgi Matbaası, İzmir, 1926.
Reşat Nuri, *Akşam Güneşi*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1926.

Selahattin Enis, *Cehennemden Selam*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926.

Selami İzzet, *Aşkım Günahımdır*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926.

Selami İzzet, *Gönül Acısı*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926.

Selami İzzet, *Ağustos Böceği*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926.

Selami İzzet, *Menekşe Demeti*, Orhaniye Matbaası, 1926.

1927 yılında yayınlanan romanlar

Abdullah Ziya, *Kızıl Tuğ*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1927.

Aka Gündüz, *Bu Toprağın Kızları*, Ankara, 1927.

Burhan Cahit, *Ayten*, Burhan Cahit ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1927.

Ercüment Ekrem, *Meşhedi ile Devr-i Âlem*, Sebat Matbaası, İstanbul, 1927.

Esat Mahmut Karakurt, *Çölde Bir İstanbul Kızı*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul, 1927.

Ethem İzzet, *Istırap Çocuğu*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1927.

Ethem İzzet, *Yakılacak Kitap*, Semih Lütfi Kütüphanesi, İstanbul, 1927.

Hüseyin Rahmi, *Evlere Şenlik: Kaynanam Nasıl Kudurdu?*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1927.

Mahmut Yesari, *Çulluk*, İktisad Matbaası, İstanbul, 1927.

Mahmut Yesari, *Pervin Abla*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul, 1927.

Mecdi Sadreddin, *Cennet Hanım*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1927.

Mehmet Rauf, *Son Yıldız*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul, 1927.

Mehmet Rauf, *Define*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul, 1927.

Reşat Nuri, *Bir Kadın Düşmanı*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1927.

Selami İzzet, *Bâbil Melikesi*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1927.

Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1927.

1928 yılında yayınlanan romanlar

Agâh Sırrı, *Acılar*, Matbaa-ı Ebüzziya, İstanbul, 1928.

Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1928.

Aka Gündüz, *Tank Tango*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul, 1928.

Aka Gündüz, *Odun Kokusu*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1928.

Ali Rıza, *Nadire*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul, 1928.

Burhan Cahit, *Hizmetçi Buhranı*, Hamid Matbaası, İstanbul, 1928.

Burhan Cahit, *Harp Dönüşü*, Burhan Cahit ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul, 1928.
Ercüment Ekrem, *Gemi Arslanı*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul, 1928.
Etem İzzet, *Aşk Güneşi*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1928.
Fazlı Necip, *Saraylarda Mecnunlar*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928.
Halide Edip, *Zeyno'nun Oğlu*, İlhami Feyzi Matbaası, İstanbul, 1928.
Hüseyin Rahmi, *Muhabbet Tılsımı*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1928.
Güzide Sabri, *Hüsran*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul, 1928.
Kemal Ragıp, *Kapalı Kutu*, Âmedi Matbaası, İstanbul, 1928.
Mehmet Rauf, *Kan Damlası*, Âmedi Matbaası, İstanbul, 1928.
Nizamettin Nazif, *Kara Davut*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928.
Nizamettin Nazif, *Deli Deryalı*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1928.
Peyami Safa, *Şimşek*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1928.
Reşat Nuri, *Acımak*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1928.
Reşat Nuri, *Yeşil Gece*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1928.
Şukufe Nihal, *Renksiz Izdırap*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1928.
Turhan Tan, *Cehennemden Selam*, İktisad Matbaası, İstanbul, 1928.
Yakup Kadri, *Sodom ve Gomora*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1928.

1929 yılında yayınlanan romanlar

Mehmet Rauf, *Halas*, M. H. Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1929.
Aka Gündüz, *İki Süngü Arasında*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1929.
Burhan Cahit, *Komşunun Romanı*, Burhan Cahit Matbaası, İstanbul, 1929.
İskender Fahrettin Sertelli, *Abdülhamid ve Afrodite*, İstanbul Akşam Matbaası, İstanbul, 1929.
Nezihe Muhittin, *Benliğin Benimdir*, Sudi Kütüphanesi, İstanbul, 1929.
Vala Nurettin, *Ebenin Hatıratı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1929.
Vala Nurettin, *Casus Mektebi*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1929.

1930 yılında yayınlanan romanlar

Reşat Nuri, *Yaprak Dökümü*, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1930.
Aka Gündüz, *Çapkın Kız*, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1930.
Aka Gündüz, *Yaldız*, Hüsnitabat Matbaası, İstanbul, 1930.
Burhan Cahit, *Aşk Politikası*, Burhan Cahit Matbaası, İstanbul, 1930.

Mahmut Yesari, *Kırlangıçlar*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1930.
Mebrure Hurşit, *Sönen Işık*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1930.
Güzide Sabri, *Hicran Gecesi*, Suhûlet Kitabevi, İstanbul, 1930.
Vâlâ Nurettin, *Aşkın Birinci Şartı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930.
Salih Münir, *Kalpazan*, Suhûlet Kütüphanesi, İstanbul, 1930.
Fazlı Necip, *Külhani Edipler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
Mahmut Yesâri, *Bağrı Yanık Ömer*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1930.

1931 yılında yayınlanan romanlar

Suat Derviş, *Emine*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1931.
Sadri Ertem, *Çıkrıklar Durunca*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1931.
Ethem İzzet Benice, *Beş Hasta Var*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1931.
Yaşar Nabi, *Bir Kadın Söylüyor*, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1931.
Nur Tahsin, *Gözlerin Sırrı*, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1931.
Şukufe Nihal, *Yakut Kayalar*, İstanbul, 1931.
Peyami Safa, *Fatih- Harbiye*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1931.
Raşit Vecihi, *Fedâkar Doğan*, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1931.
Selami İzzet, *Külkedisi Evlendi*, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1931.
Burhan Cahit, *Şeyh Zeynullah*, Köroğlu Matbaası, İstanbul, 1931.
Reşat Sinan, *Molla Mehmet*, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1931.
Yusuf Ziya, *Kürkçü Dükkanı*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1931.

1932 yılında yayınlanan romanlar

Mahmut Yesari, *Su Sinekleri*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1932.
Falih Rıfkı, *Roman*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.
Reşat Nuri, *Kızılıcak Dalları*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1932.
Yakup Kadri, *Yaban*, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1932.
Yusuf Ziya, *Şeker Osman*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1932.
Mahmut Yesari, *Bahçemde Gül Açtı*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1932.
İskender Fahrettin Sertelli, *Hint Yıldızı Yogada*, Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul, 1932.
Yaşar Nabi Nayır, *Âdem ile Havva*, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1932.
Burhan Cahit, *Bir Çatı Altında*, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1932.
Burhan Cahit, *Köy Hekimi*, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1932.

Şemsettin Cem, *Yalnız Bir Bahar*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1932.
Suat Salih Arsal, *Dağ Adamı*, Yeni Mersin Matbaası, Mersin, 1932.
İskender Fahrettin, *Üç Çiçek Bir Böcek*, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul, 1932.
Reşat Enis, *Kanun Namına*, Suhûlet Kitabevi, İstanbul, 1932.
Ethem İzzet, *Göz Yaşları*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1932.
Mahmut Yesari, *Kalbimin Suçu*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1932.
İskender Fahrettin, *Sakın Beni Okuma*, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul, 1932.
Kemal Ahmet, *Sokakta Harp Var*, İstanbul Numune Matbaası, İstanbul, 1932.
Güney Halim, *Gökmen*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1932.
Memduh Necati, *Dilek*, Vilayet Matbaası, İstanbul, 1932.

1933 yılında yayınlanan romanlar

Muazzez Tahsin, *Sen ve Ben*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1933.
Mahmut Yesari, *Ölünün Gözleri*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1933.
Reşat Enis, *Gonk Vurdu*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1933.
Aka Gündüz, *Aysel/Bir Anadolu Hikayesi*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1933.
Aka Gündüz, *Üç Kızın Hikayesi*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1933.
Selami İzzet, *Küçük Hanımın Kısmeti*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1933.
Halide Nusret Zorlutuna, *Gül'ün Babası Kim?*, Suhulet Kitabevi, İstanbul, 1933.
Burhan Cahit, *Yüzbaşı Celal*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
Burhan Cahit, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
Burhan Cahit, *Yalı Çapkını*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
Raif Necdet, *Semavi İhtiras*, Sanayi Nefise Mektebi, İstanbul, 1933.
Sermet Muhtar Alus, *Kıvırcık Paşa*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
Sermet Muhtar Alus, *Pembe Maşlahlı Hanım*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
Aka Gündüz, *Ben Öldürmedim Kokain*, Semih Lütfi Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
Aka Gündüz, *Üvey Ana*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, İstanbul, 1933.
Aka Gündüz, *Onların Romanı*, Suhulet kütüphanesi, İstanbul, 1933.
Selami İzzet, *Deli*, Akşam Kitabevi, İstanbul, 1933.
Burhan Cahit, *Düğün Gecesi*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
Selami İzzet, *Fadime*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
Selami İzzet, *Canım Ayşe*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1933.

Mehmet Hamdi, *Timarhane*, Güneş Matbaası, İstanbul, 1933.
Vâlâ Nuretin, *Kardeş Katili*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
Vâlâ Nurettin, *Suhûlet Kütüphanesi*, İstanbul, 1933.
Vâlâ Nurettin, *Küçük İlanlar*, Akşam Kitabevi, İstanbul, 1933.
Peyami Safa, *Bir Tereddün Romanı*, Suhûlet Kitabevi, İstanbul, 1933.
Nezihe Muhittin, *Güzellikler Kraliçesi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1933.
Hikmet Feridun, *İki Cinayet Gecesi*, Akşam Kitabevi, İstanbul, 1933.
Sadri Ertem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.
Ethem İzzet, *On Yılın Romanı*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.
Mahmut Yesari, *Tipi Dindi*, Suhûlet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
Şükûfe Nihal, *Çöl Güneşi*, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1933.
Sadık Fehmi, *Kır Armağanı*, Sebat Matbaası, İstanbul, 1933.
Reşat Nalbantoğlu, *Başım Dönüyor*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1933

ÖZ GEÇMİŞ

Süleyman Yelocağı, 1982 Gaziantep doğumludur. İlk, orta ve yüksek öğrenimini sırasıyla Elbistan, Çankırı ve Kahramanmaraş'ta tamamlamıştır. Hâlen, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

